

NURƏDDİN KAZIMOV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

IX CİLD

PEDAQOJİ FİKİR TARİXİNDƏN SƏHİFƏLƏR

BAKI – 2008

Hazırkı «Seçilmiş əsərlər» «Milli pedaqogika məktəbi» idarə heyətinin qərarı ilə çap edilir.

Elmi redaktor: pedaqoji elmlər doktoru, professor
Fərahim Balakışi oğlu Sadıqov

Rəyçi: professor
Fikrət Əhməd oğlu Seyidov

Tərtibçi: pedaqoji elmlər namizədi, dosent
Ayaz Nurəddin oğlu Kazımov

TƏRTİBÇİDƏN

Bu yaxınlarda həmkarlarından biri yarı zarafat, yarı ciddi müəllifə dedi:

-Nurəddin müəllim, Milli pedaqogikanın əsas yaradıcısı kimi sizə aid çap olunmuş biblioqrafik məlumatda yazılır ki, əsərlərinizin sayı 450-ni keçib; amma M.F.Axundov adına mərkəzi kitabxanada sizin qeydə alınmış əsərlərinizin sayı heç 10-nu keçmir. Bəs əsərlərinizi küll şəklində nə vaxt nəzərdən keçirmək olar?

Həmkarının iradə atamı xeyli düşündürdü. Nəhayət qərara gəldi ki, mən əsərləri toplayım, qruplaşdırım, sistemə salım və çapına nail olum. Bu vəzifə məndən əlavə vaxt, enerji və vəsait tələb etsə də geri çəkilmədim. Bir də ona görə ki, əvvəla, Nurəddin müəllimin əsərləri bir çox nəşriyyatlarda, qəzet və jurnallarda, habelə başqa ölkələrdə çap olunmuşdur. Onları əldə etmək ciddi çətinliklər yaradırdı; ikincisi, milli hisslərdən uzaq olan, «Milli» sözüne ağız büzən, elmi yaradıcılığa deyil, başqalarının fikirlərini özünüküləşdirməyə meyilli olan bəziləri bir daha yəqin etsinlər ki, Azərbaycan xalqının övladları da kifayət qədər yeni pedaqoji ideyalar formalaşdırma və xalqımızın istifadəsinə verə bilər.

Bu işdə bizi ruhlandırان həm də o oldu ki, Milli pedaqogika ruhunda yazılmış «Məktəb pedaqogikası» və «Ali məktəb pedaqogikası» respublikamızda təhsil nazirinin əmri ilə ilk dəfə dərsliklər kimi çap olunmuşdur. Təsadüfi deyil ki, Milli pedaqogika ideyaları əsasında ərsəyə gəlmiş «Məktəb pedaqogikası»nın müddəaları təhsil nazirinin xüsusi əmri ilə Bakı şəhərindəki 9№-li məktəbdə sınaqdan keçirilmiş və nəticəsi təhsil nazirliyində ətraflı müzakirə olunmuşdur. O da təsadüfi deyil ki, həmin müzakirənin yekunu olaraq təhsil naziri 2007-ci il avqustun 30-da 995№-li əmr vermişdir. Əmr belə adlanır: «N.Kazımovun «Məktəb pedaqogikası» dərsliyi müddəalarının pedaqoji prosesdə tətbiqi üzrə işlərin təşkili barədə». Bu əmrə əsasən dərsliyin müddəaları həm bütün təkmilləşmə və yenidən hazırlanma institutlarında,

həm də Sumqayıt və Bakı şəhərlərinin bəzi məktəblərində tətbiq edilmişdir.

Toplanan materiallar pedaqoji elmin və pedaqoji prosesin, demək olar ki, bütün sahələrini əhatə etdiyindən, onları, nisbi mənada, qruplaşdırmağa və sistemə salmağa çalışdıq. Nəticədə məlum oldu ki, bəzi yazılar indiki dövr üçün aktuallığını itirmişdir; xaricdə çap olunmuş yazıların bir neçəsini əldə etmək mümkün olmamışdır; bundan əlavə, çap olunmuş əsərlərdən bəziləri kitabxanaya verilməmişdir; bəzi başabəla oxucuların kitabxanada saxlanan jurnallardan materialı cırıb götürdükləri hallarla da rastlaşdıq. Yaxud, xüsusən 1990-cı ilin fevral, mart, aprel və may aylarında məlum hadisələrlə əlaqədar «Millət», «Müxalifət», «Vətən», «Kommunist», «Bilik», «Azərbaycan müəllimi», «Xalq qəzeti» kimi mətbu orqanlarında çap olunmuş «Kömək? Nəyin naminə?», «Nəyi və necə tənzimləməli», «Nə üçün susuruq?», «Razılaşmaq olmaz. Nə üçün?», «Qadağalar davam edir və yaxud xalqımızın səsi respublikadan kənardə niyə eşidilmir?», «Milli birlik yolunda maneələri kimlər yaradır?», «Bu da təxribatdır», «Siyasi şüur tələbələrə nə üçün lazımdır?», «Soy adımız və Milli mənsubiyyətimiz», «Azərbaycan diplomatiyası necədir, necə görmək istərdim», «Открытое письмо послу Российской Федерации в Азербайджане господину В.Шонии» kimi bir çox siyasi məzmunlu atamın yazılarını kitabxanalarda tapmaq mümkün olmadı. Bunlardan əlavə, III siniflər üçün eksperimental «Ana dili» dərsliyi (Bakı, Azərbaycan Qiyabi Pedaqoji İnstitutunun nəşriyyatı, 1959), 1963-cü ildən 1971-ci ilədək Y.Şirvanla, 1988-ci ilədək müstəqil çap olunan «Ana dili» dərsliyi, «Maarif» nəşriyyatı tərəfindən 1978-ci ildə çap olunmuş «Ulyanovlar ailəsində tərbiyə məsələləri» və 1996-cı ildə nəşr edilmiş «Pedaqogika» dərsliyi, 2001-ci ildə «Ağrıdağ» nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuş «Milli pedaqogika yollarında» adlı monoqrafiya hazırkı «Əsərlər»ə daxil edilməmişdir. Bunlardan əlavə, Nurəddin müəllimin bilavasitə rəhbərliyi, redaktəsi və iştirakı iləərsəyə gələrək işıq üzü görmüş bir sıra əsərlər, o cümlədən

«Azərbaycan Milli izahlı ensiklopedik pedaqoji lüğət» (Bakı, OKA Ofset nəşriyyatı, 2005), «Pedaqogika kafedrası üzrə təhsil proqramı» (Kurrikulum) (ADU nəşriyyatı, Bakı, 2007) bu «Əsərlər»dən kənarda qalmışdır. «Çaşıoğlu» nəşriyyatı tərəfindən 2005-ci ildə albom formasında çap olunmuş «Məktəb pedaqogikası sxemlərdə» adlı maraqlı əsəri də cildlərə daxil etmək mümkün olmamışdır.

Deyilənlər nəzərə alındığından, toplanmış materialları cildlər halında «Seçilmiş əsərlər» adlandırılmalı olduq.

Ayrı-ayrı toplu halında çap olunan əsərlərin müəyyən dərəcədə Milli pedaqogika ideyaları ilə əlaqəsi vardır. Bunu nəzərə almağı oxuculardan xahiş etməyi özümüzə borc bildik.

Bununla yanaşı, toplularda cəmləşən materiallar məzmunca bəzi cəhətlərinə görə fərqləndiyindən, həmin fərqi cildlərin adlarında nəzərə almağa çalışmışıq.

Oxucuların işini asanlaşdırmaq üçün həm cildlər arasında, həm də hər cildin tərkibindəki əsərlər arasında tarix və mövzu baxımından ardıcılığa əməl etməyə səy göstərmişik.

Hesab edirik ki, cildlərin burada adlandırılması onların hərəsində cəmləşmiş əsərlərin başlıca cəhətlərinə dair maraqlananlarda ilkin təəssüratların yaranmasına yardımçı ola bilər.

- I cild:** *Müqayisə nəzəriyyəsinin formalaşması.*
II cild: *Pedaqoji prosesdə müqayisədən istifadənin zəruriliyi.*
III cild: *3-cü siniflərdə «Ana dili» dərslisinin məzmunu və tədrisinə dair (Şəkilsiz çap edilir).*
IV cild: *4-cü siniflər üçün «Oxu» dərsliklərinin məzmunu (Şəkilsiz çap edilir).*
V cild: *Milli pedaqogikanın həyatdan şüurlara, oradan auditoriyalara və məktəblərə süzülməsi.*
VI cild: *İctimai-siyasi problemlərə pedaqoji müdaxilə.*
VII cild: *Milli pedaqogikada tərbiyə məsələləri.*
VIII cild: *Psixoloji inkişaf pedaqoji prosesin tərkib hissəsi kimi.*
IX cild: *Pedaqoji fikir tarixindən səhifələr.*

- X cild:** *Elmi-pedaqoji məsələlər Milli pedaqogika işığında.*
- XI cild:** *Pedaqoji prosesin bəzi ümumi məsələləri.*
- XII cild:** *Milli pedaqogikadan qidalanan orta təhsil pedaqogikasının məzmunu.*
- XIII cild:** *Milli pedaqogikadan qidalanan ali təhsil pedaqogikasının məzmunu.*
- XIV cild:** *Nurəddin Kazımov haqqında bibliografik məlumat.*

Haqqında sözü gedən cildlərin daha kamil çıxmasında öz köməkliyini əsirgəməyən universitetimizin əməkdaşlarına, xüsusən professor Fərahim Sadıqova (elmi redaktor), professor Fikrət Seyidova (rəyçi), dosent Ayaz Kazımova (tərtibçi), Məhbubə Ələkbərovaya, Gülnar Abdullayevaya, Tahirə Bağırovaya, Qəmər Məlikovaya, Sevda Xəspoladovaya və Səidə Qəmbərovaya (korrektorlar), Sədaqət Yusifovaya (texniki redaktor) və kompüterdə cildləri yığan əməkdaşlara müəllif öz minnətdarlığını bildirir.

I. AZƏRBAYCANDA PEDAQOJİ FİKRİN İNKİŞAFINA DAİR

1. MƏKTƏB VƏ PEDAQOJİ FİKİR TARİXİNƏ DAİR ÜMUMİTTİFAQ MÜŞAVİRƏSİ

Keçən ilin axırlarında Moskva şəhərində SSRİ xalqları məktəblərinin və pedaqoji fikrinin inkişafı tarixinə həsr olunmuş müşavirə keçirilmişdir.

Müşavirə maarifin, o cümlədən sovet məktəbi və pedaqoji fikrinin inkişafı məsələlərini, pedaqoji tədqiqatın xarakteri, ali məktəbdə pedaqogika tarixi kursu, keçmiş təcrübədən müasir dövrdə yaradıcılıqla istifadə edilməsi və bir çox başqa məsələləri müzakirə etmişdir. Müşavirədə «Sovet məktəbi və pedaqogikası inkişafının qiymətləndirilməsi və xarakterizə edilməsi haqqında», «Tarixi pedaqoji tədqiqatın xarakteri və istiqaməti haqqında», «Sovet məktəbinin keçmiş təcrübəsindən müasir dövrdə yaradıcılıqla istifadə edilməsi haqqında», «Pedaqogika tarixi kursu və dərsliyi haqqında» edilən məruzələr maraqla dillənilmiş və geniş fikir mübadiləsinə səbəb olmuşdur.

V.İ.Lenin adına API-nin pedaqogika və psixologiya kafedrasının müdiri prof. Ə.Y.Seyidovun «Azərbaycan xalq məktəbinin və pedaqoji fikrinin inkişaf tarixi üzrə elmi-tədqiqat işləri haqqında» tezisləri müşavirə iştirakçılarının diqqətini cəlb etmişdir.

Prof. F.F.Korolyov məruzəsində çoxlu faktlar əsasında göstərmişdir ki, 1917-1941-ci illərə aid sovet məktəbinin və pedaqoji fikrin inkişafı tarixinin tədqiq edilməsində bir sıra ciddi nöqsanlara yol verilmişdir. 1920-1930-cu illərdə xalq maarifinin inkişafına böyük əmək sərf etmiş görkəmli maarif xadimlərinin, o cümlədən A.V.Lunaçarskinin, A.S.Bubnovun, P.P.Blonskinin, S.T.Şatskinin fəaliyyəti lazımınca qiymətləndirilməmişdir.

Məruzəçi göstərmişdir ki, prof. M.Mehdizadənin «Azərbaycanda sovet məktəbinin tarixinə dair xülasələr» əsəri müs-

təsna olmaqla, bir çox əsərlərdə 1917-1930-cu illəri əhatə edən dövr səhvlər dövrü, 1931-ci ildən sonrakı dövr isə sovet məktəbinin və pedaqoji fikrin çiçəklənməsi dövrü kimi qələmə verilmişdir. Şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına aid Lenin ideyası təhriş olunmuş və məktəbin vəzifələrinə birtərəfli yanaşmaqla əvəz edilmişdir; məktəbin qarşısında duran vəzifələr isə məhdudlaşdırılaraq, əsasən, nəzəri biliklərin verilməsindən ibarət hesab edilmişdir.

Məruzəçi belə nöqsanların səbəbini şəxsiyyətə pərəstişin nəticələri ilə izah etmişdir. O, sovet məktəbinin və pedaqoji fikrin inkişafı tarixini tədqiq etmək işində yol verilmiş nöqsanları aradan qaldırmaq üçün məktəb təhsilinin sosializm quruculuğu işinə, həyatın tələblərinə nə dərəcədə uyğun qurulduğunu, xalq maarifi sistemində, yeni insan tərbiyəsində marksizim-leninizm prinsiplərinin (demokratizm, humanizm, kollektivizm), təlimin məhsuldar əməklə əlaqələndirilməsinin necə həyata keçirildiyini və şəxsiyyətin inkişafının nə dərəcədə təmin edildiyini və s. Bu kimi məsələləri aydınlaşdırmaq lazım gəldiyini göstərmişdir.

Prof. F.F.Korolyov axırda demişdir: sovet məktəbi tarixinin elmi şəkildə öyrənilməsi nəinki müasir dövrdə məktəbin işini düzgün təşkil etməyə, habelə onun gələcək inkişafı istiqamətini müəyyənləşdirməyə kömək etməlidir.

A.İ.Piskunov öz məruzəsində sovet məktəbinin və pedaqoji fikrin inkişafı tarixinə aid aparılan tədqiqatların müasir məktəblərin inkişafına kömək etmək işində zəruri olduğu üzərində dayanaraq, xüsusilə demişdir: son vaxtlaradək tədqiqatçılar, əsasən, məktəbin ümumiyyətlə tarixi ilə, ayrı-ayrı şəxslərin pedaqoji fikirləri ilə məşğul olmuşlar. Aktual, məktəbin ehtiyac hiss etdiyi konkret pedaqoji problemlərin tarixini tədqiq etmək işinə demək olar ki, fikir verilməmişdir. Halbuki məktəb və pedaqoji fikir tarixinin ümumiyyətlə və məhdud halda tədqiq etmək deyil, müasir məktəbin, pedaqogika elminin ən aktual nəzəri və əməli məsələləri ilə əlaqələndirmək və elə mövzular seçib müəyyənləşdirmək lazımdır ki, həmin mövzuların

tədqiqi bu gündə məktəbin işinə xidmət etsin, pedaqogika elminin yeni nəticələrlə zənginləşdirsin.

Məktəbin və pedaqogikanın tarixinə aid mövzu götürən, tədqiqat aparın hər bir şəxs öz tədqiqatından irəli gələcək nəticələrin müasir məktəblərin işinə nə dərəcədə kömək edəcəyini, təlim-tərbiyə işini səmərələşdirmək üçün hansı maddələr və fikirlərin irəli sürülməyini əvvəlcədən ölçüb-biçməlidir. Bu, tarixə aid hər bir tədqiqatın aktuallığı üçün əsas ölçü, əsas meyar olmalıdır.

Məruzəçi haqlı olaraq göstərmişdir ki, məktəbin və maarifin ümumi məsələlərini öyrənməkdən, ayrı-ayrı şəxslərin pedaqoji fikirlərinin tədqiq etməkdən uzaqlaşmaq, vacib pedaqoji problemlərin tarixən necə inkişaf etdiyini göstərməyə, keçmişdə məktəbin əldə etmiş olduğu nailiyyətləri aşkara çıxarmağa, onların indiki məktəblərdə geniş tətbiqinə keçmək lazımdır.

Qırğızıstan Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunun direktoru prof. A.E.İzmayılov öz məruzəsində həmin məsələnin vacibliyini faktlarla əsaslandırmışdır. O, göstərmişdir ki, Qırğızıstanda məktəbin və pedaqoji fikrin tarixi üzrə aparılan tədqiqatlar müasir məktəblərdə təlim və tərbiyə işini daha səmərəli qurmağa kömək edir. Qırğızıstanda sovet məktəbinin tarixi göstərir ki, ümumi icbari təhsili müvəffəqiyyətlə həyata keçirən qabaqcıl məktəblər faydalı təcrübə qazanmışdır. Bu təcrübədən indi Qırğızıstan SSE-nin məktəblərində geniş istifadə edilir. prof. A.E.İzmayılov əmək tərbiyəsi və politexnik təlimin tarixinə aid aparılan tədqiqatların nəticələrindən məktəblərdə necə istifadə edildiyi haqqında ətraflı danışmışdır.

Məruzəçi xüsusilə demişdir: hər bir məktəb həm özünün, həm də digər məktəblərin tarixi ilə maraqlanmalıdır. Tarixən yaxşı hər nə olmuşsa, onlardan indi bacarıqla, yarıdıcılıqla istifadə etməyə çalışmaq lazımdır. Məktəb böyük təlim və tərbiyə əhəmiyyəti olan tədbirləri unutmamalıdır, keçirdiyi həmin tədbirləri vaxtaşırı təkrar etməli, onların ən yaxşısının, ən dəyərlisinin ənənəyə çevrilməsi üçün səy göstərməlidir. Hər məktəbin özünəməxsus gözəl ənənələri

olmalıdır. Məktəbin tarixində olmuş əlamətdar tədbirləri ənənə şəklində qoruyub saxlamaq lazımdır.

Pedaqogika Nəzəriyyəsi və Tarixi İnstitutunun baş elmi işçisi V.S.Aranski «Pedaqogika tarixi kursu və dərsliyi haqqında»kı məruzəsində məktəb və pedaqoji fikrin inkişafı tarixini öyrənməyin əməli işimizdəki əhəmiyyətindən danışmış və demişdir:

-keçmişdə təlim və tərbiyə işinin necə təşkil olunduğunu, necə inkişaf etdiyini, pedaqogika elminin nəyə nail olduğunu bilmək müasir dövrümüzdə gənc nəslin kommunist tərbiyəsinin nəzəri və əməli məsələlərini düzgün həll etmək üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Buna görə də sovet müəllimi məktəbin və pedaqoji fikrin inkişafı tarixinin, onun qanunauyğunluqlarını bilməli və aydın dərk etməlidir. Pedaqogika tarixi kursu və dərsliyi bu cəhətdən qüsurludur. Pedaqogika tarixi kursu müasir həyatın tələblərindən təcrid olunmuş şəkildə digər elmlərlə əlaqəsiz şəkildə öyrənilir. Gələcək müəllimlər pedaqogika tarixini, məktəbin və pedaqoji fikrin inkişaf tarixini öyrənmək əvəzinə, əslində ayrı-ayrı görkəmli pedaqoqların fikirlərinə dair bir-birindən təcrid olunmuş oçerklərlə üz-üzə gəlirlər.

Məruzəçi pedaqogika tarixi kursunun məzmunu haqqında ətraflı danışmış və xüsusilə göstərmişdir ki, pedaqogika tarixi kursu pedaqoji nəzəriyyə və praktikanın dialektik-cəsinə inkişafı qanunauyğunluqlarını, pedaqoji ideyaların ictimai mahiyyətini, onların müxtəlif elmlərlə əlaqəsini geniş faktik material əsasında dərk etməkdə gələcək müəllimə yardım etməlidir. Pedaqogika tarixi kursu məktəb təcrübəsinin ayrı-ayrı dövrlərdə, yaxud ölkələrdə həyatın tələblərinə nə dərəcədə cavab verdiyi, təlim-tərbiyə nəzəriyyəsinə və təcrübəsinə siniflər mübarizəsinin nə dərəcədə əks etdirildiyi haqqında aydın təsəvvür verilməlidir.

Müasir məktəb üçün xüsusilə böyük əhəmiyyəti olan problemlərin tarixən inkişafı pedaqogika tarixi kursunda geniş əks etdirilməlidir. Başqa sözlə desək, bu kurs gələcək müəllimlərin təkcə pedaqoji baxış dairəsini genişləndirməklə

kifayətlənməməli, habelə onlara əməli işdə tətbiq edilə biləcək material da verməlidir.

Məruzələr ətrafında müzakirələrdə ölkənin görkəmli pedaqoji alimlərindən N.K.Qonçarov, Skatkin.E.Y.Qolant, Ş.İ.Qanelin, S.V.İvanov və bir çox başqaları da çıxış etmiş, bir sıra faydalı fikir söyləmişlər.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, №2, 1964)

2. SOVET PEDAQOGİKASININ İNKİŞAFINDA MÜHÜM MƏRHƏLƏ

«Orta ümumtəhsil məktəbinin işini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» Sov. İKP Mərkəzi Komitəsinin və SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarı pedaqogika elminin inkişafında yeni mərhələ başlanmasına səbəb olacaqdır.

Partiya və hökumətin məktəb haqqında yeni sənədində pedaqogika elminin müasir vəziyyəti haqlı tənqid edilir və göstərilir ki, pedaqogika elmi maarifin həyati əhəmiyyəti olan əsas problemlərini ləng işləyir, sovet məktəbinin topladığı zəngin təcrübəni dərinədən təhlil etmir.

Qərar ümumi orta təhsilə keçilməsini ölkədə, əsasən 1970-ci ilədək başa çatdırmağı xalq maarifi sahəsində partiya və sovet orqanlarının ən mühüm vəzifəsi hesab etmişdir. Belə bir mühüm vəzifənin həyata keçirilməsində pedaqogika elmi də mühüm rol oynamalıdır. Pedaqog alimlərimiz ümumi orta təhsilin həyata keçirilməsinə kömək edə biləcək nəzəri məsələləri indidən işləməli və bu sahədə əməli işə düzgün elmi istiqamət verməlidir. Xalqın mədəniyyətini daha da yüksəldilməsi və məhsuldar qüvvələrin inkişaf etdirilməsi mənafeyi şagirdlərin bilik keyfiyyətini xeyli artırmağı tələb edir. Buna görə də biz elmlərin əsaslarının şagirdlər tərəfindən şüurlu və möhkəm mənimsənilməsinə təmin edən şərtləri diqqətlə öyrənməliyik.

Hər şeydən əvvəl təlimin məzmununu, xüsusən ana dili, Azərbaycan ədəbiyyatı proqramlarını elmin, mədəniyyətin inkişafı tələblərinə uyğunlaşdırmaq üçün respublikamızda

çalışan pedaqoq və metodistlərin üzərinə müəyyən vəzifələr düşür. Azərbaycan dili və ədəbiyyatı proqramlarının layihələri Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunun elmi işçiləri tərəfindən tərtib edilmişdir. Güman edirik ki, həm bu proqramların layihələri, həm də Azərbaycan məktəbləri üçün rus dili və ədəbiyyatı proqramlarının layihələri çap olunar, geniş ictimaiyyətin müzakirəsinə verilər. bu, həmin proqramları yaxşılaşdırmaq üçün alimlərin, metodik və müəllimlərin rəy və təkliflər söyləmələrinə imkan yaradır.

Tədris proqramlarının elmi əsaslarda təkmilləşdirilməsi bu proqramların müəyyən dövr üçün sabit oilmasına xidmət etməlidir. Son zamanlarda maarif sistemində və təlim məzmununda tez-tez edilən dəyişikliklər həm təlim-təbiiyə işlərinin, həm də pedaqogika elminin inkişaf etməsinə mane olurdu. Sov.İKİ MK və SSRİ Nazirlər Sovetinin məktəb haqqında yeni qərarı ümumtəhsil məktəblərinin işində lazımi sabitlik yaradılmasını tələb edir. Belə bir sabitlik məktəb üçün vacibdir.

İbtidai təhsilin üç ildə başa çatdırılacağını nəzərə alaraq, bəzi məktəblərin aşağı siniflərində qoyulmuş eksperimentin nəticələrini diqqətlə təhlil etmək, qarşıya çıxan biləcək çətinlikləri indidən görmək və bunları aradan qaldırmağa hazır olmaq lazımdır. İbtidai təhsildə ediləcək dəyişiklik təkcə vaxtla məhdudlaşmır. İbtidai təhsil müddətinin bir il qısaldılması həm təlimin məzmununda, həm də tədris üsullarında köklü dəyişikliklərə səbəb olacaqdır. Buna görə də ibtidai məktəb mühüm tədqiqat obyektlərindən birinə çevriləcəkdir.

Şagirdlərin arzusu ilə VII sinifdən könüllü (fakultativ) məşğələlər təşkil olunacaqdır. Könüllü məşğələlərə şagirdlərin seçilməsi qaydalarının və bu məşğələlərin keçirilməsi şərtini öyrənmək qarşımızda duran vəzifələrdən biridir. Könüllü məşğələlərin mövcud dərnək məşğələlərinə olan münasibəti diqqətimizi cəlb etməlidir.

Yeni qərara əsasən bəzi məktəblərin IX-X siniflərində riyaziyyatın və hesablama texnikasının, fizikanın və radioelektronikanın, kimyanın və kimya texnologiyasının, biolo-

giya və aqrobiologiyanın, humanitar fənlərin nəzəri və əməli cəhətdən dərinədən mənimsənilməsini yeni tədris planı təmin etməlidir. IX sinifdən başlayaraq şagirdlərin maraq və meyllərinə uyğun şəkildə fənlərin əsaslı öyrədilməsi təcrübəsi ətraflı tədqiq olunacaqdır.

Bununla əlaqədar olaraq, şagirdlərin şüurlu surətdə peşə seçmələrini təmin edəcək yolların öyrənilməsi də vacib məsələlərdən birinə çevriləcəkdir. Deməli, yeni vəzifələrə cavab verəcək elmi-metodik əsərlərin yaradılmasını təmin etmək, görməli olduğumuz təxirəsalınmaz işlərin tərkib hissəsidir.

Bundan sonra müəllim kollektivinin fəaliyyəti məktəb daxilində aparılan işlə məhdudlaşmayacaqdır. Dərstdən sonra uşaqlarla tərbiyənin işin təşkilində məktəb mühüm rol oynayacaqdır. Tərbiyəvi işin bu yeni sahəsi pedaqogika elminin diqqət mərkəzində durmalıdır. Biz bu barədə ciddi iş aparmağa hazırlaşırıq.

Məlumdur ki, şagirdlərin təlim və tərbiyəsinin keyfiyyətini daha da artırmaq işi, birinci növbədə, müəllimdən asılıdır. Bunu nəzərə alaraq, müəllimin nüfuzunu artırmağın pedaqoji əsaslarını araşdırmaq lazımdır. Bu, pedaqogika elminin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir.

Təlim prosesində müasir texniki vasitələrdən geniş istifadə olunmasının səmərəli yolları respublikamızda, xüsusən Azərbaycan DETPI-də öyrənilməyə başlamışdır. Bu sahədə atılan addımlar daha cəsarətli olmalıdır.

Şagirdlərə elmin əsaslarına dair möhkəm biliklər vermək, onlarda yüksək kominist şüurluğu tərbiyə etmək, onları həyata, şüurlu surətdə peşə seçməyə hazırlamaq məktəbin qarşısında duran başlıca vəzifələr olduğundan, sovet pedaqogikası həmin vəzifələrin həyata keçirilməsinə fəal kömək etməlidir.

Ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında qoyulmuş yeni vəzifələr pedaqogika elmindən yeni axtarımlar aparılmasını tələb edir. Pedaqoqlarımız öz qüvvələrini günün tələb etdiyi əməli və nəzəri məsələlərin həllinə sərf edəcəklər.

Azərbaycan DETPI yeni qərarla əlaqədar olaraq bir sıra tədbirlər hazırlayır. İnstitutda 1967-ci ilin tədqiqat mövzularına yenidən baxılmış və «Qabaqcıl müəllim və pedaqoji kollektivin iş göstəriciləri», «Azərbaycan dili təliminin məzmununu eksperimental yolla müəyyənləşdirmək», «Rus dilindən aşağı sinif şagirdlərinin söz ehtiyatı», «Azərbaycan dili dərslərində texniki vasitələrdən istifadə edilməsi», «Yuxarı sinif şagirdlərinin inqilabi və döyüş ənənələri ruhunda tərbiyə edilməsi» kimi vacib məsələlərin dərindən öyrənilməsi planlaşdırılmışdır.

Respublikanın bir sıra rayonlarında, o cümlədən Astraxanbazar, Balakən, Gədəbəy, Bərdə, Ağdam, Kəlbəcər, Quba rayonlarında elmi-praktik konfransların keçirilməsi qərara alınmışdır.

Məlumdur ki, məktəbdə aparılan təlim və tərbiyə işlərinin müvəffəqiyyəti dərsin səviyyəsindən çox asılıdır. Bunu nəzərə alaraq institut dərsin müasir tələblər səviyyəsində qurulmasını bir məktəbin (Bakı şəhərindəki 31 nömrəli məktəbin) nümayəndə təşkil etməyə xüsusi fikir verir. Bu sahədə ilk addımlar atılmışdır.

Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan elmi-tədqiq pedaqogika institutlarının 1967-ci ilin axırlarında Bakı şəhərində keçiriləcək II birləşmiş elmi sessiyasında təlim və tərbiyə üsullarını təkmilləşdirmək məsələlərini müzakirə etməyi nəzərdə tutmuşuq.

Yəni metodistlərdən gərgin əmək tələb edir. Azərbaycan DETPI-nin əməkdaşları institutun qarşısında duran böyük vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün bütün imkanlardan istifadə edəcəklər.

(Azərbaycan müəllimi qəzeti 1967, 15 yanvar)

3. MAARİFİN VƏ PEDAQOJİ ELMİN İNKİŞAFINDA MÜHÜM ADDIM

«Orta ümumtəhsil məktəbinin işini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» Sov.İKP Mərkəzi Komitəsinin və

SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarı ümumtəhsil məktəblərinin və pedaqogika elminin yeni inkişafına səbəb olacaqdır. Bu qərar da müasir dövrdə ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında duran vəzifələr daha da dəqiqləşdirilmiş və təlim-tərbiyə işlərinin səviyyəsini həyatın artan tələblərinə uyğunlaşdırmaq üçün bir sıra yeni tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Qərar da pedaqogika elminin hazırkı vəziyyəti haqlı olaraq tənqid edilir və göstərilir ki, pedaqogika elmi maarifin həyatı əhəmiyyəti olan əsas problemlərini ləng işləyib hazırlayır, sovet məktəbinin topladığı zəngin təcrübə dərinədən təhlil edilmir, halbuki pedaqogika elmi gənclərin təhsili və kommunist tərbiyəsi məsələlərinin həllində mühüm rol oynamaqlıdır.

Qərar da böyüməkdə olan nəsil üçün ümumi orta təhsilə keçilməsini ölkədə əsasən 1970-ci ilədək başa çatdırmaq partiya və sovet orqanlarının ən mühüm vəzifəsi hesab edilmişdir. Belə bir mühüm vəzifənin həyata keçirilməsində pedaqogika elmi də müəyyən rol oynamaqlıdır. Pedaqog alimlərimiz ümumi orta təhsilin həyata keçirilməsinə kömək edə biləcək nəzəri məsələləri indidən işləməli və bu sahədə əməli işə elmi cəhətdən əsaslandırılmış surətdə istiqamət verməlidirlər.

Xalqın mədəniyyətinin daha da yüksəldilməsi və məhsuldar qüvvələrin inkişaf etdirilməsi mənafeyi orta məktəb məzunlarının bilik keyfiyyətini və kommunist şüurluluğunu xeyli artırmağı tələb edir. Buna görə də biz elmlərin əsaslarının şagirdlər tərəfindən şüurlu və möhkəm mənimsənilməsinə təmin edən şərtləri diqqətlə öyrənməli və müəllimlər arasında geniş təbliğ etməliyik.

Hər şeydən əvvəl, təlimin məzmununu, xüsusən ana dili, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı proqramlarını elmin, texnikanın və mədəniyyətin inkişafı tələblərinə uyğunlaşdırmaq üçün respublikamızda pedaqogika və metodika sahəsində çalışan alimlərin üzərinə müəyyən vəzifələr düşür. Həmin proqramların layihələri Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunun elmi işçiləri tərəfindən tərtib

edilmişdir. Həm bu proqramların layihələri, həm də Azərbaycan məktəbləri üçün rus dili və ədəbiyyatı proqramlarının layihələri çap olunsaydı, geniş ictimaiyyətin müzakirəsinə verilsə daha çox alimlərin, metodist və müəllimin rəyini bilməyə imkan yaranır. Çalışmaq lazımdır ki, proqrama təsadüfi, üçüncü-dördüncü dərəcəli materiallar daxil edilməsin, şagirdlərin təlim və tərbiyəsi üçün ən vacib olan məsələlər əhatə olunsun.

Belə bir tədbir şagirdlərin tədris materialı ilə həddindən artıq yüklənməsinin qarşısını almağa kömək edir. Tədris proqramına daxil edilən materialların zəruriliyi kifayət qədər əsaslandırılmalıdır. Tədris materiallarının həm dərs illəri üzrə bölünməsi və həm də siniflər üzrə verilən ardıcılığı elmi və pedaqoji cəhətdən ölçülüb biçilməlidir. Tədris proqramlarının elmi-pedaqoji əsaslarda təkmilləşdirilməsi bu proqramların müəyyən dövr üçün sabit olmasına xidmət etməlidir. Son zamanlarda maarif sistemində və təlim məzmununda tez-tez edilən dəyişiklik həm təlim-tərbiyə işlərinin, həm də pedaqogika və metodika elminin ləng inkişaf etməsi səbəblərindən birinə çevrilirdi. Sov.İKP MK və Sovet hökumətinin məktəb haqqında yeni qərarı ümum-təhsil məktəblərinin işində lazımi sabitlik yaradılmasını tələb edir. Belə bir sabitlik məktəb üçün son dərəcə vacibdir.

İbtidai təhsilin üç ildə başa çatdırılacağı nəzərdə tutulduğundan bəzi məktəblərin aşağı siniflərində qoyulmuş eksperimentin nəticələrini diqqətlə təhlil etmək və qarşıya çıxan biləcək çətinlikləri indidən görmək, bu çətinlikləri aradan qaldırmağa hazır olmaq lazımdır. İbtidai təhsildə ediləcək dəyişiklik təkcə vaxtla məhdudlaşmır. İbtidai təhsilin bir il qısaldılması həm təlimin məzmununda, həm də tədris üsullarında əsaslı dəyişikliklərə səbəb olacaqdır. Buna görə də aşağı siniflərdə yeni məzmunla malik olacaq təlim və tərbiyənin forma və üsulları vacib tədqiqat obyektlərindən birinə çevriləcəkdir.

İbtidai təhsilin üç ildə başa çatdırılacağı nəzərdə tutulduğundan, təbiidir ki, fənlərin ardıcıl tədrisi IV sinifdən

başlayacaqdır. Buna görə də IV sinifdə fənlərin tədrisi xüsusiyyətlərini öyrənmək lazım gələcəkdir.

Şagirdlərin arzusu ilə VII sinifdən könüllü (fakültativ) məşqələlər təşkil olunacaqdır. Həmin könüllü məşğələlərin keçirilməsi şəraitini öyrənmək qarşımızda zəruri vəzifə kimi duracaqdır. Könüllü məşğələlərin mövcud dərnək məşğələlərinə olan münasibəti də diqqətimizi cəlb edəcəkdir.

Hazırda Moskva şəhərinin bəzi məktəblərində həm dəqiq elmlər üzrə, həm də incəsənətin ayrı-ayrı sahələri üzrə könüllü məşğələlər təşkil edilir. Moskva məktəblərinin bu sahədəki təcrübəsini öyrənmək və nəzərə almaq faydalı olardı.

Qərara uyğun olaraq, bəzi məktəblərin IX-X siniflərində riyaziyyatın və hesablama texnikasının, fizikanın və radioelektronikanın, kimyanın və kimya texnologiyasını, biologiyanın və aqrobiologiyanın, humanitar fənlərin nəzəri və əməli cəhətdən dərindən mənimsənilməsini yeni tədris planı təmin etməlidir. IX sinifdən başlayaraq şagirdlərin maraq və meyllərinə uyğun şəkildə fənlərin əsaslı öyrədilməsi təcrübəsi ətraflı tədqiq edilməlidir. Bu sahədə həm məktəb rəhbərləri və müəllimlər, həm də elmi işçi və metodistlər indidən axtarışlar apara bilərlər. biz yuxarı sinif şagirdlərinin maraq və meyllərini öyrənilər qruplaşdıraraq bilərik. Şagirdlərdə mövcud olan və meylləri şərtləndirən amilləri müəyyənləşdirməyin əməli iş üçün böyük əhəmiyyəti olar. Şagirdlərin maraq və meyllərini daha düzgün istiqamətləndirmək üçün müəllimin pedaqoji ustalığının, dərnəklərin, şagird təşkilatlarının, məktəbdənkənar uşaq müəssisələrinin, ailənin ictimai mühitin və s. Maraq və meyllərə təsirini bir küll halında öyrənilməyin faydalı olduğunu sübut etməyə ehtiyac yoxdur.

Bu sahədə görülən işlər, birinci növbədə, şagirdlərin şüurlu surətdə peşə seçməsini təmin edəcək yolların öyrənilməsini xeyli asanlaşdırar.

Təlim, inkişaf və tərbiyə probleminin respublikada zəif öyrənildiyini də demək yerinə düşərdi. Belə bir problem respublikada bir də ona görə əsaslı öyrənilməlidir ki, ayrı-ayrı müəllimlər təlim zamanı şagirdlərin psixoloji imkan-

larını lazımcınca qiymətləndirə bilmir, onların əqli inkişafını sürətləndirmək üçün xüsusi qayğı göstərmir, mühakimə yürütmək tərzlərini onlara öyrətmək üçün sistemli surətdə iş aparmırlar. Buna görə də, hər şeydən əvvəl şagirdlərin əqli inkişafının nədən ibarət olduğunu, əqli inkişaf səviyyəsini aşkara çıxara biləcək göstəriciləri və bu inkişafı maksimum dərəcədə təmin edəcək yolları tədqiq etmək lazımdır. Bu istiqamətdə aparılan elmi axtarışlar bir çox didaktik məsələlərin həllini, o cümlədən şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq və təlim zamanı bu xüsusiyyətləri nəzərə almağın yollarını, dərstdə aparılan kollektiv işi fərdi işlə uyğunlaşdırmağın formalarını öyrənməyi asanlaşdırır.

Bundan sonra müəllim kollektivin təlim və tərbiyə sahəsində apardığı iş məktəb daxilində aparılan işlə məhdudlaşmayacaq; məktəbin əhatə etdiyi rayonda dərstdən sonra uşaqlarla tərbiyəvi işin təşkilində məktəb döyüklük rol oynayacaqdır. Tərbiyəvi işin bu yeni mütəşəkkil sahəsi pedaqogika elminin diqqət mərkəzində olacaqdır.

Validəyinlər və əhali arasında pedaqoji biliklərin mətbuat vasitəsilə və şifahi yolla təbliğinin böyük əhəmiyyətə malik olduğu qərarda xüsusi qeyd olunur. Bunu nəzərə alaraq, pedaqog alimlərimiz və müəllimlərimiz pedaqoji bilikləri əhali arasında geniş təbliğ etməyin ən müxtəlif formalarından istifadə etməli olacaqlar.

İndi aydın bir şəkildə hiss edilir ki, yetişməkdə olan nəslin müvəffəqiyyətlə tərbiyə olunmasında validəyinlərlə birlikdə geniş ictimaiyyətin də rolu getdikcə artır. Bunu nəzərə alaraq partiya və Sovet hökuməti bütün ictimaiyyətin diqqətini böyük dövlət əhəmiyyəti olan tərbiyə işlərinə cəlb edir və yetişməkdə olan nəslin tərbiyə edilməsində məktəbə partiya, sovet, komsomol və həmkarlar təşkilatları, müəssisə və idarələr, sovxoz və kolxozlar tərəfindən lazımi kömək göstərilməsini zəruri hesab edir.

Öz işçilərinin uşaqları oxuduğu məktəblərlə əlaqə saxlayan, məktəblilərin ailədə tərbiyə olunması şəraiti ilə maraqlanan sənaye müəssisələri, tikinti idarələri, kolxozlar, sovxozlar, partiya həmkarlar ittifaqı və komsomol

təşkilatları az deyildir. Belə təşkilatların, müəssisələrin, kolxoz və sovxozların iş təcrübəsini öyrənib ümumiləşdirməklə məşğul olmaq, gənc nəslin tərbiyəsində ailə və məktəbə fəal kömək edən təşkilatların qabaqcıl təcrübəsini aşkara çıxarmaq lazım gələcəkdir.

Görünür, müasir dövrdə pedaqogika elminin obyektini bir qədər genişləndirir. Yetişməkdə olan nəslin təlimi, təhsili və tərbiyəsi məsələləri ilə məşğul olan pedaqogika elmi daha düzgün nəticələrə gəlmək və təlim-tərbiyə təcrübəsinə daha əsaslı istiqamət vermək üçün məktəblilərin tərbiyəsinə təsir göstərən bütün amilləri öyrənməli olacaqdır.

Məlumdur ki, şagirdlərin təlim tərbiyəsinin keyfiyyətini daha da artırmaq işi birinci növbədə müəllimdən, onun nüfuzundan asılıdır. Bunu nəzərə alaraq müəllimin nüfuzunu şagirdlərin və valideyinlərin qarşısında daha da artırmağın pedaqoji əsaslarını araşdırmaq lazımdır. Bu, pedaqogika elmi qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biridir. Həmin sahədə aparılan tədqiqatın nə qədər faydalı olduğunu bircə misalda ötürü olsa da göstərək. Biz ümumi icbari təhsil qanununun həyata keçirilməsi zamanı yol verilən bir nöqsanı nəzərdə tuturuq. Məlumdur ki, ümumi icbari təhsil sovet maarifi sistemi üçün xarakterik cəhətlərdəndir. İcbari təhsil qanunu bütün gəncliyin səkkizlik (yaxın illərdə isə orta) təhsil alması üçün partiya və hökumətimizin göstərdiyi qayğının parlaq bir nümunəsidir. Lakin belə bir insanpərvər qayğının həyata keçirilməsində bəzi məktəb rəhbərləri və müəllimlər pedaqoji cəhətdən əsassız olan tədbirə əl atırlar. Məsələ burasındadır ki, ayrı-ayrı məktəblərdə bu və ya digər səbəbdən oxuya bilməyən, yaxud oxumaq istəməyən və buna görə də dərəcə gəlməkdən təkidlə boyun qaçıran şagirdi məktəbə qaytarmaq üçün direktor, sinif rəhbəri və ya fənn müəllimi şagirdin dalınca getməli, ondan və valideyinlərindən xahiş etməli olurlar. Belə bir şəraitdə şagirdin, necə deyirlər, ayağı yer alır. O, güman edir ki, müəllim və məktəb ondan asılıdır., həmin şagirdsiz keçinə bilməz. Şagird bəzən belə bir vəziyyətdən sui-istifadə edir, günlərlə veyil-veyil gəzir, «istirahət» edir və

özlüyündə düşünür: «onsuz da dalımca məktəbdən gələcək və dərsə getməyimi xahiş edəcəklər. qoy hələlik bir qədər istirahət edim».

Tək-tək şagirddə əmələ gələn belə zərərli əhval-ruhiyyə sinifdəki, hətta məktəbdəki başqa şagirdlərə pis təsir göstərir. Onlar görürlər ki, müəllim həmin şagirdin dalınca evə gedir, məktəbə gəlməsini ondan və valideyinlərindən xahiş edir, bir müddətdən sonra şagird qalib çıxmış adamlar kimi təkəbbürlə sinifdə vargəl edir.

Bəzi siniflərin şagirdləri arasında yaranan belə əhval-ruhiyyə müəllimin nüfuzunun aşağı düşməsinə, biliyə marağın azalmasına səbəb olur.

Bununla biz müəllimin ümumiyyətlə ailəyə getməsinə, ailədə şagirdin vəziyyəti ilə maraqlanmasına və valideyinlərlə əlaqə saxlamasına qarşı çıxmırıq. Təcrübə göstərir ki, ailə ilə sıx əlaqə saxlayan məktəb valideyinlərlə qırılmaz tellərlə bağlı olan müəlliminə təlim-tərbiyə işlərində daha çox müvəffəqiyyət qazanır.

Biz yalnız hər hansı səbəb üzündən oxumaq istəməyən, yaxud oxuya bilməyən şagirdi məktəbə qaytarmaq məqsədi ilə müəlliminə təlim-tərbiyə işlərində əməkdaşlıq etməsini, valideyin və şagirdlərdən xahiş etməsini pedaqoji cəhətdən məqsədəmüvafiq hesab etmirik. Bizcə belə hallarda ictimai təşkilatlar, idarə və müəlliminəsisələr məktəbin köməyinə gəlməlidir. Məktəb bu təşkilatların qüvvəsindən istifadə etməlidir. Belə hallarda şagirdin arxasınca ailəyə məktəbin işçisi deyil, müəlliminəsisələr təşkilatların, idarənin, müəlliminəsisənin (məsələn, valideyinin işlədiyi idarənin, rayon icraiyyə komitəsinin, komsomol komitəsinin və s.) nümayəndəsi getməli, şagird və valideyinə lazımi təsir göstərməlidir.

Oxumaq istəməyən şagirdə təəssürat yaranmalıdır ki, onun dərsə davam etməsini «xahiş» edən müəlliminəsisələr (məktəb) deyil, müəlliminəsisələr təşkilat (idarə, müəssisə) və valideyindir. Belə bir tədbir müəllim nüfuzunun aşağı düşməsi qarşısını almağa kömək edər.

Faiz xatirinə şagirdin biliyinə verilən şisirdilmiş qiymətlər də müəllimin nüfuzunu aşağı salır. Odur ki, müəllimin

nüfuzuna təsir göstərən belə amillər ətraflı tədqiq edilməli, əməli nəticələr çıxarılmalıdır.

Məlum olduğu kimi, son zamanlara qədər şagirdlər dərs vaxtı kənd təsərrüfatı işlərinə və tədris prosesi ilə bilavasitə əlaqədar olmayan başqa işlərə geniş cəlb edilirdi. Məktəb haqqındakı yeni qərarda təklif olunmuşdur ki, şagirdlərin, habelə müəllimlərin və məktəb rəhbərlərinin öz əsas vəzifələrindən ayrılmasına yol verilməsin. Belə bir qəti göstəriş ümumtəhsil məktəblərində təlim və tərbiyənin keyfiyyətini yüksəltməyə səbəb olacaqdır. Partiyanın belə bir qayğısına da biz pedaqoqlar ürəkdən alqışlayırıq. Pedaqoqlarımız təlimlə əlaqədar olan ictimai-faydalı işləri təlimlə əlaqədar olmayan ictimai-faydalı işlərdən fərqləndirmək də məktəbə kömək etməlidirlər.

Məktəbin maddi bazasının möhkəmləndirilməsinə və şagirdlərin tərbiyə edilməsinə yardım göstərmək məqsədi ilə sənaye müəlliminəssisələri, tikintilər, kolxozlar, sovxozlar, idarələr, tədris ocaqları, elmi-tədqiqat institutları, ictimai təşkilatlar ayrı-ayrı məktəblər üzərində hamilik edir. Pedaqogika elmi hamilik təcrübəsini ətraflı öyrənmək, ümumiləşdirmək və geniş yaymaqla da məşğul olmalıdır.

Təlim prosesində müasir texniki vasitələrdən geniş istifadə olunmasının səmərəli yolları respublikamızda, xüsusən Azərbaycan DETPI tərəfindən öyrənilməyə başlanmışdır. Texniki vasitələrdən istifadə edilməsi təcrübəsinin tədqiqi sahəsində atılan addımlar daha cəsarətli olmalıdır.

Şagirdlərə elmin əsaslarına dair möhkəm biliklər vermək, onlarda yüksək kommunist şüurluluğu tərbiyə etmək, onları həyata, şüurlu surətdə peşə seçməyə hazırlamaq orta ümumtəhsil, əmək və politexnik məktəbin qarşısında duran başlıca vəzifələr olduğundan, sovet pedaqogikası həmin vəzifələrin həyata keçirilməsinə fəal kömək etməlidir. Bütün tərbiyə işini həyatla əlaqələndirməyin, ictimai inkişaf qanunlarını şagirdlərə başa salmağın, məktəbliləri sovet xalqının inqilabi və əmək ənənələri ruhunda tərbiyələndirməyin, onlarda yüksək sovet vətənpərvərliyi hissini inkişaf etdirməyin, Sovet İttifaqındakı bütün xalqların qardaşca-

sına birliyini, sosialist ölkələrinin zəhmətkeşləri ilə onların dostluğunun əhəmiyyətini şagirdlərə açıb göstərməyin, şagirdləri müstəmləkəçiliyə və kapitalın hökmranlığına qarşı azadlıq və milli istiqlaliyyət uğrunda mübarizə aparan bütün xalqlarla həmrəylik ruhunda tərbiyələndirməyin, şagirdlərin şüuruna burjuva ideologiyasının yol tapmasına qarşı, bizim əxlaqa zidd təzahürlərə qarşı qətiyyətlə mübarizə aparmağın səmərəli yollarını pedaqogika və xüsusi metodika elmləri bundan sonra da işləyib hazırlayacaqdır.

Təlim və tərbiyəsinin müasir inkişaf səviyyəsi bizim bəzi anlayışlarımızın dəqiqləşdirilməsini tələb edir. Təlim və tərbiyə prosesinə dair müasir anlayış buna misal ola bilər. İndiyə qədər təlimdə müəllimi subyekt (təsir edən) şagirdləri isə obyekt (təsir olunan) qüvvə hesab edirdilər. Belə anlayış şagirdləri təlim zamanı fəaliyyət göstərən subyekt kimi qəbul etməyə imkan vermir. Halbuki qabaqcıl müəllimlərin təcrübəsində şagird nəinki təsir obyektinə, həm də fəaliyyət göstərən, müstəqil bilik və bacarıq əldə edən subyekt kimi özünü göstərir. Buna görə də təlimin təşkili sahəsində müasir təcrübə diqqətlə öyrənilməli və təlim prosesinə dair anlayış təkmilləşdirilməlidir.

Təlimlə əlaqədar dediyimiz ümumi fikir əxlaq tərbiyəsinə də şamil edilə bilər. Əxlaq tərbiyəsinin bir sıra nəzəri məsələləri hələ də əsaslı şəkildə işlənməmişdir. Məsələn, məlumdur ki, tərbiyə zamanı tərbiyəçi şagird qarşısında müəyyən tələblər qoyur; tərbiyə olunan şagird bu tələbləri götür-qoy edir, onda müəyyən hisslər və fikirlər əmələ gəlir, o, müəyyən formada hərəkət edir. Nəticədə tərbiyəçinin tələbi şagirdin ya malı olur, yaxud da şagird tərəfindən rədd edilir. Tərbiyəvi təsir və ya tədbirdən şagirdin düzgün, yaxud səhv nəticə çıxarmasında ailə mühitinin, geniş ictimai mühitinin, şagirddəki mövcud biliklərin, təsəvvürlərin, təcrübə və adətlərin müəlliminəyən rolu olur. Bütün bu amillər tərbiyə zamanı qarşılıqlı təsir göstərir. Əxlaq tərbiyəsi zamanı şagird qarşısında qoyulan tələbin həmin amillərin qarşılıqlı təsiri şəraitində şagirdin öz tələbinə necə çevrildiyi öyrənilərsə tərbiyə prosesini idarə etmək işi xeyli asanlaşar. Pedaqogikanın belə vacib nəzəri

məsələlərinin həlli pedaqoqlarımızdan yaradıcılıq tələb edir. Təlim və tərbiyənin əməli və nəzəri məsələlərinin əsasən təşkilat forması üzrə tədqiq edilməsinə meyl getdikcə güclənir. Bunu son zamanlar çapdan çıxan tədqiqat əsərləri də göstərir. Məsələn, əxlaq tərbiyəsi və ideya-siyasi tərbiyə məsələlərinin öyrənilməsi və yazılması formal istiqamət almağa başlamışdır. Bu tədqiqatlarda tərbiyənin təşkilat formaları ön sıraya çəkilir, tərbiyə prosesinin qanunauyğunluqlarını öyrənmək isə kölgədə qalır. Respublikamızda estetik tərbiyəyə, beynəlmiləlçilik tərbiyəsinə, humanizm tərbiyəsinə, düzlük və doğruluq tərbiyəsinə, siyasi tərbiyəyə, vətənpərvərlik tərbiyəsinə həsr olunmuş kitablarda məktəb təcrübəsi, demək olar ki, eyni stildə, eyni ölçü əsasında təqdim edilir. Tərbiyənin həmin sahələri ayrı-ayrı kitablarda başqa-başqa müəlliflər tərəfindən «söhbətlər», «siyasi məlumat», «məruzələr», «disputlar», «bədi əsərlərin müzakirəsi», «görüşlər», «gecələr», «məktəb mətbuatı» və s. başlıqlar altında ümumiləşdirilir və şərh edilir.

İstər-istəməz ortaya belə suallar çıxır: əvvəla, pedaqogikadan məlum deyilmi ki, sinifdən xaric tədbirlər (söhbətlər, siyasi məlumat, disputlar, görüşlər və s.) zamanı kommunist tərbiyəsi qarşısında duran vəzifələri həyata keçirmək olur? İkincisi, həmin sinifdən kənar tədbirlər zamanı əxlaq tərbiyəsinin ayrı-ayrı məsələləri ilə məşğul olmağı bir kitabçada küll halında oxucuya təqdim etmək müəllimə və elmə daha çox fayda verməzmi? əlbəttə, verər. Belə olarsa, tədqiqat apararı və əsər yazarı pedaqoq və ya müəllim əxlaq tərbiyəsinin təşkili formalarına toxunmaz, onun yeni-yeni məsələlərinə, tərbiyənin mahiyyətinə nüfuz edər, tərbiyə prosesinin qanunauyğunluqlarını aşkara çıxarmağa səy göstərər. bu istiqamətdə aparılan tədqiqat həm pedaqogika elminin, həm də məktəb təcrübəsinin inkişafına təkan verər.

Deməli, gənc nəslin kommunist tərbiyəsi məsələlərinin yeni vəzifələr nöqtəyi-nəzərindən öyrənilməsi tədqiqat üsullarında durğunluğu aradan qaldırmağı, tədqiqata yaradıcılıqla yanaşmağı tələb edir.

Azərbaycan DETPİ-nin də qarşısında böyük və məsul vəzifələr durur. Bu vəzifələrin layiqincə həyata keçirilməsi üçün institutun bir sıra məsələlərdə, xüsusən institut kateqoriyası və nəşriyyat limiti sahəsində köməyə ehtiyacı vardır. Respublikada pedaqoji fikrin başlıca mərkəzi olan Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunun üçüncü kateqoriyaya aid edilməsinin səbəbi qətiyyənlə aydın deyildir. Institutun kateqoriyasını dəyişdirmək, onun kateqoriyasını gördüyü işin məzmununa uyğunlaşdırmaq vaxtı çatmışdır.

Institutun elmi işçiləri hər il orta hesabla 150 çap vərəqi əsər yazırlar. Təəssüfləndirici haldır ki, institut həmin əsərlərin hamısını çap etdirmək imkanına malik deyildir. Onların yalnız bir qismi çap edilir. Bunun başlıca səbəblərindən biri odur ki, institutun illik nəşriyyat limiti yoxdur. Instituta illik nəşriyyat limiti müəlliminəyən etmək lazımdır.

Belə vacib məsələlərin tezliklə həlli institut qarşısında duran yeni vəzifələrin vaxtında həyata keçirilməsi üçün elmi kollektivi daha da ruhlandırır.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1967 №1)

4. AZƏRBAYCANDA DIDAKTİKA SAHƏSİNDƏ TƏDQİQATLARIN VƏZİYYƏTİ VƏ ONU YAXŞILAŞDIRMAĞIN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Sov.İKP MK-nın Böyük Oktyabr sosialist inqilabının 50 illiyinə dair Tezislərində, eləcə də «İctimai elmləri daha da inkişaf etdirmək və kommunizm quruculuğunda onların rolunu yüksəltmək tədbirləri haqqında» qərarında deyilir ki, təcrübə ilə, kommunizm quruculuğunun həyatı vəzifələri ilə əlaqə ictimai elmlərin tərbiyəsivi imkanlarından istifadə edilməsi üçün zəruri şərtidir.

Bu, eyni zamanda didaktikaya da aiddir. Çünki didaktikanın inkişafına yalnız məktəblə möhkəm əlaqə əsasında nail olmaq mümkündür. Didaktika sahəsində qazanılan hər

bir nailiyyət isə təlim işi səviyyəsinin daha da yüksəlməsinə səbəb olur.

Respublikamızda didaktika sahəsində aparılan tədqiqatlardan bəhs edərək, N.Kazımov yoldaş göstərmişdir ki, didaktik fikrin mövcud səviyyəsi məktəblərimizdə təlim işinin ehtiyaclarından geri qalır.

Respublikanın məktəblərində təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsinə elmi-pedaqoji köməyi sahmana salmaq üçün didaktika sahəsində çap olunmuş işlərə nəzər salmaq, mövcud nöqsanları aşkara çıxarmaq üzrə kadr hazırlığına kifayət qədər fikir verilmir.

N.Kazımov axırda demişdir:

-Respublikanın məktəblərində təlim işinin keyfiyyətini yüksəltmək məqsədi ilə didaktik tədqiqatları daha da canlandırmaq üçün digər tədbirlərlə yanaşı çalışmalıyıq ki, tədqiqatlarda özünü aydın göstərən təsvirçiliyi, obyektivizm və empirizm ünsürlərini aradan qaldıraq; fərziyyələr irəli sürməyi, elmi dəlillər gətirməyi gücləndirək; mövzunun tədqiqi ilə əlaqədar olaraq tarixiliyin və məntiqiliyin vəhdətini axıra qədər təmin edək; daha çox elmi-xarakterli materialların çapına nail olaq; elmi axtarışlarda eksperimental üsullara geniş yer verək; yoldaşlıq müzakirələrinə geniş yol açaq.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı 1968, №2)

5. DİDAKTİKA MƏSƏLƏLƏRİNİN ÜMUMİTTİFAQ MÜZAKİRƏSİ

Bu yaxınlarda SSRİ Pedaqoji Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyyyəti və «Sovetskaya pedaogika» jurnalının redaksiyası birlikdə «Didaktikanın əsasları» adlı monoqrafiyanın ittifaq miqyasında müzakirəsini keçirmişdir.

Monoqrafiya Ş.İ.Qanelin, B.P.Yesipov, M.N.Skatkin, N.A.Mençinskaya, M.A.Danilov, İ.T.Oqorodnikov, E.Y.Qolant, V.P.Şatski, B.F.Rayski, V.İ.Pomoqayba və başqa görkəmli sovet didaktları və psixoloqları tərəfindən yazılmışdır.

Kitab on dörd fəsildən ibarətdir.

I fəsil – «Sovet didaktikasının sahəsi və vəzifələri»; II fəsil – «Sovet məktəbində təhsilin məzmununun əsasları»; III fəsil – «Marksizm-leninizmin idrak nəzəriyyəsi şagirdlərin idrak fəaliyyətinə rəhbərliyin metodologiyası kimi»; IV fəsil – «Təlimin psixoloji əsasları», V fəsil – «Təlim prosesi»; VI fəsil – «Təlim üsulları»; VII fəsil – «Texniki vasitələrin və proqramlaşdırılmış təlimin köməyi ilə tədris prosesinin təkmilləşdirilməsi»; VIII fəsil – «Təlimin təşkilat formaları»; IX fəsil – «Dərs-tədris işinin təşkilat forması kimi»; X fəsil – «Ev tapşırıqlarının şagirdlər tərəfindən yerinə yetirilməsi»; XI fəsil – «Ekskursiyalar»; XII fəsil – «Əmək politexnik təlimi»; XIII fəsil – «Şagird müvəffəqiyyətinin nəzərə alınması»; XIV fəsil – «Geriqlmanın və ikiilliyin qarşısının alınması» adlanır.

Müzakirəyə müəlliflərlə yanaşı, Moskva, Leningrad şəhərlərindən və bəzi müttəfiq respublikalardan, o cümlədən Azərbaycandan da müvafiq mütəxəssislər dəvət olunmuşdular.

«Sovetskaya pedaqogika» jurnalının baş redaktoru prof. F.F. Korolyov müzakirənin «İctimai elmləri daha da inkişaf etdirmək və kommunizm quruculuğunda onların rolunu artırmaq haqqında» Sov.İKP MK-nın 1967-ci il iyun tarixli qərarı ilə əlaqədar olduğunu qeyd edərək qarşısında duran vəzifələri şərh etmiş və diqqəti aşağıdakı məsələlərin həllinə yönəlmişdir.

1. Son 10 il ərzində didaktika sahəsində aparılmış tədqiqatları müəlliminə müəlliflər nə dərəcədə ümumiləşdirə bilmişlər?

2. Kitab yeni nailiyyətlər səviyyəsində dururmu?

3. Didaktikanın gələcək inkişaf məsələlərinə kitabda nə dərəcədə yer verilmişdir?

Müzakirədə D.A.Enşteyn, L.A.Levşin, M.A.Jidelev, E.Y.Qolant, M.İ.Yenikeyev, İ.İ.Loqvinov, A.V.Rudneva, N.M.Kazımov, Y.P.Laujikas, Ş.İ.Qanelin, E.İ.Monozon və başqaları çıxış etmişlər.

D.A.Enşteyn demişdir ki, müzakirəyə qoyulan kitab 1957-ci il də çapdan çıxmış «Didaktika» adlı kitaba nisbətən irəliyə doğru addımdır.

Təlimin başlıca qanunauyğunluqları kitabda şərh edilir.

Kitabda «Təlimin psixoloji əsasları» adlı IV fəsildəki müddəalar daha əsaslı, daha inandırıcıdır. D.A. Epşteyn kitabın II və XII fəsilləri üzərində xüsusi dayanmışdır. Natiqin fikrincə, «Sovet məktəbində təhsilin məzmununun əsasları» adlı II fəsildə təhsilin məzmunu açılmaz, məlum olan bəzi prinsiplər şərh edilir; təhsilin məzmunu ilə əlaqədar olaraq aparılmış elmi mübahisələrin materiallarına toxunulmur. Son 10 il ərzində akademik Melnikovun rəhbərliyi ilə təlimin diferensiallaşdırılması sahəsində aparılmış tədqiqat, bu tədqiqata qarşı «Uçitelskaya qazeta»nın səhifələrində Rudnevanın çıxışı və başqa materiallar müzakirəyə qoyulmuş kitabda təhlil olunmur.

D.A.Enşteynin fikrincə, «əmək politexnik təlim» adlı XII fəslin məzmunu da təxminən belədir. Mübahisəli məsələlər orada da müəllfin diqqətini cəlb etməmişdir.

L.A.Levşin öz çıxışını bir çox məsələlərə həsr etmişdir. O, didaktikanı siyasətdən ayırmağın zəruriliyini sübut etməyə çalışmışdır. Natiqin fikrincə, məktəb təcrübəsində bir çox müəllimlərsəər halda dərsi siyasətlə, ideologiya ilə süni şəkildə əlaqələndirirlər; riyaziyyatdan, kimyadan və başqa fənlərdən elə mövzular var ki, həmin mövzuları siyasətlə, ideologiya ilə əlaqələndirmək süni görünür. Belə dəlillər gətirən natiq dinləyiciləri inandıрмаğa çalışmışdır ki, təlimdə partiyalılıq ideyasından əl çəkmək lazımdır.

L.A.Levşin demişdir ki, idealoji cəhətdən mürtəcə olan pedaqoqların (məsələn, Herbartın) didaktik nəzəriyyələri kitabın bir çox fəsillərində təhlil edilmir. Halbuki Herbartın ideologiyası mürtəcə ideologiya olsa da, onun didaktikaya dair nəzəriyyəsində səmərəli cəhətlər vardır. Natiq təklif etmişdir ki, ideologiyasından asılı olmayaraq didaktikata bu və ya digər cəhətdən yenilik gətirən pedaqoqların nəzəriyyələri bundan sonra təhlil olunsun.

L.A.Levşin didaktikada təlimin psixoloji əsasları kimi fəsilərin olduğunu alqışlamamışdır. O, belə fəsilərin didaktikadan çıxarılmasını təklif etmişdir.

Natiqin fikrincə, təhsil və təlim başqa-başqa hadisələr deyil bir hadisədir. Ona görə də burada söhbət təhsil haqqında deyil, təlim nəticəsində təhsillik dərəcəsindən getməlidir.

L.A.Levşinin əqidəsinə, təlim prinsipləri haqqında danışmaqdan, bu prinsiplərin təlim prosesində necə uzlaşdığından danışmaq daha vacibdir.

M.A.Jidelev göstərmişdir ki, «Didaktikanın əsasları» əsəri didaktikanı yeni məzmunla zənginləşdirmişdir. M.A.Jidelev də, D.A.Epşteyn kimi, təlimin məzmunu ilə əlaqədar olan fəslin sxematik şəkildə yazıldığını qeyd etmişdir. M.A.Jidelevin fikrincə, təlim üsullarına aid fəsili yazmış olan müəlliminəlliflər təlimin cəhətlərini vəhdətdə götürmək səviyyəsinə qalxa bilməmişlər

Natiq demişdir ki, materialın elmi cəhətdən işlənməsinin vacibliyi məsələsi kitabda qoyulmamışdır. Halbuki elm və texnika materiallarının təlim üçün seçilməsi prinsipi çox vacib məsələdir.

E.Y.Qolant iddia etmişdir ki, əsərin I fəslində didaktikanın sahəsi təlimin məzmunu ilə, üsulları və təşkilat formaları ilə məhdudlaşdırılır, təlim prosesi, onun mahiyyəti unudulur.

E.Y.Qolantın fikrincə, «Marksizm-leninizmin idrak nəzəriyyəsi şagirdlərin idrak fəaliyyətinə rəhbərliyin metodoloji əsası kimi» adlı III fəsil didaktikaya daha çox yenilik gətirir. O, diqqəti kitabın əsasən tarixə aid olan cəhətlərinə yönəlmiş və demişdir ki, ayrı-ayrı məsələlərin tarixinə müraciət edildikdə tarixən irəli sürülmüş yeniliklər təhlil olunmur. Məsələn, didaktikaya Y.A.Komenskinin, İ.Pestalotsinin, K.D.Uşinskinin gətirdiyi yeniliklərin nədən ibarət olduğu göstərilir. R.Ouenin, V.Q.Belinskinin, N.Q.Çernişevskinin, N.A.Dobrolyubovun təlim haqqında fikirləri şərh edilmir. Müttəfiq respublikalarda, xüsusən Ukraynada, Gürcüstanda və Azərbaycanda didaktikaya aid çap

olunmuş materiallar haqqında heç bir şey deyilmir. E.Y.Qolantın, D.O.Lordkipanidzenin didaktik fikirləri I fəsildə əks olunmamışdır.

Kapitalist ölkələrində didaktik nəzəriyyələr zəif işıqlandırılmış, bəziləri isə tamam unudulmuşdur.

M.İ.Yenikeyev kitabın quruluşuna toxunaraq demişdir ki, təlimin metodoloji əsaslarına aid olan III fəsil təhsilin məzmunundan əvvəl verilməli idi. M.İ.Yenikeyevin fikrincə, konkretliyin və mücərrədliyin vəhdəti haqqında gedən söhbət oxucuya bir şey vermir. Bu məsələdə konkretliyin mücərrədliyə və əksinə, mücərrədliyin konkretliyə necə çevrildiyi haqqında söhbət açılsa idi, daha yaxşı olardı.

Yenikeyevə görə, təlim prinsipləri kitabda zəif işıqlandırılmışdır. Dərsin quruluşu və prinsiplərinə aid olan izahatı da qənaətləndirici hesab etmək olmaz. Çünki dərsin quruluşu da, tipləri də kitabda xarici əlamətlərə (mənimsəmə, təkrar və tətbiqə) əsasən müəyyənləşdirilir. Halbuki dərsin tiplərini konkretliyin və mücərrədliyin qarşılıqlı münasibəti nöqtəyi-nəzərindən müəyyən etmək lazımdır.

İ.İ.Loqvinov kitabla əlaqədar olaraq meydana çıxan bəzi mübahisələrin səbəbini əsərin girişindəki qüsurla izah etməyə çalışmışdır. Onun fikrincə, «Didaktikanın əsasları» məvhumunun nədən ibarət olduğu kitabın girişində şərh edilsəydi, bir çox mübahisələr meydana çıxmazdı. Kitabda qoyulmuş bəzi problemlərə girişdə toxunulmalı idi. Kitabın başlıca istiqamətləri girişdə aydınlaşdırmadığından, ikiillik və onunla mübarizə, ekskursiya kimi məsələlər «Didaktikanın əsasları» kitabına daxil edilməzdi.

İ.İ.Loqvinov çıxışının sonunda göstərmişdir ki, müzakirə edilən kitab böyük əhəmiyyətə malikdir, bunu inkar etmək olmaz.

A.V.Rudneva çıxış edən bəzi yoldaşların fikrinə şərik olmadığını bildirmiş və «Əmək politexnik təlim» adlı XII fəsil bu barədə indiyədək yazılmış materiallara nisbətən irəliyə doğru addım kimi qiymətləndirmişdir. Həmin fəslin müəllifi olan B.F.Rayski, məsələn, ümumi və politexnik

təlim arasındakı qarşılıqlı münasibət məsələsinin aydınlaşdırılmasına bir çox yenilik gətirmişdir.

O, etiraf etmişdir ki, N.A.Mençinskaya tərəfindən yazılmış «Təlimin psixoloji əsasları» fəslü yüksək səviyyəli fəsilərdən biridir.

A.V.Rudneva təlimin metodoloji əsasları ilə əlaqədar müəlliflərin diqqətini belə bir cəhət cəlb etmişdir ki, ictimai tarixi idrakdakı ziddiyyətlərlə təlim prosesində özünü göstərən ziddiyyətləri eyniləşdirmək olmaz.

Y.Laujikas pedaqogikanın, xüsusən onun tərkib hissəsi olan didaktikanın obyektini ilə əlaqədar indiyədək geniş yayılmış bir qüsuru – «uşaqsız» pedaqogikanı tənqid etmiş və göstərmişdir ki, bu qüsurlu müzakirə olunan kitabda aradan qaldırılmışdır.

N.M.Kazımov didaktikanın gələcək inkişafı üçün hazırkı müzakirənin böyük əhəmiyyətə malik olduğunu qeyd etmişdir. O, diqqəti kitabın bir sıra həm üstün, həm də qüsurlu cəhətlərinə yönəlmişdir.

Sovet İttifaqının müxtəlif şəhərlərində fəaliyyət göstərən görkəmli didaktiklərin yazmış olduğu bu kitabda təlimin metodoloji və psixoloji əsaslarının aydınlaşdırılmasına bir çox yenilik gətirilmişdir. Müasir didaktik fikirlərin tarixinə qısa nəzər salındığından kitabda tarixiliyin və məntiqliyin vəhdətdə götürüldüyü nəzərə çarpar.

Lakin kitabda bəzi çatışmazlıqlar da vardır. Məsələn, didaktikada və pedaqogikada təlimin obyektini – kimin öyrətilməsi məsələsi kitabın ilk səhifələrində müxtəlif tərzdə şərh edilir. Kitabın ilk səhifəsində deyilir ki, gənc nəslin təhsilinin məzmununu və təşkili didaktikanın öyrəndiyi sahədir. Orada pedaqogikanın öyrəndiyi sahədən söhbət gedəndə isə gənc nəslin deyil, ümumiyyətlə insanın təhsil və tərbiyəsindən danışılır.

N.M.Kazımov təlimin mahiyyəti, təlim üsulları və bir sıra başqa məsələlər haqqında kitabdakı anlayışlarla razılaşmadığını sübut etməyə çalışmışdır. O qeyd etmişdir ki, məsələn, təlim haqqında kitabın irəli sürdüyü anlayış azı üç cəhətdən qüsurludur: 1. Müəllimin vəzifəsi dəqiq göstərilməmişdir; 2. Təlimdə şagirdin vəzifəsi qeyri-müəyyən ifadə

olunmuşdur; 3. Müasir tədqiqatların nəticələri lazımınca nəzərə alınmamışdır. Belə bir təhlilə əsasən, N.M.Kazımov təlimin mahiyyətinə dair anlayışı dəqiqləşdirməyin bəzi yollarını göstərmişdir. Təlim üsullarının izahı ilə əlaqədar olaraq başlıca qüsuru N.M.Kazımov onda görmüşdür ki, kitabın təklif etdiyi anlayış təlim üsullarını süni olaraq iki qrupa (müəllimin işi və şagirdin işi ilə əlaqədar olan qruplara) ayırır.

V.İ.Pomoqayba müzakirə iştirakçılarının diqqətini əsasən təlim prinsiplərinə cəlb etmişdir. O, biliyin möhkəm mənimsənilməsini və şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafını bir prinsip kimi təklif etməyin əleyhinə çıxmış və demişdir ki, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı təlimin və tərbiyənin başlıca məqsədidir. Məqsəd isə prinsip ola bilməz.

V.İ.Pomoqaybanın fikrincə, mənimsəmənin emosionallığı təlim prinsipi kimi alınmalı idi. O demişdir: təlimdə müvəffəqiyyətsizliyin səbəblərindən biri ondan ibarətdir ki, müəllim şagirdlərin hissələrinə təsir edə bilmir.

Ş.İ.Qanelin öz çıxışında etiraf etmişdir ki, didaktikanı siyasətlə eyniləşdirmək olmaz. Lakin bu o demək deyildir ki, didaktika siyasətdən kənar qalmalıdır. Bizim sovet didaktikası siyasəti nəzərə almalı, ona uyğunlaşmalıdır.

Ş.İ.Qanelin göstərmişdir ki, psixologiyanı didaktikadan və əksinə, didaktikanı psixologiyadan ayırmaq hər iki elmə yalnız ziyan verə bilər. bununla yanaşı, didaktikanı psixologiya ilə eyniləşdirmək də zərərliyə. Buna görə də iki elmin qarşılıqlı əlaqəsini təmin etmək lazımdır.

Bəzilərinin təsəvvür etdiyi kimi, didaktikanın sahəsini yalnız təhsilin nəticəsi ilə, təhsillilik dərəcəsi ilə məhdudlaşdırmaq düzgün deyildir.

Ş.İ.Qanelin, E.Y.Qolanta etiraz edərək demişdir ki, obrazın, sözün və hərəkətin vəhdətini təlim nəzəriyyəsinin əsası kimi qəbul etmək olmaz. E.Y.Qolantın təklifi Leninin idrak nəzəriyyəsinə də uyğun gəlmir.

E.İ.Monoszon öz çıxışında müzakirəni yekunlaşdırmışdır. O qeyd etmişdir ki, son iki il ərzində bir sıra ölkələrdə

və bəzi beynəlxalq təşkilatlarda maarif məsələləri geniş müzakirə edilir.

Elmdə nəzəri cəhətlər qüvvətlənir. Tədqiqatın üsulları və xarakteri dəyişir, məhsuldar qüvvə kimi elmin rolu getdikcə artır. Didaktika isə bu cür sosioloji dəyişikliklərdən kənar qala, bunları nəzərə almaya bilməz.

Natiq şəxsiyyətin indiki cəmiyyətdə rolundan danışarkən göstərmişdir ki, şəxsiyyətin yaradıcılıq xüsusiyyətinin güclənməsi, şəxsiyyətin ətraf mühiti dəyişdirməyə cəht etməsi şəxsiyyətin öz daxili tərkibini dəyişdirir.

Məktəb adama ömrünün sonuna qədər kifayət edəcək biliklər verə bilməz. O, gənc nəsələ gələcək inkişafın bünövrəsini verir. Müzakirə olunan kitab isə belə bir bünövrənin daha möhkəm, daha əsaslı olmasına xidmət etmək üçün çap edilmişdir. Kitab didaktikanın inkişafında keçilmiş mərhələyə bir növ yekun vurur və gələcək inkişafın bəzi istiqamətlərini görməyə çalışır. Buna görə də kitaba yalnız gələcək üçün rəhbərlik kimi yanaşmaq düzgün olmazdı.

E.İ.Monoszon didaktikanın siyasətlə əlaqələndirilməsinə qarşı çıxış edən L.A.Levşinin fikrinə şərik olmadığını bildirərək demişdir ki, təlimin məqsəd, vəzifə və məzmununda partiyalılıq, ideyalılıq prinsipi nəzərə alındığı kimi, bu prinsip təlim prosesində də nəzərə alınmalıdır. E.İ.Monoszon qeyd etmişdir ki, hazırda gənclərin xeyli hissəsi xaricdən burjua radio verilişlərinə qulaq asır. Belə verilişlərin gənclərə təsir edə bilməyəcəyini söyləmək olmaz. Müəllim burjua ideologiyasının gənclərə edə biləcəyi təsiri qarşı hazır olmalıdır.

E.İ.Monoszon didaktikada və fəlsəfədə mütərəqqi, yaxud mürtəcə ideyaların başqa-başqa şeylər olduğunu iddia edən L.A.Levşinə qarşı çıxmışdır. O, demişdir ki, biz didaktik fikirlərin fəlsəfi köklərini açmağa didaktika ilə fəlsəfənin əlaqəsini göstərməyə borcludur.

Sonra E.İ.Monoszon proqramlaşdırılmış təlim və alqoritmhaqqında danışmışdır. O, bu barədə fikrini yekunlaşdıraraq qeyd etmişdir ki, proqramlaşdırılmış təlim ümu-

miyyətlə təlimi əvəz edə bilmədiyi kimi, təlimi də yalnız alqoritm əsasında qurmaq olmaz.

Psixologiya və didaktika arasındakı qarşılıqlı münasibətə gəldikdə natiq xüsusi olaraq qeyd etmişdir ki, psixologiyani didaktikanın içərisində əritməyi təklif edənlərlə razılaşımaq olmaz.

Müzakirə göstərmişdir ki, son on il ərzində təlim məsələləri ilə əlaqədar çap olunmuş materiallar «Didaktikanın əsasları» haqqında kitabda böyük məharətlə ümumiləşdirilmişdir. Bu kitabda həm didaktikanın, həm də onun əsaslarının bir çox cəhətdən aydınlaşdırılmasına səy göstərilmişdir. Aydın olur ki, didaktika ilə onun əsasları arasında üzvü əlaqə vardır.

Kitab didaktikanı yeni nəticələrlə zənginləşdirmişdir. Məsələn, təlim zamanı şagirdlərin idrak fəaliyyətinə rəhbərlik etmək üçün vacib olan metodoloji müddəalar orada müəyyənləşdirilmişdir.

Şagirdlərin idrak fəaliyyətində konkretlik və mücərrədliyin qarşılıqlı münasibəti aydınlaşdırılmışdır; şagirdlərin fikir fəaliyyətində təcrübənin rolu üç cəhətdən izah olunmuşdur. Kitabda təlim materiallarını ümumiləşdirməyin şərtləri şərh edilmişdir. Məsələn, kitabda deyilir ki, öyrənilən materiallarda başlıca əlamətlər daim müşayiət etdirilməli, əsas olmayan əlamətlər isə növbələşdirilməlidir. Kitab biliyə marağın artması şərtləri, təlimdə şagirdin müvəffəqiyyət qazanmasının qanunauyğunluqları, şagirdlərin yaşlarından və təlim mərhələlərindən asılı olaraq onların tədris fəaliyyətinin xüsusiyyətləri, təlimdə fərdi xüsusiyyətlər və s. haqqında didaktikaya xeyli yenilik gətirmişdir.

Bütün bunlarla yanaşı müzakirə göstərmişdir ki, didaktika sahəsində bir çox məsələlər hələ də mübahisəli olaraq qalır; belə məsələlər bundan sonra daha dərindən öyrənilməlidir. Bütün pedaqoqların, metodist və müəllimlərin həmin kitabla dərindən tanış olması onlara böyük fayda verər.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1968, №2)

6. DİDAKTİK FİKİRLƏR

N.K.Krupskayanın görkəmli nəzəriyyəçi pedaqoq olduğu hamıya məlumdur. Pedaqogikanın elə bir nəzəri məsələsi yoxdur ki, onun bu və ya digər şəkildə həll olunması üçün N.K.Krupskaya təşəbbüs göstərməsin.

Bu il fevralın 11-dən 13-nə qədər SSRİ PEA-nda pedaqoji tədqiqatların metodoloji problemlərinə həsr olunmuş Ümumittifaq müşavirəsi keçirilmişdir. Müasir sovet pedaqogikasının bir çox metodoloji problemləri müşavirədə geniş müzakirə olunmuşdur. Kommunizm quruculuğu və sovet məktəbi, pedaqogikanın müasir şəraitdə mövzusu, pedaqogikanın başqa elmlərlə əlaqəsi, elm və fənn arasında qarşılıqlı münasibət, fənlərarası əlaqə; ümumi və politexnik təlimin vəhdəti, şəxsiyyətin formalaşmasında irsiyyət, mühit və tərbiyənin rolu, təlim və inkişaf, idrak nəzəriyyəsi və təlim, təlimin mahiyyəti və bəzi başqa vacib problemlər müşavirə iştirakçılarının diqqət mərkəzində olmuşdur.

Hələ sovet məktəbinin yeni təşkil olunduğu illərdə N.K.Krupskaya həmin məsələlərin çoxuna toxunmuş və onları marksizm-leninizm nəzəriyyəsi mövqeyindən həll etməyə ciddi təşəbbüs göstərmişdir. N.K.Krupskayanın zəngin pedaqoji irsi yeni şəraitdə irəli sürülən bir çox metodoloji problemlərin düzgün həllində bizim işimizi xeyli asanlaşdıra bilər.

Buna görə də biz N.K.Krupskayanın irsinə sovet pedaqogikasının inkişafında yalnız ötüb keçmiş bir mərhələ, həm də ən zəngin bir mərhələ kimi baxa bilmərik; bununla yanaşı, sovet məktəbinin və sovet psixologiyasının müasir problemlərinin müvəffəqiyyətlə həll olunmasında N.K.Krupskayanın çoxcəhətli pedaqoji fikrlərindən adama yeni qüvvə verən qaynar bulaq kimi istifadə edə bilərik. Bu onunla izah olunur ki, N.K.Krupskaya maarif məsələlərini, pedaqogikanın nəzəri problemlərini marksizm-leninizm ideyaları əsasında həll etməyə çalışmış ən qüdrətli sovet pedaqoqudur.

N.K.Krupskaya təlimin məhsuldar əməklə, məktəbin həyatla əlaqəsini təmin etməyə təkcə maarif məsələsi və ya

pedaqogikanın nəzəri məsələsi kimi baxmamışdır. Onun fikrincə bu, sosializm quruculuğuna xidmət etməli, şəhərlə kənd arasındakı, fiziki əməklə zehni əmək arasındakı fərqi aradan qaldırmağa kömək etməlidir. N.K.Krupskaya deyirdi ki, müasir istehsalatın, xalq təsərrüfatının texniki cəhəti ilə yanaşı, ictimai cəhəti də vardır. Buna görə də sovet məktəbində həm elmi təbii fənlər, həm də humanitar fənlər tədris edilməlidir. Belə olmazsa təbiət və cəmiyyət, haqqında gəncliyin anlayış və hazırlığı kəşirli olar.

N.K.Krupskaya pedaqogikanın, o cümlədən didaktikanın başqa elmlərlə əlaqəsi məsələsinə xüsusi olaraq toxunmuşdur. O, birinci növbədə, marksizm-leninizm fəlsəfəsinin və başqa elmlərin pedaqogika üçün böyük əhəmiyyətini qeyd etmişdir. Marksizm-leninizmin təlim-tərbiyə haqqında fikirlərini sovet pedaqogikasına gətirən ilk dəfə N.K.Krupskaya olmuşdur. «Yeni məktəb yollarında» adlı əsərində N.K.Krupskaya göstərir ki, marksizm-leninizm metodologiyasına, materialist psixologiyaya və fiziologiyaya əsaslanan didaktika yarada bilməsək, sovet məktəbi qarşısında qoyulmuş vəzifələrin öhdəsindən gələ bilmərik.

Materialist dialektikaya əsaslı bələd olan N.K.Krupskaya həm ayrı-ayrı elmləri fənlə eyniləşdirənlərə, həm də onlar arasında yalnız fərq görənlərə etiraz edirdi. O yazırdı ki, elmlə fənn arasındakı ənənəvi uçurumu aradan qaldırmaq lazımdır; N.K.Krupskaya tələb edirdi ki, biliklərin tədrisi sistemi elmi sistemə uyğun gəlməli, şagirdlərə yalnız elmi məlumat verilməlidir. Elmi cəhətdən qiymətli və elmi cəhətdən sınaqdan keçirilmiş olan faktlar və hadisələrdən yalnız ictimai mənası olanlarını seçmək lazımdır; yəni təbiət və cəmiyyətdəki qanunauyğunluqları daha yaxşı başa düşməyə, ictimai həyatda daha şüurlu iştirak etməyə edən, şagirdləri xarici aləmi düzgün izah etməyə öyrədən elmi faktları və hadisələri məktəbə gətirmək, fənnin məzmununa daxil etmək zəruridir. Proqramların təkmilləşdirildiyi indiki şəraitdə N.K.Krupskayanın belə fikirlərinin böyük əhəmiyyətə malik olduğunu sübut etməyə ehtiyac yoxdur.

N.K.Krupskaya şəxsiyyətin formalaşmasında irsiyyət, mühit və tərbiyənin rolunu marksizm-leninizm əsasında düzgün şərh edən ilk görkəmli nəzəriyyəçi pedaqoqdur. Pedaqoji fikir tarixində bu məsələnin N.K.Krupskaya kimi düzgün və hərtərəfli izah edən ikinci pedaqoq yoxdur. Şəxsiyyətin formalaşmasında irsiyyətin müəyyən rolu olduğunu müdafiə edən N.K.Krupskaya deyirki, uşağın təbii qüvvələri öz başına deyil, hər şeydən əvvəl, mühitin təsiri altında, həm də ictimai mühitin təsiri altında inkişaf edir və dəyişir. Mühit orqanizmin təbii qüvvələrinin inkişafını həm sürətləndirə, həm də ləngidə bilər. irsiyyət haqqında belə bir fikir irsiyyətə təsir etməyin, onu dəyişdirməyin mümkün olmadığını inkar edən pedaqoqlara qarşı çevrilmişdi.

N.K.Krupskaya inkişaf və təlim arasındakı qarşılıqlı münasibət problemi üzərində də xüsusi olaraq dayanmışdır. Bu problemin həllində marksizm-leninizmin belə bir müddəasını əldə rəhbər tutmuşdur ki, hər cür inkişafın daxili qanunauyğunluqları vardır. Uşağın da inkişafında müəyyən qanunauyğunluqlar olmalıdır. Uzaqgörənliyə malik olan N.K.Krupskaya yazır ki, təlim zamanı uşaq inkişafının daxili qanunlara malik olduğunu etiraf etməkdən belə bir yanlış nəticə çıxartmaq olmaz ki, təlim və tərbiyə inkişafa təsir göstərə bilməz, məktəbin vəzifəsi heçə endirilir. əksinə, məktəbin, müəllim və tərbiyəçilərin vəzifəsi inkişafın öz qanunauyğunluqlarını öyrənməkdən, bunları təlim və tərbiyədə nəzərə almaqdan, uşağın inkişafına istiqamət verməkdən ibarət olmalıdır.

N.K.Krupskaya deyirdi ki, biliklərin mənimsənilməsi daha tez baş verir və daha aydın nəzərə çarpır, idrak qüvvələrinin inkişafı, psixi funksiyaların formalaşması isə nisbətən ləngiyir və az nəzərə çarpır. Buna görə də o təlimi və inkişafı eyniləşdirməyi düzgün hesab etmirdi. Təlim zamanı şagirdlərin inkişafı isə biliklərin mənimsənilməsinin müəllim tərəfindən necə təşkil edildiyindən asılıdır. N.K.Krupskaya haqlı olaraq belə bir düzgün nəticəyə gəlmişdir ki, tədris işində biliklərin şagirdlər tərəfindən

mənimsənilməsinə təmin etməklə yanaşı, onların inkişafı da diqqət mərkəzində olmalıdır.

N.K.Krupskayanı uzun müddət məşğul edən metadaloji problemlərdən biri də təlimlə idrak nəzəriyyəsi arasındakı əlaqə öroblemi idi.

Təlim məsələlərinin izahında marksizm-leninizmin idrak nəzəriyyəsindən çıxış edərək N.K.Krupskaya təlimin bir sıra qanunauyğunluqlarını açmağa çalışmışdır. O, düzgün olaraq təlimi idrak prosesi, xarici aləmin şagirdlər tərəfindən dərk olunması prosesi hesab etmişdir. N.K.Krupskaya təlimdə hissi idrak məsələsini təhlil edərək yazır ki, hissi idrak xüsusən biliklərin ilkin qavranılmasında daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tədris materialının möhkəm və əsaslı mənimsənilməsində hissi idrakın, yəni duyğuların, qavrayış və təsəvvürlərin əhəmiyyətini nəzərə alan N.K.Krupskaya şagirdlərdə duyğu orqanlarını inkişaf etdirməyin, müşahidəçilik qabiliyyətini gücləndirməyin qayğısına qalmaq müəllimlərə tövsiyə edirdi.

Bu məqsədlə təlimlə hissi idrak mərhələsində əyani üsullara, yəni təbii hadisələrin bilavasitə müşahidə olunmasına, müxtəlif əyani vasitələrdən istifadə edilməsinə, ekskursiyaların təşkilinə, tədris kinolarından istifadə olunmasına və s. geniş yer verilməsini son dərəcə vacib hesab edirdi.

N.K.Krupskayanın bu məsələdə böyüklüyü orasındadır ki, o, hələ o vaxt bizim indiki pedaqoq və metodistlərin bir çoxundan daha düzgün və daha elmi mövqedə durmuşdur. N.K.Krupskaya haqlı olaraq təlimdə hissi idrakı təfəkkürdən məntiqi idrakdan ayrılmamışdır, hissi idrakın məntiqi idrakla, təfəkkürlə üzvi əlaqəsini dönə-dönə qeyd etmişdir.

Hissi idraka və hissi idrak mərhələsində əyaniliyə böyük əhəmiyyət verən N.K.Krupskaya eyni zamanda yazır ki, nəzərdən keçirilən tədris materialının ümumi cəhətləri, mahiyyəti bəzən hissi idrak mərhələsində nəzərdən qaça bilər. buna görə də təlim hissi idrakla məhdudlaşa bilməz. Müəllim gərək şagirdlərin diqqətini öyrənilən obyektlərin mahiyyətini dərk etməyə, anlayışların mənimsənilməsinə yönəltməlidir. Şagirdlər təbiət və cəmiyyətdəki qanunauy-

ğunluqları konkret cisim və hadisələr vasitəsilə dərk etməyin vacib olduğunu başa düşməlidirlər. bu məqsədlə N.K.Krupskaya məsləhət görürdü ki, tədris obyektlərini təhlil etmək, qruplaşdırmaq, onları müqayisə etmək, aralarındakı səbəb-nəticə əlaqələrini tapmaq, bu əsasda ümumiləşdirmələr etmək, nəticələr çıxarmaq üzrə şagirdlərin müxtəlif müstəqil işlərini təşkil etmək lazımdır.

Beləliklə, N.K.Krupskaya qavrayışın və təfəkkürün, konkretin və mücərrədin, əyaninin və ümuminin vəhdətindən, yəni qnosoloji və idrak prinsiplərindən düzgün didaktik nəticə çıxara bilmişdir.

N.K.Krupskaya marksizm-leninizmin idrak nəzəriyyəsinə əsaslanaraq təlimdə təcrübənin yerini də düzgün həll etmişdir. O, sübut etməyə çalışırdı ki, təcrübə təlimdə həm başlanğıc, duyğuların, fikir və təsəvvürlərin istinad nöqtəsi, həm də yekunlaşdırıcı nəticəsi olmalıdır. Təlimdə təcrübə özünü nələrdə göstərməlidir? Bu suala cavab verərək N.K.Krupskaya yazır ki, təlim işində təcrübə elmin insan fəaliyyətində tətbiq olunduğunu nümayiş etdirməkdə, nəzəri biliklərin ictimai istehsalatda və eksperimentdə doğruluğunu yoxlamaqda təbiət və cəmiyyət hadisələrini izah etməyi bacarmaqda, əldə edilmiş biliklərin əməli fəaliyyət zamanı tətbiqində özünü göstərməlidir.

N.K.Krupskaya pedaqogikanın ən vacib anlayışlarından biri olan təlimin birtərəfli izah olunduğunu qeyd edirdi. O, təlimi yalnız müəllimin fəaliyyəti ilə məhdudlaşdırmağı yanlış hesab edirdi. Təlimi müəllimin başındakı biliklərin şagirdlərin başına keçirmək kimi izah edən pedaqoq və metodistlər də N.K.Krupskaya tərəfindən tənqid atəsinə tutulmuşdur. N.K.Krupskaya göstərirdi ki, təlim müəllimlə şagirdlərin birgə fəaliyyəti kimi başa düşülməlidir.

Göründüyü kimi N.K.Krupskayanın didaktikaya dair söyləmiş olduğu fikirlərin nəinki yalnız tarixi həm də, böyük nəzəri və əməli əhəmiyyəti vardır.

(«Azərbaycan müəllimi» qəzeti 1969, 26 fevral)

7. AZƏRBAYCANDA SOVET PEDAQOJİ FİKRİNİN İNKİŞAFI

50 il bundan əvvəl yeni tipli dövlətin – SSRİ-nin təşkili digər müttəfiq respublikalarda olduğu kimi, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasında da ictimai həyatın bütün sahələrinin görünməmiş vüsətlə inkişaf etməsinə səbəb olmuşdur. Bu inkişaf pedaqoji fikir sahəsində də aydın görünür.

SSRİ şəraitində respublikamızda pedaqoji fikir inkişafının göstəriciləri hansılardır? Hər şeydən əvvəl bu pedaqogika ilə məşğul olan elmi müəssisələrin yaradılması, pedaqoji fikir sahəsində müttəfiq respublikalar arasında əlaqələrin artması, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması, elmi problemlərin tədqiqi, alınan nəticələrin çap olunması, təşkil olunmuş elmi-pedaqoji sessiyala, elmi-praktik konfranslar və s. tədbirlərdən ibarətdir.

Onu demək zəruridir ki, SSRİ-nin təşkilinə qədər Azərbaycan pedaqogika sahəsində yüksək ixtisaslı mütəxəssislər hazırlayan elmi müəssisə olmamışdır. Yalnız 1931-ci ildə Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialı nəzdindəki aspiranturaya elmin başqa sahələri ilə yanaşı, ilk dəfə pedaqogika üzrə də aspirantlar qəbul olunmuşdur. Pedaqogikadan ilk aspirantlar içərisində Ə.Seyidov və M.Mehdizadə yoldaşlar da vardır. Bu aspirantlar 1932-ci ildə Azərbaycan DETPİ-nin yenicə təşkil olunmuş aspiranturasına köçürüldülər.

V.İ. Lenin adına API-də pedaqogikadan aspiranturaya qəbul isə sonralar – Böyük Vətən müharibəsi illərində başlanmışdır. Respublikamızda pedaqogika üzrə yüksək ixtisaslı mütəxəssislər əsasən Azərbaycan DETPİ-nin və V.İ.Lenin adına API-nin aspiranturaları vasitəsilə hazırlanırdı. İndiyədək pedaqogika üzrə V.İ.Lenin adına API-də 30-dan yuxarı, Azərbaycan DETPİ-də isə 26 nəfər aspiranturayı bitirmişdir.

Hazırda pedaqoji institutlarda, pedaqoji texnikumlarda, Universitetdə, Elmi Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunda və

bəzi məktəblərdə pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi ilə 100-dən yuxarı mütəxəssis məşğuldur. Bunların 5-i pedaqoji elmlər doktoru, professor, 50-si isə elmlər namizədidir.

Yalnız SSRİ-nin təşkilindən sonra meydana çıxıb, boya-başa çatan yüksək ixtisaslı pedaqoqlar dəstəsi respublikamızda pedaqogikanın bir elm kimi formalaşmasına, maarifin inkişafına, məktəblərdə təlim-tərbiyə işləri səviyyəsinin yüksəlməsinə xeyli təsir göstərə bilmişdir.

Pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi üzrə yazılmış və müdafiə edilmiş dissertasiyalardan 25-i pedaqogikanın tarixinə, 27-si isə pedaqogikanın nəzəriyyəsinə aiddir.

Maarifin və pedaqoji fikrin inkişafına aid yazılmış dissertasiyaları bir neçə qrupa ayırmaq olar. Bəzi tədqiqatlar ayrı-ayrı görkəmli pedaqoqların və maarifçilərin fikirləri və fəaliyyətlərinə həsr olunmuşdur. Buna misal olaraq «Azərbaycan pedaqoji fikrin əsas nümayəndələri» mövzusunda Ə.Seyidovun doktorluq, «N.Gəncəvinin pedaqoji fikirləri» (M.Muradxanov); «M.Ə. Sabirin pedaqoji görüşləri» (Ə.Tağıyev); «M.F.Axundovun maarif və pedaqoji görüşləri» (A.Nəsir); «A. Şaiqin pedaqoji fikirləri» (D.Mustafayeva); «Fərhad Ağazadənin pedaqoji fəaliyyəti və görüşləri» (Ə.Ağayev); «M.T.Sidqinin pedaqoji fəaliyyəti və görüşləri» (İ.Mollayev); «Doktor Tağı Erani təlim və tərbiyə haqqında» (Ə.Yaqubyan) və başqa mövzularda yazılmış namizədlik dissertasiyalarını göstərmək olar.

İkinci qrup tədqiqatlar məktəb və təhsilin ayrı-ayrı dövrlərinə aid olmuşdur. «Azərbaycan sovet dövrü məktəbinin tarixinə dair очерklər» (M.Mehdizadə) və «Azərbaycan SSR-də ali pedaqoji təhsilin inkişafının əsas mərhələləri» (A.Rzayev) adlı doktorluq dissertasiyalarını, «Azərbaycan müəllimlərinin hazırlanmasında Zaqafqaziya (Qori) Seminariyasının rolu» (F.Seyidov), «Azərbaycan məktəbəqədər tərbiyənin tarixinə dair» (Ə.Qədimbəyova), «XIX əsrin axırlarında və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ibtidai təhsilin tarixinə dair очерklər» (V.Mustafazadə), «Azərbaycanda maarifin inkişafında rus-tatar (Azərbaycan) məktəblərinin rolu» (Hadi Rəfibəyli), «1917-

1920-ci illərdə Azərbaycanda xalq maarifi» (S.Xəlilov), «Azərbaycanda ümumi icbari təhsilin həyata keçirilməsi» (M.Məmmədov), «Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra orta pedaqoji təhsilin inkişafı» (Əyyub Tağıyev) və digər adda olan dissertasiyalar buna misal ola bilər.

Üçüncü qrup tədqiqatlar təlim-tərbiyənin, maarifin ayrı-ayrı problemlərinin tarixini öyrənməyə yönəldilmişdir. «Azərbaycan məktəblərində savad təliminin inkişafı tarixi» (M.Mehdizadə), «Azərbaycanda əlifba və ondan sonrakı oxu kitablarının tarixi» (Ə.Həsənov), «Azərbaycan maarifçi və pedaqoqlarının nəsihətnamələrində tərbiyə məsələləri» (A.Tağıyev), «Azərbaycanda qadın təhsili tarixindən» (Zümrüd Axundov), «Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında tərbiyə məsələləri» (Pəncəli Saleh), «Azərbaycanda sovet məktəbində əmək təliminin tarixindən» və s. adda olan dissertasiyalar bu qəbildəndir.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan çərçivəsindən bir qədər kənara çıxmaq, dünya pedaqoji fikrinin ayrı-ayrı bahadirlərinə müraciət etmək təşəbbüsləri də olmuş və bu təşəbbüslər müvəffəqiyyətlə nəticələnmişdir. Biz «N.K.Krupskayanın irsindən Azərbaycanda istifadə edilməsi» (Ə.Məmmədov), «Müqayisə priyomuna dair K.D.Uşinskinin fikirləri və məktəb təcrübəsi üçün bunun əhəmiyyəti» (N.Kazımov) və «Çernişevski, Dobrolyubov və Piroqovun didaktik fikirləri» (L.V.Arxaşarova) adlı namizədlik dissertasiyalarını nəzərdə tuturuq.

Göründüyü, kimi Azərbaycanda maarif və pedaqoji fikir tarixinin bir çox sahələri öyrənilmişdir. Bu, şübhəsiz, pedaqogika elminin böyük nailiyyəti kimi qiymətləndirilməlidir.

Pedaqogikanın nəzəriyyəsi sahəsində görülmüş işləri də qruplaşdırmaq mümkündür. Onu deyək ki, 27 tədqiqat işindən 6-cı təlim, 21-i isə tərbiyə məsələlərinə aiddir.

«Ev tapşırıqları» (İ.Vəlixanlı) «Təlimdə fərdi yanaşma» (S.Axundov), «V-VIII siniflərdə təlim zamanı şagirdlərin müstəqil işləri» (B.Bəşirov), «İki komplektli məktəbdə dərslərin xüsusiyyəti və səmərələşdirilməsi yolları» (M.İsmixanov), İbtidai siniflərdə şifahi sorğu üzrə qiymətlərin təsirini

yüksəltmək yolları (S.Nəbiyev) adlı namizədlik və «Məktəbdə müqayisə üzərində işin nəzəriyyəsi və təcrübəsi» (N.Kazımov) adlı doktorluq dissertasiyaları didaktika üzrə aparılmış tədqiqatlardır.

Tərbiyyə nəzəriyyəsi üzrə yazılmış dissertasiyaların böyük bir əksəriyyəti əxlaq tərbiyyəsinin müxtəlif kateqoriyalarını əhatə edir. «Şagirdlərdə nəzakət tərbiyyəsi» (M.Məmmədov), «Azərbaycan məktəblərində proletar beynəlmiləçiliyi tərbiyyəsi» (Y.Talıbov), «Şagirdlərdə düzlük doğruluq tərbiyyəsi» (S.Quliyev), «Kiçik məktəblərin sovet vətənpərvərliyi tərbiyyəsi» (R.Hüseynov), «İbtidai məktəb yaşlı şagirdlərin kommunist əxlaqı tərbiyyəsində şəxsi nümunənin rolu» (H.Əhmədov), «Əxlaqi mövzuda müsahibələrin keçirilməsi» (A.Kərimov) və s. bu qəbildən olan dissertasiyalardır.

Yazılmış tədqiqat işlərinin digər bir qismi əmək tərbiyyəsi problemlərinə həsr olunmuşdur. Bu cür tədqiqatlara «Azərbaycan SSR məktəblərində VIII-X sinif şagirdlərinin ictimai-faydalı əməyinin təşkili» (M.Hüseynov), «Orta məktəb şagirdlərinin kənd təsərrüfatı əməyinə hazırlanmasının məzmunu və əsas formaları» (S.Zeynalov), «Kənd məktəblərinin V-VIII siniflərdə ictimai-faydalı əməyin-təşkili» (Q.Qulamov), «İnternat-məktəb şagirdlərinin ictimai-faydalı əməyinin təşkili» (S.Məcədov), «Ailədə yeniyetmələrin əmək tərbiyyəsi» (F.Hüseynov), «V-VIII sinif şagirdlərinin kənd şəraitində istehsalat əməyinə hazırlanması» (İ.Həsənov) kimi əsərləri aid etmək olar.

Başqa bir qrup tədqiqatların obyektivi şagirdlərdə ideyasiyasi tərbiyyə, elmi dünyabaxışının formalaşması məsələləri olmuşdur. «Yuxarı sinif şagirdlərinin ideyasiyasi tərbiyyəsində məktəb komsomol təşkilatlarının rolu» (S.Şəfiyev), «Şagirdlərin kommunist tərbiyyəsində məktəb ənənələrinin mövqeyi» (Ə.Əliyev), «V-VIII sinif şagirdlərinin sinifdən-xaric mütaliəsinə rəhbərlik» (Ə.Xələfov), «Məktəbdə ateizm tərbiyyəsi» (H.Novruzov), «Məktəb komsomol təşkilatı yüksək bilik uğrunda mübarizədə» (T.Əfəndiyev) kimi mövzularda aparılmış tədqiqatlar həmin qrupa aid edilə bilər.

«Orta məktəbdə şagird kollektivinin təşkili və tərbiyəsi» (K.Həsənov) və «Axşam məktəblərində şagird kollektivinin formalaşdırılması xüsusiyyətləri» (M.Kazımov) adlı namizədlik dissertasiyalarında şagirdləri kollektivdə və kollektiv vasitəsilə tərbiyə etməyin bəzi məsələlərindən söhbət gedir.

Tək-tək məktəblərdə yaradılan günüuzadılmış qruplarda tərbiyəçinin şagirdlərlə apardığı işin məzmunu və formalarını A.İsmayılov yoldaş, valideynlər arasında pedaqoji təbliğat sistemini isə Q.Məmmədov yoldaş işləmişdir.

Pedaqogikanın tarixi və nəzəriyyəsi üzrə aparılmış tədqiqatların nəticələri çox halda çap edilmiş və geniş oxucu kütlələrinin istifadəsinə verilmişdir.

Respublikada «Tərbiyənin ümumi qanununa dair», «Müasir məktəbin təlim-tərbiyə işlərində idarəetmə məsələləri», «Pedaqogikanın fəlsəfi əsasları», «Məntiqi üsulların idrakda rolu», «Təlimin üsul və priyomlarının elmi əsaslarını öyrənmək zərurəti haqqında», «İdrak nəzəriyyəsi və təlimin bəzi məsələləri» adlı əsərlər təlimin ümumi məsələlərinə aiddir.

«Orta məktəb şagirdlərinə dialektik-materialist dünyabaxışının təşəkkül etməsi», «təlimin tərbiyələndirici xarakteri haqqında», «Təlim və tərbiyə vahid pedaqoji prisedir», «Təlimin tərbiyə ilə əlaqələndirilməsi təcrübəsindən» və s. adda olan yazılarda müəlliflər təlim zamanı şagird şəxsiyyətini formalaşdırmağın əməli və nəzəri məsələlərini işıqlandıрмаğa çalışmışlar.

Politexnik təlimin mahiyyəti, vəzifələri və əhəmiyyəti, politexnik təlimin həyata keçirməyin yolları kimi məsələlər «Məktəbdə təlim-tərbiyə işlərinin yenidən qurulmasının bəzi məsələləri», «Orta məktəblərdə politexnik təlim haqqında», «Şagirdlərdə politexnik bacarıq və vərdişlərin tərbiyə edilməsi» adlı kitablarda əhatə olunmuşdur.

Təlim kətfiyyətinin yüksəldilməsinə kömək edən bəzi prinsiplər, o cümlədən təlimin həyatla, istehsalatla əlaqələndirilməsi, təlim zamanı şagirdlərin fəallaşdırılması, yəlimdə şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili, şagirdlərə fərdi yanaşma, fənlərsarı əlaqənin yaradılması kimi prinsipləri bir

qədər geniş izah olunmuşdur. Bu cəhətdən «Məktəbi həyatla əlaqələndirməyin əsas formaları», «Təlimin məhsuldar əməklə əlaqələndirilməsi», «Fənlərarası əlaqə təlimin mühüm cəhətidir», «Biliyin yoxlanılması və qiymətləndirilməsi prosesində şagirdlərə fərdi yanaşma», «Təlim prosesində şagirdləri öyrənmə və onlara fərdi yanaşılması haqqında» və s. adda olan əsərləri nümunə göstərmək olar.

1940-cı ildən respublikamızda pedaqogikadan və pedaqogika tarixindən Azərbaycan dilində dərs vəsaitləri meydana çıxmağa başladığını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu, respublikada yüksək ixtisaslı pedaqoji kadrların nəinki yaranmağa başladığını, həm də onların bu sahədə fəaliyyətə girişdiyini göstərən görkəmli hadisə idi.

M.Mehdizadə, S.Xəlilov və D.Mustafayeva yoldaşlar 1941 və 1942-ci illərdə iki hissədən ibarət «Pedaqogika», S.Xəlilov 1941-ci ildə «Pedaqogika tarixi», 1958-ci və 1959-cu illərdə M.Mehdizadə, M.Muradxanov, T.Əfəndiyev və İ.Vəlixanlının iki hissədən ibarət «Pedaqogika tarixi», M.Muradxanov, İ.Vəlixanlı və başqalarının 1964-cü ildə «Pedaqogika» və nəhayət, Ə.Seyidovun 1968-ci ildə «Pedaqogika tarixi» adlı dərs vəsaitlərini çapdan çıxmasının nəinki pedaqoji kadrların hazırlanmasında, habelə pedaqoji fikrin daha da sistemə salınmasında böyük əhəmiyyəti olmuşdur.

Azərbaycan pedaqoqların fəaliyyəti yalnız respublika çərçivəsində qalmamışdır. Onlar SSRİ xalqlarının qardaşlıq ailəsində İttifaq miqyasında çıxmağa, İttifaq nəşriyyatlarında və jurnallarında da kitab və məqalələr nəşr etdirməyə başlamışlar. Belə bir fərəhləndirici hal göstərir ki, respublikamızın pedaqoqları İttifaq oxucularını faydalandıra biləcək fikirlər irəli sürməyə qadirdirlər. yalnız son 10 il ərzində Azərbaycan pedaqoqlarının 20-dən artıq əsəri mərkəzi nəşriyyat və mətbuatda çap olunmuşdur. Prof. M.Mehdizadənin «Azərbaycanərbaycanda sovet məktəbi tarixinin öçerkləri» adlı monoqrafiyası 1962-ci ildə RSFSR PEA tərəfindən, «Sovetskaya pedaqogika» jurnalında prof.

Ə.Seyidovun «Həsənbəy Zərdabinin maarif-pedaqoji fəaliyyəti», H.Əhmədovun «Nəriman Nərimanovun maarif və pedaqoji fəaliyyəti», M.Məmmədovun «Azərbaycan SSR-də icbari təhsilin inkişafı», C.Əhmədovun «Azərbaycan rus pedaqoji əlaqələri məsələsinə dair», N.M.Kazımovun «Şagirdlərdə müqayisə bacarığını formalaşdırmaq metodikasına dair» və s. adda məqalələri çap olunmuşdur.

Müttəfiq respublikalar arasında qarşılıqlı əlaqələr imkan verir ki, pedaqoqlarımız öz tədqiqatlarının nəticələrini nəinki kitab və məqalələr şəklində, habelə mühazirə və məruzələr vasitəsilə də geniş təbliğ etsinlər. onlardan bir çoxu öz axtarışlarının nəticələrinə dair həm respublikada, həm də respublikadan kənar – Moskva, Leningrad, Kiyev, Tbilisi, Yerevan, Daşkənd, Frunze və başqa şəhərlərdə keçirilmiş elmi sessiya və konfranslarda məzmunlu məruzələr etmiş və indi də edirlər. Məsələn, prof. M.Mehdizadə SSRİ PEA-nın keçirdiyi sessiyada «Lenin milli siyasəti və müttəfiq respublikalarda xalq maarifinin çiçəklənməsi», prof. Ə.Seyidov Kiyev şəhərində «Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafına dair», prof. M.Muradxanov Yerevan şəhərində «Şagirdlərin kollektiv əməyi və onların əxlaqına bunun təsiri», N.Kazımov SSRİ PEA-nın elmi sessiyasında «Pedaqoji tədqiqat üsullarını qruplaşdırmağın zəruriliyi» və s. mövzularda məruzələr oxumuşlar.

SSRİ PEA-nın üzvlüyünə respublika nümayəndələrinə də seçilməsi Azərbaycanda pedaqoji fikrin yetkinliyini nümayiş etdirən sevindirici bir fakt kimi qeyd edilməlidir. Məlum olduğu kimi, mərhum prof. A.Abbasadə 1957-ci ildə RSFSR PEA-nın müxbir üzvü, M.Mehdizadə isə 1967-ci ildə SSRİ PEA-nın həqiqi üzvü seçilmişlər. bütün bu nailiyyətlərməhz SSRİ-nin təşkilindən sonra mümkün olmuşdur.

1964-cü ildə Zaqafqaziya respublikaları Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutlarının Yerevan şəhərində keçirmiş olduqları birgə elmi sessiyanı məhz SSRİ xalqlarının qardaşlıq ailəsinin məhsulu kimi qiymətləndirmək lazımdır.

Respublikamızda pedaqoji fikrin xüsusən son vaxtlarda sürətlə inkişaf etdiyini göstərən amillərdən biri də

müəllimlərlə əlaqə formalarının genişlənməsi və dərinləşməsidir. Belə əlaqə formalarından biri pedaqoji mühazirələrdir. Son vaxtlar Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunun rəhbərliyi altında orta hesabla hər iki ildən bir respublika üzrə pedaqoji mühazirələr keçirilir. Məlum olduğu kimi, respublika «Pedaqoji mühazirələ»inə hazırlıq məqsədilə məktəblər, şəhər və rayonlar üzrə pedaqoji mühazirələr aparılır.

Pedaqoji mühazirələr indi minlərlə müəllimi və elmi işçini, metodist əhatə edir. Məsələn, 1969-cu ildə keçirilmiş rayon, şəhər və respublika pedaqoji mühazirələrində 2.500-ə qədər müəllim və digər maarif işçisi müxtəlif mövzularda məruzə ilə çıxış etmişdir. Bir çox pedaqoq alim, elmi işçi ayrı-ayrı bölmələrin işinə rəhbərlik etmiş, müəllimlərin metodik axtarışlarına elmi istiqamət verməyə çalışmışdır.

Pedaqoji elmin məktəb təcrübəsi ilə əlaqələndirilməsi pedaqoji mühazirələrin nəinki ayrı-ayrı bölmələrində, habelə plenar iclaslarda da təmin edilmişdir. Pedaqoji mühazirələrin plenar iclaslarında qoyulan məruzələr, adətən, məktəb işinin ən aktual, ən müasir məsələlərinə həsr olunmuşdur. Məsələn, respublika «Pedaqoji mühazirələr»inin plenar iclası 1959-cu ildə «Məktəbin həyatla əlaqəsini möhkəmlətmək sahəsində bizim vəzifəlkərimiz», 1961-ci ildə «Şagirdlərin müstəqil işi – onların əqli və praktik fəallığının yollarından biridir», 1967-ci ildə «Orta ümumtəhsil məktəblərini işini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında Sov.İKP MK və SSRİ Nazirlər Sovetinin qərarı və təlim-tərbiyə işlərinin keyfiyyətini yüksəltməyin bəzi yollarına dair», 1969-cu ildə isə «Məktəblərdə yeni tədris proqramlarının tətbiqi təcrübəsi və onu daha da təkmilləşdirmək yolları haqqında» kimi ən yeni, ən ümdə məsələlərə həsr olunmuşdur. Nəinki plenar iclaslarında, həm də bölmə iclaslarında oxunmuş digər məruzələr və edilmiş çıxışlar əsas məruzədə qaldırılan elmi məsələlərin ətrafında qurulmuşdur.

«Pedaqoji mühazirələr»in istiqamətdə təşkili məktəblərimizdə təlim və tərbiyə işləri keyfiyyətinin yüksəlməsinə,

müəllimlərin elmi-pedaqoji və metodik səviyyəsinin artmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Elmi-praktik konfranslar da pedaqogika elmi ilə məktəb və müəllimlər arasında əlaqənin möhkəmlənməsinə kömək edir.

Elmi-praktik konfranslarda bir qayda olaraq elmi işçilərlə yanaşı, müəllimlər də elmi-praktik problemlər üzrə məruzə etmişlər. bu cür konfranslar, məsələn, Lipetsk vilayət müəllimlərinin təcrübəsindən yaradıcı şəkildə istifadə olunmasına, yeni proqramların tətbiqinə, təlimin keyfiyyətini yüksəltmək yollarına, gənc nəslin kommunist tərbiyəsində məktəbin ailə ilə əlbir işinə və s. problemlərə həsr olunmuşdur.

Müəllimlərin və digər maarif işçilərinin elmi-pedaqoji səviyyəsinin yüksəldilməsində, aparılmış tədqiqat işlərinin nəticələrini təbliğ etməkdə və pedaqoji fikrin inkişafında elmi sessiyaların rolu az olmamışdır. Son 10 ildə keçirilən belə sessiyalar bir ənənə şəklinə düşmüşdür. Elmi sessiyalar, adətən, Böyük oktyabr sosialist inqilabının və Azərbaycan Sovet hakimiyyəti qurulmasının ildönümlərinə, görkəmli pedaqoqların və maarifçilərin yubileylərinə, Sov.İKP MK-nın qəbul etdiyi qərarların yerinə yetirilməsi yollarına və vaxtaşırı qarşıya çıxan yeni problemlərə həsr olunmuşdur.

V.İ.Leninin, N.K.Krupskayanın, A.S.Makarenkonun, C.Məmmədquluzadənin, M.T.Sidqinin və başqalarının pedaqoji irsləri elmi sessiyalarımızın diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə elmi-pedaqoji sessiyaların keçirilməsi sovet xalqları arasında dostluğun daha da möhkəmlənməsinə səbəb olur.

«İctimai elmləri daha da inkişaf etdirmək və kommunizm quruculuğunda onların rolunu yüksəltmək tədbirləri haqqında» Sov.İKP MK-nın qərarı ilə əlaqədar olaraq pedaqoji elmin qarşısında duran vəzifələrə həsr olunmuş və 1968-ci il martın 13-də keçirilmiş elmi-pedaqoji sessiyanın əhəmiyyətini xüsusi qeyd etmək istərdik. Bu sessiya pedaqoji elmlərisahəsində görülmüş işlərə müəyyən dərəcədə yekun vurmuş, tədqiqat sahəsində qarşıda duran vəzifələrin

daha da konkretləşdirilməsinə kömək etmişdir. Orada «Sovet Azərbaycanında pedaqoji elmin inkişafı və Sov.İKP MK-nın icmalı elmlər haqqındakı qərarı ilə əlaqədar olaraq onun qarşısında duran vəzifələr» mövzusunda akademik M.Mehdizadə, «Pedaqogika tarixinə dair tədqiqat işlərinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirlərinə dair» prof. Ə.Y.Seyidov, «Respublikada tərbiyə nəzəriyyəsi sahəsində aparılan elmi-tədqiqat işlərinin vəziyyəti və perspektivləri» mövzusunda prof. M.Ə.Muradxanov, «Azərbaycanda didaktika sahəsində aparılan tədqiqat işlərinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmağın bəzi məsələləri» mövzusunda N.M. Kazımov məruzə etmişlər.

Azərbaycan DETPI-də, pedaqoji institutlarda aspirantların elmi sessiyaları, habelə elmi işlərin yekunlarına həsr olunmuş sessiyalar da elmi-pedaqoji tədqiqatların inkişafı üçün az əhəmiyyətli olmamışdır.

Respublikada keçirilmiş «Pedaqoji mühazirələr», elmi-praktik konfranslar və elmi sessiyalar elmi işçilərin, metodistlərin, müəllimlərin və digər maarif işçilərinin həm elmi-pedaqoji, həm də metodik səviyyəsinin xeyli yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Bu tədbirlərin bir çox fəal iştirakçısı tədris elmi-tədqiqat işlərinə cəlb olunmuşdur. Onların xeyli hissəsi öz tədqiqat işini hətta dissertasiy şəklində salaraq müdafiə etmişdir. Müəllimlərdən Kamal Həsənov, İsrail Həsənov, Qulaməli Qulamov, Mixail Korenberq, əsgər Zahidov, Əsəd Xudaverdiyev, İbrahim Mollayev və bir çox başqaları əsasən bu yolla inkişaf edərək pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almışlar. Son on il ərzində təkcə Azərbaycan DETPI dissertantlarından 30-a qədər müəllim elmlər namizədi alimlik dərəcəsinə layiq görülmüşdür. Hazırda institutun 100-dən yuxarı dissertantı vardır. Bu cür müəllimlər və maarifin digər işçiləri öz yazıları ilə pedaqoji fikrin daha da inkişaf etdirilməsinə kömək göstərirlər.

Azərbaycan DETPI çalışır ki, təlim və tərbiyənin indiyədək əhatə olunmamış bəzi məsələləri dissertantlar vasitəsilə tədqiq olunsun. Bu yolla texniki peşə məktəblərinin,

islah əmək düşərgələrindəki məktəblərin, musiqi məktəblərinin və s. maarif müəssisələrinin fəaliyyəti müəyyən dərəcədə əhatə olunmuşdur. Məsələn, hazırda «Texniki-peşə məktəblərində şagirdlərin rəqabətləndirilməsi və cəzalandırılması şərtləri», «İslah-əmək düşərgələrindəki məktəblərdə dərsin təşkili xüsusiyyətləri» kimi mövzular institutun məhz dissertantlarına tapşırılmışdır.

SSRİ PEA-nın elmi-nəzəri orqanı olan «Sovetskaya pedaqogika» jurnalı oxucuların 1967-ci ildə Azərbaycanda oxucular konfransı keçirilmişdir. Konfrans respublikanın pedaqoqları, psixoloqları, metodistləri və müəllimlərinin təşəbbüsü ilə çağırılmışdır; onlar jurnalın fəaliyyətini daha da yaxşılaşdırmaq üçün bir sıra əməli təkliflər irəli sürmüşlər.

Azərbaycanda ümumi pedaqoji, psixoloji və metodik problemlərin tədqiqində təkrara yol verməmək məqsədilə əlaqələndirmə komissiyası yaradılması pedaqogikanın inkişafında yeni mərhələ kimi qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycanda pedaqoji elmin böyük vüsət almasını, hər şeydən əvvəl, yeni ictimai quruluşun, sosializm cəmiyyətinin yaratdığı imkanlarla, SSRİ-nin təşkili ilə, partiyanın və Sovet hökumətinin ümumiyyətlə, elmlərin, o cümlədən pedaqoji elmin inkişafına göstərdiyi daimi qayğı ilə izah etmək lazımdır. Xüsusən, Sov.İKP MK-nın və SSRİ Nazirlər Sovetinin qəbul etdiyi «Orta ümumtəhsil məktəbinin işini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» 1966-cı il noyabrın 10-da, Sov.İKP MK-nın «İctimai elmləri daha da inkişaf etdirmək və kommunizm quruculuğunda onların rolunu artırmaq tədbirləri haqqında» 1967-ci ildə, nəhayət Sov.İKP MK-nın «SSRİ PEA fəaliyyətinin başlıca istiqamətləri haqqında» 1969-cu il fevralın 23-də qəbul etdiyi qərarla respublikamızda da pedaqoji fikrin xeyli canlanmasına ciddi təsir göstərmişdir.

İkincisi, məktəblərimizin yüksək ixtisaslı müəllim kadrlarına olan ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə universitet, pedaqoji institutlar və müəllimlər institutlarının, habelə orada pedaqogika kafedralarının təşkili respublikada elmi-

pedaqoji kadrların artmasına və pedaqoji fikrin güclü tərəqqisinə imkan vermişdir.

1920-ci ildə Universitetin, 1921-ci ildə Birinci Ali Kişi Pedaqoji, 1922-ci ildə Ali Qadın Pedaqoji institutlarının yaranması, 1927-ci ildə bu institutların universitetin nəzdindəki pedaqoji fakültəsi ilə birləşməsi, 1930-cu ildə universitetin pedaqoji fakültəsi əsasında V.İ.Lenin adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun təşkili, orada pedaqogika kafedrasının meydana gəlməsi, 1937-ci ildə V.İ.Lenin adına API-nin nəzdində yaradılmış ikiillik müəllimlər institutunun 1946-cı ildə ayrıca Müəllimlər İnstitutuna və 1953-cü ildə bunun M.F.Axundov adına Rus dili və Ədəbiyyat İnstitutuna çevrilməsi, 1948-ci ildə yaradılmış Xarici Dillər İnstitutunun 1959-cu ildə Rus dili və Ədəbiyyatı İnstitutu ilə birləşərək M.F.Axundov adına Dövlət Pedaqoji Dillər İnstitutunun meydana gəlməsi və burada pedaqogika kafedrasının təşkili, 1938-ci ildə yaradılmış Kirovabad Müəllimlər İnstitutunun 1943-cü ildə H.Zərdabi adına Pedaqoji İnstitutuna çevrilməsi, bu institutlarda pedaqogika kafedralarının fəaliyyət göstərməsi – bütün bunların hamısı pedaqoji elmlərlə məşğul olan yüksək ixtisaslı elmi kadrların hazırlanmasına, pedaqogika sahəsində tədqiqat işlərinin genişlənməsinə güclü təkan vermişdir.

Pedaqogikanın elmi problemləri ilə xüsusi məşğul olan müəssisə – Azərbaycan DETPİ 1931-ci ildə yaradılmışdır. 1932-ci ildə həmin institutda xüsusi şöbə – pedaqogika şöbəsi təşkil edilmişdir. Pedaqoji problemlərin bir sistem şəklində işlənməsi əsasən Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutu ilə bağlı olmuşdur.

Üçüncü, respublikamızda elmi-tədqiqat işlərinin az bir vaxtda sürətlə inkişaf etməsini Azərbaycanda məktəb və maarif haqqında, təlim və tərbiyə haqqında zəngin, son dərəcə faydalı pedaqoji irsin olması ilə də əlaqələndirmək lazımdır. Pedaqoji fikrin Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Fizuli, Mirzə Şəfi Vazeh, Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Fətəli Axundov, Həsənbəy Zərdabi, Seyid Əzim Şirvani,

Mirzə Ələkbər Sabir, Cəlil Məmmədquluzadə, Firudunbəy Kəçərli, Rəşidbəy Əfəndiyev, Fərhad Ağazadə, Məhəmməd Tağı Sidqi, Abdulla Şaiq kimi görkəmli nümayəndələrinin maarif-pedaqoji yaradıcılığı elmi-tədqiqat işlərinin genişləndirməyə imkan vermişdir. Belə bir imkan isə yalnız Sovet hakimiyyəti şəraitində gerçəklilyə çevrilə bilmişdir.

Dördüncü, pedaqogika klassiklərinin, rus və sovet pedaqoqlarının bəzi əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və çapa da respublikamızda pedaqji fikrin geniş təbliğinə, onun daha da inkişaf etməsinə yaxşı təsir göstərmişdir. Xüsusən V.İ.Leninin, Y.A.Komenskinin, K.D.Uşinskinin, M.İ.Kalininin, N.K.Krupskayanın, A.S.Makarenkonun, N.A.Dobrolyubovun və başqa görkəmli klassik pedaqoqların seçilmiş pedaqoji əsərlərinin nəşri çox əhəmiyyətli olmuşdur. «Azərbaycan məktəbi» jurnalının səhifələrində 1943-cü ildən bəri N.K.Qonçarov, F.F.Korolyov, B.A.Suxomlinski, S.V.İvanov, P.N.Qruzdev, D.M.Pankratova, Y.Y.Qolant kimi 40-dan yuxarı görkəmli pedaqoqun müxtəlif problemlərə dair çap olunmuş məqalələri Azərbaycan oxucularının böyük marağına səbəb olmuşdur.

B.B.Komarovskinin «Pedaqogikanın ümumi əsasları» adlı kitabının hələ 1930-cu ildə Rəcəb Əfəndiyev tərəfindən, F.S.Levin-Şirina və D.V.Menceritskayanın «Məktəbəqədər tərbiyə» adlı dərsliyinin 1941-ci ildə və bir qrup müəllifin yazmış olduğu «Məktəbəqədər pedaqogika» kitabının 1964-cü ildə Azərbaycan dilinə tərcümə olunaraq çap edilməsi Azərbaycanda pedaqoji fikrin daha da canlanmasına və genişlənməsinə təsir etməyə bilməzdi.

Beşincisi, Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafına, yüksək ixtisaslı elmi kadrların hazırlanmasına qardaş xalqların, xüsusən böyük rus xalqının köməyini qeyd etməmək olmaz. Bir qrup azərbaycanlı Moskvada, Leninqradda və digər şəhərlərdəki ali məktəblərin aspiranturalarında oxumuş, bəzilərinin elmi rəhbərləri, elmi məsləhətçiləri respublikadan kənarlarda olmuşdur. Məsələn, M.Muradxanov, V.Mustafazadə, İ.Vəlixanlı, Ə.Həsənov, Ə.Tağıyev,

ümumiyyətlə 8 nəfər azərbaycanlı Gertsen adına Leningrad Dövlət Pedaqoji İnstitutunun aspiranturasında oxumuşdur.

Ə.Y.Seyidov yoldaşın elmi məsləhətçisi prof. Y.N.Medınski, M.Mehdizadə yoldaşın elmi məsləhətçisi isə prof. N.A.Konstantinov olmuşdur. Onlar həm namizədlik, həm də doktorluq dissertasiyalarını Moskvada müdafiə etmişlər.

Ağahəsən Rzayevin və bu məqalənin müəllifinin həm namizədlik, həm də doktorluq dissertasiyalarının müdafiəsi isə Tbilisi şəhərinin ali məktəblərində təşkil edilmişdir.

Yalnız Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra SSRİ şəraitində qardaş xalqların köməyi sayəsində formalaşan ilk azərbaycanlı pedaqoq alimlər – Ə.Seyidov, M.Mehdizadə, M.Muradxanov və başqaları respublikamızda yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlanmasında xüsusilə fəal iştirak etmişlər. Həmin pedaqoq-alimlər onlarca aspirant və dissertanta rəhbərlik etmiş, elmi məsləhətlər vermiş, rəsmi opponentlik etmişlər. Məsələn, respublikamızda pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi üzrə müdafiə etmiş belə bir şəxs tapmaq çətindir ki, prof. Ə.Seyidov onun ya rəhbəri, ya opponenti, yaxud da məsləhətçisi olmasın.

G ö r k ə m l i pedaqoq-alimlərimizin özləri indi respublikadan kənarlarda yüksək ixtisaslı mütəxəssislər hazırlanmasında fəal iştirak edirlər. Məsələn, prof. M.Mehdizadə Qırğızıstandan A.İsmayılovun dostluq, Özbəkistandan E.Qədirovun namizədlik dissertasiyalarına opponent olmuşdur. Prof. M.Ə.Muradxanov Dağıstan MSSR-dən K.Babayev və S.Məhəmmədov yoldaşlara elmi rəhbərlik etmişdir. Prof. Ə.Y.Seyidov Özbəkistandan H.Bəişova və J.Urumbayev yoldaşlara, Tacikistanda B.İsmayılov və M.Arifov yoldaşlara Dağıstan MSSR-dən Ə.Harunov, M.Əsildarov, B.Həmzatov yoldaşlara, Kabardin-Balkardan M.Qurtuyeva, M.Babayev və Mokayev yoldaşlara, Gürcüstandan K.Kill yoldaşa, Türkmənistandan A.Göyöklenin yoldaşa, Moskvadan L.Laptyeva yoldaşa elmi rəhbər olmuş və ya opponentlik etmişdir. Bu faktlar göstərir ki, Azərbaycan pedaqoqları sovet

pedaqoqları ailəsinin işgüzar bir dəstəsinə, respublikada pedaqoji fikirÜmumittifaq pedaqoji fikrinin, elmi-tədqiqat işləri ilə Ümumittifaq elmi-tədqiqat işlərinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Bütün bunlar, əlbəttə, SSRİ-nin təşkilindən sonra pedaqogika elmi sahəsində nəaliyyətlərimiz kimi qiymətləndirilməlidir. Bu nəaliyyətlərlə yanaşı pedaqogikanın tarixi və nəzəri problemlərinin öyrənilməsi və təbliği sahəsində sahmana salınması arzu olunan cəhətlər də vardır.

Komunist tərbiyəsinin tərkib hissələrinə, məsələn, estetik tərbiyə, vətənpərvərlik, düzlük və doğruluq tərbiyəsi və s. sahələrə həsr olunmuş tədqiqat işləri mahiyyətə bərabərindən o qədər də fərqlənmir; onların məktəb üçün, müəllim üçün məsləhət gördükləri başlıca üsul və vasitələr çox halda əsərdən-əsərə təkrar olunur. Deməli, tərbiyə sahəsində funksional mövzulara aid tədqiqatlara diqqət və məsuliyyət artırılmalıdır. Tərbiyənin, xüsusən əxlaq tərbiyəsinin əsas qanunauyğunluqlarını aşkara çıxaran tədqiqatçılara ehtiyacımız vardır, zira müasir dövr məhz bu cür tədqiqatları tələb edir.

Təlimin bəzi vacib cəhətlərinin, o cümlədən texniki vasitələrin, tədris materialını proqramlaşdırmağın, alqoritmin və bir sıra başqa yeniliklərin tətbiq olunduğu dərslərin quruluşu və tiplərinin müasir təhlilinə, təlimin mahiyyəti və qanunauyğunluqlarının daha dərinədən açılmasına, təlim üsullarının elmi əsasda sistemə salınmasına, təlimin müxtəlif pillələrindən və ayrı-ayrı fənlərin spesifikasiyasından asılı olaraq tədris üsullarının xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə, təlim zamanı şagird şəxsiyyətinin və tərbiyəçiyənin maksimum inkişafını təmin edən şərtlərin aşkara çıxarılmasına və bir çox başqa vacib məsələlərin tədqiqinə həsr edilmiş tədqiqat əsərlərini məktəb və müəllimlərimiz böyük ümidlə gözləyirlər.

Bir sıra yeni problemlər qaldırmaq və onları xüsusi tədqiq etmək zəruridir. Belə problemlərdən biri pedaqoji əlaqələrdir. SSRİ şəraitində müttəfiq respublikalar arasında pedaqoji əlaqələr xüsusi tədqiqat obyektinə olmalıdır. Belə

tədqiqatlar pedaqoji fikrin inkişafında vətənimizin üstünlüklərini bir daha nümayiş etdirməyə imkan verir.

Respublikamızda pedaqogikanın tarixi və nəzəriyyəsi üzrə elmi işləri daha da yaxşılaşdırmaq üçün çalışmalıyıq ki, tədqiqatlarda özünü aydın göstərən təsvirçilik və subyektivizm ünsürlərini aradan qaldıraq; tədqiqat zamanı fərziyyələrəli sürməyi, elmi dəlillər gətirməyi gücləndirək; problemlərin şərhində tarixiliyin və məntiqiliyin vəhdətini təmin edək; pedaqogika sahəsində çalışan mütəxəssis və müəllimlərin mümkün qədər əlbir tədqiqat aparmasına və müzakirələr keçirməsinə nail olaq; elmi axtarışlarda eksperimental üsullardan istifadəyə geniş yer verək; üzümümüzü xüsusi metodika, psixologiya və digər əlaqədar elmlərin nəticələrinə inamla çevirək; yoldaşlıq müzakirələrinə geniş yol açaq; daha çox tədqiqat xarakterli materialların çapına nail olaq; çap olunan kitablar haqqında bir deyil, bir neçə mütəxəssisin mətbuatda çıxışını təşkil edək; əsərin keyfiyyətini həcmi ilə deyil, elmə verdiyi yeniliklə ölçək; pedaqogikanın sahələri üzrə mütəxəssislərimizin nisbi də olsa ixtisaslaşmasına meyli gücləndirək; ayrı-ayrı nəzəri məsələlərin vaxtında həlli üçün problematik konfranslar çağırmaq; müəssisə və idarələrdə, fabrik və zavodlarda yaşlıların tərbiyyəsi üzrə pedaqoji tədqiqatlar aparılmasına başlayaq; ayrı-ayrı institutlarda pedaqogikanın müxtəlif sahələri üzrə aparılan tədqiqat işlərinin əlaqələndirilməsi ilə real məşğul olaq. Belə olarsa, Azərbaycan sovet pedaqoqları sözün əsl mənasında geniş həyata daha möhkəm addımlarla qədəm qoyar, ümumi sovet pedaqogikasına daha çox yeniliklər gətirərlər. Bunun üçün böyük sovet ölkəmizin sarsılmaz qardaşlıq ailəsində hər cür şərait və imkanımız vardır.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı 1972, №3)

8. SOV.İKP XXV QURULTAYI VƏ MAARİF MƏSƏLƏLƏRİ

Sov.İKP XXV qurultayı onuncu beşillikdə partiyanın və sovet xalqının görəcəyi işlərin geniş planını vermişdir.

Qurultay inkişafımızın müasir mərhələsində partiyanın iqtisadi və sosioloji siyasətinin ən köklü və ən aktual problemlərini işləyib hazırlamışdır. Sov.İKP-nin daxili və xarici siyasətinin perspektiv istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir.

Partiya sovet adamlarının maddi rifah halının daha da yüksəldilməsini, onların iş şəraitinin və məişətinin yaxşılaşdırılmasını, səhiyyənin, maarifin və mədəniyyətin sonrakı tərəqqisini yeni insanın formalaşmasına, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına, sosialist həyat tərzinin təkmilləşdirilməsinə təsir göstərən amillər kimi qiymətləndirir.

Bu müddəanın maarif işinə, gənc nəslin kommunist tərbiyəsinə bilavasitə dəxli vardır. XXV qurultayın materiallarında maarifə quruculuq işlərinin ayrılıqda götürülmüş bir sahəsi kimi baxılır. Maarif və ictimai-iqtisadi həyat arasında qarşılıqlı əlaqənin olduğu nəzərdə tutulur. Bu o deməkdir ki, maarif işinin keyfiyyəti ictimai istehsalın keyfiyyətində özünü göstərir. Biz bu cəhəti unutmamalıyıq.

Keyfiyyət beşilliyi olan onuncu beşillikdə işin keyfiyyət göstəricilərini yüksəltmək üçün daha münasib şərait yaratmaq tələb edilir. İş vaxtından səmərəli istifadə edilməsi iş tempində dinamikliyin təmin edilməsi, əmək intizamının möhkəmləndirilməsi və s. keyfiyyət göstəricilərinə əməl olunması maarif ocaqlarına, orada çalışan bütün işçilərə də aiddir. Təlim-tərbiyə işində çıxdaşa yol verməyin, keyfiyyətsiz işin ictimai mənasını hər bir maarif işçisi aydın hiss etməlidir.

Elmi-texniki tərəqqi məsələləri XXV qurultayın diqqət mərkəzində olmuşdur. L.İ.Brejnev yoldaş qurultayda demişdir ki, elm və texnika nəaliyyətlərinin həyata tətbiqi bu gün də ən zəif cəhət olaraq qalmaqdadır. Buna görə də qurultay qarşıya belə bir tələb qoymuşdur: elmin nəliyyətlərini vaxtında həyata tətbiq etmək üçün çox iş görmək lazımdır. Qurultayın bu göstərişinə əsaslanaraq elmi-tədqiqat işlərinin nəticələrini təlim-tərbiyə işinə vaxtında tətbiq etmək üçün birinci növbədə elmi işçinin özü fəallıq göstərməli, onun məsuliyyəti artırılmalıdır.

Lakin bizdən ötrü istehsalat olan məktəb və onun işçiləri də fəal olmalıdır; müəllimlər və digər maarif işçiləri aparılan elmi işlərlə maraqlanmalı, bu işlərin nəticələrini öyrənməli və öz işində tətbiq etmək üçün şəxsi səy göstərməlidirlər. Sov.İKP XXV qurultayına hesabat məruzəsində L.İ.Brejnnev yoldaşın söyləmiş olduğu belə bir fikri möhkəm yadda saxlamalıyıq; Bu gün yeni elmi ideyaları əməli surətdə tətbiq etmək həmin ideyaları işləyib hazırlamaqdan az əhəmiyyətli vəzifə deyildir.

Partiya belə bir aydın və son dərəcə faydalı fikir irəli sürmüşdür ki, elmdə və texnikada baş verən inqilab təsərrüfat fəaliyyətinin üslubunda və üsullarında köklü dəyişikliklər aparılmasını, köhnəpərəstliyə və durğunluğa qarşı mübarizə aparılmasını, elmə həqiqi hörmət göstərilməsini, elmlə məsləhətləşməyi bacarmağı və arzu etməyi, onunla hesablamağı tələb edir.

Onuncu beşillikdə kolxoz və sovxozlara veriləcək texnika özü də daha müasir, daha məhsuldar və daha çox olacaqdır. Bu, dənli bitgilər təsərrüfatının kompleksli mexanikləşdirilməsini əsasən başa çatdırmağa, əkinçiliyin başqa sahələrinin, habelə heyvandarlığın mexanikləşdirilməsinin səviyyəsini xeyli yüksəltməyə imkan verəcəkdir.

Təsərrüfat fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq XXV qurultayın qaldırdığı və maarif işinə bilavasitə dəxli olan məsələlərdən biri də qabaqcıllıq məsələsidir. Müəssisələrin fəaliyyətinə qiymət verməyin əsaslarından danışarkən L.İ.Brejnnev yoldaş demişdir: müqavilə öhdəliklərini pozmasına, faktik olaraq aşağı keyfiyyətli məhsul istehsal etməsinə, ehtiyat mənbələrindən zəif istifadə etməsinə baxmayaraq fərsiz təsərrüfatçıların qabaqcıl adlandırılmasına imkan verən bütün yolların qarşısını almaq lazımdır.

Bu cür nöqsanlara, təəssüf ki, maarif sahəsində də təsadüf etmək olur. Bir də görürsən ki, layiq olmadığı halda bu və ya digər müəllim qabaqcıl adlandırılır. Bu cür zərərli hallarda, adətən, işin həqiqi keyfiyyət göstəriciləri deyil, xarici əlamətlər nəzərə alınır. Şagirdlərdə davranışın səviyyəsi, onların bilik və bacarıq səviyyəsi həm məktəbin və

pedaqoji kollektivin, həm də müəllimin fəaliyyət keyfiyyətini ölçməyin əsas meyarı olmalıdır.

Qurultayda qeyd edilmişdir ki, işdə Lenin üslubu müvəffəqiyyətin başlıca şərtlərindən biridir. Lenin üslubu isə bütün ictimai prosesə elmi cəhətdən yanaşmaq üslubudur, subyektivizmdən uzaq olan yaradıcı üslubdur. Bu iş üslubu özünə də, başqasına da yüksək tələbkarlığı nəzərdə tutur, özündən razı qalması rədd edir, bürokratizm və formalizmin hər cür təzahürlərinə qarşı çevrilir. İşdə Lenin üslubu maarif sahəsində, təlim-tərbiyə sahəsində də hərtərəfli tətbiq edilməlidir. Elmilik təlim-tərbiyə sahəsində xüsusilə vacibdir. Burada atılan hər bir addım, görülən hər bir tədbir ətraflı ölçülüb biçilməlidir. Dəfələrlə şahidi olmuşuq ki, şəxsi mülahizələr əsasında görülən tədbir təlim-tərbiyə işinə böyük ziyan vurur. Unutmaq olmaz ki, səmərəsi əvvəlcədən lazımınca əsaslandırılmayan tədbirin törədə biləcəyi zərərli nəticəni islah etmək təlim-tərbiyə işində çox çətin olur. Bu deyilənlər şagirdə və onun valideyininə münasibətə də, şagirdin biliyinə və davranışına verilən qiymətə də eyni dərəcədə şamil edilə bilər. Təəssüflə etiraf etməyə məcburuq ki, məktəb işində özünü tez-tez göstərən formalizmin kökləri hələ çox dərinidir. Bu cür nöqsanlara qarşı bütün cəbhə boyu mübarizə aparmaq üçün qurultayın materialları bizi daha da ruhlandırır.

Maarif şöbə müdirləri, inspektorlar və məktəb direktorları müasir rəhbərlər haqqında L.İ. Brejnev yoldaşın dediyi sözləri daim yadda saxlamalıdırlar: müasir rəhbər partiyalılıqla iş dərinədən bələd olması, intizamlılıqla iş yaradıcı münasibət göstərməyi və təşəbbüskarlığı üzvi şəkildə özündə birləşdirməlidir: belə rəhbər adamlara qarşı, onların ehtiyaclarına və tələblərinə qarşı həssas olmağa, işdə və məişətdə nümunə olmağa borcludur.

XXV qurultay kommunist tərbiyəsi məsələlərinə böyük əhəmiyyət vermişdir. Sovet adamlarının, ocümlədən gənc nəslin kommunist tərbiyəsi məsələlərini Sov.İKP marksizmlenin nəzəriyyəsi əsasında işləyir. Çünki marksizmlenin inkişafımızın gələcək perspektivlərini, tərbiyənin

problem məsələlərini düzgün başa düşməkdə bizə kömək edir. Bu baxımdan diqqəti cəlb edən cəhətlərdən birisi budur ki, partiya xalq təsərrüfatının başqa sahələrində olduğu kimi, bütün tərbiyə işinin qoyuluşunda kompleksli yanaşmağı tələb edir; yəni ideya-siyasi, əmək və əxlaq tərbiyəsinin, tərbiyənin digər sahələrinin sıx birliyini təmin etmək lazımdır. Bu zaman ayrı-ayrı məktəblərin şəraiti, uşaqların yaş və fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

Marksizm-leninizm kütləvi şəkildə öyrənilməsi müasir şəraitdə ictimai şüur inkişafının ən başlıca xüsusiyyəti hesab edilir. Nəinki uşaqların, ümumiyyətlə bütün sovet adamlarının şüurunda sovet vətənpərvərliyi və sosialist beynəlmiləçiliyin ideyalarının bərqərar olması Sovetlər ölkəsi üçün, Vətənimiz üçün iftixar hissi tərbiyəsi, sosializm nəaliyyətlərini qorumağa hazır olmaq tərbiyəsi əvvəllər olduğu kimi, indinin özündə də partiyanın ən vacib vəzifələrindən biri hesab edilir. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsində əsas ağırlıq məktəbin üzərinə düşür. Burada hər bir müəllimin, hər bir maarif işçisinin öz sözü, öz işi, öz səyi olmalıdır. L.İ. Brejnev yoldaş deyir ki, tərbiyənin ölçüsü konkret işdir. Tərbiyənin nəticəsi işdə özünü göstərməlidir. Buna görə də kommunist ideyalılığı hazırda biliklərin, əqidənin və əməli işin birliyi kimi başa düşülməlidir. Yarış belə bir birliyi yaratmağın qüdrətli vasitələrindən birisidir. Yarış təkcə təsərrüfat təcrübəsinə, ölkənin ictimai siyasi həyatına deyil, əxlaq-mənəvi həyata da güclü təsir göstərir. Buna görə də maarif sahəsində yarışın müxtəlif formalarından daha geniş miqdarda istifadə edilməlidir. Yarışın qiymətli, faydalı cəhətlərindən birisi budur ki, o, adamdan əməli fəaliyyət tələb edir, təşəbbüskarlıq, yaradıcılıq, daim irəliyə doğru hərəkət tələb edir; şüurun və hərəkətin üzvi şəkildə qovuşmasına yardım edir.

Sözü ilə işi bir-birinə uyğun gələn adam cəmiyyətimizdə ən hörmətli adam hesab edilir. Məhz buna görə də partiya çalışır ki, sözlə işin vəhdəti hər bir sovet adamının gündəlik davranış norması olsun. Sözlə əməl arasında uyğunsuzluğun

hər cür təzahürü isə təkcə təsərrüfat işinə deyil, xüsusən mənəviyyata, əxlaqa böyük ziyan vurur.

Fəal həyat mövqeyinin forməlaşdırılması müasir şəraitdə əxlaq tərbiyəsinin vəzifələrindən biri hesab edilir. Belə bir fəal həyat mövqeyi isə sözlə işin vəhdəti təmin edilən zaman yarana bilir.

Öz övladını xoşbəxt görmək istəyən valideyn, öz şagirdinə yüksək kommunist ideali aşılamağa çalışan müəllim, sözü ilə işi arasında tam birliyin nümunəsini verməlidir; özü bu cəhətdən nümunə olmalıdır.

Kommunist tərbiyəsinin qarşısında qoyulmuş yeni vəzifələrin həyata keçirilməsində təhsil müəssisələrinin rolu böyükdür. Buna görə də XXV qurultay maarif sistemini və peşə hazırlığını daim təkmilləşdirməyi vacib hesab etmişdir. Bu təsadüfi deyildir. Elmi-texniki tərəqqinin getdikcə artan sürətlə inkişafı istehsalatın xarakterini, əməyin xarakterini, adamların əməyə hazırlanması xarakterini durmadan dəyişdirir. Sovet adamlarının həyata, əməyə hazırlanmasının təməli isə məktəbdə qiyulur. Maarif sistemi, onun vacib pilləsi olan ümumtəhsil məktəbi ictimai-siyasi həyatdan geri qala bilməz. Həyatda, istehsalatda, əməkdə baş verən yeniliklər məktəbdə öz əksini tapmalıdır.

Onuncu beşillikdə bütün ümumtəhsil sisteminin və birinci növbədə orta məktəbin ciddi şəkildə daha da təkmilləşdirilməsi həmin məqsədə xidmət edir.

Sov.İKP XXV qurultayı orta təhsilin sonrakı inkişafını təmin edəcək başlıca istiqamətləri də müəyyən etmişdir. Hamılıqla orta təhsilə keçilməsini tam başa çatdırmaq və onu daha da yaxşılaşdırmaq həmin istiqamətlərdən biridir. Digər istiqamət təlim üsulları ilə əlaqədardır. Sov.İKP XXV qurultayı qeyd etmişdir ki, təlim üsullarını yeni şəraitə uyğun şəkildə təkmilləşdirmək lazımdır.

Təlimin məzmununu daha da təkmilləşdirmək orta təhsili inkişaf etdirməyin üçüncü istiqamətidir. Onuncu beşillikdə bütün dərslilər, o cümlədən respublika üçün orijinal olan dərslilər dövrün tələbləri baxımından yenidən işlənəcəkdir. Dərslilərin daha da təkmilləşdirilməsi üçün

Elmi-tədqiqat Pedaqogika İnstitutu geniş plan tərtib etmiş və həmin plan hazırda həyata keçirilmək üzrədir. Çalışırıq ki, dərslərin təkmilləşdirilməsinə geniş ictimaiyyət, o cümlədən alimlər, metodistlər və müəllimlər də cəlb edilsin.

Məktəblərin texniki və əyani vəsaitlərlə, didaktik materiallarla daha geniş təchiz edilməsi XXV qurultayın müəyyənləşdirmiş olduğu istiqamətlərdən biridir. Ayrı-ayrı fənlər üzrə əyani vəsaitlərin və didaktik materialların hazırlanmasında metodistlərlə yanaşı, müəllimlər də yaxından iştirak etməlidirlər.

Müəllim kadrları hazırlığını yaxşılaşdırmaq və təkmilləşdirmə kurslarının səmərəliyini artırmaq onuncu beşillikdə daim diqqət mərkəzində olacaq. Bu sahədə aparılmalı olan müntəzəm iş orta təhsili inkişaf etdirməyin tərkib hissəsi kimi başa düşülür.

Qabaqcıl təcrübənin ətraflı öyrənilməsi və geniş yayılması, elmin və texnikanın nəaliyyətlərindən təlim-təbriyə işində vaxtında istifadə edilməsi və orta təhsilin daha da inkişafına kömək edən amillərdən birinə çevriləcəkdir.

Sov.İKP XXV qurultayı materiallarından aydın olur ki, cəmiyyətimizin sonrakı inkişafı ictimai elmlərin inkişafı ilə dialektik əlaqədə cərəyan edəcəkdir. Bu ümumi ideya maarif işinə və pedaqoji elmlərə də aiddir.

L.İ. Brejnev yoldaşın məruzəsində oxuyuruq: partiya və dövlət istehsalın və istehsalatı idarə etməyin hərtərəfli inkişafı ilə əlaqədar olan problemlərin tədqiqinə ehtiyac hissədir; çünki məhz bu cür tədqiqatlar istehsalatın səmərəliliyini köklü şəkildə yüksəltməyə imkan verir. Buna görə də partiya göstərir ki, ictimai elmlər qarşısında qoyulmuş vəzifələr yalnız o vaxt müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilə bilər ki, ictimai elmlər həyatla sıx bağlı olsun.

Fərəh hissi ilə qeyd etməliyik ki, Elmi-Tədqiqat Pedaqoji İnstitutunun indi müəyyənləşdirmiş olduğu bütün mövzular partiyamızın bu səmərəli tələbinə cavab verir. Həmin mövzular məktəb həyatından, müəllimlərin iş təcrübəsindən irəli gələn, maarifin ehtiyaclarına xidmət edən mövzulardır.

Vəzifəmiz aparılan tədqiqatların elmi səviyyəsini yüksəltməyə nail olmaqdan ibarətdir.

Aydındır ki, XXV qurultayın maariflə, təlim-tərbiyə ilə əlaqədar qaldırdığı məsələlərin hamısını bir məqalədə tam əhatə etmək mümkün deyildir. Biz qurultay materiallarına dönə-dönə qayıtmalıyıq, onu diqqətlə öyrənməli və qurultayın tələblərini həyata keçirmək üçün bütün imkanlarımızı səfərbər etməliyik. Sov.İKP XXV qurultayının materialları tükənməz yaradıcılıq və ilham mənbəyidir. Bu mənbədən bütün maarif işçiləri, bütün müəllimlər, tərbiyəçilər, alim və metodistlər bəhrələnməlidirlər.

(«Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1976, 7 aprel)

9. PEDAQOJİ FIKRİMİZİN SALNAMƏSİ

«Azərbaycan məktəbi» jurnalı Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyinin elmi-nəzəri pedaqoji orqanıdır. Jurnalın əhatə dairəsi çox genişdir. Respublikanın yüz mindən artıq müəllimi, minlərlə məktəb rəhbəri, yeni xalq maarif orqanı işçisi, yüzlərlə elmi işçi və metodist, on minlərlə tələbə və aspirant, bir sözlə, gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olan, pedaqoji problemlər üzərində düşünən hər bir şəxs həmin jurnalla maraqlanır, onun materiallarından bəhrələnir.

Əsas məqsədinə və vəzifələrinə uyğun olaraq bu jurnal öz oxucularını gənc nəslin təlim-tərbiyəsi sahəsində partiya və hökumətin irəli sürdüyü yeni vəzifələrlə vaxtında tanış etməyə, onları pedaqogikanın müasir elmi-nəzəri məsələləri üzrə lazimi biliklərlə silahlandarmağa, məktəblərin, müəllim və tərbiyəçilərin qabaqcıl iş təcrübəsinin öyrənilib-yayılmasına və bu zəmində pedaqoji təcrübənin və pedaqoji fikrin vəhdətdə inkişaf etməsinə köməklik göstərir.

Kommunist tərbiyəsi nəzəriyyəsi ilə məktəb təcrübəsinin yaradıcı surətdə əlaqələndirilməsində, ictimai inkişafımızdan doğan yeni problemlərin nəzəri cəhətdən işlənməsində və əməli cəhətdən tətbiq olunmasında, şagirdlərin komu-

nizmin yüksək idealları ruhunda tərbiyə edilməsində müəllimlərin elmi-pedaqoji səviyyəsinin yüksəldilməsində «Azərbaycan məktəbi»nin rolu da az deyildir.

Bu jurnal Azərbaycanda pedaqoji fikrin durmadan çiçəkləndiyini, geniş qol-qanad açdığını və bol bəhrə verdiyini əks etdirən güzgüyə çevrilmişdir. Pedaqoji problemlərlə məşğul olan elmi müəssisələrin yaradılması, pedaqoji fikir sahəsində müttəfiq respublikalar arasında əlaqələrin genişlənməsi, yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması məsələləri, elmi-pedaqoji tədqiqatların aparılması problemləri, alınan nəticələrin çapına aid bibliografik materiallar, elmi-pedaqoji konfransların, sessiyaların xarakteri və bir sıra başqa məsələlər həmin jurnalın səhifələrində müntəzəm işıqlandırılır.

Respublikada pedaqoji fikrin və məktəb təcrübəsinin inkişafında «Azərbaycan məktəbi» jurnalının rolunu bir çox cəhətdən açmaq və təhlil etmək olar. Diqqəti bunlardan yalnız dördünə cəlb edək.

Biz respublikanın ali məktəblərində və elmi-tədqiqat müəssisələrində apardıqları axtarış və tədqiqatların nəticələrinin jurnalda işıqlandırılmasına, sırası müəllimlərin və digər maarif işçilərinin öz təcrübələrinin təhlilinə həsr olunmuş materialların çapına, pedaqoji fikir və təcrübəsinin daha da təkmilləşdirməyə yönəldilən müzakirələrin, mülahizə və təkliflərin təşkilini və nəhayət, SSRİ-nin tərkibinə daxil olan müttəfiq respublikalarda çalışan müvafiq mütəxəssislərin fikirlərinə jurnalın səhifələrində yer verilməsini nəzərdə tuturuq.

«Azərbaycan məktəbi» jurnalı respublika maarif nazirliyinin orqanı olsa da, yalnız həmin nazirliyin tabeliyində olan tərbiyə ocaqlarının iş təcrübəsini ümumiləşdirməklə, orada çalışan mütəxəssislərin fikir və mülahizələrini işıqlandırmaqla kifayətlənmir.

Jurnal düzgün olaraq respublikanın müxtəlif ali və orta ixtisas məktəblərində fəaliyyət göstərən mütəxəssislərin fikirlərinə, elmi-tədqiqat müəssisələrində aparılan və pedaqoji iş üçün faydalı olan tədqiqatların nəticələrinə öz

səhifələrində yer verir. Buna görə də jurnal respublika elmi-pedaqoji orqanına çevrilmişdir.

«Azərbaycan məktəbi»nin səhifələrində V.İ.Lenin adına API-nin, Zərdabi adına Kirovabad Pedaqoji İnstitutunun, M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyat İnstitutunun, SSRİ-nin 50 illiyi adına Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunun, S.M.Kirov adına Azərbaycan Pedaqoji Bədən Tərbiyəsi İnstitutunun, Azərbaycan DETPI-nin, Y.Məmmədəliyev adına Naxçıvan Pedaqoji İnstitutunun və digər ali məktəblərin, bir çox elmi-tədqiqat müəssisələrinin təlim-tərbiyənin, maarifin müasir problemlərinə həsr olunmuş faydalı fikirləri çap olunur, geniş oxucu kütləsinin nəzərinə çatdırılır. V.İ.Lenin adına API-dən professor M.Muradxanovun «K.D.Uşinski və tərbiyə məsələləri», Zərdabi adına Kirovabad Pedaqoji İnstitutunun professoru H.Fərzəlibəylinin «Pedaqoji praktikanın bəzi məsələləri», Respublika Mərkəzi Müəllimləri Təkmilləşdirmə institutundan dosent Y.Talibovun «Tərbiyənin qanunları və hərəkətverici qüvvələri», Azərbaycan DETPI-dən pedaqoji elmlər doktoru Ə.Həşimovun «Təlim və məktəb komsomol təşkilatı» və bir çox başqa müəlliflərin yazıları buna nümunə ola bilər.

Müəllimlərin və digər maarif işçilərinin əməli işdən doğan fikirlərinin formalaşmasında və yayılmasında «Azərbaycan məktəbi» jurnalının müstəsna rolu vardır. Müasir şəraitdə müəllimlər jurnalı yalnız oxumaqla, başqasının pedaqoji düşüncələrindən, təcrübəsindən istifadə etməklə kifayətlənmirlər. jurnalın oxucularından bir çoxu onun fəal yaradıcılarına çevrilmişdir; onların özləri elmi məqalələrlə tez-tez çıxış edirlər. İndi respublikanın elə bir rayonu yoxdur ki, orada pedaqoji təcrübənin və pedaqoji fikrin zənginləşdirilməsi sahəsində fikirləşən və öz fikrini jurnalda çap etdirməyə səy göstərən müəllimlər, məktəb rəhbərləri və digər maarif işçiləri olmasın. Bu cür müəllimlərin üzə çıxmasında, onların fikirlərinin şərh olunmasında «Azərbaycan məktəbi» jurnalı xeyli iş görür. Buna 1975-ci ildə jurnalın səhifələrində Sabirabad rayonundan A.Abba-

sovun «Tədris prosesində lüğəti necə öyrədirəm», Salyan rayonundan G.Hüseynovun «bədən tərbiyəsi dərslərinin intensivləşdirilməsi», dəvəçi şəhərindən N.Xəlilovun «Məktəbdə tərbiyə işlərinin təşkili», Bakıdan K.Əlişovun «Şagirdlərin müstəqil fəaliyyəti ilə müəllim şərhinin vəhdəti», Hadrud rayonundan C.Mirzoyanın «Təlimdə şagirdlərin idrak prosesi dialektikasının aşkara çıxarılması», Kirovabaddan Ə.Əbilovun «Təlimin texniki vasitələrindən dərstdə istifadə», Şamaxıdan M.Abdullayevin «Məktəblilərin elmi-ateizm tərbiyəsi», Şamaxı rayonundan B.Vahidovun «Şagirdlərin təbiəti mühafizə ruhunda tərbiyə olunması» və s. və i. a. Müəllim yazılarını misal göstərmək olar.

Jurnalda uzun müddətdir ki, «Tənqid və bibliografiya», «Müzakirələr, mülahizələr və təkliflər» rubrikaları altında materiallar çap olunur. Respublikada elmi-pedaqoji fikrin inkişafında bu cür materialların əhəmiyyətini xüsusi qeyd etməyə ehtiyac vardır. Belə materiallarda yalnız mövcud vəziyyət, mövcud əsərlər təhlil edilmir. Bununla yanaşı yeni fikirlər, yeni təkliflər də irəli sürülür.

Onu qeyd etmək vacibdir ki, həmin rubrikalar altında nəşr edilən yazılar öz xarakterinə görə çox müxtəlif, çox əhatəlidir. Onların bir qismi dərslərlərin və dərslər vasitələrinin təhlilinə həsr edilir. Ə.Abbasovun «Azərbaycan dilçiliyinin nəzəri əsaslarının tədqiqinə dair», M.Əhmədovun «Şagirdlər üçün vəsait», «III sinfin Azərbaycan dili dərsləri haqqında», Q.Namazəliyev və A.Qurbanovun «Musiqi dərsləri», R.Quliyevin «Ədəbiyyatşünaslığa dair yeni vəsait», M.Əhmədov və V.Əliyevin «İlk eksperimental dərslər haqqında», Ə.Kəlbəliyevin «Rus məktəbləri üçün yeni vəsait» və s. adda olan məqalələr bu qəbildəndir. Məqalələrin müəllifləri dərslərlərin nəinki yalnız üstün cəhətlərini və nöqsanlarını açıb göstərirlər, bununla yanaşı onlar dərslərlərin gələcəkdə daha da təkmilləşdirilməsi üçün təkliflər də verirlər.

«Azərbaycan məktəbi» metodik məsələlərin qoyuluşuna, metodik vasitələrin xarakterinə də toxunur və bu cəhətdən metodik fikrin inkişafına təsir göstərə bilər. Məsələn,

C.Əhmədovun «Məsələyə dərinədən və hərtərəfli yanaşmalı», D.Məmmədovun «Doğrudan da ciddi problemdir», M.Əsgərovun «Düzgün şərh və bədii sözün məziyyəti», M.Əhmədovun «VIII sinifdə ədəbiyyatın tədrisinə dair», R.Həsənovun «Müasir Azərbaycan ədəbi dilinə dair praktikum», H.Mirzəyevin «Müasir Azərbaycan dili», N.Paşayevin «Orta məktəbdə tarixin tədrisi metodikası» kitabının tərcüməsi haqqında, R.Kərimovun «Bir dərsləyin tərcüməsi haqqında» və s. məqalələr həmin istiqamətdə yazılmışdır.

Jurnal elmi-pedaqoji əsərlər haqqında da öz sözünü deyir və oxucuların fikrinə bu cəhətdən də istiqamət verir. Məsələn, H.Əhmədovun «SSRİ xalqlarının məktəb və pedaqoji fikir tarixinə dair monumental əsər», A.Rzayevin «K.D.Uşinski haqqında monoqrafiya», Ə.Baxşəliyevin «Məktəbli hafizəsinin tədqiqi», V.Əliyevin «Dilçiliyə dair dəyərli əsər», Q.Kazımovun «Ədəbi dilimizin morfoloji quruluşunun tədqiqində feli sifət problemi» kimi onlarca məqalələr bu xarakterlidir.

Jurnal respublika üçün səciyyəvi olan sözlərin və terminlərin dəqiqləşdirilməsindən kənar qalmır. Bu sahədə yeni söz demək üçün vaxtaşırı təşəbbüs göstərir. O.Osmanovun «Coğrafiya terminlərini və adlarını daha da dürüştəşdirmək və sabitləşdirmək haqqında», B.Əhmədovun «Pedaqoji prinsiplərin təsnifinə dair», N.Məmmədovun «Azərbaycan toponomik terminlərinin tədqiqi» və başqa məqalələrdə biz bunun şahidi oluruq.

Pedaqogikanın və metodikanın fundamental nəzəri problemlərinin qoyuluşunda və problemlərin həllində jurnal xeyli faydalı iş görmüş və indi də görməkdədir. Bu istiqamətdə jurnalın fəaliyyəti xüsusilə pedaqogikanın qanun və qanunauyğunluq, tərbiyənin və təlimin qanunauyğunluqları, təlim və tərbiyənin mahiyyəti, təlim və tərbiyənin daha da təkmilləşdirilməsi imkanları kimi nəzəri məsələlərin aydınlaşdırılmasında daha qabarıq özünü göstərir.

Respublikada pedaqoji fikrin inkişaf etməsinə «Azərbaycan məktəbi» jurnalının təsiri başqa cəhətdən də səciyyə-

vidir. Jurnal öz oxucularını yalnız respublikada fəaliyyət göstərən mütəxəssislərin yazıları ilə tanış etmir. Jurnal bundan əlavə digər müttəfiq respublikalarda yaşayıb-yaradan görkəmli mütəxəssislərin fikirlərinə də öz səhifələrində layiqli yer verir, onların məqalələrini tərcümə edərək oxucularına çatdırır. Respublikada pedaqoji fikrin zənginləşməsi üçün jurnalın səhifələrində gedən tərcümə materiallarının əhəmiyyəti az deyildir. Jurnalda gedən bu cür materiallar da xarakterinə görə çox müxtəlifdir. Onlardan bəziləri sırf nəzəri-pedaqoji səciyyə daşıyır. V.Bondarevskinin «Özünütərbiyə nədən başlanır», N.Dayrinin «Təlimdə problemlilik haqqında», A.Budarnının «Hansı dərsi müasir dərslə hesab etmək olar?», N.Boldirevin «Əxlaq haqqında marksist-leninçi təlim yetişməkdə olan nəslin mənəvi tərbiyəsinin nəzəri və praktik əsasıdır», İ.Vladikinin «Hamılıqla orta təhsilə keçidin başa çatdırılması problemləri və məktəb şəbəkəsi» və bir çox başqa alimlərin məqalələrində məhz müasir pedaqogikanın və təlim-tərbiyənin bəzi aktual problemlərinə toxunulur.

«Azərbaycan məktəbi» jurnalında tərcümə materiallarının verilməsi sovet pedaqoji fikrinin vəhdətdə inkişafına kömək edir. Tərcümə materialını nəzərdən keçirən oxucu yenilikləri qəbul edir, öz əməli işində onları nəzərə alır, yaxud belə materiallar yeni-yeni elmi axtarışlar üçün düşməyə səbəb olur.

Jurnalın əhəmiyyətini başqa cəhətlərdən də təhlil etmək mümkündür. Fikrimcə, gətirilən faktlar bəzi nəticələr çıxarmaq üçün kifayətdir. Göründüyü kimi, jurnal rəsmən Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyinin elmi-pedaqoji orqanı hesab edilsə də, faktik olaraq onun əhatə dairəsi çox genişdir, respublikanın elmi-pedaqoji həyatını təmsil edir, jurnal respublikada təlim-tərbiyə təcrübəsinin, habelə pedaqoji təcrübənin və pedaqoji fikrin vəhdətdə, qarşılıqlı əlaqədə inkişafına güclü təsir göstərir. Həmçinin yüksək ixtisaslı elmi-pedaqoji kadrların yetişməsində jurnalın imkanlarından müəyyən dərəcədə istifadə olunur, jurnal müttəfiq respublikalarda, xüsusən RSFSR-də fəaliyyət

göstərən görkəmli pedaqoq və psixoloqların fikirləri ilə öz oxucularını müntəzəm tanış edir, pedaqoji fikrin Azərbaycanda daha da inkişaf etməsi üçün müttəfiq respublikalarda yaranan pedaqoji və psixoloji fikirlərlə oxucuların təmasda olmasına köməklik göstərir.

Fərəhləndirici məziyyətlərinə görə biz jurnalın kollektivini və onun yaradıcı oxucularını səmimi qəlbədən təbrik edirik, bu nəcib fəaliyyət sahəsində onlara daha böyük nailiyyətlər arzulayırıq. Arzu edirik ki, jurnalın kollektivi qabaqcıl məktəblərin və müəllimlərin qabaqcıllığının mahiyyətinin daha ətraflı təhlilinə diqqəti gücləndirsin, səthi yazılara, yeni fikir ifadə etməyən məqalələrə meydan verməsin, materiallarda fikirlərin müşahidə edilən təkrarlanması hallarını aradan qaldırsın, irəli sürülən mülahizə və təkliflərin əsaslandırılmasına, sübut edilməsinə çalışsın, tərcümə materiallarında dilin səlisliyinə və aydınlığına nail olsun, respublikada təlim-tərbiyə problemləri üzrə müdafiə edilmiş dissertasiyalar haqqında daha sanballı məqalələrin yazılmasını təşkil etsin.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1976, №10)

10. BÖYÜK OKTYABR SOSIALİST İNQİLABI VƏ AZƏRBAYCANDA PEDAQOJİ ELMLƏRİN İNKİŞAFI

Böyük Oktyabrın 60 illiyi sovet xalqının, o cümlədən Azərbaycan xalqının həyatında mühüm tarixi hadisədir. Xalqımız bu el bayramını sosializmin proletar beynəlmiləçiliyi ideyalarının yeni qələbələri altında böyük mənəvi-siyasi ruh yüksəkliyi və yeni vətənpərvərlik əməlləri ilə qeyd edirlər.

Altmış il ərzində xalqımızın qazandığı nailiyyətlər göstərir ki, sosializm siyasi və ictimai həyatın bütün sahələrinin ahəngdar inkişafını təmin edir. Sosializm elmin, o cümlədən pedaqoji elmlərin dinamik inkişafı üçün hədsiz imkanlar yaratmış və onu bütövlüklə xalqın xidmətinə vermişdir.

Böyük oktyabr inqilabının qələbəsi sayəsində çiçəklənən sosializm xalqa verdiyi tərəqqi nümunələrini Azərbaycan SSR-nin nümunəsində, pedaqoji elmlərin getdikcə güclənən inkişaf nümunəsində də aydın görmək olur.

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda pedaqoji elmlərin inkişafı maarifin, ümumtəhsil məktəblərinin, texniki-peşə məktəblərinin, orta və ali ixtisas məktəblərinin inkişafı ilə bağlı olmuşdur. Çünki SSRİ-də pedaqoji elmlər maarif ocaqlarında təlim-tərbiyə işlərinin ehtiyaclarını ödəmək üçün yaranır və qol-qanad açır.

Maarif işçiləri və pedaqoqlar doğma Kommunist Partiyasının rəhbərliyi altında ana dilində təlim verən geniş məktəblər şəbəkəsini az vaxt ərzində yaratmağa, bütün məktəbyaşlı uşaqlara leninçi pedaqogikaya əsaslanan əvvəlcə ibtidai, sonra yeddiillik, bir qədər sonra səkkizillik ümumi icbari təhsil verməyə, Azərbaycanlı qızların başdan-başa təhsilə cəlb edilməsinə, yaşlı əhəlinin savadsızlığını ləğv etməyə nail olmuşlar. Hazırda bütün gəncliyin hamılıqla orta təhsilə keçməsi müvəffəqiyyətlə başa çatdırılır. Məsələn, əgər yalnız müəllim hazırlayan institutlardan biri – V.İ.Lenin adına API təşkil olunduğu 1921-ci ilin əvvəlində 6 tələbə ilə işə başlamışdısa və həmin ilin sonunda tələbələrin sayı 40 idisə, hazırda tələbələrin sayı 11 mindən yuxarıdır; respublikanın ali məktəblərində təlim-tələbələrin ümumi sayı 100 mini keçmişdir.

Belə bir yüksəliş təhsilin digər sahələrində: orta ixtisas məktəblərində, texniki-peşə və ümumtəhsil məktəbləri sahəsində də vardır. Bu cür yüksəliş Böyük Oktyabr socialist inqilabının sovet xalqına bəxş etdiyi ən böyük ictimai-mədəni nemətlərdən biridir.

Çiçəklənən respublikamızın az vaxt ərzində savadsızlıq diyarından başdan-başa savadlılar diyarına çevrilməsində pedaqoji elmlərin rolu az olmamışdır. Maarif sahəsində atılan hər bir addım müəyyən bir dərəcədə pedaqoji fikir süzgəcindən keçirilmişdir. Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin ilk illərində pedaqoji elmlərlə məşğul olan xüsusi tədqiqat müəssisələri və həmin sahə üçün ixtisaslaşmış

xüsusi mütəxəssislər olmamışdır. Buna görə də təlim və tərbiyənin əməli məsələləri ilə məşğul olan maarifçilərimiz təlim-tərbiyənin həm də nəzəri məsələləri ilə məşğul olmalı idilər. Otuzuncu illərdən bəri ali tədris müəssisələrinin güclənməsi və elmi-pedaqoji tədqiqat müəssisələrinin yaranması ilə əlaqədar olaraq vəziyyət xeyli yaxşılaşdı, sırf pedaqoji və elmi-pedaqoji funksiyalar ayrı-ayrı müəssisələrdə mərkəzləşməyə başladı. Buna uyğun olaraq mütəxəssislərin ixtisaslar üzrə elmi-pedaqoji kadrların hazırlanması xüsusi qayğı obyektinə çevrildi.

Pedaqoji elmlərin müxtəlif sahələrinin də inkişafı görünməmiş vüsət almışdır. Az vaxt ərzində, xüsusən əllinci illərdən sonra respublikamızda pedaqoji elmlərlə məşğul olan xüsusi mütəxəssislər ordusu yaranmağa başladı.

Pedaqoqlarımız görkəmli maarif xadimlərinin fikirləri ilə yanaşı, marksizm-leninizm klassiklərinin maarif haqqında, təlim-tərbiyənin metodoloji əsasları haqqında fikirlərinin kütləvi şəkildə öyrənilməsi, geniş miqyasda şərh olunması sahəsində fəaliyyət göstərmiş, pedaqoji fikir korifeylərindən Y.A.Komenskinin, Pestalotsinin, J.J.Russonun, K.D.Uşinskinin, M.İ.Kalininin, N.K.Krupskayanın, A.S.Makarenkonun və başqalarının zəngin irsini tədqiqat obyektinə çevirmişlər.

Azərbaycan pedaqoji və metodik fikrinin görkəmli nümayəndələri olan N.Gəncəvinin, M.Füzulinin, A.Bakıxanovun, M.Ş.Vazehin, M.F.Axundovun, H.Zərdabinin, S.Ə.Şirvaninin, A.O.Çernyayevskinin, Cəlil Məmmədquluzadənin, F.Köçərlinin, R.Əfəndiyevin, N.Nərimanovun və bir çox başqalarının pedaqoji metodiki irsinin araşdırılmasında, maarifin inkişaf mərhələlərini müəyyənləşdirməkdə Ə.Seyidovun, M.Mehdizadənin və bir sıra digər mütəxəssis alimlərin xidmətləri böyükdür.

Respublikada ilk dəfə (1939-cu ildə) pedaqoji elmlər namizədi və ilk dəfə (1947-ci ildə) pedaqoji elmlər doktoru alimlik dərəcələri alan Ə.Seyidov olmuşdur. O, öz tədqiqatlarında xüsusən «XIX əsrdə Azərbaycanda pedaqoji fikrin əsas nümayəndələri» adlı doktorluq

dissertasiyasında Azərbaycanda pedaqoji fikrin ən parlaq dövrünün mənzərəsini vermişdir. Müəllif isbat edə bilmişdir ki, Azərbaycanın görkəmli yazıçı və şairlərindən və mütəfəkkirlərindən olan A.Bakıxanovun, M.Ş.Vazehin, M.F.Axundovun, S.Ə.Şirvaninin, H.Zərdabinin və başqalarının zəngin pedaqoji irsi vardır və gənc nəslin kommunist tərbiyəsində həmin irsdən istifadə etmək faydalı olar. əhatəli fəaliyyətinə görə professor Ə.Seyidova əməkdar elm xadimi fəxri adı verilmişdir.

M.Mehdizadə 1941-ci ildə «Azərbaycan məktəblərində ana dilində savad təliminin inkişafı tarixi» mövzusunda namizədlik dissertasiyası, 1957-ci ildə isə «Azərbaycan sovet məktəbinin tarixi» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edərək Azərbaycanda təkcə pedaqoji fikrin deyil, maarifin, ümumi təhsil məktəblərinin inkişaf tarixini tədqiq etmişdir. Akademik M.Mehdizadə maarifin tarixini öyrənməklə kifayətlənməmişdir. Onun elmi maraq dairəsi çox geniş olmuşdur. Müasir təlim-tərbiyənin, xüsusən dərsin problemləri də Mehdizadə üçün tədqiqat obyektidir. Onun bu sahədə əsərləri respublika müəllimlərinə böyük fayda verir. SSRİ Pedaqoji Elmlər Akademiyası təşkil edilən zaman professor M.Mehdizadə akademik seçilmişdir.

«N.Gəncəvinin pedaqoji baxışları» mövzusunda namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmiş olan M.Muradxanov rus və xarici ölkə pedaqoji fikri ilə də maraqlanmış və bu istiqamətdə də bir neçə tədqiqat əsəri yazmışdır. M.Muradxanovun tədqiqat sahəsi pedaqoji fikir tarixi ilə məhdudlaşmamışdır. O, ümumtəhsil məktəblərində təlim-tərbiyənin, xüsusən ailə tərbiyəsindən bir çox problemlərini ətraflı təhlil etmişdir. Elm sahəsində xidmətlərini yüksək qiymətləndirən hökumətimiz professor M.Muradxanova respublikanın əməkdar elm xadimi fəxri adını vermişdir.

1942-ci ildə «Orta məktəbdə Azərbaycan dili tədrisinin metodikası» mövzusunda namizədlik, 1948-ci ildə isə «Azərbaycan dilinin tədrisi tarixi» mövzusunda doktorluq dissertasiyası yazıb müdafiə etmiş olan A.Abdullayev

tədqiqatlarını demək olar ki, başdan-başa Azərbaycan dili tədrisinin problemləri ilə bağlamışdır.

Respublikada pedaqoji və metodik fikrin ilk ağırlıqlarını öz üzərinə götürməli olmuş Ə.Seyidov, M.Mehdizadə, M.Muradxanov, A.Abdullayevlə yanaşı elmə maraq göstərən elmi-pedaqoji yaradıcılıqla məşğul olan Nəsir Asatur, Z.Axundov, Ə.Həsənov, S.Xəlilov, C.Cəbrayılbəyli, Ə.Əbdürrəhimov, H.Fərzəlibəyli və bir çox başqaları ciddi tədqiqat işləri aparmışlar. Onların yazıb müdafiə etmiş olduqları namizədlik dissertasiyalarının mövzuları belədir: «M.F. Axundovun pedaqoji görüşləri», «Azərbaycanda qadın təhsili», «Əlifba və ilk oxu kitabının tarixi», «1917-1920-ci illərdə Azərbaycanda xalq maarifi», «Botanikanın tədrisində yerli materiallardan istifadə yolları», «Orta məktəbin kimya kursunda ölkə müdafiəsi, sosialist sənayesi və kənd təsərrüfatı məsələləri», «Biologiya dərslərində din ələhinə tərbiyə». Həmin tədqiqatlar 1945-ci ilə qədər yazılıb müdafiə edilmişdir. Deməli, 1945-ci ilə qədər Azərbaycanda 10 nəfər namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Onu da qeyd etməliyik ki, həmin dissertasiyalar cəmi 6 il ərzində (1939-1945-ci illərdə) müdafiə olunmuşdur. Odur ki, 1939-cu illərə qədər olan dövrü sırf elmi-pedaqoji tədqiqat cəhətdən bir növ, hazırlıq dövrü adlandırmaq olar.

İlk dissertasiya müdafiələrinin, əsasən müharibə dövrünə təsadüf etməsi göstərir ki, Partiya və hökumətimiz ölkənin ən ağır günlərində belə elmin, o cümlədən pedaqoji elmlərin inkişafı, bu sahədə milli kadrların inkişafı qayğısına qalmışdır.

1930-cu ilə qədər Azərbaycanda pedaqoji elmlər üzrə yüksək ixtisaslı mütəxəssislər hazırlayan müəssisə yox idi.

1931-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialı nəzdindəki aspiranturaya elmin başqa sahələri ilə yanaşı, ilk dəfə pedaqogika üzrə aspirantlar qəbul olunmuşdur. Pedaqogikadan ilk aspirantlar içərisində Ə.Seyidov və M.Mehdizadə yoldaşlar da vardı. Həmin aspirantlar 1932-ci ildə Azərbaycan DETPI-nin yenidən təşkil olunmuş aspiranturasına köçürülmüşlər.

V.İ.Lenin adına API-də aspiranturaya, o cümlədən pedaqoji elmlər üzrə aspiranturaya qəbul 1933-cü ildə başlanmışdır. Aspirantura bir qədər sonra bağlanmış və Böyük Vətən müharibəsinin sonuna yaxın (1944-cü ildə) yenidən bərpa olunmuşdur.

Məktəblərimizin yüksək ixtisaslı müəllim kadrlarına olan ehtiyaclarını ödəmək məqsədilə universitetin, pedaqoji institutların, müəllimlər institutlarının, habelə orada pedaqoji kafedraların təşkili respublikada elmi-pedaqoji kadrların artmasına və pedaqoji fikrin güclü tərəqqisinə imkan vermişdir.

Respublikada pedaqogikanın elmi problemləri ilə xüsusi məşğul olan müəssisə – Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutu 1931-ci ildə Bakı Xalq Maarif Şöbəsinin nəzdindəki pedaqoji laboratoriya və Respublika Maarif Nazirliyi yanındakı pedaqoji kabinənin əsasında yaradılmışdır. Bir il sonra həmin institutda bir sıra şöbə, o cümlədən pedaqogika şöbəsi təşkil edilmişdir. Pedaqoji problemlərin respublikada bir sistem şəklində öyrənilməsi əsasən həmin institutla bağlı olmuşdur.

Ölkəmiz müharibənin vurduğu ağır yaraların nəticələrini aradan qaldırmağa, xalq təsərrüfatının bərpası ilə məşğul olmağa başladıqdan sonra sosializm quruculuğu işlərindəki ümumi yüksəliş pedaqoji elmlər sahəsində də açıq-aydın özünü göstərirdi. Bu dövrdən pedaqoji elmlər sahəsində aparılan tədqiqatlar kütləvi xarakter almağa başladı. Pedaqoji fikir və maarif tarixinin tədqiqi ilə yanaşı pedaqogikanın digər sahələri üzrə, təlim-tərbiyənin nəzəri problemləri üzrə, ayrı-ayrı fənlərin tədrisi metodikası üzrə namizədlik və doktorluq dissertasiyaları meydana çıxdı.

Maarifin və pedaqoji fikrin inkişafı tarixinə aid yazılmış dissertasiyaların özünü bir neçə qrupa ayırmaq olar. Bəzi tədqiqatlar ayrı-ayrı görkəmli pedaqoqların və maarifçilərin fikirlərinə və fəaliyyətinə həsr olunmuşdur. Ə.Seyidovun, M.Muradxanovun yuxarıda adlarını çəkdiyimiz tədqiqatlarından əlavə, «M.Ə.Sabirin pedaqoji görüşləri» (Ə.Tağıyev), «M.F.Axundovun maarif və pedaqoji

görüşləri», «A.Şaiqin pedaqoji fikirləri», (D.Mustafayeva), «F.Ağazadənin pedaqoji fəaliyyəti və görüşləri» (Ə.Ağayev), «M.T.Sidqinin pedaqoji fəaliyyəti və görüşləri» (İ.Mollayev), «Doktor T.Erani təlim-tərbiyə haqqında» (Ə.Yaqubi) və başqa mövzularda yazılmış namizədlik dissertasiyalarını göstərmək olar.

Başqa bir qrup tədqiqatlar məktəb və təhsilin ayrı-ayrı dövrlərinə aid olmuşdur. «Azərbaycan sovet məktəbinin tarixi» (M.Mehdizadə), «Azərbaycan müəllimlərinin hazırlanmasında Zaqafqaziya (Qori) seminariyasının rolu» (F.Seyidov), «XIX əsrin axırlarında və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ibtidai təhsilin tarixinə dair» (V.Mustafazadə), «Azərbaycan xalq maarifinin inkişafında rus-tatar (Azərbaycan) məktəblərinin rolu» (H.Rəfibəyli), «1917-1920-ci illərdə Azərbaycanda xalq maarifi» (S.Xəlilov), «Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra orta pedaqoji təhsilin inkişafı» (Ə.Tağıyev) «Azərbaycanda ümumi icbari təhsilin həyata keçirilməsi» (M.Məmmədov) və digər adda olan dissertasiyalar buna misal ola bilər.

Üçüncü qrup tədqiqatlar təlim-tərbiyənin, maarifin ayrı-ayrı problemlərinin tarixinə həsr olunmuşdur. «Azərbaycanda əlifba və ondan sonrakı oxu kitablarının tarixi» (Ə.Həsənov), «Azərbaycan maarifçi və pedaqoqlarının nəsihətnamələrində tərbiyə məsələləri» (A.Tağıyev), «Azərbaycanda qadın təhsilinin tarixindən» (Z.Axundova), «Azərbaycan uşaq ədəbiyyatında tərbiyə məsələləri» (Pəncəli Saleh), «Azərbaycan sovet məktəbində əmək təliminin tarixindən» (Ə.Əhmədov), «Azərbaycan ümumtəhsil məktəblərində fiziki tərbiyənin inkişafı» (H.Məmmədov) və sair adda olan dissertasiyalar bu qəbildəndir.

Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycan çərçivəsindən bir qədər kənara çıxmaq, rus və dünya pedaqoji fikrinin ayrı-ayrı bahadırlarına müraciət etmək, onların fəaliyyətini tədqiq obyektinə çevirmək təşəbbüsləri də olmuş və bu təşəbbüslər müvəffəqiyyətlə nəticələnmişdir.

Biz «A.Tsingerin metodik görüşləri» (S.İmamzadə), «N.K. Krupskayanın irsindən Azərbaycanda istifadə edilməsi» (Ə.Məmmədov), «Çernişevski, Dobrolyubov və Piroqovun didaktik fikirləri» (L.Arxaşova) və bir sıra digər tədqiqatları nəzərdə tuturuq.

Pedaqogikanın nəzəri məsələləri üzrə yazılmış dissertasiyaları da qruplaşdırmaq olar. Bu sahədə aparılmış tədqiqatların az qismi təlim, çox hissəsi isə tərbiyə ilə əlaqədar olmuşdur. «Ev tapşırıqlarının verilməsi və yoxlanılması» (İ.Vəlixanlı), «Təlimdə fərdi yanaşma» (S.Axundov), «V-VIII siniflərdə təlim zamanı şagirdlərin müstəqil işləri» (B.Bəşirov), «Humanitar fənlər üzrə təlim materiallarının təkrarı» (B.Axundov), «İki kompleksli məktəbdə dərslərin xüsusiyyəti və səmərələşdirilməsi yolları» (M.İsmixanov), «Şifahi sorğu üzrə qiymətlərin təsirinə yüksəltmək yolları» (S.Nəbiyev), «Xarici dil dərslərində təkrarın təşkili» (A.Tahirov) və s. mövzuda yazılmış dissertasiyalar didaktikaya aid edilə bilər.

Tərbiyə üzrə yazılmış dissertasiyaların böyük əksəriyyəti əxlaq tərbiyəsinin ayrı-ayrı kateqoriyalarını əhatə edir. «Şagirdlərdə nəzakət tərbiyəsi» (M.Məmmədov), «Şagirdlərdə düzlük və doğruluq tərbiyəsi» (S.Quliyev), «Əxlaq tərbiyəsində hərbi vətənpərvərliyin rolu» (X.Fətəliyev) və s. mövzuda müdafiə edilmiş dissertasiyalar bu qəbildəndir.

Müdafiə olunmuş dissertasiyaların digər qismi əmək tərbiyəsi problemlərinə həsr edilmişdir. Bu cür tədqiqatlara «Azərbaycan SSR məktəblərində V-VIII sinif şagirdlərinin ictimai faydalı əməyinin təşkili» (M.Hüseynov), «Orta məktəb şagirdlərinin kənd təsərrüfatı əməyinə hazırlanmasının məzmunu və əsas formaları» (S.Zeynalov), «Kənd məktəblərinin V-VIII sinif şagirdlərində ictimai-faydalı əməyin təşkili» (Q.Qulamov), «İnternat məktəb şagirdlərinin ictimai-faydalı əməyin təşkili» (S.Məcədov), «Ailədə yeniyetmələrin əmək tərbiyəsi» (F.Hüseynov), «V-VIII sinif şagirdlərinin kənd şəraitində istehsalat əməyinə hazırlanması» (İ.Həsənov) və s. kimi əsərləri aid etmək olar.

Başqa bir qrup tədqiqatların obyektı şagirdlərdə ideya-siyasi tərbiyə məsələləri olmuşdur. «Məktəb komsomol təşkilatı yüksək bilik uğrunda mübarizədə» (T.Əfəndiyev), «Yuxarı sinif şagirdlərinin ideya-siyasi tərbiyəsində məktəb komsomol təşkilatının rolu» (S.Şəfiyev), «Şagirdlərin kommunist tərbiyəsində ənənələrin mövqeyi» (H.Əliyev), «Məktəbdə ateizm tərbiyəsi» (H.Novruzov) və i. a. mövzularda aparılmış tədqiqatlar həmin qrupa aid edilə bilər.

Şagird kollektivinin formalaşmasına təsir göstərən amillər də unudulmamışdır. «Orta məktəbdə şagird kollektivinin təşkili və tərbiyəsi» (K.Həsənov), «Axşam məktəblərində şagird kollektivinin formalaşdırılması xüsusiyyətləri» (M.Kazımov) mövzusunda yazılmış dissertasiyalar, habelə günüzadılmış qruplarda tərbiyəçinin şagirdlərlə apardığı işin məzmunu və formalarına aid A.İsmayılovun, təlim-tərbiyənin səviyyəsini yüksəltməkdə valideynlər arasında pedaqoji təbliğata dair Q.Məmmədovun apardıqları tədqiqatlar həmin qəbıldəndir.

Göründüyü kimi, pedaqoji tədqiqatların, xüsusən dissertasiyaların mövzuları maarif və pedaqoji fikir tarixinin, müasir təlim-tərbiyənin müxtəlif sahələrini əhatə etmiş, pedaqoji elmlər namizədi və doktoru alimlik dərəcələri almaq sahəsində faydalı təşəbbüslər inkişaf etmiş sosializm dövründə bir neçə dəfə çoxalmışdır. Maraqlıdır ki, bu cür cəsəratli addımlar həm pedaqogikanın tarixi və nəzəriyyəsi sahəsində, həm də ayrı-ayrı fənlərin tədrisi metodikası sahəsində atılmışdır. Məsələn, pedaqogikanın tarixi sahəsində «Azərbaycan xalq pedaqogikası» (Ə.Həşimov), «XIX əsrdə Azərbaycanda məktəb təhsilinin inkişaf tarixi» (H.Əhmədov), «Azərbaycanda əmək və peşə təhsili tarixi» (A.Kərimov), tərbiyə nəzəriyyəsi sahəsində «Şagirdlərin sosialist beynəlmiləlçiyi tərbiyəsini nəzəriyyə və praktikası» (Y.Talibov), «Azərbaycan SSR-də ali pedaqoji təhsilin inkişafının əsas mərhələləri» (A.Rzayev), fənlərin tədrisi tarixi üzrə «Azərbaycan ədəbiyyatının tədrisi tarixi» (C.Əhmədov), «Azərbaycanda riyaziyyatın tədrisi

tarixi» (B.Ağayev), «Milli məktəblərdə xarici dillərin tədrisi problemləri» (Barsuk), fənlərin tədrisi metodikası üzrə «Azərbaycan dili tədrisində forma və məzmunun vəhdəti» (B.Əhmədov), «Qramatik məfhumların mənimsədilməsi metodikası» (Ə.Fərəcov), «Türk dili səkkizlik məktəbləri üçün ana dili üzrə normativ qramatika kursunun elmi əsasları» (R.Əsədov), «Azərbaycan orta ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat nəzəriyyəsi tədrisinin elmi əsasları» (Ş.Mikayılov), «Azərbaycan dili orfoqrafiyası təlimin elmi əsasları» (Ə.Əfəndizadə), «İbtidai siniflərdə Azərbaycan dili dərslərində lüğət işinin əsasları» (Y.Kərimov) adlı ciddi elmi-tədqiqat işlərinin məhsulu olan doktorluq dissertasiyalarıdır.

Ümumiyyətlə götürülsə 1976-cı ilə qədər respublikamızda 280 pedaqoji elmlər doktoru və namizədi yetişmişdir. Bunların 66-sı pedaqogikanın tarixi və nəzəriyyəsi, 214-ü isə xüsusi metodika üzrədir.

Pedaqogikanın tarixi və nəzəriyyəsi üzrə müdafiə etmiş olan 66 nəfərin 7-si doktor, 59-u isə namizəddir.

Ayrı-ayrı fənlərin tədrisi metodikası üzrə müdafiə etmiş olan 214 nəfərdən 13-ü doktor, 201-i isə namizəddir.

Məsələn, rus dilinin tədrisi metodikası üzrə 37 namizəd, 3 doktor; Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası üzrə 18 namizəd, 5 doktor; fizikanın tədrisi metodikası üzrə 26 namizəd, 1 doktor; riyaziyyatın tədrisi metodikası üzrə 33 namizəd, 1 doktor; biologiyanın tədrisi metodikası üzrə 13 namizəd, kimyanın tədrisi metodikası üzrə 10 namizəd, ingilis dilinin tədrisi metodikası üzrə 8 namizəd, 1 doktor yetişmişdir.

Əgər 1920-ci ildən 1945-ci ilə qədər, yəni 25 il ərzində cəmi 10 pedaqoji elmlər namizədi vardsa və bunlar 6 il ərzində müdafiə etmişdilsə, sonrakı 25 il ərzində pedaqoji elmlər namizədlərinin sayı 260-ı keçmişdir, yəni 26 dəfə çoxalmışdır. Bundan əlavə, əgər 1945-ci ilə qədər respublikamızda bir nəfər də pedaqoji elmlər doktoru yox idisə, 1945-ci ildən sonra 20 nəfər pedaqoji elmlər doktoru yetişmişdir.

Azərbaycanda pedaqoji elmlərin əsas daşıyıcıları olan doktorlar və namizədlər dəstəsinin yetişməsi də, namizədlərinin sayının 26 dəfə artması da, pedaqoji elmlər üzrə milli kadrların inkişafı da Böyük Oktyabrın məhsuludur, Lenin milli siyasətinin nəticəsidir, Sov.İKP-nin götürmüş olduğu düzgün siyasətin yekunudur.

Elmlərin, o cümlədən pedaqoji elmlərin respublikada inkişafı tempinin əsrimizin xüsusən 50-ci illərindən sonra daha sürətlə artması, hər şeydən əvvəl, Sov.İKP-nin elmə böyük qiymət verməsi ilə, elmə istehsal qüvvəsi kimi baxması ilə əlaqədardır. Bu ideya Sov.İKP-nin son qurultaylarında, başlıca olaraq XXIV və XXV qurultayların materiallarında daha qabarıq ifadə olunmuşdur.

Sov.İKP-nin XXIV və XXV qurultaylarının direktiv göstərişlərinə uyğun olaraq ölkədə elmin inkişaf tempini daha da artırmaq məqsədilə Sov.İKP MK və SSRİ Nazirlər Soveti bir sıra qərar qəbul etmişdir. Xüsusən Sov.İKP MK-nın və SSRİ Nazirlər Sovetinin qəbul etmiş olduğu «Orta ümumtəhsil məktəbinin işini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında» 1966-cı il noyabrın 10-da, Sov.İKP MK-nın «İctimai elmləri daha da inkişaf etdirmək və kommunizm quruculuğunda onların rolunu artırmaq tədbirləri haqqında» 1967-ci ildə, «SSRİ PEA fəaliyyətinin başlıca istiqamətləri haqqında» 1969-cu il fevralın 23-də, Sov.İKP MK-nın və SSRİ Nazirlər Sovetinin «Elmi və elmi pedaqoji kadrların attestasiyasını daha da təkmilləşdirmək haqqında» 1974-cü il oktyabrın 18-də qəbul etdikləri qərarlar respublikamızda da elmi-pedaqoji kadrların hazırlanması və pedaqoji fikrin inkişafı sürətinin xeyli artmasına səbəb olmuşdur.

Azərbaycanda yüksək ixtisaslı elmi-pedaqoji kadrların hazırlanmasında və pedaqoji kadrların inkişafında respublikalararsı əlaqənin böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Əlaqə və qarşılıqlı yardım müxtəlif istiqamətdə həyata keçirilmişdir. Əvvəla, qardaş respublikalardan alimlərin bir qrupu məsələn, A.O.Makovelski, A.M.Amosov,

B.B.Komarovski, V.İ.Razumovski, V.V.Bartold, İ.M.Qubkin, İ.İ.Meşşaninov, N.Y.Marr və başqaları təkcə mühazirə oxumaqda deyil, tədris prosesinin təşkilində, elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasında, yüksək ixtisaslı elmi-pedaqoji kadrların hazırlanmasında bilavasitə iştirak etmişlər.

SSRİ-nin mərkəzi şəhərlərində azərbaycanlı tələbələr oxuduğu kimi, aspirantlar da təhsil almışdır. Respublikamızda ilk aspirantlardan Ə.Seyidov, M.Mehdizadə, S.Xəlilov, Z.Axundova, N.Asatur, Q.Məmmədov, D.Mustafayeva Moskva şəhərinə ezam olunmuş və orada görkəmli sovet pedaqoqlarından Medınskinin, N.Konstantinovun və başqa alimlərin rəhbərliyi altında tədqiqat mövzuları üzərində işləmişlər.

Bir qədər sonra aspiranturaya götürülmüş azərbaycanlı müəllimlərdən M.Muradxanov, V.Mustafazadə, Ə.Tağıyev, Ə.Həsənov və başqaları Leninqrada ezam olunmuş və orada sovet pedaqoqlarından Ş.Qanelinin, Y.Qolantın, L.Raskinin, İ.Svadkovskinin və başqalarının elmi rəhbərliyi ilə aspiranturayı bitirmişlər.

Rus sovet pedaqoqlarının və xarici ölkə pedaqoqlarının əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi, kitab və məqalələrinin çapı respublikamızda pedaqoji fikrin daha geniş miqyasda qol-qanad açmasına kömək etmişdir. Məsələn, Y.A.Komenskinin, K.D.Uşinskinin, M.İ.Kalininin, N.K.Krupskayanın, A.S.Makarenkonun, N.A.Dobrolyubovun və başqa görkəmli klassik pedaqoqların seçilmiş əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşri çox əhəmiyyətli olmuşdur.

1973-cü ildən təkcə «Azərbaycan məktəbi» jurnalının səhifələrində N.K.Qonçarov, F.F.Korolyov, V.A.Suxomlinski, S.V.İvanov, P.N.Qruzdev, Y.Qolant kimi görkəmli sovet pedaqoqlarının müxtəlif problemlərə dair 60-dan yuxarı çap olunmuş məqaləsi Azərbaycan pedaqoji ictimaiyyətinin böyük marağına səbəb olmuşdur.

B.B.Komarovskinin «Pedaqogikanın ümumi əsasları» adlı kitabının hələ 1930-cu ildə Rəcəb Əfəndiyev tərəfindən

tərcüməsi, F.S.Levin – Şirina və D.V.Menceritskayanın «Məktəbəqədər tərbiyə» adlı dərsliyinin 1941-ci ildə, bir qrup müəllifin «Məktəbəqədər pedaqogika» kitabının 1964-cü ildə, habelə «Pedaqogika» adlı dərs vəsaitinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi və çapı respublikamızda pedaqoji kadrların hazırlanmasına kömək kimi qiymətləndirilməlidir.

Pedaqoji elmlərlə əlaqədar olan tədqiqatların nəticələri çox halda çap edilmiş və geniş oxucu kütlələrinin istifadəsinə verilmişdir. Respublikamızda çap olunmuş «Tərbiyənin ümumi qanununa dair», «Müasir məktəbin təlim-tərbiyə işində idarəetmə məsələləri», «Pedaqogikanın fəlsəfi əsasları», «Məntiq üsullarının idrakda rolu», «Təlim üsul və priyomlarının elmi əsaslarını öyrənməyin zəruriliyi», «İdrak nəzəriyyəsi və təlimin bəzi məsələləri» və s. adlı əsərlər təlimin ümumi məsələlərinə aiddir. «Orta məktəb şagirdlərində dialektik materialist dünyabaxışının təşəkkül edilməsi», «Şagirdlərin yaradıcılıq fəallığının formalaşdırılması və problemlə təlim», «Təlim və tərbiyə vahid pedaqoji prosesdir» və s. adda çap olunmuş yazılarda müəlliflər təlim zamanı şagird şəxsiyyətinin formalaşmasının əməli və nəzəri məsələlərini işıqlandırmağa çalışmışlar.

Politexnik təlimin mahiyyəti, vəzifələri və əhəmiyyəti, politexnik təhsili həyata keçirməyin yolları, təlim keyfiyyətini yüksəltməyin imkanları və prinsipləri, fənlərarası əlaqənin təmin edilməsi yolları və s. nəzəri məsələlər haqqında sanballı tədqiqatlar çap olunmuşdur. 1960-cı ildən respublikamızda pedaqogikadan, pedaqogika tarixindən, Azərbaycan dilində dərslik və dərs vəsaitlərinin çap olunduğunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu istiqamətdə M.Mehdizadənin, Ə.Seyidovun, M.Muradxanovun, İ.Vəlixanlının, S.Xəlilovun, D.Mustafazadənin, T.Əfəndiyevin və başqalarının zəhmətini unutmamaq olmaz.

Azərbaycan pedaqoqlarının fəaliyyəti respublika çərçivəsində qalmamışdır. Onlar ittifaq miqyasına çıxmağa,

ittifaq nəşriyyatları və jurnallarında da əsərlər nəşr etdirməyə başlamışlar. M.Mehdizadənin, Ə.Seyidovun, H.Əhmədovun, Ç.Bədəlovun, L.Vəkilovanın, A.Şabanovun və başqalarının yazıları buna nümunə ola bilər. son on il ərzində Azərbaycan pedaqoqları və metodistlərinin 50-dən artıq əsəri mərkəzi nəşriyyat və mətbuatda çap olunmuşdur. Bunların arasında M.Mehdizadənin «Azərbaycan sovet məktəbi tarixinin oçerkləri» adlı monoqrafiyası ayrıca qeyd edilməlidir.

Müttəfiq respublikalar arasında hökm sürən qarşılıqlı yardım və əlaqə sayəsində pedaqoqlarımız öz tədqiqatlarının nəticələrini respublikadan kənarlarda – Moskva, Leningrad, Kiyev, Tbilisi, Yerevan, Daşkənd və digər şəhərlərdə keçirilən elmi konfrans və sessiyalarda məruzələr vasitəsi ilə də təbliğ edirlər.

Görkəmli pedaqoq-alimlərimizin özü hazırda respublikadan kənarlarda yüksək ixtisaslı elmi-pedaqoji kadrların hazırlanmasında yaxından və çox fəal iştirak edirlər. onlar respublikadan kənarında olan dissertantlara rəhbərlik edir, əsərlərinə rəy yazır, rəsmi opponent olur, müdafiələrində fəal iştirak edirlər. bu sahədə professorlardan Ə.Seyidov, M.Mehdizadə, A.Abdullayev, Ç.Bədəlov, S.İmanov və başqaları daha geniş fəaliyyət göstərirlər.

Respublika pedaqoqları və metodistlərinin digər müttəfiq respublikalar üçün yüksək ixtisaslı elmi-pedaqoji kadrların hazırlanmasında, elmi konfrans və sessiyaların keçirilməsində, kitab və məqalə çapında fəal iştirakı respublikamızda pedaqoqların və metodistlərin yetkinliyini, pedaqoji elmlərin inkişaf dərəcəsini göstərir.

Respublikamızın elmi-pedaqoji həyatında böyük canlanmanın səbəblərindən biri də digər elmlər sahəsində olduğu kimi, pedaqoji elmlər sahəsində də ixtisaslaşmış müdafiə sovetlərinin yaranması və universitetin sovetinə pedaqoji elmlərin müvafiq problemləri üzrə ayrı-ayrı hallarda doktorluq dissertasiyalarının müdafiəsini təşkil etmək ixtiyarının verilməsi olmuşdur. SSRİ Ali və Orta

İxtisas Təhsili Nazirliyinin 1968-ci və 1972-ci illərdə müvafiq əmrləri ilə V.İ.Lenin adına API-nin nəzdində pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi üzrə, psixologiya və pedaqoji psixologiya üzrə, riyaziyyatın tədrisi metodikası üzrə, biologiyanın tədrisi metodikası üzrə, kimyanın tədrisi metodikası üzrə, tarixin və coğrafiyanın tədrisi metodikası üzrə, Azərbaycan dili, rus dili və ədəbiyyatın tədrisi metodikası üzrə ixtisaslaşmış müdafiə sovetləri təşkil edilmişdir.

Hazırda SSRİ Nazirlər Soveti yanında Ali Atestasiya Komissiyasının 1976-cı il 30 iyun tarixli əmri ilə yenə V.İ.Lenin adına API-nin nəzdində tarix və filologiya elmlərinin bəzi sahələrində əlavə, həm pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi üzrə, həm də Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası üzrə ixtisaslaşmış müdafiə sovetləri təşkil edilmişdir. Həmin sovetlərin V.İ.Lenin adına API-nin nəzdində təşkili respublikanın elmi-pedaqoji həyatında böyük hadisə kimi qiymətləndirilməlidir.

Pedaqoji və psixoloji tədqiqatların respublikada əlaqələndirmək məqsədilə şuranın yaradılması pedaqoji elmlərin inkişafında xüsusi mərhələ hesab edilməlidir. Respublika əlaqələndirmə şurası Azərbaycan SSR Ali və Orta İxtisas Təhsili nazirinin və Respublika maarif nazirinin 1974-cü il 51 nömrəli birgə əmrləri ilə təşkil edilmişdir. Respublika şurasının tərkibində yeddi problem Şura vardır; pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi; məktəbəqədər pedaqogika; pedaqoji kadrların hazırlanması və təkmilləşdirilməsi problemləri, humanitar fənlərin tədrisi metodikası, təbiyyat və riyaziyyat fənlərinin tədrisi və s.

Əlaqələndirmə şurası ali məktəblərdə və tədqiqat institutlarında aparılan pedaqoji və psixoloji tədqiqatları əhatə edir. Hazırda respublikamızın elmi-pedaqoji həyatında fəaliyyət göstərən 651 pedaqoji və psixoloji elmlər doktorları və namizədlərinin, dosent, baş müəllim və müəllimlərin, aspirant və dissertantların tədqiqatları həmin Şura tərəfindən əlaqələndirilir. Bu tədqiqatlar 14 istiqamətdə və 78 problemdə birləşmişdir.

Elmi-pedaqoji kadrların hazırlanmasında, pedaqoji fikrin formalaşmasında respublikanın dövrü mətbuatının, xüsusən «Azərbaycan məktəbi» jurnalının ali məktəblərdə çap olunan «Elmi əsərlərin» rolunu unutmaz. Böyük Oktyabr sosialist inqilabının məhsulu olan «Maarif işçisi», «Yeni məktəb», «Müəllimə kömək», «Komunist tərbiyəsi uğrunda», «Pioner işçisi» və s. adlı pedaqoji jurnal və qəzetlər, hazırda isə «Azərbaycan məktəbi» jurnalı və onun əlavə məcmuələri, habelə «Azərbaycan müəllimi» qəzeti qabaqcıl pedaqoji təcrübənin öyrənilməsi və yayılmasında, pedaqoji və metodik fikrin təbliğində, müəllimlərin və digər maarif işçilərinin pedaqoji ustalığa yiyələnmələrində, milli elmi-pedaqoji kadrların püxtələşməsində geniş imkanlara malik olmuşdur.

1946-cı ildən V.İ.Lenin adına API-də çap edilən «Əsərlər» hazırda «Elmi əsərlər» adı ilə nəşr edilir və respublikanın ali məktəbləri müəllimlərinin pedaqogika, metodika və psixologiya sahəsində apardıqları tədqiqatların nəticələrini əks etdirir.

Yuxarıda deyilənlər bir daha sübut edir ki, Böyük Oktyabrın qələbəsi ölkəmizdə, o cümlədən respublikamızda pedaqoji elmin inkişafı üçün geniş imkanlar açmış, xalq maarifinin, elmi-pedaqoji fikrin sürətli inkişafını, şəxsiyyətin hərtərəfli yetişdirilməsini təmin etmişdir.

Azərbaycanda pedaqoji elmlərin inkişafı respublikamızda xalq təsərrüfatının, digər elmi sahələrin, mədəniyyət və incəsənətin inkişafı ilə bağlı olmuşdur.

Azərbaycan pedaqoji elm sovet pedaqoji elminin tərkib hissəsi kimi yaranaraq inkişaf etmişdir. Hər bir müttəfiq respublika maarifini təlim-tərbiyə sahəsindəki spesifik cəhətləri özündə əks etdirən pedaqoji fikir sovet pedaqoji elminin zənginləşməsinə və inkişafına səbəb olur. Müttəfiq respublikalarda pedaqoji fikrin daşıyıcıları olan pedaqog alimlər sovet pedaqoji elmini tək-cə respublikaya xas olan spesifik fikirlərlə zənginləşdirmirlər; bununla yanaşı onlar, ümumittifaq əhəmiyyəti olan problemlərin işlənməsində də fəal iştirak edirlər.

Böyük Oktyabr sosialist inqilabının sayəsində respublikamızda sürətlə inkişaf edən pedaqoji elmlər yeni insan tərbiyəsinə, gənc nəslin kommunist tərbiyəsinə getdikcə daha fəal xidmət edir.

Sov.İKP XXV qurultayının materialları və SSRİ-nin yeni Konstitusiyasının ideyaları baxımından pedaqoji elmlər qarşısında yeni əzəmətli vəzifələr durur. Bu vəzifələrin həllində pedaqoq alimlərimiz daha fəal iştirak etməlidirlər.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1977, №11)

11. PEDAQOJİ QANUNAUYGUNLUQ ANLAYIŞININ TARİXİ KÖKLƏRİ HAQQINDA

Düşünürəm ki, bütün elmlərin, o cümlədən pedaqoji elmin bir nömrəli problemi tədqiq etdiyi sahədə cərəyan edən qanunauyğunluqları üzə çıxartmaqdan ibarətdir. Çünki qanunauyğunluqları açmadan, fəaliyyət zamanı onları nəzərə almadan uğur qazanmaq müşgül işə çevrilir.

Bu cəhətdən pedaqoji elm müstəsnalıq təşkil etmir. Pedaqoji fikrin tarixi uzaq keçmişə, hətta eramızdan xeyli əvvəllərə getsə də, pedaqogikanın bir elm kimi formalaşmağa başlaması indiyədək görkəmli çex pedaqoqu Yan Amos Komenskinin adı ilə əlaqələndirilir. Soruşmaq olar: Nə üçün? Çünki, deyildiyinə görə, ilk dəfə həmin çex alimi pedaqoji hadisələrdə müəyyən qanunauyğunluqlar olduğunu söyləməyə və həmin qanunauyğunluqlara əsasən onları izah etməyə təşəbbüs göstərmişdir. Bu böyük insan toxunduğu bütün pedaqoji hadisələri təbiətvarilik ideyasına uyğun şəkildə əsaslandırmağa çalışmışdır.

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyi qazandıqdan sonra, xalqımızın tarixi keçmişi açıldıqca bizə məlum olur ki, məsələn, Komenskidən necə yüz il əvvəl pedaqoji hadisələrdə qanunauyğunluqlara diqqət yetirən və onları izah etməyə çalışan alimlərimiz olmuşdur. İkiçə misal gətirək. Böyük Tusi, məsələn, konkret faktlarla sübut

etmişdir ki, uşağın tərbiyəsinə hələ ana bətnində olarkən başlamaq lazımdır. Çünki hamilə qadının nə yediyi, necə qidalandığı, nə içdiyi, onun hansı mənəvi-psixoloji mühitdə güzəran keçirdiyi ana bətnində körpənin fiziki və fizioloji inkişafına güclü təsir göstərir.

Yaxud, qüdrətli Azərbaycan filosofu Bəhmənyar Komenskidən çox-çox əvvəl təlimin mərhələlərini işləyib hazırladığı idrak nəzəriyyəsinə uyğun əsaslandırmışdır.

Bu cür faktlar göstərir ki, pedaqoji fikirlərin pedaqoji elmə çevrilməsi sahəsində ilk addım Çexiyada deyil, Azərbaycanda, Komenskidən xeyli əvvəl yaşayıb yaratmış olan Bəhmənyar və Tusi tərəfindən atılmışdır. Komenskinin əsaslandırmaları isə pedaqoji elmin inkişafında növbəti mərhələ hesab edilə bilər.

Pedaqoji prosesdə cərəyan edən qanunauyğunluqların araşdırılması və pedaqoji hadisələrin qanunauyğunluqlar əsasında izah edilməsi həmin zəmində aparılmışdır. Pedaqoji prosesin qanunauyğunluqları ilə bir çox alimlər, xüsusən keçmiş sovet məkanında fəaliyyət göstərmiş SSRİ Pedaqoji Elmlər Akademiyasının və hazırkı Rusiya Təhsil Akademiyasının bir qrup mütəxəssisləri məşğul olmuşlar. Onların əsərlərinin araşdırılmasından görünür ki, təlim-tərbiyə işində bəzi qanunauyğunluqların adlarını çəkmək, bir sıra pedaqoji hadisələr arasında asılılıqlar olduğunu etiraf etmək, hətta tək-tək qanunauyğunluqların mahiyyətini açmaq cəhdləri olmuşdur. Bu cəhdlərə baxmayaraq pedaqoji qanunauyğunluq məfhumunun mahiyyəti açılmamış qalırdı.

Son zamanlar məhz Azərbaycanda formalaşmağa başlayan milli pedaqogika nəinki pedaqoji qanunauyğunluq məfhumunun mahiyyətinə aydınlıq gətirmiş, nəinki pedaqoji qanundan onun fərqi açmış, hətta pedaqoji prosesin bir sıra qanunauyğunluqlarını müəyyənləşdirmişdir.

Pedaqoji qanunauyğunluq nə deməkdir sualına milli pedaqogika ruhunda yazılmış «Məktəb pedaqogikası» adlı dərslikdə belə cavab verilir: «*Təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf faktları arasında tez-tez təkrar olunan səbəb-*

nəticə əlaqələrinin mahiyyətinin aydın və dəqiq ifadə olunması pedaqoji qanunauyğunluqdur» (Məktəb pedaqogikası, II nəşri, Bakı, «Çaşıoğlu» nəşriyyatı, səh. 53).

Yenə həmin səhifədə pedaqoji qanunun pedaqoji qanunauyğunluqla bağlılığı belə dəqiqləşdirilir: «Pedaqoji prosesin açılmış qanunauyğunluğunun yığcam şəkildə ifadəsi pedaqoji qanundur. Pedaqoji qanun, bir qayda olaraq, müvafiq pedaqoji qanunauyğunluqdan irəli gəlir».

O da nəzərə alınmalıdır ki, pedaqoji qanunauyğunluqlar milli pedaqogikada hətta qruplaşdırılmışdır. Onlar iki əsas qrupa ayrılmışdır: pedaqoji elmin qanunauyğunluqları və pedaqoji prosesin qanunauyğunluqları. Sonuncular da, öz növbəsində, üç qrupa bölünmüşdür: təlimin spesifik qanunauyğunluqları, tərbiyənin spesifik qanunauyğunluqları və təlim üçün habelə tərbiyə üçün ümumi olan qanunauyğunluqlar.

Məlum olduğu kimi, milli pedaqogikanın dayaqlarından biri tarixən formalaşan və bu günədək bizə gəlib çatan şifahi xalq yaradıcılığıdır. Bu səbəbdən də ortaya maraqlı sual çıxır: görəsən pedaqoji elmə qanunauyğunluqlarla əlaqədar yeniliklər gətirən milli pedaqogika nümayəndələri şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrində qanunauyğunluq anlayışının rüşeymlərinə rast gəlmişlərimi? Suala müsbət cavab verilməlidir. Çünki şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri, xüsusən atalar sözləri, tapmacalar, xalq deyimləri, bayatılar təbiət və cəmiyyət hadisələrində müşahidə olunan, səbəb və nəticə arasında asılılıqların ümumiləşdirilmiş ifadəsi kimi özünü göstərir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, pedaqoji qanunauyğunluqda da təlim, tərbiyə, təhsil və psixoloji inkişaf hadisələri arasında tez- tez təkrarlanan səbəb-nəticə əlaqələri ümumiləşmə şəkildə ifadə olunur. Fikrimizi atalar sözlərində bir qədər konkretləşdirək. Məsələn, atalar sözüdür, deyərlər: «Ot kökü üstə bitər». Bu atalar sözündə həm bilavasitə məna, həm də bilvasitə məna xalqın müşahidələri əsasında ustalıqla ümumiləşdirilmişdir. Əvvəla, xalq həqiqətən, bilavasitə yəqin etmişdir ki, otun

kökü olur, köksüz ot bitməz, ikincisi xalqın bu fikrində bilvasitə ifadə olunan məna da var: valideynlərin bir çox fiziki və fizioloji əlamətləri irsən övladlarına keçir.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, bəzi insanlar həmin atalar sözünü səhv olaraq insan mənəviyyətinə də şamil edir və düşünürlər ki, güya xalqa görə, əxlaqi keyfiyyətlər də irsən nəsildən nəsle keçir.

Əsas məsələ orasındadır ki, otlar və insanlarla əlaqələndirilən həmin ümumiləşmiş fikirdə otlar kök arasında, valideynlərlə övladlar arasında təkrarlanan asılılıq xalq tərəfindən düşünülmüş və fikirdə özünəməxsus formada əks olunmuşdur.

Atalar sözünə başqa bir misal: «İşləyən dəmir parıldar», «İşləməyən dəmir pas atar». Bu atalar sözü də həyati müşahidələrin ümumiləşdirilməsinin məhsuludur. Xalq öz təcrübəsində dönə-dönə yəqin etmişdir ki, dəmiri işlədəndə parıldayır, işlətməyəndə, bir yana atanda paslanır. Bu atalar sözündə bilvasitə məna da mövcuddur: insan da işlədikcə açılır, inkişaf edir, qabiliyyəti cilalanır; işləməyən şəxs tənbelləşir, ağırlaşır, orqanizmi süstləşir. Deməli, dəmirin işlədilməsi ilə parıldaması, işlədilməməsi ilə paslanması arasında, insanın zəhmət dərəcəsi ilə qabiliyyətinin inkişaf dərəcəsi arasındakı asılılıqların dönə-dönə təkrar olunduğunu görən xalq onları qanunauyğunluq formasında ümumiləşdirə bilmişdir. Başqa sözlə desək, atalar sözlərində ümumiləşdirilən məna ikiqatdır: biri görünən, qabarıq ifadə olunan məna, digəri nəzərdə tutulan məcazi məna; biri bilavasitə, digəri bilvasitə; biri ön planda, digəri arxa planda ifadə olunur.

Başqa misal gətirək. Atalar deyib: «Tək əldən səs çıxmaz». Burada da həm bilavasitə ifadə olunan məna, həm də bilvasitə ifadə olunan məna ümumiləşmiş şəkildə deyilmişdir. Atalar dönə-dönə müşahidə etmişlər ki, bir əldən səs çıxmır. Lakin əli ələ vuranda səs gəlir. Həmin atalar sözündə nəzərdə tutulan məcazi məna da var: adam təklidə o qədər də gücə malik olmur; amma adamlar birləşdikdə daha güclü olurlar. Odur ki, atalar əlavə edir:

«Tək əl ilə düyün açılmaz», «El bir olsa dağ oynadar yerindən, söz bir olsa zərbi kərən sındırar».

Gətirilən və gətirilməyən yüzlərlə atalar sözlərində həyat hadisələrində təkrarlanan səbəb-nəticə əlaqələri ümumiləşmiş şəkildə ifadə olunur, göründüyü kimi, hər bir atalar sözündə dörd başlıca səciyyəvi cəhətin olduğu özünü qabarıq şəkildə göstərir: 1. Atalar sözündə oxşar müşahidə faktları ümumiləşdirilir; 2. Atalar sözündə ümumiləşdirilən həyat faktlarındakı bilavasitə məna ön plana çəkilir və aydın, dəqiq ifadə olunur; 3. Həmin atalar sözündə ümumiləşdirilən məcazi məna nəzərdə tutulur, bilavasitə ifadə edilmir və 4. Atalar sözünün əhatə etdiyi hadisələrdəki məna çalarları səbəb-nəticə asılılığından ibarət olur.

Beləliklə, oxşar həyat faktlarında tez-tez təkrarlanan səbəb-nəticə asılılıqlarını ümumiləşmiş şəkildə özündə ehtiva edən atalar sözlərini (ikiqat mənanı) milli pedaqogika pedaqoji qanunauyğunluqların ilkin ifadə tərzini kimi başa düşür.

Bir qədər diqqətlə yanaşdıqda yəqin etmək mümkündür ki, tapmacalar da təbiət və cəmiyyət hadisələrini uzun müddət müşahidə etməyin və oxşar əlamətləri ümumiləşdirməyin məhsuludur. Tapmacalarda da əlamətlərin ümumiləşdirilməsi müvafiq qanunauyğunluğu xatırladır. Tapmacalar da atalar sözü kimi idrak səciyyəlidir, düşünməyi, mənanı axtarıb tapmağı, nəzərdə tutulan qanunauyğunluğu açmağı tələb edir. Başlıca fərq orasındadır ki, atalar sözündə dərk olunmalı əsasən nəzərdə tutulan məcazi mənadır, tapmacada isə – qanunauyğunluğu yaradan səbəb-nəticə asılılığına bilavasitə eyham edilir. Fikrimizi misalda azacıq da olsa konkretləşdirək. Məsələn, tapmacaların birində deyilir: «O nədir ki, odda yanmaz, suda batmaz». Bu tapmacanı vaxtilə yaradanlar bir çox suda batmayan, lakin odda yanan, yaxud, suda batan odda yanmayan cisimləri nəzərdən keçirdikdən sonra müstəsna təşkil edən buzun olduğunu, həmin tapmaca formasında ümumiləşdirə bilmişlər. İndi bu tapmaca üzərində düşünən şəxs də təqribən həmin idrak yolunu keçəndən sonra

eyhamla nəzərdə tutulananın buz olduğu nəticəsinə gəlir: odda yanmır, suda batmır.

Tapmacalarda həyat hadisələrinin ümumiləşdirilməsində qanunauyğunluğun olduğuna dair başqa misal:

«Deyin: hansı ağacdır:

Nə saralır, nə solur,

Qışda da bahar kimi,

Paltarı yaşıl olur».

Təbiətin bu yenilməz qanunauyğunluğunu, yəni ilin fəsilərindən asılı olaraq ağacların libasını dəyişib-dəyişmədiyini uzun müddətli müşahidələrdən sonra dilə gətirmək mümkün olmuşdur.

«O nədir ki, əl ilə tutmaq olmaz, göz ilə görmək olmaz», «O nədir ki, kötüyü göydədir, budaqları yerdə», «O nədir ki, bir balaca boyu var, dam dolusu toyu var» kimi yüzlərlə tapmacalarımızda xalqımızın həyat hadisələrində təkrarlanan səbəb-nəticə asılılığını eyhamla, analogiya formasında ifadə etmişdir.

Həyatda müşahidə olunan hadisələrdəki səbəb-nəticə asılılığının qanunauyğunluq kimi ifadəsinə sınımalarda və inanclarda da rast gəlmək olur. Qışla əlaqədar sınımalardan birində deyilir: «Sığırçınlar və qara qarğalar kəndə, şəhərə yaxın yerlərə toplaşarsa, qar gözlənilir».

Belə bir ümumiləşmiş fikrə gəlmək üçün xalqımız illər boyu müşahidələr aparmış, görmüşdür ki, qış ərəfəsində sığırçınlar və qara qarğalar kəndə və şəhərə yaxın yerlərə toplaşanda, adətən, qar yağır. Qar ona görə yağmır ki sığırçınlar və qara qarğalar yaşayış məntəqələrinə yaxın yerlərə toplaşırlar. Onlar ona görə insan məskənlərinə yaxınlaşırlar ki, soyuğun artdığını, qar yağacağını, torpağı örtəcəyini və aclıq təhlükəsini duyurlar. Deməli, qar yağacağı səbəb, həmin quşların kənd və şəhər ətrafına cəmləşməsi nəticədir. Bu cür hadisələrdəki səbəb-nəticə asılılığını xalqımız təhlil etdiyimiz sınaq formasında ümumiləşdirmişdir.

Sınamaya başqa bir misal çəkək. Sınamalardan birində göstərilir: «Dekabrda günəş çox görünərsə, qış şaxtalı, yay isə isti keçər». Bu sınımada da səbəb-nəticə arasında asılılıq qabarıq şəkildə duyulur. Xalq öz müşahidələrinə əsasən görmüşdür ki, dekabr ayında günəşin çox görünməsi qışın və yayın necəliyinə səbəb olur.

«Ağaclar yarpağını gec tökərsə, qış sərt və uzun çəkər», «Palıd ağacında qozalar sıx olduqda qış çox sərt keçər», «Lal axan sudan keçməzlər» kimi yüzlərlə xalq sınımaları da, inanclar da qanunauyğunluq formasında ifadə olunmuşdur.

Şifahi xalq yaradıcılığının digər formalarında da fikrin qanunauyğunluq tərzində ifadəsinə rast gəlirik. Bayatılar bu cəhətdən istisnalıq təşkil etmir. Məsələn bayatılardan birində deyilir:

Su yerləri yaş qalar,
Daş zindənda daş qalar.
Oğlu ölən ananın
Gözlərində yaş qalar.

Nə gözəl deyilib, nə qədər dəqiq ümumiləşdirmə, necə də aydın seçilən qanunauyğunluq! Qanunauyğundur ki, suyun yeri yaş olur; həqiqətdir ki, daş zindənda daş olur, o da reallıqdır ki, oğlunu itirən ananın gözlərindən yaş axır.

Deyənləri ümumiləşdirməli olsaq etiraf etməliyik ki, müdrik xalqımız təbiətdə və cəmiyyətdə müşahidə etdiyi hadisələrdə təkrarlanan səbəb-nəticə asılılıqlarını başa düşmüş və atalar sözlərində, tapmacalarda, sınaq və inanclarda, bayatılarda və şifahi xalq yaradıcılığının digər nümunələrində ümumiləşdirərək ifadə etmişdir. Bütün bunlar milli pedaqogikada aşkara çıxarılmış qanunauyğunluqların və pedaqoji qanunauyğunluq anlayışının ilkin rüşeymləri kimi qiymətləndirilə bilər.

Əgər dünya pedaqoqları, o cümlədən keçmiş sovet məkanına daxil olmuş respublikaların pedaqoqları şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrinə müraciət etsəydilər, pedaqoji

qanunauyğunluq sorağında daha çox və daha tez uğur qazanardılar.

(«Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 23 sentyabr, 2006)

12. PEDAQOJİ TƏCRÜBƏNİN KEYFİYYƏTİNİ YÜKSƏLTMƏYİN YOLLARI

Pedaqoji təcrübə müəllimlik fəaliyyətinin başlanğıcıdır. Məhs bu mərhələdə tələbələr məktəb həyatı, şagird dünyası ilə yaxından tanış olur, müəllimlik peşəsinin sirlərini öyrənirlər. Etiraf edək ki, pedaqoji təcrübə ilə bağlı bəzi məsələlər hələ tam həllini tapmayıbdır. «Ümumtəhsil və peşə məktəbinin əsas istiqamətləri»ndən irəli gələn tələblərə əsasən tədrisin hazırki mərhələsində pedaqoji təcrübənin keyfiyyətini yüksəltmək, qarşıya çıxan problemləri həll etmək məqsədilə redaksiyamız bu işlə birbaşa bağlı olan – pedaqogika kafedrasının müdiri professor Nürəddin Kazımova müraciət etdi və öz fikrini bildirməyi ondan xahiş etdi. O, dedi: «İndiki şəraitdə tələbələrin pedaqoji təcrübəsini yaxşılaşdırmağa ehtiyac hiss olunur. Pedaqoji təcrübəni təkmilləşdirmək üçün «Ümumtəhsil və peşə məktəbi islahatının əsas istiqamətləri» haqqında qanunun tələblərinə istinad edilməlidir. Qanunda isə deyilir ki, gələcək müəllimlərə, tərbiyəçilərə ən müasir bilik və yaxşı əməli hazırlıq vermək lazımdır; pedaqoji təcrübənin təşkilini və məzmununu yaxşılaşdırmaq zəruridir.

Tələbələrin pedaqoji təcrübəsini yaxşılaşdırmaq üçün çox iş görmək tələb olunur. Bunlardan ən başlıcalarını qeyd edək, əvvəla, pedaqoji təcrübə keçirilən məktəblər elə müəyyənləşdirilməlidir ki, bir məktəbdə bir neçə institutun deyil, bir institutun tələbələri təcrübədə olsun. Bir institutun bir neçə fakültələrindən və ya bir neçə institutdan tələbələr bir məktəbə cəmləşəndə məktəb kollektivi təcrübəçi tələbələrə münasib şərait yaratmaqda çətinlik çəkir.

İkinci, pedaqoji təcrübənin keçirilməsi üçün baza məktəbləri müəyyənləşdirilərək təcrübə keçmək üçün həmin

məktəblərdə münasib şəraitin, həm də nümunəvi şəraitin olub-olmadığına diqqət yetirilməlidir. Bəzən elə hallar olur ki, təcrübə bazası kimi nəzərdə tutulmuş məktəblərdə tələbələrin hətta azacıq da olsa birlikdə əyləşmələri üçün şərait yaradılmır, tələbələr dəhlizlərdə dayanmalı olurlar.

Üçüncü, baza məktəbləri ilə institutun səlahiyyətli nümayəndəsi təcrübədən əvvəl hökmən müqavilə bağlamalıdır. Bu cür müqavilə bağlanmadığı halda baza məktəblərinin bəzi rəhbərləri təcrübəçi tələbələrə lazımı şərait yaratmaqda məsuliyyətsizlik göstərir. Nəticədə pedaqoji təcrübənin səmərəsi azalır.

Dördüncü, təcrübəqabağı və təcrübədən sonra institutda təşkil edilən konfranslarda baza məktəbləri rəhbərlərini və fənn müəllimlərini də dəvət etmək faydalı olardı. Belə bir tədbir məktəb rəhbərlərinin və fənn müəllimlərinin pedaqoji təcrübə üçün məsuliyyətini xeyli artırardı.

Beşinci, təcrübəçi tələbələr arasında geniş yayılmış köçürmə hallarına qarşı kəskin mübarizə aparmaq zəruridir. Məsələn burasındadır ki, tələbələrin xeyli hissəsi təcrübə zamanı nəinki müəyyən formaları bir-birindən köçürməyə meyl göstərir, hətta bir çox hallarda, məsələn, gündəliklərin məzmununda, tədbirlərin və dərslərinin məzmununda eyniyyət müşahidə olunur. Belə təəssürat yaranır ki, tələbələrin bir qismi təcrübədə fəallıq göstərir, işə yaradıcılıqla yanaşır, digər qismi isə təşəbbüskar olmur.

Altıncı, çalışmaq lazımdır ki, bir tədbirin müəllifi mümkün qədər təcrübəçi tələbə olsun; bir neçə tələbə eyni tədbirin təşkilatçısına çevrilməsin. Məsələn, bəzən bir sinifdə hər hansı əxlaqi mövzuda bir söhbəti 3-4 tələbə hazırlayıb keçirir. Yaxud, hər hansı mövzuda foto-montajı və ya albomu bir neçə tələbə birlikdə tərtib edir. Halbuki, bu cür tədbirlərin hərəsini bir tələbə təklikdə hazırlaya bilər.

Yeddinci, təcrübəçi tələbələrin dərslərinin və dərslərinin təhlili göstərir ki, tələbələrin böyük əksəriyyəti diqqətini başdan-başa dərslərin tədris funksiyasına yönəldir, dərslərin tərbiyəvi və inkişaf etdirici funksiyalarını isə kölgədə qoyur. Nail olmalıyıq ki, təcrübəçi tələbələr təşkil etdikləri

hər bir dərsin tərbiyəvi imkanlarını əvvəlcədən özü üçün müəyyən etsin və dərslər zamanı bu imkanları gerçəkliyə çevirsin.

Səkkizinci, tələbələrımız fəal olmalı, təcrübə zamanı metodika, psixologiya və pedaqogika kafedraları nümayəndələrinin imkanlarından maksimum dərəcədə istifadə etməyə çalışmalıdır. Onlar institutda öyrəndikləri nəzəri problemlərlə və məktəblərdə müşahidə etdikləri pedaqoji faktlarla əlaqədar biz müəllimlərə çox nadir hallarda müraciət edirlər. Belə çıxır ki, təlim-tərbiyənin nəzəri və əməli məsələləri onlar üçün tam aydındır, sual doğuran heç bir cəhət yoxdur. Halbuki, ayrı-ayrı məsələlər üzrə təcrübəçi tələbə qarşısına sual qoyulduqda onlar acizlik göstərirlər. Odur ki, təcrübəçi tələbələr də məktəbdə fəal olmalı, özünü fənn müəllimi kimi, sinif rəhbəri kimi hiss etməlidir.

Göstərilən təkliflərin nəzərə alınması pedaqoji təcrübənin səviyyəsinin yüksəlməsinə kömək edərdir».

(«Bilik» qəzeti, 1984, 14 dekabr)

13. İNSTİTUTUN ELMİ ƏLAQƏLƏRİ HAQQINDA

Sov.İKP XXVI və Azərbaycan KP XXX qurultaylarının materialları ölkəmizdə, o cümlədən V.İ.Lenin adına API-də elmin inkişafında yeni mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur.

İnstitut kollektivinin aldığı elmi nəticələrin xalq təsərrüfatında tətbiqi daha da genişlənməmişdir. Tədqiqatlardan alınan nəticələrin böyük əksəriyyəti xalq təsərrüfatında, maarif və mədəniyyət sahəsində geniş tətbiq olunur.

Texnika elmləri üzrə olan kafedralarımızın tədqiqat işlərində alınan elmi nəticələr qaz sənayesi və kənd təsərrüfatı nazirliklərinin, habelə «Azneft» İstehsalat Birliyinin müəssisələrində, Ə.Qarayev adına Bakı Neftayırma və Sumqayıt boru-prokat zavodlarında tətbiq

olunmuş, respublikada və İttifaqda, hətta İndoneziyada təşkil olunmuş beynəlxalq sərğilərdə nümayiş etdirilmişdir.

İnstitutda xalq təsərrüfat əhəmiyyətli tədqiqatların son zamanlar güclənməsinin səbəblərindən biri budur ki, partiya və hökumətimiz elmin inkişafına böyük qayğı göstərir. Nəinki institutun kollektivi ölkənin ali məktəbləri və tədqiqat institutları ilə müxtəlif istiqamətlərdə əlaqə saxlayır, digər elm ocaqları da V.İ.Lenin adına API ilə əlaqəyə böyük maraq göstərir.

V.İ.Lenin adına API-nin professor-müəllim heyətinin elmi əlaqələri başqa institutlarla birgə elmi iş aparmaqda, alınan elmi nəticələrin müzakirəsi və tətbiqində, kitab, kitabça və məqalələrin çapında, konfrans və elmi sessiyalarda məruzələrin təşkilində, elmi yaradıcılıq məzuniyyətlərindən səmərəli istifadə olunmasında, aspirant və dissertantlara rəhbərlikdə, dissertasiyaların müdafiəsində və s. sahədə özünü daha qabarıq şəkildə göstərir.

Elmi-tədqiqat işinin təşkilində institutun bir çox kafedraları, o cümlədən riyaziyyat üzrə olan kafedralar Azərbaycan SSR EA-nın riyaziyyat və mexanika, dərin neft və qaz yataqları institutları, tətbiqi fizika institutu, V.İ.Lenin adına MDPI, SSRİ EA-nın Keldiş adına tətbiqi riyaziyyat və Steklov adına riyaziyyat institutları ilə yüksək tərtibçi, törəmələrin qarşısında kiçik parametr olan elliptik, hiperbolik, parabolik tənliklər üçün qoyulmuş sərhəd və qarışıq məsələlərin həllinin kiçik parametərə nəzərən assimptotikasının qurulması, qaz və neft yataqlarında geoloji geofiziki informasiyaların EHM-lərdə təhlili, Evklid fəzalarının inikasları, çoxdəyişənli diferensiallanan funksiyalar nəzəriyyəsi və s. mövzularda axtarışlarla məşğul olurlar.

Bu cür qarşılıqlı elmi əlaqə fizika kafedralarında da vardır. Məsələn, elektrik və optika, mexanika və molekulyar fizika, nəzəri fizika kafedralarının əməkdaşları Azərbaycan SSR EA-nın fizika institutu ilə elmi əməkdaşlıq əsasında elementar hissəciklərin və atom nüvələrinin qarşılıqlı təsirini öyrənirlər. Kafedralar Şamaxı rəsədxanası,

Donetsk fizika-texnika institutu, Leningrad Elmi-Tədqiqat Neft və Kimya İnstitutu, Kiyev Dövlət Universiteti və digər elm ocaqları ilə birlikdə iş aparır.

Bu sahədə institutun kimyaçıları da fərqlənirlər. Kimya kafedraları Leningrad «Plastpolimer» elmi istehsalat birliyi ilə, M.V.Lomonosov adına MDU ilə, T.Q.Şevçenko adına Kiyev Dövlət Universiteti, Lobaçevski adına Qorki Dövlət Universiteti, Ukrayna SSR EA-nın fiziki kimya institutu, Azərbaycan SSR EA-nın qeyri-üzvi və fiziki kimya institutu, SSRİ EA-nın N.S.Kurnakov adına Ümumi və Qeyri-Üzvi Kimya İnstitutu, Ümumittifaq alüminium və maqnezium institutu, Qırğızıstan SSR EA-nın qeyri-üzvi kimya institutu ilə, Krasnoyarsk fizika institutu, Ukrayna SSR EA-nın materialşünaslıq problemləri institutu, A.F.İoffe adına Leningrad Fizika-Mexanika İnstitutu ilə elmi əməkdaşlıq əsasında birgə tədqiqatlar aparmışlar.

Texniki elmlər sahəsində də birgə tədqiqat aparmaq təcrübəmiz vardır. Institutun elektroradiotexnika, UTF, materiallar texnologiyası və əmək təlimi kafedraları müxtəlif elm ocaqları ilə birlikdə faydalı tədqiqat aparır.

Müxtəlif ali məktəb və tədqiqat institutları ilə birgə aparılan elmi işlər «Qaz və qazkondensat layları və quyularının kompleks tədqiqi», «Qaz maye qarışıqlarının bir fazalı vəziyyətdə təzyiqini müəyyənləşdirmək üçün quyuların və layların termodinamik tədqiqindən istifadə etməyin metodikası», «Elektrik xətlərinə nəzarət», «Dərin maili neft quyularının qazılması», «Soyuducu və yağlayıcı mayələrin realogiyası» və i. a. mövzulara həsr olunmuşdur.

Coğrafiya sahəsində çalışan alimlərimiz də qarşılıqlı elmi əlaqəyə ciddi diqqət yetirirlər. Coğrafiya üzrə olan kafedralar, məsələn, Azərbaycan SSR EA-nın coğrafiya, torpaqşünaslıq və aqrokimya, geologiya institutları ilə, M.V.Lomonosov adına MDU ilə elmi əməkdaşlıq yaratmışlar. Onlar «Azərbaycan SSR-də su ehtiyatları», «Şamxor su anbarının lillənməsinin hesablanması», «Azərbaycan SSR-nin torpaq sərvətləri və onlardan səmərəli istifadə edilməsi», «Azərbaycanın dağlıq

hissələrinin torpaq iqlimi», «Xəzərin Azərbaycan sahillərinin geomorfologiyası» və s. mövzularda birgə tədqiqatlar aparmışlar.

Bioloqlarımız başqa elmi müəssisələrlə birgə tədqiqat aparmaq ənənəsindən geri qalmırlar. Onlar SSRİ Kənd Təsərrüfatı Akademiyasının helmintologiya, zoologiya, fiziologiya, botanika institutları, Azərbaycan SSR EA-nın botanika, fiziologiya institutları, M.V.Lomonosov adına MDU, SSRİ PEA, Moskvada «Mozq» və Kiyevdə biologiya institutları ilə elmi əməkdaşlıq edirlər.

Professor-müəllim heyətinin başqa institutlarla əlaqəsi alınan elmi nəticələrin müzakirəsində də özünü göstərir. V.İ.Lenin adına API-nin bu cəhətdən elmi əlaqələri daha geniş və daha qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Bu təcrübə demək olar ki, bütün kafedralarımızda vardır.

İnstitutun professor və müəllim heyəti aldıkları nəticələrin çapı sahəsində də elmi əlaqələrə diqqət yetirir. Bunun nəticəsidir ki, institut əməkdaşlarımızın böyük bir dəstəsinin əsərləri nəinki respublika və İttifaqda, hətta xaricdə də çap olunur.

Elmi-tədqiqat işlərindən alınan nəticələrin təbliğində institut alimləri respublika və Ümumittifaq tribunalarında istifadə etməyə çalışırlar. Onlar Moskva, Leninqrad, Kiyev, Novosibirsk, Alma-Ata, Kalinin, Düşənbə, Tomsk, Donetsk, Lvov, Minsk, Yerevan, Daşkənd, Tbilisi, Mahaçqala, Kuybışev və ölkənin bir sıra başqa şəhərlərində funksiyalar nəzəriyyəsi və onların tətbiqlərinə intermetallik birləşmələrin kristallogiyasına, nazik təbəqələrin fizikası və texnologiyasına, nadir tapılan yarımkəçiricilərin fizikası və kimyasına, «Reaktor-5»-ə «K i n e t i k a -2»yə, yeni maqnit yarımkəçiricilərinin sintezi və onların kompleks tədqiqinə, istilik fizikasının müasir problemlərinə, yüksək enerjilər fizikasına, neft yataqlarının hidrodinamik üsullarla tədqiqinə, kompleks birləşmələr kimyasına, suvarılan torpaqların bonitirovkasına, riyaziyyat və coğrafiyanın müasir məsələlərinə, entomologiyaya, fitonsid problemlərinə, başbeyin uyğunlaşması problemlərinə, neyrokimya məsələlərinə,

fəlsəfənin müasir problemlərinə, iqtisadiyyatın tarixinə, Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafına, rus dilinin inkişafına, rus dilinin öyrənilməsinə, ədəbiyyat məsələlərinə, Qori seminariyasına və bir çox başqa problemlərə həsr olunmuş Ümumittifaq və respublika elmi sessiya və konfrnslarında müxtəlif mövzularda məruzələr oxumuşlar.

Elmi-tədqiqat işinin səmərəliliyini artırmaq məqsədilə müəllimlərə verilən üç və altı aylıq elmi yaradıcılıq məzuniyyətlərinin, habelə baş elmi işçi vəzifəsinə köçürmənin imkanlarından maksimum dərəcədə istifadə olunmasına institut xüsusi fikir verir. Yaradıcılıq məzuniyyətləri zamanı alimlərimizin digər ali məktəblərlə və tədqiqat institutları ilə əlaqə saxlamaları təşkil olunur.

V.İ.Lenin adına API-də tədqiqat işlərinin səviyyəsini yüksəltməyə xidmət edən qarşılıqlı əlaqə formalarından biri də başqa ali məktəblərdə və elmi-tədqiqat institutlarında fəaliyyət göstərən görkəmli alimlərin instituta dəvət olunması, onların mühazirələrinin təşkili, institutun professor-müəllim heyəti ilə onların görüşlərinin keçirilməsidir. Qarşılıqlı əlaqənin bu formasından institutun, demək olar ki, bütün fakültələrində istifadə edilir.

Professor-müəllim heyətinin elmi əlaqələri yüksək ixtisaslı mütəxəssislər hazırlanması məsələlərini də əhatə edir. İnstitutun kollektivi aspirantura və dissertantura yolu ilə yüksək ixtisaslı elmi pedaqoji kadrların hazırlanmasında başqa elm ocaqlarında fəaliyyət göstərən görkəmli mütəxəssislərin qüvvəsindən də imkan daxilində istifadə etməyə çalışır; hətta elmi rəhbər və məsləhətçi kimi belə alimlər instituta az dəvət olunmamışdır.

İnstitutun kollektivi namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının müdafiəsini təşkil etməkdə başqa elm ocaqlarının imkanlarından istifadəyə də diqqət yetirmiş və indi də diqqət yetirir. Qarşılıqlı elmi əlaqənin bu cəhəti həm dissertasiyaların müdafiəyə təqdim olunması, həm aparıcı müəssisələrin müəyyənləşdirilməsi, həm də opponentlərin təyini ilə bağlı olmuşdur. İnstitut əməkdaşlarından bir çoxu akademik Skryabin adına Ümumittifaq Helminologiya

İnstitutunda, M.V.Lomonosov adına MDU-da, Azərbaycan SSR EA-nın riyaziyyat və mexanika, dilçilik, tarix, qeyri-üzvi kimya, aşqarlar kimyası, botanika, zoologiya institutlarında, Sverdlovsk metallar fizikası institutunda, S.M. Kirov adına ADU-da, M. Əzizbəyov adına Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutunda, Kiyev, Minsk, Daşkənd, Perm, Vilnus, Dövlət universitetlərində, Ukrayna SSR EA fiziki kimya institutunda və bir çox digər ali məktəblərdə və elmi-tədqiqat institutlarında namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmişlər.

Respublikanın digər ali məktəbləri, tədqiqat institutları, habelə maarif ocaqları üçün yüksək ixtisaslı elmi kadrların hazırlanmasında V.İ.Lenin adına API-nin xidmətləri böyük olmuşdur. Bu istiqamətdə institutun fəaliyyəti isə həm aspirantura və dissertantura yolu ilə bilavasitə kadr hazırlığında, həm müdafiələrin təşkilində, həm dissertasiyalar üzrə opponentlikdə, həm də dissertasiyalara rəy verməkdə özünü göstərir.

İnstitut uzun müddətdir ki, elmin müxtəlif sahələri üzrə aspirantura yolu ilə yüksək ixtisaslı mütəxəssislər hazırlayır. Respublikanın bir çox ali məktəblərində və tədqiqat institutlarında riyaziyyat və onun tədrisi, fizika və onun tədrisi, biologiya və onun tədrisi, kimya və onun tədrisi, tarix və onun tədrisi, Azərbaycan dili və onun tədrisi, ədəbiyyat və onun tədrisi və s. üzrə müvəffəqiyyətlə çalışan yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin xeyli hissəsi V.İ.Lenin adına API-nin aspiranturasını və ya dissertanturasını bitirən şəxslərdir. Aspirantura və dissertantura V.İ.Lenin adına API-də hazırda fəaliyyətini davam etdirir. İnstitut riyaziyyat, fizika, kimya, biologiya, Azərbaycan dili, ədəbiyyat, pedaqogika, psixologiya və xüsusi metodikalar üzrə aspirant hazırlayır. Aspirantların arasında digər ali məktəblərin: Stepanakert, Kirovabad, Naxçıvan pedaqoji institutlarının da nümayəndələri vardır.

Başqa institutların, tədqiqat müəssisələrinin, ümumi təhsil və orta ixtisas məktəb müəllimlərinin nümayəndələri V.İ.Lenin adına API-nin dissertantları arasında daha çoxdur. Hazırda

qiyabi aspirantların və dissertantların böyük əksəriyyəti başqa təhsil və elm ocaqlarındandır. Kənar təşkilatlar üçün yüksək ixtisaslı elmi və elmi pedaqoji kadrların hazırlanmasında V.İ.Leninin adına API-nin müdafiə sovetlərinin müstəsna əhəmiyyəti olmuşdur. Riyaziyyatın, fizikanın, kimyanın, coğrafiyanın, tarixin, Azərbaycan dilinin, rus dilinin, ədəbiyyatın tədrisi metodikaları üzrə, pedaqogikanın tarixi və nəzəriyyəsi, habelə psixologiya üzrə 1976-cı ilə kimi institutda fəaliyyət göstərmiş olan müdafiə sovetləri digər tədris və elmi müəssisələr üçün namizədlik dissertasiyalarının müdafiəsini təşkil etmişdir. 1976-1981-ci illərdə fəaliyyət göstərmiş olan dörd müdafiə soveti səkkiz ixtisası: Azərbaycan dili, Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası, Azərbaycan tarixi, Sov.İKP tarixi, pedaqogikanın tarixi və nəzəriyyəsini və fizikanın tədrisi metodikasını əhatə edir. Həmin ixtisaslaşmış sovetlərdə müdafiə etmiş olan şəxslərin böyük əksəriyyəti kənar təşkilatlardandır.

V.İ.Lenin adına API-nin yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri digər ali məktəb və tədqiqat institutlarının aspirant və dissertantlarına elmi rəhbərliyə az dəvət olunmur. Məsələn, fizikanın tədrisi metodikası üzrə professor S.Ş. İmanov Cambul, Prjevalsk, Düşənbə, Cərco, Stepanakert, Çelyabinsk pedaqoji institutları üçün məqsədli aspirantura yolu ilə kadr hazırlayır.

Başqa respublikalar üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasında institutun digər kafedralarının, o cümlədən pedaqogika kafedrasının, xüsusən mərhum professor Ə.Y. Seyidovun xidmətləri daha böyük olmuşdur.

Institutun əməkdaşları opponentlik yolu ilə də başqa elm və tədris müəssisələrinin əməkdaşlarına köməklik göstərmişlər. Kənar müəssisələr yerinə yetirilmiş dissertasiyalara rəy verilməsinə V.İ.Lenin adına API-nin əməkdaşları daha çox əmək sərf etmişlər.

Institutun professor-müəllim heyəti digər ölkələrin alimləri ilə elmi əlaqə imkanlarından müəyyən dərəcədə istifadə etməyə çalışır. Bu əlaqələr həm sosialist ölkələrini, həm də bəzi kapitalist ölkələrini əhatə edir. Xarici ölkələrlə

V.İ.Lenin adına API-nin elmi əlaqəsi qarşılıqlı xarakter daşıyır. Qarşılıqlı elmi əlaqələrdə fizika, kimya və riyaziyyat üzrə mütəxəssislərimiz daha çox fəallıq göstərir.

İnstitutun xarici elmi əlaqələri müxtəlif formalarda həyata keçirilir: elmi sessiya, qurultay, simpozium və konfranslarda məruzə ilə çıxış etmək, elmi stajirovka keçmək, elmi məzuniyyətdə olmaq,, deponə edilmiş tədqiqatlardan istifadə etmək, çap üçün məqalələr göndərmək, çap olunmuş məqalələri institut kitabxanası vasitəsilə alıb istifadə etmək və s.

V.İ.Lenin adına API-nin əməkdaşlarından bir çoxunun xarici mətbuatlarda məqalələri çap olunmuşdur. Onlar Çexoslovakiyada, Almaniya Demokratik Respublikasında, Almaniya Federativ Respublikasında, Rumıniya, Polşa, Monqolustan, Bolqarıstan xalq respublikalarında, ABŞ-da, Fransada və başqa ölkələrdə olarkən təcrübə mübadiləsi aparmış və mühazirələr oxumuşlar.

Bu cür faktlar göstərir ki, V.İ.Lenin adına API-nin, onun əməkdaşlarının elmi əlaqələri yalnız respublika daxilində, ölkə daxilində qalmır; bu əlaqələr dünya miqyasına çıxmış və son zamanlar xeyli inkişaf etmişdir.

Digər ali məktəblərin və tədqiqat institutlarının əməkdaşları ilə V.İ.Lenin adına API-nin əməkdaşları arasında elmi əlaqələrin hazırda geniş vüsət alması onların elmi-pedaqoji səviyyəsinin yüksəlməsinə, tədqiqat işlərinin kətfiyyətinin artırılmasına və deməli, ölkə üçün institutda müəllim kadrları hazırlamağın səmərəliliyini artırmağa kömək edir.

İnstitut kollektivi digər ali məktəblərlə və tədqiqat institutları ilə elmi əlaqələri gücləndirməyə bundan sonra da xüsusi diqqət yetirmək əzmindədir.

(«Kommunist» qəzeti, 1981, 9 dekabr)

14. ВЫСШАЯ ШКОЛА УЧИТЕЛЕЙ

Мы должны воспитывать новую армию педагогического учительского персонала, который должен быть, тесно связан

с партией, с ее идеями, должен быть пропитан ее духом – такую задачу поставил В.И. Ленин в далеком 1920 году. Решать ее призван был и Азербайджанский государственный педагогический институт имени В.И. Ленина – первое педагогическое высшее учебное заведение, созданное в нашей молодой Советской республике декретом Совнаркома Азербайджанской ССР от 26 августа 1921 года.

Создание его явилось ярким воплощением ленинской национальной политики, оно было продиктовано заботой о планомерной подготовке высококвалифицированных учительских кадров для развития просвещения, преодоления вековой отсталости и почти сплошной неграмотности.

Институт был первым и долгие годы единственным в стране вузом, где обучение велось на трех языках: азербайджанском, русском и армянском.

В подготовку учительских кадров, в организацию учебного процесса, в становление института огромный вклад внесли известные русские ученые: академики и профессора И.И.Мещанинов, В.В.Бартольд, Н.Я.Марр, А.Н.Самойлович, П.К.Жузе, А.О.Маковельский, П.П.Фридолин, Б.Б.Комаровский и другие.

В первые годы в институте было всего три факультета, где готовили учителей по трем специальностям, - история и литература, естествознание и география, физика и математика. В 1923-1924 учебном году состоялся первый выпуск. Дипломы получили всего 28 молодых учителей.

С тех пор прошло почти 60 лет... Для того, чтобы читатель увидел, как вырос, преобразился наш институт, приведу сразу же некоторые цифры.

Сегодня в АПИ имени В.И. Ленина обучаются 9867 студентов. Почти две трети из них, а точнее – 6412 – девушки. Скажу для сравнения: в 1924 году их было всего 104.

Нынешней весной дипломы учителей получили 1458 выпускников дневного отделения. Есть у нас и заочное отделение. Кроме того, действуют факультет повышения квалификации директоров средних общеобразовательных

школ и курсы повышения квалификации учителей потому что настоящий учитель никогда не перестает учиться и родной институт ему в этом помогает.

Сегодня на 10 факультетах идет подготовка будущих учителей по 20 специальностям. В прошлом учебном году мы впервые в республике приступили к подготовке учительских кадров по новой специальности – «Музыка и пение», а с этого года открыты факультеты физического воспитания и начальной военной подготовки, художественной графики.

На 53 кафедрах института работают 660 преподавателей, 40 докторов наук и профессоров, 340 – кандидатов наук и доцентов.

За шесть десятилетий АПИ имени В.И. Ленина внес большой вклад в обеспечение средних школ республики высококвалифицированными учительскими кадрами. За эти годы из его стен вышло свыше 65 тысяч учителей различных специальностей.

Выполняя свой интернациональный долг, коллектив института готовит учителей для школ – Армении, Грузии, Средней Азии, Дагестана.

Как и каждое учебное заведение, АПИ имени В.И. Ленина гордится своими выпускниками. Среди них видные ученые, прославленные поэты, писатели, деятели просвещения и культуры: с дипломами нашего института начинали президенты Академии наук Азербайджанской ССР Ю.Мамедалиев, З.Халилов, Г.Абдуллаев, академики Академии наук республики А.Караев, И.Ширалиев, Г.Гусейнов, Ф.Касумзаде, Г.Араслы, М.Джафаров, академик Академии педагогических наук СССР М.Мехтизаде, поэты и писатели: Микаил Мушфиг, Самед Вургун, Сулейман Рустам, Сулейман Рагимов, Мамед Рагим, Сабит Рахман, Абдульгасан, Мирварид Дильбази, Осман Сарывелли, Герои Советского Союза Мехти Гусейнзаде, Фариз Сафаров, Салахатдин Кязимов, народный учитель СССР И Загид Шюбюв. А главное – тысячи рядовых учителей, которые

посвятили свою жизнь великому делу обучения и воспитания молодых строителей коммунизма.

Первый в республике педагогический институт стал той базой, на которой выросли все остальные педагогические вузы Азербайджана: Кировабадский – имени Г.Зардаби, Институт Русского Языка и Литературы имени М.Ф.Ахундова, Педагогический Институт Иностранных Языков имени 50-летия СССР, Институт Физической Культуры имени С.М.Кирова, Нахичеванский – имени Ю.Г.Мамедалиева и Степанакертский педагогический.

Немалую роль сыграл АПИ имени В.И. Ленина и в укреплении научно-педагогических коллективов Азербайджанского Государственного Университета имени С.М. Кирова, других вузов и научно-исследовательских институтов республики.

Сегодня, в год своего шестидесятилетия, АПИ имени В.И.Ленина живет полнокровной, многогранной творческой жизнью, трудится напряженно и целеустремленно.

Все основные направления нашей учебной, воспитательной, научно-исследовательской работы определены решениями XXVI съезда КПСС и XXX съезда Компартии Азербайджана, постановлением ЦК КПСС и Совета Министров СССР «О дальнейшем развитии высшей школы и повышении качества подготовки специалистов», рекомендациями всесоюзного и республиканского совещаний работников высшей школы, постановлением ЦК КПСС «О дальнейшем улучшении идеологической, политико-воспитательной работы».

ЦК КП Азербайджана, уделяя постоянное внимание высшим учебным заведениям республики, особое значение придает деятельности педагогических вузов, результаты труда которых ощутимо влияют на жизнь нынешних и будущих поколений. Мы готовим кадры для работы в школах, а в условиях всеобщего обязательного среднего образования, когда каждый молодой человек, как подчеркивалось на Всесоюзной конференции по формированию активной

жизненной позиции, вступает в жизнь через ее порог, труд учителя, его знания и мировоззрение, идейная убежденность, нравственный облик, профессионализм имеют огромное значение. Вот так мы понимаем наши задачи, нашу ответственность. В этом направлении и работаем.

Прежде всего – многое сделано для улучшения социального состава студентов. В результате почти 72 процента первокурсников – рабочие, колхозники. Этому способствовали и функционирующие в институте подготовительные отделения и курсы.

Из года в год повышается успеваемость студентов, увеличивается число отличников и тех, кто занимается на «отлично» и «хорошо». Институт гордится ленинскими стипендиатами К.Ахундовой, Р.Мамедовой, И.Мусаевым, Ф.Агаевым, Ф.Рустамовым и другими.

В последние годы многое сделано для совершенствования учебного процесса. Ускоренным темпом идет укрепление материально-технической базы института. Вошли в строй студенческие общежития на 1.500 мест; завершается строительство нового высотного учебного корпуса; институт оснащен теле и радиоустановками; учебные и научные лаборатории оборудованы современной техникой и аппаратурой.

В фильмотеке института более 15 тысяч учебных диафильмов и кинофрагментов. Институт располагает более ста диапроекторами и 25 фильмопроекторами. За последние 5 лет приобретено технических средств обучения на 96.500 рублей. Машинный зал института оснащен ЭВМ и стал учебной базой математического, физического, технического, химико-биологического факультетов. В институте функционируют 16 кабинетов, 67 лабораторий, 8 учебных мастерских, издательство, типография, зоологический музей. Если 60 лет назад в нашей библиотеке насчитывались всего 123 книги, то сейчас ее книжный фонд – около миллиона томов.

Учитель – проводник идей партии, боец идеологического фронта, человек, призванный нести культуру и самые широкие разнообразные знания не только своим ученикам – всем, кто вокруг него, кто рядом с ним. Особенно это относится к сельскому учителю. К такой многогранной деятельности – пропагандиста, агитатора, лектора мы и готовим своих питомцев. Много внимания уделяем их идейно-нравственному воспитанию, формированию активной жизненной позиции. На это «работает» четко спланированная система, в которую включена деятельность лекторской группы факультета общественных профессий, клуба интернациональной дружбы, факультета военно-патриотического воспитания, коллектива художественной самодеятельности. Участие в них способствует эстетическому, нравственному воспитанию студентов, формированию у них марксистско-ленинского мировоззрения, прививает им навыки организаторской и общественно-политической работы среди населения и учащихся по месту жительства. За десять лет окончили факультет свыше 1.500 молодых учителей общественных профессий института и получили удостоверение пропагандиста.

Идейно-политической, трудовой закалке студентов, их интернациональному воспитанию способствует участие в трудовом семестре. Только за годы девятой и десятой пятилеток почти 6 тысяч студентов нашего института работали не только на строительных объектах в городах и селах Азербайджана, но и в Сибири, Ставропольском крае, в Куйбышевской и Смоленской областях, в Молдавии Югославии, Болгарии. Активно участвовали наши студенты и в уборке урожая хлопка в Бардинском, Сабиробадском, Зардобском, Нефчалинском, Касум-Исмаиловском, Кюрдамирском, Ждановском и других районах республики.

За последние годы значительно вырос научный потенциал АПИ имени В.И.Ленина. Научно-исследовательские работы ведутся по многим направлениям. Шире применяются результаты научных исследований наших

ученых в народном образовании, расширилась связь института с другими вузами и научно-исследовательскими институтами, предприятиями и учреждениями страны.

Профессорско – преподавательский состав института принимает активное участие в составлении учебников и учебных пособий, в обеспечении студентов современной научной и учебной литературой. За последние четыре года только издательством института выпущены учебные пособия 53 наименований общим тиражом 63 тысячи экземпляров.

Улучшается подготовка научно-педагогических кадров через аспирантуру, которая была создана в 1933 году. Многие специалисты, успешно работающие в вузах и Научно-исследовательских институтах республики, бывшие аспиранты или диссертанты АПИ имени В.И. Ленина.

Научная связь нашего вуза с другими вузами, с предприятиями, научно-исследовательскими институтами носит разносторонний характер. Она проявляется в организации совместных исследований, в практическом применении полученных результатов. Публикуются научные труды, практикуется участие в научных сессиях, конференциях, симпозиумах, приглашение ведущих ученых страны для руководства аспирантами и диссертантами и т. д. Развиваются также зарубежные связи института.

На знамени нашего института – орден Трудового Красного Знамени. Так был оценен вклад нашего коллектива – профессоров, преподавателей, студентов, технического персонала в общий труд народа по развитию науки, просвещения культуры, в общую заботу о молодом поколении.

Юбилей – это всегда праздник. Но это и серьезный повод увидеть общие итоги долголетней работы, критически их оценить, сделать серьезные выводы из допущенных ошибок, чтобы увереннее идти вперед, чтобы добиться большего.

(1981, 23 dekabr)

II. AZƏRBAYCANIN BƏZİ GÖRKƏMLİ PEDAQOQLARI HAQQINDA

15. LƏYAQƏTLİ NÜMUNƏ

SSRİ Pedaqoji Elmlər Akademiyasının sessiyası idi. Akademiyanın aparıcı fəaliyyət istiqaməti müzakirə edilirdi. Mübahisə getdikcə güclənirdi. Fikirlər haçalanırdı. Qəti qərara gəlmək çətinləşirdi. Prezidentin narahatçılığı açıq hiss edilirdi. O, sıralarda əyləşənlərə tərəf boylandı. Mehdi müəllimə müraciət etdi:

-А какого мнение товарища Мехти-заде Мехти Мамедовича?

Mehdi müəllim ayağa qalxıb fikrini yığcam şəkildə bildirdi:

-Məncə, akademiyanın fəaliyyət mərkəzində qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi və ümumiləşdirilməsi durmalıdır.

Mehdi müəllimin təklifi ilə razılaşıdılar.

Bu fakt ölkənin pedaqoji fikir ştadında Mehdi müəllimin böyük nüfuza malik olduğunu göstərir. SSRİ Maarif Nazirliyində də onun məsləhətlərinə hörmətlə yanaşıldığına aid faktlar az deyildir.

Azərbaycanda, bütövlükdə ölkəmizdə Mehdi müəllimin böyük nüfuza malik olmasının köklərini nə ilə izah etmək olar? Uzun müddət nazir olması iləmi? Xeyr! Çünki, əvvəla, onun 23 il nazir olmasının da səbəbini aydınlaşdırmağa ehtiyac vardır; ikincisi, çoxları nazir vəzifəsində əyləşir, lakin ümumin rəğbətini qazana bilmir. Bəlkə əsas səbəb Mehdi müəllimin 1967-ci ildən SSRİ PEA-nın akademiki olması idi? Qətiyyənl! Çünki həmin akademiyanın, yaxud digər akademiyaaların akademikləri az deyildir. Lakin akademik rütbəsi heç də onların hamısına şöhrət gətirmir.

Bizcə, əsas səbəbləri Mehdi müəllimin şəxsi keyfiyyətlərində axtarmaq lazımdır. Mehdi müəllimin nüfuzunu şərtləndirən keyfiyyətlər çoxdur. Onlardan bəzilərinə, özü də müasir dövrümüz üçün, yenidənqurma prosesi üçün vacib

olan, nümunə kimi qəbul edilməsi mümkün olan keyfiyyətlərə diqqəti cəlb etmək istərdik.

Birincisi budur ki, Mehdi müəllim fəaliyyətini pedaqoji işin ilk pilləsindən başlamış, onun bütün sonrakı pillələrini tədriclə qalxaraq ən ucasına yüksələ bilmişdir; müəllim, inspektor, metodist, kafedra müdiri, dekan, prorektor, rektor, nazir. Özü də maarif işinin hər mərhələsində nümunəvi fəaliyyət onun digər mərhələyə qalxmasını şərtləndirmişdir. Mehdi müəllim, sözün əsl mənasında, müəllimliyin vurğunu olmuşdur. Müəllimliyin ilk günündə o demişdir:

-Özümü dünyada ən xoşbəxt adamlardan biri hesab edirəm.

Həmin sözlərin səmimi qəlbədən süzülüb gəldiyini Mehdi müəllimin sonrakı fəaliyyəti sübut etdi. Bəli, hansı qüvvələrin köməyi iləsə nazir də, akademik də olmaq mümkündür. Buna baxmayaraq, şöhrət pillələri ilə ucalmamaq, bu pillələrdən üzə aşağı yumarlanmaq da mümkündür. Seçdiyi peşəsinə vurğunluq Mehdi müəllimin pedaqoji ictimaiyyətin biryolluq sevimlisi etməyə imkan vermişdir. Mehdi müəllim ölkəmizdə maarifin və pedaqoji elmin görkəmli nümayəndələrindən biri olmuşdur. O, Azərbaycanda savadsızlığın ləğvində, ibtidai icbari, yeddiillik icbari, və orta təhsilin həyata keçirilməsinin sadəcə iştirakçısı deyil, fəal təşkilatçılarından biri idi.

Mehdi müəllimi pedaqoji ictimaiyyətin gözündə ucaldan ikinci mühüm cəhət onun səmərəli elmi yaradıcılığıdır. Mehdi müəllimin əməli pedaqoji fəaliyyəti elmi-nəzəri yaradıcılığı ilə vəhdətdə olmuşdur. Onun yüzdən artıq monoqrafiyasında, kitab və məqalələrində əməli pedaqoji fəaliyyətin mərhələləri aydınca sezilir. Yazılardan gah müəllimin, gah dekanın, gah kafedra müdirinin, gah rektorun, gah da nazirin səsi eşidilir. Mehdi müəllimin bütün əsərlərini məzmununa və istiqamətinə görə üç əsas qrupa ayırmaq olar: 1. Məktəbdə təlim-tərbiyə məsələləri; 2. Pedaqoji institut tələbələri üçün tədris vəsaitləri; 3. Azərbaycanda maarifin və pedaqoji fikrin tarixi.

Onun monoqrafiyaları arasında «Azərbaycanda sovet məktəbinin tarixinə aid oçerklər» adlı əsərini xüsusi qeyd etmək istərdim. Çünki bu əsər 1962-ci ildə Moskvada rus dilində çap olunmuşdur.

Yüksək ixtisaslı elmi və elmi-pedaqoji kadrların hazırlanmasında da Mehdi müəllimin müəyyən zəhməti vardır. Onun rəhbərliyi ilə iki aspirant və üç dissertant namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir. O, on yeddi namizədlik və doktorluq dissertasiyası üzrə rəsmi opponent olmuşdur. Əliyə qədər dissertasiyaya rəy vermişdir. Bu sətirlərin müəllifinin doktorluq dissertasiyası üzrə opponentlərdən biri olmuşdur.

Mehdi müəllimi səciyələndirən bir sıra digər şəxsi keyfiyyətlər də vardır. Nazir rütbəsindən, akademik elmi adından əlavə Mehdi müəllim əsl insan, əsl pedaqoq idi. Mən hələ eşitməmişəm ki, nazir kimi onun qəbulundan hansısa müəllim, hansısa maarif işçisi, hansısa valideyn narazı qayıtsın. Hətta nazirlə kəskin danışacağını, qəti cavab alacağını qarşısına əvvəlcədən məqsəd qoyub əsəbi halda qəbula gedən şəxslər də razı qayıtmışdır. Bircə fakt gətirim. Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunun işçilərindən birisi ilə nazirlikdə rastlaşdıq. Nazirin yanına şikayətə gəldiyini bildirdi:

-Belə iş olar? Neçə ildir ki, nazirlik mənim elmi işimin çapını vəd edir; əsərin adı nəşriyyat planında ildən-ilə keçirilir, çap olunmur ki, olunmur! Mən bilirəm bu dəfə nazirlə necə danışacağam!

Gözlədim. Çıxdı. Yoldaşımın çöhrəsində əsəbilikdən əsər-əlamət yox idi. Söhbətin nə ilə nəticələndiyini soruşdum. Dedi:

-Bilmirəm məni necə ovsunladı. Görünür, işin nə yerdə olduğunu duymuşdu. Çay gətizdirdi, mənə də təklif etdi. Məni dinləmədən maarif sahəsindəki çətinliklərdən söz açdı. Bu barədə mənim fikrimi soruşdu. Sonra gəlişimin məqsədi ilə maraqlandı. Mən əvvəlki əsəbiliyimi tamam unuttum. Xahişimə əməl olunacağına məndə inam yaratdı.

Mehdi müəllimi səciyyələndirən nəcib keyfiyyətlərdən biri də şəraitdən asılı olmayaraq öz tarazlığını, öz müvazinətini saxlaması idi. Yadımdadır, respublika Nazirlər Sovetinin iclaslarından birində rus dili tədrisinin səmərəliyini artırmaq yolları müzakirə edilirdi. Məruzəçi Mehdi müəllim idi. O, başqa məsələlərlə yanaşı, məktəbdə dərslərin çatışmadığından və buna görə də tirajını artırmağın zəruriliyindən danışmaq istəyəndə sədr də, müavinləri də onun sözünü kəsdilər, «siyasi savadsızlıqda» təqsirləndirildilər. Mehdi müəllim tribunada sakitcə dayanıb «tənqidə» (əslində təhqirə) səbrlə qulaq asdı və əsəbi «oturun» sözünü eşidəndə keçib əyləşdi yerində.

Bu dözülməz və ədalətsiz tənqidin təssüratı altında mən ertəsi gün nazirin yanına getdim, bir qədər təskinlik vermək və qeyri-normal rəhbərliyin şahidi olduğum üçün ondan üzrxahlıq etmək istədim. Mehdi müəllim məni adəti üzrə sakitcə dinləyəndən sonra astadan əlavə etdi:

-Nurəddin, indi rəhbərliyin üslubu belədir: onların vəzifəsi tənqid etmək, bizim vəzifəmiz dinləməkdir.

1974-cü ildə deyilmiş bu sözlər durğunluq dövrünə ciddi ittihamnamə idi: bir tərəfdən amirlik, hədə-qorxu, cəza, digər tərəfdən isə mütilik, dinməmək, etiraz etməmək, «bəli-bəli» demək.

Dostbazlığın, qohumbazlığın, yerlibazlığın tüğyan etdiyi, ədalətin zəfər çalacağıının təntənəli şəkildə vəd edildiyi, lakin addımabaşı ədalətsizliyin hökm sürdüyü bir şəraitdə Mehdi müəllim bu ictimai bəlalardan uzaq olmuşdur. Elm aləmində, ictimai təşkilatlar arasında lazımı nüfuza malik olan Mehdi müəllim, hətta qardaşı Zəkəriyyə Mehdizadəyə də havadarlıq etməmişdir. Halbuki çoxları kimi, Mehdi müəllim himayədarlıq yolunu tutmuş olsaydı, qardaşının doktorluq dissertasiyası çoxdan təsdiq edilərdi.

Görüşlərimizin birində Zəkəriyyə müəllim qardaşından mənə gileyləndi:

-Belə də qardaş olar? Nazirdir, akademikdir, Pedaqoji Elmlər Akademiyasında böyük nüfuzu var! Lakin mənim işimlə maraqlanmır, heç kəsdən xahiş etmir.

Bu deyilənlərə münasibətimi yerindəcə bildirmədim. Lakin Mehdi müəllimin işlə əlaqədar yanında olanda forma tapıb Zəkəriyyə müəllimin istəyini ona çatdırdım. O, xeyli fikrə gedəndən sonra eynəyini götürüb yaylıqla təmizləyə-təmizləyə dedi:

-Nurəddin, rəhmətliyin oğlu! Birini bilirsən, birini yox! Əvvəla, o cür xahişlə əlaqədar mənim haqqımda nə fikirləşərlər; ikincisi də, Zəkəriyyə uşaq deyil ki, mən onun qabağına düşəm.

Zaman dəyişsə də Mehdi müəllim mənliyini, şəxsi ləyaqətini həyatının sonunadək saxlaya bilmişdi. Rüşvət, vəzifələr ətrafında alış-veriş ayaq alıb yeriyirdi. Rüşvətخورluğun maarif sahəsinə də sirayət etdiyi barədə söz-söhbət artırdı. Belə bir dövrdə Moskvaya Sov.İKP MK-da Azərbaycan KP MK-nın maarif üzrə hesabatının müzakirəsində iştirak etməyə gedirdik. Mehdi müəllimlə bir kupədə idik. Mən diqqəti maarif orqanlarında, hətta nazirliyin özündə də rüşvətخورluğun yuva saldığı barədə gedən söhbətə cəlb etdim. Mehdi müəllim dərin fikrə getmişdi. Görünür, o, xəyalən hadisələri götür-qoy, saf-çürük edirdi. Nəhayət, kimlərinsə hesabına vicdan əzabı çəkirmiş kimi günahkar bir tərzdə dilləndi:

-Qəribədir, Nurəddin! Axı əmrə qol çəkən mənəm, bəs rüşvət alan kim?

Sözün deyilişi və onun mənə yönələn baxışı sanki məndən kömək diləyir, konkret adları eşitmək istəyirdi.

Mehdi müəllim xalqımızın fəxri olmuşdur. Çünki, o, hərəkəti, sözü, fəaliyyəti ilə nəinki respublikamızda, nəinki İttifaqda, hətta beynəlxalq miqyasda Azərbaycanı ləyaqətlə təmsil etmişdir. Azərbaycanla – SSRİ ilə xarici ölkələr arasında əlaqələrin möhkəmlənməsində də Mehdi müəllimin zəhməti az deyildir. O, YUNESKO xətti ilə bir sıra ölkələrdə xalqımızı təmsil etmiş, Polşada, Fransada, Hollandiyada, Afrikada olmuşdur.

Partiya və Sovet hökuməti Mehdi müəllimin fədakar əməyinə yüksək qiymət vermişlər. O, Lenin ordeni, üç dəfə Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni, Azərbaycan SSR Ali Soveti

Rəyasət Heyyətinin dörd fəxri fərmanı ilə, habelə medallarla təltif edilmişdir. Mehdi müəllim Azərbaycan KP-nin altı qurultayına nümayəndə, Azərbaycan SSR Ali Sovetinə isə beş dəfə deputat seçilmişdir.

Təəssüf ki, yaşa dolandan sonra Mehdi müəllimi hörmətdən salmaq, ağsaqqal kimi qəbul etməmək halları aşkar hiss edilirdi. Bu da durğunluq dövrü üçün təbii idi. Atalar düz deyib: «Zər qədrini zərgər bilər». Müxtəlif əyri yollarla vəzifə başına gələn şəxslər Mehdi müəllim kimi işgüzar adamları gözümçixdiyə salmağa hazır idilər.

İkincə fakt gətirim. 1981-ci ildən çapa hazırlanan və 1984-cü ildə ingilis dilində nəşr olunan «Xalq təhsilinin inkişafında Sovet Azərbaycanının təcrübəsi» adlı kitabın beş müəllifindən biri, həm də başlıcası məhz Mehdi müəllim idi. Lakin hansı göstəricilərə görə müəlliflər sırasında akademik M. Mehdiyə sonuncu müəllif kimi verilmişdir? Ədalət görün necə zəfər çalmışdır!

İkinci bir fakt. IV Ümumittifaq müəllimlər qurultayına Azərbaycandan nümayəndələr qrupunun Bakıda və Moskvada müxtəlif tədbirləri olurdu. Pisikmiş halda, fağır dayanan nazir Mehdi müəllimə baxanda anlaşılmazlıq hissi mənə də tuğyan edirdi: axı, biz müəllimlər qurultayının nümayəndələri idik, partiya qurultayının yox!

Bu cür faktlar qabarıq şəkildə göstərirdi ki, ağsaqqal, xüsusən el ağsaqqalına hörmət hissi respublikamızda tədricən kütləsməyə başlayırdı.

Onun müdrikliyi, həyatının mənasını xalqına namusla, vicdanla xidmətdə görməsi, işgüzarlığı, təvazökarlığı, sadəliyi, tarazlığı, səbrli olması, peşəsini ürəkdən sevməsi, öz təcrübəsini daim təhlil süzɡəcindən keçirməsi, hər yerdə Azərbaycan xalqının başını uca etməsi, yerlibazlıqdan, tayfabazlıqdan uzaq olması bizdən ötrü nümunədir, nümunə olaraq qalacaqdır.

Bu ləyaqətli şəxsə professor və ya akademik, yaxud yoldaş nazir deyə müraciət olunmamışdır., adətən Mehdi müəllim deyilmişdir. Bunun özündə iki böyük məna vardır. Birincisi budur ki, onun seçdiyi və xidmət etdiyi müəllimlik

peşəsi idi; ikincisi budur ki, o, öyrədənlərin öyrədəni, müəllimlərin müəllimi olmuşdur. Mehdi müəllim öz fəaliyyəti və davranışı ilə müəllimliyin dərin ictimai mənə daşdığına dönə-dönə isbat etmişdir.

(«Azərbaycan müəllimi», 1988, 30 dekabr)

16. GÖZƏL NÜMUNƏ

Taniyanların qəlbində yaşayan, xatirəsi həmişə əziz olan gözəl insan, akademik Mehdi Mehdizadənin fəaliyyətində, onun şəxsiyyətində elə xüsusiyyətlər olmuşdur ki, onları bilməyimiz və işdə nəzərə almağımız yeni dövlət quruculuğuna xeyli fayda verə bilər.

M.M.Mehdizadə respublikamızın təkcə pedaqoji ictimaiyyəti arasında deyil, ümumiyyətlə, geniş ictimaiyyət arasında layiqli nüfuz qazanmışdır. Respublikamızın tarixində ikinci elə bir şəxs olmamışdır ki, o, M.M.Mehdizadə kimi iyirmi ildən artıq nazir olsun, bu vəzifədən götürülsün və bir müddətdən sonra yenidən həmin vəzifəyə qaytarılsın. Özü də sovet imperiyası şəraitində! Bunu təsadüfi hal hesab etmək olmaz. Burada ibrətamiz qanunauyğunluqlar vardır.

M.M.Mehdizadə maarif sahəsinə vəzifələrin ilk pilləsi sayılan adi müəllimlikdən tutmuş, ən uca pilləsinə – nazir vəzifəsinə qədər bütün pillələri səbrlə, böyük əzmkarlıq keçmişdir və buna görə maarifin hər bir incəliklərinə bələd olan mahir bir maarif xadimi kimi yetişə bilmişdir, onun əmək fəaliyyəti başdan-başa maariflə sıx bağlı olmuşdur.

M.M.Mehdizadə çoxcəhətli maarifin əməli iş qayğıları çərçivəsində qapanıb qalmışdır. O, gündəlik xırda görünən pedaqoji məsələlərdən geniş pedaqoji problemlər səviyyəsinə yüksələ bilmiş, pedaqoji sahədə əməli fəaliyyətini gərgin elmi tədqiqat işi ilə, nəzəri fəaliyyətlə bacarıqla uzlaşdırmışdır. Maarifin, təlim və tərbiyənin köklü problemlərinə aid yüzdə qədər əsərin; monoqrafiyaların, kitab və kitabçaların, məqalələrin müəllifi kimi pedaqoji elmimizi

zənginləşdirmiş, oxucularımızı sevindirmişdir. Nəticədə o, elmin zirvəsini də fəth edə bilmişdir. əvvəlcə pedaqoji elmlər namizədi, sonra isə pedaqoji elmlər doktoru alimlik dərəcəsinə, nəhayət, professor və akademik elmi adlarına layiq görülmüşdür.

M.M.Mehdizadə gözəl bəşəri xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirmişdir. El arasında məsəl var, deyərlər: «Alim olmaq asandır, insan olmaq çətin». Mehdizadə bu çətinliyin öhdəsindən gəlmişdir. «Ağac bar gətirdikdə başını aşağı dikər» atalar sözləri Mehdizadənin şəxsiyyətində qabarıq ifadə olunmuşdur. O, həm vəzifədə və həm də elmdə yüksəldikcə, nüfuzu artdıqca sadəliyi və təvazökarlığı da bir o qədər güclənmişdir. Mən onun rəhbərliyi altında keçən kollegiya iclaslarında, müşavirələrdə çox olmuşam. Xeyli mübahisə və münaqişələrin şahidiyəm. Mehdizadənin əsəbi danışığını, səsini qaldırdığını, artıq hərəkətlərə və yersiz sözlərə yol verdiyini görməmişəm. Daxilən narazı qaldığını və əsəbilik keçirdiyini zahirən bircə əlamətdən sezmək olurdu; eynəyini gözlərinin üstündən götürər, yaylıq cibindən çıxarıb onu ehmalca silərdi və daha astadan danışardı. Onun qəbuluna əsəbi girən şikayətçinin narazı və əsəbi çıxdığını görməmişəm.

M.M.Mehdizadə işgüzar rəhbər idi. O, boş danışmaları, vəd verməyi, vaxtı hədəf keçirməyi, məsələnin həllini uzatmağı sevməzdi. İşdə və sözdə dəqiq idi, intizamına söz olmazdı. Onunla təmasda olan şəxslər həmin keyfiyyətləri Mehdizadədə görür və zəruri nəticələr çıxarmalı olurdular.

Təhsillə əlaqədar qaldırılan məsələlər haqqında bütün fikirləri axıradək, səbrlə dinləmək, öz münasibətini bildirmək və ən başlıcası, onların həllini axıra çatdırmaq bir rəhbər kimi M.M.Mehdizadənin şəxsiyyətini səciyyələndirən başlıca xüsusiyyətlərə aid edilməlidir. Mən bu keyfiyyəti Mehdizadədən sonra gələn heç bir nazirdə görməmişəm.

Qohumbazlıq və yerlibazlıq M.M.Mehdizadənin xarakterinə yad olmuşdu. Qohumları ilə, yerlilər ilə əlaqədar məsələlərin yalnız qanun çərçivəsində həllini tələb edirdi.

M.M.Mehdizadəni Azərbaycan xalqının gözündə ucaldan cəhətlərdən biri də onun vicdanlı, namuslu olması, rüşvətخورluğa qarşı barışmaz mövqe tutmasıdır. Onun halal zəhmətlə dolandığı hamının gözü qabağında idi. O, heç vaxt vəzifəsindən suiistifadə etməmişdir: nazir olana qədər hansı mənzildə yaşamışdısa, nazir olanda da həmin namünasib mənzildə ömür sürmüşdür. Otaqlarında təmtəraqdan, bərbəzəkdən əsər-ələmət yox idi. Geniş yayılmış əşya xəstəliyi ondan uzaq olmuşdur. Mən Mehdizadənin bağında da olmuşam. Orada da hər şey halal zəhmətdən xəbər verirdi.

M.M.Mehdizadə ilə açıq və səmimi yoldaşlıq söhbəti etmək, keçirdiyin hissləri, düşündüyün fikirləri onunla sərbəst bölüşmək mümkün idi. Yaxşı yadımdadır. Onun nazir olduğu son illər cəmiyyətimizdə baş alıb gedən rüşvətخورluq maarifə də sirayət etmişdi. Söhbət gəzirdi ki, maarif şöbə müdiri vəzifəsi və digər vəzifələr satılır... İşin sonunda nazirin yanına getdim. Məni qəbul etdi və maraqla soruşdu:

-Keyir ola, Nurəddin, belə bivaxt?

O, elə bil mənim qeyri-adi sualımı duymuşdu. Bir baş mətləbə keçdim:

-Mehdi müəllim, məni bir məsələ çox narahat edir. Sizi kifayət qədər yaxşı tanımasaydım, bəlkə də, bu məsələ ürəyimdə qalardı. Sizinlə söhbət etməzdim... Mehdi müəllim, bir deyil, bir neçə dəfə eşitmişəm ki, rəhbər vəzifələrə adamlar irəli çəkildə nazirlikdə rüşvət alırlar.

O, bir müddət dinmədi, fikrə getdi. Və nəhayət, dilləndi:

-Qəribədir, Nurəddin, əmrə qol çəkən mən, bəs, görəsən, rüşvəti alan kimdir?

O, yenə susdu, xəyala daldı və sonra məsələni açıq-aşkar dediyimə görə mənə minnətdarlığını bildirib fikrini belə yekunlaşdırdı:

-Çalışırım ki, son dərəcə diqqətli olum.

Bu söhbətdən çox keçmədi. Təssüf ki, yaşına görə M.M.Mehdizadə təqaüdə göndərildi. O, çox gümrah idi, mənəcə, hələ səmərəli fəaliyyətini nazir kimi davam etdirirdi.

M.M.Mehdizadə bir şəxsiyyət kimi, bir nazir kimi təkəcə Azərbaycanda deyil, keçmiş SSRİ-nin digər müttəfiq res-

publikalarında da sayılıb seçilirdi. O, öz yüksək mədəniyyəti, nəzakətli davranışı, dərin biliyi, incə yumoru, cazibədar ciddiliyi ilə, müttəfiq respublikaların maarif nazirlərini elə bil ovsunlamışdı. Hamısı onun fikri ilə hesablaşdı. İştirakçı olduğum bir müşavirədən sonra banket verildi. Masabəyi seçmək məqamı gələndə iştirakçılar bir səsle «Mexti, Mexti!» deyəndə mənim qəlbimdə baş qaldıran iftixar hissini təsəvvürə gətirmək çətin deyil.

M.M.Mehdizadə xarici ölkələrdə Azərbaycanı, hətta keçmiş SSRİ-ni dönə-dönə ləyaqətlə təmsil etmişdir. Onun Azərbaycanda təhsil məsələlərinə aid müxtəlif mövzularda məruzələri dinlənilmişdir. M.M.Mehdizadə hər dəfə xaricdə olarkən gözütoxluğu ilə fərqlənmiş, göz qamaşdıran əşyalara qətiyyənlə meyl göstərməmiş, Azərbaycan adını hər şeydən üstün tutmuşdur.

M.M.Mehdizadə nümunəvi ailə başçısı olmuşdur. O, işdə olduğu kimi, ailədə də öz tələbkarlığını şəxsiyyətə hörmətlə uzlaşdırmışdır. Öz uşaqlarını da Azərbaycan xalqına layiq olan övladlar kimi böyütmüşdür.

M.M.Mehdizadənin fəaliyyətində daha bir cəhət diqqəti cəlb edirdi. Rəsmi yığıncaqlarda, mətbuatda maarifin bu və ya digər cəhətləri tənqid edilirdi. Lakin Mehdizadənin şəxsiyyətində hansısa nöqsana, hansısa çatışmazlığa, hətta, işarə belə edildiyini görməmişəm, onun hansısa şəxsi keyfiyyətindən şikayət etməmişəm.

M.M.Mehdizadənin fəaliyyəti, onun şəxsiyyəti, ayrı-ayrı mənəvi keyfiyyətləri bizdən ötrü, xüsusən müasir rəhbər işçilər üçün örnək olmalıdır.

(Akademik Mehdi Mehdizadə işığında. Bakı, «Şərq-Qərb» nəşriyyatı, 1998)

17. BÖYÜK ŞƏXSİYYƏT

Görkəmli elm xadimi, Azərbaycanda pedaqoji fikrin tarixinin ilk tədqiqatçısı, respublikada ilk pedaqoji elmlər namizədi, Zaqafqaziyada ilk pedaqoji elmlər doktoru

Əhməd Seyidovun xalq üçün qoyub getdiyi irsdən, bitib-tükənməyən xidmətlərindən danışarkən, hər şeydən əvvəl, onun böyük şəxsiyyət olduğunu qeyd etmək lazımdır. O, təlim-tərbiyənin təkcə əməli sahəsində deyil, nəzəri sahəsində də uğurla çalışmış, pedaqoji elmin zirvələrinə yüksələ bilmişdir. Bu böyük şəxsiyyət respublikamızda pedaqoji elmlər üzrə ilk əməkdar elm xadimi olmuşdur.

Ə.Seyidov 1892-ci ildə Qazax rayonunun Aslanbəyli kəndində dünyaya göz açmışdır. İbtidai təhsilini Kəmərlidə, sonra isə Salahlı kəndində almış, Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş, doğma kəndlərinə qayıdaraq məktəb açmış, müəllimlik etmişdir. 1925-1926-cı illərdə Lənkəran qəzasında maarif şöbə müdiri işləmiş, sonra Bakıya gələrək ADU-nun şərq fakültəsini bitirmiş və fasiləsiz olaraq APİ-də (indiki ADPU) laborant, assistent, dosent və professor olmuşdur (qəzetin əvvəlki nömrələrində görkəmli pedaqoqun həyatı haqqında ətraflı yazılar dərc olunduğu üçün məqalədə bu məsələyə geniş yer verilməyib – müəl).

Göründüyü kimi Ə.Seyidov sırayı kənd məktəbi müəllimliyindən respublikamızda ən böyük ali məktəblərdən birinin direktorluğu vəzifəsində yüksələ bilmişdir. O, təhsilin bütün fəsilələrini səbr və mətanətlə addımlamış, elmi-tədqiqat sahəsində böyük müvəffəqiyyət qazanmışdır.

Tanınmış pedaqoqun uzun müddət həvəslə təlim-tərbiyəyə verdiyi tələblərin böyük bir nəslə təkcə respublikamızda deyil, qonşu Gürcüstanda, Dağıstanda, Türkmənistanda, Özbəkistanda və digər bölgələrdə uğurlu fəaliyyət göstərir.

Ə.Seyidov «A.Bakıxanovun pedaqoji görüşləri» mövzusunda işlədiyi namizədlik dissertasiyasını 1939-cu ildə, «XIX əsr Azərbaycan pedaqoji fikrinin əsas nümunələri» mövzusunda yazdığı doktorluq dissertasiyasını isə 1947-ci ildə müdafiə etmişdir. Görkəmli alim elmi fəaliyyətlə ardıcıl məşğul olmuş və aldığı nəticələri onlarca kitablarda, yüzlərlə məqalələrdə geniş oxucu kütlələrinə çatdırmağa çalışmışdır. O, bir çox fundamental əsərlərin müəllifidir: «Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafı tarixindən» (Bakı, Azərtədrisnəşr, 1958), «Pedaqogika tarixi» (pedaqoji

institut təlim-tərbiyəsibələri üçün vəsait, üç hissədə, I hissə, Bakı, API-nin nəşri, 1959); «Pedaqogika tarixi. Pedaqoji institut tələbələri üçün vəsait, üç hissədə, II hissə» (Bakı, API-nin nəşri, 1960); «Pedaqogika tarixi. Pedaqoji tələbələr üçün vəsait, üç hissədə, III hissə» (Bakı, APU-nun nəşri, 1960); «Pedaqogika tarixi. Ali məktəb tələbələri üçün dərslik» (Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1968); «Azərbaycan pedaqoji fikrinin inkişaf tarixindən» (Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1987) vəs.

Adları çəkilən əsərlərdən birincisində Ə.Seyidov Azərbaycanda XIX əsrə qədərki dövrün pedaqoji fikrinə qısa xülasə verir, M.Ş.Vazeh, M.F.Axundov, S.Ə.Şirvani və H.Zərdabinin pedaqoji görüşlərini şərh edir. «Pedaqogika tarixi» əsərində isə müəllif ibtidai icma quruluşunda tərbiyə məsələlərini, quldarlıq və feodalizm cəmiyyətlərində tərbiyə və məktəb məsələlərini açır. Daha sonra Nizami Gəncəvinin, Məhəmməd Füzulinin, Yan Amos Komenskinin, Con Lokkun, İohan Herbartın, Adolf Disterveqin, Robert Ouenin pedaqoji görüşlərinin izahını verir. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində mövcud burjua pedaqoji nəzəriyyələrini araşdırır.

Alim sonuncu əsərini Məhəmməd Füzulinin, Firudinbəy Köçərlinin, Mirzə Ələkbər Sabirin və Cəlil Məmmədquluzadənin pedaqoji görüşlərinə həsr etmişdir. Ə.Seyidovun böyük xidmətlərindən biri də Nizami Gəncəvidən tutmuş Cəlil Məmmədquluzadəyə qədər Azərbaycanın maarifçi pedaqoqlarının təlim-tərbiyə və təhsil haqqında fikirlərinin üzə çıxarılıb xalqa çatdırılması olmuşdur.

Bacarıqlı tədqiqatçı ümumtəhsil məktəbləri üçün dərslik tərkibində də qələmini sınımışdır. O, Hacı Kərim Sanılı ilə birlikdə «Türk əlifbası» (bütöv söz üsulu ilə, Birinci il Bakı, Azərnəşr, 1929) adlı dərslik çap etdirmişdir.

Ə.Seyidov gələcək nəsillərə təkcə pedaqogikanın tarixinə dair tutarlı əsərlər qoyub getməmişdir. O, dövrün aktual məsələləri barədə jurnal və qəzet səhifələrində də müntəzəm çıxış etmişdir. Bu məqalələrdə Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişafı məsələləri ilə yanaşı, təlim-tərbiyənin bir sıra müasir

problemlərinə toxunur və müəllimlərə faydalı məsləhət və istiqamət verir. «Təlim-tərbiyə işinin zəruri məsələləri», «Azərbaycan ədəbiyyatında vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq», «Məktəblinin gündəlik rejimi», «Uşaqların ailə tərbiyəsi» və s. mövzularda olan məqalələr bu baxımdan təqdirəlayiqdir. Alim Azərbaycanda pedaqoji fikrin ayrı-ayrı mərhələlərinə həsr edilmiş problem yazılarla «Uçitelskaya qazeta», «Sovetskaya pedaqogika» kimi qəzet və jurnallarda çap olunmuş, «Pedaqoqiçeskaya ensiklopediya», «Pedaqoqiçeskiy slovar» kitablarının müəlliflərindən olmuşdur. Ə.Seyidovun həmin yazıları keçmiş SSRİ-nin tərkibində olan respublikaların oxucularına N.Gəncəvinin, A.A.Bakıxanovun, M.F.Axundovun, H.Zərdabının, M.Füzulinin, M.Ş.Vazehin, C.Məmmədquluzadənin, S.Ə.Şirvaninin və başqa görkəmli ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinin pedaqoji fikirləri barədə rusca ətraflı məlumat vermişdir. Ə.Seyidov öz elmi-tədqiqat axtarışlarının nəticələrini şifahi təbliğ etməklə də məşğul olmuşdur. Bu məqsədlə o elmi konfransların, sessiyaların, simpoziumların, seminarların, kursların imkanlarından istifadə etməyə çalışmışdır. 1946-cı ildə Azərbaycan müəllimlərinin III qurultayında «Müəllim hazırlığına daha artıq diqqət yetirək», 1968-ci ildə pedaqoji elmlərin növbəti vəzifələrinə həsr olunmuş respublika elmi-pedaqoji sessiyada «Pedaqogika tarixi üzrə tədqiqat işlərinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri» mövzularında məruzələr etmiş, respublikadan kənarlarda keçirilmiş elmi məclislərdə də fəallıq göstərmişdir. O, 1940-cı ildə Kiyev şəhərində keçirilmiş elmi konfransda «Bakıxanovun pedaqoji görüşləri», 1948-ci ildə Tibilisi şəhərində olmuş Zaqafqaziya elmi sessiyasında «Pedaqogika tarixi tədrisinin qoyuluşu» və s. mövzularda məruzələr etmişdir.

Respublikamızda elmi-pedaqoji kadr hazırlığı sahəsində də alimin əməyi böyükdür. Onun bilavasitə elmi rəhbərliyi ilə yetmiş qədər dissertasiya müdafiə olunmuşdur. 1977-ci ilədək Azərbaycanda pedaqoji elmlər üzrə müdafiə olunmuş dissertasiyaların ya rəhbəri, ya oponenti, ya məsləhətçisi, yaxud da rəyçisi məhz Əhməd Seyidov olmuşdur. Dissertasiyalara rəhbərlikdə və dissertasiyaların müdafiəsində oppo-

nentliklə böyük alimin fəaliyyəti respublikanın hüdu-
larından kənara çıxmışdır. O, Orta Asiya respublikalarından
və qonşu Gürcüstandan, Dağıstandan, Kabardin-Balkardan
olan dissertantlara da elmi köməyini əsirgəməmişdir. Ka-
bardin-Balkardan M.Qurtuyevanın, M.Babayevin, A.Maka-
yevin, Tacikistandan B.İsmayılovun, Türkmənistandan
Göyoğlanovun, Dağıstandan Əsildarov, B.Hümzətov,
A.Harunovun, Suxumidən Kilbanın, Moskvadan Laptiye-
vanın elmi rəhbəri olmuşdur.

Məlumdur ki, inqilaba qədər Azərbaycanda pedaqoji
elmlərlə məşğul olan mütəxəssis yox dərəcəsində idi; o da
nəzərə alınmalıdır ki, 1906-cı ildə müsəlman müəllimlərinin
birinci qurultayında pedaqogikanın nəzəri və əməli məsələləri
üzrə məruzə ilə çıxış edəcək mütəxəssis hazırlanmadığına görə
həmin məsələ qurultayın gündəliyindən çıxarılmışdır. Onu da
xatırlatmaq lazımdır ki, 1921-ci ildə Azərbaycan Pedaqoji
İnstitutu açılan zaman pedaqogika və psixologiya kurslarını
tədris etmək üçün Azərbaycanda mütəxəssis yox idi və ona
görə də Türkiyədən Xəlil Fikrət Bakıya dəvət olunmuşdur. Bir
müddətdən sonra Ə.Seyidov Azərbaycanda pedaqoji elmlər
üzrə yüksək ixtisaslı ilk mütəxəssis kimi püxtələşmiş və
respublikamızda pedaqoq alimlərin ilk böyük dəstəsinin
hazırlanmasında fəallıq göstərmişdir. Əhməd Seyidov yüzdən
artıq elmi-tədqiqat işinə rəy yazmışdır.

Görkəmli alimin həyatı və elmi-pedaqoji fəaliyyəti geniş
ictimaiyyətin daim diqqətini cəlb etmişdir. Onun şəxsi
keyfiyyətlərinə və yaradıcılığına iyirmidən artıq məqalə həsr
olunmuş və kitablarda məlumatlar verilmişdir. Ə.Seyido-
vun çap etdirdiyi kitablar haqqında müxtəlif vaxtlarda S.
Axundov, H. Əhmədov, M.Muradxanov, A. Rzayeva və
başqaları dövrü mətbuatda müxtəlif təhsilli məqalələrlə çıxış
etmişlər. onun haqqında rus dilində dəfələrlə materiallar
dərc olunmuşdur. 1979-cu ildə «Elm» nəşriyyatının çapdan
buraxdığı «Filosofskaya mısl v Azerbaydjane» adlı əsərdə
Ə.Seyidov haqqında ətraflı məlumat verilmişdir. 1964-cü
ildə Moskvada çap olunmuş «Pedaqoqiçeskaya ensiklope-

diya»da «Seyidov Əhməd Yusif oğlu» başlığı ilə ayrıca izahat verilmişdir.

Əhməd Seyidov insan psixologiyasına, xüsusən şagird və tələbə psixologiyasına dərinlən bələd olmuş və buna görə də onların qəlbinə yol açır, onlara fərdi yanaşır bilmişdir. Onun pedaqoji fəaliyyətində qazandığı müvəffəqiyyətin səbəblərindən biri də məhz bundan ibarətdir.

Ə.Seyidov insanı, xüsusən də müəllimi səciyyələndirən gözəl xüsusiyyətləri öz xarakterində təcəssüm etdirmişdir. Onu həmkarlarından fərqləndirən və hamının diqqətini cəlb edən keyfiyyətlərdən biri də toxunduğu hadisələri zərb-məsəllərlə, atalar sözləri, nağıllar olmuş el əhvalatları ilə əlaqələndirməsidir.

Azərbaycan dövləti Ə.Seyidovun elmi-pedaqoji fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişdir. O, Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni, Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin fərmanları, müxtəlif medallarla təltif edilmiş və «Azərbaycan SSR əməkdar elm xadimi» fəxri adına layiq görülmüşdü.

(«Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1992, 17 aprel)

18. MÜƏLLİMLƏR MÜƏLLİMİ

Məhəmməd Peyğəmbərin kəlamlarından birində haqlı olaraq deyilir ki, valideynin övlada verdiyi yaxşı tərbiyədən qiymətli hədiyyə ola bilməz. Bəs tək bir övlad üçün deyil, bütün uşaqlara, yeniyetmə və gənclərə verilən ən qiymətli hədiyyə nədən ibarət olar? Yenə deyər bilərik: yaxşı tərbiyə, bütün valideynlərin, bütün yaşlıların gənc nəsə verdiyi yaxşı tərbiyə!

Yaxşı tərbiyənin nədən ibarət olduğunu, onu necə həyata keçirməyin mümkün olduğunu kimlər aydınlaşdırır və geniş təbliğ edir? Əsasən müəllimlər! özünü təlim-tərbiyə işinə həsr edən gənclərin müəllimlik peşəsinə hazırlanmasında isə pedaqoqların böyük əməyi vardır.

Öz elmi, biliyi, təcrübəsi, şəxsi keyfiyyətləri ilə gələcək müəllimlərə, tələbələrə öz hökmranlığına güclü təsir

göstərən, onlar üçün örnək ola biləcək pedaqoqlardan biri də Əhməd Yusif oğlu Seyidovdur.

Əhməd Seyidov həyatda yoxdur, xeyli vaxtdır ki, əbədiyyətə qovuşmuşdur. **Sual olunur:** Əhməd Seyidovu xatırlamaq hansı zərurətdən irəli gəlmişdir? Əhməd Seyidov kimi müəllimlərin fəaliyyətində və şəxsiyyətində elə cəhətlər, elə keyfiyyətlər vardır ki, indi müasir şəraitdə, hətta gələcəkdə də bizim çoxumuz üçün nümunə ola bilər. bu keyfiyyətlər hansılardır?

Əhməd Seyidov şagirddən və tələbədən, tabeliyində olan müəllimlərdən heç bir tənəna güdməmişdir: çalışmışdır ki, maksimum dərəcədə onlara faydalı olsun, onları xalqımız üçün gərəkli vətəndaşlar kimi yetişdirsin, ilk müəllimlik fəaliyyətinə başladığı kənd məktəbində də, direktor olduğu məktəbdə də, müdir olduğu qəza maarif şöbəsində də, rektor olduğu Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda da, həmin institutda rəhbərlik etdiyi pedaqogika kafedrasında da belə olmuşdur. Şeir dünyasının günəşi olan Nizaminin aşağıdakı sözlərini xatırlamaq yerinə düşərdi:

«Səadət kamalla yetişir başa,
Xalqa hörmət elə, ədəblə yaşa!»

Əhməd Seyidovu bizdən ötrü örnək edən keyfiyyətlərdən biri də onun əməksevərliyidir. Məhz şəxsi zəhməti sayəsində Əhməd Seyidov müəllimliyin, pedaqoqluğun bütün pillələrini addımlayaraq (laborant, assistent, dosent, professor) elmin ən yüksək zirvəsinə ucalmışdır. O, neçə-neçə dərslilər, dərslər vəsaitləri, monoqrafiyalar, jurnal və qəzet məqalələri yazmışdır. «Şöhrətə zəhmətilə ucalıbdır ərənlər» deyən müdriklər min dəfə haqlı olmuşlar. Eyni fikir Firdovsinin «Şahnamə»sində də səslənmişdir:

Çalış daima sən, alışı zəhmətə
Ki zəhmət səni çatdırar hörmətə.

Gecəli-gündüzlü gərgin zəhmət olmasaydı, Əhməd Seyidov «XIX əsr Azərbaycan pedaqoji fikrinin əsas nümayəndələri» (1939), «Azərbaycan pedaqoji fikrinin inkişafı

tarixindən» (Bakı, Azər nəşr, 1958), «Pedaqogika tarixi» (dərs vəsaiti, I hissə, Bakı API-nin nəşri, 1960), «Pedaqogika tarixi» (Dərs vəsaiti, II hissə, Bakı, API-nin nəşri, 1960), «Pedaqogika tarixi» (Dərs vəsaiti III hissə, Bakı, API-nin nəşri, 1960), «Pedaqogika tarixi» (Dərslük, Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1968), «Azərbaycan pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən» (Bakı, «Maarif» nəşriyyatı, 1987) və s. adlarda əsərlər yazmışdır.

Əhməd Seyidov öz xalqı üçün can-başla işlədiyi başqa cəhətlərdə də özünü göstərir. Yüksək ixtisaslı elmi pedaqoji kadrların hazırlanması sahəsindəki uğurlu fəaliyyət buna misal ola bilər. Deməli ki, təlim, tərbiyə və təhsil sahəsində elmi əsaslarda uğurlu iş aparmaq üçün Əhməd Seyidov qədər yüksək ixtisaslı elmi pedaqoji kadr hazırlayan ikinci şəxs olmamışdır.

Onların böyük əksəriyyəti indi elmlər namizədi və ya elmlər doktoru, dosent və ya professor kimi respublikamızın müxtəlif ali məktəblərində uğurla fəaliyyət göstərir.

Əhməd Seyidov cismən aramızda olmasa da, mənən yaşamağa davam edir. O, tək-cə qoyub getdiyi zəngin elmi pedaqoji irsdə deyil, həm də onunla bilavasitə təmasda olmuş tələbələrin, aspirant və dissertantların, həmkarlarının, qohum və qardaşlarının qəlbində yaşayır.

Bu qədər adamların qəlbində Əhməd Seyidov obrazının əbədi məskən salmasının səbəblərindən biri də xalqına qırılmaz tellərlə bağlılığındandır. Öz eli, öz obası ilə qaynayıb qarışdığına bircə cəhətinə toxunmaq kifayətdir. Əhməd Seyidov mühazirələrində və ya adi söhbətlərində toxunduğu hər bir problemi ya nağıllarla, ya zərb-məsələlərlə, ya atalar sözləri ilə, yaxud da olmuş el əhvalatları ilə əlaqələndirirdi.

Əhməd Seyidov şəxsiyyəti bütöv idi. Onun sözü və əməli tam üst-üstə düşürdü. Özündə qabarıq şəkildə müşahidə olunan gözəl mənəvi keyfiyyətləri o, başqaları üçün məsləhət görürdü. Mühazirələrində təbliğ etdiyi pedaqoji ideyaları birinci növbədə öz ailəsində tətbiq edirdi. Övladlarının hamısının (iki qız iki oğlunun) müxtəlif peşələr üzrə elmlər

namizədləri olmasını qətiyyənlə təsadüfi hal hesab etmək olmaz. Bu əsasən Əhməd Seyidovun ailə tərbiyəsinin məhsulu kimi qiymətləndirilməlidir. Əhməd Seyidovla əlaqədar faktlardan görüldüyü kimi, onun həyat qayəsi öz xalqına mümkün qədər çox xidmət göstərməkdən ibarət olmuşdur. O, öz sağlığında yorulmaq bilməyən zəhməti sayəsində özünə möhtəşəm mənəvi abidə ucaltmışdır. Biz Əhməd Seyidov kimi şəxsiyyətlərin xalqa təmənnasız xidmət nümunələrini öyrənməli, onlardan bəhrələnməli, özümüz üçün zəruri nəticələr çıxarmalıyıq.

Bazar iqtisadiyyatına keçdiyimiz indiki mürəkkəb şəraitdə Əhməd Seyidov kimi adamlara böyük ehtiyacımız var. Qoy bu cür şəxslər Azərbaycanda çox olsun.

(«Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1997, 7 oktyabr)

19. PROF. MƏRDAN MURADXANOVUN ŞƏXSİYYƏTİ TƏRBIYƏDƏ GÖZƏL NÜMUNƏDİR

M.Muradxanov işlədiyi kollektivdə, müəllim və valideynlər arasında layiqli nüfuz və dərin hörmət qazanmışdır. Hazırdakı konfrans bu həqiqəti bir daha sübut edir.

Bu nüfuzun, bu hörmətin səbəbini yalnız elmi adla, elmi dərəcə ilə və ya ona verilmiş fəxri adla izah etmək düzgün olmazdı. Muradxanovun nüfuzunun səbəblərini birinci növbədə, onun özündə formalaşdırdığı bəşəri keyfiyyətlər onu başqaları üçün nümunə ola biləcək nüfuz zirvəsinə ucaltmışdır.

Odur ki, ortaya iki əsas sual çıxır: əvvəla Mərdan Muradxanov şəxsiyyətində hansı aparıcı keyfiyyətlər başqaları üçün nümunə ola bilər? İkinci, Muradxanov kimlər üçün nümunə ola bilər?

Birinci suala cavab verək, hər şeydən əvvəl, M.Muradxanov şəxsiyyətində öz xalqına maksimum dərəcədə faydalı olmaq arzusunun və bu arzuya nail olmaq əzmini qeyd etmək yerinə düşərdi. M.Muradxanov öz fəaliyyətini canla-başla apardığı müəllimliklə, kafedraya yüksək səviyyədə rəhbər-

liyi ilə məhdudlaşdırıla bilər; tələbələr üçün kitablar, müəllimlər üçün metodiki vəsaitlər, valideynlər üçün məqalələr yazıb, yüksək ixtisaslı elmi-pedaqoji kadrlar hazırlayıb özünü əlavə zəhmətə salmaya bilər. Lakin ulvi amal yolunda bu əlavə zəhmət növləri Mərdan Muradxanov üçün tam təbii idi, onlarsız öz həyatını mənasız hesab edirdi. Deyilənlərə M.Muradxanovun tərcüməçilik və redaktə sahələrindəki gərgin fəaliyyəti də əlavə edilməlidir. O, rus dilindən bir sıra tərcümələr etmiş, Azərbaycan dilində yazılan bir çox əsərlərin redaktəsi ilə məşğul olmuşdur. Bu cür çoxcəhətli fəaliyyət təqdirə layiq olan gözəl nümunədir.

M.Muradxanov şəxsiyyətində nümunə olacaq bəşəri keyfiyyətlərdən biri də onun halal zəhmətə söykənməsi, halal həyat sürməsi, saf mənəviyyətə malik olması idi.

Əməksevərlik və işgüzarlıq, vaxtdan səmərəli istifadə etmək kimi mənəvi keyfiyyətlər M.Muradxanovun nüfuzunu artıran amillər sırasına aid edilməlidir.

Dedi ki, təbliğ etdiyi kimi hərəkət etməsi, sözü ilə əməlinin üst-üstə düşməsi M.Muradxanov şəxsiyyətini səciyyələndirən bəşəri keyfiyyətlərdən biridir. Bu keyfiyyət də M.Muradxanovu hər yerdə: ictimaiyyət arasında da, ailədə də daim müşayiət etmişdir.

Beləliklə, M.Muradxanovun Azərbaycan xalqına maksimum fayda verməyə çalışması, halallıqla həyatı başa vürməsi, əməksevərliyi, sözü ilə əməlinin vəhdətdə olması, çoxcəhətli fəaliyyət göstərməsi kimi bəşəri keyfiyyətləri təqdirə və təbliğə layiq olan nümunədir.

Yuxarıda qoyduğumuz ikinci suala cavab verək. Xüsusi isbat etməyə ehtiyac yoxdur ki, M.Muradxanov ən əvvəl pedaqoji elmlə məşğul olan bizlərə, ali məktəb müəllimləri və tələbələrə, ümumiyyətlə bütün müəllimlərə nümunədir. M.Muradxanovun şəxsiyyətini səciyyələndirən həmin bəşəri keyfiyyətlər xalq təsərrüfatının bütün sahələrində çalışan adamlar üçün, bütün azərbaycanlılar üçün də nümunə ola bilər.

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi qazandığı, ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizə apardığı, xalqımızın

birliyini təmin etməyin daha çox zəruri olduğu indiki dövrdə prof. Mərdan Muradxanov kimi şəxsiyyətlərin nümunəsinə, bu cür nümunələrin geniş təbliğinə ehtiyac qat-qat artmışdır.

(Gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsinin aktual problemlərinə həsr olunmuş respublika elmi-praktik konfransın tezləri (25-26 aprel 1994), Bakı, 1994)

20. ETALON

Müstəqil respublikamızın bu və ya digər sahəsində öz ixtisasının əsl ustasına rast gələndə və ya beləsi barədə eşidəndə, yaxud oxuyanda bir sevinc hissi keçiririk. Lakin bu cür mütəxəssisin uğurlarının yalnız öz sahəsi ilə məhdudlaşmadığını biləndə, fəaliyyətin digər sahələrində də onun eyni dərəcədə böyük müvəffəqiyyətlə çalışdığını yəqin edəndə sevincimiz birə-beş artır.

Təkcə öz ixtisası sahəsində deyil, mümkün olan başqa sahələrdə də uğurlu fəaliyyəti ilə həmkarlarının, dost-tanışlarının, qohumlarının, bütövlükdə xalqımızın sevincinə səbəb olan şəxslərdən biri də Zahid İbrahim oğlu Qaralovdur.

Məlumdur ki, Zahid Qaralovun ixtisas sahəsi fizikanın tədrisi məsələləri ilə əlaqədardır. O, da məlumdur ki, Zahid Qaralov fizikanın tədrisi metodikasının zirvəsinə ucala bilmişdir. Zahid Qaralovun yazdığı əsərlər, müəllimlərlə keçirdiyi müzakirələr, dövlətin rəsmən təsdiq etdiyi yüksək ad və elmi dərəcələr bunun başlıca göstəriciləridir.

Zahid Qaralovun çoxillik elmi-pedaqoji fəaliyyəti göstərir ki, o, fizikanın tədrisi metodikası çərçivəsində qapanıb qalmışdır. Həm pedaqoji elmin, həm də təhsilin bir çox global problemləri ilə qaynayıb-qarışmışdır. Azərbaycan ETPEİ-də uzun müddət direktor, bir müddət maarif nazirliyində müavin, habelə respublika üzrə pedaqoji və psixoloji tədqiqatları əlaqələndirmə şurasının sədri kimi uğurlu fəaliyyəti ona imkan vermişdir ki, respublikamızda

pedaqoji elmin və təhsilin inkişafına güclü təkan verən şəxslərdən birinə çevrilsin. Başqa sözlə desək, Zahid müəllim respublikamızda yeganə institutun idarə olunmasında da, Azərbaycanda yeganə mərkəz olan əlaqələndirmə şurasına rəhbərlikdə də, maarif nazirliyinin rəhbər vəzifələrindən birində də nümunəvi fəaliyyəti ilə fərqlənmişdir.

Zahid Qaralovun uğurlu fəaliyyəti elm və təhsil sahəsi ilə məhdudlaşmır. O, respublikamızın ictimai və siyasi həyatında da eyni dərəcədə fədakarlıqla çalışır. Respublika Pedaqoji Cəmiyyəti Rəyasət Heyətinin rəhbərlərindən biri kimi Zahid Qaralov indiyədək təmənnasız ictimai fəaliyyətini yaradıcılıqla davam etdirir.

Keçmiş irsə münasibətdə də Zahid Qaralov mənəviyyatın yüksək zirvəsinə ucala bilmişdir. Bu mənəvi ucalıq iki əsas istiqamətdə özünü qabarıq şəkildə göstərir: keçmiş elmi irsə münasibətdə və habelə özünün tərbiyəsində, boya-başa çatmasında bilavasitə rolunu oynamış şəxslərə münasibətdə.

Zahid Qaralovun şah əsəri hesab etdiyim «Fizika qanunlarının tədrisi» (Bakı, Elm, 1997) adlı monoqrafiyası göstərir ki, o, qarşısına qoyduğu elmi vəzifənin öhdəsindən ləyaqətlə gəlmək üçün nəzərdən keçirilməsi mümkün olan mövcud ədəbiyyatı və təfəkkür fədakarlıq nümunəsi göstərmişdir. Həmin əsərin əhəmiyyəti fizika qanunlarının tədrisi, bu və ya digər dərəcədə bağlı olan fikirlərin və məktəb təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi ilə məhdudlaşmır. Onun əhəmiyyəti həm də orasındadır ki, monoqrafiya gələcək araşdırmalara istiqamət verir, əsl tədqiqat işinin necəliyi üçün nümunəyə çevrilir.

Adını çəkdiyimiz monoqrafiyadan o da aydın olur ki, Zahid Qaralov özünün formalaşmasında rolunu oynamış və dünyanı dəyişmiş şəxsləri unutmur. Bu cür şəxslər arasında atasını, doğma anasını, qardaşlarını, hətta birinci sinif müəllimini, elmi rəhbərini ön plana çəkməsi şəxsən məndə Zahid müəllimə rəğbəti qat-qat artırmışdır. Həmin şəxslər haqqında Qaralovun yazdıqlarını oxuyan hər kəs rıqqətə gəlməyə bilməz. Onun ifadələrindən bəzilərini burada olduğu kimi xatırlatmağı faydalı hesab edirəm. Zahid müəllim, 1937-ci il qurbanı

olmuş, günahsızlığı yalnız 1956-cı ildə dövlət tərəfindən etiraf edilmiş, doqquz balasının birinin belə barını görmədən dünyadan namuraz getmiş atası Molla İbrahim Hümət oğlunun ruhunu əziz tutur; atasızlıqlarını hiss etdirməmək naminə gecəni gündüzünə qatararaq altı oğul, üç qızı halal südü və zəhməti ilə zəhmətkeşlik ruhunda tərbiyə etmiş və hər birinin xoşbəxt ailəsini quraraq 1981-ci ildə şərəflə dünyadan köçmüş xanım anası Fatma Bayram qızının ruhu qarşısında baş əyir; beş yaşında məktəbə gedərkən ilk dəfə əlində qələm tutmağı, hərf və rəqəm yazmağı öyrətmiş son dərəcə şən və zarafatçı birinci sinif müəllimi Məmməd Səlim oğlu Səlimova daim rəhmətlər diləyir; özünə ədəbiyyat, tarix, Azərbaycan dili fənlərini tədris etmiş və uzun illər təhsil aldığı məktəbin direktoru olmuş, kiçik qardaş-bacılarına ata əvəzi olaraq bütün həyatını onların təlim-tərbiyəsinə, sağlam və halal böyümələrinə sərf etmiş qardaşı Ziyəddinin ruhu qarşısında özünü daim borclu sayır; fizika, cəbr, həndəsə, triqonometriya elmlərinin əsaslarını özünə dərinləndirən öyrətmiş və bütün ömrünü müəllimlik peşəsinə həsr etmiş, təfəkkürü hikmətlə dolu olan qardaşı Nəsrəddinin ruhu qarşısında baş əyir; orta məktəbdə ikinci fizika-riyaziyyat müəllimi olmuş, sözlərindən və davranışından özünə çox şey götürdüyü Qulu Xəlilovun ruhunu əziz saxlayır; institutda və aspiranturada oxuduğu 7 il ərzində fizika elmini özünə dərinləndirən öyrətmiş, elmi araşdırmalar aparmağın sirlərini anlatmış elmi rəhbəri Abasqulu Ağabala oğlu Abaszaadənin ruhu qarşısında baş əyir.

Mən də Zahid müəllimə qoşulub bu nəcib insanların ruhu qarşısında baş əyir, Zahid Qaralov kimi şəxsin yetişməsində xidmətləri olmuş bu insanlara Allah rəhmət eləsin, deyirəm. Valideynlərini və müəllimlərini unutmadiğına, onların xatirəsini daim əziz tutduğuna görə, xalqımızın gələcəyi naminə çoxcəhətli faydalı fəaliyyətini bundan sonra da uğurla davam etdirməsi üçün Zahid müəllimə möhkəm can sağlığı və uzun ömür arzulayıram.

(Zahid Qaralov dünyası, Bakı, 1999)

21. XALQ NAMİNƏ ƏMƏKDƏ FƏDAKARLIQ NÜMUNƏSİ

Peşəni, sənəti, zəhməti ulularımızdan çoxları haqlı olaraq dönə-dönə mədh etmişlər, bəşəri hissələrin formalaşdırılmasında peşənin, sənətin misilsiz əhəmiyyətə malik olduğunu Əhvədi vaxtilə belə qiymətləndirmişdir:

Ən böyük nemətdir, anlasan peşə,
Peşəkar düz yolla gedər həmişə.

Gözəl deyilib!

Peşə, sənət şifahi xalq yaradıcılığında, o cümlədən atalar sözlərində də çox yüksək dəyərləndirilmişdir: «Sənət qolda bilərzikdir».

Həyatdan doğan bu cür müdrik kəlamlara söykənərək ayrı-ayrı fərasətli, ağıllı adamlar çalışmışlar və indi də, çalışırlar ki, bir peşə, bir ixtisas sahibi olsunlar.

Müdrik şəxslərin əsərlərində və şifahi xalq yaradıcılığında peşənin, sənətin əhəmiyyəti barədə irəli sürülmüş faydalı fikirlər çoxdur. Onlardan biri də sənətə, peşəyə açıq-aşkar çağırışdır: cəmiyyətin hər bir üzvü bir peşə sahibi olsun ki, halallıqla yaşasın, ona-buna əl açmasın, ailəsini dolandırsın.

Məncə, peşəyə, sənətə can yangısı ilə yoğrulmuş həmin çağırışlarda nisbətən çətin sezilən digər məqam da vardır. Bu məqam, peşəyə, sənətə vurğunluğun dərəcəsi ilə bağlıdır. Axı hamıya məlumdur ki, zəhmət var, zəhmət var! Dönə-dönə şahidi oluruq ki, hamı seçdiyi peşə sahəsində heç də eyni dərəcədə, eyni keyfiyyətdə fəaliyyət göstərmir. Əksəriyyətimizin fəaliyyətində başlıca məqsəd namuslu zəhmət vasitəsi ilə özümüzü, ailəmizi dolandırmaqdır. Peşənin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar bəzilərimizin fəaliyyəti müəyyən dərəcədə dövlətimiz üçün, xalqımız üçün də sərfəli olur.

Ayrı-ayrı faktlar qabarıq şəkildə göstərir ki, peşəkarlığın, peşəyə vurğunluğun yüksək zirvəyə ucalmaları da olur. Bu zirvəyə ucalmış şəxsin fəaliyyətində ailəni dolandırmaq qayəsi ikinci plana keçir və öz yerini xalqına maksimum

dərəcədə faydalı olmağa verir. Bu cür şəxslər bütün enerjisini, öz varlığını, gecə-gündüzünü başdan-başa aid olduğu xalqının tərəqqisinə, əmin-amanlığına həsr edir.

Düşünürəm ki, öz peşəsinin zirvəsinə ucalaraq mənsub olduğu xalqın sonrakı inkişafına güclü təkan verən şəxslərə «sənətləri qollarında bilərzikdir» demək azdır. Onlara «əməkdə fədakarlıq», özü də «xalq naminə fədakarlıq» ifadəsi daha çox yaraşır və məsələnin mahiyyətini daha dürüst əks etdirir.

Tərəddüd etmədən deyərdim ki, professor Yəhya Şəfi oğlu Kərimovun fəaliyyəti xalq naminə fədakarlığın əsl nümunəsidir. Nə üçün? Bunun bir sıra köklü səbəbləri vardır.

Birinci səbəb. Azərbaycan ibtidai məktəbləri tarixində heç kəs təhsilin məzmununu: tədris proqramlarını və onlara uyğun dərslikləri Yəhya müəllim qədər uzun müddət uğurla, əhatəli işləməmişdir. O, 1963-cü ildən «Əlifba» dərsliyinin, sonralar aşağı siniflər üçün «Ana dili», «Azərbaycan dili» və «Oxu» dərsliklərinin müəllifi olmuş və indi də müəllifdir. Neçə illərdir ki, Azərbaycan balaları həmin dərsliklərdən mənəvi qida almış və indi də alırlar.

İkinci səbəb. Aşağı siniflərdə əlifbanın, ana dilinin, Azərbaycan dilinin, oxunun tədrisi məsələləri üzrə, lüğət işi, nitq inkişafı, inşalar və onların sistemi, savad təlimi, hüsxnət təlimi, orfoqrafiya çalışmaları və s. məsələlər üzrə müəllimlər üçün heç kəs Yəhya Kərimov qədər vəsait hazırlayıb çap etdirməmişdir.

Üçüncü səbəb. Heç kəs Yəhya Kərimov qədər Azərbaycan uşaq bağçaları üçün, ibtidai məktəbin aşağı sinifləri üçün ana dili, Azərbaycan dili və oxu üzrə tədris proqramları, habelə Dağıstan Muxtar Respublikasının müvafiq sinifləri üçün Azərbaycan dilində tədris proqramları tərtib edib çapına nail olan olmamışdır.

Dördüncü səbəb. Azərbaycan məktəblərinin aşağı siniflərində ana dili, Azərbaycan dili və oxu təlimi zamanı şagirdlərin və müəllimlərin işini yüngülləşdirmək məqsədi ilə müxtəlif formalı və müxtəlif məzmunlu xeyli əyani

vasitələrin və didaktik materialların hazırlanmasına və çapına Yəhya müəllim qədər nail olan yoxdur.

Beşinci səbəb. Mən cəsarətlə deyərdim ki, respublikamızda Yahya müəllim qədər dərslərdə müntəzəm olan, müəllimlərin dərslərini ardıcıl müşahidə edən, onların uğurları və çətinliklərini dərinlən öyrənməyə çalışan, yerindəcə müəllimlərimizə zəruri metodik istiqamət verən ikinci metodist olmayıb və indi də yoxdur.

Altıncı səbəb. Azərbaycanın ibtidai siniflərində dərs deyən müəllimlərin iş təcrübəsi haqqında, aşağı siniflərdə təhsil problemlərinə dair dərslik və tədris proqramları, təlimin müxtəlif metodik məsələləri barədə Yəhya müəllim qədər jurnal və qəzetlərdə müntəzəm çıxış edən başqa bir metodist mənə məlum deyil.

Yeddinci səbəb. Ayrı-ayrı məktəblərdə, rayon və şəhərlərdə, habelə respublika miqyasında aşağı siniflər üzrə keçirilən elmi, elmi metodik və elmi praktik konfranslarda Yəhya müəllim qədər fəal iştirak edən, ibtidai təlim, ümumiyyətlə təhsilin müxtəlif problemləri üzrə dəyərli məruzələrlə çıxış edən hansısa başqa metodistə mən rast gəlməmişəm.

Səkkizinci səbəb. Azərbaycan təhsil sistemində Yəhya müəllim qədər ictimai işlərlə qaynayıb qarışan ikinci şəxs göstərsələr, daha çox sevinərəm. O, Təhsil Nazirliyində ibtidai təhsil üzrə elmi-metodik şuranın sədri, pedaqoji elmlər üzrə ixtisaslaşdırılmış müdafiə şurasının sədri, «İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə» məcmuəsinin redaktoru, ibtidai təhsil üzrə müxtəlif vaxtlarda keçirilmiş eksperimentlərin rəhbəri, onlarla kitab və kitabçaların elmi redaktoru, rayonlarda aparılmış metodik yoxlamaların iştirakçısı və ya rəhbəri kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Doqquzuncu səbəb. Yəhya müəllim yüksək ixtisaslı elmi kadrların hazırlanmasında müstəsna fəallıq göstərir. O, iyirmidən artıq aspirant və dissertanta rəhbərlik, iyirmiyə qədər namizədlik və doktorluq dissertasiyalarına rəsmi opponentlik etmişdir.

Onuncu səbəb. Yəhya Kərimovun əməkdə fədakarlıq cığırına çıxmasına elmi axtarırları az yardım etməmişdir. O, pedaqoji elmin əsl doktorudur. Açıq etiraf edək. Bizdə elə pedaqoji elmlər doktorları vardır ki, müdafiyyə qədər, həm də müdafiədən sonra müəllimlər və həmkarları arasında az görünür, nə pedaqoji təcrübəyə, nə də pedaqoji elmə tutarlı bir yeni fikir gətirə bilir. Deməli, öz sahəsi üzrə xalqa köməyi hiss edilmir.

Yəhya Kərimov təcrübəli müəllimlərin də, elm nümayəndələrinin də sevimlisidir. Onun fəaliyyətində nəzəriyyə və təcrübə üzvi surətdə birləşmişdir. Yəhya Kərimov ibtidai təhsil təcrübəsinin incəliklərinə hərtərəfli bələd olduğu kimi, ibtidai təhsil nəzəriyyəsinin zirvəsinə ucalaraq I-IV siniflərdə təlim, tərbiyə, təhsil və inkişaf təcrübəsinə həmin nəzəriyyə zirvəsində baxmaq, onu təhlil etmək, ümumiləşmələr aparmaq və məhz bu elmi əsaslarla müəllimlərimizə tutarlı, inandırıcı məsləhətlər vermək imkanı qazanmışdır. Yəhya Kərimovun fəaliyyətində ana dilinin, Azərbaycan dilinin, oxunun tədrisi təcrübəsi müasir nəzəri müddəalarla zənginləşdiyi kimi, onun elmi-nəzəri fikirləri də ibtidai təhsil təcrübəsi ilə ətə-qana dolmuşdur.

Sənətin, sənət adamlarının uğuru üçün elmin əhəmiyyətli olduğunu tam aydınlığı ilə duyan Seyid Əzim Şirvani haqlı olaraq yazmışdır:

Elmdir əhli-sənətin hünəri,
Elmsiz sənətin nədir səməri.

İbtidai siniflərin şagirdləri üçün ana dili, Azərbaycan dili və oxu üzrə tədris proqramları hazırlamaqla, həmin tədris proqramlarına uyğun dərsliklər tərtib etməklə, bu dərsliklərlə müəllimin işini asanlaşdıran metodik vəsaitlər yazmaqla, müəllimlərin dərslərini müşahidə edərək onlara tutarlı istiqamət verməklə, müəllimlər üçün jurnal və qəzetlərdə saysız-hesabsız sanballı məqalələr çap etdirməklə, müəllimlərin müxtəlif səviyyəli elmi-praktik konfranslarda məzmunlu məruzələri ilə məktəblərimizə, müəllim və şagirdlərimizə maksimum dərəcədə kömək göstərmişdir.

Bu günkü şagirdlər gələcəyin vətəndaşlarıdır, Azərbaycan xalqının gələcəyidir. Yəhya Kərimovun ibtidai təhsil sahəsindəki hərtərəfli fəaliyyəti Azərbaycan xalqının gələcək tərəqqisinə ünvanlanmışdır. Xalq naminə əməkdə fədakarlıq, bax, buna deyirlər.

Yəhya Kərimov xalq naminə əməkdə fədakarlığı bütün gənclər üçün, tədqiqatçı alimlər üçün, müəllimlər və digər təhsil işçiləri üçün gözəl örnək olmalıdır. Yəhya Kərimovun fəaliyyətində öyrənilməli, istinad və istifadə edilməli cəhətlər çoxdur. Fəxr etməliyik ki, Yəhya müəllimlə həmkarlıq, onunla eyni dövrdə yaşayıyıq.

Məncə, Yəhya Kərimov şəxsiyyətinə xas olan xalq naminə əməkdə fədakarlıq, ümumiyyətlə, adamların şəxsiyyətini səciyələndirmək üçün əsas götürülə biləcək ən ulvi əxlaqi keyfiyyətlərdən, başlıca meyarlardan birinə çevrilməlidir.

Həmkarımız Yəhya Kərimova Azərbaycan xalqının əmin-amanlığı naminə bundan sonra da fədakarlığı davam etdirmək üçün uzun ömür, möhkəm can sağlığı arzulayıram.

(Söz çəlängi. Prof. Y.Ş. Kərimovun 70 illiyi. Bakı, 1997)

22. ELMDƏ VƏ HƏYATDA TARAZLIQ NÜMUNƏSİ

Mən pedaqoji elmlər doktoru, professor Şəmistan Mikayilovu nəzərdə tuturam. Məncə, onun haqqında subyektivlikdən uzaq olan obyektiv söz deməyə bir çox cəhətdən əsasım var. Əvvəla, mən Şəmistan müəllimdən yaşlıyam. İkinci əsas budur ki, mən onun tabeliyində olan adam deyiləm. Üçüncü budur ki, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunda Şəmistan müəllim uzun illər mənim rəhbərliyim altında fəaliyyət göstərmişdir. Sonuncu əsas Azərbaycan Pedaqoji Cəmiyyəti ilə bağlıdır. Şəmistan Mikayilovun pedaqoji cəmiyyət xətti ilə rəhbərlik etdiyi ədəbiyyatın tədrisi problemləri bölməsi mənim sədrlik etdiyim Azərbaycan Pedaqoji Cəmiyyətinin struktur bölmələrindən biridir.

Beləliklə, Şəmistan Mikayılovun aspirantlığı da, kiçik elmi işçiliyi də, baş elmi işçiliyi də, şöbə müdirliyi də, direktorluğu da, onun elmlər namizədi və elmlər doktoru alimlik dərəcələrini alması da, Azərbaycan Respublikası Ali Atestasiya Komissiyasında bir ekspert kimi fəaliyyəti də, pedaqogikanın nəzəriyyəsi və tarixi üzrə ixtisaslaşdırılmış müdafiə şurasının sədrliyi də mənim gözlərim qarşısında cərəyan etmişdir. Odur ki, Şəmistan Mikayılovun şəxsiyyətini səciyyələndirmək, onun xarakter xüsusiyyətləri barədə söz demək imkanı indi yaranmışdır.

Mənim ailəmdə şəxsi səciyyələndirən vacib keyfiyyətlərdən biri öz işinə, seçdiyi peşəyə münasibətidir. Deməliyəm ki, Şəmistan müəllim işgüzar adamdır, öz peşəsinin, ədəbiyyat tədrisinin vurgunudur. O, həm Azərbaycan ədəbiyyatını yaxşı bilir, həm də bu ədəbiyyatın tədrisi metodikasının gözəl xiridarıdır. Azərbaycan ədəbiyyatına, onun tədrisi metodikasına aid Şəmistan müəllimin yazdıqları dərsliklər, dərs vəsaitləri, tədris proqramları və saysız məqalələri, habelə ədəbiyyat müəllimləri arasında qazandığı hörmət həmin fikri təsdiqləyən amillərdir.

Şəmistan müəllimin şəxsiyyətində müşahidə etdiyim ürəkaçan xüsusiyyətlərdən biri də işə, tapşırılan vəzifələrə məsuliyyətli münasibətidir. O, institutda daşdığı bütün vəzifələrə, pedaqoji cəmiyyət və ya Təhsil Nazirliyi tərəfindən verilən tapşırıqlara məsuliyyətlə yanaşır; çalışır ki, öhdəsinə düşən tapşırıqlar vaxtında və keyfiyyətlə icra olunsun. Biz institut daxilində də, Pedaqoji Cəmiyyətdə də, AAK-da, digər idarə və təşkilatlarda da həmin xüsusiyyətin dönə-dönə şahidi olmuşuq.

Dostluq və yoldaşlıqda da Şəmistan müəllim nümunədir. Dost dediyi adama şəraitdən asılı olmayaraq sədaqətli olmaq Şəmistan şəxsiyyətini səciyyələndirən önəmli cəhətlərdən biridir. O da xarakterikdir ki, Şəmistan müəllimin dostluğu şəxsi mənafe zəminində qurulmur, ümuminin mənafeyinə xidmət ideyaya, əqidəyə söykənir. Bu səbəbdən də möhkəm, davamlı olur.

Mövcud elmi kadrlara, yeni kadrların hazırlanmasına imkan daxilində qayğılı münasibət Şəmistan müəllimin şəxsiyyətində özünü qabarıq şəkildə göstərən xüsusiyyətlərdən biridir. Respublikamızın düşdüyü indiki böhranlı vəziyyətdə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunda mövcud elmi-pedaqoji kadrlar potensialını qoruyub saxlamaq o qədər də asan iş deyil. Maddi cəhətdən ciddi çətinliklərlə üzləşmiş elmi işçilərə mənəvi dayaq durmaq, imkan düşdükcə kənar təşkilatlarda onlar üçün əlavə iş tapmaq institut direktoru kimi Şəmistan müəllimin üzərinə düşmüşdür.

Şəmistan müəllim qabiliyyətli elm xadimi, ictimai xadim olduğu qədər də ailəcanlı, elcanlıdır. O, gözəl ailə başçısıdır, cəmiyyətimiz üçün gözəl övladlar yetişdirmişdir. Eli, obası ilə, doğma kəndi ilə, qohum-qardaşları ilə sıx əlaqə saxlaması, onlarla ünsiyyətini davam etdirməsi Şəmistan müəllimi bizə doğmalaşdıran xüsusiyyətlərə aid edilməlidir.

Anadan olmasının yetmiş illiyi münasibətilə Şəmistan müəllimi ürəkdən təbrik edirik, möhkəm can sağlığı arzularırıq; inanırıq ki, öz işgüzarlığını, məsuliyyətini, dostlara sədaqətini, yoldaşlara qaygısını, el-oba ilə sıx əlaqəsini bundan sonra da davam etdirəcəkdir.

Ən başlıcası budur ki, Şəmistan müəllim elmin və həyatın bütün sahələrində öz tarazlığını saxlaya bilir: heç bir kəskin enmələrə və qalxmalara, heç bir qabarıq geri çəkilmələrə və ya sıçramalara yol vermir.

(Professor Şəmistan Mikayılovun ömür kitabından səhifələr, Bakı, 1999)

23. ABİDƏNİ SAĞLIĞINDA UCALTMIŞDIR

Aleksey Osipoviç Çernyayevski fədakar zəhməti, son dərəcə faydalı əməyi, işıqlı fikirləri ilə nəinki müasirlərinin, hətta sonrakı nəsillərin də qəlbində məskən salmışdır. Bəli, anadan olmasından 140 il keçsə də, Azərbaycan müəllimləri, pedaqoji ictimaiyyəti A.O.Çernyayevskini unutmur.

Onun fəaliyyəti Azərbaycanda pedaqoji fikrin, maarifin inkişafına güclü təkan vermişdir.

Azərbaycan pedaqoji ictimayyəti nə üçün A.O.Çernyayevskini unutmur? Bunun əsasları çoxdur. Burada yalnız dördünü göstərək. Hər şeydən əvvəl, ona görə ki, bu nəcib insan nəinki ana dilində təlimin tərəfdarı olmuş və bu fikri müxtəlif cəhətdən əsaslandırılmışdır., o həm də öz fikrini azərbaycanlılarla əlaqədar olaraq həyata keçirmək üçün ömrünün sonuna qədər yorulmaq bilmədən fəaliyyət göstərmişdir. Qori müəllimlər seminariyası yanında M.F.Axundovun təşəbbüsü ilə Azərbaycan şöbəsinin açılması və görkəmli rus pedaqoqu D.D. Semyonovun təklifi ilə həmin şöbəyə A.O.Çernyayevskinin inspektor təyin olunması Azərbaycanda maarif və mədəniyyətin sonrakı inkişafı üçün zəmin hazırlayır.

A.O.Çernyayevski müəllimlər seminariyasının məhz Azərbaycan bölməsinə şagird toplamaq üçün dəfələrlə Bakıya, Gəncəyə, Şuşaya, Şamaxıya, Nuxaya, Naxçıvana, Yerevana və s. yerlərə getmişdir. O zaman nəqliyyat vasitələrinin son dərəcə məhdudluğunu, iqlim şəraitinin müxtəlifliyini, ruhanilərin məktəbə mənfi münasibət bəslədiyini, valideynlərdən bir qisminin inamsızlığını, maddi ehtiyacları və s. nəzərə alınarsa, Azərbaycandan Qori seminariyasında oxumaq üçün uşaq toplamağın nə qədər əzab-əziyyətli olduğunu təsəvvür etmək çətin deyildir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, seminariyanın Azərbaycan şöbəsinin şagirdləri pedaqoji təcrübə keçməli idilər. **Sual olunur:** Qoridə azərbaycanlılar yaşamadığı və orada Azərbaycan məktəbi olmadığı bir şəraitdə pedaqoji təcrübə harada, hansı məktəbdə keçirilməli idi? A.O.Çernyayevski bu çətin məsələnin də öhdəsindən gəlmişdir. O, seminariyanın Azərbaycan şöbəsinin yanında ibtidai məktəb açmaq fikrinə düşür. Bu məqsədlə yenidən Azərbaycanın şəhər və kəndlərini bir-bir gəzir, təlim Azərbaycan dilində olan ibtidai məktəb üçün şagirdlər toplayır, pansionat açır.

Bəs A.O.Çernyayevskinin böyük zəhmət sayəsində açdığı ibtidai məktəbdə Azərbaycan dilində savad təlimini hansı

dərslik əsasında keçmək olardı? Axı, o zaman belə bir dərslik yox idi. A.O.Çernyayevski Azərbaycan dilində «Əlifba» dərsliyi yaratmaq fikrinə düşür və bu mürəkkəb işin də öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəlir. O, Azərbaycan məktəbləri üçün «Əlifba» dərsliyi ilə yanaşı, «Vətən dili» dərsliyi də tərtib etmişdir. A.O.Çernyayevskinin dərsliyi Şərq ölkələrində səs üsulu əsasında tərtib olunmuş ilk dərslik kimi qiymətləndirilmişdir.

A.O.Çernyayevskini Azərbaycan xalqının gözündə ucaldan ikinci cəhət ümumi icbari təhsil ideyasını əsaslandırması, təbliğ və tətbiq etməyə çalışmasıdır. Qabaqcıl dünya pedaqoji fikrinə bələd olan A.O.Çernyayevski ümumi icbari təhsil ideyasına təbii yolla gəlib çıxmışdır. O, zəhmətkeş kəndlilərin həyat şəraitini, məişətini maarifçi gözü ilə müşahidə və təhlil edərək məqalələrinin birində yazırdı ki, kasıbçılıq kəndli məişətinin bir çox bəlalərindən biridir. Buna görə də tamamilə pulsuz məktəblər yaradılması arzu olunur. Bu məktəblərdə kəndli balalarına dərsliklər pulsuz verilməlidir; yoxsa bütün kəndli balalarının təhsil almasını həyata keçirmək olmaz.

İcbari təhsil haqqında ideyanı irəli sürsə də, onu əsaslandırarsa da, bu ideyanın həyata keçirilməsi üçün əməli fəaliyyət göstərsə də, A.O.Çernyayevskinin arzusu yalnız Böyük Oktyabr sosialist inqilabından sonra həyata keçirilmişdir.

A.O.Çernyayevskini yaşadan üçüncü başlıca cəhət uşaq şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafını təmin etmək üçün həm nəzəri, həm də əməli fəaliyyət göstərməsidir. Bu nəcib və humanist insan inanırdı ki, hər bir uşağın şəxsiyyətini hərtərəfli inkişaf etdirmək nəinki mümkündür, hətta zəruridir. O öz ideyasını reallaşdırmaq üçün həm seminariyanın Azərbaycan şöbəsində, həm də ibtidai məktəbdə şagird şəxsiyyətinin ahəngdar inkişafına kömək edən tədbirlər sistemi həyata keçirmişdir. A.O.Çernyayevskinin həyata keçirdiyi tədbirlər sayəsində şagirdlər əqli, əxlaqi, estetik və fiziki cəhətdən təkmilləşirdilər. Təsadüfi deyildir ki, şagirdlər bir qayda olaraq görkəmli şəxsiyyətlər

kimi yetişmişlər. Onun şagirdlərindən F.Köçərli, M.Mahmudbəyov, T.Bayraməlibəyov, S.Vəlibəyov, S.Axundov, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyov və bir çox başqaları görkəmli dövlət xadimi, yazıçı, bəstəkar olmuşlar.

A.O.Çernyayevskini Azərbaycan xalqına bağlayan dördüncü cəhət onun beynəlmiləlçi olmasıdır. Bu qabaqcıl pedaqoqun əqidəsinə görə, xalqlar arasında dostluq əlaqələrinin yaradılması və möhkəmləndirilməsi məktəbdən başlamalıdır. Müxtəlif millətlərdən olan uşaqların bir məktəbdə oxuması, təhsil alması bu xalqların dostluq və mehribanlıq şəraitində yaşaması üçün vacibdir. A.O.Çernyayevski azərbaycanlı uşaqlara rus dilini dərindən öyrətmək üçün ilk dəfə «Rus dili» dərsliyi yazmışdır. O, hətta azərbaycanlı uşaqlar üçün rus və Azərbaycan dillərinin paralel tədrisinin yollarını da işləmişdir.

Azərbaycanlı uşaqlarına savad və təhsil vermək üçün bütün enerjisini sərf etməsinə A.O.Çernyayevskini nə vadar etmişdir? Birinci növbədə, onun əqidəsi. Onun əqidəsinə görə, xalqın gücü onun bilikli, təhsilli olmasındadır. Çünki savadı olan xalq dindən, mövhumatdan tezliklə uzaqlaşacaq. Bu mehriban insan inanırdı ki. Ayrı-ayrı adamların, bütövlükdə cəmiyyətin rifahı onun bilik və təhsil səviyyəsindən, şüurluluğundan asılıdır. O, Azərbaycan xalqını da savadlı, elmi görməyə çalışırdı.

Pedaqoji mərifətin zirvələrinə A.O.Çernyayevskinin ucalmasının ikinci sirri təlim-tərbiyə işinə, maarifə bağlılığı, şagirdləri ürəkdən sevməsi olmuşdur. O, şagirdlərinə qarşı tələbələrə bərkərlilik və ciddiliyi onlara hörmət və qayğı ilə uzlaşdırıb bilmişdi. Bu həssas pedaqoq fəaliyyətinin mənasını uşaqlarla ünsiyyətdə görmüşdür. Müasirlərinin şahidliyinə görə, A.O.Çernyayevski daim uşaqlar arasında olardı. Şagirdlərin də təşəbbüskarlığı, yaradıcılığı inkişaf etdirmək üçün A.O.Çernyayevski bütün imkanlardan istifadə edirdi. Məsələn, ibtidai məktəbin şagirdləri üçün ana dili dərsliyi hazırlamaq işinə seminariyanın Azərbaycan şöbəsinin şagirdlərini də cəlb etmişdi. Şagirdlərin topladığı

materiallardan əvvəlcə dərs vəsaiti kimi istifadə olunmuş, sonralar isə həmin materialların bəziləri dərsliyə salınmışdır. Şagirdlərindən Rəşidbəy Əfəndiyevin gözəl xətti olmasını nəzərə alan A.O.Çernyayevski tərtib etdiyi «Vətən dili» dərsliyinin mətnlərini köçürməyi ona tapşırılmışdır. Dərslik R. Əfəndiyevin xətti nümunəsində çap olunmuşdur.

A.O.Çernyayevskinin fədakarlığı, onun pedaqoji və metodik ustalığı, mənəviyyatı şagirdləri üçün, bütün gənc müəllimlər üçün parlaq nümunə olmuşdur. Şagirdləri sonralar çalışmışlar ki, onun kimi müəllim olsunlar, dərs dedikləri uşaqların rəğbətini qazansınlar.

Seminariyanı qurtarıb müəllimliyə başlayan məzunların çoxu A.O.Çernyayevski kimi xalq məktəbləri açmış, oraya uşaqlar cəlb etmiş və onların təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmuşlar.

Şagirdləri sonralar nə qədər görkəmli şəxsiyyətlər olsalar da, əziz müəllimlərini unutmamış, onun fəaliyyətinə yüksək qiymət vermişlər. Məsələn, F.Köçərli xatirələrinin birində yazır ki, seminariyanın Azərbaycan şöbəsində ən yaxşı nə vardisa, A.O.Çernyayevskinin adı ilə bağlıdır.

Bəs bu görkəmli pedaqoqa, fədakar maarif işçisinə, beynəlmiləlçi müəllimə çar hökumətinin münasibəti necə olmuşdur? Belə bir şəxsiyyət, əlbəttə, çar hökuməti tərəfindən rəğbətlə qarşılana bilməzdi. O, çar hökumətinin təqibinə məruz qalmış, nəticədə seminariyanın Azərbaycan şöbəsinə rəhbərlikdən əl çəkməyə məcbur olmuşdur. Lakin A.O.Çernyayevski Azərbaycan xalqına vicdanla xidmət etmək fikrindən heç vaxt dönməmişdir. O, Tiflisdə Azərbaycan dilində «Fikir» adlı qəzet buraxmaq təşəbbüsündə olmuş, xeyli əziyyət çəkmişdir. Təəssüf ki, çar məmurları ona icazə verməkdən imtina etmişdilər.

A.O.Çernyayevskinin çoxcəhətli və səmərəli fəaliyyəti yalnız inqilabdan sonra layiqincə qiymətləndirilmişdir. Bir çox alimlər və yazıçılar onun fəaliyyətinə dönə-dönə qayıtmış, irsini ətraflı tədqiq etməyə çalışmışlar. Hətta A.O.Çernyayevskinin pedaqoji ideyalarına xüsusi dissertasiya da həsr olunmuşdur.

Nəinki Azərbaycanda, bütövlükdə Zaqafqaziyada pedaqoji fikrin və maarifin inkişafında görkəmli yer tutan A.O.Çernyayevskinin anadan olmasının 140 illiyinin bayram edilməsi haqqında Azərbaycan KP MK-nın qəbul etdiyi qərar bütün pedaqoqların, metodistlərin, maarif işçilərinin böyük sevincinə səbəb olmuşdur. Bu qərar göstərir ki, Azərbaycan KP MK həm də pedaqoji fikrin və maarifin müasir vəziyyəti ilə yanaşı, onun keçmiş olduğu tarixi yola da ciddi fikir verir.

A.O.Çernyayevskinin şəxsiyyətində, onun pedaqoji və metodik fəaliyyətində istifadə olunmalı cəhətlər az deyildir. Onun fəaliyyəti xalqa təmənnəsiz xidmət etməyin gözəl nümunəsidir. Onun pedaqoji və metodik fəaliyyəti bir çox müəllimlərimiz üçün nümunə ola bilər. Biz istədik ki, müəllimlərimiz A.O.Çernyayevskinin şəxsiyyəti, onun fəaliyyəti, əsərləri və fikirləri ilə yaxından tanış olsunlar. Bu tanışlıq onları faydalandırır, pedaqoji ustalığın artmasına, təlim-tərbiyə işinin səviyyəsinin yüksəldilməsinə kömək edir.

A.O.Çernyayevski kimi şəxsiyyətlərin nümunəsi göstərir ki, adam öz fəaliyyəti ilə sağlığında ikən özünə əzəmətli mənəvi abidə ucalda bilər.

(«Azərbaycan müəllimi», 1981, 28 oktyabr)

24. A.O.ÇERNYAYEVSKI NƏZƏRİYYƏÇİ PEDAQOQDUR

Təmənnəsiz zəhməti, səmərəli fəaliyyəti ilə xalqın məhəbbətini qazanan, hələ sağlığında özünə əzəmətli mənəvi abidə ucaldan şəxsiyyətlərdən biri də Aleksey Osipoviç Çernyayevskidir. O, nəinki mənsub olduğu rus xalqı üçün əzizdir, eləcə də doğulub, boya-başa çatdığı, bütün şüurlu fəaliyyətini balalarının maariflənməsi işinə həsr etdiyi Azərbaycan xalqı üçün də doğmadır. Məhz buna görə də anadan olmasının 140 illiyini bu yaxınlarda qeyd etdiyimiz həmin böyük pedaqoqu xalqımız unutmur, onun xatirəsini dənə-dənə yad edir.

Şamaxıda anadan olan A.O.Çernyayevski Azərbaycanda yaşayanda da, Gürcüstanda fəaliyyət göstərəndə də həyatının mənasını Azərbaycan xalqına xidmətdə görmüşdür. O, hələ Ağsu poçtunda işləyərkən ətrafına uşaqlar toplayıb dərs demiş, bir qədər sonra Mərzədə ilk məktəb açmışdır. 1879-cu ildə M.F. Axundovun təşəbbüsü ilə Qori müəllimlər seminariyası yanında açılmış Azərbaycan şöbəsinə inspektor təyin olunmaq haqqında görkəmli rus pedaqoqu D.D.Semyanovun təklifini A.O.Çernyayevski böyük məmnuniyyətlə qəbul etmiş və bu vəzifədə can-başla işləmişdir. Bununla da, o, Azərbaycanda maarif və mədəniyyətin sonrakı inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

A.O.Çernyayevski inanırdı ki, cəmiyyətin aşağı təbəqəsi hesab olunan zəhmətkeş adamların balaları da müvəffəqiyyətlə oxuya və xalqına maksimum fayda verə bilərlər. O, bu fikrinin doğru olduğunu nəinki nəzəri cəhətdən əsaslandırırırdı, həm də onun həyata keçirilməsinə əməli olaraq çalışırdı.

Çernyayevski təlimin ana dilində aparılmasının qızğın tərəfdarı idi. O yazdığı məqalələrin birində sübut edirdi ki, «tatarlar da, ermənilər də, gürcülər də, ruslar da və başqa xalqlar da ana dilində oxumaq hüququna malikdirlər» (bax: «Kafkaz» qəzeti, 1882, №308).

Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsinə şagird toplamaq məqsədi ilə A.O.Çernyayevski dəfələrlə Bakıya, Gəncəyə, Şuşaya, Şamaxıya, Nuxaya, Naxçıvana, İrəvana və s. yerlərə getmişdir. O zaman nəqliyyat vasitələrinin son dərəcə məhdudluğu, ruhanilərin məktəbə mənfi münasibət bəsləməsi, valideynlərdən bir qisminin məktəbə, təhsilin faydasına inamsızlığı, onların maddi ehtiyacları və s. nəzərə alınarsa, Qori seminariyasında oxumaq üçün Azərbaycanda uşaq toplamağın nə qədər əzab-əziyyətli iş olduğunu təsəvvür etmək çətin deyildir. Yaxud seminariya üçün pedaqoji təcrübə bazası yaratmaq məsələsini götürək. Qoridə azərbaycanlıların yaşamadığı və orada Azərbaycan məktəbləri olmadığı bir şəraitdə müdavimlərin pedaqoji təcrübəsini təşkil etmək çətin idi. Lakin A.O.Çernyayevski

seminariyanın Azərbaycan şöbəsinin yanında ana dilində ibtidai məktəb açmaqla çox vacib və çətin olan bu problemi də həll etmişdi.

A.O.Çernyayevskinin xidmətləri yalnız təlim Azərbaycan dilində olan məktəblər açmaqla məhdudlaşmamışdır. O, bu cür məktəblər üçün dərsliklər yaratmaqda da öz gücünü sınımış və buna müvəffəqiyyətlə nail olmuşdur.

A.O.Çernyayevski tərəfindən bu məqsədlə tərtib edilən «Vətən dili» dərsliyi iki hissədən ibarət olmuşdur. Birinci hissə əlifba təlimini, ikinci hissə isə qiraəti əhatə etmişdir. A.O.Çernyayevskinin dərsliyi Şərq ölkələrində səs üsulu əsasında tərtib olunmuş ilk dərsliklərdən biri kimi qiymətləndirilmişdir.

A.O.Çernyayevskinin mühüm xidmətlərindən biri də onun icbari təhsil ideyasını nəzəri cəhətdən əsaslandırması, geniş təbliğ etməsi və öz fəaliyyətində tərtib etməyə çalışması olmuşdur. Dünyanın mütərəqqi pedaqoji ideyalarına bələd olan A.O.Çernyayevski ümumi icbari təhsil ideyasına təbii yolla gəlib çıxmışdır. Zəhmətkeş kəndlilərin həyat şəraitini, məişətini maarifçi gözü ilə müşahidə və təhlil edən pedaqoq bu qənaətə gəlmişdir ki, kasıbçılıq kəndli məişətinin bir çox bəlalərindən biridir. Buna görə də tamamilə pulsuz məktəblər yaradılması arzu olunur. Bu məktəblərdə kəndli balalarına dərsliklər pulsuz verilməlidir; bütün kəndli uşaqlarının təhsil almasını təmin etmək olmaz. Lakin A.O.Çernyayevskinin bu arzusu Azərbaycanda yalnız Böyük Oktyabr sosialist inqilabından sonra tam və hərtərəfli şəkildə həyata keçirilmişdir.

A.O.Çernyayevski uşaq şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişaf etdirilməsini təlim-tərbiyə prosesinin əsas vəzifəsi sayırdı. Öz əməli fəaliyyətində də o buna nail olmağa çalışırdı. A.O.Çernyayevski öz ideyasını reallaşdırmaq üçün həm seminariyanın Azərbaycan şöbəsində, həm də ibtidai məktəbdə şagird şəxsiyyətinin ahəngdar inkişafına kömək edən tədbirlər sistemi hazırlamış və həyata keçirmişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, onun yetişdirmələrinin əksəriyyəti əqli, əxlaqi, estetik və fiziki cəhətdən kamil

şəxsiyyətlər kimi həyata atılırdı. Onlardan F.Köçərli, M.Mahmudbəyov, T.Bayraməlibəyov, S.Vəlibəyov, S.S.Axundov, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, Ü.Hacıbəyov və bir çox başqaları sonralar görkəmli dövlət xadimi, yazıçı və bəstəkar olmuşlar.

A.O.Çernyayevski tərbiyənin tərkib hissələri arasında qarşılıqlı əlaqə olduğunu da aydın təsəvvür etmişdir. Məsələn, onun fikrincə, fiziki tərbiyə şagirdi «o qədər də asan olmayan təlim əməyinə həvəsləndirir və bu əməyi müəyyən dərəcədə yüngülləşdirir».

A.O.Çernyayevskiyə xalq məhəbbəti qazandıran cəhətlərdən biri onun beynəlmiləlçi olmasıdır. Bu qabaqcıl pedaqoqun əqidəsinə görə, xalqlar arasında dostluq əlaqələrinin yaradılması və möhkəmləndirilməsi məktəbdə başlamalıdır. Onun fikrincə, müxtəlif millətlərdən olan uşaqların bir məktəbdə oxuması, təhsil alması bu xalqların dostluq və mehribanlıq şəraitində yaşaması üçün vacibdir. A.O.Çernyayevski azərbaycanlı uşaqlara rus dilini dərindən öyrətmək məqsədi ilə Azərbaycan məktəbi üçün ilk dəfə «Rus dili» dərsliyi yazmış, bu dərslük üzrə təlimi təşkil etməyin yollarını da göstərmişdir. O, hətta rus və Azərbaycan dillərinin paralel tədris metodikasını işləyib hazırlamış, rus dili dərsliyinə xüsusi metodik rəhbərlik yazmışdır.

Bir maarifçi kimi A.O.Çernyayevski inanırdı ki, xalqın gücü onun bilikli, təhsilli olmasındadır; savadlı xalq dindən, mövhumatdan tezliklə uzaqlaşacaqdır. Böyük pedaqoq bilirdi ki, ayrı-ayrı adamların, bütövlükdə cəmiyyətin rifahı onun bilik və təhsil səviyyəsindən, şüurluluğundan asılıdır. O, Azərbaycan xalqını başdan-başa savadlı, elmlə görməyə çalışırdı. Buna görə də A.O.Çernyayevski dünyəvi məktəbin qızgın tərəfdarı olmuşdur. 1867-ci ildə «Qafqaz» qəzetinə göndərdiyi «Şamaxı qəzasında kənd məktəblərinin quruluşu haqqında bir neçə söz» adlı məqaləsində yazırdı: «Gənc nəslə kobud mövhumatdan və çaşqıntılardan qorumaq vacibdir».

A.O.Çernyayevskinin pedaqoji sənətin zirvələrinə ucalmasının bir sirri də onun təlim-tərbiyə işinə, xalq maarifinə

bağlılığı şagirdləri ürəkdən sevməsi olmuşdur. O, öz fəaliyyətində şagirdlərinə qarşı tələbkarlığı və ciddiliyi onlara hörmət və qayğı ilə üzvi şəkildə uzlaşdırma bilmişdir. Həssas pedaqoq çoxcəhətli fəaliyyətinin başlıca mənasını tərbiyə etdiyi uşaqlarla pedaqoji ünsiyyətdə görmüşdür. Müasirlərinin yazdığına görə, A.O.Çernyayevski daim məktəbin şagirdləri arasında olarmış.

A.O.Çernyayevskinin nəzəriyyəsi pedaqoq kimi yetişməsi səbəblərindən biri, fikrimizcə, dünya klassik pedaqoji fikri ilə yaxından tanış olmasıdır. Əvvəla, A.O.Çernyayevski Qori seminariyasının direktoru, məşhur pedaqoq və metodist D.D.Semyanovun rəhbərliyi altında işləmişdir. D.D.Semyanov isə dünya pedaqoji fikrinin nəhəng nümayəndəsi olan K.D.Uşinskinin alovlu tərəfdarı və ardıcıllarından olmuşdur. A.O.Çernyayevskinin qabiliyyət və istedadına bələd olan D.D. Semyonov seminariyanın Azərbaycan şöbəsində inspektor vəzifəsinə məhz onu məsləhət görmüşdür.

İkinci, A.O.Çernyayevski Y.A.Komenskinin, H.Pestalotsinin, A.Disterverqin, K.D.Uşinskinin və bir sıra digər mütərəqqi pedaqoqların fikirlərinə yaxından bələd olmuş və onların mövqelərini bir sıra məsələlərdə fəal müdafiə etmişdir. Tərbiyələndirici və inkişafetdirici təlim, təlimdə şüurluluq və əyanilik, yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması və s. məsələlər buna misal ola bilər.

A.O.Çernyayevski tərbiyələndirici təlimin tam tərəfdarı olmuşdur. O, «Yerli məktəblər haqqında məsələyə dair» adlı məqaləsində yazırdı ki, xalq məktəbi «nəinki öyrətməlidir, həm də tərbiyə etməlidir, orada bütün təlim tərbiyələndirici xarakter daşmalıdır» (bax: «Kafkaz» qəzeti, 1882, №308).

A.O.Çernyayevski tərbiyələndirici təlim prinsipini əməli fəaliyyətdə də diqqət mərkəzində saxlamışdır. «Vətən dili» dərslisinə daxil edilmiş «Mehriban qardaş», «Bu günün işini sabaha qoyma», «Quşlara rəhm eyləyin» kimi bir çox mətnlərin məzmunu zəngin tərbiyəvi imkanlara malikdir.

A.O.Çernyayevskinin əsərlərindən, xüsusən «Vətən dili» və «Rus dili» dərsliklərindən görünür ki, o, nəinki tərbiyələndirici təlimin, həm də inkişafetdirici təlimin tərəfdarı olmuşdur. Təlimin inkişafetdirici xarakteri barədə danışan Çernyayevski qeyd edirdi ki, xalq məktəbində təlim uşaqların həm psixi qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə, həm də real biliklərin və xarici maddi aləm haqqında dəqiq məlumatların mənimsənilməsinə xidmət etməlidir.

A.O.Çernyayevski dərsliklərə şagirdlərin nitqini, təfəkkürünü, düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirən materiallar daxil etmişdir. Bunlara misal olaraq «Vətən dili» dərsliyindəki «Uşaq və gözlük», «Hər işdə nizam lazımdır», «Dilənçi və it», «Qış» mövzusu ilə əlaqədar tapmacalar və s. materialları göstərmək olar.

A.O.Çernyayevski təlimdə şüurluluğun qızgın tərəfdarı olmuşdur. Onun əqidəsinə görə, uşaqlar təlimin ilk günlərindən rast gəldikləri hər şeyi şüurlu surətdə başa düşməlidirlər. «Rus dili» dərsliyinin quruluş xüsusiyyətlərini izah edən Çernyayevski yazırdı: material elə verilmişdir ki, «...uşaqlara aydın olmayan söz mənimsənilməsin... unudulmuş bir şey varsa hafizədə bərpa olunsun».

«Rus dili» dərsliyində verilən ilkin mətnlərdəki sözləri və o cümləni uşaqların şüurlu başa düşmələri üçün Çernyayevski xüsusi tərcümə üsulu tətbiq etmişdir. O, hər mətn üçün iki tərcümə vermişdir: biri yeni sözlərin altında onların hərfi tərcüməsi, digəri isə mənaya uyğun gələn tərcümə. Çernyayevski bu metodik üsulun əhəmiyyətini belə izah edir: «Bununla uşaq həm hər bir sözü, həm də bütövlükdə mətni başa düşməyə alışır». Böyük pedaqoqun bu fikirləri indi də öz əhəmiyyətini itirməmişdir.

Çernyayevski təlimdə əyaniliyə böyük əhəmiyyət vermişdir. Onun həm «Vətən dili», həm də «Rus dili» dərsliklərində hərflərin və mətnlərin öyrənilməsi müvafiq şəkillərlə müşayiət edilir. Məsələn, «Vətən dili» dərsliyinin əlifba hissəsində «t» hərfi oradakı at şəkli əsasında öyrədilir. «At» sözü əvvəlcə tələffüz edilir, sonra isə səslərə ayrılır və səslərə müvafiq hərflərlə göstərilir. O, «Rus dili» dərsliyinin

müqəddiməsində yazır: «Əşya haqqında qısa söhbətdən sonra (bəzi hərflər üçün iki şəkil verilmişdir ki, müəllim münasib bildiyini nəzərdən keçirir) müəllim əşyanın adına – sözə keçir...»

«Müəllimlər üçün kitab»ında isə Çernyayevski yazırdı: rus dili təlimində müvəffəqiyyət «iki didaktik tələbin yerinə yetirilməsindən asılıdır: əyanilik və rus dilini uşaqların ana dili ilə sıx əlaqələndirmək». Elə burada o, bir çox görkəmli pedaqoqların, o cümlədən Y.A.Komenski, A.Disterverq və K.D.Uşnskinin fikirlərinə istinad edərək yazırdı: «Deyilənlərdən əlavə, təlimdə əyanilik uşağın qabiliyyətlərinin inkişafına müsbət təsir göstərir, xüsusən: xarici hissələrin, diqqətin, müşahidəçiliyin inkişafına, təsəvvürlərin və anlayışların əsaslarının yaranmasına səbəb olur, təlimə maraq və həvəs tərbiyə edir; nəzərdən keçirdiyimiz baxımdan isə ona görə çox vacibdir ki, uşaqlarda nitq qabiliyyətini inkişaf etdirir...»

Yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması Çernyayevski dərsliklərinin əsas prinsiplərindən birini təşkil etmişdir. Aşağı sinif şagirdlərinin yaş xüsusiyyətləri «Vətən dili» və «Rus dili» dərsliklərinə daxil edilən mətnlərin həm adlarında, həm də mövzularında nəzərə alınmışdır. Dərsliklərə daxil edilən mətnlərin əksəriyyəti müsahibə şəklindədir və onlara uşaqları maraqlandıran, cəzb edən qoşa adlar verilmişdir. Məsələn, «Vətən dili» dərsliyində «At və xış», «Qurd və çoban», «Qarğa və sağsağan», «Axsaq və kor», «Çoban və güzgü», «Şir və siçan», «Uşaq və ilan» və s. adlı mətnlər buna nümunə ola bilər.

Dərsliklərdəki mətnlər bir qatda olaraq yığcam, kiçikhəcmlidir. Onların həcmi tədricən artır.

A.O.Çernyayevskinin pedaqoji və metodik ustalığı, saf mənəviyyəti öz şagirdləri üçün, bütün gənc müəllimlər üçün həmişə örnək olmuşdur. Onun yetirmələri çalışmışlar ki, Çernyayevski kimi müəllim olsunlar, dərslər dedikləri uşaqların rəğbətini onun kimi qazansınlar. Təsadüfi deyildir ki, Qori seminariyasını bitirib müəllimliyə başlayan məzunların çoxu A.O.Çernyayevski kimi xalq məktəbləri

açmış, oraya uşaqlar cəlb etmiş və həvəslə onların təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmuşlar.

Çernyayevskinin şagirdləri əziz müəllimlərini heç vaxt unutmamış, onun çoxcəhətli fəaliyyətinə yüksək qiymət vermişlər. Məsələn, F. Köçərli xatirələrinin birində yazırdı ki, seminariyanın Azərbaycan şöbəsində ən yaxşı nə vardırısa A.O.Çernyayevskinin adı ilə bağlıdır.

A.O.Çernyayevskinin çoxcəhətli səmərəli fəaliyyəti yalnız Böyük Oktyabr sosialist inqilabından sonra layiqincə qiymətləndirilmişdir. Bir çox alimlər və yazıçılar onun fəaliyyətinə dönə-dönə qayıtmış, pedaqoji irsini ətraflı tədqiq etməyə çalışmışlar. Hətta A.O.Çernyayevskinin pedaqoji ideyalarına xüsusi dissertasiya da həsr olunmuşdur.

A.O.Çernyayevskinin şəxsiyyətində, onun pedaqoji və metodik fəaliyyətində istifadə olunmalı cəhətlər az deyildir. A.O.Çernyayevskinin fəaliyyəti xalqa təmənnəsiz xidmət etməyin gözəl nümunəsidir. Onun pedaqoji və metodik fəaliyyəti bütün müəllimlərimiz üçün ibrətamiz məktəbdir. Biz istədik ki, müəllimlərimiz A.O.Çernyayevskinin şəxsiyyəti, onun fəaliyyəti, əsərləri və pedaqoji fikirləri ilə yaxından tanış olsun. Bu tanışlıq onları faydalandırar, pedaqoji ustalığın artmasına, təlim-tərbiyə işinin səviyyəsinin yüksəldilməsinə kömək edər.

(«Azərbaycan məktəbi» jirnalı, 1982, №3)

25. NADİR İNSAN

Hörmətli İsa müəllim çox gözəl qeyd etdi ki, Lətif müəllimin həyat və fəaliyyəti geniş şəkildə təbliğ edilməlidir. Mən deyərdim ki, nəinki təbliğ, hətta tədqiq edilməlidir. Mən Lətif müəllimi ədəbiyyatdan, daha sonra onu tanıyan yoldaşlarla söhbətlərdən tanıyıram. Lakin bu gün belə dərin məzmunlu söhbətini eşidəndə, onun 100 yaş yaşamağının sirrini anladım. Nədir bu sirr? Vətəni, xalqı, həyatı, insanları dərin məhəbbətlə sevmək. Daha sonra bu sevgini, istəyi yetişən nəsillərə aşılamaq üçün fəaliyyət göstərmək –

budur Lətif müəllimin uzunömürlülüğünün sirri. Müəllim ölkəmizdə kifayət qədər var. Öz fənnini yüksək səviyyədə bilən, yaxşı öyrədən, çalışqan müəllimlərimiz də az deyil. Lakin təəssüf hissiylə deməliyəm ki, tədris etdiyi fəndən asılı olmayaraq öz yetişdirmələrində Vətən sevgisi tərbiyə edən müəllimlərimiz azdır. Bu gün Lətif müəllimin çox dəyərli söhbətlərindən sonra mən bir cəhəti xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Müəllim özü Vətən vürğünü olmadısa, müəllimin özündə milli qeyrət yoxdursa, o, fənnini nə qədər yaxşı tədris etsə də, faydası yoxdur, bəlkə zərəri vardır. Onun öyrətdiyi riyaziyyat da, ədəbiyyat da sıfır olacaqdır. O zaman ki, müəllimin əlində ədəbiyyat, riyaziyyat, fizika, kimya Vətəni sevdirmək vasitəsinə çevrildi, bu fənlərin tədrisi Vətən naminə oldu – bax bu zaman əsl müəllimlik üzə çıxacaqdır. Müəllim peşəsində ən qiymətli cəhət məhz budur. Lətif müəllim danışdıqca mən bu arzu və istəyi, bu meyli duydu və gördüm.

Lətif müəllim, Sizin ən böyük əsəriniz yazdığınız məqalələr, çap etdirdiyiniz kitablar deyil. **Sizin ən böyük əsəriniz dahi bir şəxsiyyət – Heydər Əliyevin yetişməsində əməyinizin olmasıdır.** Sizin ən böyük əsəriniz – Vətənə, xalqa ləyaqətlə xidmət edən yetişdirdiyiniz şagirdlərdir. Siz o əsərləri yaratmışınız. Canlı əsərlər yaratmışınız.

Sizin bu gün söhbətinizi eşidən hər bir şagirdə heç şübhəsiz milli qürur, milli iftixar hissləri, Vətən sevgisi oyanardı. Biz bu kimi ən yüksək əxlaqi keyfiyyətləri Heydər Əliyevin nümunəsində görürük. Əlbəttə ki, biz bu cəhətləri dərinədən öyrənməli, tədqiq edib araşdırmalıyıq. Konkret olaraq «Azərbaycan məktəbi» jurnalında bu məsələyə bir deyil, bir neçə məqalə həsr etmək olar. Bu qeyri-adi hadisədir. Misli-bərabəri olmayan hadisədir.

Mən Lətif müəllimə can sağlığı və yaradıcılıq uğurları arzulayıram.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 2002, №6)

26. OLDUĞU KİMİ GÖRÜNMƏKDƏ ÖZÜNÜ YAŞADAN ƏHMƏD MÜƏLLİM

Bu günlərdə eşitdim ki, Əhməd müəllimin anadan olmasının 75 ili tamam olub. Bu nadir insanı anma günü münasibəti ilə xatirələrimi qələmə almağı özümə yoldaşlıq borcu hesab etdim. Düşündüm: onlara necə başlıq verim ki, mənim anlamımda Əhməd Kəlbəliyevin yaddaqalan şəxsiyyətini yığcam, ümumiləşmiş şəkildə ifadə etsin. Nəticəyə gəldim ki, xatirələrimi «olduğu kimi görünən Əhməd müəllim» adlandırsam, fikirlərim tam əhatə olunar. Fikirlər isə izahsız belədir: az danışıb çox çalışan; sözündə və əməlində bütöv olan; intizamda qüsursuzluq nümayiş etdirən; nitqində və hərəkətində daim tarazlığı saxlamağı bacaran; heç vaxt heç kəslə münaqişəyə girməyən; heç kimdən və heç nədən şikayətlənməyən; maddi ehtiyac içərisində olduğu duyulsa da, heç kimə hansısa xahişlə müraciət etməyən; mənliliyini daim üstün tutmağı bacaran; elmi tapşırıqları yüksək səviyyədə icra etməyə can atan; görkəm cəhətdən daim sadəliyə və təvazökarlığa üstünlük verən... bir insan, bir Azərbaycan vətəndaşı kimi mənim xatirimdə möhkəm məskən salmışdır Əhməd Kəlbəliyev! Mənim xatirələrim bir ilin, iki ilin deyil, Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunda uzun illər birgə fəaliyyətin məhsuludur.

Son zamanlar rastlaşdığım bir reallıq Əhməd müəllim haqqında gəldiyim qənaətin bir qədər də təkmilləşməsinə səbəb oldu. Bu reallıq Əhməd müəllimin oğlu Zöhrab müəllimlə mənim tanışlığımdan ibarət idi. Tanışlığımızın ilk günlərində Zöhrab müəllimin xarici görkəmi, onun üzündəki bütün cizgilər, hətta sifətində daim sezilən, daxili insanpərvərlik hissini andıran incə təbəssüm mənə Əhməd müəllimi xatırladırdı. Ürəyimdə düşünürdüm: insanlar bu qədər bir-birinə oxşayarmış!

Soyadlarının eyni olması bu şübhələnməyə əsas vermirdi. Çünki eyni soyadlı adamlar həyatda çoxdur. Lakin Zöhrab

müəllimin atasının adının Əhməd olduğunu eşidəndə dəqiqləşdirmək istədim:

Hansı Əhməd müəllim, Elmi Tədqiqat İnstitutunda bizimlə birlikdə işləyən, Cəbrayıl rayonundan olan Əhməd müəllim?

Sualıma müsbət cavab alandan sonra Zöhrab müəllimi daha diqqətlə müşahidə etməyə başladım və olduqca maraqlı nəticələrə gəldim: bu insanlar nəinki fiziki cəhətdən bir-birinə oxşayır, hətta Əhməd müəllimin mənəvi aləminə aid etdiyim həmin ülvü keyfiyyətlərin Zöhrab müəllimdə təkrarlandığını, yaşandığını hər dəfə şahidi oluram.

Düşünürəm: görəsən, valideyn və övlad arasında fiziki və mənəvi oxşarlığın son dərəcə güclü olduğuna aid burada aşkara çıxartdığım, əsərlərimdə təbliğ etdiyim ideyalardan birini təkzib etməmi? Qətiyyətlə! Əvvəla, fiziki və fizioloji əlamətlərin irsən nəsilədən nəslə keçdiyi elmdə sübut olunmuşdur. Əhməd müəllimin fiziologiyasını səciyyələndirən əlamətlərin, demək olar, hamısının Zöhrab müəllimdə yaşandığı təbiidir.

Sual olunur: bəs onların mənəvi keyfiyyətləri necə? Onlar da irsən atadan övlada keçmişdirmi? Xeyr! Belə hesab edirəm ki, burada iki amil: ailə tərbiyəsi və şəxsi təşəbbüs üstünlük təşkil etmişdir. Görünür, Əhməd müəllimin şəxsi nümunəsi, bu ailədə Zöhrab müəllimin aldığı tərbiyə öz işini görmüşdür. Bundan əlavə, o, həyat hadisələri üzərindəki müşahidələrini təhlil süzgecindən keçirmiş, atasının məsləhətlərinə uyğun gələnləri qəbul etmişdir.

Demək istəyirəm ki, Zöhrab müəllimi tanıyandan sonra atasının şəxsiyyətini yuxarıda dediyim kimi deyil, xatirələrimin hazırkı başlığı kimi ifadə etmək qərarına gəldim. Çünki mənim aləmində Əhməd müəllim yalnız keçmişə aid edilə bilməz. O, indinin özündə də yaşayır, Zöhrab müəllimin fizionomiyasında, onun bütün mənəvi keyfiyyətlərində yaşayır və özünü yaşadır.

Varlığı təbiətdən yaranmış və əbədi olaraq təbiətə qovuşmuş Əhməd müəllimin ailə üzvlərinə, bütün qohumlarına,

habelə atasını cismən və mənən uğurla yaşadan Zöhrab müəllimə möhkəm cansağlığı arzulayan müəllif.

(Bakı, «Nurlan», 2005)

27. QOŞA QANADLA YÜKSƏLƏN ÖMÜR

Bir ictimai-iqtisadi formasiyadan digər ictimai-iqtisadi formasiyaya keçdiyimiz hazırkı dövrdə adamların psixologiyası müəyyən dəyişikliklərə uğrayır. Maddi maraqlar mənəvi maraqları, mənəvi stimulları üstələməyə başlayır. Bir çoxları çalışır ki, birinci növbədə ailəsinin ehtiyaclarını ödəsin. Onların başı həyatın maddi təminatı məsələlərinə qarışdığından, fəaliyyətdə mənəvi stimullara məhəl qoyulmur: mənəvi cılızlaşma başlanır. Atılan hər hansı addımın, görülən hər hansı işin xalq üçün, dövlət üçün deyil, ailə üçün əhəmiyyətli olub-olmadığı əsas götürülür. Təəssüf ki, öz fəaliyyətində ümumxalq mənafeyini ailə mənafeyindən üstün tutanların sayı indi getdikcə azalır. Belə bir vəziyyətdə həyatının mənasını doğma Azərbaycan xalqına xidmətdə görən insanları üzə çıxartmağın, onların geniş ictimaiyyətə tanıtmamağın əhəmiyyəti şübhəsizdir. Bu cür şəxslərdən biri Zəhra Cabbar qızı Əliyevadır.

Z.C.Əliyeva tutduğu vəzifələrdən asılı olmayaraq, daim müxtəlif ictimai işlərlə məşğul olmuş və indi də belədir. Təmənnəsiz fəaliyyət, doğma xalqı ilə qırılmaz tellərlə bağlılıq, gənclikdən təməli qoyulmuş işgüzarlıq Z.C.Əliyevanın adı, siravi müəllimlikdən respublikamızda yeganə pedaqoji jurnal olan «Azərbaycan məktəbi» jurnalının baş redaktoru vəzifəsinə qədər ucalmasına səbəb olmuşdur. O, Ermənistanda soyqırımına məruz qalmış ailələrdəndir. Valideynləri İrəvanda böyük və gözəl bir malikanələrini qoyub Azərbaycana pənah gətirmişlər.

Əmək fəaliyyətinə 1944-cü ildə 16 yaşında ikən kənd müəllimi kimi başlayan Zəhra xanım ömrünü başdan-başa gənc nəslin təlimi, tərbiyəsi və təhsilinə həsr etmişdir. O, pedaqoji ustalığın sirlərinə daha dərindən yiyələnmiş, indiki

N.Tusi adına ADPU-nu bitirmiş və 1950-ci ildən ali pedaqoji təhsilli mütəxəssis kimi Bakı şəhərindəki 51 və 199 saylı məktəblərdə müəllim işləmişdir. Az bir vaxt ərzində Zəhra müəlliminin təlim və tərbiyə sahəsində qazandığı uğurlar onu yalnız işlədiyi məktəblərdə deyil, şəhər müəllimləri arasında da məşurlaşdırmışdır.

Daim yaradıcılıq axtarışlarında olan Zəhra müəllimə öz təcrübəsini ustalıqla ümumiləşdirərək mətbuat vasitəsilə yaymağa başlamışdır. Adi məktəb müəlliminin cəsarəti, yaradıcı fikirləri, onun püxtələşmiş qələm sahibi olması xeyirxah alimlərin diqqətini cəlb etmişdir. Zəhra müəllimə aspiranturaya dəvət olunmuşdur. Z.C.Əliyeva aspiranturada da fərqlənmiş, dissertasiyasını vaxtında başa çatdırmış və müvəffəqiyyətlə müdafiə edərək elmlər namizədi alimlik dərəcəsinə layiq görülmüşdür.

Tanınmış müəllim və gənc alim o zamankı maarif naziri M.M.Mehdizadənin diqqətindən yayınmamışdır. Çox keçməmiş Zəhra xanım Maarif Nazirliyində metodist, inspektor-metodist vəzifələrində çalışmalı olmuşdur. O, həmin vəzifələrin icrası ilə öz fəaliyyətini məhdudlaşdırmamışdır, eyni zamanda, bir sıra orijinal tədris proqramlarının, dərsliklərin və metodik vasitələrin yaradılmasında fəal iştirak etmişdir, mətbuatdakı məzmunlu məqalələri ilə geniş oxucuların haqlı rəğbətini qazanmışdır.

Z.C.Əliyevanın böyük təşkilatçılıq qabiliyyəti, yüksək elmi-metodiki hazırlığı, yorulmaq bilməyən əməksevərliyi, məktəb işində kifayət qədər səriştəliliyi, elmi yaradıcılığı, müəllimlər və metodistlər arasında qazandığı nüfuz əsas götürülərək, 1972-ci ildə Maarif Nazirliyində baş Məktəblər İdarəsinə rəis vəzifəsinə irəli çəkilməmiş, hətta kollegiya üzvü təsdiq edilmişdir. O, məsul vəzifədə işləyərkən idarənin inspektor və metodistlərini, habelə, taleyində olan məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələrinin fəaliyyətini bacarıqla istiqamətləndirmiş, onlara məharətlə rəhbərlik etmişdir. Aparıcı idarənin həm rəisi və həm də bir müəllim kimi müxtəlif rayon və şəhər məktəblərində olan Z.C.Əliyeva

respublikanın ümumtəhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə işinin təkmilləşdirilməsində bilavasitə fəal iştirak etmişdir.

Z.C.Əliyeva 1981-ci ilin yanvarından «Azərbaycan məktəbi» jurnalının baş redaktoru vəzifəsində işləyir. Bu vəzifədə keçən 17 ilin təcrübəsi aydın şəkildə göstərir ki, Zəhra xanım ona tapşırılmış işə əvvəlki vəzifədə olduğu kimi, böyük məsuliyyətlə, elmi yaradıcılıqla yanaşmaqda davam edir. O, jurnalın və onun 6 adda əlavəsinin elmi-nəzəri, pedaqoji və metodik səviyyəsinin yüksəldilməsinə, pedaqoji prosesin elmi əsaslarının şərhinə, qabaqcıl təcrübənin öyrənilib geniş yayılmasına daim qayğı göstərmişdir. Azərbaycanda məktəb və pedaqoji fikir tarixinin jurnal səhifələrində işıqlandırılması baş redaktorun qayğılarından birinə çevrilmişdir.

Zəhra xanımın səmərəli fəaliyyət istiqamətlərindən biri «Azərbaycan məktəbi»ndə və onun əlavələrində dərc edilən məqalələrin yerlərdə necə qarşılandığını, pedaqoji kollektivlərin, ayrı-ayrı müəllimlərin arzu və təkliflərini öyrənməkdən ibarət olmuşdur. Bu məqsədlə o, respublikanın müxtəlif şəhər və rayonlarında oxucu konfransları keçirmiş və indinin özündə də bu gözəl ənənə davam edir.

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar, 1992-1995-ci illərdə redaksiyanın maliyyə vəziyyəti son dərəcə ağırlaşmışdı. O günlərdə Zəhra xanımın əzmkarlığı, işgüzarlığı, maarifə vurğunluğu, ümumi işə bağlılığı daha da artmışdır. Məhz onun şəxsi səyi nəticəsində jurnalı bağlanmaq təhlükəsindən xilas etmək mümkün olmuşdur. Hazırda «Azərbaycan məktəbi» jurnalının bütün oxucuları milli qeyrət göstərərək, jurnalın çapında qarşıya çıxan saysız çətinlikləri mərdliklə dəf edən Zəhra xanıma minnətdardır. 1996-cı ildən başlayaraq Z.C.Əliyevanın rəhbərliyi sayəsində redaksiya az bir qüvvə ilə tam fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Jurnalın baş redaktoru kimi Zəhra xanımın fəaliyyətində diqqəti cəlb edən faydalı cəhətlərdən biri də təlim, tərbiyə və təhsil məsələlərinin şərhini dövrümüzün siyasi sənədləri ilə əlaqələndirmək meylidir. Bu meyl sayəsində «Azərbaycan

məktəbi» jurnalının oxucularında da ideya-siyasi səviyyə xeyli yüksəlidir.

Zəhra xanım ona tapşırılmış vəzifələrin öhdəsindən yüksək səviyyədə gəlməklə kəfatətlənməmişdir. O, yaradıcılıqla məşğul olmuşdur: dərslilər, metodik vəsaitlər yazmış, külli miqdarda jurnal və qəzet məqalələri çap etdirmişdir. Zəhra xanımın VIII siniflər üçün «Ədəbiyyat» və X siniflər üçün «Ədəbiyyat müntəxabatı» dərsliləri 25 ilə yaxın bir müddətdə məktəblərimizə xidmət etmiş, 150-dən artıq elmi-metodik məqalələri müəllimlərin, digər maarif işçilərinin istinad etdikləri mənbələrə çevrilmişdir. Zəhra xanım yaradıcı müəllim, filoloq alim, istedadlı məktəbsünas, qabiliyyətli metodist, püxtələşmiş jurnalist, səriştəli dərslilik müəllifi kimi respublikamızda layiqli nüfuz qazanmışdır.

Z.C.Əliyevanın fəaliyyətində örnək olan cəhətlərdən biri də respublikanın ictimai həyatında onun yaxından, özü də fəal iştirak etməsidir. Tutduğu rəsmi dövlət vəzifələrini son dərəcə ləyaqətlə yerinə yetirməkdən əlavə, Zəhra xanım müxtəlif səpkili elmi, elmi-pedaqoji və metodik yaradıcılıq işləri ilə yanaşı, ölkəmizin ictimai həyatında eyni həvəslə fasiləsiz fəaliyyət göstərir. Bu cür geniş səpkili fəaliyyət hər adama nəsis olmur. Əvəzi ödənilməyən fəaliyyətdən zövq alan və yorulmaq bilməyən Zəhra xanım uzun illər respublika Qadınlar Şurasının rəyasət heyətinin, 23 il «Azərbaycan qadını» jurnalının redaksiya heyətinin üzvü olmuşdur. O, hazırda Bakı Şəhər Qadınlar Assosiasiyasının sədr müavini, respublika Jurnalistlər Birliyi Məclisinin üzvü, Azərbaycan Respublikası Pedaqoji Cəmiyyətinin təsis edildiyi ilk gündən (təxminən 25 ildən artıq bir vaxt) onun rəyasət heyətinin üzvü kimi çox səmərəli fəaliyyət göstərir.

Zəhra xanım Azərbaycan müəllimlərinin VI, VII, VIII qurultaylarının, keçmiş SSRİ müəllimlərinin III qurultayının, Azərbaycan qadınlarının IV və V qurultaylarının nümayəndəsi olmuşdur. O, «Şərəf nişanı» ordeni ilə təltif edilmiş, ona «Respublikanın Əməkdar müəllimi» fəxri adı verilmiş, «Azərbaycan Respublikası maarif xadimi», «SSRİ maarif əlaçısı» döş nişanları təqdim edilmişdir.

Zəhra Cabbar qızı Əliyeva yorulmadan müxtəlif istiqamətli fəaliyyətini əvvəlki enerji, əvvəlki əzmkarlıq, əvvəlki həvəslə davam etdirir. Doğma Azərbaycanımıza Zəhra xanımın xidməti parlaq nümunədir.

(«Azərbaycan» qəzeti, 1998, 24 aprel)

28. BİR SANILI VARDI...

Özümüzü özümüzdə tanıtmmaq arzusu baş qaldırdıqca, kökümüzdə qayıtdıqca stalinizm dövrünün – azğın repressiya illərinin qurbanı olmuş yüzlərlə ziyalımızın, elm və mədəniyyət işçilərimizin, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərimizin, ümumiyyətlə, neçə-neçə qeyrətli el-oba adamının mənəvi haqqı bərpa edilir, adı-sanı özünə, xalqına qaytarılır. Onlar barədə məqalələr və kitablar yazılır, kinolar çəkilir, televiziya verilişləri göstərilir. Yazdıqları, yaratdıqları toplanılır, yenidən çap olunur və xalqa çatdırılır.

Bu günlərdə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti tərəfindən buraxılmış «Pedaqoji irsimizdən: Hacı Kərim Sanılı» kitabı da bu qəbildəndir. Müəllifləri X.Fətəliyev və İ.İsayevdir. Düzü, bu kitabı görəndə, əlimə alanda ürəyimdən bir qürur, sevinc hissi keçdi.

Kitab pedaqoji elmlər namizədi Fərrux Rüstəmovun «Maarif fədaisi» adlı giriş sözü ilə açılır. Kitabın səhifələrini vərəqlədikcə kiçik yaşlarından böyük səylə oxuyan kənd məktəbi şagirdinin, Qori müəllimlər seminariyasında maarifçiliyin sirlərinə əzmlə yiyələnməyə can atan tələbənin, azərbaycanlı balalarına həvəslə dərs deyən müəllimin, sonralar isə işlədiyi kəndin, mahalın, bütün Azərbaycanın sosial-siyasi və mədəni-maarif sahəsində fədakarlıqla çalışan ictimai xadimin, şairin, yazıçının həyat və fəaliyyəti gözlərimiz qarşısında canlanır. Hacı Kərim Sanılı tez bir zamanda ədalətsizliklə mübarizəyə qoşulur, el-oba arasında sayılıb-seçilir, gənc nəslin maariflənməsində, Azərbaycan Demokratik Respublikasının təşəkkülündə çətinliklərə sinə gərməli olur. Nəticədə isə... 1937-ci ilin haqsız-ədalətsiz, ünvensız faciəli ölümü...

Kitabın sonrakı hissəsində Hacı Kərim Sanılının pedaqoji yaradıcılıq laboratoriyasının qapıları üzümüzə taybatay açılır. Görürük ki, bu nəcib insan müəllimliklə yanaşı özünün və həmkarlarının təcrübəsini təsdiq edərək ümumiləşdirmələr aparmış, təlim və tərbiyə işinin nəzəri məsələləri ilə məşğul olmuşdur. Kitabın son hissəsindən məlum olur ki, Sanılı bir neçə dərslük və dərslük vəsaitinin müəllifi olmuş, şeir, hekayə və romanlar yazmışdır. Bunlardan bəziləri («Böyüklər üçün əlifba kitabı», «Yeni türk əlifbasının düzülüşü», «Üçüncü il», «Türk əlifbası», «Meymun və ilan», «Oxlu kirpi», «Dolaşa» və s.) yeni kitaba da salınmışdır.

Sanılı azad fəaliyyət göstərmək, məktəblər açmaq, dərslük demək, xalqını işiqli gələcəyə doğru aparmaq və bütün bunlara görə çar Rusiyası məmurlarından icazə almaq üçün yorulmadan çalışır. Lakin bu müqəddəs məqsəd uğrunda çarpışan, bunun üçün pulunu, vəsaitini, hətta həyatını belə qurban verməyə hazır olan Sanılını bu zaman rəsmi dairələrin gözündən salmağa səy göstərən azərbaycanlılar nəinki 1917-ci ilə qədər, hətta respublikamızda Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra da olub. O, arxasınca danışanların və yazarların ucbatından maddi məhrumiyətlər keçirmiş, təqiblərə məruz qalmış, iki dəfə həbs edilmiş, üçüncü dəfə isə nahaqdan güllələnmişdir. Bir anlığa düşünürsən, görəsən, çuğulluq edən, dedi-qodu yaradan, qan qardaşına ölüm fitvası verən şəxslərin məqsədi nəymiş?! Vəzifə hərisliyi, yoxsa paxıllıq hissi?!

Dünya pedaqoji fikrinin Y.A.Komenski, H.Pestalotsi, K.D.Uşinski kimi dahilərinin nəzəri-pedaqoji fikirləri onun tərtib etdiyi dərslüklərdə öz əksini tapmışdır. Sanılının pedaqoji fəaliyyəti ilə ictimai-siyasi fəaliyyəti arasında qandan-candan gəlmə bir uyarlıq var. O, pedaqoji fəaliyyətində bir cəhəti həmişə əsas tutmuşdur: əsl müəllim, həqiqi pedaqoq dövrünün ictimai-siyasi hadisələri ilə qaynayıb-qarışmalıdır. H.K.Sanlı o zaman erməni təcavüzünə qarşı duran «Difan» və «Müdafiə» partiyalarının üzvü olub. Bu hərəkata kömək üçün əlindən gələni

əsirgəməmiş və hadisələrin fəvqündə olması ona geniş şöhrət qazandırmışdır.

Məşhur fransız filosofu F.Laroşfukonun vaxtilə dediyi belə bir fikri xatırlamaq yerinə düşərdi: «Xeyirxah bir işi ürəkdən tərifləmək həmin işdə müəyyən dərəcədə iştirak etməyə bərabərdir». Bu mənada «Pedaqoji irsimizdən: Hacı Kərim Sanılı» kitabı böyük tirajla geniş oxucu kütləsi üçün yenidən nəşr edilsə, çoxlarının sevincinə səbəb olar.

(«Həyat» qəzeti, 1991, 6 noyabr)

29. HƏMİŞƏ AXTARIŞDA, HƏMİŞƏ XİDMƏTDƏ

Mursaqulu kişi və Müstəqimə arvad digər ata və analar kimi əziz oğlunun yolunu səbrsizliklə gözləyirdilər. Alman faşistləri ilə ölüm-dirim vuruşlarında həlak olanlar, itkin düşənlər haqqında aramsız söhbət eşitdikcə onların ürəkləri sıxılır, gözlərindən yaş axırdı. Lakin ümidləri kəsilmirdi. Ata da, ana da öz övladları barədə bir ağızdan deyirdi:

-Qayıdacaq, hökmən qayıdacaq!

Onların ikisi də qonum-qonşularla söhbətlərində dönə-dönə təkrar edirdi:

-Oğlumuz qayıtmalıdır. Çünki o, cəbhəyə qorxa-qorxa deyil cəsarətlə, gülər üzlə getmişdir. Axı, biz də onu göz yaşları ilə yola salmamışıq.

Cəbhədən məktub aldıqca atanın da, ananın da sanki qaməti düzəlir, elə bil gözlərinə işıq gəlirdi.

Aylar, illər ötdükcə kəndə gələn bəd xəbərlərin sayı çoxalırdı...

1943-cü ilin payızı idi. Hamı qələbə üçün düşünür, cəbhə üçün çalışırdı. Günlərin birində Məliklər kəndinə xoş xəbər yayıldı:

-İbrahim gəlir, İbrahim gəlir!

Muştuluq üçün Müstəqimə arvadın dalınca qaçdılar...

Qonum-qonşular, tanışlar yığıldılar, «gözün aydın, gözün aydın» sözləri dillərin əzbəri oldu, kəndi başına götürdü.

Ata-ana sanki xeyli cavanlaşmışdı. Axı onların fikri doğru çıxmışdı. Fərq orasında idi ki, İbrahim cəbhədə qolundan yaralanmışdı...

Dəvəçi Rayon Xalq Maarif Şöbəsində İbrahimi görəndə əhəmiyyət vermədilər, müəllim olduğunu güman etmədilər. Bir sənədlərinə, bir də özünə baxdılar, təəccüblə dedilər:

-Axı, bu cavan oğlan nə vaxt pedaqoji təhsil alıb, hələ müharibədə vuruşmağa da macal tapıb!

Yenidən sənədlərə nəzər saldılar. Yəqin etdilər ki, gənc olsa da, həqiqətən müəllimdir; on yeddi yaşında Quba Pedaqoji Texnikumunu bitirib, Aşağı Gəndab kənd məktəbində sinif müəllimi olubdur. Müəllimliyə təzəcə alışırdı ki, 1942-ci ildə cəbhəyə yola düşməli oldu. Cəmisi 20 yaşında ordu sıralarından tərxis olunmuşdur.

Maarif şöbəsində götür-qoy etdilər; İbrahim müəllimdən rayonda daha çox ehtiyac hiss olunan sahədə – məktəbdə ibtidai hərbi hazırlıq üzrə fənlərin tədrisində istifadə etmək qərarına gəldilər. İbrahim müəllim bir müddət Dəvəçi qəsəbə orta məktəbində şagirdləri Vətənin müdafiəsinə hazırlamaqla məşğul oldu; sonra onu həmin məktəbdə dərs hissə müdiri vəzifəsinə irəli çəkildilər.

İbrahim müəllim hələ gənc olsa da aydın dərk edirdi ki, yeni nəslin təlim-tərbiyəsi ilə yüksək səviyyədə məşğul olmaq üçün ali təhsil zəruridir. Bu fikir onu S.M.Kirov adına Azərbaycan Dövlət Universitetinə gətirdi. Beləliklə, İbrahim müəllim universitetə daxil olub, 1953-cü ildə oranın biologiya fakültəsini müvəffəqiyyətlə bitirdi.

Hələ universitetin son kursunda oxuyarkən İbrahim müəllim tədrisin metodik əsasları barədə düşünür, hiss edirdi ki, nəinki bir məktəbdə, hətta bütün məktəblərdə fənnin tədrisini təkmilləşdirmək mümkündür. Lakin bundan ötrü yuxusuz gecələrə dözmək, çətinliklərlə üzləşmək, gərgin elmi axtarışlar aparmaq lazımdır. O, çətinliklərdən qorxmadı, elmin enişli-yoxuşlu yollarında öz arzularına doğru ilk inamlı addım atdı: 1954-cü ildə V.İ.Lenin adına API-nin aspiranturasına daxil oldu və 1957-ci ildə aspiranturayı bitirdi.

Qayğılarla dolu uşaqlığı və gəncliyi kənd həyatı ilə sıx bağlı olan İbrahim müəllim istər ali məktəbdə, istərsə də aspiranturada oxuyarkən kənd təsərrüfatı problemlərinə böyük maraq göstərmişdir. Onun aspiranturada namizədlik dissertasiyası məhz bu problemə həsr edilmişdi: «Botanika kursunun şagirdlərin bitkiçilik üzrə əməyi ilə əlaqələndirilməsi və onların bilik keyfiyyətinə bu əlaqənin təsiri».

Elmi-tədqiqat işlərinə nəhayətsiz marağı, Azərbaycan pedaqoji elminə fayda vermək arzusu İbrahim müəllimi bir qədər də irəli – Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat Pedaqoji İnstitutuna gətirmişdir. O, 1957-ci ildə həmin institutda kiçik elmi işçi, bir ildən sonra isə əmək təlimi və peşəyönümü şöbəsinə müdir vəzifəsinə irəli çəkilmişdir. İbrahim müəllim həmin ildən indiyə qədər respublikamızın məktəblərində şagirdlərin kənd təsərrüfatı peşələri ilə əlaqədar əmək təliminin və peşə yönümünün təkmilləşdirilməsi məsələləri ilə məşğuldur. O, təhsildə olduğu kimi, elmin pillələri ilə tədricən yüksəlməyə başlamışdır. İbrahim müəllim 1965-ci ildə biologiyanın kənd təsərrüfatı əməyi ilə əlaqələndirilməsi problemi üzrə dissertasiya müdafiə edərək pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almış və bir qədər sonra isə SSRİ Ali Attestasiya Komissiyası onu baş elmi işçi adına layiq görmüşdür.

İbrahim Mayılovun apardığı elmi-tədqiqat işlərinin hamısı – yazdığı əsərləri, çap etdirdiyi məqalələri, elmi konfranslardakı məruzələri, müəllimlər qarşısındakı çıxışları və s. bu və ya digər şəkildə, bilavasitə və dolayısı ilə kənd təsərrüfatı, şagirdlərin kənd təsərrüfatı əməyinə yönəldilməsi problemlərinə həsr edilmişdir. «Botanika dərslərində yerli kənd təsərrüfatı bitkilərinin öyrədilməsi üsulları», «Pambıqçılıq praktikumu», «Tərəvəziçilikdən təcrübə məşğələləri», «Kənd məktəblərində şagirdlərin əmək təlimi üzrə təcrübə və müşahidələrinin təşkili» və s. adda 20 kitab və kitabça biologiya və əmək təlimi müəllimlərinin metodik hazırlığının yüksəldilməsinə və nəticə etibarı ilə şagirdlərin kənd təsərrüfatı əməyinə daha yaxşı hazırlaşdırılmasına xidmət edir.

Respublikanın kənd məktəblərinin ehtiyacları ilə bağlı olan «Pambıqçılığın əsasları», «Üzümçülüyn əsasları»,

«Çaybecərmənin əsasları» kimi proqramlar İbrahim Mayılovun apardığı tədqiqatların nəticəsidir.

Bəs İbrahim müəllimin 130-a qədər jurnal və qəzet məqalələri necə? Bu yazılar da müəllifin dərin düşüncə və axtarışlarının məhsuludur. Həmin məqalələrin ana xəttini təşkil edən başlıca ideya yuxarı sinif şagirdlərini kənd təsərrüfatı əməyinə istiqamətləndirməyin imkanlarını üzə çıxarmaqdan, bu imkanlardan maksimum dərəcədə istifadə etməyin yollarını müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. İbrahim Mayılov haqlı olaraq isbat etməyə çalışır ki, botanika və zoologiya fənlərini tədris edərkən müəllim ayrı-ayrı mövzuları yeri gəldikcə kənd təsərrüfatı əməyi ilə əlaqələndirməli, kənd təsərrüfatının bu və ya digər sahəsində tətbiq olunan üsulları elmi əsaslarını şagirdlərə başa salmalı, kənd təsərrüfatı peşələrinə onlarda maraq oyatmalıdır; kənd təsərrüfatında şagirdlərin müxtəlif formalı və məzmunlu əməyi təşkil edilən zaman təsərrüfatla bağlı olan biliklər şagirdlərə xatırladılmalı və əməli şəkildə tətbiq olunmalıdır.

İ. Mayılov öz fəaliyyəti ilə müəllimlərimizin nəinki metodik hazırlığının təkmilləşməsinə, habelə onların elmi səviyyəsinin yüksəlməsinə də kömək edir. Şöbənin aspirant və dissertantları arasında orta məktəb müəllimləri həmişə çoxluq təşkil etmişdir.

İbrahim müəllim müəllimləri təkmilləşdirmə kurslarında müəllimlərlə tez-tez görüşür, onların qarşısında əmək təliminin və peşəyönümünün aktual məsələləri ilə əlaqədar məruzə və mühazirələrlə çıxış edir.

İbrahim müəllim işlədiyi institutun ictimai həyatında fəal mövqe tutur. Onu iş vaxtından sonra da institutda tez-tez görmək olar. O, uzun illərdir ki, OADKYC-nin institut üzrə təşkilatının sədri kimi də səmərəli iş aparır.

İ. Mayılovun ictimai fəaliyyətini institutdan kənar da müşahidə etmək olar. O, «Azərbaycan məktəbi» jurnalına əlavə nəşr olunan «Əmək və politexnik təlim» məcmuəsinin redaktoru, «Şkola i proizvodstva» jurnalı redaksiya şurasının üzvüdür. İbrahim müəllim həm də Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyində tədris metodik şurasının əmək

təlimi və peşəyönümü bölməsinin sədri, Azərbaycan SSR Pedaqoji Cəmiyyəti mərkəzi şurasının nəzdində respublika pedaqoji tədqiqatları əlaqələndirmə şurasında əmək təlimi və peşəyönümü bölmələrinin rəhbəridir.

İnsan ictimai həyata, ictimai fəaliyyətə ilk qədəmlərini atarkən öz yerini düzgün müəyyənləşdirərsə, onun seçdiyi peşə bacarıq və qabiliyyəti ilə həmahəng səsleşərsə bu cür əməyin nəticəsi daha zəngin, daha fərəhli olur. Əsl xoşbəxtlik ürəyinə yatan peşəni seçməkdə, bu peşəyə qəlbən bağlanmaqda, cəmiyyətə maksimum fayda verməkdə, kollektivin və həmkarların hörmətini qazanmaqda, öz işindən, fəaliyyətindən daima zövq almaqdadır. Bu cəhətlər İbrahim müəllimə də xasdır.

İbrahim Mikayılovun xidmətləri partiya və hökumətimiz tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. O, «İgidliyə görə», «Böyük Vətən Müharibəsində Almaniya üzərində qələbəyə görə», «1941-1945-ci illərdə Böyük Vətən müharibəsində rəşadətli əməyinə görə», «Böyük Vətən müharibəsində qələbənin 20 illiyi» və digər medallarla təltif olunmuşdur. 1981-ci ildə isə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyyyətinin fərmanı ilə İbrahim Mikayılova «Azərbaycan SSR-in əməkdar müəllimi» fəxri adı verilmişdir. İbrahim müəllimin məhsuldar pedaqoji fəaliyyəti SSRİ Maarif Nazirliyinin və Azərbaycan SSR Maarif Nazirliyinin, SSRİ PEA-nın, Azərbaycan SSR Pedaqoji Cəmiyyəti Rəyasət Heyyyətinin və digər idarə və təşkilatların fəxri fərmanlarına layiq görülmüşdür.

İnsan ömrü enişli-yoxuşlu, daşlı-kəsəkli dağ yoluna bənzəyir. Bu yolu məhz fədakar adamlar, öz xalqına, Vətəninə fayda vermək istəyənlər uğurlu addımlaya bilərlər: Bizim İbrahim müəllim kimi! Biz ona ictimai və şəxsi həyatında, elmi yaradıcılığında bundan sonra da yeni-yeni uğurlar diləyir, şagirdlərin əmək təlimi və tərbiyəsinin təkmilləşdirilməsi kimi aktual bir problemin tədqiqi və həllində daha böyük müvəffəqiyyətlər arzulayırıq.

(«Azərbaycan məktəbi», 1983, №6)

III. XARİCİ ÖLKƏLƏRİN PEDAQOJİ FİKİR VƏ MƏKTƏB TARİXİNDƏN

30. НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ПЕДАГОГИКИ В НАСЛЕДИИ А.С.МАКАРЕНКО И ИХ ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ СОВРЕМЕННОСТИ

А.С.Макаренко, являясь теоретиком и практиком в области коммунистического воспитания, разработал многие проблемы педагогики, ставшие в настоящее время ее основами, ее фундаментально. Обобщив теорию и практику воспитательной работы своего имени, он сформулировал условия преодоления недостатков в работе воспитательных учреждений, условия эффективности примерия системы методов воспитания, открыл ряд важнейших закона педагогического процесса: о взаимодействии между воспитателем, развитием и условиями общественной жизни, о роли воспитания в формировании личности развивающегося человека и т.д. За идеи помогают нам глубже разобраться в теоретических проблемах современной педагогической науки и практики воспитания.

Причины недостатков в практике обучения и воспитания 20-х, 30-х годов А.С.Макаренко видел в слабой разработанности исторических проблем. Поэтому помимо практической наследие прошлого, искал теоретическое решение многих проблем, родившихся в практике колонии комуну. Отсутствие теоретического осмысления практических вопросов – одна из причин неудач в работе воспитательных учреждений.

Вторую причину неудач А.С.Макаренко видел в фетишизации отдельных средств воспитания. Он считал, что нет никаких нешгрешимых средств и нет средств обязательно порочных. Но его убеждению, успех в воспитании приносит не номенклатура педагогических приемов, не выбор их списка, а их сочетание, их

расстановка по отношению друг к другу, их естественное классовое содержание, в частности, труд как воспитательное средство возможен только как часть общей системы. Труд без идущего рядом образования, без идущего рядом политического и общественного воспитания, не приносит воспитательной пользы, оказывается нейтральным процессом.

А.С.Макаренко выступал против выведения законов педагогики только из общих положений, путем дедуцирования. Он говорил: «В качестве ведущего источника развития педагогическая наука имеет целостный опыт».

Как искусный диалектик А.С.Макаренко видел взаимосвязь индукции и дедукции в установлении педагогических истин. Как и во всякой другой области знания, опыт возникает из дедуктивных положений, и они имеют значение далеко за пределами первого момента опыта, остаются направляющим началами на всем его протяжении.

Жизнеспособной была и остается идея А.С.Макаренко, согласно которой формирование личности воспитуемых необходимо рассматривать во взаимосвязи с окружающей социальной средой. А.С.Макаренко и теоретически, и практически доказывал, что ребенок в процессе воспитания не пассивный объект воздействий воспитателей и внешних обстоятельств социальной среды. Он сам является активным субъектом многообразных отношений с внешним миром.

А в чем заключается, в таком случае, значение воспитания? По убеждению А.С.Макаренко роль воспитания в том, чтобы управлять многообразными отношениями формирующейся личности с окружающей действительностью. Весьма актуальным является положение А.С.Макаренко о том, что воспитатель может вызвать изменения соответствующих качеств личности ребенка лишь через его собственную деятельность, стимулируя разными способами активность самой формирующейся личности.

Все эти идеи не потеряли значения и для развития современной педагогики. В этом мы и видим большой вклад А.С.Макаренко в этот процесс.

(Тезисы доклада на Всесоюзной научно – практической конференции, по проблеме: «Педагогическое наследие А.С.Макаренко и современные проблемы воспитания молодежи», (15-17 марта 1988 г.))

31. Y.A.KOMENSKI DÜNYA PEDAQOJİ ELMİNİN BANİSİ KİMİ

Y.A.Komenskiyə qədər təlim, tərbiyə və təhsil sahəsində nəzəri fəaliyyət göstərmiş Sokrat, Platon, Aristotel, Yan Qus, Tomas Myuntser, Tomas Mor, Nəsrəddin Tusi, Bəhmənyar, Fransua Robel, Mişel Monten, Tommaz Komnanello və s. görkəmli şəxslərin pedaqoji fikirləri əsasən göstəriş, tövsiyə, məsləhət xarakteri daşmışdır. Bu səbəbdən də Y.A.Komenskiyə qədər pedaqoji fikir elmi səviyyəsinə yüksəlməmişdir. Hətta didaktika adlı kitablar yazmış Komenskinin müasirləri olmuş İlya Bodin və Radixi də elm səviyyəsinə qalxa bilməmişlər. Öz didaktikasını on üç müddəə əsasında qurmağa çalışan Ratixinin fikirləri pedaqoji göstəriş çərçivəsində qalmışdır.

Pedaqogikanı Y.A.Komenskinin elm səviyyəsinə yüksəldə bilməsi belə cəhətdən səciyyəlidir: əvvəla, Y.A.Komenskinin pedaqoji sistemində didaktika anlayışı bizim müasir anlayışımızdan xeyli fərqlənir. O, öz şah əsərini ona görə «Böyük didaktika» adlandırmışdır ki, təlim, tərbiyə və təhsilin bütün məsələlərini orada əhatə etmişdir. Əslində, «Böyük didaktika» pedaqogika mənasında işlənmişdir.

İkinci, Y.A.Komenski pedaqoji məsələlərin hamısını təbiətvarilik ideyası əsasında açıqlamışdır.

Üçüncüsü, Y.A.Komenskinin təbiətvarilik ideyası, bir çoxlarının anladığı kimi pedaqoji hadisələrin köklərini yalnız təbiətdə axtarmaqla məhdudlaşmır; bununla yanaşı, cəmiyyət hadisələrində də belə köklər araşdırılır. Məsələn,

Y.A.Komenski tədris ilinin başlanma vaxtını yaz fəslinə aid edir və bunu təbiətin yazda canlanması və tarla işinə yazda başlanması ilə izah edir.

Dördüncü, Y.A.Komenskinin təbiətvarilik ideyası tərbiyə edilən, təlim alan şəxsin təbiətini, onun yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərdə tutur.

Beşinci, təbiət və cəmiyyət hadisələrini, habelə, uşaq şəxsiyyətini nəzərə almamağın hansı zərərli nəticələrə gətirdiyini əsaslandırmaq da Y.A.Komenskinin təbiətvarilik ideyasının tərkib hissəsidir.

Y.A.Komenskiyə dünya şöhrəti qazandıran başlıca amillərdən biri pedaqogikanı elm səviyyəsinə qaldırmağa imkan vermiş təbiətvarilik ideyasıdır ki, bu ideya təbiət, cəmiyyət və şəxsiyyət xüsusiyyətlərini nəzərə almağın və almamağın nələrə səbəb olduğunu əsaslandırmaqdan ibarətdir.

(Y.A.Komenskinin anadan olmasının 400 illiyinə həsr olunmuş, elmi-praktik konfransın tezisləri. Bakı-1992)

32. BÖYÜK NƏZƏRİYYƏÇİ PEDAQOQ

Anton Semyonoviç Makarenko dünya pedaqogika tarixində ən görkəmli şəxsiyyətlərdən biridir. Təsadüfi deyil ki, BMT-nin maarif, elm və mədəniyyət məsələləri üzrə təşkilatının (YUNESKO) qərarı ilə onun anadan olmasının 100 illiyi bütün tərəqqipərvər bəşəriyyət tərəfindən qeyd edilir. Bu yubiley ölkəmizin xalq maarifi işçiləri, pedaqoqları, məktəbliləri üçün xüsusilə əlamətdardır.

A.S.Makarenkonun pedaqoji yaradıcılığını yalnız sovet məktəbinin keçmişinə aid etmək olmaz. Çünki onun zəngin pedaqoji irsi müasir dövrümüzə də xidmət edir. Anton Semyonoviç Makarenko incə qəlbli tərbiyəçi və geniş əhatəli nəzəriyyəçi olmuşdur. Onun böyüklüyü ondadır ki, M.Qori adına koloniyada və F.Dzerjinski adına kommunada cəmləşdirdiyi xüsusi «insan materialından» sosializm cəmiyyəti üçün faydalı şəxslər yetişdirməyin mümkün olduğunu əməli şəkildə nəinki sübut etmiş, həm də

bu zəmində elə pedaqoji ümumiləşdirmələrə və nəticələrə gəlmişdir ki, bunlar öz əhəmiyyətini hələ uzun müddət saxlayacaqdır.

A.S.Makarenkonun əməli və nəzəri irsi məktəb islahatının müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsində çox böyük fayda verə bilər. Təəssüf hissi ilə etiraf edilməlidir ki, A.S.Makarenko son zamanlar yolverilməz dərəcədə unudulmuşdur. Nəinki müəllimlər və digər maarif işçiləri, hətta pedaqoq alimlər də bu zəngin irsə nadir halda müraciət edirlər. Halbuki, tədris müəssisələrində və ailədə kommunist tərbiyəsinin əməli məsələlərinin, habelə pedaqoji prosesin nəzəri problemlərinin həllində A.S.Makarenkonun tükənməz fikir dünyası bizə kömək edə bilər.

Böyük pedaqoq əməli fəaliyyətini nəzəriyyə ilə uzlaşdırmağa böyük əhəmiyyət verirdi. Tarix dönə-dönə sübut etmişdir ki, tərbiyə işini nəzəri fəaliyyəti ilə üzvi şəkildə əlaqələndirməyi bacaran şəxs pedaqoji fikrin zirvəsinə ucala bilər. Biz bunu Y.A.Komenskinin, Robert Ouenin, İ.H.Pestalotsinin, K.D.Uşinskinin və başqa görkəmli pedaqoqların nümunəsində görürük. A.S.Makarenkonun şəxsində də bunun şahidi oluruq. «Pedaqoji poema» təkcə pedaqoji elm sahəsində şah əsər sayılmır. Bu əsər həm də dünya ədəbiyyatı fonduna daxil olmuşdur. Makarenkonun şəxsində gözəl tərbiyəçi, yaradıcı nəzəriyyəçi, yorulmaz təşkilatçı, yazıçı və publisist keyfiyyətləri üzvi şəkildə cəmləşmişdir.

A.S.Makarenkonun yaradıcılığını səciyyələndirən və sonrakı nəsillər üçün faydalı edən cəhətlərdən biri də budur ki, onun pedaqoji nəzəriyyəsi yaşadığı dövrdə sovet pedaqoji fikrinin ümumiləşmiş ifadəsi, tərbiyə sahəsində əməli işi isə sovet məktəblərində mütərəqqi təcrübələrin parlaq ifadəsi idi. O, tədris və tərbiyə müəssisələrində, pedaqoji məktubda yaxşı nə varsa, hamısını diqqətlə öyrənmiş, özünün fikir süzgəcindən keçirmiş, tətbiq etmiş və yenidən ümumiləşmələr aparmışdır.

Dünya pedaqoji fikrinin zirvələrinə ucalmaqda A.S.Makarenkoya imkan verən cəhətlərdən biri marksizim-

leninizm nəzəriyyəsinə dərinləndən bələd olması idi. O, marksizm-leninizm nəzəriyyəsinə tərbiyə məsələlərinin həllinə, pedaqoji elmin problemlərinə ustalıqla tətbiq etməyi bacarmışdır. Elə buna görə də A.S.Makarenkonun fikirləri və məsləhətləri milyonlarla oxucuları özünə cəlb etmişdir. Bu iş təsadüfi deyildi. Onun dünyagörüşü XX əsrin əvvəllərində Rusiyada, xüsusən Xarkov qəzasında fəhlə hərəkatının gücləndiyi bir şəraitdə formalaşmağa başlamışdır. Gənc Anton Semyonoviçin həyata baxışlarının marksist-leninçi istiqamət almasına Maksim Qorkinin də güclü təsiri olmuşdur. Bu təsiri A.S.Makarenkonun özü də etiraf etmişdir. O, «Maksim Qorki mənim həyatımda» adlı məqaləsində yazırdı: «Maksim Qorki məndən ötrü tək cə yazıçı deyil, həm də həyat müəllimidir...Maksim Qorki mənim şagirdlərim üçün də marksist dünyabaxışının təşkilatçısı olmuşdur. Qorki bizə nifrət etməyi, alışıb yanmağı, daha çox nikbin olmağı öyrətmiş və «qoy fırtına daha da güclənsin» tələbinin böyük sevincini duydurmuşdur».

A.S.Makarenko Böyük Oktyabr sosialist inqilabının ilk günlərindən yeni həyat quruculuğuna, yeni məktəbin təşkilinə var qüvvə ilə qoşulmuşdur. Tamamilə yeni prinsiplərə əsaslanan vahid əmək məktəbi onun ideali idi. Çünki məhz bu məktəb bütün oğlan və qızlara eyni ümumi politexnik hazırlıq verir, oğlan və qızların birlikdə, həm də ana dilində təhsil almasına şərait yaradır, təhsili dini xurafatın təsirindən qoruyur, təlimi ictimai-faydalı əməklə üzvi şəkildə əlaqələndirir, şəxsiyyətin hərtərəfli və ahəngdar inkişafını öz qarşısında əsas məqsəd qoyur, əsl humanizm prinsipinə riayət edirdi. Bütün bu keyfiyyətlərinə görə də həmin məktəb sosializm quruculuğunun güclü vasitəsinə çevrilirdi.

Müharibə və aclıq nəticəsində təsərrüfatın dağılması, əhalinin xeyli hissəsinin yaşayış yerini dəyişməsi və s. səbəblərdən minlərlə uşaq baxımsız qalmışdı. Uşaq baxımsızlığı kimi sosial bəlaya qarşı ciddi mübarizə aparmaq lazım idi. Belə bir şəraitdə 1920-ci ilin sentyabrında A.S.Makarenko Poltava yaxınlığında hüquq qaydalarını pozan azyaşlı uşaqlar koloniyasına müdir təyin olunmuşdu.

O, ilk gündən Lenin çağırışını öz pedaqoji fəaliyyəti üçün əsas götürmüşdü. Dahi rəhbərin komsomolun III qurultayında dediyi kimi, təlim vəzifələrini elə qurmaq lazımdır ki, hər bir kənddə, hər bir şəhərdə, az da olsa, ümumi əməyin bu və ya digər vəzifəsi əməli olaraq yerinə yetirilsin. Bu çağırışa uyğun olaraq, A.S.Makarenko uşaqları meşələrin vəhşicəsinə qırılmasına, ətraf kəndlərdə spirt çəkilməsinə qarşı mübarizəyə, kolonistlərin yaşadıkları binaların təmirinə, emalatxana əməyinə, kənd təsərrüfatı istehsalının təşkilinə və digər ictimai-faydalı işlərə cəlb etmişdir.

İşlədiyi koloniyanın və kommunanın xüsusiyyətlərini, şəraitini nəzərə alan A.S.Makarenko uşaqların məhsuldar əməyini təlimlə əlaqələndirməyə daha çox qüvvə və enerji sərf etmişdir. Əməyin tərbiyəvi əhəmiyyətini artırmaq üçün o, uşaqların zəhmətini sosialist təsərrüfat sisteminə qoşmağa nail olmuşdur: çalışmışdır ki, koloniyada təşkil etdiyi istehsalat əmtəəlik məhsul versin. Nəticədə həmin koloniyada dənli bitkilər, heyvandarlıq, tərəvəzçilik, gülçülük, arıçılıq və s. sahələri əhatə edən istehsalat kompleksi yaradılmış, briqadalar arasında əmək əlaqələri genişləndirilmişdir. Məsələ burasındadır ki, uşaqların əməyi təkcə təsərrüfat qaygıları ilə qapanıb qalmamışdır. Onların çoxu məktəbdə oxumuş, ictimai-siyasi tədbirlərə də cəlb edilmişdir.

A.S.Makarenkonun koloniyada tətbiq etdiyi bütün üsullar və tədbirlər uşaqların, əsasən, yenidən tərbiyəsinə yönəldilmişdi. Bu isə asan iş deyildi. Kollektivin yaradılması, orada ictimai rəyin formalaşdırılması, yenidən tərbiyə işində kollektiv və ictimai rəyə əsaslanmaq A.S.Makarenkoya çox fayda vermişdir. Tərbiyə işində bu cür üsulların sınaqdan keçirilməsi, nəzəri cəhətdən onların işlənməsi və əsaslandırılması pedaqoji aləmdə yenilik idi.

Az bir vaxt ərzində A.S.Makarenkonun rəhbərlik etdiyi koloniya özünü hər cəhətdən təmin edə bilmiş, istehsalatı isə gəlirli təsərrüfata çevrilmişdi. Buna görə də o, koloniyada uşaqların asudə vaxtını pedaqoji cəhətdən düzgün qurmağa nail olmuşdu. Klub, kino, orkestr, teatr, müxtəlif dərəcələr,

kitabxana, səyahətlər, oxuyanlara təqaüd, gözəl kostyum və s. uşaqların məhsuldar əməyi sayəsində mümkün idi.

1927-ci ilin sonunda A.S.Makarenko Xarkov şəhərinin yaxınlığında F.E.Dzerjinski adına kommunanı təşkil edəndə Qorki adına koloniyadakı zəngin təcrübə onun karına gəlmişdi. O, qısa müddətə kommunarlardan ibarət möhkəm kollektiv yarada bilmişdi. Anton Semyonoviç ölkədə sənayeləşdirmənin tələblərinə uyğun surətdə kommunada qabaqcıl təsərrüfat yaratmağa, bütün kolonistləri ictimai istehsal sisteminə qoşmağa nail olmuşdu. Kommunada elektrik cihazları və foto aparatı istehsal edən iki zavod yaradan, uşaqların məhsuldar əməyinə gündə dörd saat ayıran, onlara həm də ümumi təhsil verən A.S.Makarenko pedaqoji aləmə tam yenilik gətirmiş oldu.

«Ya təhsil, ya məhsuldar əmək» deyən pedaqoqların əksinə olaraq A.S.Makarenko həm nəzəri, həm də əməli cəhətdən sübut etdi ki, şagirdlərin məhsuldar əməyini onların təhsili ilə üzvi şəkildə əlaqələndirmək nəinki mümkündür, həm də zəruridir. Əleyhdarlarına qarşı çıxış edən görkəmli pedaqoq haqlı olaraq yazırdı ki, təhsillə, siyasi və ictimai tərbiyə ilə yanaşı getməyən əməyin tərbiyəvi faydası olmur; belə əmək bitərəf proses olaraq qalır.

Biz bu gün inamla deyə bilərik ki, məktəb islahatının müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün A.S.Makarenkonun fikirləri xüsusi aktuallıq kəsb edir. Uşaqların təhsilini və məhsuldar əməyini üzvi şəkildə əlaqələndirmək üçün səmərəli yollar axtaran Makarenko, əvvəla, tədris planına istehsalat təlimi, texniki rəsm kimi fənlər daxil etmişdir; ikincisi, o, kommunarlar kollektivini onların məhsuldar əməyi zəminində təşkil etmişdir.

A.S.Makarenkoya görə, şəxsiyyətin formalaşdırılmasına təhsilin əməklə əlaqələndirilməsindən başqa, bir sıra digər amillər də təsir göstərir. Müxtəlif texniki dərnəklərdə iştirak etmək, ictimai-siyasi fəaliyyət, musiqi və təsviri incəsənət yaradıcılığı, idmanın müxtəlif növləri ilə məşğul olmaq, ölkə üzrə gəzintilərin təşkili və s. bu cür amillərdəndir. Şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafına geniş şərait yaradıldığından

kommunadan gedən məzunlar özlərinə həyatda düzgün yol seçə bilmişlər. Onların arasında mühəndislər, həkimlər, tərbiyəçilər, jurnalistlər, rəssamlar, aktyorlar, fabrik, zavod və ya kolxoz rəhbərləri də olmuşdur.

Anton Semyonoviçin rəhbərlik etdiyi kollektiv kommuna divarları arasında qapanıb qalmamışdır. Kommuna həyatla, sosializm quruculuğu ilə müxtəlif tellərlə bağlı olmuşdur. Buna görə də Dzerjinski adına kommuna ölkənin, xalqın ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Hamiliyin müxtəlif növləri: yazışma, hərbi hissələrin, tələbələrin, fəhlələrin, inşaatçıların, yaradıcı ziyalıların nümayəndələri ilə görüşlər və s. bu məqsədə xidmət etmişdir.

A.S.Makarenkonun pedaqoji ideyalar sistemində kollektivin təşkili və kollektiv tərbiyə mərkəzi yer tutur. Lakin bu fikirdən belə bir nəticə çıxarmaq olmaz ki, guya, Makarenko kollektiv tərbiyə ideyasını birinci olaraq irəli sürüb əsaslandırmışdır. Məlumdur ki, marksizm-leninizm klassikləri kollektivçiliyi kollektiv tərbiyəsinin prinsiplərindən biri kimi əsaslandırmışdır. XX əsrin 20-ci illərində kollektiv tərbiyəsi məsələsini bir sıra pedaqoqlar, xüsusən, N.K.Krupskaya geniş işləmişlər.

Kollektiv tərbiyəsində təşkilat probleminə A.S.Makarenko böyük məna vermiş və bu cəhətə dönə-dönə qayıtmışdır. Onun fikrincə, kollektiv tərbiyəsində həyat tərzinin təşkilindən çox şey asılıdır. Əgər kollektiv məqsədyönlü şəkildə təşkil edilmirsə, orada aparılan tərbiyə işi istənilən səmərəni vermir. Kollektivin təşkili ideya-siyasi tərbiyə ilə yanaşı getməli və bu iki cəhət bir-birini tamamlamalıdır. Kollektivin təşkili onun üzvləri arasında mənəvi və sosial yaxınlığın təmin olunmasına imkan verir; üzvlər bir-birinin sevincini bölüşdürür, bir-birinin kədərinə şərik olur, orada əsl yoldaşlıq münasibətləri bərqərar edilir.

Bəs kollektivin təşkilini nədən başlamaq lazımdır? A.S.Makarenkonun fikrincə, kollektivdaxili münasibətlərin yaradılmasından! A.S.Makarenko inandırır ki, kollektivin üzvləri arasında çoxcəhətli qarşılıqlı münasibətlər sistemi yaradılsa, onlar həmin münasibətlər sisteminə qoşularsa

və məhz belə bir mühitdə ideya-siyasi iş gücləndirilərsə, kollektivçilik xüsusiyyətinə malik olan şəxsiyyətlər yetişdirmək mümkün olar.

Böyük pedaqoq kollektiv üzvləri arasındakı çoxcəhətli qarşılıqlı əlaqələr sistemində məsuliyyət tələb edən asılılığı başlıca münasibət saymışdır. A.S.Makarenkonun fikrincə, kollektivin üzvləri arasında göstəriş vermək, ona əməl etmək, müzakirəyə imkan vermək, çoxluğa tabe olmaq, məsuliyyət daşımaq mərkəzi yeri tutmalıdır.

Göstəriş vermək və tabe olmaq münasibətlərində kölgəli cəhətlər ola bilərmi? Bu cəhət A.S.Makarenkonu da düşündürmüşdür. Tərbiyə işində nöqsanlara yol verməmək üçün o, kollektivdə vəzifələri növbələşdirməyi təcrübədə sınaqdan keçirmiş və nəzəri cəhətdən əsaslandırmışdır. Göstəriş verməyə alışan uşaqların başqasının göstərişinə əməl etməyi bacarmasına imkan yaradılmışdır; kollektivin hər bir üzvü əməli olaraq yəqin etmişdir ki, nəinki əmr verməyi, həm də tabe olmağı bacarmalıdır.

Uşaq kollektivinin təşəkkülündə və formalaşmasında müəllimin, tərbiyəçinin rolu məsələsini A.S.Makarenko necə həll etmişdir? Onun əqidəsinə görə müəllim uşaq kollektivinin mütəşəkkil qüvvəyə çevrilməsində və tərbiyə işinə rəhbərlikdə təşkilatçı olmalıdır. O, işdə sübut edə bilmişdir ki, uşaq kollektivinə pedaqoji rəhbərlik uşaq özünüidarəsini nəinki zəiflətmir, hətta özünüidarənin bərqərar olması üçün pedaqoji rəhbərlik zəruri şərtlərdən biri olur. A.S.Makarenko başqa məsələlərdə olduğu kimi uşaq kollektivinə pedaqoji rəhbərlik məsələsini də inkişafda götürmüşdür. O, haqlı olaraq sübut edirdi ki, uşaq kollektivi formalaşdıqca və möhkəmləndikcə onun çoxcəhətli həyat funksiyalarını özünüidarə orqanları icra etməli, uşaqların özləri yerinə yetirməlidir. Komsomol təşkilatı yaradıldıqda isə kollektivin fəaliyyəti tədriclə ona həvalə edilməli, bu təşkilatın rolu gücləndirilməlidir.

Uşaq kollektivinin fəaliyyətində pedaqoji rəhbərliyin və uşaq özünüidarəsinin qarşılıqlı roluna dair A.S.Makarenkonun fikirləri müasir tədris müəssisələrində işin təşkili üçün

böyük aktualıq kəsb edir. Bir çox məktəblərimizdə pioner və komsomol təşkilatlarının fəaliyyətində yol verilən bəzi formalizm halları şagird kollektivinə pedaqoji rəhbərliklə özünüidarə orqanlarının düzgün uzlaşdırılmadığından irəli gəlir.

Kollektivin təşəkkülündə və formalaşmasında A.S.Makarenko hansı pedaqoji üsullardan istifadə etmişdir? M.Qorki adına uşaq koloniyasının və Dzerjinski adına kommunanın təcrübəsi göstərir ki, onun əl atdığı üsullar çox olmuşdur. Düşünülmüş tələblər, inandırma, həvəsləndirmə, cəzalandırma tədbirləri bu cür üsullardandır. A.S.Makarenkonun fikrincə, uşaqlar tələbin məqsədəuyğunluğunu başa düşdükcə o, adi tələblikdən çıxıb inama çevrilir və şəxsi hərəkətə gətirir, onun mənəvi inkişafına səbəb olur. İnandırma da belədir. Düşünülmüş, haqlı, əsaslı tələblərlə möhkəmləndirilən inam da uşaqları şüurlu intizam təhrik edən amilə çevrilir. A.S.Makarenkonun şəxsən özü qəti olaraq inanmışdı ki, aydın, dəqiq ifadə edilməyən tələblər olmasa, uşaq kollektivini təşkil etmək, orada möhkəm intizam yaratmaq və tərbiyə işini həyata keçirmək mümkün deyil.

Kollektivin tərbiyəsində A.S.Makarenko ictimai rəyə böyük əhəmiyyət vermişdir. Onun fikrincə, ictimai rəyin formalaşmasında komsomol təşkilatı aparıcı rol oynamalıdır. Kollektivdə sağlam ictimai rəy yaratmaqla A.S.Makarenko bütün kollektiv üzvlərinin hüquqlarını və mənliliyini tək-tək yeniyetmələrin özbaşınalığından qorumağa nail olmuşdur. Əxlaq normalarını, kollektivdə xilə qaydaları pozmağa meylli olan yeniyetmələr kollektiv iradə qarşısında daim aciz qalmış və tərkislah olunmuşdur. Yuxarıda göstəriləndi kimi, A.S.Makarenko tərbiyə işində hərdən cəza üsulundan da istifadə etmişdir. Başqa məsələlərdə olduğu kimi, cəza üsulunun tətbiqi məsələsində də onun fikirləri təcrübədən təcrübəyə təkmilləşmişdir. Məsələn, M.Qorki adın koloniyasının fəaliyyətinin ilk illərində A.S.Makarenko intizamsızlıqda həddini aşan uşaqlardan bəzilərinə «həbs» cəzası vermişdir. O, Osadçı adlı birisini dörd gün otaqda dustaq kimi saxlatmışdır. Həmin müddət bitəndən sonra Osadçı

koloniyanı tərک etmişdir. Anton Semyonoviç bu faktdan nəticə çıxarmış və h əmin c əza formasına daha əl atmamışdır. Koloniyanın son illərində daxili intizam qaydalarını pozanlara qarşı o, c əzanın tamam yeni humanist formalarını tətbiq etmişdir. Bu cür hallarda qəbahətə yol vermiş yeniyetmə Makarenkonun kabinetinə gəlməli və bir saat orada oturmali, qəzet, jurnala baxmalı, müdirin işinə fikir verməli, danışıqlarına qulaq asmalı və özü üçün nəticə çıxarmalı olurdu. A.S.Makarenko uşaqlara tərbiyəvi təsirdə getdikcə əxlaqi amillərə üstünlük vermişdir. O, artıq Dzerjinski adına kommunada uşaqlar qarşısında tələblərini xahiş və məsləhət formasında ifadə etməyə başlamışdır; cəza üsuluna isə olduqca nadir halda müraciət etmişdir.

Tərbiyəvi təsir vasitələrinin tətbiqinə verilən tələblər haqqında A.S. Makarenkonun fikirləri də müasir dövrümüz üçün az əhəmiyyətə malik deyil. Makarenkonun əqidəsinə görə, əvvəla, ayrılıqda götürülmüş hər hansı bir üsulu və ya vasitəni tətbiq edərkən konkret şərait, tərbiyəçinin ustalıq dərəcəsi, tərbiyə olunanın şəxsi xüsusiyyətləri və s. cəhətlər hökmən nəzərə alınmalıdır. Çünki hər hansı tərbiyəvi təsir vasitəsi həmişə, hər cür şəraitdə, hər bir şəxslə əlaqədar eyni səmərəni vermir. İkincisi, hər hansı üsul və ya vasitə ayrılıqda deyil, digər usullar və vasitələr sisteminə qoşulduqda, onlarla əlaqədar tətbiq edildikdə daha çox faydalı olur.

A.S.Makarenko pedaqogikanın metodoloji problemlərinə də toxunmuşdur. O, bir sıra yazılarında pedaqoji elmin mövzusu, tərbiyənin qanunauyğunluqları və s. məsələlərə öz münasibətini bildirmişdir.

Anton Semyonoviç uşağı tərbiyənin passiv təsir obyektinə hesab edənlərin əksinə olaraq bildirdi ki, tərbiyə zamanı uşağı fəaliyyətdə, inkişafda olan şəxsiyyət kimi götürmək lazımdır. O, bir qədər də irəli gedərək inkişafda olan uşaq şəxsiyyətini ətraf mühitdən ayırmamış, onun ətraf sosial mühitlə qarşılıqlı əlaqədə formalaşdığını söyləmişdir. Eyni zamanda A.S.Makarenko uşaq şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərini mühitin passiv məhsulu hesab edənlərin fikrini də tənqid hədəfinə çevirmişdir.

A.S.Makarenko pedaqoji qanunları fəlsəfənin, sosiologiya və psixologiyanın ümumi müddəalarına əsasən müəyyənləşdirməyə çalışan pedaqoqlara da eyni dərəcədə rişxənd edirdi. O yazırdı ki, sovet pedaqogikasının qanunları bitkin təcrübədən irəli kəlməlidir: «yalnız bitkin təcrübə, özü də həmişə gedişinə, həm də nəticələrinə görə sınaqdan keçmiş təcrübə, yalnız bitkin kompleksli təcrübələrin müqayisəsi sayəsində əldə edilən faktlar seçmək və qərar çıxarmaq üçün bizə imkan verir».

Bu fikrin sovet pedaqogikası üçün metodoloji əhəmiyyəti həm də orasındadır ki, pedaqoji prosesin bilavasitə özündə axtarılıb tapılan qanunauyğunluqlar tərbiyəçiyə, müəllimə imkan verir ki, həmin prosesə hakim olsun, onu düzgün idarə edə bilsin. Uşaq şəxsiyyətini inkişafda götürən, onu yalnız tərbiyə obyekt deyil, həm də tərbiyə subyekti hesab edən, uşaq şəxsiyyətinin ətraf mühitlə çoxcəhətli qarşılıqlı əlaqəsini qəbul edən müəllim, tərbiyə işində daha çox səmərə əldə edə bilər. Bu zaman müəllim tərbiyəni uşaq şəxsiyyətinə bilavasitə özünün təsiri kimi başa düşür, uşağa pedaqoji təsiri təlim-tərbiyə prosesindən kənarında təsəvvür etmir, formalaşan şəxsiyyətə uşağın təsirini də, uşaq kollektivinin təsirini də nəzərdə tutmalı olur. Makarenko dönə-dönə göstərirdi ki, tərbiyəçinin ən başlıca vəzifəsi uşaq kollektivini pedaqogikanın incəlikləri ilə silahlandırmaqdan, uşaq şəxsiyyətinə kollektivin daim təsir göstərməsini təşkil etməkdən ibarət olmalıdır. Belə olduqda uşaq tərbiyə obyektindən çıxıb tərbiyə subyektinə çevrilir ki, bu da özünü tərbiyə üçün əsas şərtidir. Belə olduqda uşaqlar kollektivin çoxsahəli fəaliyyətini özləri təşkil edirlər, özlərini gələcək ictimai-siyasi həyata daha fəal hazırlayırlar, bir-birinə qarşı tələbkar olur, bir-birinə inanırlar.

A.S.Makarenko pedaqogikanın nəzəri və metodoloji problemləri ilə yanaşı, metodik məsələlərlə də məşğul olmuşdur. Bu zəngin pedaqoji irs ilə tanışlıq açıq şəkildə göstərir ki, Anton Semyonoviç məktəbin, ailənin və internat tipli tədris müəssisələrinin konkret şəraiti ilə əlaqədar uşaqların və yeniyetmələrin kommunist tərbiyəsinin spesifik

məsələlərini də eyni dərəcədə təhlil süzgecindən keçirməyə vaxt tapa bilməmişdir. O cür xüsusi şəraitə malik olan tərbiyə ocaqlarında uşaqların fəaliyyətlərinin müxtəlif formalarını təşkil etməyin, onlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin sahmana salınmasının, kollektivdə vəzifələr bölgüsünün metodikasını, rejimini, tərbiyə işinin maddi təminatını yarada bilməmişdir.

Bu cür metodik işləmələrin zəruriliyini A.S.Makarenko tərbiyə ocaqlarının müxtəlifliyində görürdü. O, haqlı olaraq bildirirdi ki, bir tərbiyə müəssisəsinin təcrübəsini başqa tipli tərbiyə müəssisəsinə mexaniki şəkildə tətbiq etmək olmaz. Burada yaradıcılıq tələb olunur. Müxtəlif tipli tərbiyə ocaqlarının işində ümumi cəhətlərlə yanaşı, spesifik xüsusiyyətlər hökmən nəzərə alınmalıdır.

Konkret tədris müəssisələrində tərbiyə işinin metodikasına dair A.S.Makarenkonun fikirləri müasir dövrdə müxtəlif şəraitdə fəaliyyət göstərən məktəblərin təcrübəsini öyrənmək, ümumiləşdirmək və yaymaq üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ailə tərbiyəsi məsələlərini də A.S.Makarenko ətraflı işləmişdir. Onun fikrinə görə, məktəbdə tərbiyə işinin metodikasını ailə tərbiyəsinə köçürmək düzgün deyildir. Çünki ailə tərbiyəsinin həyata keçirildiyi şərait məktəbin şəraitindən köklü şəkildə fərqlənir. Bircə fakt gətirək. Görkəmli pedaqoqa görə, uşaqların əmək tərbiyəsi ilə təkcə məktəb deyil, ailədə məşğul olmalıdır. Lakin əmək tərbiyəsi üçün şərait məktəbdə və ailədə başqa-başqa olduğundan onu eyni metodika üzrə aparmaq düzgün deyil. Məsələn, uşaqların əməyi məktəbdə məcburidir, ailədə isə könüllü; müəyyən mərhələdə şagirdin əməyi ödənilə bilər, ailədə isə ödənilmir; övladının əməyini pul və ya hədiyyə ilə qiymətləndirən valideyn ciddi pedaqoji səhvə yol vermiş olur. Uşaq təbii şəkildə hiss etməlidir ki, məişət əməyində valideynlərinə kömək göstərmək onun müqəddəs borcudur; bu, valideynlərinə uşağın qayğısının təzahür formalarından biridir. Ailə tərbiyəsi düzgün qurulmayan hallarda məişət əməyində uşağın inkişafını ondan tələb etmək məsləhətdir.

S.Makarenkonun pedaqoji irsində digər iki xüsusiyyət də vardır. Əvvəla, o, həm inqilabaqədərki pedaqoji fikrin tarixində yaxşı nə varsa əxz etmiş və həm də müasirlərinin təcrübəsinə və fikirlərinə laqeyd qalmamışdır, onlara yaradıcılıqla yanaşmışdır. İkincisi, həm təcrübədə, həm də nəzəriyyədə müxtəlif əyrintilərə qarşı kəskin mübarizə aparmış, marksist-leninçi pedaqogikanın inkişafına bilavasitə köməklik göstərmişdir.

Onu bir nəzəriyyəçi pedaqoq kimi ucaldan cəhətlərdən biri də budur ki, bu zəhmətsevər insan sovet pedaqogikasının siyasətlə, marksist-leninçi fəlsəfə ilə, kommunist əxlaqı və estetikası ilə, psixologiya ilə sıx əlaqəsini başa düşmüş və bundan həm nəzəri, həm də əməli fəaliyyətində ustalıqla istifadə etmişdir.

Bütün bu cəhətlərinə görə A.S.Makarenkonun pedaqoji irsinə nəinki SSRİ-də, nəinki sosialist ölkələrində, hətta bir çox kapitalist ölkələrində də maraq getdikcə artır. Həmin irsin öyrənilməsi, təbliği və tətbiqinə həsr olunacaq beynəlxalq elmi sessiya bu böyük pedaqoqa olan ümumxalq ehtiramının parlaq təzahürlərindən biridir.

A.S.Makarenkonun irsindən yaradıcılıqla istifadə edilməlidir. Məktəb islahatının həyata keçirildiyi indiki şəraitdə bu irsdən istifadə etmək nə deməkdir? O deməkdir ki, böyük pedaqoqun təcrübəsinə və elmi müddəalarını sovet məktəbinin və pedaqogikasının sonrakı inkişafı ilə üzvi şəkildə nəzərdən keçirmək lazımdır; o deməkdir ki, A.S.Makarenko irsinin dövrümüz üçün aktualıq kəsb edən idealarını seçib müasir məktəb təcrübəsi və pedaqoji fikri ilə zənginləşdirmək, məktəb və ailə tərbiyəsi təcrübəsinə və nəzəriyyəsini daha da irəlilətmək və beləliklə, gənc nəsli həyata, kommunizm quruculuğu işinə daha yaxşı hazırlamaq lazımdır.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1988, №3)

33. А.С.МАКАРЕНКО – ВЫДАЮЩИЙСЯ СОВЕТСКИЙ ПЕДАГОГ

В течение длительного периода жизнеспособные педагогические идеи Макаренко были неоправданно забыты. Между тем творческое осмысление многих идей А.С.Макаренко помогло бы по-новому подойти к решению целого ряда теоретических и практических вопросов советской педагогической науки, да и учебно-воспитательной работы.

Талантливый воспитатель-практик, способный теоретик педагогической науки, А.С.Макаренко не только сумел создать замечательные воспитательные учреждения своего времени – колонию им. М.Горького и коммуны им. Ф.Э. Дзержинского, но и поднялся на высоту подлинного научного обобщения педагогического опыта, обогатив тем самым советскую педагогическую науку многими принципиальными выводами и положениями. А.С.Макаренко не написал специальной педагогической монографии, но зато создал такие художественные произведения, как «Педагогическая поэма» и «Флаги на башнях», которые вошли в золотой фонд мировой педагогической литературы.

Основные педагогические идеи А.С.Макаренко изложены в самых различных журнальных и газетных статьях, в лекциях и выступлениях. По характеру и содержанию эти его многочисленные работы можно разделить на три группы: 1. Общие вопросы теории и практики коммунистического воспитания. 2. Методика воспитательной работы. 3. Вопросы воспитания детей в семье.

К первой группе следовало бы отнести, например, такие работы А.С.Макаренко, как: «Педагогическая логика», «Цель воспитания», «Проблемы воспитания в советской школе», «Некоторые выводы из моего опыта», «Мои педагогические воззрения» и многие другие.

Ко второй группе можно отнести: «Дисциплина и режим», «Самоуправление в отряде», «Совет коллектива», «Актив», «Работа воспитателей», «Наказание и меры воздействия», «Стиль работы с коллективом» и другие.

Вопросы воспитания детей в семье охватывают следующие работы: «Общие условия семейного воспитания», «О родительском авторитете», «Дисциплина», «Семейное хозяйство», «Игра», «Воспитание в труде», «Воспитание культурных навыков» и другие.

Надо иметь в виду, что в трудах А.С.Макаренко и в его опыте, как в фокусе, отразилось все то лучшее, что было создано в теории и практике коммунистического воспитания в нашей стране в 20-30-е годы.

Совершенно по-новому подошел А.С.Макаренко к труду как средству воспитания. Он провел опыт соединения обучения с производительным трудом учащихся.

А.С.Макаренко обогатил свой педагогический опыт в коммуне им. Ф.Э. Дзержинского. За короткий период времени организовал производительный труд воспитанников коммуны в традиционных мастерских ремесленного типа, создал цехи кустарного производства, ввел разделение рабочих операций, привлек коммунаров к управлению производственной деятельностью, поднял производительность труда и наполнил жизнь воспитанников типичными для трудового коллектива отношениями.

А.С.Макаренко, обобщая свой многолетний педагогический опыт, говорил, что труд без идущего рядом образования, без идущего рядом политического и общественного воспитания не приносит воспитательной пользы, оказывается нейтральным процессом. Можно заставить трудиться человека сколько угодно, но если одновременно с этим не воспитывать его политически и нравственно, и если он не будет участвовать в общественной и политической жизни, то этот труд будет просто нейтральным процессом, не дающим положительного результата. Эта идея А.С.Макаренко

созвучна идеям школьной реформы. Он старался организовать коллектив воспитанников через общественно полезный производительный труд.

Другой характерной чертой воспитательной системы, разработанной А.С.Макаренко, было обогащение жизни коллектива, детей всем тем, что дает социализм для всестороннего развития личности. Не только сочетание труда и учебы, но и активная общественно-политическая деятельность, участие в работе клубов, различных технических и гуманитарных кружков, театральной, музыкальной и изобразительной студий, занятия различными видами спорта, путешествия, организация культурного быта понимались А.С.Макаренко как основы развития способностей воспитанников.

Положительным в опыте А.С.Макаренко было и то, что жизнь в его воспитательных учреждениях тесно переплеталась с жизнью всей советской молодежи, всего советского народа. Различные формы шефства, обмен делегациями с самыми разнообразными коллективами рабочих, студентов, строителей, воинских частей, научных учреждений, творческой интеллигенции позволяли воспитанникам А.С.Макаренко постоянно чувствовать биение пульса страны.

Воспитательный коллектив – центральное звено в стройной педагогической системе А.С.Макаренко. Воспитательный коллектив он рассматривал как социальный организм, как разновидность трудовых коллективов. Характерными чертами такого коллектива А.С.Макаренко считал единство членов коллектива, общность их деятельности, единство интересов коллектива с интересами общества. Он придавал огромное значение организации внутриколлективных и межколлективных отношений на самостоятельных началах, на детском управлении.

А.С.Макаренко на деле доказал необходимость педагогического руководства в сплочении коллектива, в осуществлении воспитательного процесса. Он рассматривал педагогическое руководство детским коллективом как

необходимое условие развития самоуправления, самостоятельности воспитанников; по мере развития коллектива функции непосредственного управления многообразными общественно полезными делами во все возрастающей степени переходили в руки самих воспитанников, органов самоуправления, организации.

Как видно, А.С.Макаренко в своем опыте удачно сочетал внешне исключаящие друг друга два начала – педагогическое руководство и самоуправление, свободу и требование. Он подчеркивал, что убеждение достигает цели, когда оно подкрепляется системой продуманных требований, а требование, в свою очередь, становится духовным стимулом развития детей, когда оно убеждает их своей целесообразностью.

А.С.Макаренко разработал целую систему мер воспитательного воздействия на детей. Наряду с методами убеждения, поощрения и наказания, он использовал просьбу, совет. Знаменательно, что А.С.Макаренко редко применял меры наказания.

Исключительно ценным с точки зрения требований современного воспитания является указание А.С.Макаренко о необходимости учета особенностей конкретной педагогической ситуации при выборе средств педагогического воздействия. Он говорил, что в зависимости от обстоятельств, времени, особенностей личности и коллектива, от таланта и подготовки воспитателей, от ближайшей цели и т.п. диапазон применения того или иного средства может увеличиваться до степени полной общности или уменьшаться до положения полного отрицания. Для великого педагога решающим в воспитательном процессе является не действие какого-то одного выбранного средства, а действие системы средств.

Большой теоретический и практический интерес представляет подход А.С.Макаренко к методологическим проблемам педагогики. Он вполне правомерно не соглашался с мнением как тех педагогов, которые

рассматривали педагогику как науку о воздействии воспитателей на детей, так и тех из них, которые рассматривали личность ребенка как пассивный продукт окружающей среды. А.С.Макаренко в одинаковой степени высмеивал и педагогов, которые старались выводить педагогические законы из философии, социологии и психологии. Для него педагогический закон ни в коем случае не может полностью дедуцироваться от какого бы то ни было общего положения. Основанием для закона педагогической науки должна быть индукция цельного опыта; только цельный опыт, проверенный и в самом его протекании и в результатах, только сравнение цельных комплексов опыта может представить нам данные для выбора решения.

Как теоретик педагогики А.С.Макаренко обоснованно утверждал, что ребенок в процессе воспитания не является пассивным объектом воздействия воспитателей и внешних условий социальной среды; ребенок, по его убеждению, является активным субъектом многообразных отношений с окружающим миром. Сущность же воспитательной деятельности состоит в управлении многообразными отношениями формирующейся личности с окружающей действительностью. А задача педагогики – раскрыть закономерности развития этих отношений, вооружить воспитателей выявленными закономерностями, обеспечив целенаправленное руководство воспитательным процессом, развитием тех или иных качеств личности ребенка через его собственную деятельность, стимулированием активности самой формирующейся личности.

Говоря о факторах, активно формирующих личности воспитуемых, мы не должны забывать мысль А.С.Макаренко о роли воспитательного коллектива. Он неоднократно подчеркивал, что субъектом целенаправленного влияния на формирующуюся личность обязательно должен становиться и детский коллектив, который лишь в этом случае может называться воспитательным. Именно в этом случае ребенок

перестает быть лишь объектом педагогического воздействия, а становится активным и сознательным субъектом самовоспитания.

А.С.Макаренко интенсивно разрабатывал вопросы методики воспитания. Он с позиций гуманизма переосмыслил такие традиционные методы воспитания, как поощрение и наказание, методические проблемы воспитательной работы с детьми и подростками в конкретных условиях школы, семьи, воспитательного учреждения интернатного типа.

А.С.Макаренко широко ставил и развивал проблемы воспитания детей в семье. Каких только вопросов семейного воспитания он не касался?! И общие условия семейного воспитания, и семейные хозяйства, детские игры и руководство ими, дисциплина в семье, воспитание в труде, половое воспитание, воспитание культурных навыков, авторитет родителей и многие другие вопросы семейного воспитания были в центре внимания А.С.Макаренко. Поэтому любой родитель может многому научиться у этого замечательного педагога.

Достаточно обратиться лишь к мыслям А.С.Макаренко об авторитете родителей, чтобы убедиться в справедливости этого вывода. Опираясь на многочисленные факты своего наблюдения, он выявляет; целый ряд видов родительского авторитета: авторитет подавления, авторитет расстояния, авторитет педантизма, авторитет резонерства, авторитет доброты, авторитет дружбы, авторитет подкупа. А.С.Макаренко все эти виды родительского авторитета называет ложными.

Характерно, что на фоне научного анализа ложных видов родительского авторитета А.С.Макаренко обосновывает настоящий, педагогически целесообразный авторитет родителя.

Как педагог, мастерски сочетавший в своем творчестве практичную и теоретическую деятельность, А.С.Макаренко разработал и обосновал цельную

педагогическую систему, охватившую методологические и методические стороны воспитательного процесса.

Теоретически обоснованные и практически доказанные положения А.С.Макаренко с большим успехом могут быть применены в наших воспитательных учреждениях. Руководители школ и других воспитательных учреждений, воспитатели, учителя и родители найдут в педагогическом наследии этого выдающегося педагога много ценного и полезного, способного содействовать повышению уровня воспитательного процесса на современном этапе развития народного образования.

(«Русский язык и литература в Азербайджанской школе», 1988, №3)

34. ƏMƏK TƏLİMİNİN TARİXİNƏ DAİR DƏYƏRLİ TƏDQIQAT ƏSƏRİ

Müasir məktəblərimizdə təlim və tərbiyənin yüksək səviyyədə təşkilinə kömək edən amillərdən biri də məktəb işinin ayrı-ayrı sahələrinin tarixən necə yarandığını, hansı inkişaf mərhələlərini keçdiyinin bilməkdir. Məsələn, estetik tərbiyənin, yaxud əmək tərbiyəsinin səviyyəsini yüksəltmək üçün, eləcə də tərbiyənin həmin sahələrinin gələcək inkişaf perspektivlərini düzgün müəyyən etmək üçün həmin sahələrin tarixi inkişaf yollarını aydın təsəvvür etməyin əhəmiyyəti az deyildir.

Etiraf etməliyik ki, məktəblərimizdə əmək təlimi sahəsində hiss edilən çətinliklərin və yol verilən nöqsanların səbəblərindən biri də əmək təliminə dair təcrübənin və nəzəriyyənin tarixi inkişaf yolları haqqında, xüsusən digər ölkələrdə bu işin vəziyyəti haqqında biliyimizin məhdud olmasıdır.

Son vaxtlarda edilən bəzi təşəbbüslər bizi bu cəhətdən sevindirməyə bilməz. V.Lapçinskayanın və B.Aranskinin «İngiltərədə maarif sistemi» (RSFSR PEA-nın nəşri, 1961) və A.Piskunovun «Almaniyada əmək məktəbinin

nəzəriyyəsi və təcrübəsi» (RSFSR PEA-nın nəşri, 1963) adlı əsərləri kapitalist ölkələrində maarif və pedaqoji fikir haqqında təsəvvürümüzü xeyli genişləndirir.

1967-ci ildə «Prosveşeniye» nəşriyyatının çapdan buraxdığı «İngiltərədə əmək təliminin tarixi» adlı kitab diqqəti xüsusi cəlb edir. Kitabın müəllifi Qəriyyə Səlimova yoldaş tipik kapitalist ölkələrindən biri olan İngiltərədə əmək təliminin tarixini utopik sosialist Tomas Mardadan tutmuş müasir dövrə qədər izləyərək çox dəyərli bir tədqiqat əsasında yarada bilmişdir.

Əsərin həcmi 15 çap vərəqidir. O, beş fəsildən və nəticədən ibarətdir. Birinci fəsildə XVI əsrdən XIX əsrin ortalarınaqədər İngiltərədə əmək təliminə dair irəli sürülmüş fikirlər təhlil edilir, XIX əsrin sonlarında məktəb islahatı və ümumtəhsil məktəblərinə əmək təliminin gətirilməsi məsələləri ikinci fəsildə şərh edilir. əsərin üçüncü fəslində XIX əsrin əvvəllərindən birinci dünya müharibəsinin sonuna qədər olan dövr ərzində əmək təliminin nəzəriyyəsi və təcrübəsi əhatə olunur. Hər iki dünya müharibəsi arasındakı dövrdə əmək təlimi məsələləri əsərin dördüncü fəslinin məzmununu təşkil edir. Müəllif ikinci dünya müharibəsindən sonra İngiltərə məktəblərində əmək təlimi məsələlərini əsərin sonuncu fəslində izah edir.

İngiltərədə maarif və pedaqoji fikrə dair mövcud kitablardan fərqli olaraq, Q.Səlimova yoldaş bu tipik kapitalist ölkələrində əmək təlimi təcrübəsi və əmək təlimi nəzəriyyəsinin inkişafını vəhdətdə götürməyə çalışmış və biz deyərdik ki, müəllif buna müvəffəq ola bilmişdir. Fikrimizcə, monoqrafiyanın bu cəhəti onu xarakterizə edən müsbət xüsusiyyətlərdən biri kimi qeyd edilməlidir.

Müəllif tədqiqat zamanı təkcə rus və ingilis dilində çap olunmuş pedaqoji ədəbiyyatbiyyatı və tarixi materialları öyrənməklə kifayətlənməmişdir. O, qanunvericilik materiallarından, əmr və sərəncamlardan, parlament protokollarından, ictimai təşkilatların çıxışlarından və bir sıra digər mənbələrdən də geniş istifadə etmişdir. Belə bir geniş və müxtəlif mənbələrdən alınmış məlumatın işlənilməsi

müəllifə əmək təcrübəsi və nəzəriyyəsi sahəsində aparılan sinfi mübarizəni açıb göstərmək imkanı vermişdir.

Haqqında danışdığımız tədqiqat bizi həm indiyə qədər elmə məlum olan pedaqoqların və maarif işçilərinin fikirləri ilə, həm də ədəbiyyatbiyyatda adına rast gəlmədiyimiz şəxslərin fəaliyyəti və fikirləri ilə tanış edir. Məsələn, XVIII əsrdə İngiltərə burjua inqilabı zamanı mütərəqqi ictimai və pedaqoji fəaliyyət göstərmiş Djon Düri, Cerar Unistenli, XIX əsrin sonlarında yaşamış görkəmli təbiətşünaslardan Tomas hensli, Armstronq və başqaları buna misal ola bilər.

XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərmiş Uiliyam Sleytin, Sandersonun, Flipp Maqnusun, Fintçin və habelə müasir dövrümüzdə çıxış edən S.Robertsonun, Plenisterin və bir çox başqa şəxslərin fikirlərinin əsərdəki geniş və hərtərəfli təhlili göstərir ki, İngiltərədə əmək təlimi haqqında müxtəlif variantlı pedaqoji təkliflər irəli sürülmüşdür. Belə bir geniş pedaqoji zəmin təhlil edilməzdisə hökumətin və rəsmi orqanların əmək təlimi sahəsində tutduğu mövqenin xüsusiyyətlərini başa düşmək çətin olardı.

Əsər oxucunu belə bir nəticəyə gətirir ki, əqli tərbiyə, fiziki tərbiyə, əxlaqı tərbiyə üçün əmək təliminin böyük əhəmiyyətə malik olduğunun ayrı-ayrı ideoloqlar tərəfindən lazımı qədər əsaslandırılmasına baxmayaraq İngiltərənin rəsmi hökumət orqanları bu məsələnin həllində həmişə hakim sinfin mənafeyi mövqeyində durmuş və buna görə də əmək təliminə məhdud istiqamət verməyə çalışmışdır. Aydın olur ki, başqa-başqa məktəblərdə əmək təliminin məzmunu da, məqsədi də bir-birində xeyli fərqlənir. Fəhlələrin uşaqları üçün kütləvi məktəblərdə tədris planına əsasən əmək təliminə tədris vaxtının 25-30 faiz verilir, imtiyazlı təbəqələrin övladları üçün olan qrammatika məktəblərində və buna bənzər başqa məktəblərdə isə əmək təlimi şagirdlərin istəyi ilə təşkil edilir. Belə bir şəraitdə əmək təlimi ilə son dərəcə az şagird məşğul olur.

Müəllif geniş praktik material əsasında belə bir düzgün nəticə çıxarır ki, İngiltərənin tarixi inkişafının müxtəlif mərhələlərində məhz fəhlələr əmək təlimi sahəsində də

bütün mütərəqqi fikirlərin əsl varisidirlər. Fəhlə sinfinin qabaqcıl nümayəndələri əmək təlimi sahəsində mütərəqqi fikirlər söylədikləri və bu fikirlərin həyata keçirilməsi uğrunda mübarizə apardıqları halda, burjua pedaqogikasının nümayəndələri həmin mütərəqqi fikirlərdə üz çevirir, şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafında əmək təliminin rolunu azaltmağa çalışırlar.

Monoqrafiya nəinki elmi işçilərə, ali məktəb müəllimlərinə, habelə orta məktəb müəllimlərinə və digər maarif işçilərinə də fayda verə bilər. Əsərin həm elmi, həm də əməli əhəmiyyəti vardır. Onu əldə edib ətraflı tanış olmağı bütün oxuculara məsləhət görürük.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1969 №1)

35. PEDAQOJİ FİKİR DÜHASI

1971-ci il yanvarın 3-də Konstantin Dimitiyeviç Uşinski-nin ölümünün 100 ili tamam oldu. Bu tarixi hadisəni təkcə sovet xalqları deyil, bütün mütərəqqi bəşəriyyət qeyd edir.

K.D.Uşinskiyə qədər Rusiyada pedaqoji fikirlə, maarif və məktəb məsələləri ilə bir çox şəxslər məşğul olmuşlar. Lakin bunların arasında rus pedaqogikasını elm şəklinə salan və buna görə də rus pedaqogikası elminin bünövrəsini qoyan K.D.Uşinski olmuşdur.

Bir nəzəriyyəçi pedaqoq kimi K.D.Uşinskinin böyüklüyü orasındadır ki, o, dövrünün maarif məsələləri ilə əməli şəkildə məşğul olmuş, öz pedaqoji fikirlərini təlim-tərbiyə işləri ilə üzvü surətdə əlaqələndirmişdir.

K.D.Uşinski aydın şəkildə başa düşürdü ki, məktəb təcrübəsi olmadan pedaqoji nəzəriyyə və pedaqoji sistem yaratmaq mümkün olmadığı kimi, mütərəqqi pedaqoji fikirsiz və qabaqcıl məktəb, qabaqcıl məktəb təcrübəsi yaratmaq olmaz.

Buna görə də K.D.Uşinski Rusiyada nəinki elmi pedaqogikanın, həm də əsl xalq məktəbinin banisi, onun yaradıcısı olmuşdur. Böyük pedaqoq özünün işləmiş olduğu

pedaqoji ideyalar əsasında «Uşaq aləmi» və 1-ci, 2-ci, 3-cü tədris illəri üçün «Ana dili» kimi dərsliklər yaratmışdır. Hələ özünün sağlığında «Uşaq aləmi» adlı dərslik on dəfə, «Ana dili» dərslikləri isə atırlıqda 10 və 9 dəfə çap edilmişdir.

Böyük Oktyabr sosialist inqilabına qədər «Ana dili» (1-ci il) 146 dəfə, «Ana dili» (2-ci il) 128 dəfə, «Ana dili» (3-cü il) isə 1907-ci ilə qədər 23 dəfə yenidən çap olunmuşdur. Yaxud, «Uşaq aləmi» dərsliyinin 1-ci hissəsi 1903-cü ilə qədər 43 dəfə, 2-ci hissəsi isə 37 dəfə yenidən nəşr olunmuşdur.

K.D.Uşinskinin ən böyük, ən geniş həcmli əsəri olan «İnsan tərbiyənin obyektini kimi» («Pedaqoji antropologiya») isə 1916-cı ilədək 13 dəfə yenidən nəşr olunmuşdur.

Rusiyada bir sıra nəsillər həmin dərsliklər üzrə təlim və tərbiyə almışdır. Bu, xalqa, vətənə sədaqətlə xidmət etməyin gözəl nümunələrindən biri kimi sonrakı pedaqoqlara güclü təsir etmişdir.

K.D.Uşinski həmişə çalışırdı ki, hər hansı pedaqoji qaydanın, pedaqoji məsləhətin əsaslarını, köklərini açsın; təlim və tərbiyə zamanı müəllimin istifadə etdiyi pedaqoji qaydalara dair onda yəqinlik, bir inam əmələ gəlsin.

Buna görə də K.D.Uşinski çox yaxşı bilirdi ki, pedaqogika, əsl pedaqoji nəzəriyyə təkcə pedaqoji təcrübəyə əsaslanma bilməz. Pedaqoji təcrübə ilə yanaşı, pedaqoji təcrübənin ümumiləşdirilməsi ilə yanaşı fəlsəfəyə, psixologiyaya, fiziologiyaya, anatomiyaya, tarixə, siyasi iqtisadi və digər elmlərin nəticələrinə də əsaslanmalıdır.

K.D.Uşinski çox haqlı olaraq deyirdi ki, əgər biz insanı hərtərəfli tərbiyə etmək istəyiriksə, əgər əsl insan tərbiyə etmək istəyiriksə, onu hərtərəfli öyrənməli, insan haqqında hərtərəfli məlumatla malik olmalıyıq. K.D.Uşinski ən başlıca əsərini – «Pedaqoji antropologiyası» məhz bu məqsədlə yazmış, həmin ideyanı həyata keçirməyə çalışmışdır.

K.D.Uşinskinin yaratmış olduğu pedaqoji sistemin əsasını təşkil edən ideyalardan biri də xəlqçilikdir. Rus xalqının böyük oğluna görə gənc nəslin bütün təlim və tərbiyəsi vətənin təbiətinə, xalqın xüsusiyyətlərinə, onun

mədəniyyətinə, dilinə, ədəbiyyatına, keçmişinə, xalq yaradıcılığına əsaslanmalıdır. K.D.Uşinskinin pedaqogikada xəlqilik ideyası onun xəlqilik ideyası onun xalqın tükənməz yaradıcı qüvvələrinə inamından, xalq məhəbbətindən, sadə insan zəkasına ehtiramından irəli gəlmişdir.

Bundan belə bir nəticə çıxarmaq olmaz ki, guya K.D.Uşinskinin yaratdığı pedaqoji sistem məhdud milli çərçivəyə xas olan sistemdir. K.D.Uşinski alman tərbiyə sistemini və pedaqoqlarının nəzəriyyələrini formal, mücərrəd xarakter daşdığına görə, məhz milli məhdudiyyətinə görə kəskin tənqid etmişdir.

K.D.Uşinski tərbiyəyə şəxsiyyətin əqli, fiziki, əxlaqi, estetik cəhətdən məqsədəuyğun, planlı şəkildə formalaşdırılması kimi baxırdı. O, çox haqlı olaraq tərbiyəni ictimai hadisə, tarixi inkişafın məhsulu, qanunauyğun və obyektiv proses hesab edirdi. K.D.Uşinski müəllimlərə məsləhət görürdü ki, ayrı-ayrı pedaqoji hadisələr əsasında duran qanunauyğunluqları öyrənsinlər və öz fəaliyyətlərini bu qanunauyğunluqlar baxımından təşkil etsinlər.

K.D.Uşinski tərbiyənin rolunu nə şişirtmiş, nə də həddən artıq kiçiltmişdir. O, düzgün olaraq yazırdı ki, tərbiyə vasitələri təkmilləşərək insanın fiziki, əqli, əxlaqi qüvvələrinin hüdudlarını xeyli genişləndirə bilər.

Böyük pedaqoqa görə tərbiyənin başlıca məqsədi insanı həyata, əməyə hazırlamaqdan ibarət olmalıdır. İnsanlara xoşbəxtlik gətirmək əzmində olan tərbiyə onlarda fiziki, əxlaqi, estetik, əqli keyfiyyətlərin inkişafına və formalaşmasına xidmət etməlidir. Tərbiyə elə adamlar boya-başa çatdırmalıdır ki, onların ilk tələbatı əmək olsun, qayələri vətən və xalq mənafeələrinə xidmət etmək olsun.

Bu cür adamların tərbiyəsində istifadə olunan başlıca vasitələrdən birini K.D.Uşinski ana dilində görürdü. O, ana dilini xalqın mənəvi xəzinəsi hesab edirdi: bütövlükdə xalq dildə mənəviləşir, xalq yaradıcılığının qüdrəti, vətən səmasının səsləri, onun havası, iqlimi, tarlaları, dağ və dərələri, fırtına və göy gurultuları – bütün bunların hamısı dil vasitəsilə fikirdə əks olunur.

K.D.Uşinski geniş mənada tərbiyənin bir çox köklü problemləri ilə yanaşı, təlimin də ən vacib məsələlərini ətraflı şərh etmişdir. O, təlimin mahiyyətini açmağa çalışmış və göstərmişdir ki, şagirdlər təlimdə biliksizlikdən biliyə, az bilikdən çox biliyə, səthi bilikdən dərin biliyə doğru irəliləyirlər. K.D.Uşinskinin fikrincə, müəllim tərəfindən verilən biliklərin şagirdlər tərəfindən mənimsənilməsi prosesi təlimdir.

O, elmi dəlillərlə sübut edirdi ki, təlim ayrı-ayrı fakt və hadisələrdən alınan təəssürat və duyğular əsasında qurulmalıdır, çünki adamın şüuruna qida verən duyğu orqanlarıdır. Bu qnosoloji ideyadan çıxış edən K.D.Uşinski təlimdə əyanilik prinsipini inkişaf etdirib yeni dəlillərlə əsaslandırılmışdır.

K.D.Uşinskinin geniş qneseoloji, psixoloji və pedaqoji əsaslarda şərh etdiyi köklü prinsiplərdən biri də təlimdə şagirdlərin şüurluluğunu təmin etməkdir. O, oxucuları, habelə müəllimləri inandırır ki, təlimdə maksimum nəticə almaq üçün müəllimin rəhbərliyi altında bilik və bacarıqların şagirdlər tərəfindən fəal və şüurlu mənimsənilməsini hökmən təmin etmək lazımdır.

Təlimdə təkrara K.D.Uşinski xüsusi əhəmiyyət vermişdir. «Təkrar biliyin anasıdır» fikrindən çıxış edən Uşinski haqlı olaraq düşünürdü ki, təkrardan məqsəd tək-cə yaddan çıxmış bilikləri yenidən yada salmaqdan ibarət ola bilməz, təkrar vasitəsilə müəllim gərək birinci növbədə unutmaq hallarının qarşısını alsın, yəni mənimsənilmiş bilikləri daha da möhkəmləndirsin.

K.D.Uşinskinin təlim və tərbiyə haqqında fikirlərinin böyük əksəriyyəti bu gün üçün də öz əməli və nəzəri əhəmiyyətini saxlayır. Təlimin şagirddən iradi səy tələb etdiyi haqqında böyük pedaqoqun fikirləri də bu baxışdan faydalıdır. K.D.Uşinski haqlı olaraq deyirdi ki, təlimin yalnız maraq əsasında qurmaq düzgün deyildir. Yalnız maraq üzərində qurulan təlim şagirdlərdə iradi keyfiyyətlərin inkişafına xidmət edə bilməz. Belə olduqda

şagirdlər iradə cəhətdən zəif olur, özlərini ələ almaq lazım gəldikdə çətinlik çəkirlər.

Əsl təlim isə şagirdlərdə psixoloji keyfiyyətlərin, xüsusən iradi keyfiyyətlərin inkişafına kömək etməlidir. Təlim zamanı yeni-yeni biliklər almaq üçün şagirdlər iradi səy göstərməli olurlar. Buna görə də müəllim maraqla yanaşı, şagirdlərdə iradi keyfiyyətlərə də əsaslanmalıdır.

K.D.Uşinski didaktika ilə metodika arasında qarşılıqlı əlaqəni düzgün şərh etmişdir. O deyirdi ki, təlimin ümumi məsələləri haqqındakı fikirlər xüsusi metodikanı qidalandırdığı kimi, ayrı-ayrı fənlərin tədrisi məsələləri haqqındakı fikirlər də didaktikanı faydalandırır. Buna görə də K.D.Uşinski həm pedaqoqlarla metodistlərin, həm də pedaqoq və metodistlərlə müəllimlərin, həm də müəllimlərin bir-biri ilə əlaqə saxlamasını, bir-birinin işini öyrənməsini məsləhət görürdü.

Təlim-tərbiyədə cəza və həvəsləndirmə vasitələri haqqında K.D.Uşinskinin 100 il bundan əvvəl söylədiyi fikirlər bu gün də öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

K.D.Uşinskinin mütərəqqi pedaqoji fikirləri, onun elmi pedaqoji sistemi nəinki Rusiyada, habelə ondan çox-çox kənarlarda yaşayıb yaradan qabaqcıl pedaqoqlara güclü təsir göstərmişdir. Məsələn, Azərbaycanca R.Əfəndiyev, Gürcüstanda Y.Qoqebaşvili, Ermənistanda Q.Aqayan və bir çox başqaları K.D.Uşinskinin tükənməz yaradıcılığından bəhrələnmişdir.

Dahi pedaqoqun pedaqoji irsinə əsil qiymət yalnız sosialist inqilabından sonra, Sovet hakimiyyəti dövründə verilmişdir. 1946-cı il yanvarın 3-də SSRİ Xalq Komissarları Soveti K.D.Uşinskinin əsərləri küllüyatının çapını qərara almışdır. Bu qərara əsasən dünya pedaqogikası klassiklərindən biri olan K.D.Uşinskinin on cildlik əsərləri külliyatı çap olunmuşdur. 1947-ci ildən ən yaxşı pedaqoji əsərlərin müəllifləri K.D.Uşinski medalı ilə təltif olunur.

K.D.Uşinskinin dərin məzmunlu əsərlərinə nəinki alimlər və metodistlər, həm də müəllimlər dönə-dönə müraciət edir,

hər dəfə ondan bəhrələnir, təlim-tərbiyənin keyfiyyətini daha da yüksəltməyə çalışırlar.

(«Azərbaycan müəllimi», 1971 6D)

36. BÖYÜK PEDAQOQ

K.D.Uşinski dünya pedaqogikasının qüdrətli bahadırlarındandır. O elə bir sönməz günəşdir ki, əsrlər keçdiyinə baxmayaraq, pedaqoji fikir tarixinin zirvələrindən ətrafa zəifləmək bilməyən şölələr saçmaqda davam edir.

K.D.Uşinski az bir vaxt ərzində (47 yaşında vəfat etmişdir) ağılasığmaz qədər faydalı işlər görmüşdür. O, gah məktəblərdə dərs demiş, gah məktəbə rəhbərlik etmiş, gah jurnallara redaktor olmuş, gah müxtəlif xarici ölkələrdə maarif məsələlərini öyrənmiş, gah da əsərlər yazmış, dərslilər tərtib etmişdir.

K.D.Uşinski bütün gücünü, zəkasının bütün qüdrətini, əziz həyatını belə başdan-başa xalqının gələcək xoşbəxtliyinə sərf etmişdir. Mən deyərdim ki, inqilaba qədər rus xalqının mariflənməsinə, mütərəqqi təhsilə və elmə sahib olmasına, mədəniyyət pillələri ilə yüksəlməsinə K.D.Uşinski qədər güclü təsir göstərmiş olan şəxs olmamışdır. Vətən qarşısında, gələcək qarşısında, xalq qarşısında K.D.Uşinski göstərmiş olduğu xidmət, hər şeydən əvvəl, onun tərtib etdiyi dərslilər vasitəsilə ifadə olunmuşdur.

K.D.Uşinskinin təmamilə yeni, mütərəqqi elmi əsaslarda tərtib olunmuş «Ana dili» və «Uşaq aləmi» adlı dərslilər bir nəslə deyil, bir çox nəsillərə bilik və təhsil vermişdir.

K.D.Uşinski yeddi min səhifəlik yüzdən artıq sanballı, orijinal əsər qoyub getmişdir. O, fəlsəfəyə, pedaqogikaya, fiziologiyaya, anatomiya, məntiqşünaslığa, dilçiliyə, tarixə, coğrafiyaya və s. elm sahələrinə dərinləndən bələd olmuş, 1500-ə qədər tarixi şəxsin müxtəlif sahələrə dair yazmış olduqları əsərləri oxuyub, onları təhlil edə və ümumiləşdirə bilmiş, həm də ustalıqla pedaqogikanın xidmətinə verməyə çalışmışdır.

K.D.Uşinski nəinki xalq üçün, xalqının balaları üçün dərin mənalı, saf əxlaqı, elmi quruluşlu dərsliklər yazmışdır. O, Rusiyada həm də xalq məktəbinin bünövrəsini qoymuş, xalq məktəbinin yaradıcısı olmuşdur. K.D.Uşinski dönmədən, yenilmədən, ardıcıl olaraq sübut edirdi ki, məktəb xalqa mənsub olmalı, xalqa xidmət etməlidir.

Xalqdan ilham almaq, xalqa xidmət etmək hissi K.D.Uşinskidə o qədər güclü idi ki, bu hiss böyük pedaqoqun pedaqoji sisteminin əsasını təşkil edən ən başlıca ideyaya – xəlqilik ideyasına çevrilmişdir. K.D.Uşinskinin tərtib etdiyi proqramlar və dərsliklər də, onun təklif və təşkil etdiyi məktəblər də, yaratdığı pedaqoji sistem və xəlqilik mövqeyindən işlənmişdir.

K.D.Uşinski Azərbaycanda maarifin, mədəniyyətin və pedaqoji fikrin sürətlə inkişaf etməsinə güclü və son dərəcə faydalı təsir göstərmişdir.

K.D.Uşinskinin inqilaba qədər Azərbaycana, Azərbaycanda maarifin və pedaqoji fikrin inkişafına səmərəli təsiri əsasən Qoridə açılmış Zaqafqaziya müəllimlər seminariyası vasitəsi ilə olmuşdur. Deməliyə ki, həmin seminariya K.D.Uşinskinin layihəsi əsasında onun ən yaxın silahdaşlarından biri olan D.D.Semyonov tərəfindən açılmışdır.

Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsində işləmiş, oxumuş və ya onunla əlaqə saxlamış olan A.O.Çernyayevskinin, Rəşidbəy Əfəndiyevin, Məhəmməd ağa Şaxtaxtlının, Firudin bəy Köçərlinin, Paşa Məmmədovun, Mahmud Mahmudbəyovun, Fərhad Ağazadənin, Abdulla Şaiqin, Hacı Əbülqasım Axundzadənin, Mir Abbas Mir Abbaszadənin, Abdullabəy Ağabəylinin, Harunbəy Sultanovun və başqalarının həm əməli pedaqoji fəaliyyətlərinə, həm pedaqoji görüşlərinin formalaşmasına, həm də əlifba və qiraət kitablarının tərtibinə K.D.Uşinskinin güclü təsiri açıq-aydın hiss olunur.

Azərbaycanda maarifin, məktəbin, pedaqoji və metodik fikrin sovet dövründə sürətli inkişafına K.D.Uşinskinin güclü təsir etdiyini də unutmamaq olmaz. Bu da təbiidir.

Hələ XIX əsrin ikinci yarısında K.D.Uşinskinin Rusiyada çox çətinliklə çap olunmuş nəzəri pedaqoji əsərlərindən bəziləri bizə hələ məlum olmayan yollarla Azərbaycana da gətirilmişdir. Biz «İnsan tərbiyəsinin obyektini kimi (Pedaqoji antropologiya təcrübəsi)» adlı əsərin 1871-ci il, 1881-ci il, 1885-ci il nəşrlərini nəzərdə tuturuq. K.D.Uşinskinin inqilabdakı çap olunmuş nəzəri pedaqoji əsərlərini Azərbaycanda ələ keçirmək tək-tək mütərəqqi adamlara nəsis olurdur. O, zaman həm Rusiyada, həm də Azərbaycanda K.D.Uşinskinin fikirləri rəsmi dairələr tərəfindən rəğbətlə qarşılanmırdı. Qabaqlar K.D.Uşinskinin əsərlərini əldə etmək çox çətin olurdusa, əgər K.D.Uşinski-nin yaradıcılığından geniş müəllimlər kütləsinin xəbəri olurdusa, K.D.Uşinskinin yaradıcılığı Sovet dövründə bütün xalqa, bütün maarif işçilərinə, bütün müəllimlərə məxsus edildi. Onun əsərlərinin geniş miqyasda çap etdirilib kütlələrə çatdırılması yalnız Sovet hakimiyyəti illərində mümkün olmuşdur. K.D.Uşinskinin əsərləri külliyyatı bir neçə dəfə çap olunmuşdur.

K.D.Uşinski əsərlərini Azərbaycan dilinə tərcümə etmək təşəbbüsləri də olmuşdur. Məsələn, yuxarıda adını çəkdiyimiz bir sıra pedaqoq və metodistlər K.D.Uşinski dərsliklərindən bir sıra materialları vaxtı ilə Azərbaycan dilinə tərcümə etmişlər. 1941-ci ildə Aznəşr «K.D.Uşinski məktəbdə təlim-tərbiyə işləri haqqında (pedaqoji əsərlərindən çıxarılmış parçalar)», 1946-cı ildə «Azərbaycan məktəbi» jurnalı «K.D.Uşinski təlim-tərbiyə haqqında (parçalar)», 1953-cü ildə Azərbaycanərnəşr K.D.Uşinskinin «Seçilmiş əsərləri» adlı kitabını çap etmişlər.

Azərbaycan pedaqoqları və metodistləri dönə-dönə K.D.Uşinskiyə müraciət etmiş və onun əsərləri, fikirləri haqqında məqalələr yazmış, tədqiqatlar aparmışlar. Ə.Seyidov, M.Muradxanov, Ə.Həsənov, Ə.Tağıyev, Ə.Qarabağlı, C.Cəbrayılıbəyli, Ə.Zəkuzadə və başqalarının yazıları buna nümunə ola bilər.

Bu sətirlərin müəllifi üçün K.D.Uşinski yaradıcılığı xüsusi ilham mənbəyi olmuş və öz namizədlik dissertasiyasını ona həsr etmişdir.

Nə üçün Rusiyada, bütün müttəfiq respublikalarda, digər sosialist ölkələrində K.D.Uşinski ideyaları şüurlara hakim olmuş, qələbələrə yol açmışdır?

Bu suala yuxarıda qismən cavab vermişik. Başqa bir əsası da qeyd etmək vacibdir. Biz K.D.Uşinskinin elmi pedaqogika yaratmaq səyini nəzərdə tuturuq.

K.D.Uşinskinin böyüklüyü təkcə yeni elmi əsaslarda dərslilər yaratmaqda, yeni məktəblər təşkil etməkdə özünü göstərmir; onun böyüklüyü həm də pedaqogikanı elmi əsaslarda inkişaf etdirməyin mümkün və zəruri olduğunu sübut etməsindədir. K.D.Uşinski nəhəng nəzəriyyəçi pedaqoq olmuş və belə bir pedaqoq olmaqda davam edir.

Pedaqogikanın qarşısındakı ən başlıca xidmətlərindən birisi budur ki, K.D.Uşinski pedaqogikanı doqmatizm yolundan elmi yola keçirmiş və bu yolu maneələrdən, qeyri-elmi daş-kəsəkdən təmizləməyə daha çox qüvvə, səy və enerji sərf etmişdir. K.D.Uşinski pedaqogikanı hazır məsləhətlərdən, hazır reseptlərdən ibarət hesab edən şəxslərə etirazını bildirərək sübut etməyə çalışırdı ki, pedaqogikanın başlıca vəzifəsi pedaqoji faktları, təlim-tərbiyə hadisələrini təhlil etməkdən, onları ümumiləşdirməkdən, pedaqoji prosesin əsasında duran qanunauyğunluqları aşkara çıxarmaqdan ibarət olmalıdır. Bu cəhətdən də K.D.Uşinski özündən qabaq yazıb yaratmış olan pedaqoqlardan fərqlənmiş, yeni və tam orijinal bir yol, əsl elmi yol seçmişdir.

Tərbiyəni pedaqogikanın, insanı isə tərbiyənin obyektinə hesab edən K.D.Uşinski haqlı olaraq tələb edirdi ki pedaqogika insanın hərtərəfli tərbiyə edilməsi məsələləri ilə məşğul olmalıdır. Belə bir mürəkkəb, lakin vacib bir vəzifənin öhdəsindən gəlmək üçün K.D.Uşinski pedaqogika qarşısında başqa bir mühüm tələb qoyurdu. O yazırdı: «Əgər pedaqogika insanı hərtərəfli tərbiyə etmək istəyirsə, onda pedaqogika insanı hərtərəfli öyrənməlidir».

Pedaqogika qarşısında belə bir ağır, lakin düzgün elmi tələb qoyan K.D.Uşinski özü onun öhdəsindən gəlməyə girişmiş və böyük bir monoqrafiya – «İnsan tərbiyənin obyektini kimi» adlı əhatəli son dərəcə orijinal, dərin mənalı bir əsər hazırlamışdır. Məlum olduğu kimi K.D.Uşinskinin planına görə həmin əsər üç cildə ibarət olmalı idi. Bu böyük pedaqog əsərin iki cildini başa çatdırmışdır. Üçüncü cildin isə materiallarını toplamışdır. Lakin vaxtsız ölüm öz elmi arzusunu tam həyata keçirmək üçün ona imkan verməmişdir.

Pedaqogikaya xəlqilik ideyası gətirən K.D.Uşinski öz ideyasından Rusiya üçün, rus xalqı üçün konkret nəticələr çıxarırdı. O yazırdı ki, alman tərbiyəsi alman xalqına, fransız tərbiyəsi fransız xalqına məxsusdur və həmin tərbiyə sistemlərini Rusiyaya köçürmək, rus gənclərinə tətbiq etmək fayda verməz. Tərbiyədə xəlqilik ideyasından çıxış edən K.D.Uşinski fransız və ya alman deyil, məhz rus dilinin rus xalqı tərbiyəsinin ən zəruri vasitəsi, xəlqiliyin ifadəsi hesab edirdi.

Hər şeydən əvvəl onu deməliyik ki, K.D.Uşinski pedaqogikanın geniş və məhdud mənada başa düşüldüyünü qeyd edirdi. Təəssüf ki, bu vacib cəhət K.D.Uşinski tədqiqatçılarının diqqətini indiyədək özünə cəlb etməmişdir. O, geniş mənada başa düşülən pedaqogika dedikdə pedaqoji proseslə əlaqədar olan bütün elmi bilikləri, məhdud mənada pedaqogika dedikdə isə yalnız təlim-tərbiyə qaydalarının məzmununu, yəni pedaqojikadan dərslər kitabını nəzərdə tuturdu. K.D.Uşinskinin yaratmağa çalışdığı pedaqogika məhz geniş mənada başa düşülən pedaqogika, yəni elmi pedaqogika idi. Bu nəhəng səyin həm tarixi, həm də əməli elmi əhəmiyyəti olmuşdur. Deməli, K.D.Uşinski pedaqojikadan dərslər yaratmağa çalışmamışdır; o, öz enerjisini pedaqogika elmini yaratmağa sərf etmişdir.

Geniş mənada başa düşülən pedaqogika, K.D.Uşinskiyə görə, tərbiyə problemləri ilə məşğul olmalıdır. K.D.Uşinski tərbiyənin gücünə inanır və ona böyük əhəmiyyət verirdi. K.D.Uşinskinin fikirlərində indiyədək sezilməmiş qalan

başqa bir cəhətə də diqqəti cəlb etmək istərdik. Bu, tərbiyə və mühit arasındakı qarşılıqlı əlaqə məsələsidir. K.D.Uşinskiyə qədər pedaqoq və psixoloqların xeyli hissəsi yaxşı halda şəxsiyyətə tərbiyənin də, mühitin də təsir göstərdiyini etiraf edirdilər. K.D.Uşinski bu məsələdə də irəliyə getmişdir. O nəinki tərbiyə olunan şəxsiyyətin tərbiyə prosesində fəallığının böyük əhəmiyyətini göstərmişdir; bundan əlavə, K.D.Uşinski mühitin şəxsiyyətə təsirini, şəxsiyyətdə əmələ gəlmiş hər hansı keyfiyyəti sonradan tərbiyə vasitəsilə dəyişdirməyin, təkmilləşdirməyin mümkün olduğunu da qeyd etmişdir.

Bu deyilənlər bizə əsas verir ki, K.D.Uşinski yaradıcılığı haqda, onun əsərləri haqda danışmış mütəxəssislərin toxunmadıqları və son dərəcə vacib hesab etdiyimiz başqa bir cəhətə – onun ən başlıca əsərinin nə üçün «İnsan tərbiyənin obyektini kimi» adlandırıldığına və mötərizədə nə üçün ikinci adın (Pedaqoji antropologiya təcrübəsi) verildiyinə də diqqəti cəlb etmək istərdik. Bəri başdan deməliyik ki, əsərin adı, K.D.Uşinskinin bütün pedaqoji nəzəriyyəsinin, onun pedaqogikaya gətirdiyi yeniliyin mahiyyətini ifadə edir.

Əsərin adına görə tərbiyənin obyektini insandır; lakin insan yalnız tərbiyənin obyektini deyildir; o, həm də başqa elmlərin, tibb elminin, psixologiyanın, fiziologiyanın və s. elmin obyektidir. Bu cəhətlərə görə də K.D.Uşinski əsərini belə adlandırmamışdır: «İnsan tərbiyənin obyektidir». İnsanın, həm də tərbiyənin obyektini olduğunu yaxşı təsəvvür edən K.D.Uşinski əsəri belə adlandırmışdır: «İnsan tərbiyənin obyektini kimi». Əsərin adında mötərizədə yazılan ikinci hissə isə həmin fikri tamamlayır. İkinci hissə ilə əlaqədar K.D.Uşinski nəzərdə tutmuşdur ki, əsərdə antropoloji elmlərdən, yəni insan haqqında olan elmlərdən ümumiyyətlə söhbət açılmaz; bu elmlərin pedaqogika ilə əlaqəsindən və pedaqogika üçün faydasından danışılır. Buna görə də əsər antropologiya deyil, «Pedaqoji antropologiya» adlandırılmışdır.

Bəs nə üçün əsərin adına «təcrübə» sözü də əlavə edilmişdir? Məlumdur ki, K.D.Uşinskiyə qədər Rusiyada da antropologiya həsr olunmuş əsərlər yazılmışdır. Məsələn, Çernişevski də antropologiya mövzusunda əsər yazmışdır. Lakin onda pedaqoji antropologiya yaratmaq təcrübəsi olmamışdır. Belə bir təşəbbüsü ilk dəfə K.D.Uşinski etmiş və bu təşəbbüs ilk təcrübə idi. Belə bir cəhəti nəzərdə tutan K.D.Uşinski ən fundamental əsərinin adının mötərizədə yazılmış hissəsinə «təcrübə» sözünü də haqlı olaraq əlavə etmişdir.

Deməli, bircə K.D.Uşinskinin pedaqoji sistemində fikir silsiləsi belə olmuşdur: insan tərbiyənin də obyektidirsə, tərbiyə də pedaqogikanın (pedaqoji antropologiyanın) obyektidir.

Bu mülahizəyə əsasən biz K.D.Uşinskinin tədqiq edən mütəxəssislərin belə bir fikri ilə şərik ola bilmərik ki, guya K.D.Uşinski pedaqogikanı elm deyil, incəsənət hesab etmişdir. Hətta bəzi pedaqoqlar güman etmiş və indi də güman edirlər ki, K.D.Uşinskiyə görə pedaqogika həm elm, həm də incəsənətdir. Belə bir yanlış fikri əsas götürən bəzi müasir sovet pedaqoqları da sovet pedaqogikasını həm elm, həm də incəsənət kimi qələmə verirlər.

K.D.Uşinskinin yaradıcılığı tükənməz fikir mənbəyidir. Onun əsərlərindən bəhrələnməyən oxucu tapmaq mümkün deyildir. K.D.Uşinskinin əsərlərinə müraciət etdikcə oxucuda hər dəfə yeni-yeni fikirlər yaranır. K.D.Uşinskinin xatirəsi Sovet oxucuları üçün, çoxmilyonlu müəllimlər ordusu üçün, xüsusən pedaqoji elmlərlə, metodik problemlərlə məşğul olan mütəxəssislər üçün daim əzizdir.

(«Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 1973, 14 noyabr)

37. XALQ MÜƏLLİMİ

Konstantin Dmitriyeviç Uşinski cəmi 46 il yaşamışdır (1824-1870). Lakin azacıq bir dövrü əhatə edən şüurlu fəaliyyəti ilə özünə elə bir tarixi abidə qoymuşdur ki, onun

zəifləmək bilməyən şüaları bütün mütərəqqi adamların şüurunu daim işıqlandırır. Moskva universitetinin qurtaran K.Uşinski 20 yaşında hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsinə layiq görülmüşdür. 22 yaşında isə maliyyə, dövlət və təsərrüfat hüquqları üzrə professor vəzifəsinə təyin olunmuşdur. Lakin çox keçmir ki, o, mütərəqqi baxışlarına görə professor vəzifəsindən azad edilmişdir. Elmi-pedaqoji fəaliyyətə 1854-cü ildə Qatçinsk institutunda müəllimlik və inspektorluğa keçdikdən sonra başlamışdır. 1859-cu ildə isə Smolnı institutunda inspektor olmuşdur.

1860-cı ildə Uşinski «Xalq maarifi nazirliyinin jurnalı»na redaktor təyin edilmişdir. Burada işlədiyi bir il ərzində K.Uşinski jurnalın fəaliyyətini də demokratizm ruhunda yaxşılaşdırmağa çalışmışdır. Bu səylərinə görə K.Uşinski həm jurnala redaktorluqdan, həm də institutda inspektorluqdan uzaqlaşdırılmışdır.

Çar hökuməti öz niyyətini pərdələmək üçün K.Uşinskiyə xaricə getməyi və orada qadın təhsili məsələlərini öyrənməyi təklif edir. O özünün «Ana dili», «Uşaq aləmi» dərsliklərini, «İnsan tərbiyənin predmeti kimi» adlı elmi-nəzəri monoqrafiyasını və bir çox başqa əsərlərini xaricdə yazmışdır. İnqilaba qədər K.Uşinskinin «Ana dili» (I il) dərsliyi 146 dəfə, «Ana dili» (II il) dərsliyi isə 128 dəfə çap olunmuşdur. 7 min səhifəni əhatə edən yüzdən çox sanballı, orijinal əsərin, xeyli dərsliyin müəllifidir. O, ilk dəfə olaraq Rusiyada elmi pedaqogikanın bünövrəsini qoymuş, pedaqogikanı elmə çevirməyin mümkün və hətta zəruri olduğunu sübut etmişdir.

K.Uşinskinin hansı fəaliyyəti bizə əsas verir ki, onu Rusiyada elmi pedaqogikanın banisi adlandırmaq? Bu fəaliyyət əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: pedaqogikanı digər elmlərin tərkibindən çıxarması və başqa elmlərlə pedaqogikanın əlaqəsini göstərməsi, yəni pedaqogikanı müstəqil elm sahəsi hesab etməsi və əsaslandırması; təlim-tərbiyə işlərinin, pedaqoji prosesi pedaqogikanın obyektinə çevirməsi; pedaqoji nəzəriyyə ilə pedaqoji təcrübəni vəhdətdə götürməsi; tərbiyədə xəlqiliyin zəruriliyini sübut

etməsi; məktəbin həyatla əlaqədar inkişafının vacibliyini əsaslandırması; təlim-tərbiyədə şagird fəaliyyətinin, fəalliyətinin əhəmiyyətini, şəxsi əməyin tərbiyəvi mənasını tam aydınlığı ilə açması; mütərəqqi didaktik sistem yaratması və s.

Əsil elmi sistemlərin, pedaqoji nəzəriyyələrin əsasını elmdə, təlim-tərbiyə təcrübəsində görünən K.Uşinski müəllimlər və tərbiyəçilər üçün düzgün tövsiyələr edirdi.

K.Uşinski yazırdı: «Başlıca məsələ heç də pedaqoji qaydaları öyrənmək və əzbərləməkdən ibarət deyildir; əsl məsələ həmin qaydaların əsasında duran elmi dəlilləri öyrənməkdən ibarətdir».

Tərbiyəni pedaqogikanın, insanı isə tərbiyənin obyektinə hesab edən K.Uşinski haqlı olaraq tələb edirdi ki, pedaqogika insanın hərtərəfli tərbiyə edilməsi məsələləri ilə məşğul olmalıdır. O yazırdı: Əgər pedaqogika insanı hərtərəfli tərbiyə etmək istəyirsə, onda pedaqogika insanı hərtərəfli öyrənməlidir.

Pedaqogika elmi qarşısında belə bir ağır, lakin düzgün elmi tələb qoyan K.Uşinski özü onun öhdəsindən gəlməyə girişmiş və böyük bir monoqrafiya – «İnsan tərbiyəsinin predmeti kimi» adlı əhatəli, son dərəcə orijinal, dərin mənalı bir əsər hazırlamışdır.

Əsərin ilk iki cildindən aydın olur ki, K.Uşinski tərbiyənin obyektinə olan insan fəaliyyətinin – fizioloji, psixoloji, məntiq fəaliyyətinin qanunauyğunluqlarını dövrünün elmləri səviyyəsində açmağa çalışmışdır. Üçüncü cildin materiallarından görmək olur ki, K.Uşinski təlim və tərbiyə məsələlərini, yəni pedaqoji prosesi birinci və ikinci cildlərdə şərh etdiyi fizioloji, psixoloji və məntiq qanunları əsasında qurmaq fikrində olmuşdur. Bu, pedaqogikanın bir elm kimi yaranması və inkişafı yolunda atılmış həlledici elmi addım kimi qiymətləndirməlidir.

Elmi pedaqogikanın təşəkkülündə K.Uşinskinin göstərdiyi xidmətlərdən biri də tərbiyədə xalqilik ideyasını ortaya atması və əsaslandırmasıdır. K.Uşinski sübut edirdi ki, tərbiyə xalqa, xalqın inkişafına xidmət etməlidir; tərbiyə həm də xalqın tarixi inkişafından asılıdır; xalq inkişaf

etdikcə tərbiyənin məqsəd və vəzifələri, məzmun və üsulları da inkişaf etməli və təkmilləşməlidir.

Pedaqogikaya xəlqilik ideyası gətirən K.Uşinski öz ideyasından Rusiya üçün, rus xalqı üçün konkret nəticələr çıxarırdı. O yazırdı ki, alman tərbiyəsi alman xalqına, fransız tərbiyəsi fransız xalqına məxsusdur və həmin tərbiyə sistemlərini Rusiyaya köçürmək, rus gəncliyinə tətbiq etmək fayda verməz. Tərbiyədə xəlqilik ideyasından çıxış edən K.Uşinski fransız və ya alman dilini deyil, məhz rus dilini rus xalqı tərbiyəsinin ən zəruri vasitəsi, xəlqiliyin ifadəsi hesab edirdi. Buna görə də K.Uşinski deyirdi ki, rus dili rus uşaqlarının təlim-tərbiyəsinin əsasında durmalıdır; məktəb Rusiya tarixini, Rusiya coğrafiyasını, Rusiya təbiətini uşaqlara öyrətməlidir.

Xalq tərbiyəsi üçün ana dilinin, ana dilində təlimin əhəmiyyətini K.Uşinski qədər inandırıcı, elmi əsaslarda izah edən, sübut edən ikinci pedaqoq olmamışdır. Bu istiqamətdə son dərəcədə həyati mühakimələr yürüdən K.Uşinski yazır: «Dil xalqın keçmiş, indiki və gələcək nəsillərini tam bir tarixi vəhdətdə birləşdirən ən canlı, ən zəngin və ən güclü əlaqə vasitəsidir»; «xalqın dili itə xalqın özü yox olar».

Pedaqogikadan heç kəs pedaqogikanın digər elmlərlə əlaqəsini K.Uşinski qədər dərindən açma bilməmişdir. Fəlsəfə, fiziologiya, psixologiya, məntiq, dilçilik və s. elmlər sahəsində bəşəriyyətin hazırladığı bilikləri ümumiləşdirən K.Uşinski bu biliklərin pedaqogikanın istifadəsinə vermişdir. Pedaqogikadan heç kim öz elmi-nəzəri fəaliyyətini əməli pedaqoji fəaliyyəti ilə K.Uşinski qədər sıx əlaqələndirməmişdir. Pedaqogikadan heç kəs pedaqogikanı kустarçılıqdan K.Uşinski qədər elmi rəlsə çevirən olmamışdır. Məhz K.Uşinski pedaqoji fikir tarixində ilk dəfə olaraq həm Y.A.Komenskinin pedaqogikasından, həm də İ.H.Herbartın, F.E.Benekenin, K.Şmidtin pedaqogikasından köklü şəkildə fərqlənən elmi pedaqogika yaratmışdır.

İnqilaba qədərki Azərbaycanda A.O.Çernyayevski, R.Əfəndiyev, F.Köçərli, Ü.Hacıbəyov, C.Məmmədquluzadə, F.Ağazadə kimi maarif xadimləri üçün K.Uşinski

maarif, məktəb sahəsində xalqa xidmət etməyin nümunəsi olmuşdur.

Əlamətdar haldır ki, K.Uşinskinin əsərlərinə bələd olan Azərbaycan mədəniyyət və maarif xadimləri bu böyük pedaqoqun yaradıcılığının güclü təsirini fərəhlə etiraf edir, onun adını hörmət və məhəbbətlə çəkirdilər. məsələn, ana dilində ilk dərslik tərtib edənlərdən biri olan R.Əfəndiyev Uşinskinin təsiri altında məşhur «Uşaq bağçası» və «Bəsirətül-ətfal» adlı dərsliklərini hazırlayıb çap etdirmişdir. Birinci kitaba müqəddimədə R.Əfəndiyev yazır: «Uşaq bağçası» kitabını qiymətli bir əsərə bənzətmək üçün pedaqoq Uşinskinin məşhur və məhəbbət əlifba kitabçasını özümə rəhbər qəbul etdim.

K.Uşinski ideyalarının tərəfdarları ildən-ilə çoxalır, bu böyük pedaqoqun Azərbaycanda ardıcılar məktəbi yaranırdı. Bu cəhətdən Qori seminariyasının müdavimləri xüsusilə fərqlənirdilər. K.Uşinski ilə bağlılıq, K.Uşinskiyə olan meyl irtica illərində də zəifləməmişdir.

Azərbaycanın maarifpərvər pedaqoqları Rusiyada maarifin inkişafını diqqətlə izləyir, oradakı məktəblərin mütərəqqi, qabaqcıl təcrübəsini öyrənməyə və tətbiq etməyə çalışmışdılar. «Əkinçi» qəzetinin redaktoru H.Zərdabiyə müraciətlə N.Vəzirov yazırdı ki, xalqın maariflənməsini asanlaşdırən və sürətləndirən yollar axtarmaq lazımdır. N.Vəzirov bu cür yollardan birisini Rusiyada yeni ideyalar əsasında tərtib edilən dərsliklərdə görürdü. O, K.Uşinskinin dərsliklərini nəzərdə tuturdu. N.Vəzirov yazırdı ki, «oxu və yazı təlimini sürətləndirmək üçün Rusiyada yeni dərsliklər yaratmışlar. Bu dərsliklər o qədər maraqlıdır ki, uşaqlar məcburiyyət olmadan, dəyənək olmadan onları öyrənirlər».

A.Bakıxanovun dərslikləri, xüsusən hələ keçən əsrin otuzuncu illərində onun dünya şöhrəti tapmış «Qanuni-Qüdsi» adlı dərsliyi, «Əkinçi» qəzetində M.F.Axundovun, H.Zərdabinin və başqalarının dərin mənalı, geniş əhatəli məqalələri, S.Ə.Şirvaninin tərtib etmiş olduğu tədris proqramı və «Rəbiul-ətfal» adlı dərsliyi və bir sıra başqa

yazılar Azərbaycan maarifi ziyalılarını gələcək fəaliyyətə ruhlandırır.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda yaranan ictimai-siyasi mühit ilə K.Uşinski dərsliklərinin və digər fundamental əsərlərinin meydana gəlməsi eyni vaxta təsadüf etmiş və onun ideyalarının sürətlə yayılmasına imkan vermişdir.

Azərbaycanda pedaqoji ictimaiyyət böyük pedaqoq K.Uşinskinin irsi ilə necə tanış olmuşdur?

Azərbaycan pedaqoqları və metodistləri ilk dəfə K.Uşinskinin əsərləri ilə Qoridə açılmış müəllimlər seminariyasında tanış olmuşlar. Zaqafqaziya pedaqoqlarının xoşbəxtliyindən seminariya K.Uşinskinin layihəsi əsasında onun ən faydalı ardıcılardan olan D.D.Semyonov tərəfindən açılmışdır. Məhz D.D.Semyonov gələcəyin maarif və mədəniyyət xadimləri olan şagirdlərin rus və dünya demokratrik pedaqoji fikri ilə, K.Uşinskinin ideyaları ilə tanış etmiş, Azərbaycanda K.Uşinskinin ardıcılları məktəbini yaratmışdır.

O, da məlumdur ki, Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsi M.F.Axundovun təşəbbüsü ilə 1879-cu ildə açılmışdır. O, şöbənin 1881-ci ildə olan ilk buraxılışını çox əlamətdar hadisə hesab etmiş, Azərbaycan və rus pedaqoqları arasında sıx əlaqə yaradılmasının başlanğıcı kimi qiymətləndirmişdir.

Seminariyanın keçmiş şagirdlərindən, sonralar isə onun ən istedadlı müəllimlərində biri olmuş F.Köçərli həmin şöbəni bitirənlər haqqında yazmışdır:

«Zaqafqaziya müəllimlər seminariyası müsəlman şöbəsinin məzunları mütərəqqi təlim üsullarının ilk carçıları olmuşlar».

Qori seminariyasının məzunlarından əlavə, rus dilini bilən azərbaycanlı ziyalılar K.Uşinskinin əsərləri ilə tanış olurdular.

Azərbaycanda K.Uşinski irsinin öyrənilməsinin inqilabdan sonrakı dövrü tamam başqa xarakter daşıyır. Pedaqoji fikir bahadırının əsərlərinin inqilabdan sonrakı bütün çapı Azərbaycanda geniş yayılmışdır. İndi oxucular K.Uşinski-

nin əsərləri ilə kifayət qədər tanış olmaq üçün real imkanlara malikdirlər. Sovet hakimiyyəti illərində K. Uşinskiyin pedaqoji irsi kütləvi və geniş şəkildə öyrənilməyə başlanmışdır. K. Uşinski pedaqoji institutlarda və texnikumlarda, müəllimlər institutlarında və universitetdə, müəllimləri təkmilləşdirmə kurslarında müntəzəm olaraq öyrənilir. Tarix K. Uşinskiyi bizdən nə qədər uzaqlaşdırsa, onun zəngin irsi bir o qədər bizə yaxın, pedaqoji ictimaiyyət üçün bir o qədər əziz olur.

(«Elm və həyat» jurnalı, 1974, №3)

38. ИДЕИ К.Д.УШИНСКОГО В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

В ряде монографий, брошюр и статей, посвященных К.Д.Ушинскому, он характеризуется как основоположник педагогической науки в России, как «учитель русских учителей». Изучение истории просвещения и педагогической мысли убеждает нас в том, что эти оценки не отражают полностью исторического значения его наследия.

Если ограничиться указанными оценками, то это значит, что К.Д.Ушинский явление чисто русское, что он не поднялся до уровня мировой классической педагогики. Известно, что он оказал огромное влияние на формирование педагогических взглядов не только русских учителей, но и многих прогрессивных деятелей Украины, Грузии, Армении, Казахстана. Его труды распространялись и за пределами России, во многих странах появились активные его последователи, творчески сочетавшие в своей деятельности теоретические изыскания и данные практики. К.Д.Ушинский служил не только русскому народу, не только «своему отечеству», он служил всем народам, соприкасавшимся с Россией, стал мировым явлением. Эту мысль мы и хотели бы показать на примере развития педагогической науки в Азербайджане.

До революции К.Д.Ушинский был образцом служения своему народу для таких видных азербайджанских деятелей, как А.О.Черняевский, Р.Эфендиев, Ф.Кочарли, У.Гаджибеков, Д.Мамедкулизаде, М.Махмудбеков, Ф.Агазаде и других. Составители учебников на азербайджанском языке для начальных классов видели в «Родном слове» и «Детском мире» образцы педагогически и психологически обоснованных учебных книг, на которые они ориентировались, составляя и издавая буквари, а также книги для чтения. Другие педагоги несли в школы методы и приемы обучения, глубоко обоснованные К.Д.Ушинским. Третьи стремились создать школы, основанные на его прогрессивных идеях, вели борьбу за демократизацию просвещения, за преподавание на родном языке.

Один из первых составителей учебников на родном языке Р.Эфендиев под влиянием К.Д.Ушинского создал книги «Uşaq Vəqəsi» («Детский сад», 1889) и «Басиратул атфал» («Детские очки», 1901). В предисловии к его первой книге написано: «Чтобы книга «Ушаг багчасы» была похожа на полезное произведение, я принял известный и любимый букварь педагога Ушинского как руководство». Учитывая социальное значение создания учебников, Р.Эфендиев писал: «После изучения педагогики я понял, что старая школа не дает народу просвещения и знаний, что старая школа должна быть разрушена. А это возможно путем создания для наших школ учебников Ушинского с новыми методами». Свое отношение к старой школе он выразил в следующих словах: «В то время я взглянул на историю школ... и видел, что русская школа отошла от церковнославянского языка и начала национализировать преподавание путем применения «Родного слова» Ушинского... Подражая этому, и я начал разрушать с фундамента старую арабскую школу, обучающую наших детей суеверию на арабском и фарсидском языках и заставляющую зубрить слова, чтобы организо-

вать основательную школу для азербайджанских детей на родном языке».

Глубокое влияние К.Д.Ушинского испытывал А.О.Черняевский. Он понимал, что старая школа с арабским и фарсидским языками. – огромная преграда на пути азербайджанского народа к культуре и просвещению. Он был одним из первых составителей учебника азербайджанского языка «Вэтен дили» («Родное слово») и в 1883 г. издал его первую часть – букварь. Как букварь, так и вторая часть «Вэтен дили» были составлены по звуковому аналитико-синтетическому методу К.Д.Ушинского. В предисловии к книге А.О.Черняевский писал: «Эта книга составлена по примеру первой части «Родного слова» К.Д.Ушинского». Следует отметить, что он использовал и некоторые тексты из второй части «Родного слова» К.Д.Ушинского. Руководствуясь идеей народности, А.О.Черняевский широко использовал в своих учебниках живой азербайджанский язык. В этом отношении особенно характерна вторая часть «Вэтен дили». Автор знал, что религиозная часть интеллигенции того времени и духовенство встретят в штыки живую народную речь в книгах, предназначенных для детей. Как бы опережая возможные возражения, он написал в предисловии ко второй части «Вэтен дили»: «Нам думается, что эта книга может казаться некоторым мусульманским ученым слишком простой. Ибо, по их взгляду, необходимы ученые обороты, полные арабскими фарсидскими выражениями. Даже по убеждению отдельных писателей и ученых людей следует получить сначала арабское и фарсидское образование, прежде чем научиться азербайджанскому языку. Однако пусть они извинят нас и учтут, что эта книга предназначена только для тех, кто завершил букварь и приступил к чтению».

Известный литературовед и критик, талантливый педагог и методист Ф.Кочарли утверждал, что невозможно решать проблемы азербайджанской школы в отрыве от

опыта школ других народов, в особенности тех, которые связаны с азербайджанским народом общественными, экономическими и культурными узами. Оценивая содержание и стиль изложения в учебниках, он опирался на общепедагогические, дидактические и методические основы «Родного слова» и «Детского мира» К.Д.Ушинского, «Деда эна» («Родной язык»), «Бунебис кари» («Ворота природы») Я.С.Гогешвили, которого он считал крупнейшим продолжателем педагогических идей Ушинского в Закавказье. Видущий азербайджанский реалист-сатирик Д.Мамедкулизаде еще до революции познакомился с педагогическими идеями Ушинского и руководствовался ими в своей практической деятельности, пропагандировал их среди учителей. Он воспевал К.Д.Ушинского и в своих художественных произведениях. Так, в комедии «Danabaş kəndinin məktəbi» («Школа селения Данабаш») он высмеивал старую школу с ее ограниченными учителями и казенными методами учебно-воспитательной работы и одновременно с уважением вспоминал К.Д.Ушинского как хорошего педагога. Одним из идейных направлений известного общественно-политического сатирического журнала «Молла Насреддин», которым руководил Д.Мамедкулизаде, была борьба за чистоту азербайджанского языка, за преподавание на родном языке, за изучение азербайджанцами русского языка. Прогрессивные идеи К.Д.Ушинского оказали большое влияние на выдающегося деятеля азербайджанской культуры У.Гаджибекова – основоположника оперной музыки в Азербайджане. Цель жизни К.Д.Ушинского, сформулированная им в дневнике («сделать как можно более пользы своему отечеству»), стала целью жизни У.Гаджибекова. Он выступал против официальной педагогики и методики, которые насаждались в Азербайджане, в частности, книгами Ф.Левицкого и директором Горийской учительской семинарии М.А.Миропьевым, защищал и пропагандировал прогрессивную методику и педагогику, основы которых были заложены

К.Д.Ушинским. Полемизируя со своими идейными противниками, У.Гаджибеков обнаружил глубокое знание К.Д.Ушинского. Так, в одной из полемических статей, опубликованной в газете «Тэрегги» от 19 августа 1908 г, он подчеркивал, что в педагогике «методов много, но самый лучший из всех – это метод известного русского педагога К.Д.Ушинского, составившего по нему свое «Родное слово». Проверив эффективность методической системы Ушинского в личной практике преподавания азербайджанского и русского языков, У.Гаджибеков доказывал, что эта система активизирует учащихся, развивает их самостоятельность. В рецензии на учебник «Икинчи ил» («Второй год») У. Гаджибеков, с любовью ссылаясь на К.Д.Ушинского как авторитетного педагога, писал: «Такие педагоги, как Ушинский, считали нужным руководствоваться в учебной работе принципами от «близкого к далекому», «от известного к неизвестному», «от наблюдений к осмыслению».

Продолжателем идей К.Д.Ушинского в Азербайджане, творчески развивавшим и применявшим в новых условиях звуковой аналитико-синтетический метод изучения языка, а также и других его методов и идей, был М.Махмудбеков. Опираясь на свой 24-летний опыт преподавания русского и азербайджанского языков, М.Махмудбеков в 1907 г. издал учебник «Yeni əlifba» («Новый букварь»). Как и К.Д.Ушинский, он придавал исключительное значение языку и стилю учебника, идейной и нравственной направленности включаемых в него текстов. Этим и объясняется то, что он включил в свой учебник тексты, содержание которых было близко учащимся, способствовало воспитанию у них любви к учению и труду. Учебник М. Махмудбекова применялся в Азербайджане до 1923 г. и длительное время в новых школах Закавказья, на Кавказе и в Прикаспийских областях.

Другой учебник М.Махмудбекова «İkinci il» («Второй год») также был создан на основе творчески унасле-

дованных идей учебника К.Д.Ушинского «Родное слово» (второй год). Наряду с текстами, в которых воспеваются труд, в него включены и такие, которые воспитывают искренность, правдивость, честность, справедливость» Следуя К.Д.Ушинскому, М.Махмудбеков поместил в книге для чтения отрывки из произведений народных писателей и поэтов Аббаса Сиххэта, Касымбека Закира, Мирзы Алекпера Сабира, Абдуллы Шаига и других. Изданный М. Махмудбековым учебник «Üçüncü il» («Третий год») напоминает «Детский мир» К. Д. Ушинского. В нем содержатся материалы, знакомящие детей с жизнью животных, с растительным миром, обогащающие их географическими и другим сведениями.

Одним из педагогов Азербайджана, на творчество которого оказал сильное влияние К.Д.Ушинский, был также Ф.Агазаде. Мысли К.Д.Ушинского о значении родного языка стали главным девизом его жизни. «Язык, – писал он, не только отражает существование народа; он в то же время сам народ. Смерть языка народа есть смерть самого народа» (Рукописный фонд АН АзССР, арх. 19 Г-7). Он автор многочисленных трудов в области просвещения и соавтор ряда учебников, составленных на основе идей Ушинского. В учебниках М.Шахтахтылы, А.Шаига, Г.Ахундзаде, М.Аббасзаде, А.Азадбейли, Г.Султанова, С.Ганизаде и других, а также в их методических и педагогических трудах легко прослеживается влияние великого Ушинского.

Все эти факты явно свидетельствуют о том, что идеи Ушинского еще до революции оказывали плодотворное влияние на азербайджанских педагогов и методистов, на формирование педагогических взглядов многих просветителей, писателей, композиторов. Чем можно объяснить, что за короткий срок идеи Ушинского овладели умами и сердцами передовой педагогической общественности дореволюционного Азербайджана? Это объясняется в первую очередь общественно-историческими условиями Азербайджана конца XIX и начала XX столетий. В этот

период быстро развивались капиталистические отношения, у трудящихся формировались демократические настроения, нарастало их стремление к знаниям, к просвещению, усиливались русско-закавказские культурные связи. Азербайджанские педагоги-просветители внимательно следили за развитием просвещения в России, старались использовать прогрессивный опыт работы русских школ. Обращаясь к издателю и редактору газеты «Экинчи» Г.Зардаби, Н.Везиров писал, что следует искать пути, которые ускорили бы и облегчили народу получение образования. Один из таких путей он видел в учебниках, создаваемых в России на основе новых идей. В России, отмечал Н. Везиров, «для того, чтобы ускорит обучение чтению и письму, создали новые учебники. Эти учебники настолько интересны, что ученики без принуждения, без палки учатся по ним».

Другая причина влияния идей Ушинского на педагогическую общественность Азербайджана связана с тем, что просветительские идеи Низами, Физули, Ахундова, Ширвани, Вазеха, Зардаби и многих других создали благоприятную почву для дальнейшего роста прогрессивных педагогических идей. Появление учебников К.Д.Ушинского, его фундаментальных трудов совпало с благоприятно сложившимися в Азербайджане общественно-политическими условиями. В этот период сюда проникали прогрессивные идеи и других русских педагогов, а также классиков мировой педагогики. Однако самой притягательной силой обладали труды К.Д.Ушинского, что объясняется характером его педагогического творчества.

Ознакомлению азербайджанских педагогов с трудами К.Д.Ушинского в значительной мере содействовала Закавказская учительская семинария. Она была открыта одним из известных его последователей Д.Д.Семеновым. Именно Д.Д.Семенов впервые ознакомил будущих азербайджанских педагогов и деятелей просвещения с передовой демократической русской и мировой педагогической

мыслью. Он создал в семинарии благоприятные условия, позволявшие учащимся, в том числе и азербайджанцам, читать и изучать труды К.Д.Ушинского. Учащиеся, которые учились в семинарии в период руководства ею Д.Д.Семеновым, создали целую школу последователей К.Д.Ушинского в Азербайджане. М.Ф.Ахундов, по инициативе которого было открыто азербайджанское отделение семинарии в 1879 г., совершенно верно охарактеризовал значение первого выпуска этого отделения как важное событие и начало установления связей азербайджанских и русских педагогов. Один из бывших учеников семинарии, позже ставший ее авторитетным учителем, Ф.Кочарли так характеризовал выпускников указанного отделения: «Выпускники мусульманского (азербайджанского. – Н.К.) отделения Закавказской учительской семинарии явились первыми проводниками прогрессивных методов обучения».

Ограничительные меры, принятые после Д.Д.Семенова со стороны таких реакционно настроенных руководителей семинарии, как М.А.Миропьев и Ф.А.Смирнов, не могли ослабить тягу учащихся семинарии к наследию К.Д.Ушинского. Азербайджанцы, особенно те, кто владел русским языком, имели возможность ознакомиться с трудами К.Д.Ушинского. Уместно подчеркнуть, что ряд дореволюционных изданий сочинений великого русского педагога пока еще не известными нам путями попал в Азербайджан. Среди них был и фундаментальный труд «Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии» (1871, 1881, 1885, 1895 гг. издания), и «Труд в его психическом и воспитательном значении» (1894 г. издания). До революции в Азербайджане были известны: «Собрание педагогических сочинений К.Д.Ушинского» (1905 и 1913 гг. издания), «Родное слово» (год первый) (1903 г. издания), «Руководство к преподаванию по «Родному слову».

Послереволюционный период приобщения к наследию К.Д.Ушинского в Азербайджане имеет совсем иной

характер. Во-первых, библиографические данные показывают, что все без исключения издания трудов К.Д.Ушинского поступали в Азербайджан. Специалисты и неспециалисты имели и имеют реальную возможность ознакомиться с ними. После революции в Азербайджане началось массовое изучение педагогического наследия К.Д.Ушинского на курсах подготовки учителей, на курсах усовершенствования учителей в педагогических училищах, педагогических вузах и университете. После установления Советской власти в Азербайджане началась специальная работа по переводу и изданию трудов К.Д.Ушинского на азербайджанском языке. В 1941 г. государственное издательство выпустило книгу «К.Д.Ушинский. Избранные педагогические сочинения», а в 1953 г. – книгу «К.Д.Ушинский. Избранные педагогические сочинения» со вступительной статьей проф. М.Мурадханова. В 1946 г. журнал Министерства просвещения республики «Азербайджан мектеби» несколько номеров посвятил наследию К.Д.Ушинского. Немало работ об К.Д.Ушинском переведено и опубликовано на азербайджанском языке. К их числу относятся работы В.Я.Струминского, Д.О.Лордкипанидзе, Б.Б.Комаровского, А.В.Багри. Большая статья В.Я.Струминского «Историческое значение К.Д.Ушинского в русской педагогике» в качестве вступления опубликована в книге «К.Д.Ушинский. Избранные педагогические сочинения». Как и во всех союзных республиках и братских странах, в Азербайджане многогранное наследие К.Д.Ушинского стало объектом специальных исследований. На азербайджанском языке изданы труды, освещающие жизнь и деятельность К.Д.Ушинского, его педагогические и дидактические взгляды, его идеи о начальном обучении, о преподавании родного языка, о педагогической психологии.

(«Советская педагогика», 1974, №2)

39. ELMİ PEDAQOGİKANIN BANİSİ

K.D.Uşinski dünya şöhrətli tanınmış pedaqoqdur. O, elə bir günəşdir ki, indi də pedaqoji fikir tarixinin zirvələrindən ətrafa zəifləmək bilməyən şölələr saçmaqda davam edir.

Hələ gənc yaşlarından qeyri-adi qabiliyyət, bacarıq və geniş biliyə malik olduğunu nümayiş etdirən K.D.Uşinski çar məmurları tərəfindən sıxışdırılsa da, bir sıra vəzifələrdən uzaqlaşdırılsa da rus xalqının maariflənməsinə, mütərəqqi təhsilə və elmə sahib olmasına, mədəniyyət pillələri ilə yüklənməsinə çalışmışdır. Bir sözlə, o, bütün gücünü, zəkasını, qüdrətini, iradəsini, böyük həyatını demək olar bütünlüklə öz xalqının gələcək xoşbəxtliyinə həsr etmişdir.

K.D.Uşinski yaşadığı az bir vaxtda (47 yaşında vəfat etmişdi) heyranedici faydalı işlər görmüşdür. Gah məktəblərdə dərslər demiş, məktəbə rəhbərlik etmiş, gah jurnallara redaktor olmuş, xaricə səfərlərə çıxmış, müxtəlif ölkələrdə maarif məsələlərini öyrənmiş, gah da əsərlər yazmış, əsaslı tədqiqatlar aparmışdır. Hətta xaricə göndərdiyi və xaricdə olduğu beş il ərzində K.D.Uşinski əsasən Rusiya haqqında düşünmüş, Rusiya üçün yazıb-yaratmışdır. K.D.Uşinskinin bəşəriyyətə bəxş etdiyi böyük irsin xeyli hissəsi xaricdə olan zaman hazırlanmışdır. K.D.Uşinskinin məşhur «Ana dili» («Rodnoye slovo») dərsliyi, pedaqoji elmlər sahəsində hələ də tayı-bərabəri olmayan əsaslı tədqiqatı – «İnsan tərbiyənin predmeti kimi» (pedaqoji antropologiya təcrübəsi) adlı şah əsəri xaricdə yazılmışdır. K.D.Uşinskinin böyüklüyü heç də təkcə onun 7 min səhifəlik yüzdən yuxarı sanballı orijinal əsər, xeyli dərslər irs qoyub getməsindən, pedaqogikaya, psixologiyaya, fiziologiyaya, fəlsəfəyə, sosiologiyaya, məntiqşünaslığa, dilçiliyə, tarixə, coğrafiyaya bələd olmasında və həmin elm sahələrindən yaxşı baş çıxarmasında, 1500-ə qədər tarixi şəxsiyyətin əsərlərindən və fikirlərindən xəbərdar olub onlardan tənqidi surətdə istifadə etməsində, müxtəlif sahələrə aid olduğu bütün əsərləri ümumiləşdirərək onları pedaqogika elminin, təlim-tərbiyə işinin xidmətinə verməyə

çalışmasında, elmi-pedaqoji fəaliyyətini əməli pedaqoji fəaliyyətlə üzvi şəkildə əlaqələndirə bilməsində deyildir. K.D.Uşinskinin böyüklüyü həm də Rusiyada elmi pedaqogikanın bünövrəsini qoymasında, pedaqogikanı elmə çevirməyin mümkün və hətta zəruri olmadığını sübut etməsindədir. K.D.Uşinskinin Rusiyada elmi pedaqogikanın banisi olması nəticəni çıxarmaq üçün onun hansı fikir və ideyaları əsas verir? Bu cür ideyalar çoxdur. Onlardan bəzilərini göstərək: pedaqogikanı digər elmlərin tərkibindən çıxarması və başqa elmlərlə pedaqogikanın əlaqəsini göstərməsi, yəni pedaqogikanı müstəqil elm sahəsi hesab etməsi, təlim-tərbiyə işlərini, pedaqoji prosesi pedaqogikanın obyektinə çevirməsi, pedaqoji nəzəriyyə ilə pedaqoji təcrübəni vəhdətdə götürməsi; tərbiyədə xəlqiliyin zərurirliyini sübut etməsi; məktəbin həyatla əlaqədar inkişafının vacibliyini əsaslandırması; təlim-tərbiyədə şagird fəaliyyətinin, fəallığın əhəmiyyətini, şəxsi əməyin tərbivəvi mənasını tam aydınlığı ilə açması; mütərəqqi didaktik sistem yaratması; tərbiyə işində sənət əlamətlərinin olmasına baxmayaraq elmiliyə üstünlük verməsi və s.

Pedaqogika qarşısındakı ən başlıca xidmətlərindən biri budur ki, K.D.Uşinski onu ehkamçılıq yolundan elmi yola keçirmiş və bu yolu maneələrdən, qeyri-elmi daş-kəsəkdən təmizləməyə daha çox qüvvə və enerji sərf etmişdir. K.D.Uşinski pedaqogikanı hazır məsləhətlərdən, hazır reseptlərdən ibarət hesab edən şəxslərə etirazını bildirərək sübut etməyə çalışmışdır ki, pedaqogikanın başlıca vəzifəsi pedaqoji faktları, təlim-tərbiyə hadisələrini təhlil etməkdən, onları ümumiləşdirməkdən, pedaqoji prosesin əsasında duran qanunauyğunluqları aşkara çıxarmaqdan ibarət olmalıdır. Bu cəhətdən K.D.Uşinski özündən qabaqkı bütün pedaqoqlardan fərqlənmiş, yeni və tam orijinal bir yol – əsil elmi yol seçmişdir. O deyirdi ki, bütün başqa elmlər həyati faktlara əsaslandığı kimi pedaqogika da elmi faktlara, təlim-tərbiyə faktlarına əsaslanmalıdır. K.D.Uşinski həyati faktlara əsaslanmayan quraşdırma nəzəriyyələrə, həyatdan uzaq olan, kabinetdə yazılan, qeyri-təbii mülahizələrə,

uydurma nəzəriyyələrə qəti etiraz edir, onların səmərəsizliyini göstərirdi.

K.D.Uşinski deyirdi ki, faktlara əsaslanmayan, yalnız fərdi şüurun məhsulu olan nəzəriyyələr (əslində subyektiv mülahizələr) təlim-tərbiyə işinə, müəllimlərin fəaliyyətinə təsir edə bilməz; təcrübədən doğan, faktlardan irəli gələn nəzəriyyə isə hərəkətverici qüvvə olur, məktəbin, müəllimlərin işini irəliyə aparır. Təəssüflə deməyilik ki, Uşinskinin bu düzgün elmi fikirlərinin şərhindən təqribən 100 il keçsə də, şəxsi mülahizələrə, kabinetdə formalaşdırılmış kəlalətlərə indi də təsadüf etmək olur.

Əsl elmi sistemlərin, pedaqoji nəzəriyyənin əsasını elmdə, həyatı faktlarda, təlim-tərbiyə təcrübəsində görəndə K.D.Uşinski müəllimlər və tərbiyəçilər üçün düzgün tövsiyələr verirdi. O, müəllimlərə müraciət edərək deyirdi ki, hər bir pedaqoji və ya metodik məsləhətin elmi əsaslarını öyrənmək vacibdir. Belə hallarda o, adəti üzrə, analogiyadan tez-tez istifadə edirdi. Məsələn, K.D.Uşinski təlim və tərbiyədə pedaqoji və metodik məsləhətlərdən kərkoranə istifadə edən müəllim və tərbiyəçini ara həkmlərinə bənzədərək deyirdi ki, tərbiyə zamanı bu və ya digər üsul, bu və ya digər iş tərzini pedaqogika dərslisindən götürən, lakin tətbiq etdiyi üsulun əsaslarının uşaqların psixologiyasına necə təsir edə biləcəyini aydın təsəvvür edə bilməyən müəllim və ya tərbiyəçi, xəstəyə dərman məsləhət görərkən reseptlər kitabına əsaslanan, xəstənin orqanizmində bu dərmanın səbəb olacağı fizioloji və kimyəvi prosesi dərk etməyən ara həkiminə oxşayır.

Deməli, K.D.Uşinskinin əqidəsincə pedaqogikanın başlıca vəzifəsi pedaqoji prosesin əsasında duran qanunauyğunluqları müəyyənləşdirməkdən və pedaqoji məsləhətlərin əsaslarını açmaqdan, müəllim və tərbiyəçilərin başlıca vəzifəsi isə pedaqoji məsləhətlərin əsaslarını öyrənməkdən, öz əməli işində onlara istinad etməkdən ibarət olmalıdır.

K.D.Uşinski yazırdı: «Başlıca məsələ heç də pedaqoji qaydaları öyrənmək və əzbərləməkdən ibarət deyildir: əsil məsələ həmin qaydaların əsasında duran elmi məsələləri

öyrənməkdən ibarətdir». Göründüyü kimi, K.D.Uşinski elmi pedaqoji nəzəriyyəni pedaqoji təcrübəni isə nəzəriyyə ilə üzvi şəkildə götürmüş və qələmə almışdır.

Bu böyük düha pedaqoji nəzəriyyənin təcrübədən ayrı düşməsinə qarşı kəskin və barışmaz mübarizə apardığı qədər də təcrübəni nəzəriyyədən ayrı düşməsi əleyhinə kəskin və barışmaz mübarizə aparmış və yaradıcılığında nəzəriyyə ilə təcrübəni vəhdətdə götürməyin nümunəsini vermişdir. K.D.Uşinskinin əməli və nəzəri fəaliyyəti, müəllimliyi, tərtib etdiyi dərsliklər və yazdığı əsaslı nəzəri tədqiqat əsərləri bunu sübut edir.

Pedaqogikada nəzəriyyə ilə təcrübəni vəhdətdə götürməyin zəruriliyini K.D.Uşinski əsasən «Pedaqoji ədəbiyyatın faydası haqqında» adlı əsərində sübut etmişdir.

Dahi pedaqoq faktlarla dolu olan, lakin faktlardan nəticə çıxarmayan empirik pedaqogikanın əleyhinə getmişdir. O yazırdı: boş, heç bir canlı fakta əsaslanmayan nəzəriyyə nə qədər mənasızdırsa, heç bir nəticə çıxarmayan, heç bir fikir söylənilməyən fakt, müəyyən ideyaya əsaslanmayan, müəyyən ideya doğurmayan fakt da bir o qədər mənasızdır.

Tərbiyəni pedaqogikanın, insanı isə tərbiyənin obyektinə hesab edən K.D.Uşinski haqlı olaraq tələb edirdi ki, pedaqogika insanın hərtərəfli tərbiyə edilməsi məsələləri ilə məşğul olmalıdır. Belə bir mürəkkəb, lakin vacib məsələnin öhdəsindən gəlmək üçün K.D.Uşinski pedaqogika qarşısında başqa bir mühüm tələb də qoyurdu. O yazırdı: «Əgər pedaqogika insanı hərtərəfli tərbiyə etmək istəyirsə, onda pedaqogika insanı hərtərəfli öyrənməlidir».

Pedaqogika elmi qarşısında belə bir ağır, lakin düzgün elmi tələb qoyan K.D.Uşinski özü onun öhdəsindən gəlməyə girişmiş və böyük bir monoqrafiya – «İnsan tərbiyəsinin predmeti kimi» adlı əhatəli, son dərəcə orijinal, dərin mənalı əsər yazmışdır. Məlum olduğu kimi, K.D.Uşinskinin planına görə həmin əsər üç cilddən ibarət olmalı idi. Lakin o, əsərin yalnız iki cildini başa çatdırmış, üçüncü cildin isə

materiallarını toplamışdır. Vaxtsız ölüm öz elmi işini tam həyata keçirmək üçün ona imkan verməmişdir.

Əsərin ilk iki cildindən aydın olur ki, K.D.Uşinski tərbiyənin predmeti olan insan fəaliyyətinin, fizioloji, psixoloji, məntiq fəaliyyətinin qanunauyğunluqlarını dövrünün elmləri səviyyəsində açmağa çalışmışdır. Üçüncü cildin materiallarından görmək olur ki, K.D.Uşinski təlim-tərbiyə məsələlərini, yəni pedaqoji prosesi birinci və ikinci cildlərdə şərh etdiyi fizioloji, psixoloji və məntiq qanunları əsasında qurmaq fikrində olmuşdur. Bu, pedaqogikanın bir elm kimi yaranması və inkişafı yolunda atılmış həlledici elmi addım kimi qiymətləndirilməlidir.

Elmi pedaqogikanın təşəkkülündə K.D.Uşinskinin göstərdiyi xidmətlərdən biri də – tərbiyədə xəlqilik ideyasını irəli sürməsi və əsaslandırmasıdır. K.D.Uşinski sübut edirdi ki, tərbiyə xalqa, xalqın inkişafına xidmət etməlidir; tərbiyə həm də xalqın inkişafından asılıdır; xalq inkişaf etdikcə tərbiyənin məqsəd və vəzifələri, məzmun və üsulları da inkişaf etməli və təkmilləşməlidir.

Göründüyü kimi, K.D.Uşinskinin tərbiyədə xəlqilik ideyası öz hüduqlarından bir qədər kənarlara çıxır, tərbiyənin dövrlə, məktəbin həyatla əlaqəsini nəzərdə tutur. Bəlkə də tərbiyənin, məktəbin həyatla əlaqəsinə dair K.D.Uşinskinin ideyasını onun yaratdığı elmi pedaqogikanın əsaslarından biri hesab etmək daha düzgün olardı. Buna bizim əsasımız var. Böyük pedaqoq deyirdi ki, həyat yolunda maneyəyə çevrilən məktəbi həyatın özü lazımsız bir şey kimi kənara atır. K.D.Uşinski belə hesab edirdi ki, «Həqiqi tərbiyə bir tərəfdən məktəb, digər tərəfdən də həyat və elm arasında vasitə olmalıdır». Müəllim isə yeni-yeni nəsilləri məktəbdən həyata qovuşdurmalıdır.

K.D.Uşinskinin əqidəsinə görə, özünü elm adlandıran pedaqogika xəlqilik ideyasına, məktəbin həyatla əlaqəsi ideyasına əsaslanmalı, xalqın tarixi inkişaf xüsusiyyətlərini, ictimai və təbii şəraitini nəzərə almalıdır. K.D.Uşinski hər xalqın, hər cəmiyyətin özünə məxsus, spesifik xüsusiyyətlərə malik olduğunu göstərir və bir xalqın tərbiyə sistemini

başqa bir ölkəyə mexaniki olaraq köçürməyi düzgün hesab etmirdi.

Pedaqogikaya xəlqilik ideyası gətirən K.D.Uşinski öz ideyasından Rusiya üçün, rus xalqı üçün konkret nəticələr çıxarırdı. O yazırdı ki, alman tərbiyəsi alman xalqına, fransız tərbiyəsi fransız xalqına məxsusdur və həmin tərbiyə sistemlərini Rusiyaya köçürmək, rus gənclərinə tətbiq etmək fayda verməz. Tərbiyədə xəlqilik ideyasından çıxış edən K.D.Uşinski fransız və ya alman dilini deyil, məhz rus dilini rus xalqı tərbiyəsinin ən zəruri vasitəsi, xəlqiliyin ifadəsi hesab edirdi. Buna görə də K.D.Uşinski deyirdi ki, rus dili rus uşaqlarının təlim-tərbiyəsinin əsasında durmalıdır: məktəb Rusiya tarixini, Rusiya coğrafiyasını, Rusiya təbiətini uşaqlara öyrətməlidir. K.D.Uşinskinin fikrincə, xəlqiliyə əsaslanan tərbiyə uşaqları vətənpərvərlik ruhunda yetişdirər, öz vətəndaşlıq borcunu aydın dərk etməkdə uşaqlara istiqamət verir.

K.D.Uşinski inandıрмаğa çalışırdı ki, bəstəkarlar, şairlər, rəssamlar rus xalqının yaradıcılığından, təbiətindən, onun keçmişindən, müasir həyatından ilhama gəldiyi kimi, tərbiyəçilər və pedaqoqlarda xalqa, onun yaradıcılarına, keçmişinə və gələcəyinə üz çevirməlidirlər.

Güclü, yenilməz məntiqə malik olan K.D.Uşinski xəlqilik ideyasından əməli, siyasi nəticələr də çıxarırdı. O yazırdı ki, xalqın təhsilini, uşaqların tərbiyəsini xalqın özünə tapşırmaq lazımdır. Xalq tərbiyəsi üçün ana dilinin, ana dilində təlimin əhəmiyyətini K.D.Uşinski qədər inandırıcı, elmi əsaslarla izah və sübut edən ikinci pedaqoq olmamışdır. Bu istiqamətdə son dərəcə həyati mühakimələr yürüdən K.D.Uşinski yazırdı: «Dil xalqın keçmiş, indiki və gələcək nəsillərini tam bir tarixi vəhdətdə birləşdirən ən canlı, ən zəngin və ən güclü əlaqə vasitəsidir; xalqın dili itsə, xalqın özü yox olar».

K.D.Uşinskinin sistemində pedaqogikanın elmə doğru irəliləməsinə imkan vermiş amillərdən biri də uşağın fəallığına, əməyin tərbiyəvi mənasına dair onun əsaslandığı ideyadır. K.D.Uşinski təlim-tərbiyənin müvəffəqiyyətli keçməsinə imkan verən şərtləri xüsusi olaraq öyrənmişdir. K.D.Uşinski

bu cür şərtlər arasında uşaqların fəallığına və fəaliyyətinə, onların əməyinə üstünlük vermişdir. K.D.Uşinski uşağın fəallıq və fəaliyyətini çox düzgün olaraq tərbiyənin və təlimin başlıca şərti hesab edirdi. Doğrudan da təlimdə və tərbiyədə uşağın özü deyil, müəllim fəaldırsa, uşaq passiv şəkildə oturub onu dinləyirsə, nə təlimdə, nə də tərbiyədə müvəffəqiyyət qazanmaq olmaz. Buna görə də K.D.Uşinski təlim-tərbiyə zamanı uşaqları müxtəlif iş növünə cəlb etməyə, mümarisələr təşkil etməyə, uşaqların biliyini, əqidəsinin bacarığa, vərdişə, adətə çevirməyə çalışırdı.

«Əməyin psixoloji və tərbiyəvi əhəmiyyəti» adlı əsərində K.D.Uşinski belə bir düzgün mövqedə durur ki, əmək maddi nemətlər yaratmağın başlıca amilidir və insanın əqli, əxlaqi, fiziki kamilliyi üçün, insan ləyaqəti üçün, onun azadlığı və xoşbəxtliyi üçün vacibdir. Buna görə də K.D.Uşinski inandırmağa çalışırdı ki, tərbiyə uşağı mücərrəd xoşbəxtliyə deyil, həyata, əməyə hazırlamalıdır, çünki xoşbəxtliyin düzgün yolu – əməkdir.

K.D.Uşinski əməyi geniş mənada başa düşür. O, «əmək» deyəndə həm fiziki, həm də zehni əməyi nəzərdə tuturdu. Təlimi isə əməyin bir növü hesab edirdi: «Təlim əməkdir, əmək olaraq qalmalıdır, lakin fikirlə dolu olan əmək olmalıdır».

K.D.Uşinskinin sistemində pedaqogikanın elmiliyini gücləndirən əsaslardan biri didaktik prinsiplərlə bağlıdır. Məlumdur ki, Y.A.Komenski hələ də K.D.Uşinskidən xeyli əvvəl bir sıra didaktik prinsiplər, o cümlədən əyanilik, fəallıq, şüurluluq, müyəssərlik, möhkəmlik və s. prinsipləri müəyyənləşdirmişdir. K.D.Uşinski də həmin prinsiplər üzərində dayanmışdır. Əvvəlki pedaqoqlardan fərqli olaraq K.D.Uşinski hər bir prinsipin zəruriliyini dövrünün fəlsəfi, fizioloji və psixoloji bilikləri baxımından əsaslandırmağa çalışmış və bu zaman qnoseoloji cəhətə üstünlük vermişdir. Məsələn, təlimdə əyanilik prinsipinin vacibliyini izah edərkən K.D.Uşinski biliyin mənbəyi, təfəkkür materialları və s. problemləri diqqət mərkəzində saxlamışdır. K.D.Uşinski yazırdı ki, xarici duyğuların bizə verdiyi

məlumat və təcrübə bizim biliklərin yeganə mənbəyidir: duyğu orqanları vasitəsilə xarici aləmdən aldığımız təəssürlər, obrazlar üzərində təfəkkürümüz fəaliyyət göstərir.

K.D.Uşinski aydın hiss edirdi ki, insan idrakı konkret mücərrədə, təsəvvürdən fikrə doğru yönəlir. O, tələb edirdi ki, təlim idrakın həmin qanunauyğunluqlarına əsaslansın.

İdrak prosesinin başlıca qanunauyğunluqlarına əsasən təlimin mərhələlərini ilk dəfə K.D.Uşinski müəyyənləşdirmişdir. K.D.Uşinskinin sisteminə görə təlimin ilk mərhələlərində şagirdlər müəllimin rəhbərliyi altında konkret fakt və hadisələri müşahidə etməlidir. İkinci mərhələdə şagirdlər müəllimin göstərişi üzrə müşahidə etdikləri hadisələri, bu əsasda yaranan təsəvvürləri müqayisə edir, tutuşdurur və qarşılaşdırırlar. Üçüncü mərhələdə şagirdlərin anlayışları sistemə salınır, ümumiləşdirmələr aparılır. Son mərhələdə isə nəzəri biliklər möhkəmləndirilir, təkrarlar aparılır, mümarisələr təşkil edilir.

Belə bir məsələni qeyd etməmək olmaz ki, K.D.Uşinski əyaniliyin başa düşülməsindəki birtərəfliliyi aradan qaldırmağa çalışmışdır. Böyük pedaqoq öyrədirdi ki, əyaniliyin tətbiqi zamanı nümayiş etdirilən obyektə hərtərəfli göstərmək, onun əlaqələrini açmaq, uşağa başa salmaq zəruridir. K.D.Uşinskinin fikrincə, nümayiş etdirilən konkret hadisə əsasında uşaqlar mühakimə yürütməlidirlər. K.D.Uşinskinin nəzəriyyəsinə görə, təlimdə tətbiq edilən əyanilik şagirdlərin anlayışlarının formalaşmasına, onlarda müşahidəçilik qabiliyyətinin inkişafına, nitqin və təfəkkürün formalaşmasına xidmət etməlidir.

K.D.Uşinski başqa prinsipləri də Y.A.Komenskidən, İ.H.Pestalotsidən, Disterverqdən fərqli olaraq yeni istiqamətdə işləmişdir. K.D.Uşinski, məsələn, təlimdə möhkəmlik prinsipinə xidmət edən təkrara materialın daha dərindən başa düşülməsi, yeni materialın şüurlu mənimsənilməsi vasitəsi kimi baxırdı. Göründüyü kimi K.D.Uşinski təkrarın tamam yeni funksiyalarını aşkara çıxarmışdır.

Tərbiyələndirici təlimin tərəfdarı olan K.D.Uşinski təlimi tərbiyədən, tərbiyəni təlimdən ayırmağı yanlış və zərərli

hesab edirdi. O göstərir ki, təlim uşaqları tərbiyələndirməlidir, tərbiyənin əsas ağırlığı təlimin üzərinə düşməli və təlim zamanı həyata keçirilməlidir. Öz ideyasına sadıq qalan K.D.Uşinski məktəbin vəzifələrini iki yerə – təlim vəzifələrinə və tərbiyə vəzifələrinə, məktəb işçilərini isə iki yerə – müəllimlərə və tərbiyəçilərə ayırmağın əleyhinə idi.

Bir elm kimi pedaqogikanın inkişafından danışarkən pedaqogikanın özünə, onun obyektinə dair K.D.Uşinskinin fikirlərinə toxunmaq olmaz. Bu məsələlərə dair fikirlərini K.D.Uşinski «İnsan tərbiyənin predmeti kimi» böyük əsərinin metodoloji hissəsində – girişində qoymuş və ətraflı şərh etmişdir. Əslində K.D.Uşinskinin bu məsələni necə başa düşdüyü həmin əsərin yazılışı zərurətini meydana çıxaran ideyalardan biri olmuşdur. Hər şeydən əvvəl K.D.Uşinski pedaqogikanın geniş və məhdud mənada başa düşüldüyünü qeyd edirdi (Təəssüf ki, bu vacib cəhət K.D.Uşinski tədqiqatçılarının diqqətini özünə cəlb etməmişdir). O, «geniş mənada başa düşülən pedaqogika» dedikdə pedaqoji proseslə əlaqədar olan bütün elmi bilikləri, «məhdud mənada pedaqogika» dedikdə isə yalnız təlim-tərbiyə qaydalarının məcmusunu, yəni dərs kitabını nəzərdə tuturdu. K.D.Uşinskinin yaratmağa çalışdığı pedaqogika məhz geniş mənada başa düşülən pedaqogika, yəni elmi pedaqogika idi. Bu nəhəng səyin həm tarixi; həm də əməli elmi əhəmiyyəti olmuşdur. Deməli, K.D.Uşinski pedaqogikadan dərslük yaratmağa çalışmamışdır; o öz enerjisini pedaqogika elmini yaratmağa sərf etmişdir. Geniş mənada başa düşülən pedaqogika, K.D.Uşinskiyə görə, tərbiyə problemləri ilə məşğul olmalıdır. K.D.Uşinski tərbiyənin gücünə inanır və ona böyük əhəmiyyət verirdi.

K.D.Uşinskinin fikirlərində indiyədək sezilməmiş qalan başqa bir cəhət də diqqət cəlb etmək istərdik. Bu tərbiyə və mühit arasındakı qarşılıqlı əlaqə məsələsidir. K.D.Uşinskiyə qədər pedaqoq və psixoloqların xeyli hissəsi yaxşı halda şəxsiyyətə tərbiyənin də, mühitin də təsir göstərdiyini etiraf edirdi. K.D.Uşinski bu məsələdə də irəliyə getmişdir. O nəinki tərbiyə olunan şəxsiyyətin tərbiyə prosesində

fəallığının böyük əhəmiyyətini göstərmiş, həm də mühitin şəxsiyyətə təsirini, şəxsiyyətdə əmələ gəlmiş hər hansı keyfiyyəti sonradan tərbiyə vasitəsilə dəyişdirməyin, təkmilləşdirməyin mümkün olduğunu da qeyd etmişdir (bax: K.D.Uşinski. Əsərləri, VIII cild, səh. 18). Başqa sözlə, K.D.Uşinski insan şəxsiyyətini mühitin və tərbiyənin passiv məhsulu hesab etməmişdir. Onun fikrincə, mühit və tərbiyə şəxsiyyətə bir-birindən ayrılıqda, paralel şəkildə təsir etmiş, şəxsiyyətin formalaşmasında tərbiyə və mühit qarşılıqlı surətdə əlaqədə olur, bir-birinin təsirini zəiflədir və ya gücləndirir. Bu ideya pedaqoji fikir tarixində tamam yeni idi. Pedaqogikaya gətirilmiş belə bir yeniliyi qeyd etməmək olmaz. Mühitin şəxsiyyətə təsirini tərbiyə vasitəsilə dəyişdirməyin və ya təkmilləşdirməyin mümkün olduğunu əsaslandırmaqla, K.D.Uşinski tərbiyənin böyük qüdrətə malik olduğunu bildirirdi. O yazırdı: «Biz əminik ki, tərbiyə təkmilləşərsə insan qüvvəsi hüdudlarını, onun fiziki, əqli və əxlaqi qüvvələrinin hüdudlarını xeyli genişləndirə bilər».

Bəs pedaqogikanın elm və ya sənət olduğuna dair K.D.Uşinskinin mövqeyi necədir? Bəri başdan deməliyə ki, bir sıra başqa məsələlərdə, xüsusilə fəlsəfi və sosioloji məsələlərdə olduğu kimi, həmin məsələdə də K.D.Uşinskinin fikirlərində ziddiyətli cəhətlər vardır. K.D.Uşinski yazır ki, pedaqogika elm deyil, incəsənətdir, həm də incəsənətlərdən ən geniş, mürəkkəbi, ən ülvisi və ən zərurisidir.

K.D.Uşinski nəyə əsasən pedaqogikanı incəsənət hesab edirdi? Onun fikrincə, hər bir başqa incəsənət, məsələn təsviri incəsənət, heykəltəraşlıq, musiqi, şeir və s. kimi tərbiyə də şəxsi qabiliyyətə, bacarığa, istedadə əsaslanır, «başqa incəsənət növləri kimi tərbiyə də daim həyata keçirilən, lakin heç bir vaxt tam həyata keçirilməyən ideala, kamil insan idealına doğru can atır». Belə çıxır ki, tərbiyədə tərbiyəçilər şəxsi bacarıqlarına, istedad və qabiliyyətlərinə əsaslandığı üçün tərbiyə prosesi subyektivlik əsasında qurulur və tərbiyə prosesi obyektiv proses deyildir; onun özünün obyektiv qanunauyğunluqları ola bilməz. Bu mənada K.D.Uşinski tərbiyənin əsas qanunauyğunluqlarını digər

antropoloji elmlərdə – fiziologiyada, psixologiyada, məntiqdə, anatomiya və s. elmlərdə axtarmağı lazım bilirdi.

Fikrini sübut etmək üçün K.D.Uşinski analogiyadan istifadə edir və göstərirdi ki, tibb işçiləri də öz əməli fəaliyyətlərində bir sıra elmlərə istinad edir və onlardan istifadə edirlər.

Elmlərin, o cümlədən tibb elmlərinin, xüsusilə də pedaqogikanın XIX əsrin birinci yarısında hələ o qədər də inkişaf etmədiyini nəzərə almış olsaq, K.D.Uşinskiyə müəyyən mənada haqq qazandırmaq mümkündür. Tibb elmləri o zaman lazımınca inkişaf etmədiyindən, xəstəliklərin müalicəsində subyektivlik, həkimlərin, xüsusən ara həkimlərinin elmə əsaslanmayan şəxsi mülahizələri üstünlük təşkil edirdi. Təlim və tərbiyə sahəsində də o zaman belə idi. Müxtəlif tərbiyəçilər müxtəlif yerlərdə, müxtəlif məktəblərdə başqa-başqa nəticələr əldə edirdilər: bu nəticələr çox halda tərbiyəçilərin şəxsi söylərinin məhsulu olurdu. Belə bir vəziyyəti görən K.D.Uşinski tərbiyə işini elmi rəlslər üzərində qurmağı zəruri hesab edir, elmi əsasları isə insanla bağlı olan başqa antropoloji elmlərdə axtarırdı. Bunun özü o zamankı dövr üçün irəlisyə doğru atılmış ciddi addım kimi qiymətləndirməlidir. Tərbiyənin fizioloji, psixoloji, məntiqi, fəlsəfi, tarixi, sosioloji və s. hadisələrlə əlaqədar olduğunu, pedaqogikanın isə fiziologiya, psixologiya, fəlsəfə, məntiq və s. elmlərlə bağlı olduğunu sübut etmək pedaqogikanın tarixi inkişafında yeni dövr açmış və onu daha yüksək mərhələyə qaldırmışdır.

Belə bir nəticə nəyə əsaslanır? Hər şeydən əvvəl tarixə! Pedaqogikanın başqa elmlərlə əlaqəsini xüsusi qeyd edən pedaqoq və psixoloqlar olmuş İ.H.Herbert, F.E.Beneke, Kral Şmidt və başqaları buna misal ola bilər. Məlum olduğu kimi, əvvəlcə Herbert, sonralar isə Beneke pedaqoji nəzəriyyəyə psixoloji əsas verməyə təşəbbüs etmişlər. lakin onların əsaslandığı psixologiya, ümumiyyətlə psixologiya elminin nailiyyətləri deyil, öz şəxsi psixologiyaları, psixika haqqında şəxsi mülahizələri olmuşdur. K.D.Uşinski isə dövrünün psixologiya elmini, bu elmin bütün nailiyyətlərini

əsas götürmüşdür. Herbart və Beneke pedaqogika kitabı yazmışlar. K.D.Uşinski isə pedaqogika kitabı deyil, pedaqogika elmini yaratmağa çalışmışdır. Herbart və Benekenin pedaqogikası öz psixoloji sistemlərinə bir növ əlavə idi. K.D.Uşinskinin yaratmağa çalışdığı elmi pedaqogika isə bir sıra elmlərə əsaslanan müstəqil fəaliyyət sahəsi kimi qarşımızda canlanır. Herbart və Benekenin pedaqogikası yalnız psixologiyaya, Kral Şmidtin pedaqogikası isə həm də mücərrəd subyektiv fiziologiyaya əsaslanırdı; K.D.Uşinskinin pedaqogikası isə nəinki elmi psixologiya və fiziologiyaya, həm də fəlsəfəyə, məntiqə, anatomiyaya və bir sıra başqa elmlərə əsaslanır, fiziologiyanı, psixologiya və məntiqi pedaqogikanın başlıca əsasları hesab edirdi.

Bu deyilənlər bizə əsas verir ki, K.D.Uşinski yaradıcılığı haqqında danışmış mütəxəssislərin toxunmadıqları və son dərəcə vacib hesab etdiyimiz başqa bir cəhətə – onun ən başlıca əsərinin nə üçün «İnsan tərbiyənin predmeti kimi» adlandırıldığına və mötərizədə nə üçün ikinci adın (pedaqoji antropologiya təcrübəsi) verildiyinə də diqqəti cəlb edək. Bəri başdan deyək ki, əsərin adı K.D.Uşinskinin bütün pedaqoji nəzəriyyəsinin, onun pedaqogikaya gətirdiyinin mahiyyətini ifadə edir. əsərin adına görə, tərbiyənin predmeti insandır; lakin insan heç də yalnız tərbiyənin predmeti deyildir; o, həm də başqa elmlərin, tibb elminin, psixologiyanın, fiziologiyanın və s. elmin predmetidir. Bu cəhətlərə görə də K.D.Uşinski əsərini belə adlandırmışdır: «İnsan tərbiyənin predmetidir». İnsanın həm də tərbiyə predmeti olduğunu yaxşı təsəvvür edən K.D.Uşinski əsəri belə adlandırmışdır: «İnsan tərbiyənin predmeti kimi». Əsərin adında mötərizədə yazılan ikinci hissə isə həmin fikri tamamlayır. İkinci hissə ilə əlaqədar K.D.Uşinski nəzərdə tutmuşdur ki, əsərdə antropoloji elmlərdən, yəni insan haqqında olan elmlərdən, ümumiyyətlə söhbət açılmır; bu elmlərin pedaqogika ilə əlaqəsindən və pedaqogika üçün faydasından danışılır. Buna görə də əsər «antropologiya» deyil, «pedaqoji antropologiya təcrübəsi» adlandırılmışdır.

Bəs nə üçün əsərin adına «təcrübə» sözü də əlavə edilmişdir? Məlumdur ki, K.D.Uşinskiyə qədər Rusiyada da antropologiyaya həsr olunmuş əsərlər vardı. Məsələn, Çernişevski də antropologiya mövzusunda əsər yazmışdır. Lakin o vaxt pedaqoji antropologiya yaratmaq təcrübəsi olmamışdır. Belə bir təşəbbüsü ilk dəfə K.D.Uşinski etmiş və bu təşəbbüs ilk təcrübə idi. Belə bir cəhəti nəzərdə tutan K.D.Uşinski ən əsaslı əsərinin adının mötərizədə yazılmış hissəsinə «təcrübə» sözünü də haqlı olaraq əlavə etmişdir.

Deməli, bizzə, K.D.Uşinskinin pedaqoji sistemində fikir silsiləsi belə olmuşdur: insan tərbiyənin predmetidirsə, tərbiyə də pedaqogikanın (pedaqoji antropologiyanın) predmetidir. Beləliklə, biz yuxarıda qaldırdığımız məsələnin – pedaqogikanın elm və ya sənət olduğuna dair K.D.Uşinskinin fikirlərinin başqa bir cəhətə malik olduğunu da müəyyən edirik. Göründüyü kimi, K.D.Uşinski öz əsərlərinin bir yerində pedaqogikanı açıq-aşkar elm deyil, incəsənət hesab etsə də, əslində bütün əsər boyu, yaradıcılığı boyu pedaqogikanı bir elm kimi işləməyə çalışmışdır. Bunu biz pedaqoji məsləhətlərin elmi əsaslarını K.D.Uşinskinin öyrənməyə çağırmasında, pedaqoji məsləhətləri fizioloji, psixoloji, məntiq və s. elmlərin nailiyyətləri ilə əlaqələndirmək səyində görürük. Deyilənlərə əlavə olaraq onu da qeyd etmək vacibdir ki, K.D.Uşinski pedaqoji nəzəriyyə işləyərkən pedaqoji prosesi öyrənməyin əhəmiyyətinə də diqqət yetirmişdir. Belə bir nəticə çıxarmaq üçün bizim iki əsasımız vardır. Bunlardan biri hər hansı pedaqoji fikri sübut etmək üçün tərbiyə təcrübəsinə, tərbiyənin tarixinə K.D.Uşinskinin tez-tez müraciət etməsidir. O, öz fikir əleyhdarlarına etiraz edərkən heç də təkcə fizioloji və ya psixoloji dəlillərə müraciət etməmişdir; bundan əlavə, o, Rusiyada və xaricdə məktəb təcrübəsinə də istinad edirdi. Beş il xaricdə olarkən maarif, məktəb, tərbiyə təcrübəsinin K.D.Uşinski tərəfindən diqqətlə öyrənilməsi bu mənada hədəf getməmişdir.

Bizim ikinci əsasımız isə K.D.Uşinskinin söyləmiş olduğu bəzi nəzəri fikirlərdir. Pedaqoji nəzəriyyədə, pedaqoji

məsləhətlər verməkdə təcrübənin rolundan danışıarkən K.D.Uşinski yazırdı: «Əlbəttə, pedaqoji təcrübə də pedaqoji takt qəsr vacib əhəmiyyətə malikdir». Lakin K.D.Uşinski pedaqoji nəzəriyyədə pedaqoji təcrübənin rolunu müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırmışdır. O, pedaqoji təcrübənin nəzəriyyə yaratmaqda bəzi qüsurlara malik olduğunu sübut etməyə çalışmışdır. K.D.Uşinskinin fikrincə, pedaqoji təcrübədə səbəblə nəticə bir-birindən xeyli aralı olur. Pedaqoji təcrübədə tətbiq edilən üsulun, iş tərzinin törətdiyi nəticəni bilavasitə görmək, o saat müşahidə etmək mümkün olmur. Bundan əlavə, K.D.Uşinski haqlı olaraq pedaqoji təcrübənin çox mürəkkəb olduğunu, çox halda bir nəticənin xeyli səbəb tərəfindən törəyə bildiyini qeyd edir və buna görə də deyirdi ki, tərbiyədə tez səhv etmək mümkündür. Bu cür nəzəri mülahizələrə əsaslanan K.D.Uşinski yazırdı ki, heç də yalnız pedaqoji təcrübəyə istinad etmək kifayət deyildir; gərək başqa isbat vasitələrinə də əl atılsın. Pedaqoji nəzəriyyədə təcrübənin roluna dair fikirlərini K.D.Uşinski belə yekunlaşdırmışdır: «...hər hansı dəyərli qayda çıxarmaq üçün pedaqoji təcrübə özlüyündə kifayət deyildir... bundan ötrü psixi hadisələri elmi yolla öyrənmək lazımdır ki, tərbiyə təsadüfi halların əlində oyuncağa çevrilməsin, şüurlu, ağıllı iş olsun».

Bəs K.D.Uşinskiyə görə pedaqoji nəzəriyyə yaratmaqda təcrübənin rolu konkret olaraq nədən ibarətdir? K.D.Uşinskinin möhkəm əqidəsinə görə, tətbiq edilən pedaqoji tədbir ilə bu tədbirin törətdiyi nəticələr arasındakı psixoloji əlaqələri açan zaman pedaqoji nəzəriyyədə pedaqoji təcrübənin əhəmiyyəti olur. Belə bir əlaqəni açmaq mümkün olmadıqda və ya açmadıqda isə pedaqoji təcrübə sübut vasitəsinə çevrilə bilməz.

Pedaqoji təcrübənin bu tərkib hissələri haqqında Uşinskinin 100 ildən də çox bundan əvvəl söylədiyi ağıllı və elmi fikirlər hələ də öz aktuallığını itirməmişdir. Pedaqoji təcrübənin əsasında duran qanunauyğunluqları aşkara çıxarmağa səy göstərməyən, təcrübənin yalnız təsviri ilə kifayətlənməyən metodik və pedaqoji tədqiqatlar hazırda nadir hadisə deyildir.

Tərbiyə işinə şüurlu, elmi əsaslarla rəhbərlik etmək üçün pedaqoji mühiti, pedaqoji təcrübəni öyrənməyin zəruriliyinə dair K.D.Uşinskinin başqa fikirləri də vardır. Məsələn, K.D.Uşinski yazırdı: «Biz pedaqoqlara demirik ki, bu və ya digər şəkildə hərəkət edin, biz deyirik: idarə etmək istədiyiniz psixi hadisələrin qanunlarını öyrənin və bu qanunlara istinad edib, onları tətbiq etmək istədiyiniz şəraiti nəzərə alaraq hərəkət edin». Başqa bir yerdə K.D.Uşinski yenidən həmin məsələyə qayıdır və yazır: «Biz pedaqoqlara məsləhət görürük ki, ümumiyyətlə, insanın fiziki və psixi təbiətinə mümkün qədər diqqətli öyrənsinlər, tərbiyə etdikləri uşaqları və onları əhatə edən mühiti öyrənsinlər, müxtəlif pedaqoji tədbirlərin tarixini öyrənsinlər, özləri üçün aydın tərbiyə məqsədi müəyyən etsinlər, əldə etdikləri biliklərə əsaslanaraq bu məqsədə dönmədən nail olmağa çalışsınlar».

Bütün bu fikirlərdən sonra soruşmaq olar: əgər K.D.Uşinski pedaqoji təcrübəni pedaqogikanın obyektini hesab edirdisə, əgər pedaqogi nəzəriyyə üçün pedaqoji təcrübəni öyrənməyi də vacib hesab edirdisə, bəs nə üçün o, pedaqogikanı incəsənət kimi qələmə verirdi? Yuxarıda dediyimiz kimi, bu məsələdə K.D.Uşinski ardıcıl olmamışdır. Pedaqogikanın elm və ya incəsənət olması məsələsinin həllində K.D.Uşinskinin qeyri-ardıcılığı başqa bir cəhətdən də hiss edilir. O, bir yerdə pedaqogikanı, bir çox yerdə isə tərbiyəni sənət adlandırmışdır.

K.D.Uşinskinin əsərlərini diqqətlə nəzərdən keçirdikdən sonra bizdə belə bir əqidə yaranmışdır ki, K.D.Uşinski pedaqogikanın elm deyil, incəsənət olduğunu qeyd edən zaman «pedaqogika» termini altında tərbiyəni nəzərdə tutmuşdur. Mahiyyət etibarilə K.D.Uşinski pedaqogikanı elm, tərbiyəni isə incəsənət hesab edirdi. O, yazırdı: «Tərbiyə sənəti elmə əsaslanır». «Geniş və mürəkkəb sənət olmaq etibarilə tərbiyə bir çox geniş və mürəkkəb elmə əsaslanır». Yaxud, K.D.Uşinski əsərinin başqa yerində «tərbiyə sənəti» və «bu sənət haqqında nəzəriyyə» ifadələrini də işlətməmişdir.

Göründüyü kimi, K.D.Uşinski məhz tərbiyəni incəsənət hesab etmiş, pedaqogikanı isə bu sənət haqqında elm kimi təsəvvür etmişdir.

Bu mülahizəyə əsasən biz K.D.Uşinskiyə tədqiq edən mütəxəssislərin belə bir fikrinə şərih ola bilmərik ki, K.D.Uşinski pedaqogikanı elm deyil, incəsənət hesab etmişdir. Bəzi pedaqoqlar isə güman etmiş və indi də güman edirlər ki, K.D.Uşinskiyə görə pedaqogika həm elm, həm də incəsənətdir. Belə bir yanlış fikri əsas götürən bəzi müasir sovet pedaqoqları da sovet pedaqogikasını həm elm, həm də incəsənət kimi qələmə verirlər (bax: Pedaqogika, Q.İ.Şukinanın redaktəsi ilə, 1966, səh. 15).

K.D.Uşinskinin yaradıcılığı tükənməz fikir mənbəyidir. Onun əsərlərinə müraciət edən hər kəsdə yeni-yeni fikirlər yaranır. Uşinskinin xatirəsi sovet oxucuları üçün, çoxmilyonlu müəllimlər ordusu üçün, xüsusilə pedaqoji və metodika sahəsində çalışan mütəxəssislər üçün daim əzizdir.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1974, №1)

40. MÜƏLLİMLƏR MÜƏLLİMİ

K.D.Uşinski haqqında çox söz deyilib. İnqilaba qədər deyilmiş sözlər arasında biri aforizmə çevrilmişdir: «Rus müəllimlərinin müəllimi». K.D.Uşinski haqqında aforizmə çevrilmiş bu fikir indi də dönə-dönə təkrar edilir. Bir sıra monoqrafiya, kitabça və məqalələrdə K.D.Uşinski Rusiyada pedaqoji elmin, yeni məktəbin yaradıcısı kimi, rus müəllimlərinin müəllimi kimi xarakterizə edilir.

Sovet xalqlarının və digər sosialist ölkələri xalqlarının maarif və pedaqoji fikir tarixi göstərir ki, yuxarıda istinad etdiyimiz qiymət birtərəflidir və K.D.Uşinski irsinin əhəmiyyətini, onun böyüklüyünü tam əhatə etmir.

Yuxarıdakı qiymətlə kifətlənmiş olsaq, belə çıxır ki, K.D.Uşinski sırf milli rus hadisəsidir; o, dünya klassik pedaqogikası səviyyəsinə yüksəlməmişdir, onun irsi beynəlmiləl əhəmiyyət, dünya əhəmiyyəti kəsb etməmişdir.

Halbuki K.D.Uşinski nəinki rus pedaqoq və metodistlərinin, habelə Ukrayna, Belorusiya, Gürcüstan, Ermənistan və Qazaxıstan pedaqoqlarının və bir sıra slavyan ölkələrində pedaqoq və metodistlərin pedaqoji baxışlarının formalaşmasına güclü təsir göstərmişdir. Onların böyük bir dəstəsi K.D.Uşinski irsindən faydalanmışdır. K.D.Uşinskinin dərin mənalı, geniş diapazonlu ideyaları bir çox ölkədə qəlblərə yol açır, ürəkləri fəth edirdi.

K.D.Uşinskinin «rus müəllimlərinin müəllimi» kimi xarakterizə edilməsi böyük pedaqoqun yaşadığı dövr üçün düzgün ola bilərdi. Sonrakı illərdə, yəni K.D.Uşinskinin əsərləri Rusiyadan çox-çox uzaqlarda sürətlə yayılan zaman, bir sıra ölkələrdə bir-birindən xəbərsiz olaraq öz əməli və nəzəri fəaliyyətlərində onun fəal ardıcılları meydana gələn zaman K.D.Uşinski təkcə rus xalqına deyil, Rusiya ilə bu və ya digər şəkildə təmasda olan xalqlara da xidmət etmiş, dünya hadisəsinə çevrilmişdir. Biz bu məqalədə həmin fikri Azərbaycanda maarifin və pedaqoji təfəkkürün inkişafı nümunəsində sübut etmək istərdik.

İbtidai siniflər üçün Azərbaycan dilində ilk dərsliklər tərtib edənlər K.D.Uşinskinin «Vətən dili» və «Uşaq aləmi» dərslikləri timsalında pedaqoji və psixoloji cəhətdən əsaslandırılmış əlifba və qiraət kitablarını əsas götürmüşlər. Bir çoxları K.D.Uşinski tərəfindən işlənib hazırlanmış təlim üsullarını məktəbə gətirməyə çalışmışlar. Üçüncü qrup şəxslər K.D.Uşinskinin mütərəqqi ideyalarına əsaslanan yeni məktəblər təşkil etməyə səy göstərmişlər, bir qismi də maarifin demokratikləşməsi uğrunda, ana dilində təlim uğrunda barışmaz mübarizə aparmışdır.

Əlamətdar haldır ki, K.D.Uşinskinin əsərlərinə bələd olan Azərbaycan mədəniyyət və maarif xadimləri bu böyük pedaqoqun yaradıcılığının güclü təsirini fərhlə etiraf edir, onun adını hörmət və məhəbbətlə çəkirdilər. Məsələn, ana dilində ilk dərslik tərtib edənlərdən biri olan R.Əfəndiyev K.D.Uşinskinin təsiri altında məşhur «Uşaq bağçası» və «Bəsirətül-ətfal» adlı dərsliklərini hazırlayıb çap etmişdir.

Birinci kitaba müqəddimədə R.Əfəndiyev yazır: «Uşaq bağçası» kitabını qiymətli bir əsərə bənzətmək üçün pedaqoq Uşinskinin məşhur və məhəbub əlifba kitabçasını özümə rəhbər qəbul etdim».

R.Əfəndiyev K.D.Uşinskinin mütərəqqi ideya və üsullarını qəbul edir, yeni şəraitdə onları yaradıcılıqla tətbiq edirdi. K.D.Uşinskinin ardıcılı kimi R.Əfəndiyev onun pedaqoji və metodik ideyalarını təbliğ edir, öz əməli fəaliyyətində həyata keçirirdi.

R.Əfəndiyev K.D.Uşinskinin kitabları nümunəsində dərslilər tərtib etməyin ictimai mənasını aydın başa düşürdü. Bu münasibətlə R.Əfəndiyev yazırdı: «Pedaqojini öyrəndikdən sonra mən anladım ki, köhnə məktəb dağıdılmalıdır. Bu isə, yalnız Uşinskinin yeni üsulla olan dərslər kitabı kimi, öz məktəbimiz üçün ana dilində dərslər kitabı tərtib etməklə mümkündür».

K.D.Uşinskinin pedaqoji irsi A.O.Çernyayevskiyə də dərin təsir etmişdir. Azərbaycanda anadan olmuş, yaşamış və yaratmış olan A.O.Çernyayevski K.D.Uşinskinin arxasınca XIX əsrin sonlarında başa düşmüşdür ki, hər bir xalqın uşaqları ilk təhsili öz ana dilində, öz doğma məktəbində almalı və bu əsasda başqa xalqların dilini öyrənməlidirlər.

A.O.Çernyayevski bilirdi ki, ərəb və fars dilli köhnə məktəb Azərbaycan xalqının mədəniyyət və maarif yolunda böyük əngələ çevrilmişdir. O, belə bir maneənin aradan qaldırılmasına az qüvvə və enerji sərf etməmişdir. Qısa vaxt ərzində A.O.Çernyayevski Azərbaycan dilini elə sürətlə öyrənmişdir ki, bu dilin müəllimi də ola bilmiş və Azərbaycan dilində ilk dərslər tərtib edənlərdən biri olmuşdur. O, «Vətən dili» dərsliyini K.D.Uşinskinin sövqi analitik-sintetik üsulu üzrə tərtib etmişdir. Bunu müəllifin özü açıq etiraf etmişdir. Məsələn, dərsliyin müqəddiməsində A.O.Çernyayevski yazır: «bu kitabça tərtib olunubdur Uşinskinin əvvəlinci qisim «Vətən dili» sayığında...».

Məşhur ədəbiyyatbiyyatşünas və tənqidçi qabiliyyətli pedaqoq və metodist, əsil ensiklopedik məlumat və gözəl

natiqlik bacarığına malik olan Firudinbəy Köçərli əməli pedaqoji fəaliyyətlə də məşğul olmuşdur. O, Azərbaycan və rus dillərini, ədəbiyyatbiyyat, pedaqogika və başqa fənləri tədris etmişdir.

F.Köçərli xalqın gələcək inkişafı üçün əsaslı dərslilər tərtib etməyin böyük faydasını çox aydın başa düşürdü. Məhz buna görə də, o, XIX əsrin sonunda və XX əsrin əvvəllərində çap edilən dərslər kitablarını diqqətlə izləyir, onlarla dərindən tanış olur və çox halda tənqidi məqalələr yazırdı. Maraqlıdır ki, həmin kitabların yaxşı və qüsurlu cəhətlərini qiymətləndirərək F.Köçərli K.D.Uşinskinin «Vətən dili» və «Uşaq aləmi», Y.S.Qoqebaşvilinin «Deda ena» («Ana dili») və «Bunəbis kari» («Təbiət qapısı») kimi kitablarının didaktik və metodik əsaslarına da istinad edirdi. F.Köçərli Y.S.Qoqebaşvilinin fəaliyyətinə hələ o zaman düzgün qiymət verərək yazırdı ki, bu gürcü pedaqoqu K.D.Uşinskinin Zaqaqaziyada ən görkəmli davamçısı olmuşdur. Buna görə də, F.Köçərli dərslilər tərtib edən şəxslərə üzünü tutub deyirdi ki, K.D.Uşinskinin və onun ardıcılı Y.S.Qoqebaşvilinin təcrübəsinə, ideya və dərslilərinə tez-tez müraciət etsinlər.

Görkəmli Azərbaycan dramaturqu, böyük demokrat və realist satirik C.Məmmədquluzadə K.D.Uşinskinin mütərəqqi ideyaları ilə hələ inqilaba qədər tanış idi. O, öz əməli fəaliyyətində bu ideyaları nəzərə alır, müəllimlər arasında yayırdı. C.Məmmədquluzadə hətta bədii əsərlərinin bəzilərinə K.D.Uşinskini təbliğ edirdi. Məsələn, «Danabaş kəndinin məktəbi» adlı komediyasında C.Məmmədquluzadə məhdud baxışlı müəllimləri və əsaslandırılmasını təlim-tərbiyə üsullarına malik olan köhnə məktəbi ələ salır, eyni zamanda K.D.Uşinskini hörmətlə yad edirdi.

Azərbaycan məktəbi uğrunda, bu məktəbdə təlimin ana dilində aparılması uğrunda fədakar mübariz olan C.Məmmədquluzadə, M.Ş.Vazeh, M.F.Axundovun, S.Ə.Şirvaninin, habelə K.D.Uşinskinin demokratik ideyaları ilə ruhlanırdı. C.Məmmədquluzadənin rəhbərlik və redaktə etdiyi məşhur ictimai-siyasi satirik jurnal «Molla

Nəsrəddin»in ideya əsaslarından biri Azərbaycan dilinin təmizliyi, təlimin ana dilində aparılması, azərbaycanlıların rus dilini öyrənməsi uğrunda mübarizə idi.

K.D.Uşinskinin mütərəqqi pedaqoji ideyaları Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli nümayəndəsi, opera musiqimizin banisi olan Üzeyir Hacıbəyova da güclü təsir göstərmişdir. Ü.Hacıbəyovun oxuduğu sinifdə şagirdlər belə bir mövzuda inşa yazmışdılar: «Seminariyanı qurtarandan sonra nə olacağam?». Hələ o zaman Ü.Hacıbəyov inamla yazmışdı ki, fəaliyyətini müəllimliyə həsr edəcək, ana dilində dərslik və başqa tədris vasitələri tərtib edəcək, bununla xalqa xidmət edəcəkdir. O, öz sözünə sadıq qaldı, xalq arasında böyük nüfuz qazanan, yaradıcı şəkildə düşünən müəllimlərdən biri oldu.

Həm əməli pedaqoji işdə, həm də nəzəriyyədə Ü.Hacıbəyov K.D.Uşinski ideyalarının yenilməz və möhkəm etiqadlı ardıcılı olmuşdur. Məlumdur ki, K.D.Uşinski həyat məqsədini öz gündəliyində ifadə etmişdi: «öz xalqıma mümkün qədər çox fayda vermək». K.D.Uşinskinin nəzərdə tutduğu bu məqsəd elə bil Üzeyir Hacıbəyovun həyat məqsədi olmuşdu.

İdeya düşmənləri ilə tez-tez mübahisəyə girişən Ü.Hacıbəyovun yaradıcılığı göstərir ki, o, K.D.Uşinskinin fikirlərinə dərindən bələd olmuşdur. Məsələn, «Tərəqqi» qəzetinin 1908-ci il 19 avqust nömrəsində çap etdirdiyi məqaləsində Ü.Hacıbəyov yazırdı ki, pedaqogikada üsullar çoxdur; lakin onların ən yaxşısı məşhur rus pedaqoqu K.D.Uşinskinin üsuludur ki, o, özünün «Vətən dili» dərsliyini bu üsul əsasında tərtib etmişdir.

Yenicə seminariyanı bitirmiş olan gənc Ü.Hacıbəyov K.D.Uşinski üsulunun (sisteminin) mahiyyətini izah edir və göstərirdi ki, bu üsul həyatiliyi ilə didaktik prinsiplərə uyğun gəlməsi ilə, əyaniliyi ilə fərqlənir. K.D.Uşinskinin metodik sisteminin səmərəliliyini Azərbaycan və rus dillərinin tədrisində – öz təcrübəsində yoxlayan Ü.Hacıbəyov sübut edirdi ki, bu metodik sistem uşaqları fəallaşdırır, onların müstəqilliyini inkişaf etdirir.

Ü.Hacıbəyov o zaman çap olunan dərslərlərin üstünlüklərini və ya qüsurlarını müəyyənləşdirərkən K.D.Uşinskinin nəzəri kitablarında əsaslandırılmış və tarix dərslərində ustalıqla tətbiq edilmiş didaktik prinsiplərə və tələblərə istinad edirdi. Məsələn, o, «İkinci dil» adlı dərsliyə yazmış olduğu dərin məzmunlu rəyində (məqaləsində) nüfuzlu bir pedaqoq kimi K.D.Uşinskiyə çox ehtiramla müraciət edərək yazırdı: Uşinski kimi pedaqoqlar lazım bilirdilər ki, tədris işində «yaxından uzağa», «məlumdan məchula», «müşahidədən mühakiməyə» prinsipləri əldə rəhbər tutulsun.

K.D.Uşinski ideyalarını Azərbaycanda davam etdirən, ana dilini sövti təhlil-tərkib üsulu ilə yeni şəraitdə yaradıcılıqla tətbiq və inkişaf etdirən görkəmli maarif xadimlərindən biri də M.Mahmudbəyov olmuşdur. Özünün uzun illər ərzində Azərbaycan və rus dillərinin tədris təcrübəsinə əsaslanan M.Mahmudbəyov 1907-ci ildə «Yeni əlifba» adlı dərslək çap etdirilmişdir. K.D.Uşinski kimi o da dərsliyin dil və üslubuna, oradakı mətnlərin ideya və əxlaqi istiqamətlərinə böyük əhəmiyyət verirdi. Buna görə də M.Mahmudbəyov dərsliyə elə mətnlər daxil etmişdir ki, onların məzmunu şagirdlərə yaxın olsun, uşaqlarda oxumaq, savadlı olmaq həvəsi oyatsın, əməyə və əmək adamlarına, ayrı-ayrı peşələrə məhəbbət hissi aşılansın. Həmin dərslək üzrə təlim K.D.Uşinskinin sövti üsulu ilə aparılırdı.

M.Mahmudbəyovun həmin dərsliyi Azərbaycan məktəblərində 1923-cü ilə qədər tətbiq olunmuş, Zaqafqaziyanın, Qafqazın və Kaspi vilayətlərinin yeni məktəblərində uzun müddət istifadə edilmişdir.

M.Mahmudbəyov «İkinci il» adlı dərsliyi hazırlayarkən K.D.Uşinskinin «Vətən dili» kitabından da yaradıcılıqla istifadə etmişdir.

M.Mahmudbəyovun 1909-cu idə çap etdirdiyi «Üçüncü il» dərsliyi K.D.Uşinskinin «Uşaq aləmi» kitabının xatırladır. Bu dərsliyə heyvanlar və bitkilər aləmindən xəbər verən, şagirdlərin biliyini coğrafi və başqa məlumatlarla zənginləşdirən materiallar daxil edilmişdir.

Yaradıcılığına K.D.Uşinskinin güclü təsir göstərmiş olduğu pedaqoqlardan biri də Fərhad Ağazadədir. Yorulmaq bilməyən maarifçi, prinsipial nəzəriyyəçi, novator təcrübəçi F.Ağazadə ana dili haqqında K.D.Uşinskinin bir fikrini öz xətti ilə ayrıca kağıza səliqəli şəkildə yazmış və bunu öz həyatının devizinə çevirmişdi: «Dil xalqın nəinki varlığını əks etdirir; dil hətta xalqın özüdür. Bir xalqın dilinin yox olması – o xalqın özünün yox olması deməkdir».

Məhəmməd Ağa Şahtaxlı, Abdulla Şaiq, Hacı Əbülqasım Axundzadə, Mir Abbas Mir Abbaszadə, Abdullabəy Azadbəyli, Harunbəy Sultanov, Sultan Məcid Qənizadə və başqalarının dərsliklərində, habelə onların digər pedaqogi və metodik əsərlərində K.D.Uşinskinin faydalı təsirini aydın seçmək olur.

Bu cür faktlardan belə bir nəticə çıxartmaq çətin deyildir ki, K.D.Uşinskinin ideyaları hələ inqilabdan xeyli əvvəl Azərbaycana da yayılmış Azərbaycanın bir sıra görkəmli pedaqoq və metodistlərinin şüurunda silinməz iz buraxmış, bir çox maarif xadiminin, yazıların, bəstəkarların pedaqoji baxışının formalaşmasında səmərəli rol oynamışdır. K.D.Uşinskinin təsiri bir sıra istiqamətlərdə özünü biruzə vermişdir. əvvəla, o zamankı Azərbaycan pedaqoqları və metodistləri yeni məktəb, dünyəvi məktəb uğrunda mübarizəni kəskinləşdirmişdilər; ikinci, onlar şagirdlərə faydalı bilik verən, şagirdlərə dövrün tələb etdiyi əxlaqi keyfiyyətləri aşılayan, onların şüurunu inkişaf etdirən, düşünməyə öyrədən dərsliklər tərtib etmişlər; üçüncüsü, türk-tatar dilli xalqlar arasında sövqi analitik-sintetik üsulla tədris işinə ilk dəfə Azərbaycan məktəblərində başlamışlar; dördüncüsü, təlim-tərbiyə işlərinin üsullarını təkmilləşdirməyə doğru olan səy güclənmişdir; beşincisi, yeni məktəblərdə təlimin ana dilində aparılmasının ictimai mənası aydınlaşdırılmış və rus dilinin öyrənilməsinə maraqlı daha da qüvvələnmişdir; altıncısı, yeni dünyəvi məktəblər üçün müəllim hazırlanmağın imkan və yollarına daim problemlər irəli sürülmüşdür; nəhayət ziyalıların mütərəqqi hissəsində yeni pedaqoji əqidə formalaşmağa başlamışdır.

K.D.Uşinski ideyalarının tərəfdarları ildən-ilə çoxalır, bu böyük pedaqoqun Azərbaycanda ardıcılar məktəbi yaranırdı. Bu cəhətdən Qori seminariyasının müdavimləri xüsusilə fərqlənirdilər. K.D.Uşinski ilə bağlılıq, K.D.Uşinskiyə olan meyl irtica illərində də zəifləməmişdi. İrtica dövründə seminariyanın M.A.Miroyev və F.A.Smirnov kimi mürtəcə rəhbərlərinin seminariyanı K.D.Uşinskinin mütərəqqi təsirindən qorumağa çalışdıqları bir zamanda belə, bu görkəmli pedaqoqun tərəfdarları nəinki azalmamış, hətta artmışdı.

Az vaxt ərzində inqilaba qədərki Azərbaycanda qabaqcıl pedaqoji ictimaiyyət nümayəndələrinin şüuruna və qəlbinə K.D.Uşinski ideyalarının hakim olduğunu nə ilə izah etmək olar? Bunu, bizcə birinci növbədə, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ictimai-tarixi şəraitlə izah etmək lazımdır. O zaman Azərbaycanda kapitalizm münasibətləri intensiv inkişaf edirdi; zəhmətkeş kütlələrdə demokratik əhval-ruhiyyə əmələ gəlirdi; onların elmə, biliyə, maarifə qarşısızalmaz həvəsi güclənirdi, rus – Zaqafqaziya münasibətləri, ümumi mədəni əlaqələri qüvvətlənirdi.

İkincisi, rus mədəniyyəti və incəsənəti qabaqcıl nümayəndələrinin, yəni İ.A.Krılovun, A.S.Puşkinin, N.V.Qoqolun, A.İ.Gertsenin, N.Q.Çernişevskinin, L.N.Tolstoyun, A.P.Çexovun və başqalarının səmərəli təsiri hər sahədə aydın hiss edilirdi. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində qabaqcıl Azərbaycan yazıçılarının, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin, yaradıcı fəaliyyətinin gözəl xüsusiyyətlərindən biri – mütərəqqi rus fikrindən onların mənəvi qida almaq səyi idi.

Azərbaycanın maarifpərvər pedaqoqları Rusiyada maarifin inkişafını diqqətlə izləyir, oradakı məktəblərin mütərəqqi, qabaqcıl təcrübəsini öyrənməyə və tətbiq etməyə çalışırdılar. «Əkinci» qəzetinin nəşiri və redaktoru olan H.Zərdabiyə müraciət edən N.Vəzirov yazırdı ki, xalqın maariflənməsini asanlaşdıran və sürətləndirən yollar axtarmaq lazımdır. N.Vəzirova görə bu cür yollardan biri – Rusiyada yeni ideyalar əsasında tərtib edilən dərsləklər idi. O, K.D.Uşinskinin dərsləklərini nəzərdə tuturdu. N.Vəzirov

yazırdı ki, oxu və yazı təlimini sürətləndirmək üçün Rusiyada yeni dərsliklər yaratmışlar. Bu dərsliklər o qədər maraqlıdır ki, uşaqlar məcburiyyət olmadan, dəyənək olmadan onları asanlıqla öyrənirlər.

Bizi maraqlandıran problemin başqa bir tutarlı səbəbi ondan ibarət olmuşdur ki, N.Gəncəvi, M.Füzuli, A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, M.F.Axundov, S.Ə.Şirvani, H.Zərdabi kimi bir çox görkəmli şəxsin fəaliyyəti və maarif-pedaqoji fikirləri Azərbaycanda mütərəqqi təfəkkürün sonrakı coşğun inkişafı üçün zəmin hazırlamışdır. A.A.Fadəyev haqlı olaraq demişdir: «Bu xalqın (yəni Azərbaycan xalqının – N.G) qüdrətli ideya gücü Nizami, Füzuli, Vaqif, Sabir, M.F.Axundov kimi ən böyük klassik dünya humanistlərini meydana gətirmişdir; onların adları dünyada fikirləşməyi bacaran adamlar üçün əzizdir».

A.Bakıxanovun dərslikləri, xüsusən hələ keçən əsrin 30-cu illərində onun dünya şöhrəti tapmış «Qanuni-Qüdsi» adlı dərsliyi, «Əkinci» qəzetində M.F.Axundovun, H.Zərdabinin və başqalarının dərin mənalı, geniş əhatəli məqalələri, S.Ə.Şirvaninin tərtib etmiş olduğu proqramı və «Rəbiül-əfal» adlı dərsliyi və bir sıra başqa yazılar Azərbaycan pedaqoqlarını gələcək fəaliyyətə ruhlandırırdı.

Göründüyü kimi, bir tərəfdən, Azərbaycan yeni ictimai-siyasi və maarif-pedaqoji mühitin yaranması, digər tərəfdən də K.D.Uşinski dərsliklərinin də digər əsərlərinin meydana gəlməsi eyni vaxta təsadüf etmiş və onun ideyalarının Azərbaycanda sürətlə yayılmasına imkan vermişdir.

Deməli ki, o zaman Azərbaycanda nəinki K.D.Uşinskinin, habelə digər rus və dünya klassik pedaqoqlarının mütərəqqi pedaqoji fikirləri də Azərbaycanda məlum idi. Lakin bunların arasında K.D.Uşinskinin ideyaları oxucuları özünə daha çox cəlb edirdi. Bunu nə ilə izah etmək olar? K.D.Uşinski ideyalarının daha çox mütərəqqi xarakter daşması ilə, onların əsaslığı və daha çox inandırıcı olması ilə!

Məsələ burasındadır ki, bir əsərin yaradılmasına heç bir pedaqoq K.D.Uşinskinin «İnsan tərbiyənin predmeti kimi»

əsərində olduğu qədər əmək sərf etməmişdir. Pedaqoqlardan heç kim K.D.Uşinski qədər müxtəlif elm sahəsinə aid olan kitab oxuyub ümumiləşdirməmişdir. «İnsan tərbiyənin predmeti kimi» adlı əsərində müəllif müxtəlif dövrlərdə və müxtəlif ölkələrdə yaşayıb yaratmış olan 1500-dən yuxarı tarixi şəxsin əsərlərinə tənqidi yanaşaraq təhlil etmişdir. Pedaqoqlardan heç kəs pedaqogikanın digər elmlərlə əlaqəsini K.D.Uşinski qədər dərindən açma bilməmişdir. Fəlsəfə, fiziologiya, psixologiya, məntiq, dilçilik və s. elmlər sahəsində bəşəriyyətin hazırladığı bilikləri ümumiləşdirən K.D.Uşinski bu bilikləri pedaqogikanın istifadəsinə vermişdir. Pedaqoqlardan heç kim öz elmi-nəzəri fəaliyyətini əməli pedaqoji fəaliyyəti ilə K.D.Uşinski qədər sıx əlaqələndirməmişdir. Pedaqoqlardan heç kəs pedaqogikanı kустарçılıqdan K.D.Uşinski qədər elmi rəlsə sala bilməmişdir. Məhz K.D.Uşinski pedaqoji fikir tarixində ilk dəfə olaraq həm Y.A.Komenskinin pedaqogikasından, həm də İ.F.Herbartın, F.E.Benekinin, K.Şmidtin pedaqogikasından əsaslı şəkildə fərqlənən elmi pedaqogika yaratmışdır.

Məlum olduğu kimi, pedaqogika yaratmaq təşəbbüsü tarixdə ilk dəfə Y.A.Komenski ilə bağlı olmuşdur. Lakin o, pedaqogikanı təbiətə müvafiqlik ideyası əsasında qurmağa çalışmışdır. K.D.Uşinski isə pedaqogikanın bünövrəsini həqiqi elmi dəlillər əsasında ucaltmağa can atmışdır.

Pedaqogikanı elmi dəlillər əsasında qurmağa ilk dəfə İ.F.Herbart, sonra isə F.E.Beneke təşəbbüs göstərmişlər. onlar pedaqogikanın əsasını psixologiyada deyil, psixi hadisələr haqqında subyektiv təəssüratlarda görürdülər. K.Şmidtin pedaqogikası isə, bundan əlavə, fiziologiyaya da əsaslanırdı. Onların hamısı pedaqogika kitabı yazmışdır; bu pedaqogika onların psixologiyaya və fiziologiyaya bir növ əlavəsi idi. K.D.Uşinski isə pedaqoji nəzəriyyəni işləyib hazırlayarkən məhz elmi psixologiyaya, elmi fiziologiyaya əsaslanırdı. Bundan əlavə o, fəlsəfə, məntiq və bir sıra başqa elmlərin nəliyyətlərinə də istinad etmişdir. Məhz buna görə

də K.D.Uşinskinin yaratdığı pedaqogika məsləhətlər və qaydalar məcmuəsi deyil, əsil elmi tədqiqat əsəri idi.

K.D.Uşinskinin nəhəng səyi nəticəsində pedaqogika digər elmlərin tərkibindən çıxarılmış, müstəqil həyata vəsiqə almış, fəlsəfə, fiziologiya, psixologiya məntiq və s. elmlərlə onun sıx əlaqədar olduğu sübut edilmiş, pedaqoji nəzəriyyənin işlənməsində təcrübənin yeri təyin edilmiş, pedaqoji nəzəriyyə ilə pedaqoji təcrübə arasında qarşılıqlı nisbət müəyyənləşdirilmiş, təlim və tərbiyə işində, maarif məsələlərinin həllində xalqilik ideyasının vacibliyi sübut olunmuş, həyatın tələbləri baxımından məktəbi inkişaf etdirməyin lüzumu göstərilmiş, təlim-tərbiyədə şagird fəaliyyətinin, onun fəallığının, şəxsi əməyinin böyük əhəmiyyətə malik olduğu əsaslandırılmış, mütərəqqi didaktik sistem meydana çıxmış, tərbiyədə incəsənət və elmin yeri məsələsi həll olunmuş, tərbiyədə elmə üstünlük verilməsi vacib hesab edilməlidir.

Göründüyü kimi, K.D.Uşinski təkcə rus məktəbinin deyil, ümumiyyətlə, məktəbin inkişaf problemlərini işləmişdir; o, nəinki yalnız rus dilinin, habelə, ümumiyyətlə, ana dilinin öyrənilməsi məsələsini araşdırmışdır. Uşinskinin yaratmış olduğu dərsliklər təkcə rus xalqının deyil, elmə, biliyə can atan bütün xalqların istək və arzularını özündə əks etdirmişdir. O, təkcə rus pedaqogikasının deyil, bütövlükdə pedaqogikanın elmi problemləri ilə məşğul olmuşdur.

Bütün bu deyilənlər göstərir ki, onun ideyaları milli məhdudiyətdən çox uzaq idi. O, yalnız rus müəllimlərinin deyil, dünyanın bir çox ölkəsində çalışan müəllimlərin də müəllimi idi. K.D.Uşinski təkcə rus pedaqogikasının deyil, ümumiyyətlə, elmi pedaqogikanın banisidir. Buna görə də Azərbaycanda onun etiqadlı ardıcıllarından ibarət xüsusi məktəb formalaşır, böyük pedaqoqun bütün ardıcılları birinci növbədə aşağı siniflər üçün dərsliklər tərtib edir, çox halda özləri mətnlər yazıb dərsliklərdə verirdilər; onların hamısı məktəblər açır və yeni məktəblərin inkişafına canla-başla kömək göstərir, həmin məktəblərdə dərs deyir, xalq maarifinin tərəqqisinə çalışır, təlim-tərbiyənin nəzəri

problemləri üzərində düşünürdülər, onların pedaqoji baxışlarının əsasında xəlqilik ideyası dururdu; onların hamısı öz nəzəri elmi fəaliyyətini əməli pedaqoji fəaliyyəti ilə üzvi şəkildə əlaqələndirməyə böyük səy göstərirdi.

Azərbaycanda pedaqoji ictimaiyyət böyük pedaqoq K.D.Uşinskinin irsi ilə necə tanış olmuşdur? Tarixi faktlar göstərir ki, Azərbaycan pedaqoqları və metodistləri ilk dəfə K.D.Uşinskinin əsərləri ilə Qori müəllimlər seminariyasında tanış olmuşlar. Zaqafqaziya pedaqoqlarının xoşbəxtliyindən seminariya K.D.Uşinskinin layihəsi əsasında onun ən fəal ardıcılardan biri olan D.D.Semyonov tərəfindən açılmışdır. Məhz D.D.Semyonov gələcəyin maarif və mədəniyyət xadimləri olacaq seminariya müdavimlərini rus və dünya demokratik pedaqoji ideyaları ilə tanış etmişdir. Məhz D.D.Semyonov seminariyada K.D.Uşinskinin əsərlərini bilavasitə oxumaq və öyrənmək üçün şagirdlərə, o cümlədən azərbaycanlı şagirdlərə münasib şərait yaradırdı. Bunun nəticəsi idi ki, əsasən D.D.Semyonov seminariyaya rəhbərliyi dövründə oxuyan şagirdlər sonralar Azərbaycanda K.D.Uşinskinin ardıcılar məktəbini yaratmışlar.

O da məlumdur ki, Qori seminariyasının Azərbaycan şöbəsi M.F.Axundovun təşəbbüsü ilə 1879-cu ildə açılmışdır. O, şöbənin 1881-ci ildə olan ilk buraxılışını çox əlamətdar hadisə hesab etmiş, Azərbaycan və rus pedaqoqları arasında sıx əlaqə yaradılmasının başlanğıcı kimi qiymətləndirmişdir.

Seminariyanın keçmiş şagirdlərindən, sonralar isə onun müəllimlərindən biri olmuş F.Köçərli həmin şöbəni bitirənlər haqqında yazmışdır: «Zaqafqaziya müəllimlər seminariyası müsəlman şöbəsinin məzunları mütərəqqi təlim üsullarının ilk carçıları olmuşlar».

D.D.Semyonovdan sonra seminariyanın M.İ.Mirolıyev və F.A.Smirnov kimi rəhbərləri tərəfindən tətbiq olunmuş məhdudlaşdırıcı tədbirlər K.D.Uşinskinin pedaqoji irsinə şagirdlərdəki meylin qarşısını almağa qadirdir deyildi.

Qori seminariyasının məzunlarından əlavə, rus dilini bilən azərbaycanlı ziyalılar K.D.Uşinskinin əsərləri ilə tanış

olmaq imkanına malik idilər. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, K.D.Uşinskinin inqilabdan xeyli əvvəl Rusiyada çap olunmuş əsərlərinin bəziləri hələ bizə məlum olmayan yollarla Azərbaycana da keçmişdir. Onların arasında K.D.Uşinskinin «İnsan tərbiyənin predmeti kimi» əsərinin 1871-ci, 1885-ci, 1895-ci il nəşri də olmuşdur. Bu böyük pedaqoqun 1905-ci ildə çapdan çıxmış «Pedaqoji əsərləri külliyyatı», 1903-cü ildə nəşr olunmuş «Vətən dili» və «Vətən dili üzrə tədrisə rəhbərlik» adlı kitabları da Azərbaycanda oxunmuşdur.

Onu da göstərməliyik ki, K.D.Uşinskinin çap olunmuş əsərlərinin bəziləri Azərbaycanda məlum deyildi. Nəşr olunmuş kitabların tək-tək nüsxələri nadir hadisə olub, məhdud qrup adamlar tərəfindən oxunurdu.

Azərbaycanda Uşinski irsinin öyrənilməsinin inqilabdan sonrakı dövrü təməmlə başqa xarakter daşıyır. Pedaqoji fikir bahadırı əsərlərinin inqilabdan sonrakı bütün çapı Azərbaycana daxil olmuşdur. Həm mütəxəssislər, həm də qeyri mütəxəssislər onun əsərləri ilə kifayət qədər tanış olmaq üçün real imkanlara malikdirlər. Sovet hakimiyyəti illərində Uşinskinin pedaqoji irsi kütləvi və intensiv şəkildə öyrənilməyə başlamışdır. İndi o, pedaqoji institut və texnikumlarda, müəllimlər institutu və universitetlərdə, müəllimləri təkmilləşdirmə kurslarında müntəzəm olaraq öyrənilir.

Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra Uşinski əsərlərinin tərcüməsi və çapı üzrə xüsusi işə başlandı. Məsələn, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı ilk dəfə R.Əfəndizadənin tərcüməsi ilə 1941-ci ildə «K.D.Uşinski. Seçilmiş pedaqoji əsərləri», 1953-cü ildə isə prof. M.Muradxanovun giriş məqaləsi ilə həmin adda başqa bir kitab nəşr etmişdir. «Azərbaycan məktəbi» jurnalı 1946-cı ildə özünün 2-3-cü nömrəsini Uşinskiyə həsr etmişdir. Burada böyük pedaqoq haqqında yazılarla yanaşı, «K.D.Uşinskinin pedaqoji irsindən» adlı başlıqla müxtəlif əsərlərdən parçalar seçilib tərcümə edilmiş və üç hadisədə verilmişdir: 1. Təlim və tərbiyə haqqında; 2. Ana dili –

ibtidai məktəbdə əsas tədris fənnidir; 3. K.D.Uşinskinin vəsiyətlərini unutmayaq.

K.D.Uşinski haqqında yazılmış əsərlərdən bəziləri Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdur. V.Y.Struminski-nin, D.O.Lorrkıpanidzenin, B.B.Komarovskinin, A.V.Baqrinin və başqalarının əsərləri buna misal ola bilər.

K.D.Uşinskinin həyat və fəaliyyətini, pedaqoji və didaktik fikirlərini, ibtidai təhsilə dair ideyalarını, pedaqoji psixologiya haqqında təlimin Azərbaycan dilində şərh edən bir çox material yazılmışdır. Onun irsinin bu və ya digər cəhətini Azərbaycanda əsaslı tədqiq etmək təşəbbüsləri də olmuşdur. Məsələn, bu sətirlərin müəllifi müqayisə haqqında K.D.Uşinski fikirlərinin böyük əhəmiyyətini nəzərə alaraq bu istiqamətdə xüsusi tədqiqat aparmış, tədqiqatın nəticələrini 1957-ci ildə monoqrafiya şəklində də çap etdirmiş və namizədlik dissertasiyası kimi müdafiə etmişdir.

Yuxarıda deyilənlər bir daha göstərir ki, K.D.Uşinski pedaqoji fikrin qüdrətli bahadırıdır. O, elə bir sönməz günəşdir ki, o, pedaqoji fikir tarixinin zirvələrindən ətrafa zəifləmək bilməyən şülələr saçmaqda davam edir. Tarix Uşinskini bizdən nə qədər uzaqlaşdırırsa, onun zəngin irsi bizə bir o qədər yaxın olur.

(«Azərbaycan məktəbi», 1974, №2)

41. ATA VƏ TƏRBIYƏÇİ KİMİ İLYA NİKOLAYEVIÇ ULYANOVUN ŞƏXSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xalqına maksimum fayda verməyə çalışmaqda özünü göstərən İlya Nikolayeviçi tanıyanlar ona yüksək ideyalılığına görə böyük rəğbət bəsləmiş, bir çoxları isə onun ardıcılıqları olmuşlar.

İlya Nikolayeviç əsl maarif fədaisi idi. Xalqı maarifləndirmək yolu ilə mövcud vəziyyətin dəyişdirilməsi üçün İlya Nikolayeviç ömrünün sonunadək misilsiz səy göstərmişdir. Çünki ağır vəziyyətdə yatağa düşdükdə də işləmiş, hətta

öləcəyi gün saat ikiyə qədər İlya Nikolayeviç xalq maarifinə dair hesabatı yazmaqla məşğul olmuş, hesabatı tamamlayandan sonra keçinmişdir. Bunu qətiyyənlə təsadüfi hesab etmək olmaz. İlya Nikolayeviçin fəaliyyət dövrü barədə danışıq N.K.Krupskaya haqlı olaraq yazırdı ki, o zaman pedaqoji cəbhə mütləqiyyətə qarşı mübarizə cəbhəsi olmuşdur. Bunu İlya Nikolayeviç başa düşürdü və özü də bu cəbhənin ən fədakar döyüşçülərindən biri idi.

Simbirskiyyə xalq məktəbləri üzrə inspektor vəzifəsinə gələn kimi İlya Nikolayeviç rəsmi sənədlərdən quberniyada 460 belə məktəb olduğunu öyrənir və 6 aya bütün kəndləri birer-birər gəzir; yəqin edir ki, həqiqətdə cəmi 99 məktəb var, qalanı uydurmadır. İlya Nikolayeviç quberniya məktəblər şurasındakı məruzəsində bu cəhəti xüsusi qeyd etdiyinə görə sabahısı qubernatorun yanına çağırılır, söhbət zamanı qubernator görür ki, İlya Nikolayeviç fikrində möhkəmdir; onunla razılaşmağa məcbur olur.

Yolların xarablığına, qar əriyəndə və yağışda keçilməzliyinə, həftələrlə, hətta aylarla çirkli, natəmiz yol mehmanxanalarında gecələməyə məcbur olduğuna baxmayaraq İlya Nikolayeviç müəyyənleşdirir bilir ki, quberniyanın hər üç yarım kəndinə bir ibtidai məktəb, hər kəndə 6 şagird düşür və hər altı şagirdin yalnız biri qızıdır; dərs deyən müəllimlərin təqribən yarısı keşiş və molladır; məktəblər kilsə xidmətçilərinin evlərində, kəndli daxmalarında, kilsənin alçaq və rütubətli olan gözətçi otağında yerləşir; təlim isə dua öyrətməklə, qiraət və yazı ilə məhdudlaşır.

İlya Nikolayeviç qərara alır ki, dünən qul halında olmuş adamların balalarına əsl savad vermək üçün olduqca çox iş görmək, o cümlədən məktəbləri münasib binalarla, savadlı müəllimlərlə, dərsliklər və dərs vəsaitləri ilə təmin etmək, xüsusən əxlaqi mühiti saqlamaşdırmaq lazımdır.

İlya Nikolayeviç tükənməz enerji ilə iş girişir. Onun fədakarlığının, işgüzarlığının miqyasını təsəvvür etmək üçün yalnız bir ildə – 1884-cü ildə şəxsən əhatə etdiyi məktəblərin sayına nəzər salmaq kifayət edər: «Xalq məktəblərinin direktoru tərəfindən 50 məktəb yoxlanmışdır ki, bunlardan

3-ü dörd, 3-ü üç, 4-ü iki, qalan 40-ı isə bir dəfə yoxlanmışdır» (İ.N.Ulyanov, «Simbirskaya zemskaya qazeta», 15 sentyabr 1885-ci il).

Hətta olduqca sərt havalarda İlya Nikolayeviçə ucqar kəndlərdə rast gələnlər az olmamışdır. Bu cəhətdən V.İ.Nazaryevin xatirə qeydi də maraqlıdır. O yazırdı: «Bəzən əlində kitab isti və sakit otaqda oturursan, bütün işləri, hər cür hərəkəti dayandıran, günlərlə adamı otaqdan çıxmağa qoymayan qış çovğununun azğın iniltisini narahatlıqla eşidirsən, – elə bu vaxt pəncərənin lap yanında zınqrov səsi gəlir... Qapı açılır və qarşımda Ulyanov, bütün qarın içində, saqqal-bığı buz bağlamış və göm-göy göyərmiş vəziyyətdə. O, soyuqdan danışmaq iqtidarında deyil, lakin adi hallarda olduğu kimi yenə də gülürüzlüdür» (İz vesennix vospominaniy Simbirskoqo uçilişnoqo soveta, «Simbirskiye gubernskiye vedomosti», 1894).

Belə bir çətin şəraitdə fəaliyyət göstərən İlya Nikolayeviç kəndlərdə məktəblər açılması üçün, məktəb binalarının tikilməsi, şagird cəlb olunması, müəllim hazırlanması, dərslilər və dərslər vəsaitlərinin əldə edilməsi üçün şəxsən təşəbbüs göstərməli, müvafiq idarələr qarşısında məsələ qaldırmalı olmuşdur. Yerli idarələr isə bu cür təşəbbüslərə o qədər də məhəl qoymurdu. Axı, kənd ibtidai məktəblərində yoxsulların balaları oxuyurdu və dövlət bu məktəblər üçün, demək olar ki, heç bir vəsait ayırmırdı. Buna görə də İlya Nikolayeviç ciddi maneələrlə tez-tez üzləşməli olurdu; hətta bəzən onun təşəbbüsləri qəbul edilmirdi. Məsələn, 1876-cı ildə Senqiliyevsk qəza idarəsi İlya Nikolayeviçin təqdim etdiyi əsaslandırılmış təklifi müzakirə edəndən sonra belə bir qərar çıxarmışdır: «İkisininli məktəb tikintisi üçün pul buraxılmasın» («Simbirskaya zemskaya qazeta», 12 dekabr 1876-cı il).

Bu cür müxtəlif maneələrə baxmayaraq, az zamanda İlya Nikolayeviçin misilsiz zəhməti öz bəhrəsini verməyə başlamışdır. Onun şəxsi təşəbbüsü ilə münasib şəraiti olmayan kiçik məktəblərin bir qismi müvafiq şəraiti olan məktəblərlə birləşdirilmiş, binası olan məktəblərin sayı 150-yə çatdırılmış, hazırlıqlı müəllimlərin sırası ildən-ile

genişlənmiş, müəllim əməyinin mükafatlandırılması üç dəfə artmış, məktəblərdə şagirdlərin, o cümlədən qızların sayı 58,2 fainz çoxalmış, kənd icmalarının, zemstvo və şəhər cəmiyyətlərinin, habelə xüsusi şəxslərin məktəb üçün ayırdığı vəsait 3,5 dəfə artmışdır (İ.N.Ulyanovun «1869-cu ildən 1879-cu ilədək Simbirsk quberniyasında ibtidai xalq təhsili» adlı məqaləsi, bax: «Jurnal ministerstva narodnoqo obrazovaniya», may 1880-ci il).

İlya Nikolayeviç quberniyanın bütün ibtidai məktəblərində eyni dərsləklərdən istifadə olunmasına, bütün məktəblərdə vahid dərslər cədvəlinin tətbiq edilməsinə, hər yerdə eyni fənnə bərabər miqdarda saatlar verilməsinə, bütün məktəblərdə eyni təlim-tərbiyə qaydalarının tətbiq olunmasına, məktəblərin hamısında olmasa da, onların əksəriyyətində eyni dərəcədə müvəffəqiyyət əldə edilməsinə nail ola bilmişdir. Bu nailiyyətlərin səbəblərindən biri də odur ki, İlya Nikolayeviç baş çəkdiyi məktəbdə əvvəlcə təlimin qoyuluşuna dair izahatı eşidər, müşahidə etdiyi dərslər haqqında söhbət keçirər, diqqəti müəyyənləşdirdiyi nöqsanlara cəlb edər; səbəblərini açar, onları aradan qaldırmağın yollarını göstərər və bütün bunları məktəbin dəftərində qeyd edər, yerinə yetirilməsi üzərində nəzarət qoyarmış. O, bir yenilikçi pedaqoq kimi müəllimlər arasında fikir və təcrübə mübadiləsi yaratmaq, qabaqcıl təcrübəni üzə çıxarıb yaymaq, maarif işində olan nöqsanları hamılıqla aradan qaldırmaq üçün bir sıra yeni tədbirlər həyata keçirmiş, o cümlədən qəzalar və hətta quberniya üzrə müəllimlərin qurultaylarını çağırmışdır.

İlya Nikolayeviç müəllimlərə, yüksək dərəcədə qayğı ilə yanaşmışdır. O, quberniya xalq məktəblərinin direktoru vəzifəsində çalışanda da yenə əvvəlki kimi sadə və xoşrəftar olmuş, böyük rəhbər işçi olduğunu rəftarında müəllimlərə hiss etdirməməyə çalışmış, müəllimlərdə təşəbbüskarlığın, müstəqilliyin qol-qanad açmasına hər cür şərait yaratmışdır.

Bu cür keyfiyyətlərinə görə müəllimlər arasında İlya Nikolayeviçin tərəfdarları, onun ardıcılıarı gündən-günə çoxalmışdır. Təsadüfi deyildir ki, belə müəllimlər «Ulyanov-

çular», Simbirsk quberniyasında İlya Nikolayeviçin fəaliyyət göstərdiyi dövr isə «Ulyanov dövrü» adlandırılmışdır.

İ.N.Ulyanov işə, işlə əlaqədar olan məsələlərin həllinə yalnız rəsmi təlimatlar əsasında deyil, yaradıcılıqla, tənqidi yanaşardı. Kazan tədris dairəsinə onun yazdığı məlumata nəzər salmaq kifayətdir. Bu məlumatda İlya Nikolayeviç sübut edirdi ki, xalq məktəblərinin yoxlanması haqqında maarif nazirliyinin təklif etdiyi qayda həyati deyildir, onu dəyişdirmək zəruridir. İ.N.Ulyanov hazırladığı qaydanı Kazan tədris dairəsinə göndərir. Onun layihəsinə əsasən quberniyadakı bütün məktəblərdə direktor şəxsən tanış olmalı, qəzanın bir məktəbini başqa məktəb ilə müqayisə etməli, inspektorların tədris və inzibati fəaliyyətinə daha dəqiq qiymət verməli olurdu.

Maarifin bütün sahələrində İlya Nikolayeviçin öz iş üslubu, öz dəstixətti olmuş, onun şəxsi nəfəsi duyulmuş, gözəl ənənələr yaradılmasına çalışmışdır. Onun şəxsi təşəbbüsü ilə, məsələn, hər il baharda orta məktəbi bitirmək münasibətilə şəhər idarəsinin binasında təntənəli yığıncaqlar keçirilmişdir. Yığıncağa məzunlar, şəhər idarəsinin üzvləri, varlı şəxslər dəvət olunmuş, məktəb işi haqqında İlya Nikolayeviçin məruzəsindən sonra, təhsili müvəffəqiyyətlə başa vurmuş şagirdlər mükafatlandırılmış, şagirdlərin yazı işləri, rəsmləri, əl işləri və s. nümayiş etdirilmişdir. Axırda İlya Nikolayeviçin rəhbərliyi və orkestrin müşayiəti ilə müəllimlər və şagirdlər şəhər parkına yollanmış, bayram şənliklərində iştirak etmişlər.

Belə bir ənənənin yaradılmasında İlya Nikolayeviçin məqsədi rəsmi idarələrin və varlı şəxslərin diqqətini kasıbların uşaqları oxuyan xalq ibtidai məktəblərinə cəlb etməkdən, bu məktəblərin ehtiyaclarını ödəməkdən ibarət olmuşdur. Çünki məmurlar ibtidai məktəblərə az fikir verir, varlılar isə öz uşaqlarına müəllim tutur, onları orta məktəbə hazırladırdılar.

İlya Nikolayeviç öz uşaqlarında olduğu kimi, bütün şagirdlərdə təşəbbüskarlığı, müstəqilliyi, şüurluluğu inkişaf

etdirməyə çalışmışdır. Çünki ondan ötrü maarif, təhsil, məktəb şüurun, vətəndaşlıq hissələrinin, sərbəstliyin, təşəbbüskarlığın, azadlığın vasitəsi olmuşdur. İlya Nikolayeviç müəllimlərə daim məsləhət görmüşdür ki, şagirdlərdə işgüzarlığı, şüurluluğu və müstəqilliyi gücləndirsinlər; belə olduqda şagirdləri «yedəkləməyə» ehtiyac qalmaz, böyüdükcə hər şeyin nə yerdə olduğunu özləri başa düşürlər.

İ.N.Ulyanov təhsildə millətlərə fərq qoymamışdır. O, milliyyətdən asılı olmayaraq quberniyadakı rus, çuvaş, tatar, mordov kəndlilərinin uşaqlarını təhsilə cəlb etməyə çalışmışdır. İlya Nikolayeviç öz fəaliyyəti ilə həmin kəndlilərin vəziyyətinin yaxşılaşmasına, azadlıqları uğrunda onların mübarizə əzminin artmasına və nəticədə mütləqiyyətin əsaslarının sarsıtılmasına səbəb olurdu.

Buna görə də Simbirsk quberniyasında İ.N.Ulyanovun işlədiyi dövrdə, məsələn, çuvaş məktəblərində şagirdlərin sayı iki dəfə artmışdır. Oradakı mərkəzi çuvaş məktəbi isə sürətlə inkişaf edərək çuvaş xalqının təhsil mərkəzinə çevrilmişdir. A.İ.Yakovlev xatirələrində yazırdı ki, İlya Nikolayeviç çuvaş məktəbinə fəal maraq göstərməsəydi, quberniyada bu məktəbə qarşı hər cür düşmənçilik hücumlarını dəf etməyə hazır olmasaydı, dedi-qodular və böhtanlar həyata yenicə qədəm qoyan məktəbi – çuvaş mədəniyyətinin ilk dayağı olan məktəbi məhv edə bilərdi.

O, nəinki çuvaşlar üçün, eyni zamanda Simbirsk quberniyasında yaşayan tatarlar və mordovlar üçün də məktəblər açdırmışdır. Daha maraqlısı budur ki, İlya Nikolayeviç qeyri-rus millətlərin məktəblərində ana dilində təlimə maarif naziri Delyanovun imkan vermədiyi bir şəraitdə təlimin ana dilində aparılması təcrübəsinə keçərək bu təcrübəni genişləndirmiş və dərinləşdirmişdir.

Qeyri-rus millətlərə açıq rəğbət bəslədiyini İlya Nikolayeviç ailəsinə bildirmişdir. Söhbətlərin birində İlya Nikolayeviç, məsələn, Mariya Aleksandrovnaya «tavara» adlı çuvaş yeməyini tərifləyir və ondan bişirməsini xahiş edir. O, söhbət zamanı həyat yoldaşına bildirir ki, imkanı olduqca çuvaş dilini öyrənəcəkdir. İlya Nikolayeviç çuvaş

dilində belə bir atalar sözü də işlədir: «Axal larittən görək arkinə tə pulin pavalə» (Bekar dayanmaqdana öz kürkünün ətəyini çirmala).

Mariya Aleksandrovna tez dillənir:

-Nə gözəl deyilibdir! İşsiz dayananları vurub yerə sərən xalq yumurudur.

İlya Nikolayeviç bilavasitə müşahidə etdiyi və təmasda olduğu qabaqcıl adamların gözəl şəxsi keyfiyyətlərinə diqqət yetirmiş, onlardan hayatda öyrənməyə çalışmışdır. Məsələn, o, bir nəcib insan kimi, bir istedadlı alim kimi müəllim Lobaçevskiyə məftun olmuş və ondan bir sıra insani keyfiyyətləri əxz etmişdir. N.İ.Lobaçevski ilə söhbət zamanı İlya Nikolayeviç öyrənmişdir ki, onunla eyni aqibətdədir: hər ikisi balacalıqdan atalarını itirmişlər; Lobaçevski də onun kimi əzab-əziyyətlə oxumağa gəlmişdir. Xudahafizləşəndə Lobaçevski demişdir: «Əzablı yollarla ulduzlara!» Bu ifadə böyük riyaziyyatçı alimin vəsiyyəti kimi İlya Nikolayeviçin hafizəsində daim səslənmişdir.

İlya Nikolayeviçin yazmış olduğu illik hesabatlardan aydın görünür ki, o, inqilabçı demokratların, mütərəqqi rus pedaqoqlarının, Pestalotsinin ideyalarından da bəhrələnmişdir. Məsələn, İlya Nikolayeviç hər millətin balalarına həmin millətin dilində təlim verilməsinin zəruriliyinə dair N.T.Çernişevskinin, N.A.Dobrolyubovun və K.D.Uşinskinin əsaslandırılmış fikirlərinə tərəfdar çıxmışdır.

Onun qəlbi daim yenilik hissi ilə döyünmüşdür. O, yeni əsərlərlə, mütərəqqi fikirlərlə mümkün qədər tez tanış olmağa və onlara öz münasibətini bildirməyə çalışmışdır. İlya Nikolayeviç həyatdan doğan fikirlərə çox böyük üstünlük vermişdir. O, əsərlərdə oxuduğu ideyalara həyat baxımından yanaşmışdır. Buna görə də, məsələn, K.D.Uşinskinin belə bir fikrinə ürəkdən şarik çıxmışdır: «Məktəbdə ciddilik hökm sürməlidir, zarafata imkan verən, lakin bütün işi zarafata çevirməyən ciddilik, şitlikdən uzaq olan mehribanlıq, qərəzdən azad olan ədalət, xırdaçılıqdan uzaq olan qayda və başlıcası, ağıllı fəaliyyət daim hökm sürməlidir».

İnqilabçı demokratların, mütərəqqi pedaqoqların fikirləri İlya Nikolayeviç üçün təkcə bilik mənbəyi, müdriklik mənbəyi olmamışdır. Öz fəaliyyətinə, öz görüşlərinə uyğun gələn ideyaları İlya Nikolayeviç həmişə təbliğ etmişdir. O, Simbirsk quberniya məktəblərində müəllimlərlə söhbət zamanı K.D.Uşinskinin «Ana dili» və «Uşaq aləmi» adlı dərsliklərindən istifadə etməyi onlara tövsiyə etmişdir.

İlya Nikolayeviç K.D.Uşinskinin dərsliklərini öz ailəsində də tətbiq etmişdir. Ölümünə bir neçə gün qalmış Volodya ilə şahmat oynayan İlya Nikolayeviç sözarası deyir:

-Volodya, yeni bədbəxtlik üz vermişdir: Uşinskinin dərslikləri qadağan edilibdir. Delyanovun əmridir: «Məktəblərdə istifadəsi qadağan edilsin və yandırılınsın».

Volodya cəld dillənir:

-«Ana dili» kimi? Nədir, dəlimi olublar?

K.D.Uşinskinin dərslikləri Ulyanovlar ailəsində stolüstü kitab olmuşdur. Dərsliklər evdə dönə-dönə yapışqanlanmış və tikilmiş, atanın şafında saxlanmış, uşaqların yaşı çatdıqca götürüb oxumuşlar. İ.N.Ulyanov mütərəqqi adamlarla təkcə ədəbiyyat vasitəsi ilə əlaqə saxlamamışdır. O, dövrünün qabaqcıl şəxsləri ilə bilavasitə ünsiyyətdə olmağa da səy göstərmişdir. İlya Nikolayeviçin yaxınlıq etdiyi şəxslərin, demək olar ki, hamısı mütərəqqi adamlar, mövcud quruluşdan narazı adamlar idi. Onun dostlarından, məsələn, N.V.Kopiçenko, V.İ.Zaxarov, A.F. Martinov və başqaları mütərəqqi fikirlərinə görə sürgün edilmişdi və ya müəllimlik hüququndan məhrum olunmuşdular.

İlya Nikolayeviç son zamanlar zadəgan adını daşısa da zadəganları səciyyələndirən bir çox keyfiyyətlərdən – boş vaxtını təmtəraqlı məclislərdə keçimək, növbə ilə bir-birinin evində axşamı yola vermək, pulu sağa-sola səpmək, çara kor-koranə xidmət göstərmək, dəbdəbəli geyinmək, uşaqları mənəsbəpərəstliyə alışdırmaq, yalnız varlılarla durub oturmaq və s. kimi keyfiyyətlərdən çox-çox uzaq olmuşdur.

O, adamlarla ünsiyyətdə zadəganlığa deyil, ideyaya, əqidəyə üstünlük vermiş, işdə olduğu kimi, ailədə də

ünsiyyəti sevmişdir. İlya Nikolayeviç ailənin bütün üzvləri ilə: balacalarla da, böyüklərlə də yaxın, səmimi ünsiyyət saxlamışdır. Ailədə İlya Nikolayeviçin ünsiyyəti əsasən iki istiqamətdə olmuşdur. Bunlardan biri məsləhətləşmək, digəri isə fikir mübadiləsi aparmaq idi.

İlya Nikolayeviç ezamiyyətdən qayıtdıqdan sonra məktəb və müəllim barədə, şagirdlər və onların valideynləri haqqında, maarif sahəsindəki fəaliyyəti, istək və arzuları barədə ailəsində söhbət açmağı sevmişdir. Bununla da, o, çalışmışdır ki, ictimai məsələlərə, xalqın həyatına, maarif məsələlərinə uşaqlarında lazımi maraq oyatsın. İnamla deyə bilərik ki, İlya Nikolayeviç bu cəhətdən də məqsədinə nail ola bilmişdir.

Ailənin üzvləri ilə ünsiyyətini möhkəmləndirmək və dərinləşdirmək üçün İlya Nikolayeviç müxtəlif vasitələrdən – gəzinti, oyun, musiqi, mütaliə və s. istifadə etmişdir. Təbiət vurğunu olan İlya Nikolayeviç ailə üzvləri ilə gəzintiyə çıxan zaman uşaqlarında təbiətə təkcə məhəbbət hissi aşılamaq məqsədini güdməmişdir. O, eyni zamanda uşaqlarla mənən daha da yaxınlaşmaq, onları daha yaxşı öyrənmək və müxtəlif mövzularda söhbət aparmaq imkanı da qazanmışdır. İlya Nikolayeviç xüsusilə kanikul günlərində imkan tapan kimi uşaqlarını Volqa boyu gəzintiyə apararmış. Yay kanikulu zamanı isə Kokuşkino kəndinin ətrafındakı meşələr, çəmənliklər maraqlı söhbətlərin məskəni olarmış.

Uşaqları ilə yaxın, mənəvi ünsiyyət yaratmaq üçün İlya Nikolayeviç bir çox oyunların imkanlarından da istifadə etməyə çalışmışdır. Müxtəlif uşaq oyunlarında balacalarla birlikdə iştirak etmək İlya Nikolayeviçə də, uşaqlara da xüsusi zövq vermişdir. Belə bir şənliyin şahidləri az olmamışdır. Məsələn, uşaqların rəfiqələrindən biri olan Yekaterina Arnold xatirələrində yazırdı ki, biz uşaqlar Ulyanovlar ailəsində toplaşan zaman İlya Nikolayeviç oyunlarımızda ürəkdən iştirak edərdi, bizimlə siçan-pişik də, krotek də, gözübağlama da oynayardı. Bəzən də bizi coğrafiyaya, etnoqrafiyaya, təbiətşünaslığa aid müxtəlif

əyani vəsaitlərlə dolu olan otağına aparıb bizə izahat verərdi (bax: «Moi vospominaniya o semye Ulyanovix»). Ulyanovsk şəhərində V.İ.Leninin ev muzeyində saxlanılır).

İlya Nnkolayeviç uşaqlarla mənəvi yaxınlığı dərinləşdirmək məqsədi ilə müxtəlif stolüstü oyunlara, o cümlədən şahmata da əl atmışdır. Onu tanıyanlar şahidlik edirlər ki, o, çox ünsiyyətli və şən adam, ürəkdən və səmimiyyətlə gülən adam olmuşdur. Ulyanovların qohumları N.İ.Veretennikov xatirələrində göstərir ki, sirayətədiçi gülüş, ürəkdən gülmək xüsusiyyəti İlya Nikolayeviçdə olduğu kimi Vladimir İliçdə də vardı.

İlya Nikolayeviçin bir sıra şəxsi keyfiyyətləri uşaqlarına, o cümlədən Vladimir İliçə də keçmişdir. Məsələn, Vladimir İliç nəinki fiziki cəhətdən – boydan, sifətin və alnın enliliyindən, gözün kənarındakı oymalardan atasına oxşayırdı, o, atası kimi canlı, mütəhərrik, çevik xarakterə də malik idi.

Uşaqları ilə İlya Nikolayeviçin müxtəlif formalı möhkəm ünsiyyəti onlarda şəxsiyyətin intensiv və məqsədyönlü formalaşmasına güclü təsir göstərmişdir. Ulyanovlar ailəsində valideynlərlə uşaqlar arasında tam mənəvi anlaşma hökm sürmüş, bu ailədə uşaqlara verilən tərbiyə, yaranan ünsiyyət o zamankı dövrə, dövrün qabaqcıl ideyalarına uyğun gəldiyindən bütün uşaqların ürəyindən olmuşdur. İ.N.Ulyanovla bilavasitə təmasda olan şəxslərin hamısı onun qeyri adlı nəzakətə, həlimliyə, yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olduğunu söyləmişdir. İlya Nikolayeviç hələ 5 yaşında ikən atasını itirdiyindən və 17 yaşlı qardaşı Vasilinin himayəsində qaldığından, necə deyirlər, gözünü açıb qardaşının valideynlik nümunəsini görmüşdür. Vasili isə meşşan təbəqəsinə mənsub olsa da, yüksək əxlaqlı, xeyirxah, öz xoşbəxtliyini kiçik qardaşının təhsil almasında görmək istəyən bir adam olmuşdur. Vasili özü təhsil almaq arzusunda olsa da, ailə qayğıları nəinki bu arzunun, hətta evlənmək arzusunun da həyata keçməsinə imkan verməmişdir. Lakin o, kiçik qardaşı İlyanı oxutmağa nail olmuşdur. İlya Nikolayeviç qardaşının bu fədakarlığını,

onun maddi və həm də mənəvi yardımını ömrü boyu xatırlamışdır.

İlya Nikolayeviç özünə və başqalarına qarşı son dərəcə tələbkar olmuşdur. O, öz müvəffəqiyyətlərini ön plana çəkməyi sevməmişdir. Vəzifəcə böyüsə də, ordenə layiq görülsə də əvvəlki sadəliyini, təvazökarlığını, mülayimliyini, işdə hörmətə əsaslanan tələbkarlığını ömrünün sonunacan saxlamışdır. Onun özünə və başqalarına ciddi və tələbkar olması, yorulmaq bilməyən işgüzarlığı, məqsədyönlü fəaliyyəti uşaqları üçün gözəl nümunə idi. O, həmin keyfiyyətləri öz uşaqlarına da aşılamağa çalışmışdır. Uşaqlarının işə, tədris tapşırıqlarına son dərəcə ciddi və diqqətlə yanaşmaları üçün, bilik əldə etməyin lazımlı və zəruri olduğunu tam dərk etmələri üçün, bütün dərslərə həmişə yüksək səviyyədə hazırlaşmaları üçün İlya Nikolayeviç böyük səy göstərmişdir. O, adamın özü haqqında yüksək fikirdə olmasının, yerli-yersiz tərifləməyin və təriflənməyin, hər hansı şəkildə uşaq şıltaqlığının qəti əleyhinə çıxmışdır. Volodya müstəsna əməksevərliyi, qeyri-adi məqsədyönlü işi, tapşırıqlara ciddi, həm də diqqətli münasibəti atasından öyrənmiş və bu bacarıqlarla onun parlaq qabiliyyəti uzlaşaraq həyat boyu İliçin gücünü, qüdrətini təşkil etmişdir. İlya Nikolayeviçi fərqləndirən keyfiyyətlərdən biri də təkidlilik, nəzərdə tutduğu işi axıra çatdırmaq əzmi olmuşdur. Bu inadkarlığı hələ Həştərxan gimnaziyasından başlamışdır. O, bir çox rəsmi maneələri dəf edərək gimnaziyaya daxil olur və oranı 1850-ci ildə gümüş medalla bitirir. Lakin gənc İlya aşağı təbəqəyə mənsub olduğundan mülki vəzifələrdə işləmək və universitetə daxil olmaq hüququ qazana bilmir. Buna görə də, o, direktordan xahiş edir ki, Kazan universitetinə qəbul olunması üçün xahişnamə məktubu yazsın, şagirdin müvəffəqiyyəti və təkidi direktoru razılaşmağa məcbur edir. Lakin direktorun xahişi baş tutmur, çünki İlya Nikolayeviç aşağı təbəqəyə mənsub idi. Axı maarif naziri Şirinski-Şixmatovun fikri məmurlara məlum idi: «Universitetlər vasitəsilə öz təbii vəziyyətindən ayrılan, heç bir tərpenməz

əmlaka malik olmayan, lakin öz qabiliyyətləri barədə yüksək rəydə olan aşağı təbəqə adamları daha çox narahatlıq göstərir və mövcud qaydalardan narazı şəxslərə çevrilirlər».

İlya Nikolayeviç isə təkid göstərir... Onun qarşısında şərtlər qoyurlar: aşağı təbəqəyə mənsub olduğu üçün vergi verənlər siyahısından çıxsın və oxumaq haqqını meşşan cəmiyyəti öz üzərinə götürsün. Xeyli keçir. İlya Nikolayeviç bu şərtləri ödədiyinə aid sənəd təqdim edir. Nəhayət, təqaüd verilməmək şərti ilə o, tələbələr siyahısına daxil edilir və Lobaçevskinin qayğısı ilə mühazirələrə qulaq asmaq haqqını ödəməkdən də azad olunur. Bu, o demək idi ki, yenə də qardaşının səhhəti və dolanacağı hesabına oxumalı və yaşamalı olacaqdı. Qardaşı Vasilinin səhhəti isə ağır zəhmətdən pozulurdu. İlya Nikolayeviç fikirləşir və belə qərara gəlir ki, qardaşın hesabına bu qədər oxumaq və yazmaq olmaz; məktub yazır: «Universiteti buraxıram». Teleqramla cavab alır: «hünər eləmə, məni öldürərsən». İlya Nikolayeviç öz hesabına oxumağa məcbur olur. Təhsildə sinfi fərqləri və maneələri öz üzərində dönə-dönə hiss edən İlya Nikolayeviçdə sinfi şüur formalaşmağa başlayır. Öz hesabına oxumaq məcburiyyəti qarşısında qalan İlya Nikolayeviç lap gənc yaşlarından işləməli, pul qazanmalı, özünü dolandırmalı, təhsillə yanaşı əsl həyat məktəbi keçməli olmuşdur. Belə bir vəziyyət əməksevərliyin, işgüzarlığın, müstəqillik və dəqiqlik kimi gözəl keyfiyyətlərin İlya Nikolayeviçdə çox erkən baş qaldırmasında böyük rol oynamışdır.

Yenilməz xarakterə, möhkəm iradəyə, zəifləmək bilməyən işgüzarlığa malik olan İlya Nikolayeviç universitetin fizika-riyaziyyat fakültəsini bütün ixtisas fənlərindən əla qiymətlərlə və əla əxlaqla qurtarır, müəllimliyə namizəd adına layiq görülür. O, iki aydan sonra imtahan verib riyaziyyat üzrə baş müəllim, daha iki aydan sonra yenidən imtahan verib fizika üzrə baş müəllim adlarını alır.

İlya Nikolayeviçin ibrətəməz həyatı, geniş əhatəli fəaliyyəti və şəxsi keyfiyyətləri göstərir ki, onun sözü ilə

əməli eyniyyət təşkil etmişdir: sözü əməlinə istiqamət vermiş, əməli sözünü təsdiq etmişdir. Bu gözəl keyfiyyət gimnaziya illərindən başlanıb öləndək onu müşayiət etmişdir. O, şagird kimi irəli sürdüyü fikirlərə ömrü boyu tam əməl etmişdir. Məsələn, «İlham haqqında» inşa yazısında «İlham nədir?» sualına belə cavab vermişdir: «Seçdiyən sahəyə aludə olmaq, o sahə ilə yaşamaq və nəfəs almaq, qalan hər şeyi unutmaqdır». Onun hələ şagird ikən dediyi bu sözlər nəinki gimnaziyada və universitetdə oxuyarkən, habelə Penzada və Nijni Novqorodda müəllim, Simbirskdə isə xalq məktəbləri üzrə inspektor və direktor işləyəndə də özünü tamamilə doğrultmuşdur.

İlya Nikolayeviç gözəl ailə başçısı olmuşdur. Onun ailəsində daim qarşılıqlı hörmət və ehtiram hökm surmüşdür. Bunun köklərindən biri, əlbəttə, valideynlərin bir-birinə dərin məhəbbət və çox incə hörmət hissləri ilə yanaşmaları olmuşdur. O dövrdə çox nadir hal olan bu cür qarşılıqlı məhəbbət və hörmət İlya Nikolayeviçin və Mariya Aleksandrovnanın baxışlarındakı, istək və arzularındakı, məqsədlərindəki birlikdən, bir-birinə olan inam və etibardan irəli gəlmişdir. Bu cür dərin ideya və incə hisslər zəminində qurulan ailə münasibətlərində uşaqlar heç bir münaqişə və anlaşılmazlıq müşahidə etməmişlər. Həyat yoldaşı Mariya Aleksandrovnaya İlya Nikolayeviçin ehtiram və hörmət göstərməsi, onu nəvazişlə və gülürüz qarşılması, diqqət və qayğı göstərməsi uşaqlar üçün insana əsl münasibət, əsl qiymət nümunəsi olmuşdur.

Ər-arvad arasında qarşılıqlı münasibətlərin xarakteri ailədə uşaqların tərbiyəsinə güclü təsir göstərən amillərdən biridir. Valideynlər arasında narazılıq, çəkişmələr, hörmətsizlik halları ailədə uşaqların şəxsiyyətinə böyük ziyan vurur, tərbiyəni çətinləşdirir, uşaqların gözü qarşısında valideynləri alçaldır. Valideynlər arasında qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı hörmət, bir-birinə güzəştə getməyi bacarmaq, bir-birinə qayğı göstərmək halları hökm sürdükdə uşaqların ailədə düzgün tərbiyə olunması xeyli asanlaşır.

İlya Nikolayeviç və mariya Aleksandrovna uşaqlarının tərbiyəsində bu cəhətin vacibliyini aydın şəkildə başa düşmüş və buna ciddi, dönmədən əməl etmişlər. Onların birbirinə göstərdikləri diqqət və qayğı, qarşılıqlı hörmət uşaqlarının tərbiyəsində müvəffəqiyyət qazanmağa imkan vermişdir. Bununla birlikdə valideynlər uşaqlara münasibətində də daim düzgün, vahid mövqe tutmuş, dilbir olmuşdur. Uşaqlar valideynlərinin bu cəhətlərinə də diqqət yetirmişlər. Anna İliniçna yazırdı: İlya Nikolayeviçin ailəyə qayğısı hərtərəfli olmuşdur. O, hətta «bütün qazancını böyük ailəsinə, uşaqların tərbiyəsinə sərf edərdi, özünə isə çox az xərçləyərdi... ailə içərisində dincəlməyi sevərdi» (V.İ.Lenin haqqında xatirələr, Azərnəşr, 1957, səh. 12).

İ.N.Ulyanov quberniya üzrə inspektor, sonralar isə direktor olanda da təmtəraqlı geyimə qətiyyənlə meyl göstərməmiş və bundan narazılıq da etməmişdir. O, eyni paltonu və ya kostyumu nimdaş olanadək, uzun müddət geyərmiş. Oğlanları da bu cəhətdən tamamilə atalarına bənzəmişlər.

Atalar məsələsidir: «Başına gələn başmaqçı olar». Öz ailə təsərrüfatının xarakteri ilə, ailənin maddi imkanları ilə uşaqlarını yaxından tanış etməyin tərbiyəvi əhəmiyyətini İlya Nikolayeviç yaxşı bilmişdir. Ailənin namuslu əmək hesabına, özü də yalnız İlya Nikolayeviçin maaşı hesabına dolandığını yəqin edən uşaqlar lap balacalıqdan başa düşmüşlər ki, şəxsi əmək yaşayış mənbəyidir. Buna görə də uşaqlar gücləri çatan qədər ailəyə kömək etməyə, onun maddi vəziyyətini qismən də olsa yüngülləşməsinə çalışmışlar.

Məlumdur ki, İlya Nikolayeviçin vaxtının çoxu uzunmüddətli ezamiyələrdə, özü də vurğunu olduğu xalq maarifi işi üçün ezamiyələrdə keçmişdir. Güman etmək olardı ki, evdə uşaq tərbiyəsi ilə məşğul olmağa onun nə vaxtı, nə də enerjisi qalmış, ailədə uşaqların tərbiyəsi Mariya Aleksandrovnanın üzərinə düşmüşdür. Fəaliyyətinin bu cəhətlərinə baxmayaraq İlya Nikolayeviç uşaqlarının ailədə tərbiyəsinə nümunəvi rəhbərlik etmiş, evdə olduğu vaxtlarda isə uşaqları ilə şəxsən məşğul olmuşdur.

İlya Nikolayeviç uşaqlarının erkən məktəbə getmələrinin tərəfdarı olmuş və buna səbəb bir əsas gətirmişdir ki, məktəb uşağı müntəzəm olaraq gündəlik əməyə alışdırır. Öz vəzifəsinə, öz borcuna son dərəcə ciddi əməl etməklə, keyfiyyətli icraya həddən artıq meyl göstərməklə fərqlənən İlya Nikolayeviç həmin xüsusiyyətləri öz uşaqlarında görməyə çalışmışdır. Bu münasibətlə Anna İliniçna yazırdı: «hər iki iri oğlanlarının dərsinə ciddi nəzarət etməklə o, gimnaziya qədər də, aşağı siniflərdə də onları bütün tapşırıqları təfərrüatına qədər dəqiq və aydın yerinə yetirməyə alışdırırdı» (Vospominaniye ob Aleksandre İliçe Ulyanove. Molodaya qvardiya, 1931, səh. 42).

Uşaqlarında tərbiyə etmək istədiyi keyfiyyətlərə malik olan ata bu işdə müvəffəqiyyət qazana bilər. İlya Nikolayeviç bu həqiqəti bilmiş, uşaqları da onu sezmişdir. O zaman təbiətşünaslıq klassik gimnaziyadan uzaqlaşdırılmışdı. İlya Nikolayeviç təhsildə bunu böyük nöqsan hesab etmiş və buna görə də uşaqlarının təhsilində həmin kəsri müxtəlif yollarla aradan qaldırmağa çalışmışdır. Bu məqsədlə övladlarına bir sıra uşaq jurnalları da yazdırmışdır. «Detskoe çtenie», «Rodnik» kimi jurnallar Ulyanovlar ailəsində sevilə-sevilə oxunmuşdur. Onu da xatırladaq ki, həmin jurnalların təsiri ilə Ulyanovlar ailəsində uşaqlar məşhur «Subbotnik» adlı əlyazma jurnalı buraxmışlar.

Uşaqların təhsildə müvəffəqiyyətlə irəliləməsi üçün İlya Nikolayeviç başqa üsullardan da istifadə etmişdir. O, bəzən uşaqları dinləyər, dərse nə dərəcədə hazır olduqlarını şəxsən yoxlayar, lazım gələndə ayrı-ayrı mövzular üzrə evdəki kabinetində təcrübə qoyar, tarixə, coğrafiyaya, etnoqrafiyaya, kimyaya, fizikaya, astronomiyaya aid olan müxtəlif əyani vəsaitlər nümayiş etdirərək izahat verərmiş.

İlya Nikolayeviç maarif sahəsində misilsiz səyinə və zəhmətinə görə qazandığı müvəffəqiyyətdən daim şəxsi zövq almışdır, lakin nailiyyətlərinə görə heç vaxt öyünməmiş, özünü ön plana çəkməmişdir. Misilsiz fəaliyyətinə görə çar hökuməti İlya Nikolayeviçi üç dəfə ordenlə təltif etməyə

məcbur olmuşdur: Anna ordeni, Müqəddəs Vladimir ordeni və Müqəddəs Svyatoslav ordeni ilə. Bununla da ona üç dəfə rəsmən zadəgan rütbəsi verilmiş olurdu. Lakin İlya Nikolayeviç heç birində bu rütbənin sənədini almağa təşəbbüs göstərməmişdir. Son ordeni alanda Mariya Aleksandrovna təqaüdə çıxıb rütbəsini rəsmiləşdirməyi ərinə təklif edir. İlya Nikolayeviç cavab verir:

-Rütbənin rəsmiləşdirilməsi mənə nə verəcəkdir? İşləmək hüququ?

Mariya Aleksandrovna əbəs yerə təkid etmirdi. Çünki, xüsusən son ordenlə təltif olunanda İlya Nikolayeviç xeyli təşviş keçirmişdir. O, 25 illik fəaliyyəti ilə əlaqədar ikinci ordeni «Cənab Ulyanov, təqaüdə hazırlaş», 30 illik fəaliyyəti ilə əlaqədar üçüncü ordeni isə «Cənab Ulyanov, buyurun, təqaüdə çıxın» kimi qiymətləndirmişdir.

Həyat yoldaşı inandırmaq məqsədi ilə əlavə etmişdir:

-Zadəgan rütbəsi uşaqlara lazımdır; onların universitetə daxil olmalarını asanlaşdırar, həyatda gərək olar.

Hər halda yaranan şübhə İlya Nikolayeviçi tərk etməmişdir. Buna görə də o, Mariya Aleksandrovna demişdir:

-1885-ci ilə aid əlimdə yazdığım hesabat doğrudanmı son hesabat olacaqdır? Necə, evdə oturub həyata pəncərədən baxım? Bu ki, ölüm deməkdir!

İlya Nikolayeviç Müqəddəs Svyatoslav ordenini çevirib arxasındakı «Təltif edərək həvəsləndirir» sözlərini oxuyanda daha da əsəbiləşir və həyat yoldaşına deyir:

-Nəyə, hansı işlərə həvəsləndirir? İşləmək imkanından məhrum edir, adını da həvəsləndirmək qoyur. Bu ikiüzlülükdür. Axı mənim hələ icra olunmamış planlarım çoxdur...»

Bizdə belə bir inam yaranmışdır ki, bu cür hisslər İlya Nikolayeviçin vaxtsız ölümünün xeyli yaxınlaşması səbəblərindən birinə çevrilmişdir: iki-üç gündən sonra o, səhhətindən şikayət etməyə başlamışdır.

İlya Nikolaeviç mütərəqqi fəaliyyətin gücləndikcə rəsmi dairələrin narahatlığı və narazılığı artırdı. Onlar getdikcə daha aydın şəkildə başa düşürdülər ki, zəhmət adamlarının savadlanması, kəndli balalarının elmi biliklərə yiyələnməsi,

xalq məktəbləri üçün mütərəqqi fikirli müəllimlərin hazırlanması çar hökumətinə qarşı duran qüvvələrin güclənməsini sürətləndirir. Buna görə də hökumət dairələri aşağıdan tutmuş yuxarıya qədər Ulyanovun fəaliyyətinə şübhə ilə baxmağa başlamışdır. Qəza, quberniya, dairə idarələri və maarif nazirliyi, yerli mülkədar və ruhanilər İlya Nikolayeviçin tədbirlərinə mane olmaq təşəbbüsünü gücləndirmişlər. Simbirsk qubernatoru N.P.Dolqovo-Saburov İlya Nikolayeviçin özünə xüsusi məktub yazmağa məcbur olmuşdur: «Son vaxtlar Poretsk müəllimlər seminariyasının bəzi məzunları... şübhə doğurmağa başlamışdır. Faydalı hesab etmirsinizmi ki, göstəriş verəsiniz: xalq məktəblərinə müəllimlər təyin edən zaman onlar diqqətlə seçilələr» (bax: T.D.Korneyçik, «Jizn, otdannaya narodu». Ulyanovsk, 1961).

Qubernatorun bu məzmununda məktub yazmasına əsas səbəb İlya Nikolayeviçin təşkil etdiyi Poretsk seminariyasını bitirən məzunların bir qisminin Zotov və Aqafonov məktəblərində müəllimliklə yanaşı kəndlilər arasında inqilabi əhval-ruhiyyəli iş də aparmaları olmuşdu. Buna görə də onlar Sibirə sürgün edilmişdilər.

İlya Nikolayeviç haqqında qəzalardan Simbirsk quberniyasına, oradan Kazan dairəsinə, sonra maarif nazirliyinə göndərilən gizli məlumatlar artmışdı. Dolayı yollarla İlya Nikolayeviçin fəaliyyətinin məhdudlaşdırmağa çalışırdılar.

Xoşbəxtlikdən 1882-ci ilin martında maarif naziri dəyişdirilir, buna görə də İlya Nikolayeviç hələlik öz vəzifəsində qalır. Lakin çox keçmir ki, əvvəlki məsələ yenidən qaldırılır. İlya Nikolaeviç dözə bilmir. 1831-ci il iyulun 14-də anadan olan İlya Nikolayeviç 1887-ci il yanvarın 12-də vəfat edir.

Göründüyü kimi, varlı siniflərin nümayəndələri İlya Nikolayeviçin pedaqoji fəaliyyətinin ictimai mahiyyətini, nəhayət, başa düşmüş və müxtəlif əks-tədbirlər görməyə başlamışlar. Hər tərəfdən baş qaldıran ədalətsizliklər və məənəvisıxıntılar İlya Nikolayeviçin ömrünü gödəltməyə bilməzdi.

Xalq isə İlya Nikolayeviçə dərin ehtiram bəslədiyini müxtəlif şəkildə ifadə etməyə çalışmışdır. İlya Nikolayeviç bilavasitə tanıyan müəllimlər, yetişdir-mələri və şagirdləri onun cazibədar şəxsiyyətini, fədakar əməyini yüksək qiymətləndirmişlər.

Hər hansı şəxsə xalq kütləsinin münasibəti bəzən ölümü və dəfni mərasiminə münasibətdə də özünü göstərə bilir və bu, bir növ, başqalarına gərək olur. İlya Nikolayeviçin ölümü və onun dəfni nümayişkarənə şəkildə sübut etmişdir ki, ona xalq dərin hörmət və məhəbbət bəsləmişdir. Dəfn mərasiminin iştirakçıları deyirlərmiş ki, İlya Nikolayeviç son mənzilə yola salmaq üçün bəlkə də bütün Simbirsk sakinləri axışıb gəlmişlər.

Fədakar əməyini, öz həyatını başdan-başa xalqına həsr etmiş olan bir şəxsi xalqın yüksək qiymətləndirdiyini Ulyanovların həssas uşaqları görməyə və bundan müvafiq nəticə çıxarmaya bilməzdilər.

Rusiyanın şanlı oğlu İlya Nikolayeviçin xidmətləri yalnız Böyük Oktyabr sosialist İnqilabından sonra, Sovet hakimiyyəti şəraitində lazımınca qiymətləndirilmiş, özü isə ümumxalq rəğbəti qazanmışdır. İndi İ.N.Ulyanovun xatirəsi şəhərlərin, küçələrin, tədris, mədəni-maarif müəssisələrinin adında, povest və romanlarda, minlərlə şagirdin, müəllimlərin fəaliyyətində, müasir təlim-tərbiyə işində əbədiləşmişdir. İlya Nikolayeviç Vladimir İliç kimi bir dühanı bəşəriyyətə bəxş etməyinə görə də ölməzdir.

(«Azərbaycan məktəbi», 1983, №3)

42. ANA VƏ TƏRBIYƏÇİ KİMİ M.A.ULYANOVANIN ŞƏXSİ KEYFİYYƏTLƏRİ

M.A.Ulyanova gözəl insan, incə qəlblı qadın, nümunəvi ana, etibarlı dost və bacarıqlı tərbiyəçi olmuşdur. M.A.Ulyanovanın ülvı keyfiyyətləri qohumlarının, qonşularının, hətta rəsmi şəxslərin nəzərini cəlb etmiş, ona şöhrət

qazandırmışdır. İlya Nikolayeviçin ölümü münasibətilə yazılan nekroloqda Mariya Aleksandrovnanın xidmətləri üzərindən keçmək mümkün olmamışdır: «...onun nümunəvi ana kimi layiqli şöhrət tapmış həyat yoldaşına allah öhdəsində qalan uşaqların böyük təhsil və tərbiyəsi işini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirməsində kömək etsin».

1835-ci il martın 6-da Peterburqda doğulan və üç yaşında anadan yetim qalan Mariya Aleksandrovna boya-başa çatdığı Kokuşkino kəndində məktəb olmadığından müntəzəm təhsil ala bilməmişdir. Buna görə də o, mümkün olan yeganə düzgün yol seçmişdir: xalaqının köməkliyindən istifadə edərək müstəqil təhsil yolu ilə evdə ingilis, fransız və alman dillərini, rus və Avropa ədəbiyyatını, habelə gimnaziya keçilən digər fənləri öyrənmişdir.

Müstəqil təhsil yolu ilə özünü həyata hazırlayan Mariya Aleksandrovna ərə getməzdən bir az əvvəl ekstern yolu ilə imtahan verib aşağı siniflərdə də rus dilindən, fransız və alman dillərindən, habelə hesabdan dərs demək hüququ alır.

Mariya Aleksandrovnanın zövqlü qadın, incə ana kimi yetişməsində xalası Yekaterina Essenin və atasının da xeyli rolu olmuşdur. Yekaterina möhkəm xarakterə malik olub, evdə müəyyənleşmiş qaydalara ciddi əməl olunmasını tələb etmişdir. Mariya Aleksandrovna Avropa dillərini və musiqini məhz xalasından öyrənmişdir.

Xalası sadə, lakin son dərəcə səliqəli geyinməyə böyük diqqət yetirmişdir. O, paltarını yamağı qızlara elə öyrədirdi ki, yamağı hiss edilməsin.

Atası da özünə və başqalarına qarşı ciddi və tələbkar olmuşdur. Uşaqlar bu ailədə balacalıqdan müstəqilliyə və əməksevərliyə alışmışlar: hər səhər özləri süd bişirib, sıyıq hazırlamışlar, yolka üçün oyuncaqlar düzəltmişlər. Yekaterina da, atası da çalışmışlar ki, ev üçün lazım olan hər şeyin öhdəsindən uşaqlar gələ bilsin.

Evdə musiqi və dil məşğələləri cədvəl üzrə – bir gün alman dili, digər gün fransız dili və s. keçirilmişdir. Ailədə bir cümlə, bir bənd deyib müəllifini tapmaq dəbdə olmuşdur.

Mariya Aleksandrovna atasının açıq fikirli, müstəqil mühakimə yürüdən şəxs olduğunu, buna görə də hakimiyyət orqanları tərəfindən onun iş yerinin tez-tez dəyişdirildiyini və ucqar yerlərə göndərildiyini tez başa düşmüşdür. Nəticədə atası istefaya çıxmağa və altı qızı ilə Kokuşkino kəndinə köçməyə məcbur olmuşdur. O da, İlya Nikolayeviçin atası kimi, meşşan təbəqəsindən çıxmışdır.

Kitaba məhəbbət Mariya Aleksandrovnanı ömrünün sonunadək tərk etməmişdir. O, cavanlıqda özü oxumuş, qocalıqda isə uşaqlarını oxudaraq qulaq asmışdır. Ulyanovlar ailəsində kitabın müstəsna hörməti olmuşdur. Uşaqların da, valideynlərin də özlərinə məxsus kitabları varmış. Məsələn, Mariya Aleksandrovnanın otağında Heynenin, Hötenin, Dodenin, Şillerin, Turgenevin, Tolstoyun və başqalarının kitabları əbədi məskən salıbmış. Simbirskdə yaşayarkən ailənin bütün üzvləri, o cümlədən Mariya Aleksandrovna Karamzin kitabxanasının üzvü olmuşdur.

M.A.Ulyanovaya böyük nüfuz qazandıran başlıca keyfiyyətlərdən biri onun müstəsna iradi qüvvəyə malik olması idi. Zahirən olduqca sakit görünən Mariya Aleksandrovna yenilməz xarakterə malik – qarşıya qoyduğu məqsədə çatmaq üçün hər cür maneələri aradan qaldıran, ardıcıl və ağılla səy göstərən insan olmuşdur. Onun qadında müşahidə edilən nadir iradi qüvvəyə malik olması nəinki əri ilə çiyin-çiyinə yaşadığı firavan illərdə, habelə sonralar uşaqlarının dönə-dönə həbs olunduğu, bəzilərinin faciəli şəkildə öldüyü anlarda, maddi və mənəvi çətinliklər zamanı da özünü qabarıq şəkildə göstərmişdir. Ailə üzvlərinin ən çətin dəqiqələrində, hətta, İlya Nikolayeviç kimi bir həyat yoldaşını itirdikdə belə Mariya Aleksandrovna özünü maksimum dərəcədə idarə etmək iqtidarına malik olmuşdur. Tabutun yanında dayanan qadında görünən nə qədər daxili güc, özünü idarə etmək qüdrəti olmuşdur. Hadisənin şahidlərindən V.V.Kaşkadamova öz xatirələrində yazırdı: «Tabutun yanında bənizi qaçmış, sakit, göz yaşını axıtmadan, şikayət etmədən dayanan Mariya Aleksandrovna çox yaxşı xatirimdədir».

Aleksandrın asılmasına dair məhkəmənin hökmünü və oğlunun asılması xəbərini görüş zamanı qızı Anna İliniçnadən gizlədə bilməsi onu tanıyanlarda bu igit anaya qarşı dərin ehtiram həvəsi oyatmaya bilməzdi. Həmin dəhşətli günləri xatırlayarkən Anna İliniçna yazırdı: «Anamın mətanətliliyi və heyrətləndirici dözümlülüüyü mənə aldatmışdı... Onu qəmgin, sarsılmış, lakin özünü tam ələ aldığı görəndən sonra mən güman edə bilməzdim ki, nəse hazırlanır, həbsin son günlərində isə qarşısı alınmaz nəse baş vermişdir... O, o qədər mərd idi ki, qardaşımın edam olunduğunu küçədən keçənlərə paylanan vərəqələrdən bilib, tək-tənha mənə yanına görüşə gəldi və baş vermiş hadisəni mənə bildirməmələrini nəzarətçilərdən xahiş edir, mənə ürək-dirək verməyə çalışır, səhhətimi gözləməyin zəruriliyi üzərində təkid edir, özü ilə əlaqədar mənə sakitləşdirirdi...»

Son dərəcə parlaq şəxsiyyətə malik olan və ulduz kimi şafəq saçıb birdən sönən qızı Olqanın vaxtsiz dünyadan köçməsinə də bu qeyri-adi ana eyni dərəcədə dözümlülük və mətinlik nümayiş etdirmişdir. Peterburq Bestujev kursunun fizika-riyaziyyat fakültəsində böyük həvəslə oxuyan Olqanın bərk xəstələndiyini eşidən kimi başı bəlalı Mariya Aleksandrovnə yenə yola düşür. Çox keçmir ki, istedadlı qızı qarın yatalağından ölür. Olqanın dəfnində iştirak etmiş Nevzorova Krijiyanovskaya sonralar yazırdı: «...Olqanı, on doqquz yaşlı qəşəng, ağıllı qızı, ən gözəl qabiliyyətlərini yenidən püxtələşdirən, mehriban yoldaşı, belə mənasız ölümə qurban olan bir qızı dəfn etmək dözülməz idi. Mən bildirdim ki, zərbə zərbə arxasınca onun nurani başına yağdırdı...».

Küllü miqdarda faktlardan görmək olur ki, Mariya Aleksandrovnada həssaslığın, adamlara diqqətli münasibətin, onlara qayğı göstərməyin həddi-hüdudu olmamışdır. Böyük qızı Anna İliniçna anasını xatırlayarkən yazırdı: «O, ecazkar ahəngdarlığa və tamamlanmış təbiətə malik olan şəxs idi. Böyük xarakter möhkəmliyinə və qüvvəsinə sahib olan anam mülayimliyi və həssaslığı, dərin

ruhi həyəcanlarını onunla təmasda olanların hamısını valeh edən mülayim və güləruz xasiyyətlə birləşdirmişdi».

Digər qızı Mariya İliniçna isə xatirələrində anası barədə belə yazırdı: «...Onun məhəbbət dolu ürəyi bütün bədbəxtlər üçün, köməyə ehtiyacı olanların hamısı üçün açıq olmuş və imkanı daxilində heç kəsdən kömək əlini çəkməmişdir. Bizə baş çəkən yoldaşlara onun nə qədər can yandırdığı və onlarda böyük təəssürat yaratdığı yadımdadır. O, adamları yaxşı tanıya bilirdi və rəğbət bəsləmədiyi şəxslər barədə bizə bəzən xəbərdarlıq edirdi. Lakin rəğbətini qazananlara isə onun mehribanlılığı nəsib olurdu; adamı oxşamaq, nəvazişi və yaxınlığı ilə isitmək kimi tək-tək adamlara xas olan xüsusiyyətlər anamda vardı».

M.A.Ulyanova gözəllik vurğunu olmuşdur. O, həm təbiət, həm də cəmiyyət hadisələrindən zövq almağı, gözəlliyi duymağı bacarmışdır. Səliqəli, qəşəng geyinməyə, evdə səliqə-sahman yaratmağa, gül-çiçəyə, musiqiyə, ədəbiyyata meyli olmuş və bu keyfiyyətləri uşaqlarına da aşılamağa çalışmışdır. Mariya Aleksandrovnanın yüksək estetik zövqə malik olduğunu onu tanıyanların hamısı etiraf etmişlər. Məsələn, Mariya Aleksandrovnanın gül-çiçəyə münasibəti barədə V.V.Kaşkadamova yazırdı: «Mariya Aleksandrovnə gül-çiçəkləri çox sevirdi, özü onları çoxaldırdı. Pəncərələrin qabağında və tumboçkaların üstündə daim gül-çiçək olardı». O, nəğmə öyrənməyə, royalda çalmağa daha çox enerji sərf etmiş və uşaqlarına incə estetik hisslər aşılamağa çalışmış, hələ beşik üstündə onlara nəğmə oxumuş, royalda çaldıqlarına diqqətlə qulaq asmağı onlara öyrətmişdir.

M.A.Ulyanovanı fərqləndirən keyfiyyətlərdən biri də onun işgüzarlığı, əməksevərliyi olmuş; o, uşaqlıqdan işgüzarlıq göstərmişdir. Atası ilə Kokuşkinoya köçəndən sonra qızların hərəsi bir ləkə cavabdeh olmuşlar. Özləri əkməmiş, özləri də becərmişlər.

Gələcəkdə ana olmaq hissi, ailəsinə və xalqa maksimum dərəcədə fayda vermək arzusu Mariya Aleksandrovnanın öz üzərində çalışmaq, özünü təkmilləşdirmək əzmini qat-qat

artırmışdır. O, yaxşı bilirdi ki, ailəsinə, xüsusən uşaqlarına xidmət etmək üçün anadan paltar biçmək, paltar tikmək bacarıqları tələb olunur. Odur ki, o, hələ ərə getməmişdən bu cür bacarıqlara təkidlə yiyələnmişdir. Ailə qurandan sonra bütün uşaqlarının qızlarının da, oğlanlarının da paltarlarını özü biçib tikmişdir. Bu gözəl keyfiyyəti uşaqlarına da aşılaya bilmişdir. O, uşaqlarını çox məharətlə ev təsərrüfatına qoşmuşdur. Uşaqlar gözünü açıb analarını səhərdən axşamacan işləyən görmüşlər; görmüşlər ki, o, hətta əlində bel yer belləyir, ağacların dibini boşaldır, gül-çiçək əkirdi. Uşaqlar gücləri çatan işdə analarına kömək etmişlər.

İlya Nikolayeviçdə olduğu kimi, Mariya Aleksandrovnada da qənaətcillik keyfiyyəti erkən formalaşmışdır. Mariya Aleksandrovnanın bu keyfiyyəti Ulyanovlar ailəsinin karına çox gəlmiş və uşaqlarının boya-başa çatmasına xeyli köməklik göstərmişdir. O, qənaətcilliyi birinci növbədə özünə tətbiq etmişdir: dəbdəbəli geyimə qətiyyənlə meyl göstərməmişdir. Ən sadə parçalardan paltar geymiş, həm də özü biçib-tikmişdir. Uşaqlarına sadə parçalardan paltarını özü hazırlamışdır.

Anasının geyim tərzi kiçik oğlu Dmitri İliçin də diqqətini cəlb etmişdir. O yazırdı: «Anam həmişə olduqca sadə, təvazökar və səliqəli geyinərdi».

Anasının geyimi barədə qalan uşaqlarının da fikri təqribən bu məzmununda olmuşdur. Məsələn, ümumiyyətlə qadın geyimi ilə əlaqədar böyük qardaşı Aleksandr ilə olan söhbətini xatırlayarkən Anna İliniçna yazırdı: «Biz qızlar bir qədər qərəzliklə öcəşdikdə və hansı paltarını, hansı görkəmi bəyəndiyini qardaşımdan soruşanda o, qısaca belə cavab verdi: «Bax, anamdakı kimi, yəni səliqəli və son dərəcə təvazökarlıqla».

Mariya Aleksandrovnanın qənaətcilliyi İlya Nikolayeviçə də yaxşı məlum idi. İlya Nikolayeviç aldığı maaşı hər dəfə həyat yoldaşına təqdim edərmiş. Mariya Aleksandrovnaya isə evin aylıq xərcini maaşa uyğun xüsusi dəftərdə planlaşdırır və bu plana ciddi əməl edərmiş. Dəqiq haqq-

hesabı gören İlya Nikolayeviç bir dəfə zarafatla deyir: «Mariya, səndən yaxşı dövlət xəzinədarı olar!» (V.İ.Lenin haqqında xatirələr. Azərənşr, Bakı, 1957, səh. 13).

Ağılla yaşamaq, hər şeydə qənaətcil olmaq keyfiyyəti Ulyanovlar ailəsində uşaqların hamısına sirayət etmişdi.

Mariya İliniçna Vladimir İliçin qənaətcilliyini haqlı olaraq anası ilə əlaqələndirirdi. O, «Qohumlara məktublar» məcmuəsinin 1930-cu il nəşrinə müqəddimədə yazırdı: «Vladimir İliçin xarakter əlamətlərinin biri böyük səliqə və dəqiqlik, habelə vəsaitin ümumiyyətlə xərclənməsində, xüsusən özünə xərclənməsində ciddi qənaətcilliyi idi. Güman ki, bu əlamətlər Vladimir İliçə anasından keçmişdir; xarakter əlamətlərinin xeyli hissəsində o, anasına oxşayırdı».

1863-cü ilin avqustunda 28 yaşında ərə gedən Mariya Aleksandrovna həyat yoldaşına qarşı son dərəcə diqqətli olmuş və ona kifayət qədər qayğı göstərmişdir. O, ərinin mümkün olandan da artıq işlədiyini görəndə insan qüvvəsi daxilində işləməsini ondan dönə-dönə xahiş etmişdir: «Mənim əzizim, sən İlya olsan da Muromets deyilsən! Özünə nə divandır tutursan?»

Evləndikləri ilk gündən Mariya Aleksandrovna İlya Nikolayeviçi ad gününü xüsusi hazırlıqla ailənin bayramı kimi hər il qeyd etmişdir. Halbuki ad gününün çatdığı İlya Nikolayeviçin çox halda yadından çıxarmış.

Mariya Aleksandrovna ölümündən sonra da ərinin xatirəsini daim əziz tutmuş, onun istək və arzularına uyğun şəkildə hərəkət etmişdir. Ölümü ərəfəsində İlya Nikolayeviç I dərəcəli Müqəddəs Svyatoslav ordeni ilə təltif olunmuşdu. Onun ölümündən bir qədər sonra iş yoldaşı İ.V.İşeyirski evə gəlir və Mariya Aleksandrovna həmin mükafatların nişanlarını almaq təkliflərini verir. O, bundan imtina edir.

Rəsmi dövlət sənədlərində yazıldığı kimi, «Dul qalmış Ulyanova onun rəhmətlik ərinə verilmiş ordenlərin nişanlarını almaq istəməmişdir». Lakin İşeyirski kimiləri başa düşə bilməmişlər ki, Müqəddəs Svyatoslav ordeni İlya Nikolayeviçin ölümünün bəlkə də əsas səbəbi olmuşdur. Ərinin xatirəsini Mariya Aleksandrovnanın daim əziz

saxladığını təsdiq edən faktlar çoxdur. Həyat yoldaşının mənəvi zənginliyinə, əxlaqi saflığına, əməksevərliyinə, xalqına sədaqətli olduğuna tükənməz hörmət bəsləyən Mariya Aleksandrovna ərindən sonra uşaqlarına yatmaq ərəfəsində daha lay-lay deməmişdir, müntəzəm olaraq ərinin qəbrini ziyarət etmişdir; İlya Nikolayeviçin evlənmək ərəfəsində aldığı «Mozer» markalı saatını ömrünün sonuna qədər özü ilə əziz xatirə kimi gəzdirmiş, ərinin ürək döyüntülərini saatın polad döyüntülərində duymuşdur.

Mariya Aleksandrovna öz vaxtını, diqqət və qayğısını başdan-başa ailəsinə, uşaqlarının düzgün tərbiyəsinə yönəltdirmişdir. Əri öləndən və böyük oğlu edam olunandan sonra qalan ailə üzvlərini bir yerə yığmaq, uşaqlarını gələcəyə hazırlamaq məqsədilə M.A.Ulyanova Simbirskdəki evi satır Samara yaxınlığındakı Alakayeva xutorunda balaca bir ev alır. O, Mityanın Samara gimnaziyasına köçürülməsinə, Anyanın yığcam toy məclisini keçirməyə, hüquq fakültəsinə Volodyanın ekstern yolu ilə imtahan verməsinə icazə almağa nail olur.

M.A.Ulyanova uşaqları ilə ünsiyyətini getdikcə gücləndirmişdir. O, uşaqlarına gah şer və hekayələr oxumuş, gah maraqlı tarixi hadisələr danışmış, gah da oyunlar təşkil etmişdir. Uşaqları ilə ünsiyyətdə o, canlı xalq dilinə maraq yaratmağa, onların nitqini inkişaf etdirməyə çalışmışdır, bütün uşaqlarına yazmağı da, oxumağı da bu qəribə insanın özü öyrətmişdir.

Uşaqlarla ünsiyyəti möhkəmləndirmək, onların qəlbini ələ alıb təsir göstərmək üçün Mariya Aleksandrovnanın tez-tez istifadə etdiyi vasitələrdən biri oyun olmuşdur. O, nəinki uşaqların oyununu təşkil edər, ona istiqamət verərmiş, hətta özü oyunda bilavasitə iştirak edərmiş. Böyük qızı Anna İliniçna xatırlayırdı: «Qətiyyətlə deyə bilərəm ki, anamın bizimlə oynadığından aldığım zövqü və xoşbəxt poetik dəqiqələri sonrakı həyatımda heç bir artist mənim qəlbimdə oyada bilməmişdir».

Mariya Aleksandrovna uşaqların oyununa qəlbən daxil olar, onların ehtiyac və maraqlarını başa düşər, ev şəraitində bu mənəvi ehtiyacları ödəməyə çalışmış.

Mariya Aleksandrovna ailədə ömr verən komandirdən daha çox mülayim hərəkətlər ustası olan dirijoru andırmışdır. Uşaqlar ailədə kobudluq, ədalətsizlik halları görmədiklərindən, sərbəst hərəkətə, azad fikir söyləməyə alışmış və qətiyyənlə ağıllamamışdır, daim şən, firavan həyat sürmüşlər. Ulyanovlar ailəsinə tez-tez gələn V.V.Kaşkadamova xatirələrində yazırdı ki, evdə uşaqlarla danışanda, onları məzəmmət edəndə «Mariya Aleksandrovnanın üzündə və ya səsində əsəbiləşdiyi qətiyyənlə hiss olunmurdu».

Uşaqlardan hər hansı biri hətta qəbahət hərəkətə yol verdikdə Mariya Aleksandrovna onun şəxsiyyətinə toxunmaz, mənliliyini əzməz, heysiyyətinə qəsd etməmiş; son dərəcə sakit tərzdə, ağıllı, inandırıcı dəlillərlə istədiyi fikri uşağa təlqin etməyi bacarmışdır. Məsələn, Mariya Aleksandrovna Kazanda olarkən hiss edir ki, Volodya papiros çəkir, bilirdi ki, onun ciyərləri zəifdir. Bəs Volodyaya necə təsir göstərsin? Fikirləşir. Belə qərara gəlir ki, ailənin xərcini birlikdə hesablasınlar. Ana qərarını yerinə yetirir. Birlikdə nəticə çıxarırlar ki, papiros ailənin büdcəsinə təsir göstərir. Volodya cəld ayağa qalxır, o qədər də razı qalmadığını hiss etdirir, lakin bir daha əlinə papiros almır. Mariya Aleksandrovna Ulyanova adı ana olmamışdır, uşaqlarının ağıllı məsləhətçisinə, onların etibarlı sirdaşına çevrilmişdir. Uşaqlar valideynlərinin rəhbərliyi altında sərbəst həyata, müstəqil fikir söyləməyə alışsalar da, bütün həyat məsələlərində, hətta adi məsələlərdə belə anaları ilə məsləhətləşmişlər. Məsələn, 1898-ci il noyabrın 4-də qızı Mariya İliniçna anasına məktub yazır, Brüsseldə qalması və ya Cenevrə universitetinə getməsi barədə məsləhətləşir. Anası hər dəfə hər bir uşağı ilə olduğu kimi, bu dəfə də kamil pedaqoq səviyyəsində fikrini qəti deyib amiranə göstəriş vermir. Ətraflı yazdığı məktubda hər cəhəti izah edir və fikrini sual şəklində bildirir: «...Əlavə bir il, yəni bu il qalib fransız

dilini dərindən öyrənməyə, eyni zamanda kimya üzrə bəzi mühazirə və praktik məşğələlərdən istifadə etməyə sərf etmək daha yaxşı deyilmi? Bəlkə birinci semestrdən sonra keçmək də mümkün olar? Bütün bunları orada sən yaxşı həll edə bilərsən...»

Məktubun sonunda həssas qəlbli ana məsləhətini qəriblikdəki qızına belə ifadə edir: «Mən yalnız arzu edirəm ki, sən özünü yaxşı hiss edəsən və öz işindən razı qalasan, belə olduqda işin müvəffəqiyyətlə gedər».

O, Aleksandri edam gözləyəndə də fikrindən dönməyi, yalnız anasının arzuladığı kimi hərəkət etməyi oğlundan tələb etməmişdir, yenə həmişə olduğu kimi, elə danışığı tərzini əsas götürmüşdür ki, övladının mənliliyi tapdanmasın, şəxsiyyətinə xələl gəlməsin.

-Bəlkə də tövbə, xahiş mümkündür?

Aleksandr tərəddüd etmədən bildirir:

-Bu, səmimi olmazdı! Mən yalan deyə bilmərəm, məni sən belə tərbiyə etmisən, ana...

Vladimir İliç də öz hissləri və fikirlərini anası ilə bölüşdürər, onunla tez-tez məsləhətləşərmiş. Bu cəhəti xatırlayarkən Anna İliniçna yazırdı: «Vladimir İliç heç bir şeyi ondan gizlədə bilməzdi, çünki bilirdi ki, inqilabi cəhdlərinə, bütün işinə anası tamamilə rəğbət bəsləyir».

Polis departamentinin direktoru Zvolyanski istehza ilə: «Uşaqlıqlarınızla fəxr edə bilərsiniz: birini asdılar, o birini isə kəndir közləyir» deyəndə Mariya Aleksandrovna ləyaqətlə ayağa qalxıb cavab vermişdir: «Bəli, mən öz uşaqlarımla fəxr edirəm».

Deyilənlərdən belə bir nəticə də çıxarmaq mümkündür ki, Mariya Aleksandrovna uşaqlarının mövcud quruluşdan narazılığına rəğbət göstərmişdir. Güman etmək olardı ki, çar hökumətindən narazı qalan oğlunun çara qəsd üstündə edam edilməsi qalan uşaqlarına qarşı Mariya Aleksandrovnanın münasibətində, onların tərbiyəsində dəyişikliyə səbəb olacaqdır, lakin hadisələrin sonrakı inkişafı göstərir ki, bu ecazkar ana uşaqlarının inqilab yoluna keçməsinə açıq rəğbət bəsləmişdir. Uşaqlarından

hansının başının üstünü təhlükə almışdırsa Mariya Aleksandrovna dərhal onun köməyinə getmiş, yanında müntəzir olmuşdur. Məsələn, oğlu Aleksandrın və qızı Anyanın Peterburqda çara qəsd üstündə həbs olunan zaman M.A. Ulyanova Anya ilə görüşə icazə alsa da, oğlunun yanına buraxmırlar. O, çar III Aleksandra xahiş məktubu yazır: «Məni bürüyən kədəri ağlamağa göz yaşım yoxdur...»

Xahişnaməni oxuyan çar onun üzərində belə bir dərkənar qoyur: «Mənə belə gəlir ki, oğlu ilə ona görüş vermək məsləhətdir ki, əziz oğlunun necə bir şəxsiyyət olduğunu yəqin etsin və oğlunun izahatını göstərin, görsün ki, oğlu hansı əqidədədir».

Beləliklə, bu şücaətli qadın oğlu ilə də görüşə nail olur!

M.A.Ulyanova münasibəti, sözü və əməli ilə uşaqlarını elmi və inqilabi işə ruhlandırmışdır. O, məsələn, Vladimir İliçin elmi işlə əkiz olduğunu, onunla yaşadığını yaxşı bildiyindən, məktublarında, hətta ad günü münasibətilə yazdığı məktubunda da bu cəhəti xüsusi qeyd etmişdir. Mariya Aleksandrovna, məsələn, yazırdı: «Səni təbrik edirəm... Mənim əzizim, bütün sonrakı il möhkəm olasan, arzu edirəm ki, sənin ədəbi işində bu ilki qədər xoşagəlməz və arzu edilməz hadisələr olmasın...»

Vladimir İliç öz sirlərini anasından gizlətməmişdir. Məsələn, o, Almaniyadan gətirdiyi çamadanı anasının və bacısı Anyanın yanında açır, məlum olur ki, Volodya çamadanının ikinci dibində xeyli qeyri-leqal ədəbiyyat gətirmişdir. Birlikdə düşünürlər ki, sərhəddə aşkar olunmamaq hələ tam müvəffəqiyyət deyildir, bu, əlaqələri üzə çıxarmaq üçün vasitə ola bilər: ehtiyatlı olmaq lazımdır.

İzləndiyini Vladimir İliçin özü də hiss edibmiş. Bu barədə o, anasına bəzi epizodlar danışır. Buna baxmayaraq Vladimir İliç Piterdə həbs olunur. Onun təzəcə tanış olduğu qız – Nadejda Konstantinovna Moskvaya – Yelizarovgilə gəlir, tanışlıq verib deyir: – Vladimir İliç mənə şifrələnmiş məktub vermişdir. Dindirmə zamanı ondan soruşublar ki, xaricdən gətirdiyi çamadan haradadır; cavab veribdir ki,

evdə qoyubdur; qoy ona oxşar çamadan alıb desinlər ki, Vladimirin gətirdiyi çamadan budur.

Mağazanı gəzirlər, həmin çamadanı oxşarını alıb evə gətirirlər.

Anası həbsxanada Vladimir İliç yeməklə – çörək və südlə, Anya isə ədəbiyyatla təchiz edir. Vladimir İliç anatomiya kitabının sətirləri arasında südlə yazdığı «Sosial-demokrat partiyası proqramının layihəsi və izahı»nı anasına göndərir.

Vladimir İliçin Şərqi Sibirə üç illik sürgün olunduğu barədə hökmdən xəbər tutan Mariya Aleksandrovna qərara gəlir ki, oğlu ilə getsin. Lakin o xəstələnir. Mark, Anya və Manyasa ilə birlikdə anası Volodyanı Tulaya qədər yola salır. Ürəyində isə qərarından dönmür: «Dirçələnmə kimi hökmən gedəcəyəm».

Mariya Aleksandrovnanın Şuşenskədə sürgündə olan Volodyaya material göndərməklə, tərcümə etməklə və s. yardım işi ilə başı qarışsa da, ürəyi daim həyəcan içərisində olmuş, yanındakı uşaqlarının qorxusunu çəkmişdir. Ana ürəyi bəzən olacaq hadisələri qabaqcadan duymağa qadirdir. Çox keçmir qalan uşaqlarının ikisi də həbs edilir. Dmitri Tulaya, Mariya Nijniyə sürgün olunur. Ana ürəyi daşdan olmalı idi ki, buna dözsün! Zavallı Mariya Aleksandrovna indi də Tula ilə Nijni arasında qalır.

Beləliklə, Mariya Aleksandrovna dərnək üzvü, partiya üzvü olmasa da obyektiv olaraq inqilabi fəaliyyətə qoşulmuşdur. Vladimir İliç Sibir sürgünündən buraxıldıqdan sonra Piterə qayıdır, Nadya vaxtını başa vurmaq üçün Ufaya göndərilir. Ufaya getmək istədiyini Vladimir İliç anasına bildirir. Mariya Aleksandrovna onu başa düşür. Volodya Ufa dərnəyinin üzvləri ilə görüşmək istəyir. Buna görə də təhlükəni sovuşdurmaq üçün ailəlikcə Nadya ilə görüşməyi Mariya Aleksandrovna təklif edir. Təklif Volodyanın ürəyindən olur. Lakin bundan ötrü Daxili İşlər Nazirliyinin razılığı lazım idi. Mariya Aleksandrovna ərizə yazır və razılığa nail olur.

Ufadan qayıdan kimi Vladimir İliç Fransaya, Anna İliniçna Almaniyaya gedir. Sonra Mariya Aleksandrovna yola düşür. Şərtləşdikləri kimi o, əvvəlcə Anyanın yanına, oradan da birlikdə Fransaya – Vladimir İliçin yanına gedir; onun ağlasığmaz dərəcədə gərkin işlədiyini, başdan-başa elmi, ictimai inqilabi fəaliyyətə girişdiyini görür, Vladimir İliçə daha artıq enerji ilə kömək etməyə çalışır.

Mariya Aleksandrovna son nəfəsinə qədər uşaqlarının inqilabi işlərinə kömək etmişdir. Hətta birinci dünya müharibəsi başlayan kimi yanında qalan yeganə qızı Mariya İliniçna cəbhəyə getmək istədiyini bildirəndə də o, başa düşür ki, bu, partiyanın göndərişidir və razılaşır.

Anya və Mariya fin sərhəddindən bir qədər aralı – Piterə yaxın olan bir ev tuturlar; yayı keçirmək üçün analarını oraya aparırlar. Mariya Aleksandrovna isə artıq yeriyə də bilmirdi. O, Vladimir İliçin Sürixdən göndərdiyi şəkli yanındakı stolun üstünə qoydurub saatlarla ona baxır. 1916-cı il iyunun 24-də bu gözəl ana Anya və Mariya ilə əbədi vidalaşır. Qızları onu gətirib Piterdə qızı Olyanın yanında dəfn edirlər.

Vladimir İliç anasını hələ onun sağlığında «mayak» adlandırmışdır. Bu ifadədə böyük həqiqət, dərin bir məna ifadə olunmuşdu.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1983, №4)

43. ULYANOVLAR AİLƏSİNDƏ İDEYA TƏRBIYƏSİ

Mövcud sənədlərdən görünür ki, Ulyanovlar ailəsində valideynlər də, uşaqlar da ideya məsələlərinə müstəsna əhəmiyyət vermişlər. Ailədə tərbiyənin bütün sahələri ideya tərbiyəsindən nəşət etmiş və onun vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə xidmət göstərmişdir. Uşaqların hamısı balacalıqdan başa düşmüşlər ki, vətən qarşısında borc hissi hər şeydən üstün olmalıdır. Valideynləri kimi uşaqlar da özləri haqqında deyil, birinci növbədə xalqın, zəhmət

adamlarının ehtiyacları, istək və arzuları haqqında düşünmüşlər.

Bizdə belə bir möhkəm əqidə yaranmışdır ki, vətəndaşlıq borcunu, vətənə təmənnəsiz xidməti üstün tutmasaydı, öz ideyasına sadıq qalmasaydı Aleksandr İliç çar bəlkə də əfv edər, ölüm cəzasını başqa cəza ilə əvəz edərdi. Lakin Aleksandr İliç başqa, prinsipial yol seçmişdi. Həbsxanada son görüşdə o anasının qarşısında diz çökərək demişdir ki, əziz ana, yalnız sənə yazığım gəlir; axı ailə qarşısındakı borcumdan əlavə vətən qarşısında da borcum vardır; Volodya da, Olya da gimnaziyanı müvəffəqiyyətlə qurtarır. Onlar sənə təsəlli olurlar.

Mariya Aleksandrovna oğlunun şücaətinə, mənəvi möhtəşəmliyinə ömrü boyu qibtə etmişdir.

Validənlər yaxşı bilirdilər ki, ictimai borc hissini uşaqlarda baş qaldırmasına nail olmaq ideya tərbiyəsinin canıdır. Bu cəhəti uşaqlar da hiss etmişlər. Məsələn, Mariya İliniçna xatirələrinin birində qeyd edir ki, daim məşğul olan, öz sevimli işi naminə alışıb yanan atam özündə yüksək səviyyədə inkişaf etmiş olan borc hissini uşaqlarına da aşılamağa çalışır, onlarda xarakter, iradə, əməksevərlik, təmənnəsiz əməyə böyük inam hissi tərbiyə etməyə səy göstərirdi.

Aleksandr İliç Peterburq universitetinə daxil olan kimi gərgin elmi fəaliyyətini davam etdirmiş, hələ birinci ilin sonunda yazdığı elmi iş qızıl medala layiq görülmüşdür. Lakin o, elmi fəaliyyətinə qapanıb qalmamış, ictimai-siyasi həyata fəal bir şəkildə qoşulmuşdur. Ədalətsizliyi, özbaşınalığı, kobudluğu hər addımda müşahidə edən Aleksandr İliç elə hey eşitmişdir: görəsən bu biabırçılıqlar nə qədər davam edəcəkdir?!

Aleksandr İliç Dobrolyubovun xatirəsini yad etmək üçün onun qəbri üstündə tələbələrin mitinqinin və sonrakı nümayişin təşkilatçılarından biri olmuşdur. O, bacısı Anya ilə nümayişin ön sırasında getmiş, polis dəstəsi tələbələrin nümayişini dağıtmış, onun iştirakçılarından bir qismini isə həbs etmişdi. Nümayişin gedişi və yekunu axşam

Aleksandrın otağında müzakirə olunur. Qərara alınır ki, hökumət orqanlarının vəhşiliyinə etiraz olaraq «Peterburqda 17 noyabr» adlı vərəqə çap edib yaysınlar. Vərəqənin mətnini Aleksandr İliç yazır.

«Peterburqda 17 noyabr» adlı vərəqənin mətnindən görünür ki, Aleksandr İliçin siyasi fəaliyyətində həmin nümayiş həlledici mərhələ olmuşdur. Çünki İ.S.Turgenevin və D.İ.Pisarevin ölümünə və dəfninə çar hökumətinin vəhşi münasibəti də gənc Aleksandrı az həyəcanlandırmamışdı.

Qəsd qərarına gəlməzdən əvvəl Aleksandr İliç çarın qəzəbinə düçar olmuş başqa sevimli yazıçını –Saltıkov-Şedrini xatırlamışdır. Bu görkəmli satirik yazıçının redaktor olduğu «Oteçestvennie zapiski»ni çarın bağlatdığı və onu rəsmən hörmətdən saldığı bir zamanda Aleksandr bir qrup tələbələrlə Saltıkov-Şedrinə öz məhəbbətini və qızğın minnətdarlığını bildirmək üçün evinə getmişdir.

Göründüyü kimi, Aleksandr İliç çara qəsdə qədər elmi və ictimai-siyasi təşkilatların yaradılmasına və fəaliyyət göstərməsinə də təşəbbüs etmişdir. Bacısı Anya da onunla çiyin-çiyinə getmişdir. Çox keçmir ki, Aleksandr İliç inqilab yoluna qədəm qoyur. O, müxtəlif inqilabi qüvvələri vahid təşkilatda, vahid partiyada birləşdirməyə çalışmış və bu məqsədlə proqram da hazırlamışdı. Aleksandr İliç edam olunmasaydı, yəqin ki, özündən kiçik qardaşı Vladimir İliçlə bir cəbhədə vuruşar və ən görkəmli siyasi xadimlərdən biri olardı. Bunu məhkəmədə Aleksandr İliçin söyləmiş olduğu nitqin məzmunu da göstərir. O, mövcud quruluşdan narazılığını iki dövrə ayırmışdır: ictimai quruluşdan dumanlı narazılıq; ictimai quruluşdan şüurlu narazılıq.

Aleksandr İliçin siyasi baxışlarında xalqçılıq ünsürləri hələ qalsa da ondan xeyli irəliyə getmiş və bir sıra məsələləri marksistcəsinə həll etmək yoluna çıxmışdır. Məsələn, əgər xalqçılar Rusiyada kapitalizmin inkişafını inkar edirdisə, sosializmə keçməyin yolunu kəndli icmasında görürdüsə, inqilabi mübarizədə fəhlə sinfinin aparıcı rolunu inkar edərək kəndli hərəkətinə üstünlük verirdisə, Aleksandr İliçin yazdığı proqramda deyilirdi: «...hər bir ölkə öz

iqtisadi inkişafının təbii hərəkəti ilə labüd olaraq sosializm quruluşuna gəlir, ölkə pul təsərrüfatı yoluna qədəm qoyduğundan kapitalizmin inkişafı labüd olduğu kimi, sosializm də kapitalist istehsalının və ondan törəyən siniflər münasibətinin zəruri nəticəsidir...»

Vətəndaşlıq hissi Vladimir İliçdə də lap erkən dövrdən formalaşmış və ictimai mahiyyətli fəaliyyətə çevrilmişdir. 1887-ci il dekabrın 4-də Kazan universitetinin akt zalında keçirilən tələbələrin nümayişi açıq siyasi xarakter almışdır. Universitetə təzəcə qəbul olan Vladimir İliç nümayişin ən fəal iştirakçılarından biri kimi həbs edilmiş və universitetdən qovulmuşdur.

Tələbələrinbələrin, o cümlədən Kazan tələbələrinbələrinin çıxışı Olqanı da həyəcanlandırmışdı. Hadisələri diqqətlə izləyən və tələbələrin cəmiyyətini nəzərdə tutan Olqa rəfiqəsinə yazırdı: «Cəmiyyət tələbələrin halına biganə qalmamışdır: həbsin və Kazandan sürgünün ilk günlərində onlara 300 manat pul, habelə xəz palto və şərf göndərmişdir, çünki tələbələrin çoxunda qalın paltar yox idi...»

Bestujev kursuna təzəcə daxil olan Olqa İliniçna da tezliklə ən fəal tələbələrindən birinə çevrilmişdir. Məsələn, Olqa 1891-ci ildə Peterburqda şüurlu fəhlələrin və tələbələrin tərkibində N.Q.Çernişevskinin silahdaşı, məşhur yazıçı, inqilabçı-demokrat və ictimai xadim N.V.Şelqunovun şərəfinə təbrik şənliyində iştirak etmişdir; tələbə qızların təbrik mətnini əsasən Olqa yazmışdır.

Bununla da Olqa İliniçna sevimli yazıcının ictimai mövqeyinə tərəfdar olduğunu etiraf etmişdir.

Xalqın xoşbəxtliyi naminə tələbələrdən Aleksandr öz həyatını qurban verir. Gənclər adından, zəhmət adamları adından universitet rəhbərliyinə, mövcud üsul-idarəyə qarşı narazılıq çıxışında iştirak etdiyi üçün tələbələrdən Vladimir həbs edilir. Adi adamların da Ulyanovlara münasibəti dəyişir. Ulyanovlar Simbirskdən köçməli olurlar. Lakin dostlardan, tanışlardan, qonşulardan, demək olar ki, heç kəs onları yola salmağa gəlmir. Hətta Ulyanovların məktəbli yoldaşları da üzə çıxmırlar. Bu təsirli anları

sonralar yada saldıqda Ulyanovların çarizmə, onun əlaltılarına qarşı nifrəti qat-qat artmış, adi adamların əksəriyyətinin qorxaqlığına isə heyfslənmişlər.

Ulyanovlara münasibətdə Mark Timofeyeviç Yelizarov müstəsnalıq təşkil etmişdir. Atalar sözüdür: «Su axar, çuxuru tapar». Mark Timofeyeviç Ulyanovlarla həmfikir olduğundan, ölənə qədər onlara sadıq qalmışdır. O, hələ tələbəklik illərindən bu ailə ilə yaxınlıq etmiş, onların istedadlı adamlar olduğunu, zəhmət adamlarına rəğbət bəslədiklərini görmüş və öz aqibətini biryolluq Ulyanivlar ailəsi ilə bağlamışdır. O, Anna İliniçna ilə evlənmiş, Aleksandr və Vladimirlə dostluq etmişdir.

Aleksandrın edam olunmasından sonra Ulyanovlar ailəsi Kokuşkino kəndinə köçür. Buraya sürgün edilən gənc Volodya sürgün günlərini keçirən bacısına, digər bacılarına və anasına baxdıqca çarizmin ədalətsizliyini bir daha qabarıq şəkildə hiss edir; hiss edir ki, anasının nümunəsində musiqi, tərcümə, ədəbiyyat sahəsində yüksək mütəxəssis olan bir istedad ailə çərçivəsində qapanıb qalmış, göz qabağında məhv olur. O görür ki, böyük bacısı Anya şair təbiətli gənc bir qızıdır, ədəbiyyata hədsiz marağı vardır, xalqa faydalı olmaq arzusu ilə yanır; lakin inkişafın bütün qapıları onların üzünə bağlanmışdır, kənddə məhv olurlar.

Bu fikirlər Volodyanın beynində bir-birini əvəz edir; o, daim vəziyyətdən çıxış yolu axtarırdı.

Hələ gənclik yaşlarından adi hadisələrdən dərin nəticələr çıxarmağa və uzağı görməyə alışan Volodya qardaşının edam edilməsi faktı üzərində daha çox düşünür. Nə etməli? Çarı öldürüb Saşanın intiqamını almalı? Saşanın yolu iləmi getməli? Belə bir yol xalqa nə fayda verir?

Volodya tarixi hadisələri də xatırlayır: altı il əvvəl xalqçı Qrinevitski II Aleksandri öldürdü, onun yerinə III Aleksandr gəldi. Vəziyyət yaxşılaşdı mı? Əksinə, xalqın iztirabı daha da artdı, tərəqqiyə meylin qarşısı daha amansız maneələrlə kəsildi, atasının böyük əzab-əziyyətlə açdığı məktəblər bir-birinin ardınca bağlandı...

Ulyanovların ailəsində ideya tərbiyəsinin mahiyyəti, onun məqsədi xalqa daha çox xidmət göstərməkdən ibarət olmuşdur. Xalqa faydalı olmaq, onun istək və arzularına uyğun fəaliyyət göstərmək meyli uşaqlarda lap balacalıqdan baş qaldırmışdır. Aleksandr İliç bu məqsəd yolunda özünü qurban vermişdir. Valideynləri kimi Ulyanovların bütün uşaqları həyatın bir sıra gözəl nemətlərindən məhrum olsalar da xalqa daha çox fayda vermək fikrindən və əməlindən qətiyyənlə çəkinməmişdir. Dmitri İliç hələ ilk tələbəlik günlərindən gənc marksist kimi ümumi mənafə haqqında düşünmüş, tələbələr və fəhlələr arasında iş aparmışdır. Nadir istedad sahibi olan Olqa İliniçna gimnaziyada oxuyan zaman özünü xalqın xoşbəxtliyi naminə şücaət göstərməyə fəal surətdə hazırlamışdır. O, Ulyanovlar ailəsinin təkrar olunmaz şöhrəti və şərəfində özünəməxsus yer tutmuşdur.

İlya Nikolayeviçin və Mariya Aleksandrovnanın nümunəsindən qidalanan uşaqların hamısı elmə, biliyə böyük maraq göstərmişdir. Lakin onların heç biri özünü elm xatirinə elmə həsr etməmişdir. Halbuki, onlar həyatlarının mənasını elmdə görsəydilər hər biri ayrılıqda ən görkəmli alim ola bilərdi. Məsələn, zoologiyadan müstəqil işinə görə Aleksandra 1886-cı il fevralın 8-də qızıl medal təqdim edərkən rektor onu universitetin fəxri adlandırmışdır. Lakin məsələ burasındadır ki, Ulyanovların uşaqları elmə, təhsilə xalqa xidmət etməyin vasitəsi kimi, inqilabi mübarizə vasitəsi kimi baxmışlar.

Qardaşı Aleksandrın dövlət canisi kimi asıldığı bir ildə Volodyanın da, Olyanın da qızıl medal almasını təsadüfi hesab etmək olarmı? Olmaz! Qardaşlarının ölümündən sonra Volodya da, Olya da öz əzmkarlıqlarını qat-qat artırmağa, mübarizəyə daha fəal girişmək üçün öz biliklərini dərinləşdirməyə çalışmışlar. Məsələn, Vladimir İliç Kazan universitetinə tam formalaşmış qəti fikirlə gəlmişdi. Başqa fakültələri deyil, məhz nə üçün hüquq fakültəsini seçdiyini izah edərkən Vladimir İliç demişdir ki, cəmiyyətin inkişaf qanunlarını dərinləndirən bilmək və bu əsasda düzgün inqilabi

yo! seçmək, tutarlı mübarizə vasitələri müəyyənləşdirmək hüquq fakültəsi zəminində daha çox məqsədəuyğundur.

Faktlar göstərir ki, İlya Nikolayeviç də, Mariya Aleksandrovna da mövcud quruluştan narazı olmuş, hətta bunu uşaqlarından gizlətməmişlər. onların narazılıqlarını oxuduqları əsərlərdən, bildikləri şeirlərdən, nəğmələrdən də görmək olar. Valideynlərin dövrün ədalətsizliklərini kəskin ifşa edən şeir və nəğmələri uşaqlarının yanında oxuduqları anlar da olmuşdur.

Qadağan olunmuş əsərləri, o cümlədən Nekrasovun şeirlərini Ulyanovlar ailəsində oxumaq dəbdə olmuşdur. Uşaqlar Nekrasovun xüsusən «Şair və vətəndaş» adlı şeirindən bu fikri dönə-dönə təkrar edərlərmiş:

Müsbət içində olarkən ana,
Soyuqluq yaramaz onun oğluna.
Özünü vətəndaş zənn edən bir kəs,
Vətənin dərdinə yad qala bilməz.
Bu olar onunçün acı məzəmmət...
Vətən namusuyçün çək min əziyyət.

Çar məmurları da hiss etmişlər ki, Ulyanovların uşaqları dövrü ifşa edən əsərlər oxumağa güclü meyl göstərirlər. Ailə Samaraya köçəndən sonra da məmurlar uşaqların mütaliəsi üzərində nəzarəti artırmışlar.

Ailənin kiçik oğlu Dmitrinin mütaliəsi ilə əlaqədar gimnaziyanın direktoru onun anasını – Mariya Aleksandrovnanı çağırırdır deyir:

–«Xanım, mən təkidlə xahiş edirəm ki, ev kitabxananızı nəzərdən keçirəsiniz, zərərli kitabları oradan götürəsiniz, qadağan olunmuş ədəbiyyatın pozucu təsirindən uşaqlarınızı xilas edəsiniz. Siz savadlı qadınsınız və anasınız, çalışmalısınız ki, sizin uşaqlarınız yalnız faydalı kitablar oxusunlar».

–«Yaxşı, cənab direktor, mən kitabxanadakı kitabları nəzərdən keçirərəm və çalışaram ki, mənim uşaqlarım həqiqətən gözəl kitablar oxusunlar», – deyə Mariya Aleksandrovna cavab verir.

«Faydalı kitablar» deyəndə direktor çarizmi tərifləyən, Mariya Aleksandrovna isə onu qamçılayan kitabları nəzərdə tutmuşdur.

Dmitri barədə çar məmurlarının şübhələri özünü doğruldurdu. Çünki mövcud quruluştan Dmitrinin narazılığı getdikcə açıq şəkil alırdı. Buna görə Dmitrini universitetə də bərpa etmirdilər. Uzun yazışmalardan sonra onun bu şərtlə Yuryev (indiki Tartu) universitetinə bərpa olunmasına icazə verilmişdir. Dmitri İliçdən aşağıdakı məzmununda iltizamnamə alınmışdır: «...nəinki heç bir gizli cəmiyyətə mənsub olmamağa, heç bir halda universitet rəisliyinin razılığı olmadan, hətta qanunun icazə verdiyi cəmiyyətə də daxil olmamağa söz verirəm...»

Ulyanovların oğlanları kimi, qızları da balacalıqdan çarizmin ədalətsizliyinə, kobudluğuna, özbaşınalığına qarşı barışmaz olmuşlar. Hələ balaca Olya yaltaqlığına və satqınlığına görə sinif nəzarətçisinə rişxənd etmişdir.

Şagird Olya yanılmırdı. O zaman gimnaziyada nəzarətçilərin fəaliyyəti xəfiyyə səciyyəsi daşıyırdı. Buna görə də onlar nifrətə layiq idilər.

Qardaşının edam olunduğunu eşidən 16 yaşlı Olyanın kədərinin həddi-hüdudu olmamışdır. O, torpağa sərilərək haray çəkmişdir: «Mən çara nifrət edirəm, onu öldürəcəyəm!»

Ulyanovlar ailəsinin fəal həyat mövqeyi ruhunda tərbiyə olunan uşaqları balacalıqdan ictimai ədalətsizliyə qarşı olduqca həssaslıq göstərməyə, adamların kədərinə, bədbəxtliyinə şərik çıxmağa, özbaşınalığa nifrət etməyə başlamışlar. Bütün bu hiss və həyəcanlar tədricən vahid axında – mövcud ictimai-siyasi quruluştan narazılıqda birləşmiş və getdikcə güclənmişdir. Bu ailədə uşaqlar adi fikir və hisslərini bir-biri ilə bölüşməyə alışdıqlarından ideyaları barədə də fikir mübadiləsi aparmışlar. Qardaşı Aleksandrın asıldığına dair məlumatı qəzetdə oxuyanda Volodya sarsılsa da, özünə yer tapa bilməsə də hadisələrə düzgün qiymət verə bilmişdir. Saşa ilə birlikdə keçirdikləri günlər kino lentidəki onun gözü qarşısında canlanmışdır.

Böyük qardaşları və böyük bacısı kimi Olya da marksizm nəzəriyyəsi ilə, elmi kommunizmin banilərindən biri kimi erkən yaşlarından tanış olmuşdur. Olqa İliniçna F.Engelsin «İngiltərədə fəhlə sinfinin vəziyyəti» və K.Marksın «Fəlsəfənin yoxsulluğu» adlı əsərini hələ Alakayevka kəndində yaşayanda qardaşı Volodya ilə birlikdə oxumuşdur. Peterburqda isə o, «Kapital» ilə tanış olmuşdur.

Ailənin digər üzvləri də bir-biri ilə ideya əlaqəsində olmuşlar. Məsələn, Anna İliniçna 1898-ci il oktyabrın 31-də bacısı Mariya İliniçnaya yazdığı məktubda məlumat vermişdir ki, «Mitya ilə Marksı – «Kapital»ın III cildini oxumağa başlamışıq...» Dmitri İliçin 1900-cü il noyabrın 12-də bacısı Mariyaya yazdığı məktubundan görünür ki, o, dövrünün iqtisadçılarının, habelə K.Marksın əsərlərinə dərinlən bələd olmuşdur. O, Marksın nəzəriyyələrini, xüsusən dəyər, qiymət, gəlir və s. haqqında nəzəriyyələrini digər iqtisadçıların nəzəriyyələrindən üstün tutmuş və hətta P.B.Struve, Tuqan Baranovski, Bem-Baverk kimi tənqidçilərdən Marksı müdafiə etmişdir.

Faktlar göstərir ki, Ulyanovlar ailəsində valideynlər uşaqlarını ideyalı olmağa, əsl vətəndaş olmağa təhrik etmişlər. Məsələn, Nekrasovun «Sovremennik» jurnalında çap olunan şeirlərini İlya Nikolayeviç hələ tələbə olan zaman xüsusi dəftərə yazaraq uzun müddət saxlamış və müvafiq yaşa çatanda bir-bir uşaqlarına oxumuşdur. 1879-cu ildə isə o, Nekrasovun çapdan çıxan şeirlər külliyatını uşaqlarına hədiyyə almışdır.

Anna İliniçna yazırdı ki, «Altmışıncı illərin sonu və yetmişinci illərin əvvəllərindəki ən yaxşı ideyalardan ilhamlanan atam ictimai ideallar cəhətdən Şaşanı – ən gözəl ümidi və sözsüz sevdiyi böyük oğlunu lap erkən yaşlarından istiqamətləndirirdi».

İlya Nikolayeviçin ortancıl oğlunu da Nekrasovun əsərləri ilə balacalıqdan tanış etmişdir. Mariya İliniçna xatirələrində göstərirdi ki, atası uşaqlarına, o cümlədən Volodyaya Nekrasovun şeirlərində məsləhət gördüyü kimi qüdrətli xarakterə, iradəyə malik olmağı tövsiyə edirdi.

Ulyanovlar ailəsində uşaqların ideya tərbiyəsi lap balacalıqdan, hətta beşikdən başlamışdır. Mariya Aleksandrovna uşaqların rahat yuxuya getməsi üçün həmişə beşik başında lay-lay demiş və bəzən bunu royalda çalmaqla müşayiət etmişdir. «Lay-lay»ın məzmunu isə balaca Ulyanovları düşündürməyə bilməzdi. Çünki xeyli böyüyəndən sonra qızlar da, oğlanlar da yatmadan əvvəl lay-lay çalıb oxumağı analarından dəfələrlə xahiş etmişlər. Mariya Aleksandrovnanın oxuduğu lay-lay isə uşaqlarını ən əvvəl əməyə, zəhmətə səsləmiş, onları ədalətsizliyə qarşı durmağa, bəşəriyyəti mübarizəyə qaldırmağa çağırmışdır.

Ulyanovlar ailəsində uşaqların ideya tərbiyəsi onlarda elmi dünyagörüşünün formalaşdırılması ilə yanaşı getmişdir. Daha dəqiq desək, uşaqlarda materialist dünyagörüşünün formalaşdırılması onların ideya tərbiyəsinin əsaslarını təşkil etmişdir. Ailədə elmi dünyagörüşünün formalaşdırılması hələ məktəbəqədər yaşdan başlanmışdır. İlya Nikolayeviçin evdəki iş otağında yerləşdirdiyi fiziki cihazlar, müxtəlif əyani vəsaitlər və sorğu kitabları uşaqların lap balacalıqdan diqqətini cəlb etmişdir. Bunlardan bəziləri uşaqların əyləncəsinə çevrilmiş, onlarda elmi fikirlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Ailədə ideya tərbiyəsinin şərtlərindən biri uşaq şəxsiyyətinin azadlığı olmuşdur. Görünür, valideynlər bilmişlər ki, ictimai həyatda azadlıq uğrunda mübarizə uşaq şəxsiyyətinin ailədə azadlığı üzərində qurulur. Ailə həyatında şəxsiyyəti azad olan uşaq böyüyəndə də azadlığa güclü meyl göstərir.

Ulyanovlar ailəsində uşaqlar sərbəst böyümüşlər, onların mənliliyi ailədə məhdudlaşdırılmamışdır, onların insani ləyaqətinə valideynlər tərəfindən daim hörmət edilmişdir.

İlya Nikolayeviç də, Mariya Aleksandrovna da çalışmışlar ki, uşaqlar lap kiçik yaşlarından elmi mühakimələr yürütməyə alışınsınlar, ağıllı fikirlərini, hiss və həyəcanlarını həyatiləşdirmək üçün səy göstərsinlər, düzgün fikrin həyata keçirilməsi üçün mübarizə aparsınlar, mübarizədə öz qüvvələrini sınaşınlar, özlərinə qarşı inamlı olsunlar.

Müstəqillik, həm də şüura əsaslanan müstəqillik, Ulyanovlar ailəsində ideya tərbiyəsinin vasitələrindən biri olmuşdur. Ailədə tam müstəqil böyüyən uşaqların hamısı öz fikir və hisslərini çəkinmədən valideynlərinə bildirmişlər. Uşaqlar yəqin etmişlər ki, tutarlı, ağıllı əsas gətirəndə atası da, anası da, onların fikri və əməli ilə razılaşıır. Məsələn, Volodya xristian xacını boynundan çıxarıb atır və fikrini atasına bildirir. İlya Nikolayeviç Volodyanı diqqətlə və son dərəcə soyuqqanlıqla dinlədikdən sonra deyir:

«Mənim əzizim..., allaha inanmaq hər kəsin vicdan işidir. Hiss edirəm ki, səni indi mən əvvəlkindən də bərk sevməyə başladım... Bir gəl səni qucaqlayım».

Valideynlər ən təhlükəli görünən fikirlərdə də uşaqlarının azadlığını və müstəqilliyini məhdudlaşdırmamışlar. Bu cür hallarda öz razılıqlarını valideynlər susmaqla ifadə etmişlər.

Mariya Aleksandrovna da həyat yoldaşı kimi hərəkət etmişdir. Məsələn, qardaşı Aleksandrın qəsd üstündə edam edildiyini eşidən gimnazist Vladimir İliç anasına bildirir ki, «biz bu yolla getməyəcəyik». Böyük oğlunu itirən Mariya Aleksandrovna ikinci oğlunun da çox qorxulu yol seçdiyinə narazılıq etməmişdir. Hətta belə bir ağır dəqiqədə o, bir vətəndaş kimi hərəkət etmiş və heç bir söz deməməklə oğlunun fikrinə şərik çıxdığını hiss etdirmişdir.

Uşaqların ideya tərbiyəsində valideynlərin apardıqları söhbətin, oxunan kitabların ailə üzvləri arasında müzakirəsinin az əhəmiyyəti olmamışdır.

İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna hələ sağlıqlarında yəqin etmişlər ki, uşaqlarını yüksək ideyalı, nəcib amallı əsl vətənpərvər kimi boyabaşa çatdırıb bilirlər; övladları nəinki dövrün nöqsanlarını yaxşı görür, nəinki bu nöqsanları aydın şəkildə ifadə edirlər, həm də onların aradan qaldırmaq üçün yollar axtarmağa və əməli fəaliyyət göstərməyə başlamışlar.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1983, №5)

44. ULYANOVLAR AİLƏSİNDƏ ƏXLAQ TƏRBIYƏSİ

Ulyanovlar ailəsində əxlaq tərbiyəsi müəyyən sistem üzrə aparılmışdır. Bu sistem əxlaqın bir çox keyfiyyətlərini əhatə etmişdir. Həmin ailədə uşaqların intizamlı olmaları üçün bir sıra üsullardan, o cümlədən rejimdən istifadə edilmişdir. Uşaqlar kiçik yaşlarından rejimə alışdırılmışdır. Bu ailədə yeməkdə, yatmaqda, oynamaqda, ev tapşırıqları ilə məşğul olmaqda ciddi rejim gözlənilmişdir: yeməyə və yatmağa gecikməyin mümkün olan üzürlü səbəbi yalnız dərsə, yaxud oyuna həddən artıq aludəçilikdən ibarət ola bilərdi. Belə hallarda isə azaçıq da olsa gecikən hər hansı uşağın ailə üzvlərindən üzr istəməsi bir qayda olmuşdur. Üzr istəyən uşaq isə məzəmmət edilmirdi.

Ailədə yemək, yatmaq, məşğul olmaq, oynamaq rejiminə ciddi əməl edilməsi tədricən adətə çevrilirdi: illər keçdikcə, uşaqlar böyüdükçə bu adət onların həyat tərzinə, davranışlarına, ehtiyaclarına hopmuşdur. Ailədə valideynlər hələ kiçik yaşlarından uşaqlar qarşısında müəyyən tələblər qoymuşlar. Məsələn, hər gün səhər saat 7-də yatağından uşaq özü qalxmalıdır; qurşaqdan yuxarı yuyunmalıdır, yatağını özü yığmalıdır, dərslərini təkrar etməli və sonra məktəbə getməlidir.

Yaxud, uşaqlar qarşısında tələb qoyulmuşdur ki, həyatı sahədə bitən alma, armud, albalı, moruq və s. meyvələri müəyyənləşdirilmiş vaxtdan əvvəl heç kəs dərməməlidir. Yaxud, həyətdə oturub çay içən zaman stolun açılmasına və yığılmasına hamı kömək etməli idi.

Dmitri İliçin xatirələrindən görünür ki, ailədə uşaqlara vahid tələblər verilmiş və onların icrası üzərində ciddi nəzarət qoyulmuşdur. Məsələn, Dmitri İliç yazırdı: «Bağdakı köşkdə çay içmək qərarına gələndə hamılıqla əlbir işə başlayırdıq: Saşa samovarı dartıb gətirir, başqaları gücləri çatan işdən yapışırdı; uşaqlar bir neçə dəfə evə qaçmalı, evdən bağa qayıtmalı olurdu... Çay içildəndən sonra yenə hamı üçün iş tapılırdı: qızlar analarına qab yumaqda

kömək edirdilər, biz isə şeyləri köşkdən evə daşıyırdıq» (bax: D.İ.Ulyanov. Oçerki raznix let. M., 1974, səh. 36).

Ulyanovlar ailəsində qoyulan qaydaların pozulması halları olmuşdurmu? Bəli! Dəcəllik Volodyanın, Olya və Mityanın davranışında nisbətən çox olmuşdur. Məsələn, bir gün Saşa sevə-sevə topladığı və səliqə ilə saxladığı teatr afişalarını açıb döşəməyə düzür. Bu vaxt balaca Volodya adəti üzrə qaça-qaça otağa daxil olur; afişalar onun ayağı altında qalır, bir neçəsi əzilir və cırılır. Böyük qardaşı Saşa təəssüflənir. Təcrübəli ana cəld balaca Volodyanı həyətə ötürür...

Uşaqların bir-birini ələ saldıqları, bacılarının saçını dağıtdıqları, dərslə hazırlaşarkən biri digərinə mane olduqları hallar da az olmamışdır. Buna baxmayaraq ailədə müəyyən edilmiş qaydalara uşaqlar tərəfindən əməl edilməsi pozulmaz qanuna, adətə, xarakterin əlamətlərindən birinə çevrilmişdir,

Ulyanovlar ailəsində valideynlər çalışmışlar ki, uşaqları bir-birinə mehriban olsun, bir-biri ilə dostluq etməyi bacarsınlar. Bunun üçün onlar müxtəlif vasitələrdən istifadə etmişlər. Məktəbə birlikdə getmək, birlikdə evə qayıtmaq bir ənənə halını almışdı. Belə ki, kişi gimnaziyasında oxuyan Saşa və Volodya çox halda dərstdən sonra qadın gimnaziyasına gəlmiş, Anyanı və Olyanı gözləmiş, birlikdə evə qayıtmışlar. Onlar gün ərzində məktəbdə gördükləri və eşitdikləri ən maraqlı hadisələr haqqında yolda bir-birinə məlumat vermiş, fikir mübadiləsi etmişlər.

Ulyanovlar ailəsinin uşaqları nəinki bir-biriləri ilə, hətta başqa uşaqlarla da dostluq etmək ruhunda böyüyürdülər. Sınıf yoldaşları, qonşu uşaqlar Ulyanovlarla ünsiyyəq saxlamağa, dostluq etməyə can atmışlar. Məsələn, Olyanın rəfiqələri bu ailəyə gəlməkdən zövq almışlar. Onlar heç bir sıxıntı çəkmədən gah dərslə əlaqədar, gah da istirahət məqsədi ilə – həyətəni bağçada əyləşib söhbət etmək, güllərə-çiçəklərə baxmaq üçün gəlmişlər.

Olya anasının göstərişi, ilə bəslənilən güllər haqqında rəfiqələrinə o qədər maraqlı söhbət edərmış ki, onlar qulaq

asmaqdan yorulmamışlar. Olyanın rəfiqələrindən O.Petrova gündəliyində yazmışdır: «Sabah Katya ilə Ulyanovlara yolka şənliyinə gedəcəyik. Onlarda həmişə şənlik olur».

Ulyanovlar ailəsində uşaqların sevinmələrinə, şənlənmələrinə valideynlərin güclü təsiri olmuşdur. Valideynlər uşaqların yoldaşları ilə ünsiyyətinə nəinki şərait yaratmış, hətta bəzən özləri də onların söhbətlərində, şənliklərində bilavasitə iştirak etmişlər. Olyanın rəfiqələrindən; məsələn, Katya Arnold Ulyanovlar ailəsində yeni il şənliklərindən birində olandan sonra öz təəssüratını gündəliyində belə ifadə etmişdir: «Ulyanovlarda olduq. Olya, demək olar ki, bizim qızların hamısını dəvət etmişdi. Yolkanı İlya Nikolayeviç özü alışırdı, bizimlə rəqs etdi; biz onunla müxtəlif növlü oyunda iştirak etdik: siçan-pişik, gözyumma. Mariya Aleksandrovna royalda çaldı, biz qulaq asdıq, Olya ilə royalda dörd əllə çaldıq; o, royalda olduqca yaxşı çalır. Mən aşağı registrdə çalırdım. Olya isə aparıcı partiyani. Oğlanlar da – Volodyanın yoldaşları da vardı. Elə şənlik idi ki, evə qayıtmaq istəmirdik».

Ulyanovların uşaqları səmimi dost kimi bir-birindən öyrənmiş və bunları özlərinə ar bilməmişlər. Məsələn, Volodya ilə fəxr edən Olya bərkə düşəndə, yoldaşlarının hər hansı sualının izahında çətinlik çəkəndə onlara bildirmişdir: «Gedək Volodyadan soruşaq. O bilir. O, hər şeyi bilir».

Ulyanovlar başqaları ilə yoldaşlıq və dostluqda heç bir təmənna gözləməmişlər. Hətta yoldaşları və dostlarına daim köməklik etməyə, çətinə düşəndə əl tutmağa çalışmışlar. Məktəb yaşından formalaşan bu xüsusiyyəq Ulyanovlarda getdikcə daha da güclənmişdir. Bəzi faktları nəzərdən keçirək. Olyanın sinif yoldaşı O.Petrova gündəliyində yazmışdır: «Bizim sinifdə Olya Ulyanovanı hamı sevir. O, çətin məsələləri bizə izah etməkdən heç vaxt boyun qaçırmır».

Ulyanovların bütün uşaqları dostluqda möhkəm olmuşlar. Dar gündə yoldaşlarının əlindən tutmağa, hətta lazım gəldikdə onları təhlükədən, ölümdən xilas etməyə hazır olmuşlar. Məsələn, Saşanın yoldaşı Qovoruxin çara qəsdlə əlaqədar təhlükədən yaxa qurtarmaq üçün xaricə

qaçmalı olur. Lakin getmək üçün pulu çatmır. Aleksandr İliç məktəbdə aldığı qızıl medalı lombarda qoyub yüz manat götürür və yoldaşı Qovoruxinə verir. Beləliklə, Qovoruxin təhlükədən yaxa qurtara bilir.

Vladimir İliçin dostluğu, yoldaşa qayğısı qəlbləri riqqətə gətirmişdir. Bu cəhətdən Maksim Qorkinin qeydləri daha səciyyəvidir. O yazırdı: «Aza qane olan, içki içməyən, papiros çəkməyən, səhərdən axşama qədər çətin və ağır işlə məşğul olan Lenin öz qayğısına qalması əsla bacarmırdı, amma yoldaşların qarşısında imdiqqətli olub, onların qeydinə qalırdı. Öz kabinetində, stolun arxasında əyləşib, qələmi kağızdan ayırmadan tez-tez yazır və deyirdi:

-Xoş gəlmişsiniz, kefiniz necədir? Bu saat yazımı qurtararam. Əyalətdə yaşayan bir yoldaşa yazıram, darıxır, görünür yorulmuşdur. Onu ruhlandırmaq lazımdır. Kefi yaxşı olmaq az iş deyil» (bax: M.Qorki «V.İ.Lenin». Gənclik, Bakı, 1968, səh. 69).

V.İ.Leninin dostu M.Qorkiyə münasibəti də səciyyəvidir. Qorkiyə məktublarının birində V.İ.Lenin yazmışdır: «A.M.! Sizin məktubunuzu L.B. Kamenevə göndərdim. Elə yorulmuşam ki, heç bir iş görə bilmirəm. Siz işə qan qusursunuz, amma müalicəyə getmirsiniz... Bu, and olsun ki, həm vicdansızlıq, həm də düşüncəsizlikdir. Avropada, yaxşı bir sanatoriyada həm müalicə olunarsınız, həm də üçqat artıq iş görürsünüz. And olsun, belədir... Yola düşüb gedin, özünüzü müalicə etdirin! Sizdən xahiş edirəm, tərslik etməyin, Sizin Lenin».

Bunları xatırlayan M.Qorki Vladimir İliç haqqında sonra yazırdı: «O, bir ildən artıq idi ki, Rusiyadan çıxıb getməyimi çox təkidlə tələb edirdi, mənə təəccübləndirən bu idi ki, o, gecə-gündüz işlə məşğul olduğu halda, necə yadda saxlaya bilir ki, kimsə, haradasa xəstədir, onun istirahətə ehtiyacı vardır?».

Ulyanovların özləri kimi uşaqları da dostluqda milliyyətə fərq qoymamışlar. Səciyyəvi cəhət budur ki, Ulyanovlar zəhmətkeş balaları ilə dostluğa daha çox maraq göstərmişlər. Məsələn, yay tətili günlərində Kokuşkin o kəndinə

gələn zaman Volodya milliyyətçə tatar olan çoban köməkçisi Baxavi ilə dostlaşır. Günortalar Baxavi qoyun sürüsünü Uşni çayının sahilinə gətirəndə Volodya da onun yanına gələr, söhbət edəmişlər. Baxavinin xüsusi məharətlə oxuduğu tatar mahnılarını, Volodya həddindən artıq xoşlayırdı.

Bu cür faktlar göstərir ki, Ulyanovların uşaqlarında beynəlmiləçilik hissi lap erkən baş qaldırmış və intensiv formalaşmışdır. Bu isə təsadüfi deyildi. Uşaqlar hər gün vətəni, xalqını, insanlığı sevən İlya Nikolayeviçin yalnız rus uşaqlarının deyil, digər xalqların balalarının da təhsil almasına böyük səy göstərdiyini görür və ya hiss edirdilər: Simbirsk quberniyasında, Volqa boyunca yaşayan çuvaşların, tatarların, moldovoların uşaqları üçün məktəb açılmasına, müəllim kadrlarının hazırlanmasına, tədris vasitələri ilə şagirdlərin təchiz olunmasına çalışır; isbat edir, ki, azlıqda qalan millətlərin uşaqları da, əqli cəhətdən inkişaf edə bilirlər.

Mariya Aleksandrovna da qeyri-rus millətlərin nümayəndələrinə eyni dərəcədə humanist münasibət bəsləmişdir. Bütün bunlar Ulyanovların uşaqları üçün konkret nümunə idi. Uşaqların dostları arasında qeyri-rus millətlərin nümayəndələri az olmamışdır. Məsələn, Volodya tatar çoban Baxavi, çuvaş Nikifor və başqaları ilə, Dmitri çuvaş Aleksey Yakovlevlə dostluq etmişlər.

Ulyanovların öz uşaqlarını beynəlmiləçilik, xalqlar dostluğu ruhunda fəal tərbiyə etdiklərini belə bir fakt da sübut edir. Simbirsk çuvaş məktəbinin beşinci buraxılışı bayram edilərkən İlya Nikolayeviç böyük oğlu Aleksandr da, Volodyanı da özü ilə oraya aparır. Hədiyyə olaraq uşaqların hərəsi bir bağlama kitab götürür. Təntənəli yığıncaqda Aleksandr və Volodya görürlər ki, ataları çuvaşlarla çox mehribandır, hətta çuvaş dilində söhbət edir, onlarla birlikdə bu dildə nəğmə oxuyur. Volodya apardığı kitabları çuvaş Oxotnikova təqdim edir. Oğlan isə çuvaş müəllimlərinin hazırladıqları xəritəni Volodyaya göstərir. Volodya görür ki, Simbirsk quberniyasında İlya

Nikolayeviçin açdırdığı çuvaş, tatar, mordov məktəbləri bu xəritədə əks olunmuşdur. Volodya isə xəritəyə baxmadan həmin kənd məktəblərinin adını deyir. Oxotnikova da məlum olur ki, İlya Nikolayeviçin açdırdığı kənd məktəbləri barədə ailədə söhbətlər gedir. Oxotnikov Volodyaya deyir:

-Sənə Ulyanov xəritəsindən də beş düşür.

N.K.Krupskaya Vladimir İliçin beynəlmilətçiliyini haqlı olaraq İlya Nikolayeviçlə, onun humanizm və beynəlmilətçiliyi ilə əlaqələndirmişdir. O, xatirələrində yazırdı ki, İlya Nikolayeviçin başqa millətlərdən olan adamlara münasibəti İliçin inqilabi fəaliyyətinə də təsir etmişdir.

Ulyanovlar ailəsində humanizm tərbiyəsinin də çox mütərəqqi xüsusiyyətləri olmuşdur. Humanizm tərbiyəsində valideynlər ümumiyyətlə insanlara deyil, xəstələrə, zəhmət adamlarına, köməyə ehtiyacı olanlara qayğı göstərilməsini nəzərdə tutmuşlar. Bu əsas ana xəttə uyğun olaraq uşaqlar çarizmə, çar məmurlarına, ruhanilərə, mülkədarlara nifrət, zəhmətkeşlərə, onların balalarına rəğbət ruhunda böyümüşlər.

Ulyanovlar çətin vəziyyətdə, polisın bilavasitə nəzarəti altında olanda da kəndlilərə, onların uşaqlarına əllərindən gələn köməyi göstərmişlər. Kokuşkino kəndində Ulyanovlar ailəsi ilə qonşuluqda yaşamış olan K.D. Filippovun xatirələri bu cəhətdən çox səciyyəvidir. O yazırdı: «O illərdə mənim atam kəndxuda idi. Jandarmlar və uryadniklər onun yanına gələr, Vladimir İliçin haralara getdiyini, kimlərlə durub-oturduğunu, hansı işlərlə məşğul olduğunu öyrənirdi. Bir dəfə nahiyədən jandarm gəlmişdi. Biz xırmanda taxıl döyürdük. O, atamdan soruşdu:

-Ulyanovlar harasa aralanıb getmirlər ki?

-Gedirlər! – atam cavab verdi – Mariya Aleksandrovna və qızları Anya və Olya kəndlilərin yanına gedirlər...

O zaman bizdə vəba xəstəliyi geniş yayılmışdı. Onlar xəstələrə bəş çəkir, yardım etmək qaydalarını öyrədir, dərman və məsləhətlər verirdilər...

-Bəlkə Ulyanovlar kiməsə kitab verirlər?

-Əlbəttə, kitab verirlər, – deyərək atam dilləndi. – Mənim oğluma da kitab veriblər.

Jandarm üzünü mənə tutub dedi:

-Bir cəld yüyür, sənə verdikləri kitabı gətir.

Mən evə qaçıb kitabı gətirdim. Bu, əlifba kitabı idi.
Jandarm baxdı və soruşdu:

-Başqa kitablar verməyiblər?

-Xeyr, verməyiblər, – deyə atam dilləndi.

Jandarm məyus halda qayıtdı...»

İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovnə kimi uşaqları da kimsəsizlərə havadar olmuş, onların vəziyyətlərini imkan daxilində üngülləşdirməyə çalışmışlar. Məsələn, Volodya və Olya bir gün məktəbdən qayıdanda qapılarının ağzında paltarı və ayaqqabısı cırıq, arxasında çanta olan 12 yaşlı (Volodya ilə həmyaşdı) bir oğlan görürlər. Volodya ondan soruşur:

-Sən bizəmi gəlmisən?

-Mən baş müəllim Ulyanovun yanına gəlmişəm. Dedilər ki, burada yaşayır.

-Bəli, burada yaşayır, bizim atamızdır.

Volodya qapını açır, onu içəri dəvət edir. Məlum olur ki, oğlanın adı İvandır, oxumaq üçün kənddən qaçıb gəlmişdir. Lakin gec olduğundan heç kəs onu məktəbə qəbul etmir, deyirlər ki, yalnız baş müəllim Ulyanov kömək edə bilər.

Mariya Aleksandrovnənin təklifi ilə Volodya da, İvan da yuyunur, əyləşib çörək yeyirlər. Mariya Aleksandrovnə İvana Volodyadan da çox xörək çəkir.

Axşam olur. İlya Nikolayeviç işdən qayıdır. İşin nə yerdə olduğunu ona danışirlər. İlya Nikolayeviç İvanla söhbət edir, ona kömək etmək qərarına gəlir. Volodya İvanın sevindiğini görüb atasına deyir:

-Atacan, İvanı məktəbə düzəltən nə yaxşı olar!

İlya Nikolayeviç yoxlayıcı nəzərlə Volodyaya baxıb bildirir:

-Xeyr! O, çox gecikmişdir. İndi uşaqlar dərstdə xeyli irəliləyiblər.

Volodya bir qədər atasına tərəf irəliləyir, yarıyalvarıcı, yarı narazı tərzdə dillənir:

-Axı, o, öz günahı üzündən gecikməmişdir. Ona deyiblər ki, ağacların yarpağı saralanda dərslər başlayır. O da yarpaqların saralmasını gözləmiş, sonra da kəndlərə düşüb məktəb axtarmış və nəhayət iki gün iki gecədən sonra gəlib buraya çıxmışdır. İnsafdır ki, heç nə ilə geri qayıtsın? Atacan, məgər sən istəmirsənmi ki, İvan oxusun?!

İlya Nikolayeviç eyni mülayim səslə deyir:

-Volodya, axı sən özün başa düşürsən ki, bir uşaqdan ötrü bütöv sinfi geri çəkmək olmaz.

Volodya həyəcanlanır, gözlərinin parıltısı güclənir, bir qədər də qabağa gəlir:

-Atacan, o, uşaqlara çatar, biz ona kömək edərik: mən də, Olya da. Sənə söz verirəm.

İlya Nikolayeviçin alnında sanki çətin bir məsələdən yaranmış qırıqlar düzəlir, çatılmış qalın qaşları yuxarı qalxır, gülümsəyir və sevincindən dodaqları titrəyir:

-Səndən məhz bunu gözləyirdim! Xahiş edərim ki, İvanı məktəbə götürsünlər.

Volodya hərərlə atasını qucaqlayır. O, dediyi kimi, Olya ilə birlikdə İvana kömək edir.

Ulyanovlar milliyyətindən asılı olmayaraq hamıda insanlığa, ləyaqətlə hərmət etməyə çalışmışlar. Onlar yoldaşı irəli buraxmağa, yol verdikləri nəqsan üçün üzr istəməyə, qocalara və qadınlara yer verməyə, kobud sözlər işlətməməyə uşaqlıqdan alışmışlar.

Vladimir İliç Lenin işindəki nəqsana görə tənqid etdiyi adamların yaxşı cəhətlərini də görmüş və etiraf etmişdir. Maksim Qorki Vladimir İliçin bu keyfiyyətini xatırlayaraq yazırdı: «... neçə dəfə mən, onun hələ dünən əhdini kəsdiyi və «söyüb danladığı» adamlar haqqındakı danışıqlarından, bu adamların istedadlı və mənəvi mətanəti qarşısında, onların 1918-1921-ci illərdəki cəhənnəm əzabı şəraitində gördükləri inadlı və çətin işlər qarşısında, bütün ölkələrin və partiyaların cəusları tərəfindən əhatəyə alınmış olduqları bir zamanda, ölkənin müharibədən üzölmüş bədənində irinli yaralar kimi şişib artan suiqəsdlər içərisində göstərdikləri

fəaliyyət qarşısında necə ürəkdən heyran qaldığını da tamamilə aydın hiss etmişdim».

(bax: M.Qorki. «V.İ.Lenin». Gənclik, Bakı, 1968, səh 45)

45. ULYANOVLAR AİLƏSİNDƏ ƏMƏK TƏRBİYƏSİ

Ulyanovlar ailəsində uşaqların hamısı əməksevər böyümüşdür. Onlar uşaqlıqdan maksimum dərəcədə çalışmış, bekarçılığı sevməmişlər. Ailənin böyük oğlu Aleksandr İliç hələ gimnaziyada yazdığı inşasında göstərirdi ki, «insan özünü əməyə alışdırmalı, onu sevməli və əmək onun gözləri önündə həyatının zəruri tələbinə çevrilməlidir». Müstəsna əməksevərliyi sayəsində gimnaziyanı qızıl medalla qurtaran Aleksandr İliç universitetdə eyni əməksevərlik nümayiş etdirmiş, onun ilk kurs işi qızıl medala layiq görülmüşdü. Universitet yoldaşı Çebataryov xatirələrində göstərirdi ki, həmin kurs işini yazan zaman Aleksandr İliç gesə-gündüz laboratoriyada çalışırdı. Universitetin elə birinci kursunda olarkən Aleksandr basısı Anna İliniçnaya təəssüflə deyirmiş ki, «on altı saatdan artıq işləyə bilmirəm». Vladimir İliçlə birlikdə işləmiş V.Bonç-Bruyeviç Volodyanı fərqləndirən keyfiyyətləri öyrənib «Vladimir İliçin gənslilik illəri» adlı məqaləsində qələmə almışdır. O, həmin məqalədə yazırdı ki, Vladimir İliçin anası ilə bir neçə dəfə söhbət etmiş, oğlunun həyatı və adətləri haqqında onu sorğu-suala tutmuşdur. Bonç-Bruyeviç göstərir ki, sevimli oğlunun uşaqlıq və gənslilik illəri, məşğuliyyəti, oyunları və bütün həyatı haqqında Mariya Aleksandrovnanın xatirələrində həmişə Vladimir İliçin xarakterinin eyni əsas əlaməti qırmızı xətlə sezilirdi: müntəzəmlik, ardıcılıq, dəmir intizam və bütün bunları başqalarından tələb etmək. Atasının o qədər də yüngül olmayan əməyini görəndə, bütün ailənin yalnız onun zəhməti müqabilində dolandığını yəqin edən uşaqların hər biri – qızlar da, oğlanlar da öz zəhmətləri ilə ailənin vəziyyətini yüngülləşdirməyə xeyli səy göstərmişlər. Məsələn, Aleksandr İliç universitetdə oxuyarkən hər ay

atasının göndərdiyi pulu qənaətlə xərcləyərək qalanını yığmış və kanikul zamanı evə qayıdanda atasına təqdim etmişdir. O, hələ gimnaziyanın son sinfində oxuyarkən, hətta buraxılış imtahanlarına hazırlaşarkən ayrı-ayrı ailələrdə xüsusi dərslər demək və bu yolla ailənin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yardım etmək təşəbbüsündə olmuşdur. Kazanda yaşayarkən Olya bir tərəfdən ali məktəbə daxil olmağa hazırlaşmış, digər tərəfdən musiqi məktəbinə getmiş və hətta dərslər verməyə imkan tapmışdır. Həyat sonralar Ulyanovların uşaqlarını hansı şəraitə salmışdırsa onlar özlərini dolandırmağa qadir olmuşlar. Onlar tərcümə edib, məqalələr yazıb qonorlarla dolanmağa tez-tez müraciət etmişlər. Valideynlərin balacalıqdan övladlarını alışırdıqları əmək verdiyi və bacarıqları ən ağır dəqiqələrdə də uşaqların karına gəlmişdir. Məsələn, çara qəsdlə əlaqədar Aleksandr İliç Peterburqda dinamit hazırlayanda, bombanın daxilində partlayıcı maddə və zəhərli güllələr düzəldəndə Simbirskidəki ev laboratoriyasında əldə etdiyi təcrübədən geniş istifadə etmişdir.

Ulyanovların uşaqları nəinki zehni, habelə fiziki əmək sahəsində müstəsna əməksevərlik nümunəsi göstərmişlər. Məsələn, Vladimir İliç Razliv gölü yaxınlığında komada tək yaşadığı vaxtlarda ot biçməklə, odun yığmaqla və yarmaqla, özünəxidmətlə məşğul olmuşdur; özü qab-qacaqları yumuş, xörək bişirmişdir.

Dmitri İliçin qızı Olqa Dmitriyevna Böyük Vətən müharibəsi illərində cəbhə hadisələrini atasının diqqətlə izlədiyini, sovet ordusunun müvəqqəti geri çəkildiyi şəhərləri xəritədə qara, geri qayıtdığı şəhərləri isə qırmızı rənglə qeyd etdiyini, bayraqcıq düzəltməyi ona necə öyrətdiyini xatırlayaraq yazırdı: «O, qırmızı kağızdan və sancaqdan kiçik bayraqcıqlar düzəltməyi mənə məsləhət gördü və onları xəritədə necə yerləşdirməyin lazım gəldiyini də göstərdi» (bax: O.D.Ulyanova, Voyenniy atlas Dmitri İliça, «Sovetskiy voin», jurnalı, №8, 1980).

İşgüzarlıq və əməksevərlik xüsusiyyətləri Ulyanovların ailəsində uşaqlara hansı iş formalarında aşılanaşdır?

Faktlar göstərir ki, Ulyanovlar ailəsində uşaqların əmək tərbiyəsi özünəxidmət əməyinin əsasında qurulmuşdur. Valideynlərin, xüsusən Mariya Aleksandrovnanın rəhbərliyi altında uşaqlar özünəxidmət vərdişlərinə lap kiçik yaşlarından alışmışlar.

Əl əməyi vərdişlərini, xüsusən hörmə, toxuma və tikmə vərdişlərini öyrədən Mariya Aleksandrovnna çalışmışdır ki, qızları geyim sahəsində həm özlərinə xidmət etməyi bacarsınlar, həm də ailə qurduqda uşaqlarının ehtiyaclarını ödəyə bilsinlər.

Ulyanovlar ailəsində əmək tərbiyəsini səciyyələndirən cəhətlərdən biri özünəxidmət əməyinin kollektiv xarakter daşmasından ibarət olmuşdur. Valideynlər uşaqlara əməksevərliyin aşılanaşmasında bütün ailə üzvlərinin birgə iştirakının əhəmiyyətini aydın başa düşmüşlər. Bu, uşaqlarda qayğıkeşliyin, qarşılıqlı yardımın, hiss və fikir birliyinin, qabiliyyətlərin erkən formalaşmasına qüvvətli təsir göstərir.

Ulyanovlar ailəsinin məişət əməyində formalaşan kollektivçilik keyfiyyətləri sonralar çox kara gəlmişdir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, Vladimir İliçin elmi yaradıcılığında da, inqilabi fəaliyyətində də ailənin bütün üzvləri və ya digər şəkildə iştirak etmişlər.

Kollektiv əməyin təşkili üçün valideynlər ailənin bütün imkanlarından istifadə etməyə çalışmışlar. Mənzildə səliqə-sahman yaradılmasında, yemək stolunun açılıb-yığılmasında, qabların yuyulmasında, ev əşyalarının, paltarların təmirində və s. sahələrdə hərə öz imkanı daxilində iştirak etmişdir. Bağçılığa müstəsna maraq göstərən Mariya Aleksandrovnna bağ-bostan işinə uşaqlarında da böyük maraq oyada bilmişdir. O, həyətyanı sahədəki alma sortları, giləs, tərəvəz bitkiləri ilə əlaqədar uşaqların işini və müşahidələrini təşkil etmişdir. Valideynlər ona da nail olmuşlar ki, ailədə, məişətdə hər uşağın əməyi

yalnız özü üçün yox, daha çox ailənin başqa üzvləri üçün, bütövlükdə xalq üçün faydalı olsun.

Ulyanovlar ailəsində uşaqlar balacalıqdan istimai-faydalı işə, xalq üçün zəruri olan təmənnəsiz fəaliyyətə can atmışlar. Məsələn, Anna İliniçna Marinsk gimnaziyasını bitirəndən sonra Simbirsk məktəblərindən birində müəllimin köməkçisi kimi iki il maaşsız işləmiş və gözəl pedaqoji qabiliyyətə malik olduğunu nümayiş etmişdir. Yaxud, Olqa İliniçna rəfiqəsi A.F.Şeirboya yazdığı məktublarından birində müəllimliyə meyl göstərən yoldaşlarının olmadığını təəssüflənmişdir: «Mənə belə gəlir ki, bizim buraxılışdan (heç olmazsa bizim sinifdən) heç kəs müəllimliyi xahiş etməmiş və müəllimlik yeri almamışdır.

Yadımdadır, deyirdim ki, məndən ötrü imkan olsa, xalqa azacıq fayda verə bilsəydim şad olardım. Sən bu məşğuliyyətə necə baxırsan, sən özün bu işə meyl göstərirsənmi?».

Uşaqlara əməksevərliyin aşılması üçün Ulyanovlar ailəsində müxtəlif üsullardan istifadə edilmişdir. İş tərzinin göstərilməsi bu cür üsullardan biri idi. Uşaqları əməyə alışdırmaq üçün valideynlər necə işləməyin lazım gəldiyini uşaqlara göstərmişlər. Uşaqlar ananın və ya atanın necə işlədiyini müşahidə edərək iş tərzini mənimsəmiş və ilk mərhələdə onları təqlid etmişlər. Bu üsulun necə tətbiq edildiyini əməyin bir növündə – hörmətində izah edək. Mariya Aleksandrovna, məsələn, balaca qızı Manyaşanı yanına çağırır və ip yumağını ona uzadıb deyir:

-Manyasha, möcüzəli yumağı tut, gör ondan nələr əmələ gələcəkdir?

Ana iki mil götürür və ipi hörməyə başlayır. Milləri və ipi ananın necə tutduğuna, necə hərəkət etdirdiyinə Manyasha diqqətlə fikir verir. Mariya Aleksandrovna əl hərəkətlərini bir qədər yavaşdır, izahat verə-verə qızını başa salır.

Valideynlər əməyin ailə üçün, cəmiyyət üçün faydasını uşaqlarına izah etməyə böyük diqqət yetirmişlər. Kiçik yaşlarda uşaq əməyinin əhəmiyyəti ailə ilə, ailənin üzvləri ilə, uşaqlar yaşa dolduqca isə xalqla, cəmiyyətlə

əlaqələndirilmişdir. Bir fakta diqqət edək. Budur, Mariya Aleksandrovna maşında tikməklə məşğuldur, balaca Manyəşə da onu yamsılamağa başlayır. Lakin işin öhdəsindən gəlməyib çətinlikdən yaxa qurtarmağa çalışır. Olya balaca basısını müdafiə etmək məqsədi ilə deyir:

-Ana can, əgər hər hansı məşğələ adamın xoşuna gəlmirsə, onu məcbur etmək nəyə gərəkdir?

Mariya Aleksandrovna mehribanlıqla başını bulayıb razılaşmadığını bildirir:

-Özünə xidmət etmək üçün adam gərək hər şeyi bacarsın. Belə olanda adam başqasından asılı olmur, başqasından xahiş etməyə ehtiyac qalmır. Peşəyə gəldikdə, deməliyəm ki, adam gərək ürəyinə yatan peşə seçsin.

Olya anasından soruşur:

-Buna görəmi maşında tikməyi Mityaya da öyrədirsən?

-Bəli, o da müstəqil olmağa indidən çalışmalıdır.

Uşaqlar analarının onları əməyə alışdırmaq səyini başa düşmüş, sonralar xatirələrində bunu dönə-dönə etiraf etmişlər.

Uşaqlar böyüdükçə onların əmək tərbiyəsində valideynlərin tətbiq etdikləri üsullar da başqalaşmışdır. Övladları əqli və fiziki çəhətdən kamilləşdikə valideynlər məsləhətləşmək, məsləhət vermək üsuluna daha çox mürasit etmişlər; göstəriş, izahat, tələb isə arxa plana keçmişdir.

Ulyanovlar arasında yazışmalardan görünür ki, məsləhət vermək, məsləhət almaq, bir-biri ilə məsləhətləşmək ömürlərinin sonunadək onların xarakterində bəşli əlamətlərdən biri olmuşdur. Məsələn, Mariya Aleksandrovnanın 1902-ci il noyabrın 20-də Samaradan Tomska – qızı Anyaya yazdığı məktubundan aydın şəkildə görünür ki, anası da, qızı da nəinki öz paltarlarını özləri tikmiş, hətta hansı materialdan hansı çeşiddə paltar tikməyi həm yaraşılı olacağı, həm də ucuz başa gələcəyi barədə bir-biri ilə məsləhətləşmişlər. Yaxud, 1903-cü il yanvarın 11-də Port-Artura – qızı Anyaya yazdığı məktubda anası xahiş edir ki, olsa bir qədər çeşunça alsın: «mən də özümə 1 və ya 2 kofta tikim; o olduqca davamlı və xoşagələndir».

Ulyanovlar ailəsində uşaqların hamısı: oğlanlar da, qızlar da əl əməyinin, demək olar ki, bütün növlərindən baş çıxarmışlar. Olqa İliniçnanın əli ilə toxunmuş divan balışı, yaxud Aleksandr İliçin mışarlayıb ağacdan düzəltdiyi çörəkqabı Ulyanovsk şəhərindəki V.İ.Lenin muzeyində indidə saxlanılır.

Ailədə müxtəlif əl əməyinə alışan uşaqlar sonralar məhsuldar əməyə tez qoşulmuşlar. Məsələn, Şuşenskiyə sürgün zamanı Vladimir İliç Nadejda Konstantinovna ilə birlikdə imkan yaranan kimi kənd təsərrüfatı işləri ilə də məşğul olmuşlar.

Uşaqların əmək tərbiyəsində valideyn nümunəsinin böyük rolu olmuşdur. Gözəl pedaqoq, yaxşı ailə başçısı kimi İlya Nikolayeviçin özü «bacarıqlı əllər» sahibi olmuşdur. O, dülgər və tokar alətlərindən lazımınca istifadə etməyi bacarmış, evində qurduğu dəzgahda ailə üçün müxtəlif əşyalar düzəltdi. İlya Nikolayeviçin palma ağacından düzəltdiyi gözəl şahmat fiqurları ölümündən sonra da Ulyanovlar ailəsində yadigar kimi saxlanmışdır. Xaricdə Vladimir İliçin ağır həyatını qismən də olsa yüngülləşdirmək üçün Mariya Aleksandrovna bu əziz yadigarı ona göndərmişdi. Təəssüf ki, V.İ.Lenin Avstriyada həbs olunan zaman həmin şahmat itmişdir.

Mariya Aleksandrovna işgüzarlığın, əməksevərliyin şanlı təcəssümü olmuşdur. O, qadının bacardığı bütün zəhmət növlərinin öhdəsindən gəlmiş, xüsusən hörmə, toxuma və tikiş sahəsində nəinki gözəl zövqə, həm də incə qabiliyyətə və bacarığa malik olmuşdur. Mariya Aleksandrovna qızlarının da, oğlanlarının da alt və üst paltarlarını özü biçmiş və tikmişdir. Mümkün olanda bir uşağının paltarını digərinə düzəltdi, bəzi paltarları astar üzünə çevirmiş, lazım gələndə təmir etmişdir.

İlya Nikolayeviçin yalnız məaşına, o, vəfat edəndən sonra isə təqaüdünə bel bağlayan ailə həddən artıq qənaətlə dolanmalı olmuşdur.

Ulyanovlar ailəsində əmək tərbiyəsinin müvəffəqiyyətini təmin edən bir sıra şərtlər mövcud idi. Əmək tərbiyəsi üçün

ailədə müvafiq şəraitin yaradılması bu sür şərtlərdən biridir. Valideynlərin hər ikisi çalışmışdır ki, həm fiziki, həm də zehni əməklə uşaqların müntəzəm məşğul olmaları üçün ailədə zəruri şərait yaradılsın. Bu məqsədlə onlar mümkün olan alətləri almışlar. Dmitri İliç, məsələn, Kokuşkino kəndində otaqlardan birində bu cür alətlərin olduğunu xatırlayarkən yazırdı: «...kündə v erstak qoyulmuşdu. Divara bərkidilmiş taxta reykanın arxasına iskanə, balta, burğu keçirilmişdi. Verstakın dalında döşəmənin üstündə uzun rəndə, adirəndə qoyulmuşdu» (Ulyanov D.İ. Vospominaniə o Vladimere İliçe. M., 1968, səh. 10).

Ailənin işlərində ailə üzvlərinin hamısının iştirakı əmək tərbiyəsində müvəffəqiyyət qazanmağın şərtlərindən biri olmuşdur. Ulyanovlar ailəsi Simbirskdə öz evlərinə köçən kimi böyükdən tutmuş balacalara qədər hamı bacardığı abadlıq işinə qoşulmuşdur. Boş vaxtlarında onlar qocalmış alma ağaclarını kökündən çıxarıb təzələrini əkməklə, bağı hündür qalxmış alağ otlarından, həyəti daşdan-kəsəkdən təmizləməklə məşğul olmuşlar.

Bir gün İlya Nikolayeviç həyətdə ülgər gətirir. Bağda böyrü üstə yıxılmış palıd ağacının yoğun gövdəsini mişarla doğratdırır. Aleksandr və Volodya da ustaya kömək edirlər. Çox keçmir, ağır da olsa, on iki stul düzəldilib otaqlara qoyulur.

Uşaqlar təzə əkdikləri kiçik ağacları qışda qarla örtmüşlər ki, şaxta vurmasın. Yazda artıq həyətdə tanınmaz olmuşdur: daşlı-kəsəkli yeri yaşıllıq bürümüş, cavan ağaclar yarpaqlamış, tez açan çiçəklərin, o cümlədən ağ nərgizin ətri ətrafa yayılmışdır.

Əmək tərbiyəsində müvəffəqiyyət qazanmağın şərtlərindən biri də uşaqların yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması olmuşdur. Valideynlər övladlarına əmək vərdisləri aşılayarkən ailədə əmək növlərini tədriclə mürəkkəbləşdirmişlər.

Mariya Aleksandrovna uşaqlarını ailə əməyinə alışdırarkən oğlan və qızlara bir çox sahədə fərq qoymamışdır. O, oğlanlarına da, qızlarına da eyni dərəcədə iynə və sapdan

istifadə etməyi, öz paltarlarında sadə təmir aparmayı öyrətmişdir.

Göründüyü kimi, Ulyanovlar ailəsində uşaqların yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmış, əmək tərbiyəsində bir sistem özünü göstərmişdir.

Əmək tərbiyəsinin əsaslarını valideynlərin bilməsi müvəffəqiyyət qazanmağın şərtlərindən biri olmuşdur. Həm İlya Nikolayeviç, həm də Mariya Aleksandrovna yaxşı bilmişlər ki, uşaq nə qədər qabiliyyətli olsa da şəxsi fəaliyyətə balacalıqdan alışmasa sonralar nə təlimdə, nə də həyatda qabaqcıl ola bilər; uşaq işgüzarlığa, şəxsən zəhmət çəkməyə balacalıqdan alışdıqda onun qabiliyyətləri daha sürətlə inkişaf edir. Bu həqiqəti uşaqların özləri də hiss etmişlər. Anna İliniçna xatirələrinin birində Volodya ilə əlaqədar yazırdı: «...gözəl qabiliyyətindən əlavə işə ciddi və diqqətlə yanaşması da onun ən yaxşı şagird olmasına kömək edirdi» (bax: V.İ.Lenin haqqında xatirələr. Azər nəşr, Bakı, 1957, səh. 13).

Ulyanovlar ailəsində valideynlər zəhmətə insanın təbii imkanlarını inkişaf etdirməyin, möhkəm xarakter, yüksək əxlaqi keyfiyyətlər tərbiyə etməyin ən etibarlı vasitəsi kimi baxmışlar. Buna görə də onlar uşaqlarında əməyə əvvəlcə canlı maraq, sonralar isə dərin ehtiyac oyatmağa çalışmışlar.

Əməyin nəticəsindən zövq almağı valideynlər uşaqlara çox erkən vaxtda öyrətmişlər. Buna görə də uşaqlar düzəltmələri əşyaların həm ailə üçün faydalı, həm də gözəl olmasına xüsusi diqqət yetirmişlər. Böyük uşaqların kartondan, ağac qabığından, oduncaqdan düzəltmələri oyuncaqlar balaca qardaş və bacılarının hədsiz sevincinə səbəb olurmuş. Məsələn, Volodya ağac qabığından qayıq düzəldib kiçik bacısı Manyaşanı dəfələrlə sevindirmişdir. Yaxud, Volodya balta və mişarla ağacayaq düzəldib onunla yeriməkdən doymazmış.

Valideynlər əməyin ailə üçün əhəmiyyətinin uşaqlar tərəfindən dərk olunmasını təmin etməklə kifayətlənmişlər; onlar çalışmışlar ki, uşaqlar əməyin ictimai məhiyyətini, cəmiyyət üçün faydasını da anlasınlar. Bu, əməksevərliyin

ən güclü stimulu kimi çıxış edir. Ulyanovların uşaqları həmin həqiqəti çox erkən, hələ gimnaziyada oxuyan zaman dərk etmiş və ona uyğun fəaliyyət göstərmişlər. Məsələn, Aleksandr İliç «Cəmiyyət və dövlətə faydalı olmaq üçün nə lazımdır?» mövzusunda yazdığı gimnaziya inşasında öz fikrini aydın ifadə etmişdir: cəmiyyətin həqiqətən faydalı üzvü olmaq üçün təkidli əməyə o qədər alışmaq lazımdır ki, hər bir çətinlik və maneələr qarşısında, xarici mühitin törətdiyi çətinliklər qarşısında, öz nöqsanları və zəifliklərindən irəli gələn çətinliklər qarşısında aciz qalmasın... Adamın cəmiyyətə verdiyi fayda, ümumiyyətlə, biliyin dərəcəsindən, o cümlədən öz işini bilməkdən çox asılıdır.

Ulyanovlar ailəsinin hər bir üzvündə ciddi əməksevərliyin gözəl nümunəsi hazırda gənc nəslin kommunist tərbiyəsində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

(«Azərbaycan məktəbi», 1983, №8)

46. ULYANOVLAR AİLƏSİNDƏ ESTETİK TƏRBİYƏ

Ulyanovlar ailəsində estetik tərbiyə çoxsahəli olmuşdur. Əsl gözəlliyi uşaqların dərindən bəşadüşmələri üçün valideynlər bütün vasitələrə əl atmışlar. Ulyanovların özləri kimi uşaqları da incəsənətin bütün növlərindən zövq almağı bacarmışlar.

Ulyanovlar musiqi sahəsində xüsusilə fərqlənmişlər. Bu işdə Mariya Aleksandrovnanın rolu xüsusən böyük olmuşdur. O, qəlbən musiqiyə bəğlanmış, musiqinin incəliklərinə dərindən bələd olmuş, gözəl piano çalmağı və onu nəğmə ilə müşayiət etməyi bacarmışdır.

Mariya Aleksandrovnaya uşaqları tez-tez ətrafına toplayaraq royalda çalmış, oxumuş, onlarda musiqiyə marağı oyatmağa çalışmışdır.

Anna İliniçna qardaşları və bacılarında musiqiyə həvəsin getdikcə artmasında anasının çəkdiyi zəhməti xatırlayarkən yazırdı: «O, çox sevdiyi musiqidən böyük həzz alardı və bu

zövqünü böyük ruh yüksəkliyi ilə başqalarına da aşılaya bilirdi. Uşaqlar onun musiqi təranələri altında yuxuya getməyi, sonralar isə musiqini dinləyə-dinləyə işləməyi çox sevərdilər» (V.İ.Lenin haqqında xatirələr. Azərənşr. Bakı, 1957, səh. 13).

Ulyanovlarda musiqiyə bağlılıq getdikcə daha da dərinləşmiş və genişlənmişdir. Ulyanovlar həbsxanada və ya xaricdə olanda da musiqiyə böyük meyli göstərmişlər. Məsələn, Dmitri İliç Taqansk həbsxanasında olarkən 1898-ci il aprelin 9-da anasına yazdığı məktubda göndərdiyi kitablar üçün ona minnətdarlığını bildirir və səmimiyyətlə etiraf edirdi ki, «musiqidən ötrü darıxmışam...».

Yaxud, həbsxanadan təzəcə azad olunmuş Dmitri İliç Tulaya gəlməli olur. O, 1898-ci il avqustun 31-də bacısı Anna İliniçnaya məktub yazır. Məktubdan görünür ki, Dmitri İliç Tulaya gəldiyi elə ilk günlərdə musiqi ilə maraqlanmışdır: «...dünən musiqiyə qulaq asmaq üçün mən Kreml bağına getdim, musiqi pis olsa da... 3 saat oturub dinlədim...».

Uşaqları, xüsusən Volodya ilə Olyanı bir-birinə bağlayan təkcə yaxşı yaxınlıqları, fikir birliyi, məqsəd ümumiliyi olmamışdır, həm də, musiqiyə və nəğməyə eyni dərəcədə bəslədikləri dərin məhəbbət hissi olmuşdur.

Musiqiyə böyük marağı olan Vladimir İliç bir çox bəstəkarların əsərlərini dinləməkdən zövq almışdır. O, dünya musiqi sənətinin korifeylərinin əsərlərini, o cümlədən V.A.Motsartın «Fiqaronun toyu» və «Şehri fleyta» operalarını, L.V.Bethovenin «Ay sonatası», «Patetik sonata» və «Apassionata» əsərlərini, F.P.Şubertin, F.Şopenin, A.S.Darqomışskinin romanslarını, İ.Ştrausun valslarını, M.İ.Qlinkanın «İvan Susanin», A.A.Alyabyevin «Aylı gecə», N.A.Rimski – Korsakovun «Sadko», A.P.Borodin «Knyaz İqor», M.P.Musorqskinin «Boris Qodunov», C.Verdinin «Aida», S.Meyerberin «Afrikalı qız», A.Q.Rubinşteynin «Demon» və «Dmitri Donskoy», P.İ.Çaykovskinin «Yevgeni Onegin» operalarını həmişə xüsusi maraqla dinləmişdir.

Böyük alman bəstəkarı B ethovenin «Apassionata» adlı məşhur sonatasını dönə-dönə dinləməyi xoşlayan V.İ.Lenin bu əsər haqqında yüksək fikirdə olmuşdur. Maksim Qorki həmin musiqi incisi barədə Vladimir İliçin fikirlərini xatırlayarkən yazırdı ki, bir axşam Y.P.Peşkovanın mənzilində Lenin İsay Dobroveynin ifasında Bethovenin sonatasını dinləyərkən dedi:

-Məncə, «Apassionata»dan gözəl bir şey ola bilməz, onu hər gün dinləməyə hazırım. Çox gözəl, füsunkar musiqidir. Mən həmişə iftixarla, bəlkə də sadə edil bir iftixarla düşünürəm: görün, insanlar necə xariqələr yarada bilirlər.

Faktlar göstərir ki, Ulyanovlar ailəsində uşaqların hamısı royalda çalmağı bacarmışdır. Qohumlarının xatirələrindən aydın olur ki, Volodya 8-9 yaşında bir neçə musiqi əsərini royalda müstəqil çala bilmiş, çox vaxt isə anası və ya bacılarından biri ilə royalda qoşa çalmağı xoşlanmış.

1898-ci il noyabrın 18-də qızı Mariyaya məktubunda Mariya Aleksandrovna musiqi barəsində belə yazmışdır: «...Sən musiqi ilə əlaqədar mənim bəzi suallarıma cavab vermirsən. Biz Anya ilə hər gün və tez-tez 4 əllə çalırıq. Bu, bizim üçün burada böyük əyləncədir. Sən musiqini tamamilə unutsan mən çox təəssüf edərəm...»

Uşaqların arasında Volodya ilə ən yaxın yoldaşlıq edən və ondan heç bir cəhətdən geri qalmaq istəməyən bacısı Olya musiqi sahəsində bütün qardaş və bacılarından irəli getmişdi. Olya Simbirskdə yaşayan zaman gimnaziyada oxumaqla yanaşı, musiqi məktəbində də m əşğələlərə getmişdir.

Onu sevdiyi, daim özü ilə gəzdirdiyi kitablardan yalnız musiqi ayıra bilirdi. Mənəvi gözəllik timsalı olan Olya anası kimi royalda çala-çala yaxşı oxumağı bacarmışdır. O, royalda çalanda Volodya nəğmə oxumağı sevirdi.

Ailəsi ilə birlikdə Simbirskdən Kokuşkin o kəndinə yığışandan sonra Mariya Aleksandrovna Kazan şəhərinə köçmək üçün dövlət orqanlarının icazəsinə nail ola bilir. O güman edirdi ki, qızı Olya Kazanda musiqi təhsilini davam etdirəcəkdir. Mariya Aleksandrovna yanılmamışdı.,

Kazana köçən kimi Olya musiqi məktəbinə daxil olur və tez bir zamanda, imtahanları böyük müvəffəqiyyətlə vərərək onu bitirir.

Valideynlər qətiyyətlə şübhə etməmişlər ki, musiqiyə bağlanan, onu bütün varlığı ilə sevən Olya musiqiçi olacaqdır. Onlar yəqin etmişlər ki, Olya musiqiyə uyduqca, musiqini dərinləndən başa düşdükcə gözəlliyin sirlərinə dəhə dərinləndən, ətraflı bələd olur. Məhz buna görə də Olya bir sıra bəstəkarların əsərlərini öz not dəftərinə köçürəndə, buna xeyli vaxt sərf edəndə valideynlər ona mane olmamışlar. Olyanın öz əli ilə köçürdüyü əsərlər indi də onun not dəftərində qalır. P.İ.Çaykovskinin «Bir kəlmə də, mənim dostum» romansını, A.S.Darqomışskinin «Toy»unu, A.Rubinşteynin «Demon» əsərindən ariyanı və s. əsərləri Olya çox gözəl ifa etmişdir. O, hətta Peterburqdakı Bestujev adına qızlar kursunda təhsil alanda – öz elmi hazırlığını hərtərəfli artırmaq üzərində böyük səylə çalışdığı bir zamanda da musiqiyə və nəğməyə qulaq asmağa, hətta yeri gəldikcə özünün ifaçılığına da vaxt taparmış. Olya Peterburqdan anasına göndərdiyi məktublardan birində yazmışdır: «Mən burada yaxşı nəğmələrə və musiqiyə qulaq asıram: hətta hərdən kurslarda camaat qarşısında royalda çalışıram. Bizdə Bethoven olduqca hörmətdədir».

Deyilənlərdən görünür ki, musiqi Ulyanovların həyatında böyük rol oynamışdır. Ulyanovlar çətin anlarda musiqini dinləməyə xüsusi meyl göstərmişlər. Məsələn, Olya rəfiqəsi A.Şeirboya göndərdiyi məktubunda aydın və tutqun günlərinin olduğunu, belə anlarda da musiqiyə müraciət etdiyini bildirmişdir. O, musiqini qəribə, gözəl hissələrin, saf zövqün mənbəyi adlandırmışdır. Olya həmin məktubunda rəfiqəsinə yazırdı: «Lap elə dünən məni bədbinlik basmışdı. Lakin xoşbəxtliyimdən mən teatra gedib «Faust»a baxa bildim (gözəl operadır). Bu gözəl səslər mənə ruh verdi!» (Olqa Ulyanovanın A.Şeirboya 1889-cu il mart-noyabr aylarında yazdığı məktublar Ulyanovskda V.İ.Leninin ev-muzeyində saxlanır).

Musiqinin nə qədər vurğunu olsalar da, Ulyanovların heç biri, o cümlədən Olqa İliniçna öz gələcəyini musiqi ilə bağlamamışdır. Onlar musiqiyə mədəniyyət ünsürü kimi, ümumi inkişaf vasitəsi kimi baxmışlar; musiqi onlar üçün son məqsəd deyil, məqsədə çatmaq vasitəsi idi. Ulyanovlar bu fikri məhz şagird olan zaman aydın şəkildə başa düşmüşlər. Məsələn, Olya Kazandan A.Şeirboya yazdığı məktubların dan b irində r əfiqəsinə xatırladırdı: «...Yadımdadır, Simbirskdən getməmişdən əvvəl biz musiqi haqqında danışırıd və mən o zaman demişdim ki, nəşə d a ha sanballı fayda verə b ilərsənsə özünü musiqiyə həsr etmək vicdana sığmaz...»

Ulyanovlar ailəsində musiqi və nəğmə bir-birini tamamlamışdır. İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna musiqi qədər də nəğməni sevmiş və uşaqlarında nəğməyə sönməz maraq oyatmışdır. O, həm Penzada, həm də Nijnidə müəllim işləyən zaman şagirdlərdən ibarət xor dərnəyi təşkil etmişdi. Simbirsk quberniya məktəblərinə direktor təyin olunanda isə nəğmənin tədrisini təşkil etmək onun başlıca qaygılarından biri olmuşdur.

Ulyanovlar uşaqlarında inqilabi nəğmələrə xüsusi meyl oyatmışdılar. Musiqi və nəğmə Ulyanovlar üçün sadəcə gözəllik, estetik hisslər oyadan mənbə olmamışdır. Onlar musiqiyə, nəğməyə mədəniyyət vasitəsi kimi baxmışlar. Buna görə onların hamısı, xüsusən Vladimir İliç siyasi, inqilabi məzmunlu nəğmələrə getdikcə daha güclü meyl göstərmişdir. Vladimir İliç Sibirdə sürgündə olanda inqilabi nəğmələr öyrənmiş və oradan qayıdanda evdə, silahdaşları arasında həmin nəğmələri sevə-sevə təkrar etmişdir. «Turuxan nəğməsi», «Əsrlərin dayaqları» və s. nəğmələr bu qəbildəndir.

Vladimir İliçin Sibir sürgünündən qayıtdığı birinci gün Mariya Aleksandrovna royalın arxasına keçir. Vladimir İliç öyrəndiyi nəğmələrdən bəzilərini oxuyur. Vladimir İliçin sevə-sevə oxuduğu nəğmələrdən bir nəçəsini göstərmək yerinə düşərdi: Həyrenin sözlərinə yazılmış «Qəşəng gözlər»i, Darqomışskinin «Toy»u, «Faust»dan Valentinin

ariyası, «Dağıstan dərəsi», «Varşavyanka», «Qızıl bayraq», «Qəzəblənin, zülmkarlar», «Karmanola», «Yolasalınma» və s.

Dmitri İliçin xatirələrində qeyd edilir ki, Valentinin ariyasında bir yer Vladimir İliçin ifasında xüsusilə güclü səslənirdi; görünür, ariyanın həmin hissəsi Volodyanın döşünə daha çox yatırmış.

Vladimir İliçin sevdiyi və təkrar-təkrar oxuduğu nəğmələrdən biri «İnternasional» olmuşdur. Məlumdur ki, Vladimir İliç Fransada çox yaşamışdır. «İnternasional» mahnısını da ilk dəfə orada eşitmiş və sonralar sevə-sevə oxumuşdur.

Ulyanovlar ailəsində musiqi, nəğmə rəqlə əkilmişdir. Uşaqların hamısı – oğlanlar da, qızlar da rəqs etməyi, o cümlədən musiqi təranələri altında oxuya-oxuya rəqs etməyi sevmişlər.

İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna özləri gözəl rəqs etməyi bacarmış və bu bacarıqları uşaqlarına da aşılamişlar. İlya Nikolayeviç ailədə keçirilən bayramların, oyunların və şənliklərin fəal təşkilatçısı və iştirakçısı olurdu. Bunu bir çox sənədlər, o cümlədən A.Krasevin məktubu da isbat edir. Məktubdan görünür ki, A.Krasev Ulyanovlar ailəsinə yaxın olmuş və bu ailəyə tez-tez gəlmişdir. 1886-cı il yanvarın 6-da Ulyanovlar ailəsində keçirilmiş milad günü şənliklərində gənc inspektor A.Krasev də iştirak etmişdir. O, şənlik barədə və şənlikdə xüsusən İlya Nikolayeviçin necə gözəl rəqs etdiyi haqqında öz təəssüratını dostlarına yazdığı məktubda belə ifadə etmişdir: «İlya Nikolayeviç yanvarın 6-da öz evində polkanı və kadrilmonstrı əla rəqs edirdi».

Orasını da qeyd edək ki, milad günü şənliyi ərəfəsində İlya Nikolayeviç özünü çox pis hiss etmişdir. Buna baxmayaraq o, ailədə ümumi şənlik əhval-ruhiyyəsini pozmamaya çalışmış, əvvəlki illərdə olduğu kimi, bu dəfə də şənlikdə fəal iştirak etmişdir. Amma o vaxt heç kəs güman edə bilməzdi ki, bu gözəl ailənin başçısı düz altı gündən sonra, yəni yanvarın 12-də dünyanı əbədi tərk edəcəkdir.

Ulyanovların musiqi və nəğməyə marağı ailə çərçivəsində qapanıb qalmamışdır. Uşaqlar bir qədər böyüdükdən sonra ölkə və dünya musiqi sənəti ilə ictimai yerlərdə – teatrlarda tanış olmağa çalışmışlar.

Teatra getmək, orada pyeslərə, operalara, baletlərə baxmaq, qulaq asmaq həvəsini də uşaqlarında Mariya Aleksandrovna yaratmışdır. Uşaqlar hələ kiçik olanda, o, bəzi operaları royalda çalmış, məzmununu, ideyasını onlara açmış, musiqini və izahını nəğmə ilə müşayiət etmişdir. Buna görə də uşaqlarda balacalıqdan səhnə əsərlərinə canlı maraq yaranmış, onları həm maraqla dinləmiş və həm də başa düşə bilmişlər.

Ulyanovlar ailəsində uşaqları gələcək üçün özəlliklə təhsilə qovuşdurmaq üçün təsviri insənsənətə də diqqət yetirilmişdir. Uşaqların hamısı rəngli qələmdən istifadə etməyi, həyatı boyalarda əks etdirməyi bacarmışlar.

Ilya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna uşaqlarının estetik tərbiyəsində digər təbii amilləri də diqqət mərkəzində saxlamışlar. Geniş təbiətin gələcək övladlarını duymaq, onlardan zövq almaq sahəsində valideynlər uşaqlar üçün parlaq nümunə olmuşlar. Onlar tez-tez Volqa çayı sahillərinə, çəmənliklərə, meşəyə gəzintiyə çıxar, səmada buludların hərəkətinə, günəşin doğmasına, qurub etməsinə, quşların həyat tərzinə baxmaqdan xüsusi zövq almışlar; təbiətə gəzməyə çıxanda uşaqlarını özləri ilə aparmaq Ulyanovlarda adət olmuşdur.

Deyilənlərdən məlum olur ki, Ulyanovlar ailəsində estetik tərbiyənin müəyyən sistemi olmuşdur. Bu ailədə uşaqlar təbiətdə, ictimai həyatda, sənətdə gözəlliyi görməyi bacarmış, hiss etmiş, onu başa düşə bilmişlər; özləri ülvə fikirlər və hisslər təcəssümü olmaqla, təbii və ictimai mühiti gözəlləşdirməyə çalışmaqla başqalarında estetik hiss və fikirlərin yaranmasına səy göstərmişlər. Musiqi də, nəğmə də, ədəbiyyat da, teatr da, təsviri incəsənət də, təbiət də Ulyanovlar üçün, birinci növbədə, əsl insan tərbiyəsinə, uşaqların bir vətəndaş kimi yetişmələrinə kömək edən təsirli vasitələr olmuşdur.

Ulyanovlar ailəsində estetik tərbiyə uşaqların mənəvi, əxlaq, əmək və fiziki tərbiyəsi ilə üzvü şəkildə bağlı olmuş, tərbiyənin bütün sahələri bir-birini tamamlamışdır.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1983, №9)

47. ULYANOVLAR AİLƏSİNDƏ FİZİKİ TƏRBIYƏ

Ulyanovlar ailəsində uşaqların fiziki tərbiyəsinə bütün yaşlarda böyük əhəmiyyət verilmişdir. Mariya İliniçna Moskvada gizli inqilabi fəaliyyət üstündə tutulub həbsxanada saxlanan zaman anasına yazdığı məktubunda göstərirdi ki, bədən tərbiyəsi ilə yənə də məşğul olur, uşaqılıqda olduğu kimi yənə də bədənini yaş dəsmalla silməyi davam etdirir, hər gün otaqda min addım atır.

Valideynlər, xüsusən Mariya Aleksandrovna hətta yaşa dolmuşda da idmanla məşğul olur, uşaqların a nümünə göstərirdilər. Sual oluna bilər: Mariya Aleksandrovna artıq yaşa dolmuşdu, idman onun nəyinə lazım idi? Əvvəla, idmanla məşğul olmaq bu nəcib anada adətə çevrilmişdi; ikincisi, bilirdi ki, idman bütün yaş dövründə faydalıdır; üçüncüsü, Mariya Aleksandrovna bütün varlığı ilə uşaqlarına bağlı idi və onların inqilabi işinə olduqca lazım idi; o, Vladimir İliçlə sürgünə getməyə hazır olduğu kimi, sürgün olunan, həbsxanaya salınan hər bir uşağı ilə qalmağa da hazır idi. Buna görə o, fiziki qüvvəsini qoruyub saxlamalı idi. Valideynlər idmanla məşğul olmağı uşaqlarına balacalıqdan məsləhət görmüşlər, bunun zəruriliyini onlara daim başa salmışlar. Məhz buna görə də uşaqların hamısı ailə şəraitində səhər gimnastikası ilə məşğul olmuş, bədənlərini yaş dəsmalla silmişlər.

Övladları ailədən uzaqlarda yaşayanda, sürgündə və həbsxanada olanda da Mariya Aleksandrovna onlara gimnastikanı unutmamağı, hərəkətdə olmağı döndə-döndə xatırlatmışdır. 1889-1893 –cü illərdə Alakayevka «kəndində yaşayan zaman Vladimir İliç gimnastika ilə məşğul olmaq üçün, özünün adlandırdığı kimi, «rek» düzəltdi. Dmitri

İliç xatirələrinin birində bu barədə yazırdı: «Bu, trapesiyaya bənzəyirdi, lakin kəndirsiz idi, ağac iki dirəyə m öhkəm bərkidilmişdi. Vladimir İliç həmin illərdə «rek»də məşq etməyi çox sevirdi. O, ağacı ağcaqayından soyub düzəltdi; qoşa dirəyə onu elə hündürlükdə bərkitmişdi ki, ayaqlarının ucunda dayanıb əllərini ağaca uzadanda barmaqları ona güclə toxunurdu. Azacıq tullanan kimi əlləri ilə ağacdən yapışır, qol əzələlərini gərərək qalxır, ayaqlarını qabağa atıb, qarnı üstündə ağacda dayanırdı. Sonra əyləşir və m üxtəlif məşqlərə başlayırdı» (D.İ.Ulyanov. Vospominanie o Vladimire İliçe. III nəşr, M., Politizdat, 1968, səh. 28).

Ulyanovlar ailəsinin üzvləri inqilabi fəaliyyət üstündə həbsxanaya salınanda da gimnastika onların başlıca məşğuliyyəti olmuşdur. Ailə üzvləri ilə yarışmalarından görünür ki, Vladimir İliç hətta kamerada tək saxlananda belə hər gün min addım atar, yüz dəfə yerə əyilib qalxarmış, bunu bacı və qardaşlarına da məsləhət görərmiş.

Ulyanovların uşaqları yalnız səhər gimnastikası ilə kifayətlənməmişlər, onları imkən düşdükcə velosiped sürmüş, ova getmiş, gəzintilərə çıxmışlar. Məsələn, Parisdə yaşayan zaman Vladimir İliç Nadejda Konstantinovna Krupskaya ilə birlikdə şəhərin kənarına velosipedlə gəzməyə çıxar, bəzən Pol Lafarqa və onun arvadı Karl Marksın qızı Lauraya baş çəkərmiş.

Ulyanovlar ailəsində qızlar da velosiped sürməyi bacarmışlar. Mariya İliniçna Cenevrədə Vladimir İliçin yanında olan zaman anasına yazdığı məktublarından birində göstərirdi: «...Bu günlərdə elə hey velosipeddə gəzmişik...»

Ulyanovların uşaqları qış idman növlərinin, demək olar ki, hamısına maraq göstərmişlər. Valideynlər bunun üçün uşaqlara hər cür şərait yaratmışlar. İstisnasız olaraq uşaqların hamısı həm xizəkdə, həm də konkidə sürüşməyi bacarmışlar. Uşaqlar xizəkdə sürüşməyi həyətlərində və evlərinin yaxınlığındakı təpəlikdə öyrənmişlər. Çox halda xizəkdə sürüşmək üçün sahəni uşaqların özləri hazırlamışlar.

Həmin illəri xatırlayarkən Dmitri İliç yazırdı: «Bizim həyətdə buzlu təpə, üzü aşağı buzlu yol vardı. Təpəni bağın qapısı yanında, su quyusunun qabağında özümüz düzəltdik; sürüşdüyümüz cığırı binanın qabağına qədər uzatmışdıq. Şaxtalı a xşamlar Volodya ilə quyudan su çıxarıb t əpəyə v ə s ürüşdüyümüz c ığıra çiləyerdik. Təpəlikdən sürüşmək üçün Volodyanın dəmirdən əsl xizəyi vardı; bu xizəkdə uzanıb sürüşmək və onu əl ilə idarə etmək olurdu. Taxta xizəklərdə qrup halında sürüşürdük, adətən xəndəyə aşırıdık. Hay–küy və qəh–qəhə az olmurdu...» (D.İ. Ulyanov. Vospominaniye o Vladimire İliçe. III n əşr, M., Politizdat, 1968, səh. 28).

Dmitri İliç Volodya ilə b u z üzərində s ürüşdüklərini xatırlayaraq yazırdı: «Hər gün yeməkdən sonra biz Volodya ilə birlikdə konkidə sürüşməyə gedirdik. Bəzən bacılarım da bizimlə gedirdi. Olya da konkidə sürüşürdü».

Uşaqların çimməsi v ə üzməyi öyrənməsi üçün d ə valideynlər müvafiq şərait yaratmışlar. Onlar uşaqların çaya və ya gölə getmələrinə n əinki m a n e o l m a m ı ş l a r, hətta uşaqlarını həvələndirmişlər. Uşaqlar, adətən, yeddi–səkkiz yaşında artıq üzməyi b a c a r m ı ş l a r. Uşaqlara üzməyi öyrətməkdə valideynlərin rolu az olmamışdır. Çayı birinci dəfə üzüb keçmək istəyən uşaqları h əmişə ya şılılardan biri müşayiət etmişdir.

Ulyanovların uşaqları y a x ş ı üzməyin sirlərinə, mümkün olan bütün fəndlərinə yiyələnməyə xeyli qüvvə sərf etmişlər. Uşaqlar hətta öz aralarında yarışlar da keçirmişlər: kim suda arxası üstündə üzər, kim suda ayaq üstündə dayana bilər, yaxud kim batıb suyun dibindən gil çıxara bilər?..

Ulyanovlar ailəsinə çox y a x ın olan N. Veretennikov uşaqların üzməkdə g ündən–günə n e c ə t ə k m i l l ə ş d i k l ə r i n i xatırlayarkən yazırdı: «...biz sonsuz olaraq t ə k m i l l ə ş i r d i k: kürəyi üstündə suyun üzərində uzanmağı, yüyürərək başı aşağı suya cummağı, suyun dibindən gil çıxarmağı, hündür yerdən suya tullanmağı, əlində corab və ya çəkmə tutaraq çayın o tayına üzməyi, q o n ş u Ç e r e m i ş e v o – A p o k a y e v a kəndinə q ədər üzməyi bacarmaq lazım idi» (N.

Veretennikov. Volodya Ulyanov. «Detskaya literatura», 1957, səh. 17).

Ulyanovların uşaqları, yay tətili günlərində çay və göl kənarından ayrılmaq istəməmişlər. Ulyanovların xalası oğlu Kolya etiraf edirdi ki, «...Bizə ən çox zövq verən çimmək idi, səhərdən axşamacan çimmək».

Uşaqların çayda çimmələri çox halda müxtəlif oyunlarla əlaqələndirilmişdir. Adətən, çimməklə müşayiət olunan oyunlar çayın şəraiti ilə əlaqədar uşaqlar tərəfindən müəyyənləşdirilmişdir. N. Veretennikov öz xatirələrində yazırdı: «Uşaqlar görürlər ki, çayın kənarında 10-15 nəfərlik iri, lakin köhnəlmiş bir qayıq var. Onlar qayıqın oraburasını bərkitmək, avarların əvəzinə yanlardan taxta təkər, ortadan isə onları hərəkətə gətirəcək əltutan düzəltmək qərarına gəlirlər. Uşaqlar işə girişirlər; qayıq sürüyüb çaya salırlar, qayıq su dolur. Uşaqların biri dolça ilə suyu boşaldır, digəri qayıq istiqamət verir, üçüncüsü o xüəltutanla fırladır və s.

Uşaqlar hiss edirlər ki, Volodyanın «Rukoxod» adlandırdığı həmin qayıq aşa və ya çaya bata bilər. Volodya cəld münasibətini bildirir:

-Nə olsun! Elə ona görə də yaxşıdır, maraqlıdır: görək biz necə xilas ola biləcəyik» (bax: N. Veretennikov. Volodya Ulyanov. «Detskaya literatura», 1952, səh. 29).

Uşaqlar böyüdükdən sonra da dənizdə, çayda və ya göldə çimməkdən əl çəkməmiş, imkan düşdükcə təbiətin bu gözəl neməti ilə bilavasitə təmasda olmuşlar. Bu barədə xatirələr az da olsa vardır. Bunlardan yalnız birinə müraciət edək. Mariya Aleksandrovna Ulyanovanın 1906-cı il iyulun 12-də Sablinodan Samaraya qızı Anyaya yazdığı məktubda başqa məsələlərlə yanaşı, yalnız çimməkdən dörd dəfə söhbət açır, qızına məsləhət görür ki, şəhərin kənarında elə yerdə ev tutsun ki, çayda çimmək mümkün olsun. Özü ilə əlaqədar Mariya Aleksandrovna təəssüflənir ki, havalar soyuq və yağış olduğundan çimə bilmir. Daha sonra anası məktubda göstərir ki, Volodya gəlib onu yoluxmuş və gedib çayda çimməmişdir. Nəhayət, Mariya Aleksandrovna yazır ki,

havalər bir qədər qızan kimi çimmək üçün kiçik qızı Mariyanı da çağıracaqdır.

Faktlar göstərir ki, həbsxanada və ya sürgündə olan zamanlarda da Ulyanovlar su amilinə daha çox əl atmışlar. Səhərlər istisnasız olaraq ailənin bütün üzvlərində bədənlerini yaş dəsmalla silmək dəbdə olmuşdur. Bu adət həbsxana şəraitində də davam etdirilmişdir.

Sual oluna bilər: Ulyanovlar ailəsində su amilinə nə üçün xüsusi diqqət yetirilmişdir?

Bunun bir sıra səbəbləri olmuşdur. Əvvəla, İlya Nikolayeviç də, Mariya Aleksandrovna da çayda tez-tez çimmişlər. İlya Nikolayeviç yay tətili günlərində Kokuşkino kəndinə gələn kimi hər səhər hamıdan tez durub çaya enər və xüsusi düzəldilmiş yerdə çimərmiş. İlya Nikolayeviç qayıdandan sonra uşaqlar gedib çimərmişlər.

İkincisi, valideynlərin hər ikisi çimməyə təkə təmizlik vasitəsi kimi baxmamışlar. Çayda və ya göldə çimmək onlar üçün həm də orqanizmi möhkəmləndirmək vasitəsi olmuşdur. Valideynlər üçün aydın olmuşdur ki, çayda və ya göldə çimmək uşaqlarda bir sıra zəruri keyfiyyətlərin formalaşmasına kömək edir; üzmək uşaqda dözümlülüğü, təkidliliyi, iradəliliyi, müstəqilliyi, təşəbbüskarlığı artırır, adamı cəsarətli edir.

Üçüncüsü, uşaqların tərbiyəsində su amilinə valideynlərin geniş yer vermələrinə Mariya Aleksandrovnanın öz tərbiyəsi, atalarının fikirləri də müəyyən təsir göstərmişdir.

Ulyanovlar, xüsusən Mariya Aleksandrovna uşaqlarını lap körpəlikdən günəşə alışdırmış, tez-tez onları havaya çıxarmış, günəşli havada yüngül geyindirib gəzdirmişdir. Onlar çalışmışlar ki, uşaqları körpəlikdən bədəncə gümrah böyüsünlər, xəstəliyə qarşı dözümlü olsunlar, havaların dəyişməsi üzündən xəstəliyə tez tutulmasınlar.

Körpəlikdən günəşə, sağlam havaya alışan uşaqlar yay aylarında Kokuşkino kəndinə gedəndən sonra daim açıq havada olmuş, ağacları, kolluqlarda, çəmənliklərdə oyan bu yana qaçmış, haylı-küylü oyunlardan əl çəkmək istəməmişlər. Günəşli havada uşaqların sevdiyi oyunlardan

biri «qorodki» olmuşdur. Uşaqlar qorodki oyunundan uzun müddət əl çəkməmişlər. Hətta boya-başa çatandan sonra da Ulyanovların günəşli havada eyni həvəslə qorodki oynadıqları barədə xatirələr vardır. Məsələn, Vladimir İliçin şəxsi sürücüsü G il sonralar xatırlayırdı: «Yadımdadır, Qorkidə tez-tez qorodki oynayırdılar. İliç bu sadə və şən oyunu sevir və həmişə oyuna həvəslə qoşulurdu. O, oyunda zirək tərپənirdi».

Təbiətə – m eşəyə, çay kənarına, çəmənliyə g əzintiyə çıxmaq, iş ilə fəal istirahəti üzvi şəkildə uzlaşdırmaq İlya Nikolayeviçin və Mariya Aleksandrovnanın alışdıqları gözəl adətlərdən biri olmuşdur. Onlar uşaqlarını da özləri ilə g əzintiyə aparmışlar.

Uşaqlar hələ ki kiçik olanda Kokuşkin odan bir–iki kilometr aralı olan Butırsk dəyirmanının yanına, çayın hündür kənarındakı küknar ağaclığına, yaxud Çeremişevsk küknar meşəliyinə g əzməyə g edərmişlər. N. Veretennikov xatirələrində yazırdı: «Zadniy» meşəsinə də Maşa xalanın sevdiyi yolla –çökəkliklə gedərdik. O, axşamlar buraya tez-tez g əzməyə çıxardı.

Biz qonşuluqdakı «Peredniy» deyilən meşəyə samovarla da gedərdik. Bu enli yarpaqlı meşədə tək-cə bir küknar və iki də cır alma ağacı vardı. Burada yerləşib tonqal qalayardıq. Ağacda alma tapanda kartofla birlikdə bişirsək də onun nə çiyini, nə də bişmişini yemək qətiyyən mümkün olmurdu».

Mariya Aleksandrovnaya yaşa dolandan sonra da havada g əzmək adətindən üz döndərməmişdir. O, yaşadığı yerdən və hava şəraitindən asılı olmayaraq imkan düşən kimi g əzməyə çıxmışdır. Qayğıkeş ana 1902–ci il noyabrın 5–də Samaradan Tomskə – qızı Anyaya yazdığı məktubda tez-tez havaya çıxmağı, havada g əzməyi ona məsləhət görür və özünün də havada hər gün g əzdiyini uşaqlarına bildirirdi.

Ulyanovlar aydın şəkildə bilmişlər ki, təbiətə g əzintiyə çıxmaq, açıq havada yerimək orqanizm üçün, sinir sistemi üçün, ümumi əhval–ruhiyyənin yaxşılaşması üçün çox faydalıdır. Bu cəhətdən Dmitri İliçin 1901–ci il yanvarın 20–də Yuryevdən (indiki Tartu şəhərindən) bacısı Mariyaya

yazdığı məktub da səciyyəvidir. Həmin məktubda oxuyuruq: «Mən burada hər axşam bir saat və ya heç olmazsa 40 dəqiqə gəzməyi adət etmişəm... Sənə hələ ki fiziki iş lazımdır ki, ürəyi işləməyə məcbur etsin; lakin onu qətiyyənlə yormaqla olmaz; bu mənada, başqa cəhətlərdən əlavə, otaqda bir küncdən başqa küncə var–gəl etmək faydalı olardı, əlbəttə, münasib iş olarsa (məsələn, əzbər öyrənəndə) 10–15 dəqiqə yeriyirsən, yenidən oturursan, bir də yeriyirsən, təzədən oturursan... həm vaxt itirmirsən, həm də yüngül gimnastika edirsən...»

Ulyanovların bütün oğlanları lap balacalıqdan ovçuluğa maraqla göstərmişlər. Balaca Dmitrinin ovçuluğa göstərdiyi böyük marağını xatırlayan xalası oğlu yazırdı: «O, adətən, hər şeyi bütün incəliklərinə qədər bilirdi: ov harada, nə vaxt, kim tərəfindən və hansı şəraitdə vurulmuşdur. Həm də ovdan çantaları boş qayıdan ovçulara ucdantutma verdiyi: «Nə öldürmüşünüz?» sualına Mitya məyuslandırıcı cavab alardı: «Vaxt!». Lakin «iki cüllüt və ya çilikburun vurulmuşdur» sözlərini eşidəndə isə onun fərəhi yerə–göyə sığmırdı» (N. Veretennikov Volodya Ulyanov. «Detskaya literatura», 1965, səh. 40).

Ulyanovlar ailəsində fiziki tərbiyə təkcə orqanizmi möhkəmlətmək vasitəsi olmamışdır. Təbiətə gəzintilər, çimmək, havada olmaq, ovçuluqla məşğul olmaq onları bir–birinə daha da yaxınlaşdırmış, ideya tərbiyəsi, əxlaq və estetik tərbiyə vasitəsi kimi özünü göstərmişdir. Onlar dərk etmişlər ki, mübarizə prosesində gərgin nəzəri fəaliyyət, yorulmaq bilməyən inqilabi iş, bir–birinin ardınca həbsxanalar, üzücü polis dindirmələri uşaqlardan yenilməz iradə, möhkəm bədən, böyük işgüzarlıq tələb edirdi. Buna görə də yalnız əqidə möhkəmliyi deyil, iradə, bədən möhkəmliyi də lazım idi.

Fiziki tərbiyənin bu vacib cəhətlərini Ulyanovların uşaqları tez dərk etmişlər. Vladimir İliçlə əlaqədar olan bircə fakta müraciət edək. Məsələn, Vladimir İliç Sibir sürgünündən qayıdıandan sonra Podolska gəlir, anası, qardaşı və bacıları ilə görüşür. Söhbət zamanı Vladimir İliç

qardaşı Dmitri İliçə deyir: «Sən bu yaxın gələcəkdə həkim olacaqsan. Mən səndən bəzi tibbi məsləhətlər almaq istədim. Katorqa həbsxanasına düşən adam şəxsi gigiyena mənasında özünü necə saxlamalıdır? Mən ilkin həbsxanada qalanda kamerada və ya koridorda döşəməni silmək imkanını əldən vermirdim. Özüm üçün bu cür şərəfli gimnastika düzəldirdim. Lakin bu azdır. Q üvvəni saxlamağa, iradəni möhkəmlətməyə yardım edən, elmi cəhətdən əsaslandırılan rejim tərtib etmək lazımdır» (bax: Z.Voskresenslaya. Serdse materi. «Detskaya literatura», 1972, səh. 205).

Vladimir İliç bədəni möhkəmlətməyi fiziki tərbiyənin son məqsədi hesab etməmişdir. O, fiziki tərbiyəyə də, onun məhsulu olan orqanizmin möhkəmliyinə də böyük məna vermiş, onların qarşısında daha böyük və uzaq məqsəd qoymuşdur. Vladimir İliç üçün fiziki tərbiyə həm bədənin möhkəmləndirilməsi, həm də mübarizə vasitəsi, inqilabi fəaliyyət vasitəsi, qalib gəlmək vasitəsi olmuşdur. Sonralar həyat fiziki tərbiyəyə belə baxışın tamamilə düzgün olduğunu təsdiq etdi.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1983, №10)

48. ULYANOVLAR AİLƏSİNDƏ MÜTALİƏ TƏRBİYƏSİ

Ulyanovların hamısı mütaləni sevmişdir. Onların heç biri ömrünün sonuna kimi kitabdan ayrılmamışdır. V.İ.Leninin mütalə nümunəsi daha böyük maraq doğurur. Xüsusi tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, bəşəriyyət üçün 55 cildlik zəngin ideya nəzəri irs qoyub gedən Vladimir İliç 16.401 mənbədən istifadə etmişdir. Astronomik miqdarda hadisələrin, faktların, fikirlərin bu cür geniş miqyasda əhatə edilməsi, təhlili, ümumiləşdirilməsi və dərk olunması, əlbəttə, müstəsna haldır. V.İ.Leninin mütalə təcrübəsi böyük və son dərəcə bəhrəli məktəbdir.

Vladimir İliçin mütaliəsinin bir sıra xüsusiyyətləri olmuşdur. Bunlardan biri kitabla ilk tanışlıqdır. O, əlinə keçən bütün kitabları oxumamışdır; oxumaq üçün kitabı ilkin nəzərdən keçirmiş, fikri mənfi olduqda onu diqqətlə oxumağa vaxt sərf etməmiş, fikri müsbət olduqda isə kitabın tam və ya qismən oxunuşuna məmnuniyyətlə başlamışdır. Bəzi hallarda isə Vladimir İliç kitabın lazım bildiyi hissəsini oxumuş, münasib hesab etdiyi faktları və rəqəmləri götürmüşdür. Bu üsul, əlbəttə, vaxta və enerjiyə xeyli qənaət olunmasına imkan vermişdir.

Vladimir İliç diqqətlə oxuduğu kitabı hər dəfə konspektləşdirmiş, müvafiq qeydlər aparmışdır. Onun konspektləri və qeydləri oxuduğu kitablara fəal, yaradıcı münasibətin parlaq ifadəsi olmuşdur. Leninin kitabda oxuduğu fikirlərə verdiyi qiymətlər bəzən çox yığcam, bəzən də geniş forma almışdır. Hegelin «Məntiq elmi», K.Marks və F.Engelsin «Müqəddəs ailə», Y.Aqadın «İri banklar və ümumdünya bazarı və onlarca dikər əsərlərin konspektləri buna misal ola bilər.

V.İ.Leninin mütaliəsində əlaqəli oxu da diqqəti cəlb edir. Vladimir İliç bir kitabda rast gəldiyi fikirlə başqa kitablarda oxuduğu fikirləri tutuşdurmağa adət etmişdir. V.İ.Lenin nəinki ə n fəal oxucu olmuş, nəinki oxuduğuna öz münasibətini bildirmiş, habelə ə sərlərə müqayisəli yanaşmışdır.

Ulyanovlar ailəsində mütaliyə yalnız Vladimir İliç deyil, ailənin bütün üzvləri böyük maraq göstərmişlər. Bunun səbəblərindən biri budur ki, valideynlər uşaqlarının hamısında kitaba dərin məhəbbət tərbiyə edib bilməmişlər. Valideynlərinin rəhbərliyi altında uşaqlar balacalıqdan başa düşmüşlər ki, kitab bilik mənbəyidir, mütaliə isə mədəniyyət əlamətidir. Məhz buna görə də ailədə bütün uşaqlar kitabı ürəkdən sevmiş, ona qayğı ilə yanaşmışdır. Məsələn, N.Veretennikov xatirələrində Volodya haqqında yazırdı: «Volodya kitablara olduqca qayğılı münasibət göstərirdi: mən heç vaxt onda ora–bura atılmış və ya əzik–üzük kitab

görməmişəm» (bax: N.Veretennikov. Volodya Ulyanov, «Detskaya literatura», M., 1957, səh. 26).

Ulyanovlar ailəsi şeirə böyük meyl göstərmiş, demək olar ki, çap olunan bütün mütərəqqi ideyalı, məzmunlu kitabları əldə etməyə çalışmışlar. Dünya və rus ədəbiyyatında o zaman yaxşı nə vardısı Ulyanovlar ailəsində hörmətdə olmuş və diqqətlə oxunmuşdur.

Ulyanovların mütaliəsinə xas olan və uşaqlara güclü təsir göstərən xüsusiyyətlərdən biri də bu olmuşdur ki, ailəyə gələn kitabları hamıdan əvvəl Mariya Aleksandrovnanın özü oxumağa çalışmışdır.

Məlumdur ki, Ulyanovlar ailəsi məcburiyyət qarşısında yaşayış yerini tez–tez dəyişdirməli olmuşdur. Belə bir qeyri normal həyat tərzinə baxmayaraq, iki şey bu gözəl ailənin daim yol yoldaşı olmuşdur: kitab və royal. Təbiidir ki, ailədə kitabın bu qədər əziz olduğunu bilavasitə görə uşaqlarda mütaliə marağı daha da güclənmişdir.

Ulyanovlar bədii ədəbiyyata ictimai həyatı başa düşmək vasitəsi kimi baxmışlar. Onlar oxucunu həyata, fəaliyyətə, mübarizəyə səsləyən əsərlərə daha çox maraq göstərmişlər. Məsələn, Anya və Olya şair Nadsonun əsərlərini nəinki dönə–dönə oxumuşlar, hətta həmin şeirləri necə olur olsun tapıb oxumalarını rəfiqələrinə də məsləhət görmüşlər.

Mütərəqqi pedaqoji fikirlərlə silahlanmış valideynlər dövrün rəsmi təhsilində olan çatışmazlıqları görmüş və imkanları daxilində bu qüsurları uşaqlarının ailə tərbiyəsində aradan qaldırmağa çalışmışlar. Onlar çalışmışlar ki, uşaqlar ictimai həyatı olduğu kimi düzgün başa düşsünlər, dünyəvi biliklərini zənginləşdirsinlər, əqli inkişafın zirvəsinə yüksəlsinlər. Bunun başlıca yolunu valideynlər mütaliə vasitəsilə özünütəhsildə görmüşlər.

Ulyanovlar ailəsində lap balacalıqdan özünütəhsilə alışan uşaqlar birdən–birə IV və ya V sinfə qəbul olunmuşlar.

İlk vaxtlar uşaqların mütaliəsi üçün zəruri sayılan kitabları valideynlər tapıb gətirmişlərsə, bir qədər böyüyəndən sonra bu cür ədəbiyyatı uşaqların özləri əldə

etmiş, müstəqil oxumuş və valideynlərinin rəhbərliyi altında tənqidi yanaşmağa başlamışlar.

Uşaqların hamısı gimnaziyanın son siniflərində şəhər kitabxanasından müstəqil olaraq demokratik, inqilabi istiqamətli kitabları seçib götürmüş və oxumuş, rəsmi məktəbin tələblərindən xeyli yüksəyə qalxa bilmişlər. V.İ. Lenin oxuduğu dövrün məktəblərini sonralar təhlil edərkən komsomolun III qurultayındakı nitqin də haqlı olaraq demişdir: «Köhnə məktəb kapitalistlər üçün lazım olan xidmətkarlar yetişdirirdi, köhnə məktəb elm adamlarından kapitalistlərin istədiyi kimi yazmalı və danışmalı olan adamlar yaradırdı» (bax: V.İ.Lenin. Gənclər ittifaqlarının vəzifələri. Azərənşr. 1964, səh. 9).

Kitab Ulyanovlar üçün geyimdən də, yeməkdən də üstün olmuşdur. Kitaba olan bağlılıq, mütaliyəyə ehtiyac hələ balacalıqdan Ulyanovların xarakterində kök salmış qənaətcilliyə üstün gələ bilmişdir. Vladimir İliç mütaliə ilə əlaqədar özünü məhdudlaşdıra bilməmişdir. O, bu cəhətdən özünün «zəifliyini» dəfələrlə etiraf etmişdir. Məsələn, Vladimir İliç Berlində olarkən 1895–ci ilin avqust ayında anasına göndərdiyi məktubda yazırdı: «Böyük təəssüflə hiss edirəm ki, məndə yenə də maliyyə «çətinlikləri» yaranır: kitab almağa «şirnikmə» məndə elə çoxdur ki, bilmirəm pul hara gedir» (bax: V.İ. Lenin. Əsərləri, c. 55, səh. 12).

Faktlar göstərir ki, Ulyanovların uşaqları möhkəm xarakterə, yenilməz iradəyə malik olan ədəbi qəhrəmanlara balacalıqdan rəğbət göstərmişlər; onlar bu cür qəhrəmanları tərənnüm edən əsərləri məmnuniyyətlə oxumuş və onların oxunmasını yoldaşlarına da məsləhət görmüşlər.

Uşaqlar bir qədərdən sonra valideynləri kimi rus inqilabçı demokratlarının yaradıcılığına xüsusilə böyük maraq göstərmişlər. Gənc Ulyanovlarda möhkəm xarakterin formalaşmasına onların əsərlərinin güclü təsiri olmuşdur. Anna İliniçna və Aleksandr İliç D.İ.Pisarevin əsərlərini çox diqqətlə oxumuşlar. Rus klassik ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən A.S.Puşkinin, M.Y. Lermontovun, A.İ.Kertsenin, İ.S.Turgenevin,

L.N.Tolstoyun, N.Q. Çernişevskinin, N.A.Dobrolyubovun və başqalarının əsərlərini uşaqlar 12–15 yaşlarından oxumuşlar. Bədii və publisist əsərlər mütaliə edən uşaqların dünyagörüşü genişlənmiş, həyat anlayışları dərinləşmiş, təlimdə böyük müvəffəqiyyət qazanmalarına kömək etmiş, inqilabi əhval–ruhiyyənin formalaşmasına təsir göstərmişdir.

XIX əsrin 70–ci illərində inqilaba meyl göstərən gənc rus demokratlarının proqramına çevrilmiş N.Q.Çernişevskinin «Nə etməli?» adlı əsərini Vladimir İliç 15–16 yaşında oxumuşdur. Qardaşı Aleksandrın edamından sonra Vladimir İliç həmin əsərə yenidən müraciət etmişdir.

Anna İliniçnanın xatirələrindən görünür ki, Aleksandr İliç P eterburq universitetinə daxil olub « Narodnaya volya»nın inqilabi fəaliyyətinə qoşulandan sonra böyük qardaşının təsiri ilə özünün də, Vladimir İliçin də inqilabi ədəbiyyata meyli daha da güclənmişdir.

Karl Marksın «Kapital» əsəri ilə Vladimir İliç qardaşı Aleksandrın məsləhətinə əsasən hələ gimnaziyada oxuduğu zaman tanış olmuşdur. Ulyanovların uşaqları oxuduqları əsərlər haqqında fikirlərini əsasən iki formada ifadə etmişlər: şifahi və yazılı, bilavasitə söhbətdə və ya məktublaşanda. Uşaqlar çox ədəbiyyat oxuduqlarından özlərinin arasında və yoldaşları ilə söhbətdə tanış olduqları əsərlərə dair fikir mübadiləsinə üstünlük vermişlər.

Faktlar göstərir ki, ailədə uşaqların mütaliə marağı birtərəfli inkişaf etməmiş, təbiətin və c əmiyyətin bir çox sahələrini əhatə etmişdir. Onlar təkcə bədii əsərlərə deyil, həmçinin tarixə, siyasətə, iqtisadiyyata, fəlsəfəyə, bir sözlə ictimai həyata, sosial inkişaf məsələlərinə aid kitablara da böyük maraq göstərmişlər. Məsələn, Olqa İliniçnanın oxuduğu və üzərində ciddi işlədiyi kitablardan görünür ki, təbiət və c əmiyyət hadisələrindən düzgün baş çıxarmağa kömək edən, elmi dünyagörüşün formalaşmasına yardım edən əsərlər onun diqqətini daha çox cəlb etmişdir.

Ulyanovlar lap erkən yaşlarından aydın şəkildə başa düşmüşlər ki, yalnız təbiətə aid fundamental əsərlər

oxumaqla adam özündə vahid elmi dünyagörüşü formalaşdırma bilməz; bundan ötrü ictimai və humanitar elmləri də dərinlən öyrənmək lazımdır. Məhz buna görə də Vladimir İliç hüquq fakültəsini seçmişdir. Olya isə fəlsəfəyə, siyasi iqtisada, tarixə müstəsna maraq göstərmişdir.

Ulyanovların uşaqları nə üçün rus inqilabçı demokratlarının – Pisarevin, Kertsenin, Belinskinin, Çernışevskinin, Dobrolyubovun yaradıcılığını daha yaxından öyrənməyə çalışmışlar? Ona görə ki, onlar təhkimçilik hüquqlarına qarşı, hər cür istismarçılara qarşı mübarizənin, zəhmətkeşləri istismardan azad etmək üçün şücaət göstərməyin zəruriliyini inandırıcı şəkildə izah edirdilər.

Gənc Ulyanovlar xarici ölkələrin ədəbi incilərinə də böyük maraq göstərmişlər. Məsələn, Olya ingilis şairi Bayronun yaradıcılığının məftunu olmuşdur. Niyə? Ona görə ki, Bayron azadlığı sevmiş, azadlığı tərənnüm etmişdir; ona görə ki, Bayron romantik pafosa malik olmuşdur. Olya Bayronun ingilis dilində şeirlərindən daha çox xoşuna gələnlərini dəftərinə yazmış və əzbər öyrənmişdir.

Ulyanovların uşaqları ictimai həyatı, sosial məsələləri yalnız bədii ədəbiyyat vasitəsilə öyrənməmişlər. Həyat məsələlərini dərinlən başa düşmək üçün onlar ciddi tədqiqat əsərlərinə də tez-tez müraciət etmişlər.

Cəmiyyətin inkişaf qanunları Ulyanovların diqqətini cəlb etmişdir. Onlar tarixə aid sanballı tədqiqat əsərlərini müəyyənləşdirməyə və oxumağa başlamış, bu əsərlər barədə gərgin fikir mübadiləsi keçirmiş, lazım gəldikdə hətta birlikdə müətləə etmişlər. Məsələn, böyük qardaşı Volodyadan heç cür geri qalmaq istəməyən Olya tarixə aid bir çox ciddi monoqrafiyaları, o cümlədən Kizonun «Fransanın tarixi» və «Avropada əqli inkişaf tarixi», Boklun «İngiltərədə sivilisasiyanın tarixi», L.Blanın «İngiltərə haqqında məktublar» kimi fundamental əsərləri onunla birlikdə oxumuşdur.

Çox keçmir ki, gənc Ulyanovların müətləə marağı marksizm incilərinin izinə düşür. Onlar K.Marksın və F.Engelsin bir sıra əsərlərini, o cümlədən «Kapitalı»,

«Kommunist Partiyasının manifesti»ni, «İngiltərədə fəhlə sinfinin, vəziyyəti»ni, «Müqəddəs ailə»ni və başqalarını əldə edib dönə-dönə oxuyurlar. Beləliklə, Ulyanovlar, axtardıqları həqiqəti – ictimai inkişafın əsl qanunlarını izah edən mənbələri nəhayət tapır və həmişəlik özlərini marksizmə bağlayırlar.

Ulyanovların ailə kitabxanasında bədii ədəbiyyatla yanaşı, məsələn, riyaziyyat, fizika və meteorologiya üzrə 60, biologiya üzrə 22 kitab olmuşdur.

Kitabların adlarından və müəlliflərindən görmək çətin deyildir ki, valideynlər ən mütərəqqi alimlərlə və ən qabaqcıl materialist fikirlərlə maraqlanmışlar; onlar öz uşaqlarının da diqqətini balacalıqdan məhz elmi materialist dünyagörüşü formalaşdıran əsərlərə yönəltmişlər.

Ulyanovlar ailəsinə yaxın olanların diqqətini birinci növbədə ailə kitabxanasının zənginliyi cəlb etmişdir. Vladimir İliçin məktəb yoldaşı olan və tez-tez Ulyanovlar ailəsinə gedən M.F.Kuznetsov xatirələrində yazırdı: «İliç kitabları, bilikləri və əməyi olduqca sevən və özünün gözəl kitabxanası olan yüksək mədəniyyətli ailədə tərbiyə almışdır».

Ümumi ailə kitabxanası ilə yanaşı hər uşağın öz kitabxanası da olmuşdur. Məsələn, ailənin böyük oğlu Aleksandr İliçin şəxsi kitabxanasında kimya, botanika, zoologiya, siyasi iqtisad, sosiologiya, tarix və bədii ədəbiyyat üzrə 86 kitab var idi.

Həm ümumi ailə kitabxanası, həm də uşaqların şəxsi kitabxanaları yeni kitablar hesabına daim zənginləşmişdir.

Ulyanovlar ailəsində birgə mütaliə də kitabla məhəbbəti gücləndirən vasitələrdən biri olmuşdur. Birlikdə mütaliənin müxtəlif formalarından istifadə edilmişdir. Bunların ən bəsitəsinin şeir və hekayə oxuması, balacaların isə qulaq asmaları və dinlədiklərini danışmalarından ibarət idi. Uşaqlar əzbərlədikləri şeirləri bir-bir valideynlərinin qarşısında ifadə ilə əzbər söyləmişlər. Pleşşeyevin, Nekrasovun və başqa sevimli şairlərin şeirləri ailədə tez-tez səslənmişdir.

Uşaqlar valideynlərinin yazdıqları «Rodnik», «Detskoye çteniyе» kimi jurnalları müntəzəm oxumuşlar. Volodya və Olqa hələ balaca olan dövrdə həmin jurnalları böyük qardaşı və bacısı oxumuş, onlar isə dınlmışlar. Bu jurnallarda bədii və tarixi mövzularda yazılarla yanaşı təbiət hadisələrinə aid materiallar da çap olunmuşdur.

Kiçiklikdən ailədə uşaq jurnallarını məmnuniyyətlə oxumağa alışan balaca Ulyanovlar bir azdan valideynlərinin aldıkları jurnalları da diqqətlə oxumağa başlamışlar. Həmin jurnallar Ulyanovların uşaqlarının ictimai-siyasi, elmi, ədəbi və pədaqoji maraq dairələrinin genişlənməsinə böyük təsir göstərmişdir.

Ailənin bütün üzvləri tərəfindən oxunan əsərlər, də olmuşdur. Məsələn, A.S. Puşkinin, M.Y. Lermontovun, N.V. Qoqolun, N.A. Nekrasovun, M.Y. Soltıkov-Şedrinin, L.N. Tolstoyun, D.İ. Pisarevin, V.T. Belinskinin, A.İ. Gertsenin, N.Q. Çernışevskinin, N.A. Dobrolyubovun əsərləri bu ailədə sevilə-sevilə oxunmuşdur.

Ulyanovlar birlikdə oxuduqları əsərləri birlikdə də müzakirə etmiş, fikir mübadiləsi aparmışlar. Əsərlərin bu cür oxunması və müzakirəsi uşaqlarda şəxsiyyətin inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

Ulyanovlar ailəsində qoyulmuş qaydaya görə ev tapşırıqlarını icra etmiş olan şagird dərsi İlya Nikolayeviçə, o evdə olmayanda isə Mariya Aleksandrovnaya danışmış. Adətən, ev tapşırığı o zaman yüksək səviyyədə yerinə yetirilmiş hesab olunmuşdur ki, dərsi danışan uşaq mövzu üzrə əlavə ədəbiyyat oxuduğunu da isbat etsin. Bu cür əlavə ədəbiyyatı əvvəllər uşaqlara valideynlər məsləhət görmüşlər. Bir qədərdən sonra isə əlavə ədəbiyyatı uşaqların özləri müəyyənləşdirmişlər.

Ev tapşırıqlarının icrasına bu cür ciddi nəzarət və rəhbərlik sayəsində uşaqlar, əvvəla, tədris materialını daha möhkəm mənimsəməyə nail olmuşlar; ikincisi, bildiklərini danışmaq bacarığına yiyələnmişlər.

Ulyanovlar ailəsində yaxşı işinə, müvəffəqiyyətinə görə uşağa kitab hədiyyə vermək dəbdə olmuşdur. Bu qayda

uşaqlara da keçmişdir. Onlar da bir-birinə kitab hədiyyə etmişlər. Məsələn, ailənin böyük oğlu Aleksandr İliç Peterburqdan evlərinə tətillə qayıdan zaman hələ gimnaziyada oxuyan qardaşı Volodyaya hədiyyə olaraq K.Marksın alman dilində «Kapital»ını gətirmişdir.

Ulyanovlar ailəsi polis xəfiyələrinin daim nəzarəti altında olanda belə, Mariya Aleksandrovnə uşaqlarının qadağan edilmiş ədəbiyyat oxumalarına mane olmamış, əksinə buna şərait yaratmışdır. Məsələn, Ulyanovlar ailəsi 1889-cu ildə Samarada yaşayan zaman Dmitrinin sinif müəbbisi Koçkin altı ay ərzində bu ailəyə on dörd dəfə baş çəkmiş və hər dəfə gördüklərini müvafiq orqanlara çatdırmışdır.

Dövrün ən qabaqcıl ideyalarından qidalanan İlya Nikolayeviç mütləq sahəsində uşaqları üçün əsl örnək olmuşdur. O, özünün və uşaqlarının oxuduqları əsərlər haqqında onun birlikdə, bəzən isə hər biri ilə ayrılıqda söhbətlər aparması, əsərlərin əsas ideyasını başa düşməkdə köməklik etməsi də uşaqlarına güclü təsir göstərmişdir.

Vladimir İliçin gimnaziya yoldaşı V.L.Persiyanınov 1883-cü ilin qışını Ulyanovlar ailəsində Volodya ilə birlikdə keçirərkən müşahidələrini qələmə almışdır. O yazırdı: «Bütün axşamı və gecəni biz onunla (Vladimir İliçlə – N.K.) birlikdə kitab oxuyardıq, vaxtı ən çox bədiə ədəbiyyat arxasında keçirərdik, «Anna Karenina»-ni və L.N.Tolstoyun digər əsərlərini oxuyardıq. İlya Nikolayeviç yanımıza gələr və çox zaman Tolstoyu oxuduğumuzu görərdi, oxunmuş kitablar haqqında Volodya ilə və mənimlə söhbət edərdi» (bax: V.L. Persiyanınov, «Vospominaniya», əlyazması, 4-cü qovluq, səh. 70. Ulyanovskidə V.İ.Leninin ev muzeyində saxlanılır).

Deyilənlər aydın şəkildə isbat edir ki, Ulyanovlar ailəsində valideynlər uşaqlarının mütləqinə bacarıqla rəhbərlik etmiş və onlarda kitaba məhəbbət tərbiyə edərmişlər. Uşaqlar valideynlərinin rəhbərliyi altında kitabın bilik mənbəyi olduğunu, həyatı dərk etmək, mübarizə

aparmaq və qalib gəlmək vasitəsi olduğunu erkən yaşlarından başa düşmüşlər.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1984, №1)

49. ULYANOVLAR AİLƏSİNDƏ XARİCİ DİLLƏRİN ÖYRƏNİLMƏSİ

Ulyanovlar ailəsində xarici dillərin öyrənilməsinə böyük maraq olmuşdur. İlya Nikolayeviç yunan və latın dillərinə, Mariya Aleksandrovna isə alman, fransız və ingilis dillərinə dərinlən bələd olmuşlar. Uşaqların arasında Vladimir İliç həmin dilləri d a h a əsaslı m ənimləmişdir. Volodya hələ gimnaziya oxuyarkən yunan və latın dillərini öyrənməkdə nadir istedad nümunəsi g östərmişdir. O, həmin dilləri özünəməxsus üsulla – sözləri müvafiq mətnə daxil etməklə öyrənmişdir. D ili öyrənmək s a h əsində Volodyanın qabiliyyətinə sinif yoldaşları da heyran qalmışdılar. Onlardan biri – M.F.Kuznetsov sonralar xatirələrində yazırdı ki, Ulyanov yunan tarixçiləri Fukididi və herodotu, Roma yazıçıları S iseronu və Yuli S ezarı, tarixçi L ivini, Homerin «Odissey a» və « İliada»sını, Sofoklun «Çar Edip»ini, Platonun, «Sokratın apologiyası»nı və «Krinton»unu rus dilinə sərbəst tərcümə edirdi.

Latın və yunan dillərindən əlavə, Ulyanovların bütün uşaqları analarının rəhbərliyi altında alman, fransız və ingilis dillərini də öyrənmişlər. Onlar həmin dillərdə kitab oxumuş və sərbəst danışmışlar. Anya isə əlavə olaraq italyan dilini də sərbəst öyrənmişdir.

Xarici dil Ulyanovların çox karına gəlmişdir. Onlardan bəziləri Rusiyanın ali məktəblərində oxumaq imkanlarından məhrum edildikdə və ölkədən kənar təhsil almaq məcburiyyəti qarşısında qaldıqda xarici dil onların çox köməyinə gəlmişdir. Məsələn, Dmitri İliç Estoniyanın Yuryev (indiki Tartu) şəhərində alman dilində mühazirələrə qulaq asmışdır. O, 1900-cü il oktyabrın 28-də Yuryev şəhərindən anasına yazırdı: «Burada yaxşı professorlar

yoxdur; onların bəziləri, məsələn, Rauber bizi təsviri anatomiyadan alman dilində mühazirə oxuyur; o, imtahanda rus dilində danışmır və başa düşmür; alman və ya latın dilində cavab verməli oluruq...».

Alman, ingilis və fransız dillərini gəzəl bilən Mariya İliniçna ali təhsil almaq üçün Brüsselə, sonra isə Fransaya getmişdir. Nəticədə ona fransız dili müəllimi attestatı verilmişdir.

Xarici dillərin öyrənilməsində Olqa İliniçna da müvəffəqiyyət qazana bilmişdir. Ailədəki siyasi vəziyyətlə əlaqədar sevdiyi müəllimlik peşəsinə sahib ola bilməyəcəyini yəqin edən Olqa İliniçna Helsingfors (indiki Helsinki şəhəri) institutuna girmək məqsədi ilə az bir vaxtda İsveç dilini də öyrənmişdir.

Olqa İliniçna İtalyan dilinə də maraq göstərmişdir. O, İtalyan dilini alman dilində yazılmış dərslik əsasında öyrənməyə çalışmışdır. Həmin dərslik indi də V.İ. Leninin Kremldəki şəxsi kitabxanasında saxlanılır.

Ulyanovlar xarici dilləri sadəcə yüksək mədəniyyət ünsürü kimi mənimsəməmişlər. Xarici dil Ulyanovlar üçün daha böyük, daha ali məqsədə xidmət etmiş, onların əlində yaşamaq və qalib gəlmək vasitəsinə, inqilabi fəaliyyət vasitəsinə çevrilmişdir.

Həbsxanada və ya Rusiyadan kənardə xarici dillər Ulyanovların kərarına gəlmişdir. Məsələn, Vladimir İliç həbsxanada olan zaman nəinki təkcə xarici dillərdə yazılan ədəbiyyatdan istifadə etmiş, həm də bəzi elmi və siyasi məlumatları qohumlarından almaq və ya onlara vacib tapşırıqlar verməkdə bildiyi dillərə müraciət etmişdir.

Bir neçə xarici dil bilmələri Ulyanovların ictimai-siyasi fəaliyyət dairələrinin genişlənməsinə imkan verirdi. Vladimir İliç lazım gəldikdə dinləyicilər qarşısında alman və ya fransız, yaxud ingilis dilində çıxış edirdi.

Kommunist İnternasionalının III konqresində nümayəndə kimi iştirak etmiş, sonralar isə məşhur sovet kəşfiyyatçısı olmuş Şandor Rado (Dora) konqresdə Vladimir İliçin xarici dillərdə məruzə etdiyi barədə əldə

təssüratlarını «Təxəllüsü: Dora» adlı xatirə kitabında belə ifadə etmişdir: «Budur, Lenin tribunaya qalxır. Onun çıxışı mənə təkcə siyasi kəskinliyi və sanbalına görə güclü təsir bağışlamadı – buna söz ola bilməzdi. Bir də ona görə mənə heyran qoydu ki, Vladimir İliç çıxışını dörd dildə elədi: o, bir neçə saat danışdı; əvvəlcə rus dilində, sonra almanca, fransızca və ingiliscə» (Şandor Rado. Təxəllüsü: Dora. Azərneşr, 1981, səh. 31).

Ulyanovlar ailəsində uşaqların xarici dilləri müvəffəqiyyətlə öyrənmələrinin başlıca sirri nədədir? Xarici dilləri uşaqlara ailədə mükəmməl öyrətmək üçün hansı üsul və vasitələr tətbiq edilmişdir?

İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna həyat təcrübəsinə və dövrün mütərəqqi fikirlərinə istinad edərək belə qərara gəlmişlər ki, uşaq öz ana dilində səlissə danışandan, müstəqil kitab oxuyub yazandan sonra xarici dilləri ona öyrətmək daha çox səmərə verər. Bu sahədə Mariya Aleksandrovnanın həyat təcrübəsinin də böyük müsbət təsiri olmuşdur. O, xarici dillərin uşaqlara balacalıqdan öyrədildiyini atası evində görmüşdür.

Mariya Aleksandrovna xarici dilləri uşaqlarına öyrətmək üçün əsas götürdüyü cəhəti – uşağın ana dilində öz və ifadələrə, müstəqil oxumaq və yazmağa alışdığı dövrü düzgün seçmişdir; onun uşaqları 4-6 yaşından həmin keyfiyyətlərə malik olmuşlar; məhz bu yaş dövrlərindən Mariya Aleksandrovna xarici dilləri uşaqlarına öyrətməyə başlamışdır.

Ulyanovlar ailəsində xarici dillərin uşaqlara öyrədilməsi oyunlarla başlamışdır. 4-6 yaşlarında oyun uşaqların əsas fəaliyyət forması olduğundan, Mariya Aleksandrovna uşaq oyunlarından öyrətmə vasitəsi kimi bacarıqla istifadə etmişdir. Ailədə uşaqlar alman, fransız və ingilis dilini oynaya-oynaya öyrənməyə başlamışlar. Uşaqlar əvvəlcə oyuncaqların adlarını alman və ya fransız dilində ifadə etmişlər. Sonra həmin adlar oyuna daxil edilmiş, oyunda əsas götürülən qaydalar, qarşılıqlı münasibətlər öyrənilən xarici dildə ifadə edilmişdir.

Uşaqlar oyun zamanı fikir və hisslərini ifadə etməkdə çətinlik çəkəndə, hər hansı söz və ya ifadəni unuduqda Mariya Aleksandrovna uşaqların a köməyə gəlmiş, hiss olunmadan həmin söz və ifadələri onlara xatırlatmışdır.

Ulyanovlar ailəsində xarici dillərin öyrənilməsi zamanı uşaqlar arasında yarış da təşkil olunmuşdur. Xarici dildə sözləri və ifadələri yadda saxlamağa uşaqları həvəsləndirmək, onların marağını artırmaq məqsədi ilə Mariya Aleksandrovna onların arasında, bir növ, rəqabət yaratmışdır. Dilin mənimsənilməsində yarışmaq uşaqlara imkan vermişdir ki, hər kəs öz qüvvəsini və bacarığını düzgün qiymətləndirsin, dili tez öyrənmək üçün fəaliyyətini daha da gücləndirsin. Məsələn, Mariya Aleksandrovnanın tapşırığına əsasən uşaqlar aşağıdakı suallar ətrafında yarışmışlar: eyni gün ərzində kim daha çox söz yadda saxlaya bilər? Yaxud kim fikrini xarici dildə ifadə edə bilər?

Bir qədər keçəndən sonra qüvvələrini sınamaq üçün uşaqların qarşısında daha mürəkkəb suallar qoyulmuşdur: Kim fikri daha dəqiq ifadə edə bilər? Kim kitabdakı cümləni daha dəqiq tərcümə edə bilər?

Mariya Aleksandrovnanın qayğılarından biri ailəni xarici ədəbiyyatla təmin etməkdən ibarət olmuşdur. O bilirdi ki, xarici dili uşaqların yaxşı mənimsəmələri üçün evdə həmin dildə uşaq kitablarının olması vacib şərtidir. Bu cür kitablar uşağı maraqlandırır. Uşaq xarici dildə olan kitabları nəinki vərəqləyir, şəkillərinə baxır, həm də mətnin məzmununu başa düşməyə çalışır. Ailədə kitabla bağlanan, ana dilində mütaliəni sevən uşağın əlinə başqa dildə kitab keçəndə, o dili bilmədiyinə heyifsələnir, həmin dili öyrənməyi arzulayır.

Uşaqlar yalnız ailə kitabxanasındakı kitabları oxumaqla kifayətlənməmişlər; özləri xarici dildə kitabları tapıb oxumağa da təşəbbüs göstərmişlər. Onlardan birinin əldə etdiyi kitab ailə üzvlərində əldən-ələ gəzmiş, onu, demək olar ki, uşaqların hamısı oxumuşdur.

Mariya Aleksandrovnanın təklifi və təşəbbüsü ilə ailədə xarici dil günü müəyyən edilmişdi. Müstəsnasız olaraq

uşaqların hamısı ailə şəraitində azı üç dil: alman, fransız və ingilis dillərini öyrəndiklərindən həmin dillərdə danışmaq üçün həftənin üç günü ayrılmışdır; ailə üzvləri həftənin bir günü yalnız alman dilində, ikinci günü fransız dilində, başqa bir günü isə ingilis dilində danışmışlar.

Ailə şəraitində uşaqların və valideynlərin müəyyənləşdirilmiş gündə yalnız xarici dildə ünsiyyətdə olmaları, ailədə müvafiq nitq mühitinin yaradılmasına, xarici dilin müvəffəqiyyətlə mənimsənilməsinə xeyli köməklik göstərmişdir.

Xarici dildə canlı nitqin, xüsusən şifahi nitqin gözəl nümunələrini öz analarında görə uşaqlar nəinki böyük iftixar hissi keçirmiş, ona həsəd aparmışlar, həm də xarici dildə onun kimi danışmağa can atmışlar.

Müəyyən mətnə – şeirə, hekayəyə aid olan söz və ifadələri əsaslı öyrənməyə çalışan uşaqlar hər gün yeni-yeni xarici sözlər mənimsəməyə adət etmişdilər. Onlar, xüsusən Vladimir İliç, xarici sözlərin gündəlik öyrənilməsini və yadda saxlanmasını yaddaşın ən yaxşı məşqi hesab edirdilər.

Ulyanovlar ailəsində xarici dillərin müvəffəqiyyətlə öyrənilməsini təmin edən üsullardan biri də lüğət üzərində uşaqların işinin təşkili olmuşdur. Bu işi ailədə Mariya Aleksandrovna təşkil edirdi. Onun tapşırığı ilə uşaqlar müvafiq sözləri lüğətdə axtarıb tapmaq və nitqdə istifadə etmək qaydalarını öyrənmişlər. Əvvəllər ananın göstərişi əsasında lüğəti və ərəqləyən uşaqlar bir müddət sonra lüğətdən tam sərbəst istifadə etməyi bacarmışlar.

Ailədə uşaqlara xarici dillərin öyrədilməsində yalnız valideynlərin köməyi olmamışdır. Ulyanovlar ailəsində dərin kök salmış qarşılıqlı yardım xarici dillərin öyrənilməsində də özünü göstərmişdir.

1899-cu il fevralın 2-də Dmitri İliçin Podolskidən Brüsselə – bacısı Mariya İliniçnaya yazdığı məktubundan da görünür ki, xarici dilləri qarşılıqlı köməklik şəraitində öyrənmək onlar üçün adi qayda olmuşdur. Həmin məktubda oxuyuruq: «Əgər yayda Podolsk ətrafında birlikdə yaşamaqlı olsaq bir-birimizi istismar etməli olacağıq, başqa sözlə, birlikdə fransız və alman dilində kitab

oxuyarıq. Fransız dilində sənin vəzifən mənə ifadələri və formaları və i. a. izah etməkdən ibarət olacaqdır...».

Ulyanovlar ailəsində xarici dilin mənimsənilməsinə yaradıcılıqla yanaşılmışdır. Volodya hələ gimnaziyada latın və yunan dillərini öyrətməyin rəsmi üsullarından narazı olduğunu bildirmiş və elan etmişdi ki, səmərəli üsullarla həmin dilləri səkkiz ilə deyil, bir və ya uzağı iki ilə öyrənmək mümkündür. Bu fikri s öyləyərkən Volodya öz şəxsi təcrübəsinə istinad etmişdi. Volodyaya etiraz edib demişlər ki, o, ancaq müstəsna qabiliyyətə malik olduğuna görə az bir vaxtda həmin dilləri öyrənə bilməmişdir. Volodya öz əqidəsində qalmış və fikrini isbat etmək üçün çuvaş dostu Oxotnikova latın dilini öyrədəcəyinə söz vermiş və vədinə əməl etmişdir. Oxotnikov Volodyanın rəhbərliyi altında həmin dili iki ilə mənimsəyə bilməmişdir.

Volodyanın tətbiq etdiyi yeni üsulun mahiyyəti hər yeni latın sözünü m üəyyən mətnə daxil edib mənimsəməkdən ibarət olmuşdur. Yeni sözün əsl mənası mətnədə digər sözlərlə qarşılıqlı əlaqədə açıldığından tez başa düşülmüş və uzun müddət yadda qalmışdır.

Volodya öz üsulu ilə böyük bacısı Anyaya da latın dilini az bir vaxtda öyrədə bilməmişdir. Uşaqlar xarici dili müstəqil öyrənmək yoluna qədəm qoyduqdan sonra da Mariya Aleksandrovna onlara yardım göstərmiş, dili nə dərəcədə dərinləndirən mənimsədikləri ilə, müvəffəqiyyətləri və çətinlikləri ilə müntəzəm maraqlanmış, imkanları daxilində köməklik göstərmiş, məsləhətlər vermişdir. Hətta uşaqlar həbsxanada və ya xaricdə olduqda belə qayğıkeş ana xarici dildə onların necə tərkişləndikləri ilə maraqlanmışdır. Bir cəfakətə müraciət edərkən Mariya Aleksandrovna həbsxanaya salınmış qızı Mariya İliniçnaya 1901-ci il iyulun 15-də yazdığı məktubda deyirdi: «...Səndən ötrü arzu etdiyim «Larousse» adlı fransız dilinin leksikasını (Parisdə nəşr olunmuş şəkilli yeni ensiklopedik və izahlı lüğət olmuşdur) almışam. Çox gözəl şeydir, mənim olduqca xoşuma gəlir və o qədər də baha deyil, 1 man 40 qəpikdir. Bundan sonra fransız dilində

oxumaq sənə asan olacaqdır, çünki o rada hər bir söz izah edilir...».

Xarici dil illəri dərindən bilən Ulyanovların uşaqları marksist ədəbiyyatla lap erkən yaşlarında tanış olmaq imkanı qazanmış, əsərləri orijinaldan oxumuşlar.

Xarici dilin öyrənilməsi məqsədi ilə ailədə tərcümə işinə böyük əhəmiyyət verilmişdir. Tərcümə əvvəllər şifahi aparılmışdır. Uşaqlar ilk mərhələdə ayrı-ayrı sözləri və ifadələri bir dildən başqa dilə, rus dilinə tərcümə etmişlər. Onlar sadəcə ümmlərin də şifahi tərcüməsinin öhdəsindən gəlmişlər. Tərcümənin bütün formaları, əlbəttə, xarici dilin əsaslı şəkildə öyrənilməsinə xidmət etmişlər.

Dilin incəliklərinə yiyələnmək üçün Ulyanovlar sonralar da imkan düşdükcə tərcüməyə məruzə etmişlər. Onlar hətta ailədən uzaqlarda yaşadığıda da tərcümə təcrübəsindən əl çəkməmişlər.

Tərcümə Ulyanovlar üçün yalnız xarici dili öyrənmək vasitəsi olmamışdır. Xarici dilə əsaslı şəkildə yiyələndən sonra Ulyanovlar tərcümədən yaşamaq vasitəsi kimi də istifadə etmişlər. Məsələn, Anna İliniçna hələ Peterburqda tələbə olarkən tərcümə işini davam etdirmiş, hətta italyan yazıçısı Nexrxnın «Sabah» adlı romanını rus dilinə tərcümə etmişdir. Tərcümə əsəri «Samarskaya qazeta»nın 1890-cı il 160-271-ci nömrələrində dərc edilmişdir. Ailənin maddi vəziyyətini yüngülləşdirmək məqsədi ilə Anna İliniçna bir sıra digər italyan yazıçılarının da əsərlərini rus dilinə tərcümə etmişdir.

Olya da Peterburqda tələbəliyinin elə ilk ilindən çörək pulu çıxarmaq üçün tərcümə ilə məşğul olmuşdur. Məsələn, Olyanın 1890-cı il oktyabrın 26-da bacısı Anyaya yazdığı məktubda oxuyuruq: «...Son zamanlar ingilis dilindən etdiyim tərcümə ilə əlaqədar mənim işim olduqca çoxalmışdır.... Yalnız tək-tək Vinberqgilə gedirəm, tərcüməni oxuyuram... onu iki günə oxuya bilmişəm, indi isə köçürmüşəm, «Russkoe boqatstvo» jurnalına aparmaq istəyirəm».

1890-cı il dekabrın 11-də bacısı Anna İliniçnaya yazdığı başqa məktubdan məlum olur ki, o, isveç dilindən rus dilinə

tərcümə ilə də məşğul olmuşdur. Məktubun sonunda oxuyuruq: «İsveç kitabından ötrü getmə, çünki mənim tərcümə etmək istədiyim povestin axırı əvvəldən xeyli zəifdir və onu tərcümə etməyə dəyməz. Göndərmiş olduğunuz kitab üçün sağ olun».

Ulyanovlar ailənin maddi vəziyyətini yüngülləşdirmək məqsədi ilə nəinki italyan, ingilis, isveç dillərindən, habelə fransız və alman dillərindən də tərcüməyə əl atmışlar.

Erkən yaşlarında K. Marksın və F. Engelsin əsərlərini orijinaldan oxuyan gənc Ulyanovlar «Kommunist Partiyasının manifesti»ni tərcümə və təbliğ etmişlər.

Tərcümə işində gənc Ulyanovlar başqa mütərəqqi elmi, siyasi və bədii ədəbiyyata da müraciət etmişlər. Məsələn, 1890-cı il dekabrın ikinci yarısında Olyanın Samaraya – Vladimir İliçə yazdığı məktubdan görünür ki, o, nəinki inqilabi nəzəriyyələrə xüsusi maraq göstərmişdir, hətta qardaşının məsləhəti ilə Kautskinin əsərlərinin alman dilindən tərcüməsinə də başlamışdır.

Beləliklə, xarici dil Ulyanovların uşaqları üçün nəinki ümumi mədəni inkişaf ünsürü, nəinki yəşəmaq vasitəsi olmuş, həm də məubarizə aparmaq, çarizmi yıxmaq, yeni həyat – sosializm cəmiyyəti qurmaq vasitəsinə çevrilmişdir.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1984, №2)

50. ULYANOVLAR AİLƏSİNDƏ NİTQ VƏ İRADƏ TƏRBIYƏSİ

Ulyanovların bütün uşaqları kiçik yaşlardan gözəl nitq qabiliyyətinə malik olmuş, öz fikirlərini aydın və səlis ifadə etməyi bacarmış, sözləri yerli-yerində işlətmişlər. Danışiq zamanı fikrin dəqiq ifadəsi, dərindən məntiq göstərirdi ki, uşaqlar danışmazdan əvvəl söz üzərində hər dəfə ciddi düşünmüş və sözlərin təsadüfi işlədilməsinə qətiyyənlə yol verməmişlər.

Aleksandr İliçin tələbə dostları və məuəllimləri xatirələrində onun nitqinin inandırıcılığına, təsir gücünə, məntiqili-

yinə, dərinliyinə valeh olduqlarını etiraf etmişlər. Aleksandr İliç tərəfindən tərtib olunmuş proqram – müxtəlif inqilabi təşkilatları və hid partiyada birləşdirməyi nəzərdə tutan proqram onun məntiqi tənəkkürünün, nitqinin, dərin düşüncəsinin qüdrətini açıq şəkildə göstərirdi. «Narodnaya volya»nın proqramı elmi cəhətdən ləzəminca əsaslandırılmadığından və bir çox müddəaları qeyri-müəyyən olduğundan Aleksandr İliç qaneetməmişdi. Onun müstəntiqə 1887-ci il 20-21 mart tarixli izahatı və məhkəmədəki çıxışı da öz dərinliyi, məntiqiliyi, inandırıcılığı ilə fərqlənmişdir. Məhkəmədə oğlunun nitqinə qulaq asan Mariya Aleksandrovna qızı Anna İliniçnaya böyük iftixar hissi ilə, həm də dərin kədər içində bəldirmişdir: «Mən güman etməzdim ki, o, belə inandırıcı şəkildə danışa bilər. Lakin onu dinləmək mənə o qədər ağır idi ki, nitqinin axırınadək otura bilmədim, zaldan çıxmalı oldum».

Kiçik yaşlardan fikrini dəqiq, sadə, düzgün ifadə etməyə alışan Vladimir İliçin nitqi milyonlara gözəl nümunə olmuş və indi də nümunədir. Lenini eşidən, əsərlərini oxuyan hər bir şəxs onun nitqinə qibtə etmişdir. Görkəmli partiya və dövlət xadimləri dönə-dönə etiraf etmişlər ki, yenilməz məntiq qüvvəsi, dəlillərin sadəliyi və aydınlığı, qısa və həminin başa düşdüyü cümlələr Leninin nitqləri üçün səciyyəvi idi. Ulyanovların uşaqlarında nitqin səlis, aydın, məzmunlu, təsirli, məntiqli, inandırıcı və s. keyfiyyətlərə malik olmasında özünütəkmilləşdirmə ilə yanaşı valideynlərin də rolu az olmamışdır.

İlya Nikolayeviçin və Mariya Aleksandrovnanın nitqi sadəliyi, aydınlığı, məntiqiliyi ilə fərqlənmişdir. İlya Nikolayeviçin Simbirsk quberniyası xalq məktəblərinin direktoru kimi yazdığı bütün illik hesabatlarda və məqalələrdə dərin məntiqilik, yığcamlıq, aydınlıq olmuşdur.

Mariya Aleksandrovnanın uşaqlarına yazdığı məktublərin hamısında nitqin yuxarıda göstərilən xüsusiyyətləri ciddi gözlənilmişdir. O, bu məktublarında toxunduğu bütün məsələləri çox tutarlı təhlil etmiş, necə hərəkət etməyin variantlarını göstərmiş, bu variantlardan hər birinin faydalı

və n öqsanlı c əhətlərini a çmış, n əticə çıxarmağı isə uşaqlarının öhdəsinə b u r a xmışdır . U şaqlarının c a v a b məktublarında n g örünür k i, o n l a r istedadlı a n a n n təhlilindən d üzgün n əticə çıxararaq mümkün olan variantlardan ən s ərfəlisini s e ç ə b ilmişlər . M əh z d ərin, məzmunlu, yenilməz m əntiqli ərizəsinə əsasən M a r i y a Aleksandrovna oğlu Aleksandr İliçlə görüşə icazə almağa nail olmuşdu.

Ulyanovlar ailəsində tez-tez olan Nikolay İvanoviç Vere-tennikov uşaqların nitqinin inkişafında Mariya Aleksan-drovnanın əməyini xatırlayarkən yazırdı: «Volodyanın kiçik qardaşı M i t y a uşaqlıqdan, dörd yaşından yadımdadır. Heyrətləndirici şəkildə mütəhərrik və qəşəng olan Mitya elə bil c i v ə idi . B i r şey haqqında d a n ı ş a r k ə n o , oynaqlıq üzündən tənginəfəs olur, hətta kəkələməyə başlayırdı, M a ş a xala sakit və üsulluca onu məcbur edirdi ki, t ə l ə s m ə d ə n , əlaqəli şəkildə d a n ı ş s ı n . M a ş a xala n a d i r t ə r b i y ə ç i istedadına malik idi» (N.İ. Veretennikov. Volodya Ulyanov. Volqo-Vyatsk nəşriyyatı, 1969, səh. 29).

Uşaqlarının n i t q i n i i n k i ş a f e t d i r m ə k ü ç ü n M a r i y a Aleksandrovna bir sıra digər üsullardan da geniş istifadə etmişdir. Pedaqoji məharətə malik olan ana uşaqlarına tez-tez nağıllar danışmış, məzmunlu şeir və hekayələr oxumuş, tanış olduğu bədii əsərlərdən söhbət açmışdır.

Nağıllara və atalar sözlərinə Ulyanovlar ailəsində tez-tez müraciət edilməsi g ö s t ə r i r k i , v a l i d e y n l ə r i n n ə i n k i özləri canlı xalq dili ilə dərinədən maraqlanmış, həm də uşaqlarının nitqinin n a ğ ı l l a r d a k ı a f o r i z m l ə r l ə v ə atalar sözləri ilə zənginləşməsinə xüsusi s ə y e t m i ş l ə r .

Öz əqidəsinə s ə d a q ə t , v ə d ə ə m ə l e t m ə k , h i s s l ə r i i s t ə n i l ə n vaxt c i l o v l a m a q b a c a r ı ğ ı , h a q q , ə d a l ə t i ş i n i n q ə l ə b ə s i n ə möhkəm i n a m Ulyanovların xarakterində h ə l ə u ş a q yaşlarından kök salmışdır. Ulyanovların uşaqlıq həyatı ilə əlaqədar kiçik bir epizoda nəzər salaq.

Ailədə Mariya Aleksandrovnanın məsləhəti və təklifi ilə belə b i r qayda müəyyənləşdirilir: a t a l a r ı e z a m i y y ə d ə n qayıdana qədər uşaqlar həyətdə olan ağacdakı almalara

toxunmasınlar. Mariya Aleksandrovn a təklifini onunla əsaslandırır ki, ataları tez-tez ezamiyələrdə olduğundan səhhəti xeyli zəifləmişdir. Bu almalar onun sağlamlığı üçün zəruridir.

-Çalışın ki, atanız o almadan daha çox yesin.

Yetişmiş, dadlı almalara baxdıqca uşaqlar dərib yemək istəyir, lakin analarının sözü, özlərinin vədi onları saxlayır, atalarının zəifləmiş bədəni gözləri qarşısında canlanır; onlar hər dəfə atalarının nəfinə öz nəfslərinə üstün gəlirlər.

Burada, əlbəttə, başlıca cəhət uşaqların özlərini ələ almalarında hisslərinə, nəfsinə üstün gəlməyi bacarmalarında, ataya sözdə deyil, əməldə qayğı göstərməyi bacarmalarında idi.

Vladimir İliçin bütün həyatı onun yenilməz iradə sahibi olduğunu dönə-dönə isbat etmişdir. Çar hökumətinin ardı-arası kəsilməyən təqibləri Vladimir İliçdə kommunizm ideyalarına olan sədaqəti sındırmağa bilməmiş, zəhmət adamlarına məhəbbət sarsıtmağıdır. Qalan Ulyanovlar da, Aleksandr İliç və Vladimir İliç kimi öz əqidələrindən qətiyyənlə geri çəkilməmiş, polad iradəyə malik olduqlarını addımbaşı isbat etmişlər. Həbslər, sürgünlər, polis nəzarətləri, uzun-uzadı dindirmələr, ardı-arası kəsilməyən axtarışlar və s. ədalətsizliklər və təhqirlər onların heç birini seçdikləri ədalətli mübarizə yolundan döndərə bilməmişdir.

Ulyanovların iradəsi həyatın bütün sahələrində ifadə olunmuşdur. Yüksək əqli qabiliyyətə, ciddi məntiqi tənqirdən kənar malik olan Ulyanovlarda hisslər, emosional püskürmələr nə qədər güclü olsa da dərin tənqirdən, şüurlü fəaliyyətə üstün gəlməmişdir. Ulyanovlar zahirən çox sakit, müxtəlif şəraitdə təmasda olduqları adamlarla münasibətlərində soyuqqanlı olmuşlar. Hətta elmi və siyasi, adi həyat məsələləri üzrə qızgın mübahisə və müzakirələrdə belə öz sakitliklərini qoruyub saxlamışlar.

Ulyanovlar möhkəm iradə nəticəsində qarşıya qoyduqları məqsədə çox halda nail olmuşlar. Təlimi götürək. Balaca Ulyanovlar nümunəvi oxumaq üçün böyük səy göstərmişlər və buna nail olmuşlar. Qardaşı Aleksandrın

«dövlət canisi» kimi yenicə edam olunduğuna baxmayaraq, gimnaziyanı bitirən Vladimir İliçə qızıl medal verməyə məcbur olmuşlar. Gimnaziyanın rəhbərliyi tərəddüd etmişdir. Lakin İliçin istedadı o qədər parlaq, iradəsi o qədər möhkəm olmuşdur ki, qardaşının faciəli ölümü onun nümunəvi oxumaq əzmini azalda bilməmişdir.

Çara qəsd üstündə Anna İliniçnanın və ilk inqilabi fəaliyyətinə görə Vladimir İliçin Kokuşkino kəndinə sürgün olunmaları ilə əlaqədar Ulyanovlar həmin kənddə toplaşmalı olurlar. Rəsmən hələ Kazanda yaşayan Mariya Aleksandrovna da Kokuşkinoya gəlir. Ali təhsil almaq, özünü gələcək həyata fəal hazırlamaq əzmi isə Ulyanovları tərk etmir. Heç olmazsa Kazana getmək, qaynar ictimai həyata qovuşmaq, daha geniş miqyaslı biliklərə sahib olmaq onların ən yaxın məqsədlərinə çevrilir. Mariya Aleksandrovna uşaqlarının bu, olduqca çətin, lakin həyata keçirilməsi mümkün olan arzuları ilə yaşayır, onların yerinə yetirilməsi üçün qadının qadiri ola bilməyəcəyi şey, təkidlilik, iradə göstərir. Mariya Aleksandrovna tez-tez Kazana getməyə başlayır, uşaqları barədə xahişnamələr yazır, qubernatorun, Kazan tədris dairəsi müdirinin, jandarm idarəsinin qəbul otaqlarında saatlarla oturur. Kokuşkino kəndinə sürgün olunmuş uşaqlarının özü ilə birlikdə yashamaları üçün Kazana köçmələrinə icazə verilməsini onlardan gah xahiş, gah da tələb edir. Lakin o, hər dəfə rədd cavabı alır.

Payız günlərinin birində Mariya Aleksandrovna Kokuşkino kəndinə çox yorğun da olsa şad xəbərlə qayıdır; o, ailəliklə Kazanda yaşamaq üçün icazə almağa, nəhayət ki, nail olur. Volodya Kazanda kirayə tutduqları mənzilin mətbəxini özü üçün otağa, plitəsini isə yazı stoluna çevirir. O, səhərdən axşamacan orada oxuyub yazır. Vladimir İliç, özünün etiraf etdiyi kimi, axşamlar kitabxanaya getmiş, bəzən də evə çox gec qayıtmışdır. Volodyanın nə üçün gec gəldiyini anası yaxşı hiss edərmiş, lakin harada olduğunu soruşmamış, yalnız səhərdən onun çiyinlərini nəvazişlə qucaqlayaraq astadan deyərmiş:

-Ehtiyatlı ol, mənim əzizim! hər şeydən ehtiyatlı ol!

Polis hiss edir ki, Vladimir İliç Kazan gənclərinin çarizm çün ən təhlükəli rəhbərlərindən birinə çevrilir. Buna görə də Kazan polis idarəsi Ulyanovlar ailəsindən bir nəfərin çara qəsd üstündə edam edildiyini əsas tutub universitet tələbələrinin y a ş a d ı ğ ı K a z a n şəhərində bu ailənin yaşamasını m ün asib b ilmir. Nəticədə Ulyanovlar ailəsi yenidən k ö ç m ə y ə – Samara yaxınlığında Alakayevka kəndinə getməyə məcbur olur. Lakin bu ədalətsiz cəzalar onların işgüzarlığını t ə k i d l i l i y i n i, iradəsini azaltmır, əksinə, siyasi mübarizədə onların fəaliyyətini möhkəmləndirir.

Kim güman edə bilərdi ki, ucqar Alakayevka kəndinə atılan Ulyanovlar, o cümlədən Vladimir İliç Rusiyanın müqəddəratını h ə ll etmək üçün ora da inqilabi fəaliyyəti davam etdirir və daha da genişləndirirlər, Vladimir İliç eyni zamanda həm ali t ə h s i l almaq sahəsində, həm də inqilabi fəaliyyət sa h ə s i n d ə öz ə z m k a r l ı ğ ı n ı, s ə y v ə t ə k i d l i y i n i Alakayevkada daha da gücləndirmişdir.

Bir tərəfdən Vladimir İliçin özü, digər tərəfdən anası Mariya Aleksandrovna ekstern yolu ilə imtahana icazə verilməsini t ə l ə b edirlər. Hər dəfə eyni cavablar alırlar: «Xahiş r ə d d edilsin». Ana və o ğ u l u n t ə k i d l i t ə l ə b l ə r i n ə, nəhayət, 1890-cı il mayın 20-də m ü s b ə t cavab alınır: universitetlərdən birində ekstern yolu ilə imtahana icazə verilsin.

Ulyanovların iradəsi y e n ə q a l i b g ə l i r. Vladimir İliç Kazan universitetinə eyni zamanda daxil olduğu tələbələrlə bir ildə Peterburq universitetinin hüquq fakültəsini ekstern yolu ilə, ə l a q i y m ə t l ə r l ə bitirir.

Təhsil sahəsində həmin il Olqa İliniçnanın da işgüzarlığı, t ə k i d l i l i y i v ə iradəsi yeni qüvvə ilə özünü göstərmişdir. Olya ali t ə h s i l a l m a q üçün P e t e r b u r q a g e d i r v ə b ö y ü k müvəffəqiyyətlə qəbul imtahanlarını verir.

Hələ u ş a q l ı q illərindən özlərində t ə k i d l i l i k, ə z m k a r l ı q, yaxşı m ə n a d a i n a d k a r l ı q t ə r b i y ə edən Ulyanovlar inqilabi fəaliyyət z a m a n ı b u iradi k e y f i y y ə t l ə r i daha da yeni çalarlarla z ə n g i n l ə ş d i r m i ş l ə r.

Ulyanovlarda iradəlilik, cəsərət və m ərdlik bir-birini tamamlamış, onların mübarizliyini qat-qat artırmışdır.

Əqidəsinin saflığına inam ədalətlik, haqq yoluna sədaqət, inqilabi mübarizənin çətinliklərinə möhkəm dözümlü və polad iradə Aleksandr İliçdə m ərdlik və qorxmazlıqla birləşmişdir. Çar qəsdlə əlaqədar həbs ediləcəyini əvvəlcədən bilən Aleksandr İliç həmkarı Qovoruxin kimi xaricə, Şevıryev kimi başqa şəhərə qaçmaq imkanı olduğu halda, Peterburqdan getməmişdir. Bu cəhət Aleksandr İliç mühakimə edən məmurların da diqqətini cəlb etmişdir. Məhkəmə prosesində Aleksandra sual vermişlər ki, nə üçün həmkarları kimi qaçıb gizlənməmişdir. O, görünməmiş mərdliklə, cəsərlə cavab vermişdir:

-Mən qaçmaq istəməmişəm, mən bədbəxt Vətən yolunda ölmək istəmişəm.

Bir çox faktlardan görünür ki, uşağın başladığı işi sona çatdırması valideynlərin ciddi nəzarət qoymaları onlarda iradəliliyi tərbiyə etməyin səmərəli üsullarından biri olmuşdur. Valideynlər keyfiyyətlə icra olunan təlim işinə görə, oyuna, məişət tapşırığına görə «uşaqlarını tərifişmiş, yarımçıq və ya keyfiyyətsiz işə görə onları məzəmmət etmişlər. Beləliklə, icra etdikləri işə valideynlərin verdikləri obyektiv qiymət uşaqları daha səylə, daha təkidlə çalışmağa ruhlandırılmışdır.

Uşaqlarını möhkəm xarakterli, yenilməz iradəli görmək istəyən İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna bu arzularına da nail ola bilmişlər. Bunun səbəblərindən biri valideynlərin apardıqları düzgün tərbiyə idisə, digəri özlərinin nümunəsi olmuşdur.

İlya Nikolayeviç də, Mariya Aleksandrovna da qarşıya qoyduqları məqsədə çatmaq üçün təkidlə fəaliyyət göstərmiş, rast gəldikləri çətinliklərdən qorxmamışlar. İradəli olmaqda valideynlərin şəxsi nümunələri uşaqlara güclü təsir göstərmişdir. Məsələn, onlar atalarının ardıcıl mübarizəsi, məqsədyönlü, təkidli, yorulmaq bilməyən fəaliyyəti sayəsində Sibirsk quberniyasında xalq məktəblərinin sayının beş dəfə, oradakı uşaqların sayının isə on dəfə, artmasının canlı şahidi olmuşlar.

İlya Nikolayeviçin qəflətən ölümünü, son dərəcə istedadlı oğlu Aleksandrın haqsız edam olunduğunu, müstəsna qabiliyyət sahibi olan qızı Olqanın vaxtsiz vəfatını, qalan uşaqlarının daim təqib olunduqlarını Mariya Aleksandrovnanın görünməmiş mərdliklə qarşılamaı uşaqlarının nəzərindən qaçmamış, onun dözümlülüyünə heyran qalmışlar. Oğlunun vəhşicəsinə asıldığını eşidən ana hətta həbsxanada dustaq yatan qızı ilə görüşəndə belə öz təmkinini pozmamış, sonsuz kədərini boğub gizlədə bilmişdir.

Uşaqlar analarının polad iradəsini, qarşıya qoyduğu məqsədə çatmaq əzmini, əqidə möhkəmliyini təkcə onun əməllərindən deyil, çox cazibədar olan xarici görkəmindən, simasından da sezmişlər. Məsələn, Mariya İliniçna xatirələrinin birində yazırdı ki, xaricdən olduqca gözəl olan anasının ağıllı, iradəli gözləri, üzündəki mülayimlik, ulvi ifadə yaxşı yadımdadır: «Onun bütün varlığında böyük əxlaqi qüvvə, dözümlülük və bütövlük hiss olunurdu».

Ulyanovlar ailəsinə təzə qovuşan hər bir şəxs ananın qoyduğu o qədər də yumşaq olmayan sərt tələblərə, onun müəyyənləşdirdiyi həyat tərzinə, davranış qaydalarına sözsüz əməl etmişlər.

N.Krupskaya yazırdı ki, Vladimir İliç yenilməz iradəni anasından əxz etmişdir. Vladimir İliç anasının möhkəm xarakterə malik olduğunu dönə-dönə xatırlamışdır.

Deyənlər göstərir ki, Ulyanovlar ailəsində uşaqların canlı, obrazlı, məzmunlu, təsirli nitqə, möhkəm xarakterə, yenilməz iradəyə malik olmalarında həm atanın, həm də ananın böyük rolu olmuşdur. Uşaqların nitq və iradəsini inkişaf etdirməkdə valideynlərin müstəsna müvəffəqiyyət qazanmalarının iki böyük səbəbi vardır. Əvvəla, həmin keyfiyyətləri uşaqlarına aşılamağı valideynlər öz qarşılıqlarına xüsusi məqsəd kimi qoymuş və bu məqsədə nail olmaq üçün bir sıra mütərəqqi üsul və vasitələr tətbiq etmişlər. İkincisi, uşaqlara aşılamaq istədikləri nitq və iradi xüsusiyyətlər valideynlərin özlərində olmuşdur.

Ulyanovlar ailəsində nitq və iradə tərbiyəsinin qoyuluşu müasir şəraitdə müəllim və tərbiyəçilərimiz, valideynlər üçün əsl həyat məktəbi ola bilər.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1984, №4)

51. ULYANOVLAR AİLƏSİNDƏ OYUN TƏRBIYƏ VASİTƏSİ KİMİ

Ulyanovlar ailəsində uşaqların tərbiyəsində m üxtəlif oyunlardan ustalıqla istifadə edilmişdir. A ilədə t ətbiq olunmuş oyunları iki əsas qrupa ayırmaq mümkündür: hərəkətli oyunlar və oturaq oyunlar.

Ulyanovlar ailəsində uşaqların sevdiyi hərəkətli oyunlar çox olmuşdur: «Əsgər-əsgər», «Gizlənqaç», «Topaldıqaç», «Kazak qaçaqları», «Yolka» və s. Bunlardan bəziləri üzərində dayanaq.

«Əsgər-əsgər» oyununu ailədə uşaqların hamısı sevmiş, bu oyunda eyni dərəcədə həvəslə iştirak etmişdir. Bir sıra xatirələrdən görünür ki, uşaqların özləri rəngli karton kağızlardan «əsgərlər» düzəldərmişlər. Bu «əsgər»lərin ayaqları aşağı hissədən qatlandığından ayaq üstündə dura bilmirdilər. «General»ı, adətən, «əsgərlərdən» bir qədər iri düzəldərmişlər. Qarşı duran tərəflərin sayı oyunda iştirak edən uşaqların sayı qədər olarmış. Hər tərəfdə eyni miqdarda «əsgər» və «general» düzülərmiş. Oyunda «mərmi» kimi kiçik yumru rezindən və ya noxuddan istifadə olunarmış. Oyunun qaydasına görə ordular böyük stolun kənarlarında döyüş sırasına düzüləndən sonra iştirakçılar növbə ilə düşmən mövqelərini «top atəşinə» tutarmışlar. Kim çox fiqur sıradan çıxara bilirdisə o, qalib sayılırmış. «Mərmi»ni barmaq çırtmaları hərəkətə gətirirmiş. Noxudların zərbəsindən yıxılmayan «döyüşçülərə» rənglənmiş kağızdan düzəldilən ordenlər verilərmiş.

Tərəflərin əsgərləri və generalları başqa-başqa rəngdə olmuşdur.

Uşaqların hərəsi özünə tarixdən onlara məlum olan sərkərdələrin adlarını götürər və öz arzusunu onların adları ilə bəlgələyərmişlər. Məsələn, adətən, Saşanın ordusu Harribaldinin komandanlığı ilə italyanlardan, Volodyanın ordusu Avraam Linkolnun komandanlığı altında amerikalılardan, Anyanın ordusu ispan atıcılarından, Olyanın ordusu Napoleonun ordusundan və s. ibarət olmuşdur.

Ulyanovların uşaqları arasında «Əsgər-əsgər» oyununun dəfələrlə şahidi olmuş N. Veretennikov yazırdı: «...Məni əyləndirmək və qardaşını isə həvəsə gətirmək üçün Mityaya bildirmədən Volodya bir neçə əsgərin ayağının altını ucu biz mismara ilişdirirdi. Bu döyüşçülər noxud zərbəsindən əyilir, lakin yıxılmırdı. Mityanın döyüşçüləri, hətta generalı da aşırırdı. Mitya heyrtlənirdi. O, qardaşının zarafatını hiss etməirdi və gürünməmiş dərəcədə qızırdı, təkidləməli həmin yenilməz döyüşçüləri yerə sərməyə çalışırdı» (bax: N. Veretennikov. Volodya Ulyanov. «Detskaya literatura» nəşriyyatı, 1965, səh.8).

«Əsgər-əsgər» oyunu uşaqlarda tarixə aid, xüsusən müharibə tarixinə aid bilik və məlumatların dərinləşməsi və genişlənməsinə, onlarda vətənpərvərlik hissələrinin inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Ulyanovların uşaqlarını uzun müddət məşğul edən oyunlardan biri də «Kazak qaçaqları» oyunu olmuşdur. Uşaqlar bu oyunu yay tətili günlərində Kokuşkin o kəndinə gedəndə, bəzən isə Simbirsk şəhərinin ətraflarında təşkil edəmişlər. Onlar uzun ağaclarla silahlanaraq çəmənliklərə, çöllərə, çayın kənarlarına çəkilər, bir qrup azadlığa can atan kazakları, başqa qrup isə onları izləyən çar məmurlarını təqlid edəmişlər. Oyunda, adətən, kazaklar qalib gəlmiş.

Oyunun iştirakçılarından olan Kolya sonralar xatirələrinin birində yazırdı: «Biz uzun ağaclarla silahlanaraq çöllərdə, çəmənliklərdə, çuxurlarda oyan bu yana qaçırdıq. Arxların bəzi yerlərində nəfəs alırdıq və özümüzə götürdüyümüz tərəvəz, giləmeyvə yeyirdik» (N. Veretennikov. Volodya Ulyanov. «Detskaya literatura», 1966, səh.38).

Bu cür oyunlara qoşulan uşaqlar oyunun daha təsirli olması üçün el-obasından didərgin düşmüş qaçqın kazakların istək və arzularını, kazaklara qarşı çarizmin tətbiq etdiyi ədalətsiz tədbirlər haqqında geniş məlumat toplayır, öyrənirdilər. Belə oyunda azadlığa, sərbəstliyə can atan kazaklara rəğbət, çar məmurlarına qarşı nifrət hissi uşaqlarda baş qaldırmaya bilməzdi.

«Kazak qaçaqları» oyununa Volodya yenilik də gətirmişdi. Həmin yenilik oyunun tərbiyəvi əhəmiyyətini xeyli gücləndirirdi. Volodya, məsələn, təklif etmişdi ki, oyun iştirakçılarının hərəsi özünə bir ədəbi qəhrəman adını götürsün. Volodya özü üçün Taras Bulba, atına isə Çort (Qoqolun əsərləri əsasında) adını, xalası oğlu Kolya isə özünə Kazbiç, atına da Qaragöz (Lermontovun əsərləri əsasında) adını götürübmüş.

Volodyanın özünə məhz Taras Bulba adını seçməsi təsadüf olmamışdır. Volodya ona görə bu adı öz üzərinə götürmüşdür ki, Taras Bulba, əvvəla, kazak olmuşdur, ikincisi isə möhkəm iradəyə və qeyri-adi cəsarətə malik olan obraza Volodya xüsusi rəğbət bəsləmişdir.

Uşaqlarda şən və gümrah əhval-ruhiyyə yaratmaq, onların yaradıcılıq qabiliyyətlərinə qol-qanad vermək məqsədi ilə valideynlər hər dəfə kəçirilən yeni il şənliklərinin, xüsusən «Yolka» oyununun imkanlarından istifadə etmişlər. Yolka ətrafında təşkil olunan oyunlarda uşaqların hamısı böyük həvəslə iştirak etmişdir. Bunun səbəblərindən biri bu olmuşdur ki, yolka oyunlarından nə ata, nə də ana kənarında qalmışdır, onlar da eyni həvəslə oyunda iştirak etmişlər; ikinci səbəbi isə oyuna xeyli əvvəldən hazırlıq işi aparılmasından ibarət olmuşdur. Mariya Aleksandrovnanın rəhbərliyi altında uşaqlar yolka ətrafında oyun üçün lazım olan oyuncaq və əşyaları, müxtəlif oyuncaqları – arxasında torba olan şaxta babanı, pəncərəsindən işıq gələn evcikləri və s. özləri hazırlamışlar. Uşaqlar balaca olanda oyuncaqlar Mariya Aleksandrovnanın məsləhəti ilə uşaqların zəhmətinin məhsulu olmuşdur. Anna İliniçna həmin illəri xatırlayarkən

yazırdı ki, yolka Ulyanovlar ailəsi üçün alınmış oyuncaqlarla bəzədilən yad bir ağac deyil; öz kollektiv köməyimizin məhsulu olurdu.

Ulyanovlar ailəsində b öyüklərin də, k içiklərin də sevdikləri oyunlardan biri bilyard oyunu olmuşdur. Onlar bilyardla, adətən, tətil günlərində məşğul olmuşlar. Babaları Aleksandr Blank bilyardı otaqlardan birində yerləşdiribmiş. Bilyard otağı qətiyyən boş qalmazmış.

Volodya daha böyük hərarətlə bilyard oynayırmış. Uduzan onun təklifi ilə müşahidəçiyə çevrilərmiş.

Bilyard oyunu və bilyard mühiti uşaqların əqli inkişafına, müşahidəçilik qabiliyyətinin formalaşmasına kömək etmişdir.

Ulyanovlar ailəsində g östərilən oyunlardan başqa şahmat, omonim sözlər, cavaba görə şəxsin müəyyən edilməsi, sözə və ya ifadəyə görə mətnin tapılması, oxunan mətnə görə əsərin adının və ya müəllifinin tapılması və s. oyunlar da dəbdə olmuşdur.

Ulyanovlar balacalıqdan şahmatı sevmişlər. Şahmatın tərbiyəedici və inkişafetdirici təsiri valideynlərə məlum olmuşdur. Onlar bilirlər ki, şahmat adamı hazırcavab edir, düşündürür, diqqəti və hafizəni inkişaf etdirir, iradəni möhkəmləndirir. Buna görə də İlya Nikolayeviç çox erkən yaşlardan uşaqlarına şahmat oynamağı öyrətmişdi. Volodya artıq 8 yaşında müstəqil şahmat oynamağı bacarmışdır.

Hələ Nijni-Novqorodda işləyərkən İlya Nikolayeviçin palma ağacından dəzgahda yonub düzəltdiyi şahmat fiqurları Ulyanovlar ailəsində sonralar uzun müddət istifadə edilmişdir.

Ailədə əvvəlcə İlya Nikolayeviç birinci yeri tutarmış. Bir qədər sonra böyük qızı Anya atasına üstün gəlmiş. Çox keçmir ki, Saşa da atasını udur. 15 yaşına çatanda Volodya artıq şahmat müəllimindən – atasından irəli çıxır.

Uşaqlarının səyini artırmaq məqsədi ilə İlya Nikolayeviç şahmata aid kitablar oxuyur. Dmitri İliç xatirələrinin birində yazırdı ki, atası növbəti oyunu uduzduqdan sonra gecə Saşa yatan otağa qalxır, onun şahmata aid kitabını

götürüb bütün gecəni məşğul olur və səhərə yaxın aparıb yerinə qoyur. Ertəsi gün Səşə ilə daha inamla oynayır.

Volodya böyüklərlə də, kiçiklərlə də eyni ciddiyətlə oynayır, heç bir güzəştə, iltifata yol verməzmiş. Özündən balacaları asanlıqla udanda o, gülə-gülə deyərmiş: «Bunu mən udmadım, sən özün uduzdun».

Volodyanın xeyli güclü oynadığını yəqin etdikdə İlyə Nikolayeviç oğluna Simbirskdəki məşhur şahmatçı ilə tanış olmağı və onunla oynamağı məsləhət görür.

Kokuşkino kəndinə ilk sürgündən sonra, Vladimir İliçə ailə ilə birlikdə Kazanda yaşamağa icazə verilən zaman o, öz üzərində işləməyi daha da gücləndirir. Həmin dövrdə Volodya istirahət dəqiqələrini yalnız şahmata sərf edir, hətta ən məşhur oyunçularla, lap Xardinin özü ilə oynamaqdan çəkinmir. N.Veretennikov xatirələrində yazır: «Bu dövrdə onun yeganə əyləncəsi şahmat idi və yazışma yolu ilə, yəni addımları məktubla bir-birinə bildirmək yolu ilə məşhur şahmatçı Xardinlə oynayırdı... Volodya bəzən şahmat klubunda da olurdu» (bax: N. Veretennikov. Volodya Ulyanov. «Detskaya literatura». 1965, səh.62).

Faktlar göstərir ki, Ulyanovlar şahmata yalnız əyləncə, adi oyunlardan biri kimi deyil, həm də ağılı inkişaf etdirən məşğələ kimi baxmışlar.

Yay tətili günlərində qaş qaralan kimi çiçəkliyə və ya balkona yığılmaq uşaqların adətindədir. Onlar otaqlardan stullar gətirib böyüklərə verər, özləri isə harada gəldi oturmışlar. Bu, o demək imiş ki, onlar böyüklərin iştirakı ilə omonim oynamaq fikrindədirlər.

Oyunun qaydasına görə iştirakçılardan biri kənara çəkilir, qalanlar isə müəyyən söz fikirləşirlər. Kənara çəkilən oyunçunun vəzifəsi nəzərdə tutulan sözü müvafiq omoniminə görə tapmaqdan ibarət olur. Məsələn, yerləşməninə ifadə edən «rışğ» sözü deyilir, heyvan adı olan «rışğ» sözü tapılmalı olur.

Omonim oyunu başqa variantda da keçirilmişdir. Bu dəfə oyunun iştirakçılarından biri hər hansı söz deyir, başqa iştirakçı həmin sözün ifadə etdiyi digər mənalara çəməli

olur. Məsələn, «polya» sözü deyilir, həmin sözün ifadə etdiyi mənaları başqaşı tapır: polya sözünün bir mənası – taxıl səpilən sahə, digər mənası – şapkanın kölgəliyi, üçüncü mənası – yazılan dəftər vərəqinin ağ saxlanan kənarı və s.

Cavaba görə şəxsin müəyyən edilməsi oyununun qaydasına görə oyunçulardan biri uzaqlaşır. Qalan oyunçulardan biri tapılmaq üçün müəyyənləşdirilir. Aralanan oyunçu qayıdır. Onun vəzifəsi verdiyi suallara aldığı «bəli» və ya «xeyr» cavabları əsasında nəzərdə tutulan şəxsi tapmaqdan ibarət olur. Məsələn, oyunçu sual verir:

-Tapılmalı şəxs oğlandırımı?

Müsbət cavab alındıqda onun diqqəti oğlanlara, mənfi cavabda isə qızlara yönəlir. Yenidən sual verir:

-Köynəyi göydürmə? Toqqası varmı? və s.

Aldığı «bəli» və ya «xeyr» cavablarının müqabilində həmin oyunçu nəzərdə tutulmuş şəxsi əşkara çıxarıncə bacarığı daxilində suallar verir: sual-cavab davam edir.

Cavaba görə şəxsi müəyyən etməyin başqa variantı da olmuşdur. Oyunun bu variantında xarakterinin hər hansı əlamətinə görə oyunçu tapılır. İştirakçılardan biri kənara çəkilir. Qalan oyunçular bir iştirakçının hər hansı bir əlamətini öz aralarında müəyyən edirlər. Kənara çəkilən oyunçu qayıdır, həmin əlamət üzrə nəzərdə qutulmuş şəxsi müəyyənləşdirməli olur. Şəxsi tapa bilsə qalib hesab edilir; əks təqdirdə oyundan çıxır.

Aydındır ki, bu cür oyunlar uşaqlarda nitqin, təfəkkürün inkişafına bolluca qida vermişdir. Omonim oyununda və ya əlamətə görə şəxsin müəyyənləşdirilməsində iştirak edən uşaqların nitqi zənginləşmiş, şüuru itiləşmişdir.

Ailədə tətbiq edilən oturaq oyunlardan biri də sözə və ya ifadəyə görə mətni tapmaqdır. Oyunun qaydasına əsasən oyunçulardan biri hər hansı şeirdən bir söz və ya bir ifadə işlədir. Qalan iştirakçılar həmin sözün və ya ifadənin işləndiyi şeiri tapmalı olurlar. Şeiri tapan oyunçu qalib hesab edilir və növbəti tapşırığı da o verir. Sözü və ya ifadəsi müəyyənləşdirilən şəxs isə oyundan kənara çıxır.

Bu oyunun başqa variantları da Ulyanovlar ailəsində dəbdə olmuşdur. Məsələn, oyun iştirakçılarında biri ürəyində tutduğu şeirdən bir bənd əzbər deyir, qalan oyunçular isə şeirin adını və müəllifini tapmalı olurlar. Yaxud, oyun iştirakçılarında kimsə məlum şairin bir şeirindən bir parça əzbər deyir, qalanlar isə həmin parçanın məbədini əzbərdən söyləməli olurlar.

Oxunan parçaya görə əsərin müəllifini, oxunan hissəyə görə isə əsərin adını tapmaq oyunu da tez-tez təşkil edilirdi. Bu cür oturmaq oyunları uşaqlarda kitaba, mətaliyə mərağı gücləndirir, kitabı diqqətlə oxumağa onları təhrik edir; uşaqların bir-birini daha yaxşı tanımalarına, ailə üzvlərinin bir-birinə yaxınlaşmasına kömək edir. Belə oyunlarda valideynlər öz uşaqlarının bilik ehtiyatlarından necə istifadə etdiklərini, hansı nitq xüsusiyyətlərinə malik olduqlarını, cəld və ya ləng fikirləşdiklərini, bir-birinə nə dərəcədə səmimi olduqlarını və s. keyfiyyətlərini müşahidə edə və lazım gəldikdə müvafiq istiqamət verə bilirlər.

Uşaqlarda hazırcavablıq, nitqin və təfəkkürün inkişafına kömək edən başqa oyunlar da ailədə təşkil olunmuşdur. Bu cür oyunlardan biri mətnə özün əvəz edilməsidir. Oyunçulardan birisi şeirdən bir bənd və ya nəsr əsərindən bir parça əzbər deyir. Başqa oyunçu isə təklifə uyğun olaraq həmin parçadakı müvafiq sözü başqa məzmununda işlətməli olur.

Ulyanovlar ailəsində uşaqların nitq və təfəkkürlərinin inkişafına atalar sözü üzərində təşkil edilən oyunların da təsiri olmuşdur. Oyunun qaydasına görə iştirakçılardan biri hər hansı mövzunu elan edir. Məsələn, yaza və yağışa aid, yaxud quşlara və ya bitkilərə aid kim daha çox atalar sözü deyə bilər. Oyunçular həmin mövzu üzrə bildikləri atalar sözlərini deyirlər. Daha çox atalar sözü işlədən oyunçu qalib hesab edilir.

Göründüyü kimi, Ulyanovlar ailəsində oyun uşaqların hərtərəfli və ahəngdar inkişafında böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. Valideynlər aydın şəkildə bildişlər ki, ağıllı, düzgün təşkil olunan hərəkətli və oturmaq oyunları birlikdə

uşaqların təşəbbüskarlığını, intizamlılığını, iradəliliyini, təşkilatçılığını, nitq və təfəkkürünü, sağlamlığını və s. faydalı keyfiyyətlərini gücləndirir.

Ulyanovlar ailəsində keçirilmiş oyunların təsviri və təhlilindən görünür ki, bu oyunların təşkilində bir sıra prinsiplərə əməl olunmuşdur:

Ev tapşırıqlarının icrasından sonra oyunun keçirilməsi. Valideynlərin tələbinə əsasən yalnız ev tapşırıqları yerinə yetiriləndən sonra oynamaq olardı. Bu, o demək idi ki, uşaqlar istədikləri vaxt oynaya bilməzdilər.

Oyunda uşaqların sərbəstliyinin təmin olunması. Ulyanovlar ailəsində oyun zamanı uşaqlara tam sərbəstlik verilmişdir. Valideynlər oyunda uşaqları heç bir cəhətdən məhdudlaşdırmamışlar. Uşaqlar istədikləri oyunla və sərbəstlə oynaya bilmişlər.

Təhlükəli görünən oyunlara icazə verilməsi. İlk baxışda həyat üçün təhlükəli görünən, lakin əslində uşaqların orqanizmini möhkəmləndirən, cəsarətliliyini, çevikliyi inkişaf etdirən oyunlara valideynlər məmnuniyyətlə razılıq vermişlər. Onlar çayda çimməklə, avar çəkməklə, hündür təpədən xizəkdə sürüşməklə əlaqədar olan oyunlardan uşaqlarını qətiyyənlə çəkəndirməmişlər: uşaqlarına yalnız ehtiyatlı olmağı məsləhət görmüşlər.

Sevinc və fərəhlə müşayiət edilən oyunlara ailədə imkan verilməsi.

Oyunda valideynlərin iştirakı. Valideynlər imkanları olduqca uşaqların oyunlarında iştirak etmişlər. Uşaqların, ümumiyyətlə, həyat və fəaliyyəti ilə, o cümlədən oyunları ilə valideynlərin yaxından maraqlanmaları, hətta imkan düşdükcə onların oyununda iştirakçıya çevrilmələri uşaqlar və valideynlər arasında mənəvi yaxınlığın daha da güclənməsinə səbəb olmuşdur.

Uşaq oyunlarında iştirak edərkən valideynlərin rəhmdillik göstərməmələri. Valideynlər oyunda uşaqlara güzəştə getməmişlər. Onlar oyun zamanı uşaqlar qədər sevinmiş, uşaqlar qədər kədərlənmişlər.

Ulyanovlar ailəsində tətbiq olunan oyunlar bu gün də uşaqların təlim-tərbiyəsində faydalı ola bilər. İstər valideynlər, istərsə də müəllim və tərbiyəçilər uşaqların asudə və xatlarının səmərəli təşkilində Ulyanovlar ailəsinin təcrübəsindən geniş istifadə edə bilərlər.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1984, №6)

52. ULYANOVLAR AİLƏSİNDƏ UŞAQLARIN MƏKTƏBƏ HAZIRLANMASI

Ulyanovlar ailəsində tərbiyəyə aid materiallardan görünür ki, uşaqların təlimdə böyük müvəffəqiyyət qazanmalarının səbəblərindən biri onların məktəbə hərtərəfli hazırlanması olmuşdur. Ailədə uşaqlar həm psixoloji, həm də əməli hazırlıq keçmişlər.

Uşaqların məktəbə hazırlığında iradə, müşahidəçilik, maraq, xarakter və s. psixoloji keyfiyyətlərin aşılmasına böyük diqqət yetirilmişdir. Məlumdur ki, məktəbdə uşağın ilk gündən müvəffəqiyyətlə oxuması üçün ondan ixtiyari diqqət tələb olunur. Görək şagird müəllimin danışıqına, yoldaşlarının dediklərinə diqqətlə qulaq asmağı bacarsın: məktəb təliminin bu tələbləri İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna Ulyanovlara məlum olmuşdur. Onlar bilmişlər ki, məktəbdə uşağın müvəffəqiyyətinin bünövrəsi ailədə qoyulur. Buna görə də valideynlər çalışmışlar ki, uşaqları lap balacalıqdan ailədə diqqətli olsunlar, danışan şəxsi axıradək dinləyə bilsinlər.

Valideynlərin səyi nəticəsində uşaqlar hələ məktəbə gedənə qədər ailədə bir-birini dinləməyi və başa düşməyi, ata və analarına diqqətlə qulaq asmağı bacarmışlar. Uşaqlarda bu xüsusiyyət məktəb dövründə daha da inkişaf etdirilmişdir. Anna İliniçna qardaşlarının son dərəcə diqqətli olduqlarını önə-dönə xatırlayaraq Volodya ilə əlaqədar yazmışdır: «Volodya iş ciddi yanaşmağa adət etdiyinə görə, nə qədər nadir və zirək olsa da, dərsi diqqətlə dinləyirdi. Müəllimlərinin qeyd etdiyi kimi,

Volodyanın çox diqqətli və eyni zamanda son dərəcə qabiliyyətli olması ona hər bir yeni dərsi elə sinifdəcə yaxşı mənimsəmək imkanı verirdi, buna görə də dərsi evdə təkrar etməsinə, demək olar ki, ehtiyac qalmırdı» (bax: V.İ.Lenin haqqında xatirələr, Azərnəşr, 1957, səh. 14).

Ailədə və l ideymlər bədii ədəbiyyatın ən yaxşı nümunələrindən istifadə etmişlər. Bədii materialın təsir qüvvəsinə, məna dərinliyinə, ideya-siyasi səviyyəsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqlara təqdim olunmuş və böyük məmnuniyyətlə onların yadda saxladığıları mənzum nağıllardan biri belə adlanmışdır: «Həyatında bacardığı hər şeyi edən sərçə haqqında nağıl». Mənzum nağılın məzmunu olduqca ibrətamizdir... Balaca sərçə özü üçün yəqin edir ki, bülbül səsi ilə, tovuz quşu görkəmi ilə hamını heyran qoyur. Sərçə çox qəmgin halda uçub evə gəlir, özünün gözəl səsi, cazibədar görkəmi olmamasından anasına şikayətlənir. Anası nəvazişlə bildirir ki, xarici görkəm adamın özündən asılı deyil, daxili gözəllik isə özümüzdən asılıdır: bunun üçün xeyirxah olmaq, bacardığın qədər yaxşılıq etmək lazımdır.

Bir gün bala sərçə görür ki, paltar tikən bir qadın öz keçmiş günlərini xatırladıqca qəm dəryasına batmışdır, uçub onun pəncərəsinin qabağına qonur və həvəslə cikkildəyir. Gözü yaşlı qadın sərçəyə tərəf çevrilir, gülümsəyir, göz yaşlarını silərək qulaq asır, kədərini unudur. Sərçə hamıya bacardığı cür yaxşılıq edir: yuvadan düşən quş balalarını yedirir, xəstə quşlara yem daşıyır, kimsəsizlərə nəğmə oxuyur və s. Bir gün həmin sərçə zəhərli dən yeyir və ölür. Bütün quşlar yığışb onu dəfn edirlər, hətta təkəbbürlü bülbül də məzar üstündə nitq edir: mərhum xarici görkəmi ilə, gözəl səsi ilə fərqlənməsə də, bizim hamımızdan ləyaqətli idi; onun gözəl görkəmdən də qiymətli xüsusiyyətləri vardı. Xeyirxah idi, hamıya fayda verirdi, həyatda bacardığı hər şeyi edirdi.

Bu şeir balaca Ulyanovlara güclü təsir etmişdir. Uşaqlar lap kiçiklikdən xarici gözəlliyə deyil, daxili, mənəvi gözəlliyə meyl etmişlər. Onlar balacalıqdan çalışmışlar ki,

başqaların a m ümkün q ədər fayda versinlər. İlya Nikolayeviçin özü də bu cəhətdən uşaqlar üçün canlı nümunə olmuşdur. Onun dəfn mərasimi uşaqlara bir daha sübut etmişdir ki, xalqına fayda verən şəxslər nəinki unudulmur, hətta yüksək qiymətləndirilir.

Ulyanovlara yaxşı məlum olmuşdur ki, məktəb təlimi uşaqlardan diqqətlə yanaşma öhkəmi iradə də tələb edir. Ailədə qoyulmuş qaydalara uşaqlar tərəfindən ciddi əməl edilməsi iradə tərbiyəsinin mühüm vasitəsi olmuşdur. Ailə həyatı ilə bağlı olan tapşırıqların icrasında valideynlərin nəzarəti sonradan məktəb illərində uşaqların daha yaxşı oxumalarını, müəllimin verdiyi tapşırıqları yerinə yetirmələrinə imkan vermiş, bu, onların xarakterinin əsas cizgisinə çevrilmişdir.

Ulyanovlar ailəsində uşaqların müşahidəçilik qabiliyyətlərinin inkişafına, ətrafda baş verən hadisələrə fəal müdaxilə etmələrinə ciddi diqqət yetirilmişdir. Valideynlər çalışmışlar ki, uşaqlar hələ erkən yaşlarda müəyyən bir hadisə ilə əlaqədar müstəqil fikir yürütsünlər, öz fikirlərini sərbəst izah edə bilsinlər. Uşaqlar böyüdükcə müşahidəçilik bacarığı daha da möhkəmlənmişdir.

Uşaqlarda çox erkən formalaşan müşahidəçilik qabiliyyətinin nəticəsi idi ki, onlar məktəbdə oxuyan zaman fizikadan, kimyadan, təbiətşünaslıqdan, zoologiyadan ev şəraitində müxtəlif təcrübələr qoymuş, məlumat kitablarından, lüğətlərdən sərbəst istifadə edə bilmişlər.

Sonda rəcədiqqətli olmaq, müşahidəçilik qabiliyyətlərinin hələ kiçik yaşlarda formalaşması uşaqlarda təbiət və cəmiyyət hadisələrinə, elmə böyük maraq oya t m a y a bilməzdi. Bu ailədə uşaqların dörd-beş yaşlarında müstəqil kitab oxumağa böyük mey göstərmələri də onlarda maraq dairəsinin çox erkən genişləndiyini və dərinləşdiyini göstərirdi.

Valideynlərin köməyi ilə uşaqlar müşahidə etdikləri təbiət və cəmiyyət hadisələrinin səbəblərini öyrənməyə çalışmışlar. İlya Nikolayeviç Ulyanovun Peterburqdan

təkidlə yazıb gətirdiyi astronomik cihaz da həmin məqsədə xidmət etmişdir.

Uşaqlarını balacalıqdan hər şeyə maraqla göstərməyə alışdıran valideynlərin zəhməti son dərəcə böyük səmərə vermişdir: onlar ədəbiyyatla, fizika, kimya və digər elmlərlə də eyni dərəcədə maraqla məşğul olmuşlar. Ailədə elmə, mütləqə məhəbbət tərbiyəsi gənc Ulyanovlarda ümumi mədəni inkişafın, əxlaq tərbiyəsinin ayrılmaz, üzvi sahələrindən biri olmuşdur.

Valideynlərin uşaqlarda görmək istədikləri xarakter əlamətlərdən biri çalışqanlıq olmuşdur. Onlar bilirdilər ki, təlimdə məvəffəqiyyət qazanmağın ilkin şərti səbirli olmaqdır. Səbiri çatmayan uşaq təlim tapşırıqlarını başdansıvdu icra edir, yoldaşlarına güzəştə gedə bilmir, davranışında kobudluğa yol verir; müşahidə olunan bu cür qüsurlar təlimdə çətinliyin səbəblərindən birinə çevrilə bilər.

İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna bütün uşaqlarını balacalıqdan səbirli olmağa alışdırma bilmışlər. Onlar uşaqların əverdikləri məişət tapşırıqlarının başdansıvdu, necə gəldi yerinə yətirilməsi hallarına qətiyyəvən yol verməmişlər. Ailədə dözümlü, təkidli böyüyən uşaqlar məktəbdə təlimlə əlaqədar daim böyük dözümlülük, səbirlik nümayiş etdirmişlər.

Təlimdə və həyatda məvəffəqiyyət qazanmaq üçün valideynlərin uşaqlara təlqin etdikləri keyfiyyətlər arasında ətrafdakı hadisələrə, həyata yaradıcılıqla yanaşmaq bacarığını da xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu bacarığın uşaqlara aşılması oyuncaqlardan və oyunlardan başlamışdır. Ulyanovların uşaqları yalnız mövcud oyuncaqlar və oyunlarla kifayətlənməmişlər. Onlar valideynlərinin rəhbərliyi altında oyuncaqlara da, oyunlara da yaradıcı yanaşmağa çalışmışlar; özləri yeni oyuncaqlar və oyunlar yaratmağa, mövcud oyunlara yeni əlamətlər əlavə etməyə səy göstərmişlər.

Ulyanovlar ailəsində uşaqların məktəbə psixoloji hazırlığı onların əməli hazırlığı ilə əlaqəli aparılmışdır.

Mariya Aleksandrovna bütün uşaqlar üçün, sözün əsl mənasında, müəllim olmuşdur; onların hamısını məktəbə,

əsasən, özü hazırlamışdı. Nəticədə, məsələn, Volodya beş yaşında, Olya isə dörd yaşında kitab oxumağa başlamışdı.

Mariya Aleksandrovna üçün ailə şəraitində uşağa savad öyrətməyin ən etibarlı vasitələrindən biri oyun olmuşdur. Uşaqlar oynaya-oynaya, gülə-gülə hərfləri, hecaları, sözləri öyrənmişlər.

Uşaqlar çox halda analarına müraciət edib deyərmişlər:

-Anacan, gəlin indi də əlifba oyunu oynayaq.

Ana belə hallarda adəti üzrə razılaşardı. O, Volodyanın da bu cür xahişlərini dönə-dönə yerinə yetirmişdir. Budur, Olya Volodyanın yanında əyləşmişdir. Ana torbadan «m» və «a» hərflərini götürüb Volodyaya deyir:

-Bu, «m» hərfidir, bu isə «a». Bunları yan-yana qoyanda «ma» alınır. Onun yanına bir də «ma» əlavə etdikdə «mama» sözü əmələ gəlir.

Volodya ona son dərəcə əziz olan həmin sözün şəklini görəndə sevinci yerə-göyə sığmamışdır.

Mariya Aleksandrovna hərfləri torbaya salmışdır. Volodyanın vəzifəsi «mama» sözünü quraşdırmaqdan ibarət olur. Volodya tapşırığın öhdəsindən asanlıqla gəlir. Dayanıb bayaqdan müşahidə edən Olya da oyuna qoşulmaq arzusunda olduğunu bildirir. Ana isə deyir:

-Olya, sən hələ balacasan. Əlifba öyrənmək səndən ötrü hələ tezdir, dörd yaşın var.

Olya torbanın ona verilməsini yenə xahiş edir. Mariya ALEKSANDrovna bu dəfə razılaşır. Olya anasının və Volodyanın hərəkətlərini olduğu kimi təkrar edir. Nəticədə həmin ecazkar «mama» sözü alınır.

Volodya da, Olya da oyunu başqa hərflərlə davam etdirməyi analarından xahiş edirlər. Lakin Mariya Aleksandrovna razılaşmır. O, tanış olduqları hərfləri və sözü daha möhkəm mənimsəmək, «mama» sözünü quraşdırmaq üçün kublardan, gildən, çiçəklərdən istifadə etməyi uşaqların a məsləhət görür. Yaradıcılığa alışan Volodya əlavə olaraq kömür parçası götürür və «mama» sözünü yazıb görkəmli yerdən asır.

Uşaqlar yazmağı da Mariya Aleksandrovnadan öyrənmişlər. Olya 13 yaşında olarkən öz inşa yazısında Volodyanı nəzərdə tutaraq göstərir: «Böyük qardaşıma savad öyrədilən vaxt mənim dörd yaşım vardı. Qardaşımla olduqca mehriban idik. Mən ondan geri qalmaq istəmirdim. Valideynlərim məni öyrətməyə razılıq vermir, düşünürdülər ki, mən hələ balacayam, mənə çətin olar. Amma öyrənməyə böyük həvəsim vardı və mənə qardaş və bacımın da köməyi oldu... Oxumağı çox sevirdim və həddən artıq kitab oxuyurdum. Çoxlu uşaq kitabları oxumuşam; şeir daha çox xoşuma gəlirdi, mən onları əzbər bilirdim... Altı yaşında mən yazmağı anamdan öyrənmişəm».

Ulyanovlar ailəsində səy tərbiyəsi də diqqət mərkəzində olmuşdur. İlya Nikolayeviçə şəxsi həyatından, müəllimlik təcrübəsindən, mütəşahidələrindən, habelə universitet təhsilindən yaxşı məlum idi ki, məktəbdə uşağın müvəffəqiyyət qazanması üçün təkəfitriqabiliyyət kifayət deyildir. Bundan ötrü çalışqanlıq, səy də tələb olunur. O, öz uşaqlarını hələ kiçik yaşlardan diqqətlə mütəşahidə etmiş, müəyyənləşdirmişdir ki, uşaqları qabiliyyətlidir: söylənən şeirləri, oxunan hekayələri tez qavrayır və yaxşı yadda saxlayırlar. Buna görə də İlya Nikolayeviç uşaqlarında bu keyfiyyəti müdafiə etməklə yanaşı, onlara məlumatlarını daim genişləndirməyə, hadisələrin mahiyyətini dərk etməyə səy göstərmək bacarığı aşılamağa çalışmışdır. Valideynlər uşaqlarında çalışqanlıq və səy tərbiyəsini məktəb illərində də davam etdirmişlər. Məsələn, təzəcə məktəbə gedən Volodyanın dərsi tez öyrəndiyini, təlimdə çətinlik çəkmədiyini və tez qalxıb vaxtı boş keçirdiyini, başqalarına evdə mane olduğunu atası hiss edir. O, narahatlıq keçirir, fikrini Mariya Aleksandrovnaya bildirir. Birlikdə qərara gəlirlər ki, Volodyaya tələbkərlığı artırınsınlar, ona əlavə tapşırıqlar versinlər. Belə də edirlər. İlya Nikolayeviç Volodyanı özü ilə həttə gimnaziyada tez-tez keçirilən mədəni kütləvi tədbirlərə də aparır.

Anna İliniçə atasının çox tələbkərar olduğunu xatırlayaraq yazırdı ki, öz borcunu ciddi yerinə yetirməyə

alışan və həddən artıq icraçı olan atam bu keyfiyyətləri uşaqların aşılaması vacib hesab edirdi. O, böyük oğlanlarının dərslərinə nəzarət edərək aşağı siniflərdən gimnaziyaya qədər onları bütün dərsləri incəliyinə qədər dəqiq, aydın yerinə yetirməyə öyrədirdi.

Deyilənlər belə bir nəticə çıxarmağa əsas verir ki, Ulyanovlar ailəsində uşaqların məktəb təliminə hazırlanması ilə valideynlər xüsusi məşğul olmuşlar. Onların birgə səyi sayəsində uşaqlar həm əqli, psixoloji, həm də əməli cəhətdən məktəbdə ciddi və bəzən cansıxıcı təlimə tam hazır olmuşlar. Nəticədə məktəbsiz olaraq uşaqların hamısı – oğlanlar da, qızlar da böyük müvəffəqiyyətlə oxumuşlar. Yaxşı hazırlıq keçmiş uşaqların bəziləri hətta birbaşa yuxarı siniflərə qəbul olunmuş və ya məktəbi vaxtından əvvəl bitirmişlər. Məsələn, Olya 1888-ci ildə, yəni on bir yaşında qadın gimnaziyasının 4-cü sinfinə daxil olmuşdur. O, qəbul imtahanlarını da müvəffəqiyyətlə vermişdir. On beş yaşında isə Olya özündən böyük qardaşı Volodya ilə eyni gimnaziyanı bitirmiş, özü də onun kimi qızıl medal almışdır. O, daim əla oxumuş və sinifdən-sinfə həmişə «gözəl əxlaqın və müvəffəqiyyətinə görə» birinci dərəcəli mükafatla keçmişdir.

Bundan əlavə, Olyaya yaxşı oxuduğuna görə hər il kitab da təqdim olunmuşdur. Ona verilən hədiyyələr arasında İ.A.Qonçarovun «Froqat», «Palada», «Russkiye poeti v bioqrafiyax i obratsax». N.V.Qerberin redaktəsi ilə «Nemetskiye poeti v bioqrafiyax i obratsax» adlı kitablar da vardı. Sonuncu kitab indi də V.İ.Leninin Kremldəki şəxsi kitabxanasında saxlanır.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1984, №11)

53. BƏŞƏRİYYƏTƏ DÜHA BƏXŞ ETMİŞ ANA

Mariya Aleksandrovna Ulyanova gözəl insan, incə qəlbli qadın, nümunəvi ana, etibarlı dost və bacarıqlı tərbiyəçi olmuşdur.

M.A.Ulyanova böyük nüfuz qazandıran başlıca insani keyfiyyətlərdən biri onun müstəsna iradəyə malik olması idi. Zahirən sakit görünən Mariya Aleksandrovna yenilməz xarakterə malik, ardıcıl və ağılla səy göstərən insan olmuşdur.

Mariya Aleksandrovnada həssaslığın, adamlara diqqətli münasibətin, onlara qayğı göstərməyin həddi-hüdudu yox idi. O, həm təbiət, həm də cəmiyyət hadisələrindən zövq almağı, gözəllik yaratmağı bacarmışdır. Qəşəng geyinməyə, mənzildəsəliqə-səhman yaratmağa, musiqiyə, ədəbiyyata, şeirə böyük maraq göstərmiş və bu keyfiyyətləri uşaqlarına da aşılamağa çalışmışdır. Onun şəxsiyyətini səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən biri də işgüzarlığı, əməksevərliyi olmuşdur. Uşaqlar göz açıb analarını səhərdən axşamacan işləyən görmüşlər; görmüşlər ki, o, yer belləyir, ağacların dibini boşaldır, gül-çiçək əkir. Uşaqlar gücləri çatan işdə analarına kömək etmişlər.

Bu nəcib qadında qənaətcillik keyfiyyəti erkən formalaşmışdır. Həmin keyfiyyət ailəyə, uşaqların boya-başa çatmasına xeyli kömək göstərmişdir. O, qənaətcilliyi birinci növbədə özünə tətbiq etmişdir: dəbdəbəli geyimə meyl göstərməmişdir. Ən sadə parçalardan paltar geymiş, özü biçib-tikmişdir. Uşaqlarına sadə parçalardan paltarı özü hazırlamışdır.

Ağılla yaşamaq, hər şeydə qənaətcil olmaq keyfiyyəti Ulyanovlar ailəsində uşaqların hamısına sirayət etmişdir.

Mariya Aleksandrovna həyat yoldaşı İlya Nikolayeviçə münasibətdə son dərəcə diqqətli olmuş və ona daim qayğı göstərmişdir. O, ərindən dönə-dönə xahiş edərmiş: «Mənim əzizim, sən İlya olsan da Muromets deyilsən! Özünə nə divandır tutursan?». O, həyat yoldaşının xatirəsini daim əziz saxlamışdır. Ərinin saatını ömrünün sonuna qədər özü ilə əvəzsiz xatirə kimi gəzdirmişdir.

M.A.Ulyanova bütün enerjisini, diqqət və qayğısını uşaqlarının düzgün tərbiyəsinə, əsl vətəndaş kimi böyümələrinə sərf etmişdir. O, uşaqlarına şeir və hekayələr oxumuş, maraqlı tarixi hadisələrdən danışmışdır. Övladlarında xalq

dilinə marağ oyatmağa, onların nitq və təfəkkürünü inkişaf etdirməyə çalışmış, bütün uşaqlarına ilk yazı və oxu vərdişlərini aşılamışdır.

Uşaqlarla ünsiyyəti möhkəmləndirmək, onların qəlbini ələ alıb təsir göstərmək üçün Mariya Aleksandrovnanın tez-tez istifadə etdiyi vasitələrdən biri də oyunlar olmuşdur. O, uşaqlar üçün müxtəlif oyunlar təşkil edər, özü də oyunda bilavasitə iştirak edərmiş.

Mariya Aleksandrovnə ailədə əmr verən komandirdən daha çox mülayim, ahəngdar hərəkətlər ustası olan dirijor idi. Uşaqlar ailədə kobudluq, ədalətsizlik halları görmədiklərindən müstəqil hərəkətə, sərbəst fikir söyləməyə alışmış və əsəbilik keçirməmişlər, daim şən olmuşlar. Uşaqlardan hər hansı biri hətta qəbahətə yol verdikdə Mariya Aleksandrovnə onun heysiyyətinə toxunmazdı. Son dərəcə sakit tərzdə, inandırıcı dəlillərlə işlətdiyi fikri uşağa təlqin etməyi bacarırdı. O, heç zaman fikrini qəti deyib amiranə göstəriş vermirdi, məsləhət şəklində ifadə edirdi. Hətta böyük oğlu Aleksandrı edam gözləyəndə də fikrindən dönməyi, yalnız anasının arzuladığı kimi hərəkət etməyi ondan tələb etməmişdir. Həmişə olduğu kimi, yenə elə danışıq tərzini seçmişdir ki, övladının mənliliyi tapdalanmasın, şəxsiyyətinə xələl gəlməsin.

Bütün uşaqlar, o cümlədən Vladimir İliç də daim sevimli anaları ilə məsləhətləşmiş, öz fikir və hisslərini onunla bölüşmüşdür.

Güman etmək olardı ki, böyük oğlunun çara qəsd üstündə edam edilməsi Mariya Aleksandrovnanın digər uşaqlarına münasibətində, onların sonrakı tərbiyəsində dəyişikliyə səbəb olacaqdır. Lakin hadisələr göstərmişdir ki, ana uşaqlarının inqilab yoluna keçmələrinə açıq rəğbət bəsləmiş, hətta onlara kömək etmişdir. Övladlarından hansının başı üstünü təhlükə alırdısa, Mariya Aleksandrovnə hər dəfə dərhal onun köməyinə getmişdir.

Vladimir İliç öz sirlərini anasından gizlətməmişdir. Məsələn, o, Almaniyadan gətirdiyi çamadanı anasının və bacısı Annanın yanında açdı, onun ikinci dibində xeyli

qeyri-leqal ədəbiyyat gətirdiyini bildirir. Birlikdə düşüncülər ki, sərhəddə aşkar olunmamaq hələ tam müvəffəqiyyət deyildir, bu, əlaqələri üzə çıxarmaq üçün vasitə ola bilər.

Vladimir İliçin özü də izləndiyini hiss edir, bu barədə anasına bəzi epizodlar danışır. Ehtiyatlılığa baxmayaraq, Vladimir İliç Piterdə həbs edilir. Təzəcə tanış olduğu qız – Nadejda Konstantinova Krupskaya Moskvaya, Ulyanovlar ailəsinə gəlir, tanışlıq verir və bildirir ki, İliç ona şifrələnmiş məktub vermişdir. İliçi dindirərkən soruşublar ki, xaricdən gətirdiyi çamadan haradadır; cavab veribdir ki, evdədir. Nadejda bildirir ki, qoy ona oxşar çamadan alsınlar və desinlər ki, Vladimirin gətirdiyi çamadan budur. Anası mağazaları gəzir, həmin çamadana oxşarını alıb evə gətirir...

Şuşenskoyədə sürgündə olan Vladimir İliçə material göndərməklə, tərcümə etməklə və s. işlərlə Mariya Aleksandrovnanın başı qarışsa da, ana daim həyəcan keçirmiş, yanındakı uşaqlarının da qorxusunu çəkmişdir. Ana ürəyi övladlarının başına gələcək hadisələri bəzən qabaqcadan duymağa qadir olur: çox keçir ki, uşaqlarının ikisi də həbs edilir. Dmitri Tulaya, Mariya Nijni Novqoroda sürgün olunur. Zavallı ana indi də bu iki şəhər arasında qalır...

V.İ.Lenin Sibir sürgünündən buraxıldıqdan bir qədər sonra Fransaya, Anna isə Almaniyaya gedir. Sonra Mariya Aleksandrova yola düşür. Şərtləşdikləri kimi o, əvvəlcə Annanın, sonra da birlikdə Vladimir İliçin yanına gedir. Fransada oğlunun çox gərgin işlədiyini, elmi və inqilabi fəaliyyətə girişdiyini görür, Vladimir İliçə daha artıq qüvvə ilə kömək etməyə çalışır.

Mariya Aleksandrova digər uşaqlarının da inqilabi fəaliyyətinə kömək etmişdir. Mariya İliniçəna Voloqdada sürgündə olarkən anası da, bacısı da onun yanına gəlirlər. Bacılar yerli təşkilatlarla əlaqə yaradaraq inqilabi iş aparırlar. «Pravda» qəzetinin nüsxələrini qatlayıb kibrit qutularında yerləşdirməklə məşğul olarkən qapı döyülür. Mariya Aleksandrova təhlükəni hiss edir. Materialları

məhv etmək üçün vaxt lazım idi. Ana pianino arxasına keçir, qapı bərkdən döyüldükcə pianonun səsi də artır. Dözməyən polis nəfərləri qapını sındırıb içəri soxulurlar.

Mariya Ulyanova kimdir?

Mənəm.

Bizə məlumdur ki, siz sürgündə olduğunuz halda «Pravda» qəzeti alırsınız, hətta Leninlə əlaqə saxlayırsınız, fəhlələr arasında narazılıq toxumu səpirsiniz...

-Söhbət uzanır. Axtarış başlanır. Lakin «Pravda» qəzetindən əsər-əlamət tapılmır. Nəticədə polis nəfərinə məlum olur ki, qarşılarındakı Mariya Ulyanova olsa da İliniçna deyil...

Mariya Aleksandrovnanın inqilabi fəaliyyətdə övladlarına köməyi partiyaya kömək xarakteri daşımışdır. O, Vladimir İliçin bir sıra təhlükəli, lakin partiya işi üçün zəruri olan xahişlərini böyük məmnuniyyətlə yerinə yetirmişdir.

Vladimir İliç sevimli anasını sağlığında ailənin mayakı adlandırmışdır. Bu adı ifadədə nə qədər zəngin mənə vardır!

Bütün övladlarının inqilabi fəaliyyətinin geniş qol-qanad açmasında, müvəffəqiyyətində Mariya Aleksandrovnanın zəhmətini xalqımız yüksək qiymətləndirir.

(«Bakı» qəzeti, 1985-ci il 6 mart)

54. ULYANOVLARDA MÜSTƏQİLLİYİN, TƏŞƏB- BÜSKARLIQ VƏ YARADICILIĞIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovnə bütün uşaqlarının, o cümlədən Volodyanın çox qabiliyyətli olduqlarını, bütün fənləri çətinlik çəkmədən mənimsəyə bildiklərini görürdülər. Ailədə tərbiyə işinin düzgün qoyuluşu uşaqların balacalıqdan müstəqil olmalarına, hər sahədə təşəbbüs göstərmələrinə, təlimə və işə, keçirdikləri oyunlara yaradıcılıqla yanaşmalarına səbəb olmuşdur. Valideynlərin bu cür arzuları ailə tərbiyəsində xüsusi

pedaqoji tələbə çevrilmişdir. Müstəsnasız olaraq uşaqların hamısı valideynlərinin tələblərinə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərmişdir. Məsələn, Volodya hələ gimnaziyada oxuyan zaman müstəqilliyin və təşəbbüskarlığın gözəl nümunələrini nümayiş etdirmişdir. Onun təlimdə təşəbbüskarlığını iki faktla konkretləşdirək. Məlum olduğu kimi, Volodya bütün təlim materiallarını müstəqil, şüurlu öyrənməyə çalışmışdır. Hətta latın dili kimi bir dili o, özünün müəyyənləşdirdiyi xüsusi üsullarla öyrənməyə üstünlük vermişdir. Volodya latın dilində fərdən törəmə sifət və isimləri müəyyən mətnə təhlil süzgəcindən keçirərək az vaxta öyrənmişdir.

Volodya öz üsulu ilə böyük bacısı Anyaya və dostu Oxotnikova da latın dilini çox qısa bir müddətdə öyrədə bilmişdir. Anna İliniçna xatirələrində yazırdı: «Yadımdadır, mən Volodyaya demişdim ki, gimnaziyanın səkkizillik kursunu belə qısa bir müddətdə keçə biləcəyimizə şübhə edirəm. Volodya isə məni sakitləşdirərək: «Axı gimnaziyada dərslər pis qurulduğundan latın dilinin keçilməsinə 8 il sərf olunur, yetkin şüurlu adam isə həmin 8-illik kursu lap ikicə ildə keçə bilər», – deyər cavab vermiş və fikrini sübut etmək üçün həmin kursu Oxotnikova iki ildə öyrədəcəyini bildirmişdir. Doğrudan da Oxotnikovun dil öyrənmək qabiliyyətinin zəif olduğuna baxmayaraq, Volodyanın köməyi sayəsində o, bu kursu iki ildə keçə bilmişdir.

Valideynlər çalışmışlar ki, uşaqların müstəqilliyi, təşəbbüskarlığı və yaradıcılığı geniş olsun, bir sahə ilə, bir fənlə məhdudlaşmasın, bütün təlimi əhatə etsin. Anyanın, Aleksandrın, Volodyanın və digər uşaqların! qiymət cədvəlində olan qiymətlər göstərir ki, onların hamısı bütün fənlərə eyni yüksək səviyyədə, yaradıcılıqla yanaşmışlar. Bilik və bacarıqlarına verilən bu qiymətlərə görə onların hansı sahəyə və ya fənnə daha çox meyl göstərdiklərini müəyyənləşdirmək çətindir.

Uşaqların müstəqilliyini, təşəbbüskarlığını səciyyələndirən cəhətlərdən biri də budur ki, onların heç biri tədris proqramı materialları üzərində işləməklə öz vəzifələrini məhdudlaşdırmamışdır; onların hamısı müstəsnasız olaraq

bütün fənlər üzrə əlavə ədəbiyyat oxumağa ciddi səy göstərmişdir.

Olyanın bəzi mühakimələrinə müraciət edək. Yeniyetmə yaşlarında Olya artıq kamil şəxs kimi mühakimə yürütmüş, həyata da, ədəbiyyata da müstəqil tənqidi münasibət göstərmişdir. Onun yazılarından görürük ki, ailəsinin əxlaq normaları özünün sərbəst düşüncələri, mühakimələri üçün əsas olmuşdur. Məsələn, «Morozka» nağılı ilə əlaqədar işlədiyi inşa yazıda Olya analığın simasını yaradıcılıqla təhlil etmişdir. Yazıda oxuyuruq: «...Analıq qızlığını hər cür günahına görə döyür, çox zaman heç bir səbəb olmadan ona acıqlanır, yad bir qulluqçu qız kimi heç vaxt onu oxşamır».

Yazıda ananın öz doğma qızına olan münasibəti də çox obyektiv qiymətləndirilmişdir. Yaşlı bir adam kimi Olya ətrafda müşahidə etdiyi təcrübəyə istinad edərək nağıldakı analığın uşaq tərbiyəsinə vurduğu ziyanı aydın görmüş və onu təhlil etmişdir: «Kobud və savadsız qadın olan analıq güman edir ki, öz qızını xoşbəxt edər, lakin səhv edir. Heç bir işə alıxmayan, anası tərəfindən erköyün böyüdülmən qız hər şeyə soyuqluq və laqeydlik göstərir; o, hamının ona qayğı göstərdiyini görür, özü isə başqalarına qayğı göstərməyə çalışmır».

Olya məntiqi mühakiməsini davam etdirərək belə bir nəticəyə gəlir ki, analığın qızında əmələ gələn özündən bədgümanlıq hamını ondan uzaqlaşdırır; buna görə də qız, adətən, özünü bədbəxt hiss edir. Qızlıq isə, əksinə, əməksevərdir, təvazökardır, dözümlüdür, hamıya mehribandır; bu keyfiyyətlər hamını ona yaxınlaşdırır və buna görə də o, layiq olduğu xoşbəxtliyə çatır.

Verilən tapşırıqları təkidlə icra etmək uşaqların başlıca xüsusiyyətlərindən biri olmuşdur. Olya və Volodya ilə əlaqədar ikicə misal gətirək. Olyanın müstəqilliyi və təkidlə öz üzərində çalışması barədə xalası oğlu yazırdı: «Olya ilə mən olduqca dost idik və onun Kokuşkinoya gəlməsini həmişə səbirsizliklə gözləmişəm. O, böyüyəndə Kazanda bizdə yaşayırdı və musiqi məktəbində oxuyurdu. Görünməmiş səbirlə, saatlarla o, çətin təmrinlər üzərində

işləyir və... müəllimlərin tələblərinə bu cür ciddi əməl edirdi» (bax: N.Veretennikov, «Volodya Ulyanov», «Detskaya literatura» nəşriyyatı, 1965, səh. 40).

Valideynlərinin təsiri altında uşaqlar hər sahədə böyük təkidlilik göstərmişlər. Təkidlilik isə təşəbbüskarlığı gücləndirir, qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq yolunda hər cür maneələri dəf etməyə imkan verir.

Ev tapşırıqlarını vaxtında və nümunəvi icra etmək Ulyanovların ailəsində pozulmaz qaydalardan biri olmuşdur. Bu qayda Volodya üçün də müqəddəs idi. Söhbətlərinin birində xalası oğlu N.Veretennikov Volodyadan soruşur:

-Məgər həyatında ev tapşırıqlarını icra etmədiyin hal olmamışdırmı?

Volodya qəti bildirir:

-Heç vaxt olmamışdır və olmayacaqdır (yenə orada, səh. 50).

Volodyanın balacalıqdan sözü əməlinə, əməli sözünə uyğun gəlmişdir.

Müstəqillik, təşəbbüskarlıq və yaradıcılıq xüsusiyyətləri uşaqlarda, birinci növbədə, oyuna və oyuncaqlara münasibətdə özünü göstərmişdir. Bəzi valideynlər evdə, həyətdə uşağın qaçmasına, hay-küy salmasına dözmür, uşaqların mütəhərriqliyini məhdudlaşdırmağa çalışırlar; oyuncaqlardan hər hansını uşaq sındırıqda isə əsəblərini cilovlaya bilmirlər. Ulyanovlar bu cəhətdən də hövsələli olmuş, uşaqların oynamalarına geniş meydan vermişlər. Ailədə sərbəstlik, müstəqillik şəraitinin yaradılması uşaqların fiziki və əqli inkişafının normal cərəyan etməsinə xeyli kömək göstərmişdir. Məsələn, Volodyanın uşaqlığının ilk çağlarını xatırlayan Anna İliniçna yazırdı: «O, diribaş, zirək və şən bir uşaq olub, səs-küylü oyunları və qaçmağı çox sevərdi. O, oyuncaqları oynatmaqdan daha çox sındırdı (V.İ.Lenin haqqında xatirələr, «Azərənəşr», Bakı, 1957, səh. 13).

Uşaqlarda müstəqillik və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafında ailədə buraxılan «Subbotnik» jurnalının rolu az olmamışdır. Əl yazması şəklində buraxılan bu jurnalın təşəbbüskarı Saşa olmuşdur. Jurnal həftə ərzində ailə

həyatında baş verən hadisələri əks etdirmişdir. Bununla yanaşı, jurnalın səhifələrində karikatura, rebus, tapmaca və s. də verilmişdir. Uşaqların hər biri seçdiyi sərbəst mövzu üzrə jurnala məqalə yazmışdır. Jurnalın hazırlanmasında və buraxılmasında vəzifə bölgüsü də aparılmışdır. Şaşa redaktor, Anya əsas «tənqidi qüvvə», Volodya və Olya gənc əməkdaşlar olmuşlar. Hətta onlar özlərinə ədəbi ləqəb də qəbul etmişlər: Volodya-Kubişkin, Olya isə Obezyankov və s. cəldliyinə və çevikliyinə görə Olyaya meymun demişlər. O, məqalələrinin altından iri hərflərlə yazmışdı: «Obezyankov».

Onu da deyək ki, jurnal hər dəfə bütün ailə üzvləri tərəfindən oxunmuş və birlikdə müzakirə olunmuşdur. Jurnalın oxunması və müzakirəsində İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna həvəslə iştirak etmişlər.

Bir qədərən sonra bu təcrübə genişlənmiş və gimnaziyanın son sinfində olan Olyanın redaktəsi ilə qızlar jurnalı buraxmışlar. Olyanın rəfiqəsi A.F.Şeirbo xatirələrində bu barədə yazırdı: «Son sinifdə Olya Ulyanova, Varya Polovtseva və Vera Yustinova «gizli» jurnalı tərtib edirdilər. Jurnalı «Kədərli vərəqə» adı verilmişdi... Onu Olqa İliniçna redaktə edirdi. Orada müəllimlər haqqında, baxılan pyeslər haqqında yazılar verilirdi» (A.F.Şeirbo. Qimnaziçeskiye qodı O.İ.Ulyanovoy. V.İ.Leninin Ulyanovskidəki ev muzeyində saxlanılır).

Uşaqlarda təşəbbüskarlıq və yaradıcılıq qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsində valideynlər məktublaşmanın imkanlarından da istifadə etmişlər. Ata da, ana da çalışmışlar ki, uşaqları gördükləri, eşitdikləri və oxuduqları təbiət və cəmiyyət hadisələrinə biganə qalmasınlar, bu hadisələri duysunlar və nitqdə ifadə etməyi bacarsınlar, məktublaşanda onları ətraflı qələmə alsınlar. Mariya Aleksandrovna uşaqlarının diqqətini məktublarında yol verdikləri nöqşanlara da cəlb etmişdir. Uşaq psixologiyasına yaxşı bələd olan Ulyanovlar övladlarının müstəqilliyini və təşəbbüskarlığını nəinki məhdudlaşdırmamışlar, hətta

onların təşəbbüskarlıq göstərmələri üçün münasib şərait yaratmağa çalışmışlar.

Bir gün İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna xəbər tuturlar ki, böyük uşaqları – Anya, Aleksandr və Volodya Volqa çayında qayıqda gəzmək üçün hazırlıq görüblər. Gəzinti uşaqlar üçün təhlükəli olsa da, valideynlər tədbirin əleyhinə çıxmamışlar. Onlar özləri də balacalarla – Olya, Dmitri və Manya ilə birlikdə böyük uşaqları yola salmaq üçün çayın kənarına gəlmişlər.

Ulyanovlar ailəsində valideynlər uşaqlarına görüləcək işləri əvvəlcədən ətraflı ölçüb-biçmək, onu müstəqil planlaşdırmaq bacarığı aşlamışlar. Bu bacarıq nəinki gimnaziyada oxuyan zaman, hətta sonrakı fəaliyyət dövründə də onların karına gəlmişdir. Məsələn, Volodya hələ gimnaziyada oxuyan zaman inşa yazı üzərində işi hər dəfə ətraflı planlaşdırmışdır. Onun müstəqil tərtib etdiyi plan iki hissədən ibarət olarmış. O, mövzunu yazmaq üçün ilkin plan tərtib edər, sonra ədəbiyyat oxuyarmış. Mövzuya dair ədəbiyyatı oxuduqdan və müvafiq qeydlər götürdükdən sonra Volodya planı təkmilləşdirərmiş; buna görə də mövzu üzərində onun işi müntəzəm xarakter daşıyarmış. O, nəinki məcburi, həm də əlavə ədəbiyyat oxumağa adət etmişdir. Mövzu ilə əlaqədar vacib bildiyi məsələləri tərtib etdiyi plan üzrə toplayarmış. Volodya insanı əvvəlcə ilkin variantda yazarmış. Bu variantın sətirləri arasında və vərəqələrin sol tərəfində boş sahə qoyarmış. Onun üzərində yenidən işləyərmiş: əlavə qeydlər aparar, yazını diqqətlə redaktə edərmiş. Yalnız belə bir gərgin və diqqətli işdən sonra o, yazını köçürər və mövzunu bitmiş hesab edərmiş. Beləliklə, Volodyanın işgüzarlığı onun icra etdiyi bütün işlərə yaradıcılıqla yanaşmasına imkan vermişdir.

Faktlar göstərir ki, Ulyanovlar ailəsində uşaqlar sərbəst böyümüşlər. Ailə tərbiyəsinin bu cəhətini Ulyanovlara yaxın olanlar da etiraf etmişlər. Məsələn, köhnə inqilabçılardan P.N.Lepişinski xatirələrində yazırdı ki, qarşılıqlı hörmətin, etibar və inamın hökm sürdüyü bu ailədə sərbəstlik, müstəqillik yazılmamış qanun olmuşdur.

Ailə tərbiyəsində özünü qabarıq şəkildə göstərən şüurlu sərbəstliyin uşaqlarda inqilabi əhval-ruhiyyənin inkişafında əhəmiyyəti az olmamışdır. Gözüaçıq və müstəqil, təşəbbüskar və yaradıcı böyüyən Aleksandr İliç, Vladimir İliç və digər uşaqlar çox tez anlamışlar ki, xalqın azadlığa çıxması üçün onu yalnız maarifləndirmək kifayət deyildir; zəhmətin azad edilməsi üçün mütləqiyyəti kökündən dağıtmaq lazımdır. Bu istiqamətdə müstəqil axtarışlar Aleksandr İliçi narodovolçuluğa, oradan da marksizmə doğru irəlilətməmişdir. O, elmdə, təhsildə olduğu kimi, həyatda, xüsusən ictimai həyatda yaradıcılıq yolunu tutmuşdur. Aleksandr İliç hazır elmi və siyasi biliklərlə kifayətlənməmiş, onlara tənqidi yanaşmağa, özünə yaradıcılıqla yol açmağa səy göstərmişdir.

Aleksandr İliçin əqidəsinə görə, ictimai quruluşun dəyişdirilməsində fəhlə sinfi həlledici rola malik olduğundan, sosialist partiyasının özəyini də fəhlə sinfi təşkil etməlidir. Onun fikrincə, ictimai həyata təsir etməyin düzgün yolu qələm və sözlə təbliğatdır; lakin mütləqiyyətin özbaşınalığı və ictimai hüquqsuzluq şəraitində bu yol bağlı olduğundan qəsdə əl atmaq vacibdir.

A.İ.Ulyanovun özündən kiçik qardaşı Vladimir İliç də müstəsna müstəqillik, təşəbbüskarlıq və yaradıcılıq qabiliyyəti göstərərək, böyük qardaşının qarşıya qoyduğu məqsədə başqa yolla – yaradıcı marksizm yolu ilə getmiş və dünyada ilk sosialist dövlətini yaratmışdır.

Valideynlər yeri gəldikcə müxtəlif peşələr haqqında, uşaqlarının meyl və maraqları haqqında fikir mübadiləsi aparmış və bəzən öz mülahizələrini bildirmişlər. Mariya Aleksandrovnanın tərbiyəçilik qabiliyyətini öz üzərlərində hiss edən, İlya Nikolayeviçin müəllimlik fəaliyyətinin şahidi olan, maarif haqqında, məktəb və müəllim haqqında atasından evdə daim maraqlı söhbətlər eşidən, xalq məktəbləri müəllimlərinin ən yaxşı nümayəndələrindən atasının ardıcılıqları V.A.Kalaşnikovu, A.S.Kabanovu, N.S.Lukiyanovu evlərində tez-tez görən və atasının aldığı pedaqoji jurnalları oxuyan uşaqlar müəllim əməyinin

əhəmiyyətini çox erkən başa düşmüş, hətta müəllimliyə açıq meyl göstərmişlər. Ailənin böyük qızı Anya öz gələcəyi barədə çox düşündükdən sonra belə qərara gəlir ki, atasının yolu ilə getsin, maarif sahəsində onun kimi xalqa xidmət göstərsin. Gimnaziyanı bitirəndən sonra məktəbdə onun iki il pulsuz müəllim köməkçisi işləməsi, sonra Bestujev qadın kurslarına daxil olması da onun müstəqilliyini, öz fikrinə uyğun hərəkət etdiyini göstərir. Yaxud Vladimir İliç də gimnaziyadan sonra 1889-cu ildə «Samarskaya qazeta»da belə bir elan veririr: «Keçmiş tələbə dərslər vermək istəyir. Çağrılan yerə getməyə razıyam...»

Məlum olduğu kimi, sonralar Ulyanovların bütün uşaqları imkan düşdükcə dərslər verməklə məşğul olmuşlar. Məsələn, Boqdanov adlı bir nəfərin ailəsində Dmitri İliç müəllimlik etmiş, onun uşaqlarına dərslər vermişdir.

Ailənin ən kiçik qızı Mariya da müəllimliyə, bilik və bacarığını başqalarına öyrətməyə güclü meyl göstərmiş, musiqidən dərslər də vermişdir. Məsələn, Mariya Aleksandrovna 1903-cü il yanvarın 11-də Samaradan Port-Artura – qızı Anyaya yazdığı məktuba belə bir məlumat da əlavə etmişdir: «Tonya da sənə salam yetirməyi məndən xahiş etmişdi. O, Mariyadan musiqi dərsləri almağa başlamışdır...»

Ulyanovlar ailəsində həkimliyə də müəllimlik kimi eyni mahiyyət daşıyan, xalqa xidmət edən peşə kimi baxılmışdır. Uşaqlar da belə qənaətə gəlmişlər ki, zəhmət adamlarına daha çox fayda verən peşə müəllimlik və həkimlikdir. Müəllimliyə meylin uşaqlarda baş qaldırmasına İlya Nikolayeviçin şəxsi nümunəsi daha güclü təsir göstərmişdisə, onlarda həkimliyə marağın yaranmasına babaları Aleksandr Dmitriyeviç haqqında analarının söhbətləri səbəb olmuşdur. Uşaqlar Mariya Aleksandrovnadan eşitmişlər ki, babaları çox enerjili, bilikli, hörmətli həkim olmuş, Olonets quberniyasında yoluxucu xəstəliklərə qarşı fəal mübarizə aparmış, Uralda işləyərkən fəhlələrin müalicəsini nümunəvi təşkil etmişdir.

Mariya Aleksandrovna kiçik oğluna babasının adını (Dmitri) qoymuş və onda babasına, onun sənətinə maraq yarada bilmişdir. Dmitri İliç babası ilə, onun peşəsi ilə çox maraqlandığını xatirələrində qələmə almışdır: «Şəxsən mən anamın söyləmiş olduğu məlumatlarla kifayətlənməyib həkim olanda babamın həyatı haqqında danışmağı dəfələrlə ondan xahiş etmiş və onun haqqında təsəvvür əldə etmişəm» (bax: Ulyanov D.İ. «Vospominaniye o Vladimire İliçə», M., 1971, səh. 111).

Ulyanovların uşaqları müəllimliyə, həkimliyə, musiqiyə meyl göstərsələr də, onların əməli və nəzəri maraq dairələri olduqca geniş olmuşdur. Geniş elmi hazırlığa malik olan uşaqlar elmin bir sahəsindən başqa sahəsinə çətinlik çəkmədən keçə bilmişlər. Məsələn, təbiətşünaslıq fakültəsində oxuyan Aleksandr İliç ictimai elmlər sahəsində böyük müvəffəqiyyət qazanmışdır. Yaxud gimnaziyadan sonra universitetin fizika-riyaziyyat fakültəsinə girməyi arzulayan Volodya dövrün tələbi ilə hüquq fakültəsinə müvəffəqiyyətlə daxil olmuşdur.

Müstəsna istedad və işgüzarlıq sahibi olan Olya eşidir ki, çoxdan arzuladığı tibb fakültəsi açılacaqdır. O, xeyli sevinir. Olya əlavə olaraq tibb fakültəsinin proqramı ilə dərindən məşğul olmağa başlayır. Bu barədə anasına yazır: «hər halda bu il məndən ötrü havayı getməyibdir. Çünki riyaziyyat da, kimya da həkim üçün olduqca vacibdir; əgər bu il ərzində mən kimyanı bir qədər mənimsəmiş olsam, tibb fakültəsində anatomiya və başqa elmlər üçün daha çox vaxtım olar».

Göründüyü kimi, Ulyanovlar ailəsində peşəyönümü üzrə aparılan düzgün iş sayəsində uşaqların peşə seçməsi geniş elmi əsaslarda cərəyan etmiş, bu sahədə müstəqillik, işgüzarlıq əsas amilə çevrilmişdir. Uşaqlar peşə xatirinə peşə seçməmişlər; onların peşəseçmə səyləri böyük vətəndaş olmaq, xalqa daha çox fayda vermək məqsədi güdmüşdür. İlya Nikolayeviçin və Mariya Aleksandrovnanın bilavasitə təsiri altında böyüyən uşaqların hamısı seçdiyi peşəni

başlıca məqsədlərinə çatmağın – zəhmət adamlarına maksimum dərəcədə xidmət etməyin vasitəsi hesab etmişdir.
(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1985, №1)

55. TƏLİMDƏ VƏ ELMİ FƏALİYYƏTDƏ ULYANOVLARIN QARŞILIQLI KÖMƏYİ

Ulyanovlarda şəxsiyyətin formalaşmasına qarşılıqlı yardım güclü təsir göstərmişdir. Ulyanovlar ailəsində çoxcəhətli qarşılıqlı yardım mövcud olmuş, bu, təlim məsələlərini, elm, ideya və s. sahələri əhatə etmişdir.

Ailədə qarşılıqlı yardım təlimin demək olar ki, bütün sahələrini əhatə etmişdir. Məlumdur ki, əlifbanı bütün övladlarına Mariya Aleksandrovna öyrətmişdir. Lakin savad təliminin sonrakı mərhələlərində uşaqların qarşılıqlı yardımını daha çox kara gəlmişdir. Bu sahədə ailənin böyük qızı Anya xüsusilə fərqlənmişdir. Məsələn, adəti üzrə tələbkar və ciddi olan Anya gimnaziyaya daxil olandan sonra Olyaya müxtəlif kömək göstərmiş, o, öz «şagirdindən» həmişə razılıq etmişdir. Çünki Olya çox böyük həvəslə məşğul olmuş və bacısının tapşırıqlarını vaxtında, səliqə ilə icra etməyə çalışmışdır. Sonralar Olya xatirələrində yazırdı ki, Anyanın otağı ondan ötrü ilk sinif otağı olmuşdur.

Yaxud, ailənin ən kiçikləri olan Mityaya və Mariyaya göstərilən yardıma nəzər salaq. Bütün fənlər üzrə tapşırıqları, Mityanın və Mariyanın necə yerinə yetirdikləri ilə, əsasən, Olya məşğul olmuşdur. Olya gah birini, gah da digərini danışdırmış, yazılarını nəzərdən keçirmiş, onlara lazımı istiqamət vermişdir. Kiçik qardaşı və bacısının məşğələlərinə Olyanın müntəzəm kömək etdiyini göstərən kifayət qədər izlər qalmışdır. Məsələn, Olyanın gündəliyində «Manya və Mitya ilə məşğul olmuşam», «Manyaya dərs vermişəm», «Səhər də, axşam da Manya ilə məşğul olmuşam» və s. qeydlər az deyildir.

Olqa İliniçna kiçik bacısının məktəbə hazırlanmasına da xeyli zəhmət çəkmişdir. Qarşılıqlı köməyin nəticəsidir ki, Manya gimnaziyanın birbaşa 2-ci sinfinə qəbul edilmişdir.

Məlumdur ki, Vladimir İliç ekstern yolu ilə imtahan verəndən və Olyanın vəfatından sonra anasının xatirinə Samaraya işə düzəlmişdir. Burada o, kiçik bacısı Manyaya təhsildə yaxından köməklik etmişdir. Məsələn, Manya coğrafiyadan xəritə çəkməli olur. Volodya hiss edir ki, bacısı tapşırığı başdansovdu yerinə yetirir. Volodya məyus-məyus bacısının işinə baxır və həssaslıqla deyir:

-İşi elə belə, yükü üstündən götürmək xatirinə deyil, həqiqətən yaxşı, özünün xoşuna gələn tərzdə icra etmək məsləhətdir.

Qardaşının müntəzəm köməkliliyi nəticəsiz qalmır: hər işi tələb olunduğu kimi səliqəli yerinə yetirmək Manyanın xarakter xüsusiyyətinə çevrilir.

Nəinki təlim sahəsində, həyatın digər sahələrində də Volodyanın köməyini Mariya İliniçna sonralar minnətdarlıq hissi ilə dönə-dönə xatırlamışdır. Mariya İliniçna, məsələn, «İnqilaba mənim yolum» adlı tərcümeyi-halında göstərirdi ki, uşaqlıq illərindən Vladimir İliçi bütün başqa qardaş və bacılarından artıq sevmiş, həyatımın bütün anlarında onun mənə böyük təsirini duymuşam.

Bədən tərbiyəsi və idmana böyük həvəsi olan Saşa və Volodya kiçik qardaş və bacılarını da bu sahəyə istiqamətləndirmişdir. Məsələn, sirk artistlərinin Simbirskdəki çıxışlarından sonra həyətdə düzəltdiyi iki metr hündürlüyündə kəndir üzərində hərəkət etməyi Volodya əvvəlcə özü öyrənmiş, sonra bacısı Olyanı da buna alısdırmışdır. Volodya ilə daha çox yaxınlıq edən Olya müstəqil oxumaq, verdiyi sözdən dönməmək, yalnız əla oxumaq kimi xüsusiyyətləri qardaşından öyrənmişdir.

Olya və Volodya bir-birinin gündəliyinə baxa-baxa, bir-birindən nümunə götürə-götürə oxumuş, hər ikisi gimnaziyanı eyni ildə, həm də qızıl medalla bitirmişdir.

Ulyanovlar ailəsində yalnız böyük uşaqlar balacalara deyil, yeri gəldikcə bu və ya digər cəhətdən balacalar da

böyük uşaqlara yardım əlini uzatmışlar. Məsələn, ali qız kurslarında oxuyarkən Anna İliniçna latın dilindən xeyli çətinlik çəkmişdir. Bu çətinliyi hiss edən Volodya, bacısından beş yaş kiçik olsa da, ona kömək etməyə hazır olduğunu bildirmişdir. Anna İliniçna qısa müddətdə Volodyanın köməyi ilə latın dilini kamil öyrənmişdir.

Anna İliniçna həmin illəri xatırlayaraq yazırdı: «...O, (Volodya – N.K.) hər şeydən əvvəl, dilin xüsusiyyətlərini və gözəlliklərini görməyi bacaran gənc bir dilçi idi.

Mənim də dilçiliyə meylim olduğundan, çox tezliklə ona heyran qaldım və Volodyanın şən, gülə-gülə keçirdiyi bu məşğələlər məni çox irəlilətdi».

Ulyanovlar ailəsində təlimlə əlaqədar olaraq uşaqların bir-birinə kömək etmələrinə valideynlər istiqamət vermişlər.

Valideynlərin bir-birindən öyrənməsi, bir-birinə kömək etməsi və qayğı göstərməsi gözəl nümunə kimi həmişə uşaqların gözü qarşısında olmuşdur. Valideynlərin bir-birini öyrətməsi və bir-birindən öyrənməsinin təməli isə hələ gənclik illərinə təsadüf edir.

İlk tanışlıqda İlya Nikolayeviç aydın şəkildə hiss etmişdir ki, xarici dilləri Mariya Aleksandrovnaya nisbətən çox zəif bilir. O, Mariya Aleksandrovnadan xahiş edir ki, xarici dilləri, xüsusən fransız dilini ona öyrətsin. Mariya Aleksandrovnna məmnuniyyətlə razılıq verir və böyük həvəslə xarici dilləri İlya Nikolayeviçə öyrətməyə başlayır.

Mariya Aleksandrovnna da öz növbəsində hiss edir ki, ümumi elmi fənlər sahəsində İlya Nikolayeviçdən çox-çox geridədir. Günlərin birində Mariya Aleksandrovnna öz fikir və arzusunu ona bildirir:

-İlya Nikolayeviç, siz də mənimlə məşğul olarsınız mı? Axı mən gimnaziya qurtarmamışam.

İlya Nikolayeviç də həvəslə razılıq verir. Xarici dil məşğələləri ümumi fənlər üzrə məşğələlərlə növbələşir. Gənc Mariya ümumi elmi biliklərlə yanaşı özü hiss etmədən Ulyanovun pedaqoji üslubunu da mənimsəməli olur. Gələcək valideynlər bir-birinin qeyri-rəsmi müəlliminə

çevrilir və onların qarşılıqlı «təlim alması» evlənəndən sonra da davam edir.

Ulyanovlar ailəsində valideynlərin bir-birinə münasibətini qarşılıqlı məhəbbət, hörmət, bir-birinə arxa olmaq, etibar etmək, bir-birinin zəhmətini yüngülləşdirmək, bir-birini izahsız başa düşmək kimi keyfiyyətlər səciyyələndirmişdir.

Uşaqlarına münasibətdə isə etibar etmək, həssaslıq, nəvaziş, müstəqilliyə və yaradıcılığa meydan açmaq, uşaq mənliyinə hörmət etmək kimi keyfiyyətlər valideynlərə xas olmuşdur.

Anna İliniçna sonralar xatırlayırdı: «Bizim ailəmiz çox səmimi, əlbir, yekdil olmuşdur., şüurun və xarakterin inkişafı üçün ailə mühiti və tərbiyə şəraiti olduqca münasib idi».

Məhz bu cür ailədə, əlbəttə, sərbəst nəfəs almaq, fərəhlə inkişaf etmək, öz qüvvəsinə inam hasil etmək, müstəqil düşünmək və yaratmaq, optimist olmaq, ətrafdakı çatışmazlıqlara, ədalətsizliklərə qarşı həssas və mübariz olmaq mümkün idi.

Ulyanovların uşaqları məhz bu cür mühitdən qidalanmış, onlar məhz bu cür çeşmədən həyat suyu içmiş, bu cür mənəvi mühitdə ətə-qana gəlmiş və pərvazlanmışlar.

Ulyanovlar arasında elmi fikir mübadiləsi müxtəlif istiqamətdə və müxtəlif məzmununda cərəyan etmişdir. Elmi fikirlərini bir-birinə bildirmək və məsləhətləşmək Ulyanovlar arasında adi qayda olmuşdur. Onlar bir-birindən ayrı düşəndə də, hətta xaricdə olanda da elmi məsləhətləşmə, kitab mübadiləsi dayandırılmamışdır. Məsələn, Vladimir İliçin mütaliə marağı dairəsini daim yadda saxlayan Mariya İliniçna 1903-cü il dekabrın 25-də Cenevrəyə yazdığı məktubda başqa məsələlərlə yanaşı oxuduğu kitablar barədə məlumat verməsini qardaşından xahiş etmiş və soruşmuşdur: «Bulqakovun «Materializmdən idealizmə» adlı yeni kitabını görmüsənmi? Bu kitab səni maraqlandırırımı?»

Ulyanovlardan biri həbsxanaya düşdükdə və ya sürgün olunduqda «azadlıqda» olan ailə üzvləri onu müvafiq kitablarla, jurnallarla və digər ədəbiyyatla müntəzəm təmin

etmişlər. Vladimir İliçin anası ilə, qardaş və bacıları ilə yazışmaları göstərir ki, o, Şuşenskoyedə sürgündə olarkən qohumları ədəbiyyat sarıdan onu korluq çəkməyə qoymamış, tez-tez kitab, jurnal və qəzet göndərmişlər. Buna görə də sürgündə olduğu üç il ərzində Vladimir İliç gərgin inqilabi fəaliyyətlə yanaşı elmi fəaliyyətlə də məşğul olmaq imkanı qazanmışdır. O, həmin dövr ərzində otuza yaxın əsər yazmışdır.

Vladimir İliçin elmi yaradıcılığında ailə üzvlərinin köməyi onu yalnız ədəbiyyatla təmin etməkdən ibarət olmamışdır; Vladimir İliçin sürgündə yazdığı əsərlərin çapının təşkilinə, korrektə olunmasına da xeyli zəhmət çəkilmişdir. Mariya Aleksandrovna sevimli oğlunun hətta elmi fəaliyyətinin təfərrüatına nüfuz etməyə çalışmış, öyrənə bilmişdir ki, Vladimir İliç təftişçilərə, «iqtisadçılara», prokopoviçlərə, kuskovlara qarşı çıxış etmiş, onların daşını daş üstündə qoymamışdır.

Ulyanovlar arasında balacalıqdan başlayan qarşılıqlı əlaqə onların elmi inkişafına qüvvətli kömək etmişdir: onlar bir-birinin elm, bilik çeşməsindən bəhrələnməmişlər.

Elmi sahədə uşaqlar yalnız bir-biri ilə məsləhətləşməmişlər, onlar analarına da müraciət etmişlər. Xüsusən düzgün tərcümədə Mariya Aleksandrovna uşaqlarının etibarlı məsləhətçisi olmuşdur. Bir misal gətirək. Anasının təkidi ilə Samaraya gələn Vladimir İliç «Kommunist Partiyasının manifesti»ni tərcümə etməyə başlayır. Son səhifəni tərcümə edən zaman kiçik qardaşı Mitya Vladimir İliçin iş stoluna yaxınlaşır. O, axırıncı səhifədəki son cümləni oxuyur: «Proletariyer aller lender, Fereyniqət ayes!». Mitya oxuyan kimi həmin fikri bərkədən tərcümə edir: «Bütün ölkələrin proletarları, toplaşın!» Vladimir İliç çevrilib etirazını bildirir:

-Keyr, «toplaşın» yox, «birləşin».

Mitya əlavə edir ki, mənası birdir. Vladimir İliç izahat verməli olur:

-Toplaşmaq bir yerə yığılmaq deməkdir; birləşmək isə vahid halda əlaqə yaratmağı nəzərdə tutur. Marks

birdləşməyi deyil, toplaşmağı nəzərdə tutsaydı alman dilindəki «ferbinden» felini işlədərdi.

Fikrinin doğruluğunu yəqin etmək üçün Vladimir İliç anasına müraciət edir:

-Belə deyilmi, anacan?

Bayaqdan söhbətə diqqətlə qulaq asan Mariya Aleksandrovna izahatdan tamamilə razı qaldığını bildirir.

-Olduqca dəqiqdir!

Təkcə tərcümədə deyil, ana ilə, ümumiyyətlə məsləhətləşmək Ulyanovların xarakterinə xas olan xüsusiyyətlərdən biri olmuşdur.

Faktlar göstərir ki, Vladimir İliçlə Mariya Aleksandrovna arasında son dərəcə dərin elmi ünsiyyət olmuşdur. Məsələn, 1899-cu il sentyabrın 1-də Şuşenskoyedən Vladimir İliçin Mariya Aleksandrovna yazdığı məktubdan görünür ki, anasının göndərdiyi kitabı – Bernşteynin kitabını oğlu almış və Nadejda Konstantinova ilə birlikdə oxumuşdur. Vladimir İliç həmin kitab haqqında məktubda anasına yazır: «Nəzəri cəhətdən güman edilməyəcək dərəcədə zəifdir; başqalarının fikirlərinin təkrarıdır. Tənqid haqqında ibarətlərdir, ciddi və müstəqil tənqiddə heç cəhd də göstərilmişdir. Əməli cəhətdən opportunistdir (daha dəqiq desək fabianizmdir: Bernşteynin xeyli müddəalarının və fikirlərinin orejenalı Vebbovların son kitablarında), hüdudsuz və possibilizm, hər halda həm də qorxaq opportunistdir, çünki Bernşteyn proqrama bilavasitə toxunmaq istəmir. Onun iflasa uğradığına heç şübhə etmək olmaz».

Vladimir İliç elmi məsələlərdə, fikirlərini qardaş-bacıları ilə də bölüşdürmüşdür. Yazışmalardan görünür ki, onlar qardaşlıq və bacılıqdan daha çox ideya yoldaşı olmuşlar. Məsələn, Vladimir İliç marksizmin ideya düşmənlərinə öz münasibəti barədə qardaşı Dmitri İliç 1899-cu il iyunun 20-də yazdığı məktubda bildirirdi: «Ümumiyyətlə, mən marksizmdə ən yeni «tənqidi cərəyanın» və ya yeni kantçılığın (öz aramızdır, sosioloji qanunları iqtisadi qanunlardan ayırmağı doğuran) getdikcə daha cəsarətlə

düşməni oluram» (V.İ.Lenin. Polnoye sobranniye soçineniye, c. 55, səh. 168). Ulyanovların elmi əlaqələri əsər çapının təşkili sahəsində daha qabarıq özünü göstərmişdir. Vladimir elmi yarırdıcılıqla daha intensiv məşğul olduğundan, ailənin qalan üzvləri onun əsərlərinin çapa hazırlanmasında və çapının təşkilində yaxından iştirak etmişlər. Vladimir İliçin həbsxanada, sürgündə və ya xaricdə yazdığı əsərlərin çap edilməsində Ulyanovlar ailəsinin digər üzvlərinin də böyük zəhməti olmuşdur. Məsələn, 1909-cu ildə Vladimir İliçin Parisdən bacısı Anna İliniçnaya yazdığı işgüzar məktub belə başlayır: «Əziz Anyuta! 22-ci cildi, yığılmış cildi aldım. Orada səhv lap azdır. Onların siyahısını göndərirəm».

«Materializm və empiriokritisizm» adlı fəlsəfi əsərin çapının təşkili Vladimir İliçlə ailəsi arasındakı elmi əlaqələrin nə dərəcədə dərin köklər buraxdığını sezmək üçün kifayətdir. Məlumdur ki, Vladimir İliç həmin əsəri xaricdə yazmış və onun yeganə əlyazmasını Rusiyada Ulyanovlara çatdırmaq üçün ailəvi dostları olan V.A.Levitskiyə vermişdir. Levitski ələk çənməməsi və itməməsi üçün əlyazmasını bədəninə bintlə sarımışdır. Vərəqələr əzilməsin deyə Levitski vaqonda və tramvayda mümkün qədər ayaq üstündə dayanmışdır. Nəhayət, Levitski gəlib Mariya Aleksandrovnagilə çatır. Mariya Aleksandrovna xəstə olsada töhfə haqqında eşidəndə sevinci yerə-göyə sığmır, gümrahlaşır. Çünki Mariya Aleksandrovna və Anna İliniçna xeyli vaxt idi ki, nigaran idilər. Vladimir İliçdən aldıkları məktuba görə əlyazması çoxdan göndərilmişdi.

Xəstəliyinə baxmayaraq, Mariya Aleksandrovna da «Materializm və empiriokritisizm» əsərinin çapa hazırlanmasında, korrektura nüsxələrinin oxunmasında və səliqəyə salınmasında qızı Anna İliniçna kimi xeyli zəhmət çəkmişdi.

Həmin əsərlə əlaqədar olaraq Vladimir İliç 1908-ci il dekabrın 10-da anasına yazırdı: «5-ci fəslə daha bir neçə kiçik düzəlişlər göndərirəm. Çox xahiş edirəm korrekturaları vərəqbəvərəq göndərsiniz ki... mən baxa bilim» (V.İ.Lenin. Polnoye sobranniye soçineniye, c. 55, səh. 263).

Vladimir İliçin əsərlərinin çapında və nəşr olunmuş kitabların yayılmasında Dmitri İliç bacılarında və anasından geri qalmamışdır.

Vladimir İliç hələ Şuşenskoyədə sürgündə olan zaman yazdığı «Rusiyada kapitalizmin inkişafı» adlı əsərin çap olunmuş nüsxələrini alan kimi xüsusi siyahı hazırlayır və siyahı üzrə kitabın yayılmasını qardaşından xahiş edir. Dmitri İliç qardaşının bu xahişini də məmnuniyyətlə yerinə yetirir. Lakin Vladimir İliç xəbər tutur ki, sürgündə olan silahdaşlarından birinin – P.N. Lepeşinskinin ünvanına kitab çatmamışdır. Odur ki, Anna İliniçnaya yazdığı məktubda Vladimir İliç narahatlıqla soruşur: «Mitya mənim kitabımı siyahım üzrə hamıya göndərmişdirmi?» Bir qədər sonra kitab həmin ünvana çatır.

1894-1895-ci illərdən Vladimir İliçin məhkəm əqidəli köməkçisinə çevrilən Dmitri İliç «Xalq dostları» nədir və sosial demokratlara qarşı onlar necə mübarizə aparırlar?» adlı kitabın gizli çapında da fəal iştirak etmişdir.

Qardaş və bacılarının faydalı məsləhətləri ilə Vladimir İliç adətən, razılaşmışdır. Məsələn, «Rusiyada kapitalizmin inkişafı» adlı kitabın ilkin adlarından biri belə olmuşdur: «Rusiyada kapitalizmin inkişafı məsələsinə dair». Anna İliniçna təklif edirdi ki, «məsələsinə dair» ifadəsi atılsın.

Ulyanovlar arasında elmi əlaqələr ideya əlaqələri ilə qaynayıb qarışmışdır. Məsələn, Anna İliniçna ilə Aleksandr İliç ideyaca bir-birinə çox yaxın olmuşlar. Hər ikisi Peterburqda oxuyan zaman bir çox ictimai-siyasi tədbirlərdə birlikdə, çiyin-çiyinə iştirak etmişdir. Məsələn, Peterburqda Volkov qəbristanlığı qarşısında Dobrolyubova həsr olunmuş nümayişdə qardaşı Aleksandr ilə yanaşı gedən Anna İliniçna nümayişin zorla dağıdılmasından sonra çar hökumətinin əleyhinə qardaşının yazdığı vərəqələrin geniş yayılmasına yaxından köməklik göstərmişdir. Yaxud, çar III Aleksandra qəsdin hazırlanması zamanı Aleksandr İliç Vilnodan gizli məzmunə malik teleqram almalı olanda bacısı ilə danışmış, teleqramın Annanın ünvanına gələcəyini ona bildirmişdir. Bacısı məmnuniyyətlə razılıq vermiş və

teleqramı a l i b q a r d a ş ı n a ç a t d ı r m ı ş d ı r . A n n a İ l i n i ç n a m ə z m u n u n g i z l i o l d u ğ u n u b a ş a d ü ş m ü ş , l a k i n o n u n h a z ı r l a n a n q ə s d l ə ə l a q ə s i n i h i s s e t m ə m i ş d ı r .

Vladimir İliçlə qardaşı v ə b a c ı l a r ı a r a s ı n d a i d e y a ə l a q ə l ə r i d a h a m ö h k ə m o l m u ş d u r . O , a i l ə ü z v l ə r i a r a s ı n d a o l a n d a d a , h ə b s x a n a d a , s ü r g ü n d ə v ə x a r i c d ə o l a n d a d a ö z i d e y a l a r ı n ı q a r d a ş v ə b a c ı l a r ı n a b i l d i r m i ş , a d i h ə y a t m ə s ə l ə l ə r i b a r ə d ə o n l a r l a m ə s l ə h ə t l ə ş m i ş d ı r .

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1985, №4)

56. ULYANOVLAR ARASINDA MADDİ ƏLAQƏ VƏ ONUN TƏRBİYƏVİ ƏHƏMİYYƏTİ

Ulyanovların a r a s ı n d a q a r ş ı l ı q l ı ə l a q ə n i n m ü x t ə l i f f o r m a l a r ı v ə v a s i t ə l ə r i o l m u ş d u r .

Ulyanovlar qarşılıqlı ünsiyyətdə bir-birinə güclü təsir göstərmişlər. Lakin indiyədək Ulyanovlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin vasitələri və xüsusiyyətləri kifayət qədər öyrənilməmişdir. Halbuki Ulyanovlar arasında maddi, mənəvi, elmi v ə s i y a s i ə l a q ə l ə r i n t ə d q i q i o n l a r ı n ş ə x s i y y ə t i n ə x a s o l a n s a d ə l i k , s ə m i m i l i k , t ə v a z ö k a r l ı q , i n s a n p ə r v ə r l i k , q a y ğ ı - k e ş l i k , a l i c ə n a b l ı q , ə m ə k s e v ə r l i k , v ə t ə n p ə r v ə r l i k , b e y n ə l m i - l ə ç i l i k k i m i k e y f i y y ə t l ə r i n f o r m a l a ş m a s ı m e x a n i z m i n i b a ş a d ü ş m ə y ə k ö m ə k e d ə r .

Bu əlaqələrin öyrənilməsi və şərhinin tək cə tarixi deyil, həm də böyük əməli əhəmiyyəti vardır. Bu tükənməz mənbədən bütün müəllim v ə t ə r b i y ə ç i l ə r , v a l i d e y n l ə r b ə h r ə l ə n ə b i l ə r l ə r . Ulyanovlar arasında qarşılıqlı əlaqənin xarakteri, onun çoxcəhətliliyi və zənginliyi ilə yaxından tanış olduqda adamda marksizm klassiklərinin belə bir fikrinin həyatiliyinə inam daha da güclənir: «Fərdin əsl mənəvi zənginliyi tamamilə onun gerçək m ü n a s i b ə t l ə r i n i n z ə n ğ i n l i y i n d ə n a s ı l ı d ı r » (K . M a r k s v ə F . E n g e l s . G ə n c l ə r h a q q ı n d a , B a k ı , 1 9 7 7 , s ə h . 2 4 5) .

Biz burada Ulyanovlar arasında qarşılıqlı əlaqənin yalnız bir sahəsinə – maddi əlaqəyə toxunacağıq.

Ulyanovlar arasında maddi əlaqənin vasitələri az olmamışdır. Diqqəti onlardan ikisinə – kitab və pul mübadiləsinə cəlb etmək istərdik.

Kitab Ulyanovlar üçün ümumi inkişaf vasitəsi olmuş, onların yol yoldaşına, ən yaxın sirdaşına çevrilmişdir. Bir-birinə kitab göndərən və ya kitab verən Ulyanovlar yalnız hafizələrini müxtəlif sahələrə aid biliklərlə zənginləşdirməklə kifayətlənməmiş, kitabdan həyat hadisələrini daha dərinləndirən öyrənmək vasitəsi kimi də geniş istifadə etmişlər. Oxuduqları kitab haqqında fikir mübadiləsi Ulyanovlar üçün xarakterik olmuşdur. Məsələn, Dmitri İliç 1899-cu il aprelin 16-da böyük bacısı Anyaya göndərdiyi məktubunda oxuduğu kitablara dair öz mülahizələrini bildirmiş, o cümlədən yazmışdır: «Senkeçivin «Aydın sahillərdə» adlı əsərini oxudum; bu əsər elə bil ki, müəllifin «Planetsklərin ailələri» adlı əsərinin davamıdır...»

Kitab mübadiləsində Ulyanovlar bir-birinin zövqünü və marağını nəzərə almışlar. Məsələn, Peterburqda oxuyan Anya və Aleksandr bacıları Olyanın və Mariyanın musiqiyə göstərdikləri böyük marağı əsas götürərək imkan düşdükcə münasib notlar alıb onlara göndərmişlər. Bir qədərdən sonra Bestujev qadın kurslarında oxuyan Olyanın özü kiçik bacısının qayğısına qalmış, ondan ötrü notlar axtarıb tapmış və Manyaşanı sevindirmişdir. Olqa İliniçna anasına göndərdiyi məktubların birində notla əlaqədar yazırdı: «Mən bu gün Manyaşaya üçünə göndərdim. Qoy Haydın sonatasını öyrənsin. Əvvəlcə xoşuna gəlməsə də, hər halda məsləhət gör ki, atmasın; çünki o, yaxşı öyrənilməli əsərdir».

Olya anasına yazdığı məktubda evlərindəki notlar haqqında ətraflı məlumat verir və pianoda çalmaq qabiliyyətini təkmilləşdirmək üçün hansı notlar üzərində Manyanın daha çox işləməli olduğunu qeyd edir.

Ulyanovlar nəinki musiqi sahəsində, habelə ali məktəbə daxil olmaq üçün də bir-birinə kitab vasitəsi ilə köməklik göstərmişlər. Məsələn, Aleksandrın 1886-cı il fevralın 13-də bacısı Anyaya yazdığı məktubdan məlum olur ki, Anya bəzi kitabları və müəhazirə mətnlərini Simbirskə göndərməsini

ondan xahiş etmişdir. Aleksandr bacısının xahişini yerinə yetirmiş, lazım olan materialların hamısını taparaq ona yollamışdır.

Ulyanovların uşaqları kitab göndərməklə valideynlərini də tez-tez sevindirmişlər. Uşaqlar balaca olanda valideynləri onlara kitab alar, jurnallara abunə yazdırardılar. Böyüyəndən sonra isə övladlar bu qayğıni öz ata və analarına göstərmişlər. Məsələn, Aleksandr Peterburqda oxuyan zaman elmi və inqilabi fəaliyyətə başı nə qədər çox qarışmış olsa da, bacı və qardaşlarını unutmadığı kimi, valideynlərini də qətiyyənlə yaddan çıxarmamış, onlara tez-tez məktub yazaraq hərəsini bir cür sevindirməyə çalışmışdır. O, anasına göndərdiyi məktublarda birində yazırdı: «Atama «Riyazi sofizmlər» adlı kitabça göndərirəm: o, istəyirdi ki, belə bir kitabçası olsun. Məncə Volodya həmin kitabçadakı sofizmləri müstəqil araşdırsa, ona çox faydası olar.

O, göndərdiyim alman tərcümələrini alıbdırımı?

Xudahafiz, mehriban anacan, sənin A.U.».

Ulyanovların siyasi görüşlərinin formalaşmasında siyasi ədəbiyyatın böyük rolu olmuşdur. Qardaş və bacılar yalnız arzu etdikləri siyasi ədəbiyyat mübadiləsi ilə xüsusi məşğul olmamışlar. Onların hərəsi öz təşəbbüsü ilə münasib siyasi ədəbiyyatı əldə edən kimi çalışmışdır ki, həmin kitabdan digər qardaş və bacılar da faydalansınlar. Məsələn, Vladimir İliç Kokuşkin o kəndində sürgündə olarkən onu müvafiq siyasi kitablarla, əsasən, bacısı Olya təmin etmişdir. Olya bu cür kitabları Kazandan Kokuşkin o kəndinə göndərmişdir.

Ulyanovlardan hər hansı biri həbsxanada, xaricdə və ya Sibir sürgünündə olanda da kitablar ailə üzvlərini bir-birinə qırılmaz tellərlə bağlayan vasitələrdən birinə çevrilmişdir. Məhz bu cür məhkəmə və mənzum əlaqə şəraitində Vladimir İliç Sibir sürgünü illərində müvafiq siyasi kitablarla təchiz olunmuş və özündə orada bir çox əsərini yazmışdır. O, 1897-ci il dekabrın 10-da sürgündən bacısı Mariyaya yazdığı məktubda göstərirdi: «Manyasha,

noyabrın 24-də sənin yazdığın məktubu və Vyatsk quberniyasının «materialları»nı aldım».

1908-ci il yanvarın 14-də xarıcdən anasına yazdığı məktubda Vladimir İliç xahiş edirdi ki, III Dumanın protokollarını (stenoqrafik hesabatları, qanun layihələrini və s), bütün professional jurnalları, menşeviklərin yeni çapdan çıxan materiallarının hamısını ona göndərsin. Yaxud, 1916-cı il sentyabrın 20-də anasına yazdığı məktubunda Vladimir İliç ondan xahiş edirdi: «Oxuduğunuz qəzetləri həftədə bir dəfə mənə göndərin, çünki heç bir qəzet yoxdur».

O çalışırdı ki, Rusiyanın ictimai-siyasi həyatı barədə mümkün qədər müfəssəl və müntəzəm məlumat ala bilsin. Ümumiyyətlə, V.İ.Lenin, habelə evdən ayrı düşməyə məcbur olan digər ailə üzvləri kitab sarıdan, xüsusən siyasi mübarizə vasitəsi olan kitablardan korluq çəkməmişlər. Çünki ailənin azadlıqda olan digər üzvləri onu həmin xarakterli ədəbiyyatla təmin etməyə çalışmışlar. Məsələn, Dmitri İliç Moskvada Taqansk həbsxanasında saxlanan zaman – 1898-ci il aprelın 9-da anasına yazdığı məktubda kitab göndərdiyinə görə ona minnətdarlığını bildirmişdir: «Bayram üçün mənə göndərdiyiniz Qərbelin, Hüqonun, Meyerin kitablarını...aldım». Dmitri İliç həmin məktubunda əlavə oxumaq istədiyi kitabların adını da yazmış və tapıb göndərməsini anasından xahiş etmişdir.

Bu cür kitab mübadiləsi Ulyanovlar arasında müntəzəm xarakter daşımış, hətta inqilabdan sonra da, əlbəttə, başqa formada davam etmişdir.

Ulyanovlar arasında qarşılıqlı əlaqələri dərinləşdirən və onlarda xarakterin formalaşmasına təsir edən başqa vasitələr də olmuşdur. Bunlardan biri maddi yardımdır.

İnqilabdan əvvəlki digər ailələr kimi, Ulyanovlar ailəsi də maddi cəhətdən korluq çəkirdi. Lakin Ulyanovları dövrünün ailələrindən fərqləndirən müəyyən xüsusiyyətlər olmuşdur. Onlardan ikisinə diqqət cəlb etmək istərdik. Əvvəla, İlya Nikolayeviçin sağlığında ailə yalnız onun aylıq əmək haqqı ilə yaşamış, vəfat edəndən sonra isə təqaüdü

hesabına güzəran keçirmişdir. İkincisi, uşaqlar böyüyəndən sonra Ulyanovların inqilabi görüşlərinə görə ailənin, demək olar ki, heç bir üzvünə iş verilməmiş, bunun üçün də maddi cəhətdən daim ehtiyac içərisində yaşamışlar. Onlar xüsusi evlərdə dərslər demək, tərcüməçiliyə meyil göstərmək məcburiyyəti qarşısında qalmışlar. Bir-birinə qayğı, kömək uşaqlarda hamıya, o cümlədən ailəyə qayğı hissinin inkişafına təkan vermişdir. Məsələn, Ali Qadın kurslarında oxuyan zaman anasından müntəzəm yardım alan Olya ailəsinin maddi vəziyyətini azacıq da olsa yüngülləşdirməyə çalışaraq bir həkimin yanında müvəqqəti iş tapa bilmişdi. İş qurtarandan sonra həkimdən səkkiz manat əmək haqqı alan Olya anasına yazmışdır: «İndi mən varlanmışam».

Olqa İliniçna ailəyə yardım məqsədi ilə öz qüvvəsini tərcümə işində dərslər namışdır. O, məşhur İsveç yazıçısı Siqurun «Qaynana» və «Artıq gecdir» adlı hekayələrini rus dilinə tərcümə etmişdir. Lakin bir sıra səbəblərdən tərcüməçiliyini davam etdirə bilməmişdir. Olya 1891-ci il fevralın 4-də anasına yazdığı məktubda həmin səbəbləri belə izah edirdi: «İsveç kitablarını əldə etmək çətinidir, onları mağazadan almaq lazım gəlir; özləri də bahadır; orada tərcümə üçün yararlıları azdır; buna görə də bu cür cəhdlərdən əl çəkirəm».

Qeyd etmək lazımdır ki, Ulyanovların əlavə qazanc üçün əl atdıqları vasitələr – nə xüsusi evlərdə dərslər, nə tərcümə və qonorarlar onların maddi və mənəvi ehtiyaclarını qətiyyətlə ödəməmişdir. Ailə üzvlərinin tez-tez həbs olunması, sürgünə göndərilməsi, bəzilərinin xaricə getmək, orada yaşamaq məcburiyyəti qarşısında qalması onların onsuz da ağır olan vəziyyətini daha da pisləşdirmişdir.

Lakin maddi çətinliklərinə baxmayaraq Mariya Aleksandrovnə istisnasız olaraq uşaqlarının hamısına ali təhsil verməyə çalışmışdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, o zaman valideynlər ali təhsil üçün haqq verirdilər. Maddi imkanları olmayan valideynlərin övladları ali məktəblərdə oxumaq imkanından məhrum idilər. Hətta bu cür imkanı olanların bir çoxu belə təhsil haqqına görə uşaqlarını ali

təhsil almağa qoymurdu. Həyat yoldaşının vəfatından sonra onun təqaüdü ilə dolanan Mariya Aleksandrovnna tərəddüd etmədən Olyanın da institutda oxumasına razılıq vermişdi. Bununla əlaqədar onun imzaladığı iki sənəd diqqəti cəlb edir. Mariya Aleksandrovnadan alınmış birinci sənədin məzmunu belədir: «Mən, aşağıda imza atan, təsdiq edirəm ki, qızım Olqa İliniçna Ulyanovanın Ali Qadın kursuna daxil olmasına maneçiliyim yoxdur». İkinci sənəddə isə yazılmışdır: «Mən, aşağıda imza atan, təsdiq edirəm ki, Ali Qadın kursu nəzdindəki internatda dörd il ərzində qızım Olqa Ulyanovanı dolandırmaq üçün vəsaitim vardır». Ailənin, o cümlədən özünün siyasi vəziyyəti ilə əlaqədar olaraq Mariya İliniçna Rusiyada ali təhsil almaq imkanından məhrum idi. Buna görə də Mariya Aleksandrovnanın bir cə imkan qalırdı: sonbeşik qızına da ali təhsil vermək üçün onu xaricə göndərmək. Nəhayət, o, bir təhər pul düzəldib qızı Mariyanı Brüsselə göndərməyə nail olur. Bir qədər sonra qızına (habelə anasına da) məlum olur ki, ümumi təhsil haqqından başqa, dinlədiyi mühazirələrin və praktik məşğələlərin də haqqını ödəməlidir.

Maddi ehtiyac içərisində yaşayıb təhsil alan Ulyanovlar əlavə çətinliklərə baxmayaraq, inqilabi fəaliyyətlə də ciddi məşğul olmuşlar. Məhz bu məqsəd naminə onlar az vəsait sərf etməmişlər. Xüsusən RSDFP-nin II qurultayından sonra siyasi məqsədlər üçün Ulyanovların pula ehtiyacları son dərəcə artmışdı. Həm xaricdə fəaliyyət göstərən Vladimir İliç və Nadejda Konstantinovna, həm də Rusiyada olan Ulyanovlar partiyanın fəaliyyətini daha da gücləndirməkdən, siyasi düşmənlər, o cümlədən menşeviklər üzərində qələbəni təmin etməkdən ötrü pul vəsaiti əldə etmək imkanları üzərində düşünürdülər.

RSDFP-nin II qurultayından sonra menşeviklər də iskraçılara – bolşeviklərə qarşı mübarizəni kəskinləşdirmişdilər. Belə bir şəraitdə xaricdəki iskraçıların pula ehtiyacları son dərəcə böyük idi. Vladimir İliçin razılığı ilə N.K.Krupskaya Rusiyaya – onsuz da ciddi maddi çətinliklər keçirən Ulyanovlara, ilk növbədə Anna İliniçnaya məktub yazmağa

məcbur olur. Məktubda göstərilirdi: «Bu saat son dərəcə çətin andır. Azlıq MO və MK... qarşı m übarizəyə qalxmışdır... istəyirlər ki, qurultayın q ərarlarını dəyişdirsinlər və hər şeyi istədikləri istiqamətə yönəlsinlər... Çarpışmadır, qoy çarpışma da olsun. Lakin bir qəpik də yoxdur. Haradan olur-olsun, tap və ya borc götür, hər bir qəpik qiymətlidir».

Vəziyyətin ağır olmasına baxmayaraq, Rusiyadakı Ulyanovlar xaricdəki iskraçıların dadına qismən də olsa çatmağa çalışırlar. 1903-cü il avqustun sonunda Dmitri İliç Kiyevə gedir. II qurultay haqqında Krijijanovskiyyə və digər yoldaşlara ətraflı məlumat verir; sonra isə partiya üçün zəruri olan pul vəsaiti dalınca düşür və müəyyən qədər pul düzəltməyə nail olur. Dmitri İliç həmin il sentyabrın 11-də Moskvadan «İskra» qəzetinin redaksiyasına onları sevindirə biləcək belə bir məlumat verir: «Əziz dostlar! Üçüncü gün sizə 500 manat göndərdim. Bu günlərdə Sizə başqa ünvana əlavə 1000 manat da göndərəcəyəm. Qorkidən üç min manat almışam...»

Ulyanovların b irgə əməyi, b irlikdə d üşünmələri v ə fəaliyyət göstərmələri, bir-birinə dayaq olmaları onlarda əsl kommunist şüurunun formalaşması m ənbələrindən birinə çevrilmişdir.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1985, №7)

57. ULYANOVLARIN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİNDƏ HUMANİZM

Ulyanovlar ailəsində u şaqlar bir-birinə x idmət etmək, bir-birinə qayğı göstərmək şəraitində böyümüşlər. Bu, ailədə bir ənənə şəklini almışdır. Ulyanovlarda qayğı h əyat tərzinin müxtəlif sahələrində özünü göstərmişdir. Məsələn, Dmitri İliç balacılıqda Volodyanın üzməyi öyrənməklə əlaqədar ona göstərdiyi qayğıları xatırlayaraq Volodyanın üzməyi üç məşğələdə ona necə öyrətdiyindən bəhs edir (Bax:

D.İ.Ulyanov. Oçerki raznix let. İzd-vo politliteraturı, 1974, səh. 37).

Bu və ya digər səbəb üzündən Ulyanovların ayrı düşdükləri vaxt bir-birinə g östərdikləri qayğı daha da güclənmişdir. Məsələn, 1898-ci ilin sentyabrından Mariya İliniçna Brüsseldə oxuyan zaman Rusiyada olan Ulyanovların hər biri onunla müntəzəm yazışmışdır. Mariya İliniçna hələ Brüsselə gəlmək ərafəsində – həmin il avqustun 2-də Vladimir İliç Şuşenskden anasına göndərdiyi məktubda yazmışdır: «Manyaşanın Brüsselə getmək planı, mənə, olduqca gözəldir. Ehtimal ki, İsveçrəyə nisbətən orada daha yaxşı oxumaq olar. Fransız dilinin öhdəsindən, güman ki, tez gələr. İqlim cəhətdən, deyirlər ki, ora yaxşıdır».

Qohumları Mariya İliniçnaya yalnız beş gün ərzində üç məktub yazmışdır: 1898-ci il oktyabrın 31-də Anya, noyabrın 1-də Dmitri İliç, noyabrın 4-də isə Mariya Aleksandrovna ətraflı məktubları ilə qərqlikdə olan Mariya İliniçnanı s evindirmişlər. Onlar yazdıqları məktublarda nəinki bir-birlərinə məlumat və məsləhətlər vermişlər, habelə zəruri olan şeylərdə köməklik də g östərmişlər. Məsələn, Dmitri İliç yuxarıda istinad etdiyimiz məktubunda Mariya İliniçnaya təkidlə təklif etmişdir: «Əgər sənə rus dilində təbiət elmlərinə aid hər hansı kitab lazım olsa yazarsan, alıb göndərəm...».

Ailədən aralanan kimi Olyaya qayğının necə artdığına müraciət edək. Bestujev qadın kurslarına təzəcə daxil olmuş Olqa İliniçna çalışmışdır ki, anası onunla əlaqədar narahat olmasın. O, anasının çəkdiyi qayğını mümkün qədər yüngülləşdirmək məqsədi ilə ona yazmışdır: «...Əziz anacan, sən bilirsən ki, mən çox şeyə laqeydəm; odur ki, sən nahaq yerə belə narahat olursan və harada, necə yaşayacağım barədə qayğı g östərsən. Harada yaşasam, yeyəcəyəm; yaxşı və ucuz yedirilən kurslarda da nahar edəcəyəm».

Ulyanovlar ailəsində valideynlərin bir-birinə qayğısı xüsusilə diqqəti cəlb edir.

Məlum olduğu kimi, İlya Nikolayeviç son dərəcə gərgin işlədiyindən evə h ə miş ə y o r ğ u n q a y ı d a r m ı ş . L a k i n ç a l ı ş a r m ı ş k i , y o r ğ u n l u ğ u e v d ə h i s s e d i l m ə s i n , h ə y a t y o l d a ş ı b u n d a n m ə y u s o l m a s ı n . M a r i y a A l e k s a n d r o v n a d a s ə h ə r d ə n a x ş a m a d ə k d a i m ə l i i ş d ə o l a r m ı ş . B u n a b a x m a y a r a q o , x ü s u s i q a y ğ ı g ö s t ə r i r m i ş k i , i ş d ə n y o r ğ u n g ə l ə n İ l y a N i k o l a y e v i ç i e v d ə h e ç n ə d a r ı x d ı r m a s ı n , ə s ə b i l ə ş d i r m ə s i n .

İlya Nikolayeviçin belə b i r x a s i y y ə t i v a r m ı ş ; o , ö z ü n ə a l ı n a n p a l t a r ı n i m d a ş o l u n c a g e y ə r m i ş . S o r u ş d u q d a k i , n ə ü ç ü n t ə z ə s i n i a l ı b g e y i n m i r , z a r a f a t l a d e y ə r m i ş : b ə d ə n i m ö z p a l t a r ı m a a l ı ş ı b d ı r ; t ə z ə s i n ə a l ı ş m a q o q ə d ə r d a a s a n d e y i l . M a r i y a A l e k s a n d r o v n a h ə y a t y o l d a ş ı m ı t ə z ə a y a q q a b ı v ə y a t ə z ə p a l t a r g e y m ə y ə , s a d ə c ə o l a r a q , m ə c b u r e d ə r m i ş .

Valideynlər arasında qarşılıqlı qayğı v ə h ö r m ə t u ş a q l a r ü ç ü n g ö z ə l n ü m u n ə o l m u ş d u r . M ə s ə l ə n , V l a d i m i r İ l i ç n ə i n k i i n q i l a b a q ə d ə r , h ə t t a S o v e t d ö v l ə t i n i n s ü k a n ı a r x a s ı n d a d a y a n a n d a b e l ə b a c ı v ə q a r d a ş l a r ı n ı n d a , h ə y a t y o l d a ş ı m ı n d a d a i m q a y ğ ı s ı n ı ç ə k m i ş d i r .

Nadejda Konstantinovna t e z - t e z s o y u q l a y a r m ı ş . V l a d i m i r İ l i ç b u n u n s ə b ə b i b a r ə d ə d ü ş ü n ü r v ə g ü m a n e d i r k i , X a l q M a a r i f K o m i s s a r l ı ğ ı n d a N a d e j d a K o n s t a n t i n o v n a n ı n o t a ğ ı i s t i o l u r , b i r d ə n - b i r ə s o y u q h a v a y a ç ı x ı r ; o , p i s g e y i n i r , b u n a g ö r ə d ə ö z ü n ü a s a n l ı q l a s o y u ğ a v e r i r . N a d e j d a K o n s t a n t i n o v n a y a V l a d i m i r İ l i ç i n b u c ü r q a y ğ ı n ü m u n ə l ə r i s a y s ı z - h e s a b s ı z d ı r .

Valideynlər b ü t ü n b a ş q a s a h ə l ə r d ə o l d u ğ u k i m i d i q q ə t l i l i k c ə h ə t d ə n d ə u ş a q l a r ı n a n ü m u n ə o l m u ş d u r . O q ə d ə r d ə s ə c i y y ə v i o l m a y a n b i r m i s a l g ö s t ə r ə k . M a r i y a A l e k s a n d r o v n a ə l t i k i ş m a ş ı n ı n d a n y a l n ı z u ş a q l a r m ə k t ə b d ə , İ l y a N i k o l a y e v i ç i s ə i ş d ə o l a n z a m a n i s t i f a d ə e t m i ş d i r . Ç ü n k i d i ş l ə r i y e y i l d i y i n d ə n m a ş ı n ı n t a q q ı l t ı s ı m ə n z i l i n b ü t ü n o t a q l a r ı n d a e ş i d i l i r m i ş .

Mariya Aleksandrovna məişət məsələlərindən tutmuş ə n c i d d i h ə y a t h a d i s ə l ə r i n ə , h ə t t a ö v l a d l a r ı n ı n i n q i l a b i f ə a l i y y ə t l ə r i n ə q ə d ə r t ə k c ə ö z ü n ü d e y i l , ö v l a d l a r ı n ı n h ə y a t ı n ı ö n p l a n a ç ə k m i ş , o n l a r ı n ə m i n - a m a n l ı ğ ı ü ç ü n ç a l ı ş m ı ş d ı r . M ə s ə l ə n , V l a d i m i r İ l i ç S t o k h o l m d a f ə a l i y y ə t g ö s t ə r ə n

zaman Mariya Aleksandrovna öz qızı Mariya ilə birlikdə oraya gedir, oğlunun fəaliyyəti ilə maraqlanır. «Asudə vaxt və səmərə» adlı cəmiyyətin binasında xarici fəhlələr qarşısında İliçin çıxışına ilk dəfə qulaq asır. Vladimir İliçin gözaçan, şüura yeni-yeni qida verən sözlərinin fəhlələri ruhlandırtdığını görən ananın qəlbi fərəh hissi ilə dolur. Həyatı düzgün dərk etməyi uşaqlarına balacalıqdan öyrədən ana oğluna qulaq asdıqca yəqin edir ki, böyük oğlunun müqəddəs ölümü ictimai irəliləyişdə bir cəhd idisə, indi bir neçə adam deyil, bütün zəhmət adamları ayağa qalxır, vahid güclü cəbhə yaradır. Vladimir İliç və digər uşaqları isə bu cəbhənin ön sıralarında addımlayırlar.

Mariya Aleksandrovna uşaqlarına qarşı nə qədər diqqətli olmuşdursa, övladları da anaya bir o qədər diqqət göstərmiş, halına yanmışdır.

Uşaqlar analarını sözsüz başa düşməyə, ona həmdəm olmağa, imkan düşdükcə analarını sevindirməyə çalışmışlar. Bu məqsədlə onlar hətta ad gününün qeyd olunmasından da istifadə etmişlər. Məsələn, Mariya Aleksandrovnanın 45 yaşının tamam olmasına, yəni 1880-ci il martın 6-na bir neçə gün qalmış Anya və Saşanın təşəbbüsü ilə uşaqlar sözü bir yerə qoyurlar ki, hərəsi anasına bir hədiyyə hazırlasın, onu ad günündə gözlənilmədən analarına təqdim etsinlər, o günə qədər isə siri a çmasınlar. Uşaqlar fəaliyyətə başlayırlar. Dərindən sonra hərə nəzərdə tutduğu hədiyyə üzərində işləyir: tikiş maşını, rəndə, mişar, iynə, sap, qayçı işlədüşür. Uşaqlar iki-bir, üç-bir xısın-xısın danışırlar. Nəhayət, martın 6-sı gəlib çatır. Saşa və Volodya döşəməni, özlərinin və bacılarının ayaqqabılarını təmizləyib parıldadırlar. Anya və Olya qardaşlarının köynəklərinin ağ yaxalıqlarını nışastalayıb səliqə ilə ütüləyirlər. Mitya oyuncaqları sahmana salır.

Axşam olur. Mariya Aleksandrovna və İlya Nikolayeviç həmişə olduğu kimi yemək otağına gəlib stolun arxasında əyləşirlər, uşaqların gəlişini gözləyirlər. Yuxarıdakı otaqlardan isə uşaqların tələsdikləri hiss olunur. Nəhayət, altısı da cüt-cüt pilləkənlərdən yemək otağına düşürlər:

irəlidə Manya və Mitya, sonra Olya və Volodya, axırda Anya və Saşa, hərəsi öz «sirrini» arxasında tutur. Mariya Aleksandrovna işin nə yerdə olduğunu daşa düşür; onun gözləri gülür, qaməti daha da düzəlir.

Anya irəli çıxıb bacıları və qardaşlarının ümumi fikrini ifadə edir:

-Əziz anamız, hamımız ad günün münasibətilə səni təbrik edirik. Arzumuz budur ki, sən həmişə sağlamsan, xoşbəxt olasan, həmişə üzün gülsün.

Ananın fərəhindən gözlərində yaş parıldayır, qəhərlənir və titrək səslə deyir:

-Sağ olun, mənim əzizlərim, sağ olun!

Anya üzünü ən kiçiyinə – Manyaşaya tutub – irəli, dur – deyir.

Manyasha cəld anasına sarı gəlir, özü bişirdiyi kiçik qoğalı nəlbəkiddə anasına uzadır: – bircə dadına bax, – deyir və anasının dizinin üstündə əyləşir.

Mariya Aleksandrovna qoğaldan bir tikə qoparıb deyir:

-Ah, necə də dadlıdır!

Mitya qabağa gəlir, əlindəki ünvanı anasına uzadır. Ana kiçik oğlunun söylədiyi çiçəklərə və heyvanlara baxır və yazdığı bu sözləri ucadan oxuyur: «Əziz anacan, təbrik edirəm!» Mariya Aleksandrovna ünvanı İlya Nikolayeviçə uzadıb əlavə edir:

-Bir bax, nə qədər də gözəl təbrikdir!

Olya öz əlləri ilə düzəltdiyi yasadığı anasının dizi üstünə qoyur. Mariya Aleksandrovna diqqətlə yasadığına baxır: yasadığın üstü çəmənliyi xatırladır. O, nəvazişlə deyir:

-Olduqca gözəl yasdıqdır. Əsl bahar çəmənliyidir!

Hədiyyələri təqdim etmək üçün növbə gözləyənlərin ürək döyüntüləri şiddətlənir və fikirləşirlər ki, görəsən, ananın xoşuna gələcəkmi. Növbə Volodyaya çatır. Volodya xüsusi məharətlə taxtadan düzəltdiyi sığırçın yuvasını döşəmənin üstünə qoyur və üzünü anasına tutaraq deyir:

-Əziz anacan, mən bu yuvanı sənənin pəncərəsinin qarşısında yerləşdirəcəyəm. Oraya sığırçınlar gələcək və sənə nəğmə oxuyacaqlar.

Mariya Aleksandrovnanın sevinci yerə-göyə sığmır:

-Nə qədər qəşəngdir. Uşaqlıqda mənim pəncərəmin qabağında belə bir yuva olmuşdur. O zamandan mən sığırçını olduqca çox sevirəm. Sağ ol, Volodyacan.

Növbə Saşanın olur. O, əlindəki kağızı a çır, kənarları bıçaqla haşiyələnmiş taxtanı çıxarıb anasına uzadır. Anası cəld dillənir:

-Bu ki üstündə çörək kəsmək üçündür. Məhz bundan məndə yox idi. Baxın, nə qədər də gözəl düzəldilib, üstündə bıçaq gəzdirməyə adəmənin heyfi gəlir. Mənonu saxlayacağam.

Nəhayət, Anya da öz «sirrini» a çır: yaxasına və qollarının ucuna şabalıdırəngdə manjet çəkilmiş sarı qoftanı anasına uzadır. Məlum olur ki, qoftanı Anya ilk zəhmət haqqına aldığı parçadan biçib tikmişdir. Mariya Aleksandrovnə köynəyi geyir, olduqca xoşuna gəlir, əynindən çıxartmaq istəmir.

Uşaqların altısı da stolun arxasında əyləşir. Bir başda Mariya Aleksandrovnə, digər başda isə İlya Nikolayeviç oturur. İlya Nikolayeviç bir neçə gün əvvəl ailəvi çəkdirdikləri şəkli cibindən çıxarıb deyir:

-Ananıza mənim də hədiyyəm vardır... Nə yaxşı bizim də anamız var. O, bizim hamımıza qayğı göstərir və hamımızı çox sevir. Gəlin, buna görə də ona sağ ol deyək; əlavə edək ki, biz də onu olduqca çox sevirik.

Uşaqlar çalışmışlar ki, analarını kədərləndirən heç bir şey olmasın. Anaya həssas olmaqla uşaqlar onun zəhmətini yüngülləşdirməyə, qaygılarını azaltmağa səy göstərmişlər. Məsələn, Mariya İliniçnə xaricdə olan zaman xəstələnir, apendisit ağrıları başlayır. Onu xəstəxanaya qoyurlar. Bacı və qardaş məktublaşma vasitəsilə məsləhətləşirlər ki, bunu analarına bildirməsinlər. Yalnız Mariyanın müalicəsindən və ayağa qalxmasından sonra bu barədə Mariya Aleksandrovnəyə məlumat verirlər.

Ulyanovlar bir-birinin ehtiyaclarını duymuş və bu ehtiyacları öz təşəbbüsləri əsasında ödəməyə çalışmışlar.

Ulyanovlar arasında qarşılıqlı diqqət hətta bir-birlərinə müraciətdə də özünü göstərmişdir. Həm kiçiklərin böyüklərə, həm də böyüklərin kiçiklərə müraciəti mülâyimlik, ehtiram və hörmətə əsaslanmışdır. Məsələn, Volodya ən kiçik bacısını iki-üç yaşlarında və bir qədər böyüyəndən sonra necə çağırırsa, son zamanlarda da eyni nəvazişlə ona müraciət etmişdir. Ulyanovlar arasında nəvazişli müraciətin dəfələrlə şahidi olmuş N. Veretennikov xatirələrində yazırdı: «Volodya hələ on yaşında ikən yaşına uyğun olmayan nəvazişlə, qayğı və oxşamaqla Kokuşkino kəndinə gətirilmiş iki yaşlı kiçik bacısını Manyuşa deyərək vurğunu son hecaya salardı. Sonralar isə o, Mariya İliniçnanı Manyuşa adlandırırdı» (N. Vereqennikov. Volodya Ulyanov. «Detskaya literatura» nəşriyyatı, 1965, səh. 39).

Ulyanovlar yaşa dolduqdan sonra, hətta Sovet hakimiyyətinin ilk illərində işləri başdan aşıanda da bir-birləri ilə ünsiyyəti davam etdirmiş, bir-birlərini qətiyyənlə unutmamış, bir-birlərinə daim qayğılı münasibət göstərmişlər.

Ulyanovlar ailəsinin bütün üzvləri özünə əsl mənada bərabər olmuşdur. Uşaqlar arasındakı münasibətlərdə çəkişmə və didişmə, bir-birinə göstəriş vermək, böyüklük etmək, küsüsmək halları balacalıqdan yad olmuşdur.

Qarşılıqlı köməyə, xidmətə, diqqət və qayğıya alışan uşaqlar sonrakı ağır illərdə sadəcə qardaş və bacı kimi deyil, ən yaxın sirdaş və məsləkdaş kimi bir-birinə dayaq olmuş, bir-birinə hörmət və ehtiram göstərmişlər.

Ulyanovlar bir-birinə, xüsusən valideynlərinə və erdiklərinə vədə daim əməl etmişlər. Bunu valideynə hörmət əlaməti kimi qiymətləndirmək yerinə düşərdi. Ulyanovlar ailəsində verilən sözə əməl edilməsi adi həyat məsələlərində də, ciddi ictimai məsələlərdə də özünü göstərmişdir.

Ulyanovların bir-birinə ehtiramına, xüsusən uşaqların valideynlərə hörmət göstərməsinə heç bir şərait mane ola bilməmişdir. Hətta məhkəmə prosesində də valideynə ehtiram yaddan çıxmamışdır. Məsələn, çara qəsdlə əlaqədar Aleksandr İliç mühakimə olunan zaman Mariya Aleksandrovnə məhkəmə salonuna daxil olur. O, müttəhimlər

kürsüsündə oturanlara nəzər salır və oğlunu görür. Ana və oğulun nəzərləri birləşir. Aleksandr İliç anasını görən kimi ayağa qalxır, salam əlaməti olaraq başını əyir və gülümsəyir. Hakim əlini zəngə uzadır, zəngi havada yellədir və kəskin səslə çıxır:

-Müttəhim Ulyanov, əyləşin!

Aleksandr İliç ayaq üstə dayanıb sakit, lakin qüssəli, eyni zamanda ruhlandırıcı və nəvaziş dolu nəzərlərlə anasına baxır və yalnız anası oturandan sonra öz yerinə əyləşir.

Anasına böyük hörmət və ehtiram göstərən Aleksandr İliç hətta ölüm ayağında ondan üzr istəməsini unutmamışdır. O, çox aydın şəkildə bilirdi ki, onun inqilabi fəaliyyəti, xüsusən qəsdə iştirakı ölümlə nəticələnə və anasının iztirablarını qat-qat artırma bilər. Həbs olunandan sonra anası ilə ilk görüşdə Aleksandr onun qarşısında diz çökmüş, anasının dizlərini qucaqlamış və onun faciəsinə səbəb olduğu üçün anasından üzr istəmiş, bağışlanmasını xahiş etmişdir.

Valideynlərə, o cümlədən anasına uşaqların ehtiramının kökləri nədədir? Balacalıqdan təbii olaraq baş qaldıran adi oğul məhəbbətindən əlavə, ləyaqətli bir şəxsiyyət olmaq etibarilə uşaqlar analarına məftun olmuş, onunla fəxr etmiş, özlərinin şəxsiyyət kimi formalaşmasında doğma analarının böyük rolu olduğunu dərk etmiş və qəlblərinin dərinliyində ona minnətdarlıq hissi bəsləmişlər.

Ulyanovlar arasında münasibətləri səciyyələndirən bəşəri xüsusiyyətlərdən biri də m e h r i b a n l ı q o l m u ş d u r . Bu xüsusiyyət həm uşaqların bir-birinə münasibətlərində, həm də onlarla valideynlər arasındakı münasibətlərdə dərin kök salmışdır. Valideynlər daim çalışmışlar ki, yaşca bir-birinə yaxın olan uşaqlar bir-birinə m e h r i b a n o l s u n , b i r - b i r i n ə u y u ş s u n l a r , A n y a v ə A l e k s a n d r b u c ə h ə t d ə n m ü s t ə s n a l ı q t ə ş k i l e t m ə m i ş d i r .

Mümkün qədər ananın qəlbini oxşamaq, ona nəvaziş göstərmək meyli Ulyanovların bütün uşaqlarına xas olmuşdur. Məsələn, təzəcə Peterburqa oxumağa gedən Olya anasına məktub yazıb soruşur: «Əziz anacan, necə yaşayırsınız? Axşamlar kimsə sənə bərkdən kitab oxuyurmu?..»

Yaxud öz məşğələləri barədə anasına məlumat verən Olya yazırdı: «Təəssüf ki, təhsil mənə baha başa gəlir, bütün qışı sizinlə görüşmək olmur; çarə qılmaq da mümkün deyil».

Olya İliniçna eyni nəvazişlə balaca bacısı və qardaşı haqqında uzaqdan qəlbi rıqqətə gətirən məhribanlıq göstərmiş, onların necə oxuduqları, boş vaxtlarını necə keçirdikləri ilə maraqlanmış, qardaşı Mityanın oynamağa yoldaş tapdığını sevinmişdir. O, kiçik bacısını anasından necə də həssaslıqla soruşmuşdur: «Mənim məhriban Maruseniçkam boş vaxtlarda nə ilə məşğul olur?»

Mariya da bacısı Olyaya eyni məhribanlıqla, eyni nəvazişlə müraciət etmişdir: «...Mənim əziz Lelkam, bərk-bərk səni öpürəm».

Eyni məktubda ananı bir dəfə deyil, dönə-dönə əzizləmək, məhribanlıq göstərmək halları az olmamışdır. Məsələn, Olya 1891-ci il yanvarın 14-də anasına yazdığı məktubu belə başlamışdır: «Mənim məhriban və əziz anam!» Həmin məktubu bu sözlərlə qurtarmışdır: «Səni bərk-bərk öpürəm, mənim əziz, məhriban anam! Sağlam ol!».

Validəylərinə Vladimir İliçin münasibəti də müstəsna məhribanlılığı ilə fərqlənmişdir. Vladimir İliç evdə də, həbsxanada da, sürgündə və ya xaricdə olanda da anasına qəlbi isidən məhriban söz və ifadələrlə müraciət etmişdir. O, yazdığı məktublarda da im anasının qəlbini belə oxşamışdır: «Anacan», «Əziz anacan...» Qardaş və bacılarına məktublarında isə Vladimir İliç təkid etmişdir: «Anamı qoruyun, onu tək qoymayın».

Ulyanovlar ailəsinə yaxın olan hər kəs Vladimir İliçin anasına məhribanlığını duymuş və ona qibtə etmişdir.

Ulyanovlar yalnız özlərinə qarşı məhriban olmamışlar. Onlar yoldaşlarına, ətrafdakılara da məhribanlıq və həssaslıq göstərmişlər. Vladimir İliç hətta uşaqlarla təmasda da eyni dərəcədə məhriban olmuş, onları da im sevindirər, ruhlandıra bilmişdir.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1986, №4)

58. ULYANOVLAR AİLƏSİNDƏ TƏRBIYƏ PRİNSİPLƏRİ

Dahi rəhbərimiz V.İ.Leninin böyüyüb boya-başa çatdığı ailə m ühiti – Ulyanovlar ailəsi böyük tərbiyə məktəbi olmuşdur. Bu ailənin zəngin tərbiyə vəsitələrindən və ənənələrindən gənc nəslin tərbiyəsində geniş istifadə etmək həmişə olduğu kimi bu gün də aktualdır. Təsadüfi deyildir ki, professor N.Kazımovun jurnalın 1984-1986-cı illərdəki nömrələrində Ulyanovlar ailəsi ilə bağlı dərc etdirdiyi silsilə məqalələr və sonralar buraxılmış kitab oxucuların böyük marağını səbəb olmuş, geniş əks-səda doğurmuşdur. Professor bu sahədə axtarışlarını davam etdirmiş və indiyədək tədqiqatçıların diqqətindən yayınan bir məsələyə Ulyanovlar ailəsində istifadə olunan tərbiyə prinsiplərinə aid silsilə məqalələr hazırlamışdır. Bu nömrədən həmin məqalələr dərc edirik.

Ulyanovlar ailəsində tərbiyə zamanı istifadə olunmuş prinsiplərin müəyyənləşdirilməsi və şərhitəkcə tarixi əhəmiyyət kəsb etmir. Bunun həm də müasir ailələr və valideynlər üçün, müəllimlər üçün əməli əhəmiyyəti böyükdür.

Ulyanovlar ailəsində valideynlərin əsaslandığıları tərbiyə prinsiplərinin sistem halında açılması sovet pedaqogikasını, xüsusən ailə tərbiyəsi nəzəriyyəsini xeyli zənginləşdirir.

Ailədə müəyyən qaydaların olması və onlara əməl edilməsi. Ulyanovlar ailəsində həyat tərzi s əciyyətləndirən cəhətlərdən biri evdə müəyyən qaydaların mövcudluğu olmuşdur. Ailədə müəyyənləşdirilən qaydalara ata və ananın ciddi riayət etdiyini görəndə Anya və Saşa da onlara əməl etmişlər. Ailədə qəbul edilmiş qaydalara sonra gələn uşaqların alışması o qədər də çətin olmamışdır.

Ulyanovlar ailəsində bir sıra qaydaların olması və onlara bütün ailə üzvləri tərəfindən əməl edilməsi vahid kollektiv kimi bu ailənin mütəşəkkilliyini xeyli gücləndirmişdir. Ailə üçün səciyyəvi olan qaydalardan bəzilərinin adını çəkək: alınacaq şeyin evdə əvvəlcədən bildirilməsi; alınan şey barədə evdə məlumat verilməsi; pulun qalığının

qaytarılması; evdən çıxanda qaydıılacaq vaxtın bildirilməsi (şifahi və ya yazılı); yeyəndən sonra qab-qacağın yığışdırılması; yuxudan qalxan kimi yatağın sahmana salınması; vəzifə ilə və ya təlimlə əlaqədar olan tapşırıqların icrasından sonra oynamaq və i.

Göründüyü kimi, Ulyanovlar ailəsi həyatının bütün sahələrinə aid qaydalar olmuşdur. Bu qaydalardan birinə – maaş alınması və xərclənməsi ilə əlaqədar ailədə müəyyənləşdirilmiş qaydaya nəzər salağ. Məlumdur ki, Ulyanovlar ailəsi İlya Nikolayeviçin maaşı ilə dolanmışdır. İlya Nikolayeviçin maaşı alan kimi Mariya Aleksandrovna verməsi ailədə bir qayda olmuşdur. Bazarlıqla, evin xərci ilə Mariya Aleksandrovnanın məşğul olması da qayda halına düşmüşdür. O, evə xərclənməli vəsaiti qabaqcadan diqqətlə ölçüb-biçmiş. Hətta müntəzəm xərc olunan sahələrə xüsusi zərflər ayırır və üstündə də adlarını yazarmış: «Mənzil haqqı üçün», «Odu üçün», «Faytonçu üçün», «Neft üçün», «Həştərxana – Fedosiya Nikolayevna üçün» və s.

Ailəni müvafiq qaydalara uyğun şəkildə dolandırmaq bacarığı Mariya Aleksandrovna bələdiyyədən formalaşmışdı. Hələ Kokuşkin o kəndində atasının himayəsində olan zaman ailə təsərrüfatı – toyuqlar, dirrik, bağ, biş-düş Mariya Aleksandrovna baxmışdır. Onun biş-düş qaydası belə olmuşdur: ərzağın lazım olan qədər alınması və bişirilməsi.

Ərzağın artıq saxlanması, xərcin lazım olandan çox bişirilməsi və buna görə də qalığın tullanması Mariya Aleksandrovna yad olmuşdur. İlya Nikolayeviçlə birgə həyat qurandan sonra Mariya Aleksandrovna həmin qaydaya daha ciddi əməl etmiş, çalışmışdır ki, ailədə israfçılığa yol verilməsin, qənaətçilik hökm sürsün. Məlumdur ki, ailənin həyatı sahəsində alma ağacları da olmuşdur. Onların arasında ən dadlı, ən ətirli alma sortu, «Qara ağac» adı ilə məşhurlaşmışdır. Mariya Aleksandrovnanın məsləhəti və təklifi ilə belə bir qayda müəyyənləşdirilir ki, ataları ezamiyyətdən qayıdana qədər uşaqlar həmin almalara toxunmasınlar.

Mariya Aleksandrovna təklifini uşaqlarına onunla əsaslandırır ki, ataları tez-tez ezamiyyətlərdə olduğundan səhhəti xeyli zəifləmişdir: – Çalışın ki, atanız o almadan daha çox yesin.

Gözəl görkəmi, xoş ətri və yaxşı dadı olan almalara baxdıqca uşaqlar dərib yemək istəyir, lakin analarının sözü, özlərinin vədi onları saxlayır, atalarının zəifləmiş bədəni gözləri qarşısında canlanır, onlar hər dəfə atalarının nəfinə öz nəfslərinə üstün gəlirlər.

Burada, əlbəttə, başlıca cəhət almanı yeməkdən, yaxud yeməməkdən ibarət deyildir. Başlıca cəhət uşaqların özlərini ələ almağı, hissələrinə, nəfsinə üstün gəlməyi, ataya sözdə deyil, əməldə qayğı göstərməyi bacarmalarında idi. Mariya Aleksandrovna isə məhz buna nail olurdu.

Ananın müəyyənləşdirdiyi qaydalara uşaqların sözsüz əməl etmələri qonşuların da diqqətini cəlb edir və onları heyretə gətirərmiş.

Ailədə bərqərar olmuş qaydalar Ulyanovların bütün uşaqları tərəfindən qəbul olunmuş və dönmədən yerinə yetirilmişdir. Müəyyən qaydaların mövcudluğu Ulyanovlar ailəsində tərbiyənin müvəffəqiyyətini təmin edən şərtlərdən biri olmuşdur.

Qaydalardan irəli gələn tələblər də uşaqların tərbiyəsində müəyyən rol oynamışdır.

Tələblərdə ardıcılığın və vahidliyin gözlənilməsi. Ulyanovlar ailəsində uşaqların tərbiyəsi zamanı valideynlərə müvəffəqiyyət qazandıran prinsiplərdən biri uşaqlar qarşısında müəyyən tələblər qoyulması, tələblərin yerinə yetirilməsi üzərində ciddi nəzarətin və valideynlər arasında rəy birliyinin təmin edilməsi olmuşdur.

Ailədə formalaşmış tələblərdən birinə nəzər salmaq; balacalar böyüklərə ehtiram göstərməli, güzəştə getməli, sözünə baxmalıdır; böyüklər də balacalara hörmət etməli, köməklik göstərməlidir. Bu tələbə uyğun olaraq, adətən, Saşa Volodyaya, Volodya isə kiçik qardaşı Mityaya tərbiyəvi təsir göstərmişdir.

Anna İliniçnanın xatirələrindən aydın olur ki, məsələn, Saşa və Volodya stol arxasında əyləşib şahmat oynayırlar. Bu ara anası Volodyanın icra etmədiyi işi ona xatırladır. Başlı şahmata qarışdığından Volodya anasına bir qədər etinasız cavab verir. Mariya Aleksandrovna mülayim səslə təkid edir. Volodya: – Yaxşı – deyir, lakin şahmatdan aralanmır.

Vəziyyətin gərginləşdiyini gören Saşa şahmatdan əlini çəkir və qəti şəkildə Volodyaya bildirir:

-Volodya, bu dəqiqə gedib anamın dediyinə əməl etməsən, səninlə oynamayacağam.

Saşanın sakit və qəti ahənglə dediyi söz Volodyanı ayağa qalxmağa vadar edir.

Mityanın oynamaqdan əl çəkə bilmədiyi və yatmağa vaxtında getmədiyi hallarda Volodya işə qayıtmışdır. Volodyanın da sözü balaca qardaşı Mitya üçün qanun olmuşdur.

Gətirilən misal və ona bənzər başqa faktlar göstərir ki, tələbin və ya qaydanın yerinə yetirilməsi üzərində valideynlərin nəzarət qoymaları da tərbiyə işində müvəffəqiyyətə xidmət etmişdir. Həm İlya Nikolayeviç, həm də Mariya Aleksandrovna uşaqlarının qarşısına qoyduqları tələblərin icrasında ardıcıl olmuşlar, onların heç biri tələbkarlıqda güzəştə getməmişdir. Məsələn, Mariya Aleksandrovna müşahidə edir ki, kiçik oğlu Mitya danışanda tələsir; o, tələsdiyindən bəzi sözləri axıradək aydın tələffüz etmir, hətta dili topuq çalmağa başlayır. Anası oğlunun qarşısında belə bir tələb qoyur: danışarkən tələsmə, aram-aram danış. Danışarkən Mitya həmin tələbi unutduqda anası xatırlatmağı yersiz hesab etməmişdir. Mitya əvvəlcə asta danışmağa başlamış, lakin bir andan sonra onun nitqi yenə sürətlənmişdir. Bu cür hallarda Mariya Aleksandrovna Mityanı saxlamış və deyilən tələbə uyğun danışmasını təkid etmişdir. Tələbində ardıcılıq göstərən Mariya Aleksandrovna, nəhayət, uşağın aramla danışmasına və nitqindəki kəkələmə hallarının aradan qaldırılmasına nail olmuşdur.

Uşaqlara verilən tələblərdə valideynlər daim həmrəy olmuşlar. Birinin qoyduğu tələbi digəri müdafiə etmişdir. Tərbiyə işində onlar vahid cəbhə yarada bilməmişlər. Bu və ya digər məsələ ilə əlaqədar aralarında fikir ayrılığı olan hallarda valideynlər bunu özləri birlikdə, uşaqlardan kənar müzakirə etmişlər; uşaqların qarşısında bir-birini daim müdafiə etmişlər. Valideynlərinin tələblərində birliyin olduğunu uşaqlar da başa düşmüşlər. Buna görə də onlar yəqin etmişlər ki, atanın tələbindən anaya, ananın tələbindən isə ataya şikayət etməyin mənası yoxdur.

Deyənlərdən belə bir nəticə çıxarmaq düzgün olmazdı ki, valideynlər tərbiyə işində bir-birini kor-koranə müdafiə etmişlər. Əsla! Onlar uşaqların yalnız düzgün tərbiyəsinə xidmət göstərən tələblər irəli sürmüşlər, çalışmışlar ki, tələblərin faydalılığını uşaqları da başa düşsün, onlara müstəqil əməl etməyə alıssınlar.

Müstəqilliyin təmin edilməsi. Ulyanovlar ailəsində tətbiq edilən prinsiplərdən biri də uşaqların sərbəstliyi olmuşdur. Bu prinsip uşaq fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə etmişdir. Uşaqların oyunu bu cəhətdən müstəsnaqlıq təşkil etməmişdir. Oyun zamanı uşaqlara tam sərbəstlik verilmiş, valideynlər oyunda uşaqlarını heç bir cəhətdən məhdudlaşdırmamışlar. Uşaqlar istədikləri oyunla məşğul ola bilməmişlər. Adı vaxtlarda uşaqların səs-küy salmaları qadağan edilmişdirsə də, oyun, adətən, haylı-küylü keçmişdir. Onlar istədikləri qədər qaçmış, istədikləri qədər gülmüş və mübahisə etmişlər.

İlk baxışda həyat üçün təhlükəli görünən, lakin əslində uşaqların bədənini möhkəmləndirən, cəsarətliliyini, çevikliyini inkişaf etdirən oyunlara valideynlər məmnuniyyətlə razılıq vermişlər. Onlar çayda çimməklə, avar çəkməklə, hündür təpədən xizəkdə sürüşməklə əlaqədar oyunlardan uşaqlarını qətiyyənlə çəkəndirməmişlər, onlara yalnız ehtiyatlı olmağı məsləhət görmüşlər. Məsələn, hay-küylə, sevinc və fərəhlə müşayiət edilən «Brıkaska» adlı oyunda əjdahanın qaçması, tullanması, yıxılması və dərisinin soyulması

zamanı çığır-bağır nə qədər həddini aşsa da, Mariya Aleksandrovna uşaqlara müqavimət göstərməmişdir.

Ailədə uşaqların müstəqilliyinin təmin olunmasına Ulyanovlar böyük ictimai məna vermişlər. Valideynlər bilmişlər ki, sosial həyatda azadlıq uğrunda aparılan mübarizə uşaq şəxsiyyətinin ailədə azadlığı üzərində qurulur. Ailə həyatında şəxsiyyəti azad olan, sərbəst olan uşaq böyüyəndə də azadlığa, sərbəstliyə güclü meyl göstərir. Ulyanovlar ailəsində uşaqlar sərbəst böyümüşlər. Onların mənliyi ailədə məhdudlaşdırılmamışdır, onlarda insan ləyaqətinə valideynlər tərəfindən daim hörmət edilmişdir.

İlya Nikolayeviç də, Mariya Aleksandrovna da çalışmışlar ki, uşaqları lap kiçik yaşlarından elmi mühakimələr yürütməyə alışsınlar, ağıllı fikirlərini, hiss və həyəcanlarını həyatiləşdirmək üçün səy göstərsinlər, düzgün fikrin həyata keçirilməsi üçün lazım gələrsə mübarizə aparsınlar, mübarizədə güclərini sınısınlar ki, öz qüvvələrinə onlarda inam hissi formalaşsın.

Ailədə müstəqil böyüyən uşaqların hamısı fikir və hisslərini çəkinmədən valideynlərinə bildirmişlər. Uşaqlar yəqin etmişlər ki, tutarlı, ağıllı əsas gətirəndə atası da, anası da onların fikri və əməli ilə razılaşırlar. Məsələn, hələ gimnaziyada oxuyan zaman Volodya hiss edir ki, din insan azadlığının buxovudur. O, belə qərara gəlir ki, dindən tamamilə üz döndərsin, ateist olsun. Volodya xristian xaqını boynundan çıxarıb atır və fikrini atasına bildirir. İlya Nikolayeviç Volodyanı diqqətlə və son dərəcə soyuqqanlıqla dinlədikdən sonra deyir:

-Mənim əzizim, allaha inanmaq hər kəsin vicdan işidir. Hiss edirəm ki, səni indi mən əvvəlkindən də bərk sevməyə başladım. Bir gəl səni qucaqlayım!

Valideynlər ən təhlükəli görünən fikirlərdə də uşaqlarının azadlığı və müstəqilliyini məhdudlaşdırmamışlar. Bu cür hallarda öz razılıqlarını susmaqla ifadə etmişlər. Məsələn, Aleksandr İliç son dəfə tətilə gələn zaman atası ilə söhbətində mütləqiyyətə qarşı inqilabi mübarizə aparmağın zəruriliyi haqqında öz fikrini bildirəndə İlya Nikolayeviç

heç bir əsəbilik göstərməmiş, oğlunu fikrindən döndərmək üçün dəlillər gətirməmişdir, sakitcə oğluna qulaq asmaqla əslində onu inqilabi fəaliyyətə, ruhlandırılmışdır. Bu fikri Dmitri İliçin xatirələri də təsdiq edir.

Mariya Aleksandrovna da həyat yoldaşı kimi hərəkət etmişdir. Məsələn, qardaşı Aleksandrın narodovolçu kimi həbs edildiyini eşidən gimnazist Vladimir İliç anasına bildirir ki, bu cür yolla getmək lazım deyil, biz bu yolla getməyəcəyik.

Oğlunun asılmaq qorxusunu gören Mariya Aleksandrovna ikinci oğlunun da çox təhlükəli yol seçdiyinə narazılıq etməmişdir. Bu nadir təbiətli qadın həmin halda yalnız ana kimi deyil, bir vətəndaş kimi hərəkət etmiş və heç bir söz deməməklə oğlunun fikrinə şərək çıxdığını hiss etdirmişdir.

Ulyanovlar ailəsində uşaqların müstəqilliyinin, sərbəstliyinin təmin olunması onlarda şüurluluğu inkişaf etdirməklə bağlı olmuşdur.

Şüurluluğun təmin edilməsi. İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna uşaqları ilə rəftarında heç vaxt səslərini ucaltmamışlar, onların üstünə qışqırmamışlar, onlarla amiranə tərzdə danışmamışlar; deməmişlər ki, sən filan cür hərəkət etməlisən, çünki bunu mən tələb edirəm. Onlar bilmişlər ki, övladla münasibətdə əmr vermək, göstərişə əl atmaq, amirlik etmək uşaq şəxsiyyətini əziz, mənliyini məhdudlaşdırır, müstəqilliyini əlindən alır, düşünməyə imkan vermir.

Ulyanovlar ailəsində uşaq qarşısına tələb qoyarkən valideynlər həmişə şüura istinad etmişlər, verilən tapşırığın zəruriliyini başa salmağa, uşaqda inam yaratmağa çalışmışlar.

Valideynlər irəli sürdükləri tələblərin, qarşıya qoyduqları vəzifələrin, verdikləri tapşırıqların ədalətli olduğunu, zəruriliyini uşaqlar hər dəfə anladıqlarından, istər-istəməz onlarda belə bir hissiyyət yaranmışdır ki, valideynlərin tələbləri təxirə salınmadan yerinə yetirilməlidir.

Valideynlərin irəli sürdükləri tələblərin faydalı və ədalətli olduğuna dair uşaqlarda əmələ gələn inam tədricən ümumiləşərək valideynlərin ədalətli olduqları qənaətinə çevrilmişdir. Bununla yanaşı, uşaqları ilə münasibətdə

valideynlər özlərinin ədalətli olduqlarını şübhə altına almağa heç bir əsas verməmişlər. Belə bir şəraitdə təbii olaraq uşaq qarşısında qoyulan tələbi hədə-qorxu ilə, qışqırbağırla möhkəmlətməyə ehtiyac da qalmamışdır. Volodya ilə əlaqədar ikicə misal gətirək.

Volodya VII sinifdə oxuyarkən İlya Nikolayeviç eşidir ki, oğlu Por familiarlı müəllimi ələ salır. Fransız dilindən dərs deyən həmin müəllimin keçmişdə peşəsi aşbazlıq imiş. O, yaltaqlığı və məhdudluğu ilə fərqlənirmiş. Por Simbirsk mülkədarlarından birinin qızını alır və bunun hesabına qabağa gedir. Daim direktorun və inspektorun yan-yörəsində vurnuxaraq gözə girməyə çalışır. Volodya bu keyfiyyətlərinə görə həmin müəllimi ələ salmağa başlayır. İstehza mənbəyi olduğunu hiss edən müəllim təkid edir ki, Volodyanın gimnaziyada davranış qiyməti aşağı salınsın.

Əhvalatdan xəbər tutan İlya Nikolayeviç oğlunu cəzalandırmır, ona hədə-qorxu gəlmir, çağıraraq sakitcə söhbət edir, davranış qiymətinin aşağı salınmasının gələcək üçün pis nəticə verə biləcəyini ona başa salır. Ata oğlunun diqqətini ictimai məhiyyət kəsb edən daha ciddi cəhətə cəlb edir, göstərir ki, əvvəla, başqalarını ələ salan şəxs, birinci növbədə, özünü alçaldır; ikincisi, ələ salınan şəxsdən özünün üstün olduğunu başqalarına bildirmək istəyir; üçüncüsü, ələ salmaq istədiyi şəxsi alçaltmış olur. Həqiqətən mədəni və savadlı adam başqasını qətiyyənlə ələ salmaz.

Söhbətdən sonra Volodya atasına söz verir ki, insan şəxsiyyətini alçalda biləcək bu cür hərəkətlərə bir daha yol verməyəcəkdir. O, atasına verdiyi sözə ömrünün sonunadək sadıq qalmışdır (bax: «Vospominaniya rodnix o V.İ.Lenine» məcmuəsi, M., 1955, səh. 20).

Anna İliniçna xatırlayır ki, Volodyanın təqribən 16 yaş olan zaman papiros çəkməyə başladığını anası hiss edir. Mariya Adeksandrovna papirosun orqanizm üçün zərəri barədə Volodya ilə söhbət edir. Lakin söhbətin lazımı səmərə vermədiyini yəqin edən ana şüura təsirin başqa vasitəsinə əl atır. Volodyanın ictimai şüurunu hədəfə alır: papirosun yalnız şəxsi məsələ olmadığını, ailəyə də dəxli

olduğunu ona bildirir. Volodyanın diqqətini ailə büdcəsinə cəlb edir, ailənin yalnız təqaüdlə dolandığını, papirosun isə ailənin ümumi və əsası hesabına alındığını, yalnız şəxsi şıltaqlığa xidmət etdiyini Volodyanın nəzərinə çatdırır. Belə bir fikir zəminində papiros çəkməyə mənəvi hüququ olub-olmadığı barədə düşünməyi və müstəqil nəticə çıxarmağı ana oğluna məsləhət görür. (yenə orada, səh. 26).

Bu söhbət Volodyaya güclü təsir göstərir. O, anasına bildirir ki, papiros çəkməyə mənəvi hüququ yoxdur və buna görə də bir daha papiros çəkməyəcəkdir. Vladimir İliç ömrünün sonunadək həqiqətən damağına papiros almamışdır.

Ulyanovlar ailəsində tətbiq olunan şüurluluq prinsipi ilə əlaqədar belə bir qayda müəyyənləşdirilmişdir; elədiyin hərəkətin faydalı olduğunu yəqin et; «nə üçün filan cür deyil, məhz filan cür hərəkət etmək lazımdır?» sualının cavabı «belə edilib» şəklində deyil, «belə faydalıdır» kimi olmalıdır. Məsələn, nə üçün gün rejiminə hər bir uşaq əməl etməlidir? Ulyanovların uşaqları cavab verəmişlər ki, vaxt itgisinə imkan verməmək üçün, hər işi öz vaxtında görmək üçün!

Şüurluluq prinsipinə istinad olunmayan ailələrdə, əlbəttə, fiziki cəza tədbirlərinə geniş meydan vermək imkanı artır. Fiziki cəzanın və fiziki cəza ilə hədələməyin uşaq şəxsiyyətini əzdiyini və onun şüurundan daha çox bədənində təsir etdiyini yaxşı bilən İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna isə çalışmışlar ki, uşaq ailədə nəyə icazə verildiyinin və nəyə icazə verilmədiyinin səbəbini başa düşsün, uşağın davranışı şüurlu olsun.

Cəza tədbiri tərbiyəçidən, valideyndən o qədər də şüur, dərrakə tələb etmir. Uşağın şüurlu hərəkət etməsinə nail olmaq isə valideyndən böyük səy, xüsusi səriştəlik, güclü iradə, özüm, özünü ələ almağı bacarmaq tələb edir. Ulyanovlar tərbiyə işində son dərəcə çətin olan ikinci yolu seçmişlər.

İkinci yol sözlə əməlin üst-üstə düşməsinə də münasib şərait yaradır.

Sözlə əməlin bir-birinə uyğun gəlməsi. Ulyanovlar ailəsində sözlə əməlin, arzu ilə fəaliyyətin uzlaşmasına xüsusi

diqqət yetirilmişdir. Valideynlər çalışmışlar ki, uşaqlarının işi sözlərinə uyğun gəlsin. Onlar bu sahədə də müvəffəqiyyət qazana bilməmişlər: Ulyanovlardan hər birinin istək və arzusu fəaliyyətinə uyğun gəlmişdir. Övladlar valideynlərinin təsiri ilə çox erkən başa düşmüşlər ki, inkişaf üçün, faydalı adam olmaq üçün müəyyən istək və arzuya malik olmaq azdır, fəaliyyət göstərmək, təşəbbüsdə olmaq lazımdır. Uşaqlar üçün bu o demək idi ki, elmin və ya incəsənətin maraqlandıqları sahələrində öz qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün çalışmalı, səy göstərməli, mübarizə aparmalıdır.

Ulyanovların bütün uşaqları bu istiqamətdə kamilləşmişdir. Aleksandr İliç hələ gimnaziyada oxuyan zaman «cəmiyyət və dövlətə fayda vermək üçün nə tələb olunur» mövzusunda inşa yazarkən bildirmişdir ki, namuslu olmaq, təkidli əmək üçün adət, möhkəm xarakter, ağıl və bilik tələb olunur.

Aleksandrın qısa, lakin son dərəcə parlaq həyatı isbat etdi ki, o, həmin fikrinə tamamilə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərmişdir. Peterburq universitetinə təzəcə daxil olan Aleksandr İliç zoologiya və kimya sahəsində apardığı tədqiqatlar üçün qızıl medal almışdır. Bu müvəffəqiyyət təsadüfi deyildi. Çünki Aleksandr İliç hələ gimnaziyada oxuduğu illərdə fizikadan, kimya və biologiyadan biliklərini evdə üzəltiyi laboratoriyada apardığı təcrübələrlə dərinləşdirirdi.

Aleksandr İliçin xarakterini səciyyələndirərkən Dmitri İliç yazırdı: «Onun sözü ilə əməli arasında heç vaxt uyğunsuzluq olmamışdır, o, yalana və qorxaqlığa dözmürdü, həqiqəti və düzlüyü sevmən nadir adam idi» (D.İ.Ulyanov. Oçerki raznix let. «Politiceskaəliteratura» nəşriyyatı, 1974, səh. 28).

Uşaqların maraq göstərdikləri sahələrdə qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün valideynlər ailədə maksimum şərait yaratmağa çalışmışlar. Məsələn, uşaqların ədəbi yaradıcılığa meyl göstərdiyini yəqin edən valideynlər «Subbotnik» adlı jurnalın buraxılması barədə onların təklifinə məmnuniyyətlə razılıq vermişlər. Jurnalın hazırlanması və

buraxılması, yəni uşaqların arzusuna uyğun olaraq məqalə, şeir, hekayə, felyeton yazmaq, şarj, şarada tərtib etmək, karikatura çəkmək və jurnalistika ilə bağlı olan digər bacarıqların onlarda inkişafına xeyli kömək etmişdir.

Uşaqların arzuları ilə fəaliyyətləri arasında birliyin təmin olunmasına valideynlərin nümunəsi güclü təsir göstərmişdir. Məsələn, İlya Nikolayeviç qarşısına məqsəd qoymuşdur ki, zəhmət adamlarının balalarını savadlandırın, onların ağıllı, güclü olmalarına kömək etsin. Həm həyat yoldaşı, həm də uşaqları hər gün hiss etmişlər ki, İlya Nikolayeviç öz arzularının həyata keçirilməsi üçün görünməmiş enerji ilə işə girişmiş, yorulmağın nə demək olduğunu bilməmişdir. O, Simbirskə gələn kimi yarım il ərzində quberniyadakı bütün xalq məktəblərində olmuş, vəziyyəti öyrənmiş və bu məktəblərin işini yaxşılaşdırmaq üçün təkliflər hazırlayıb həyata keçirmişdir. İlya Nikolayeviç gündəlik əməli fəaliyyətində də, yazdığı məqalələrdə də, tərtib etdiyi hesabatlarda da, müəllimlər və kəndlilər qarşısındakı çıxışlarında da sübut etmişdir ki, sözünə sadıqdır, xalqını sevir, bütün qüvvəsini vətənin yüksəlməsinə sərf edir.

Xalq məktəblərinə qırılmaz tellərlə bağlı olan İlya Nikolayeviç getdikcə daha aydın şəkildə başa düşmüşdür ki, bu məktəblərə nəinki rəsmi idarələr, hətta kəndlərin xeyli hissəsi də qayğı göstərmir. O, təcrübədə yəqin etmişdir ki, kəndlilərin məktəbə rəğbət göstərməsinin dərəcəsi onların uşaqlarına bilavasitə məktəbin verdiyi faydadan, məktəbin faydası isə müəllimin şəxsi keyfiyyətlərindən və öz işini vicdanla aparmasından asılıdır. İlya Nikolayeviç bu fikri söyləmək və təbliğ etməklə kifayətlənməmişdir. O, həmin fikrin həyata keçirilməsi üçün əməli fəaliyyətini qat-qat gücləndirmiş, müəllimlərin kurslarını yaratmış, onların pedaqoji və metodik hazırlığını yüksəltməyə böyük zəhmət sərf etmişdir.

Ailə tərbiyəsi və şagirdlərin məktəb tərbiyəsi barədə İlya Nikolayeviçin söylədiyi fikirlər və tətbiq etdiyi üsullar da bir-birini tamamlamışdır. İntizam sahəsində onun fikirlərinə və əməlinə müraciət edək. Məsələn, yaxşı

şagirdlərin familiyalarının qırmızı kitaba, pislərinin familiyalarının isə qara kitaba yazıldığını; tənbel və şuluq şagirdlərin dərs zamanı ayaq üstündə, küncdə dizi üstündə saxlandığını, şagird ləyaqətini alçaldan digər üsulların tətbiq olunduğunu müşahidə edən İlya Nikolayeviç bu üsulların qüsurlu olduğunu isbat etmiş və onları istifadədən çıxarmağı məsləhət görmüşdür. Səciyyəvi cəhət burasındadır ki, İlya Nikolayeviçin ictimai tərbiyə ilə əlaqədar söylədiyi fikirlər ailəsində öz uşaqlarının tərbiyə təcrübəsinə də tam uyğun gəlmişdir.

Valideynlərinin sözü ilə əməlinin bir-birinə uyğun gəldiyini görənlər uşaqlar, əlbəttə, ailədə daha gümrəh, daha şən böyümüşlər, fikirləşdikləri kimi hərəkət etməyə çalışmışlar.

Ailədə həyat şənliyinin təmin edilməsi. Ulyanovlar ailəsində həyat tərzini səciyyələndirən xüsusiyyətlərdən biri həyat şənliyi olmuşdur. Ailədə daim hökm sürən həyat şənliyi uşaqların tərbiyəsində müvəffəqiyyət qazanmağın şərtlərindən biri hesab edilməlidir. Ulyanovlar ailəsində həyat şənliyini səciyyələndirən xüsusiyyətlər az deyildir. Bunlardan biri valideynlərin danışmaq tərzilə bağlıdır.

Valideynlərdən heç biri ailədə əsəbi vəziyyət keçirməmişdir. İlyi Nikolayeviç işdən nə qədər narahat, yorğun, nə qədər əsəbi gəlsə də, bunu ailədə hiss etdirməməyə çalışmışdır. Ailə qayğısı nə qədər çox olsa da, uşaqlar evdə nə qədər səs-küy salsalar da, Mariya Aleksandrovna tarazlığını qətiyyənlə itirməmişdir. Valideynlərin bir-biri ilə, onların uşaqlarla ünsiyyətində də daim mehribanlıq hökm sürmüşdür.

Ailədə həyat şənliyini səciyyələndirən ikinci cəhət məzəli əhvalatlara, lətifələrə, gülüşə güclü meyillə əlaqədar olmuşdur. Valideynlər, xüsusən İlya Nikolayeviç yumora, zarafata ailədə geniş yer vermişdir.

Musiqi və nəğmə sədalarının ailədə tez-tez ucalması, şeirlərin oxunması həyat şənliyinə qida verək amillərdən birinə çevrilmişdir. Həyat şənliyi ailəyə, onun bütün üzvlərinə, xüsusən uşaqlara gülüş və sevinc bəxş etmişdir.

Ulyanovlar ailəsində hökm sürən həyat şənliyinin dəfələrlə şahidi olan və İlya Nikolayeviçdən tez-tez məsləhət alan V.V.Kaşkadamova xatirələrində yazırdı: rəsmi, işgüzar söhbətlər qurtarır, bu söhbətlər direktorun otağı astanasından kənara çıxmır və biz sevinc dolu söhbət edə-edə yemək otağına yollanırdıq, bütün ailə oraya toplaşdı. İlya Nikolayeviç zarafat edir, məktəb haqqında gülməli əhvalatlar danışdı. Bu cür əhvalatları o, çox bilirdi. Hamı gülür, hamı şənlənirdi.

Bu dilbər ailədə hamı özünü rahat və xoşhal hiss etmişdir.

Ulyanovlar ailəsində həyat şənliyi bütün uşaqlara sirayət etmişdir: onların hamısı nəğmə oxumağı, şeir deməyi, rəqs etməyi, idmanla məşğul olmağı, gəzintiləri, zarafatı, gülməli əhvalatları ürəkdən sevmişlər.

Volodya ilə əlaqədar ikicə misal gətirək. Bir dəfə ailə Kokuşkinoda olan zaman Anna İliniçnanın yadına qaz əhvalatı düşür. O, xalası oğlu Kolyadan xahiş edir ki, əhvalatın necə olduğunu Volodyadan soruşsun. O zaman Volodyanın on yaş olarmış. Kolya xahişə əməl edir. Volodya həvəslə olmasa da, söyləyir ki, kitabxanadan qayıdarkən yolda bir dəstə qaza rast gəlir, onları acıqlandırır. Qazlar boğazlarını uzadaraq ona hücum çəkirlər. Hücum daha təkidli xarakter alanda o, yerə uzanıb ayaqları ilə özünü müdafiə edir. Kolya ona sual verir:

-Nə üçün ağacla müdafiə olunmurdun?

Volodya cavab verir ki, yaxınlıqda ağac yox idi. Bir də ki, bütün bunlar boş şeydir, axmaqlıqdır, həm də əhvalat təqribən iki il bundan əvvəl olmuşdur (bax: N. Veretennikov. Volodya Ulyanov. «Detskaya literatura» nəşriyyatı, M., 1957, səh. 167).

Uşaqlar nəinki bu cür məzəli əhvalatlardan, həm də yerində işlədilmiş sözlərdən zövq almışdır. Məsələn, Volodyanı tanıyan kəndlilər ona «zarafatçı oğlan», «məzəli oğlan» deyər çağırmışlar, Çünki Volodya adı sözlərdə, adı hadisələrdə də gülməli cəhətlər sezməyi və müvafiq şəkildə ifadə etməyi bacarmışdır. Məsələn, faytona oturub

Kokuşkino kəndinə gedərkən sürüçünün yanında əyləşməyi sevən Volodya onu elə hey güldürərmiş. Bir dəfə Volodya atların arıqlığına işara edərək demişdir:

-Yefim dayı, qamçı olaydı, atlar gedəydi.

Yaxud, sürüçünün tütün iylədiyini görəndə Volodya səbəbini soruşur. Sürücü bildirir ki, tütün tozu adamı asqırdır, beyin təmizlənir.

Bundan sonra düşünülməmiş deyilən fikir eşidən kimi həmin əhvalat Volodyanın yadına düşər və deyərmiş:

-Asqır, asqır ki, beynin təmizlənsin.

Ulyanovlar ailəsində həyat şəhliyinin gücünü, burada valideynlərin rolunu uşaqların özləri də sezməmiş və dəfələrlə etiraf etmişlər. Məsələn, Anna İliniçna xatirələrinin birində yazırdı: «Vladimir İliçin, onun qardaşları və bacılarının uşaqlığı işıqlı və xoşbəxt keçmişdir» (V.İ.Lenin haqqında xatirələr, c. I, M., 1968, səh. 21).

Ailədə həyat şəhliyinin təmin olunması uşaqların ailə həyatına qovuşdurulmasına, onların ailəyə qırılmaz tellərlə bağlanmasına böyük kömək göstərmişdir.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1989, №4)

59. ULYANOVLAR AİLƏSİNDƏ TƏRBIYƏNİN PRİNSİPLƏRİ

Uşaqların ailə həyatına qovuşdurulması. Valideynlər üçün aydın olmuşdur ki, uşaqların ailə həyatına qovuşdurulması onların tərbiyəsində müvəffəqiyyət qazanmağın şərtlərindən biridir. Buna görə də onlar uşaqları ailə həyatına, məişət əməyinə qoşmaq üçün kiçik imkanlardan da istifadə etməyə çalışmışlar. Ailənin bir evdən başqa evə köçməsinə götürək. Simbirskdə Ulyanovlar ailəsi Strelets küçəsindəki darısqal mənəzildən Moskva küçəsindəki mənəzilə köçməmişdən əvvəl valideynlər sözü bir yerə qoymuşlar ki, uşaqları da özləri ilə aparınsınlar və təzə binada otaqlardan necə istifadə etməyin lazım gəldiyini birlikdə müzakirə etsinlər. Onlar dedikləri kimi də edirlər: məsləhətləşirlər.

Belə qərara gəlirlər ki, İlya Nikolayeviçin işləməsi üçün ortadaki otaq ayrılınsın, yatması üçün ora çarpayı da qoyulsun, iri otaqlardan biri qonaq otağı adlandırılınsın və ora royal qoyulsun, həmin otaqda uşaqlar musiqi ilə məşğul olsunlar, lazım gələndə axşamlar orada nəğmə oxusunlar, rəqs etsinlər.

Söhbətin nə yerdə olduğunu görəndə Volodya və Olya bir ağızdan sevincək halda əlavə edirlər:

-Nəhayət, bizim də hay-küylü otağımız olacaq.

Otaqların ən böyüyü yemək üçün nəzərdə tutulur. Sözü bir yerə qoyurlar ki, uşaqlar bu otaqda həm də dərslərini hazırlasınlar. Olya hətta bir tələb də irəli sürür: bu, ən sakit otaq olmalıdır.

Mənzilin üst hissəsindəki kiçik otaqlar valideynlərin təklifi ilə uşaqlar üçün ayrılır.

Mariya Aleksandrovnanın məsləhəti ilə bu kiçik otaqlardan biri Anya üçün, digəri kolleksiyaları, herbariləri kolba və probirka şüşələri ilə birlikdə Saşa, üçüncü otaq isə balacalar üçün ayrılır.

Sonuncu təklif Volodyanın ürəyindən olmur. O, titrək səslə cəld dillənir:

Mən balacalarla yatacağam? Mariya Aleksandrovnə doqquz yaşlı Volodyaya baxır və xəyala dalır. Bu ara Saşa söhbətə qarışır:

-Məncə, Volodyanı bəyüklər sırasına keçirməyin vaxtıdır: ona da ayrıca otaq lazımdır. Mən onun pilləkənin başında yerləşdirilməsini təklif edirəm.

Təklif valideynlərin xoşuna gəlir:

-Tamamilə doğrudur, orada çarpayı da, stol da, kitab rəfi də var.

Volodya anasını hərarətlə qucaqlayır.

Anya da söhbətə müdaxilə edir:

-Yuxarıdakı otaqçılar bizə, qonaq otağı haylı-küylü oyunlara, yemək otağı məşğələlərə, bəs anam üçün?

-Narahat olmayın, nəzərdə tutulub: ön otaqda şirna qoyarıq, əla otaq alınar. Onun pəncərəsindən bağça yaxşı

görünür, siz oynayanda hər dəfə g özümün qabağında olarsınız.

Ailə həyatı ilə əlaqədar olan məsələlərin həllinə uşaqların cəlb olmalarının məsuliyyətini daha da artırır, ailəyə köməyi gücləndirir, vaxtın mənasız keçməsinin qarşısını alır, uşaqlarda qurub yaratmaq, daim məşğul olmaq əzminə qida verir. Məişət əməyinə, müxtəlif məşğələlərə, mütaliyəyə, faydalı əyləncələrə alışan uşaqlar darıxmağın nə olduğunu bilmirlər.

Ulyanovların uşaqları ilə Kokuşkinə kəndində birlikdə yaşamış xalası oğlu Kolya xatirələrində yazır ki, nə etmək, nə ilə məşğul olmaq sualına cavab tapa bilməyəndə biz darıxırdıq. Bu cür hallar isə Ulyanovlar arasında müşahidə edilmirdi. Onlar nə iləsə daim ciddi məşğul olurdu. Ulyanovlar olan yerdə darıxmırdıq.

Ailə həyatına qaynayıb-qarışan uşaqların məzəmmət etməyə, danlamağa ehtiyac da qalmamışdır. Ailə həyatının, məişət tərzinin valideynlər tərəfindən incəliklərinə qədər nəzərə alınması uşaqların ailə təsərrüfatında qayda-qanun yaradılmasına cəlb olunması, ailədə valideynlərlə uşaqların birgə əmək fəaliyyətlərinin təşkili təbii işində müvəffəqiyyət qazanmağa xeyli kömək etmişdir.

Ulyanovların müxtəlif növlü birgə fəaliyyətləri onların arasında ünsiyyətin güclənməsinə də səbəb olmuşdur.

Ailə üzvləri arasında faydalı ünsiyyətin yaradılması. Ulyanovlar ailəsində tərbiyə faktlarından görünür ki, uşaqları ilə valideynlərin daim ünsiyyətdə olması ailə tərbibəsinin əsasında duran prinsiplərdən biri olmuşdur. Valideynlərlə uşaqlar arasında normal ünsiyyət, sağlam münasibətlərin təşkili, uşaqları valideynlərə qırılmaz tellərlə bağlamışdır.

Məlumdur ki, İlya Nikolayeviçin uşaqlarla məşğul olmağa vaxtı az qalmış. Buna baxmayaraq, kiçik imkan düşən kimi o, özünü ailəyə, uşaqlara sərf etmişdir. O; ev tapşırıqlarının uşaqlar tərəfindən yerinə yetirilməsi vəziyyətinə göz qoymuş, onların elmi və ədəbi zövqlərinin, mütaliə bacarıqlarının formalaşmasına köməklik etmiş, uşaqlarının həm oyunlarında, həm də gəzintilərində fəal

iştirak etmişdir. İlya Nikolayeviç uşaqlarının suallarını heç vaxt cavabsız qoymamış, başa düşmədiklərini tükənməz səbrlə onlara izah etməkdən yorulmamışdır. Onun söhbətləri çox şirin olmuş və uşaqlar tərəfindən böyük maraqla dinlənilmişdir. Məhz bu cür keyfiyyətlərinə görədir ki, uşaqları İlya Nikolayeviçin yanında özlərini tam sərbəst, xoşbəxt hiss etmişlər.

İctimai-siyasi m özülərdə söhbətlər Ulyanovların ünsiyyətində mərkəzi yerlərdən birini tutmuşdur. Məsələn, II Aleksandrın öldürülməsi ilə əlaqədar İlya Nikolayeviç başda olmaqla Ulyanovlar ailəsində söhbət gedir. Ailədə hamı həyəcanlanır. Söhbətdə Volodya da iştirak edir. Bu zaman onun on bir yaşı varmış. Vladimir İliç xatırlayır ki, bu söhbətdən sonra bütün siyasi danışıqlara diqqətlə qulaq asmağa başlamışdır.

Uşaqları ilə Mariya Aleksandrovnanın da ünsiyyəti nümunəvi olmuşdur. O, bir ana kimi bütün uşaqlarının qəlbinə yol açır, onlarla səmimi söhbət edə, yeri gələndə onları əyləndirir, lap kiçik yaşlarından onların şəxsiyyətinə təsir göstərə bilmişdir. Məhz bu səbəbə görə də uşaqları ana ilə ünsiyyət saxlamağa həm ehtiyac hiss etmiş, həm də böyük meyl göstərmişlər. Mariya Aleksandrovna uşaqları ilə nəinki söhbət etməyi bacarmış, həm də nəğmə söyləməkdən, pianoda çalmaq və oxumaqdan, müxtəlif məzmunlu və formalı oyunlar təşkil etməkdən yorulmaq bilməmişdir. Bircə misal gətirək.

Mariya Aleksandrovna İlya Nikolayeviçə ərə gətirdiyi gündən xeyli vaxt keçsə də Astraxana – ərinin qohumları ilə getməyə macal tapmamışdı. Nəhayət, belə məsləhət olur ki, Mariya Aleksandrovna uşaqlarını – Anya və Saşanı götürüb Astraxana getsin. Mariya Aleksandrovna hazırlıq görür və bu imkandan ünsiyyəti gücləndirmək vasitəsi kimi istifadə edir. O, uşaqlarını psixoloji cəhətdən səfərə hazırlayır: «səfər» oyunu təşkil edir. Onun məsləhəti ilə uşaqlar stulların yeri və istiqamətini dəyişirlər. «Fayton» düzəldirlər. Saşa faytonçu, ana və Anya sərnəşin olur: Saşa

əlində qamçı qabaqda, ana ilə qızı arxada əyləşir. Saşa qamçını qaldırıb səsləyir:

-No! No-no-no!

Fayton «hərəkətə» başlayır. Ana isə dillənir:

-Budur, biz irəliləyirik, yol, ətrafdakı ağaclar isə elə bil arxaya qaçır, ağaclar, evlər arxada qalır... Biz qalın meşəyə daxil oluruq. Sıx ağacların arasından günəş şüaları yerə düşmür... Saşa, bir az bərk sür, yolumuz uzaqdır...

Mariya Aleksandrovna asta-asta Şubertin mahnılarından oxuyur... O, Astraxana çatana qədər yolu və onun kənarlarını təsvir edir, uşaqları bəbilərinin necə hərəkətlə qarşılayacağını söyləyir. Onlar deyəcəklər:

-Salam, Anya! Salam, Saşa! Xoş gəlmisiniz...

Göründüyü kimi, qarşıdakı səfər Mariya Aleksandrovna üçün nəinki uşaqları ilə, həm də İlya Nikolayeviçin qohumları ilə mehriban ünsiyyət yaratmaq vasitəsi olmuşdur.

Küllü miqdarda faktlar göstərir ki, İlya Nikolayeviç də, Mariya Aleksandrovna da uşaqları ilə ünsiyyətdə daim pedaqoji takt gözləmişlər. Onlar ünsiyyətdə elə söz işlətməmişlər, sözü elə tərzdə demişlər ki, söz və onun deyiliş tərzini uşaqların mənliliyinə toxunmasın, onların bilik və düşüncələrinin hələ məhdud olduğunu ön plana çəkib nəzərinə çatdırmasın. Məsələn, növbəti oturaq oyuna başlayarkən uşaqlardan biri təklif edir ki, «sinonimlər» oyunu ilə məşğul olsunlar. İlya Nikolayeviç ifadənin dəqiq olmadığını hiss edir və təklif irəli sürən uşağın qəlbinə toxunmamaq və həm də həqiqəti ifadə etmək məqsədi ilə əlavə edir:

-Nə olar! hərçənd bu oyun omonimlər adlandırılırsa daha dəqiq olar. İndi ki, bu ad möhkəmlənmişdir, razılaşmaq mümkündür.

Yaxud, oyuna bir qədər gecikən uşağın gecikdiyi ona xatırladılmır, oyun elə təşkil edilir ki, kimin gecikdiyi hiss olunsun. Məsələn, oyunlardan birinə Olya gecikir. İlya Nikolayeviç uşaqlara müraciət edir:

-Olyanın gecikdiyindən istifadə edərək onun tapması üçün cəld bir söz düşünün.

Uşaqlar «Polya» sözünü təklif edirlər...

Gətirilən faktlar göstərir ki, Ulyanovlar arasında ünsiyyəti səciyyələndirən cəhətlərdən biri səmimiyyət olmuşdur. Səmimilik həm valideynlər, həm uşaqlar, həm də valideynlərlə uşaqlar arasında hökm sürmüşdür.

Ailədə çoxcəhətli səmimilik mühitinin yaranmasında valideynlərin müstəsna rolu olmuşdur.

Ulyanovlar arasındakı səmimiyyəti bir sıra əlamətlər səciyyələndirmişdir: qarşılıqlı nəvaziş, hörmət, inam, etibar, qayğı.

Ulyanovlar ailəsinin təcrübəsi göstərir ki, ailə üzvləri arasında, birinci növbədə valideynlər arasında səmimiyyət olmasa uşaqların tərbiyəsini müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək mümkün deyildir. Uşaqlar arasında səmimiyyət yaratmaq üçün valideynlərin özləri arasında səmimilik təmin olunmalıdır.

İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna arasında səmimiyyətin bünövrəsi onların tanış olduqları ilk günlərdən qoyulmuşdur. Bir-biri ilə tanış olarkən İlya Nikolayeviçin 32, Mariya Aleksandrovnanın isə 28 yaşı olsa da, onlar evlənməkdə qətiyyətlə tələsməmişlər, bir-birini ətraflı öyrənmişlər. İlya Nikolayeviç müəyyən etmişdir ki, Mariya Aleksandrovna ağıllı, geniş məlumatlı, möhkəm iradəli, təmkinli, musiqi təbiətli, pedaqoji taktlı qızıdır. Mariya Aleksandrovna yəqin etmişdir ki, İlya Nikolayeviç son dərəcə sadə, dərin düşünən, cəsarətli fikir söyləyən, nəzakətli, işgüzar bir şəxsdir. Onlar qəlbən bir-birinə bağlanmış, bir-birinin söz və davranışından zövq almışlar. İlk günlərdən onların bir-birinə göstərdikləri mehribanlıq, nəvaziş gündən-günə, ildən-ildə daha da möhkəmlənmiş və dərinləşmişdir.

Valideynlərin bir-birinə göstərdiyi diqqət və qayğı, hörmət və məhəbbət tədricən uşaqlara da sirayət etmiş, onların valideynlərə, bir-birinə münasibətlərində mənəvi normaya çevrilmişdir.

Valideynlərin öz işi ilə uşaqlarını tanış etmələri. İlya Nikolayeviç işdən qayıdanda ezamiyyə zamanı öyrəndikləri məsələlər barəsində vaxtaşırı evdə məlumat vermişdir. O, kəndlilərin ağır vəziyyətindən, uşaqların biliyə can atmasında, məktəb binalarının və məllimlərin çatışmamasından tez-tez danışmışdır. İlya Nikolayeviç öz

fikir və hisslərini uşaqlarından gizlətməmişdir, kəndliləri həqiqi mənada savadlı görmək istədiyini, buna maneçilik törədən məmurlara, ruhanilərə, mələklərə nifrət bəslədiyini uşaqlarının nəzərinə çatdırmağa çalışmışdır.

İşi barədə müşahidələri haqqında, işlə əlaqədar hissləri və fikirlərinə dair uşaqlarına məlumat verən İlya Nikolayeviç bu cür söhbətlərə uşaqları ilə yalnız ünsiyyəti möhkəmləndirmək vasitəsi kimi baxmamışdır. O, daha uzaq məqsəd güdmüşdür. Əvvəla, İlya Nikolayeviç, görünür, istəməmişdir ki, uşaqlar da öz işləri, həyəcanları, fikir və planları haqqında ailəyə məlumat verməyə əl işsinlər. İkincisi, o çalışmışdır ki, uşaqlarında ictimai həyata, kəndlilərin məişətinə güclü maraq oyatsın.

İlya Nikolayeviç hətta imkan düşdükcə oğlanları Aleksandri və Volodyanı özü ilə məktəblərə aparmış, kəndlə, kəndlilərlə, kənd məktəbləri, şagirdləri və müəllimləri ilə bilavasitə tanış olmalarına imkan da yaratmışdır.

İşi haqqında uşaqlarla aparılan söhbət, kəndlilərin həyatı ilə bilavasitə tanışlıq, əlbəttə, məvcud ictimai-siyasi mühitdən uşaqların narazılığına, onlardan zəhmət adamlarına rəğbət, istismarçılara qarşı isə nifrət hissini yaranmasına səbəb olmaya bilməzdi.

Ulyanovların xatirələrindən görünür ki, övladları ilə İlya Nikolayeviçin ünsiyyəti onlarda ictimai süurun formalaşmasına güclü təsir göstərmişdir. Məsələn, işdən qayıdandan sonra atasının etdiyi söhbətləri xatırlayan Dmitri İliç yazırdı: «Yadımdadır, uşaq idim. Atam quberniyanı dolaşaraq qayıdanda bizə şagirdlər – kəndli balaları haqqında... saatlarla danışardı. Xalis məktəb haqqında olan bu söhbətlər kəndli uşaqlarının ümumi məişət şəraiti ilə, xalqın uzun sürən ehtiyacları ilə sıx şəkildə əlaqələndirilirdi. Bizim uşaqlıq fikrimiz bu istiqamətdə işlədikcə əvvəllər vətəndaşlıq motivi, sonralar isə hətta inqilabi motiv kəsb edirdi».

Ailədə müvəffəqiyyət və çətinliklərin aşkarlığı. Valideynlər çalışmışlar ki, uşaqları bir-birinin nailiyyətlərini də, nöqsanlarını da görə və etiraf edə bilsinlər. Bu pedaqoji tədbirin əhəmiyyətini valideynlər uşaqların kamilləşməsinə,

nöqsanlarını görüb öz qüvvələri ilə aradan qaldırmalarına, müvəffəqiyyətlərinə birlikdə sevinmələrinə kömək etməkdə görürlər. Buna görə də Ulyanovlar ailəsində xeyirxah gülüşlər, səmimi yumor şən həyatın ayrılmaz əlamətlərindən biri olmuşdur. Məsələn, günlərin birində Anya nöqsanları varsa, deməyini qardaşı Aleksandrdan xahiş edir. Aleksandr bir qədər fikirləşəndən sonra bildirir:

-Müəyyən ictimai əqidənin olmaması və xarakterdə bəzi qeyri-sabitlik.

Anya xatırlayırdı ki, Aleksandrın həmin fikri ona xeyli təsir göstərmiş, o, qardaşının qeyd etdiyi nöqsanı aradan qaldırmağa çalışmışdır.

Anyanın xatirələrindən o da aydın olur ki, böyük qardaşı Volodyanın xarakterində bəzi cəhətlər barədə də tənqidi fikir söyləmişdir. Qardaşı Volodyanın diqqətini yeniyetmə üçün səciyyəvi olan cəhətlərə, xüsusən adamı ələsalmağa, kəskin cavab verməyə meylli olduğuna cəlb etmişdir.

Ailədə buraxılan «Subbotnik» adlı jurnal uşaqlarda tənqidi fikrin inkişafına böyük kömək göstərmişdir. Jurnalda tənqid şöbəsi də olmuş və ona Anya rəhbərlik etmişdir. Əvvəllər valideynlər bu şöbənin işinə çox ehtiyatla yanaşmış, tənqid bölməsinin uşaqlar arasında narazılıq yaradacağından və nifaq salacağından, balacaların məqalə yazmaq həvəsini söndürə biləcəyindən ehtiyat etmişlər. Buna görə də onlar jurnalın hər nömrəsindən sonra tənqid olunan və tənqid edən uşaqlar arasında münasibətlərin xarakterinə xüsusi diqqət yetirmişlər. Valideynlər tədricən yəqin etmişlər ki, «Subbotnik»in tənqid şöbəsi uşaqları səfərbər edir, onlara böyük fayda verir.

Kiçik Olyanın şıltaqlığı, Mityanın həddən artıq çox danışması, Volodyanın coşqunluğu və s. cəhətlər jurnalda tənqid obyektinə olmuşdur.

Jurnalın nömrələrində tənqidin müxtəlif növlərindən: karikaturalardan, rəylərdən istifadə edilmişdir. Jurnalın hər nömrəsində tənqidin bu və ya digər növünün olması uşaqlara təsiri artırmışdır. Uşaqlar jurnalda bir ailə güzgüsü

kimi öz nöqsanlarını görmüş, bundan qətiyyənlə əsəbiləşməyərək nöqsanlarını aradan qaldırmağa çalışmışlar.

Uşaqlar bir-birinin nöqsanlarını görüb dedikləri kimi, yaxşı cəhətlərinə diqqət yetirib sevinməyi də bacarmışlar. Ailənin böyük oğlu Aleksandrda bu cəhət daha qabarıq özünü göstərmişdir. Ədaləti, obyektivliyi, xeyirxahlığı, nəzakətliyi, soyuqqanlılığı, yenilməzliyi Aleksandra böyük nüfuz qazandırmışdır. Bütün uşaqlar onun fikri ilə hesablaşmışlar.

Qardaş və bacılarının keyfiyyətlərini qiymətləndirərkən Aleksandr nələri əsas götürmüşdür? Bu suala onun özü belə cavab verirdi: «Adamı qiymətləndirərkən mən həmişə belə bir ölçünü əsas götürürəm: o, nə dərəcədə özündə müəyyən ictimai ideallar, şeylərin yeni, daha yaxşı qaydalarına dair ideal formalaşdırma bilmişdir. Onun inamı nə dərəcədə əsaslı və qətidir, onların həyata keçirilməsi üçün nə dərəcədə qətilik və fədakarlıq göstərir».

Ailədə tənqid və özünü tənqidə, tələbkarlığa alışan uşaqlar tədricən məktəblə, yoldaşları ilə, ictimai həyatla əlaqədar olan hadisələr haqqında cəsarətli fikir, tənqidi mülahizələr söyləməyə meyli göstərmişlər. Məsələn, VII sinifdə oxuyarkən məntiq üzrə növbəti tapşırığı Volodya necə olursa çox ürəksiz danışır. Müəllim – gimnaziyanın direktoru F.M.Kerenski səbəbini soruşanda Volodya fikrini cəsarətlə bildirir ki, məntiq dərsləri düzgün tənqiddə uyğun deyildir, onu ləngidir və dumanlandırır.

Volodya yoldaşlarının da nöqsanlarının üstündən keçməmişdir. Məsələn, günlərin birində Valodya yoldaşlıq etdiyi xalası oğlu Kolyadan İ.S.Turkenevin «Tüstü» adlı əsərini oxuyub-oxumadığını soruşur. Kolya oxuduğunu bildirir. Lakin Volodya onun səsinin ahəngindən hiss edir ki, doğru demir, buna görə daha bir qəliz sual verir.

-Bəs «Litvinov» povestini necə? Kolya bu dəfə cavab verir ki, oxumamışdır. Volodya sözdə onu dolaşdırır:

-Sən «Tüstü»nü oxumuş olsaydın bilərdin ki, Litvinov həmin povestin qəhrəmanıdır.

Bu Kolya üçün böyük dərs olur, güman edir ki, yalan danışdığına və az ədəbiyyat oxuduğuna görə xalası oğlu ilə əvvəlki kimi səmimi münasibətini davam etdirə bilməz.

N.İ. Veretennikov xatirələrində başqa bir epizod da gətirir. Kokuşkin o kəndinin ətrafında gəzən zaman yoldaşlarından kimsə qızılın qüdrətindən söhbət açır və əlavə edir ki, qızıla heç kəs əhəmiyyət verməsə, hamı yaxşı yaşayar. Bu fikri eşidən Volodya cəld əlavə edir:

-Əgər bütün tamaşaçılar eyni vaxtda birdən asqırsalar, güman ki divar da uçub dağıla bilərdi. Lakin buna necə nail olasan?

Bu cür qısa və dəqiq iradları ilə Volodya yoldaşlarının sadələvh fikirlərini alt-üst edərək həya məsələləri barədə onları daha ciddi, daha dərin düşünməyə və fikirlərini daha dəqiq ifadə etməyə meylləndirmişdir.

Ulyanovların digər uşaqları da ətrafda baş verən hadisələrə öz tənqidi münasibətlərini bildirmişlər. Onlar ağıllı, mehriban, xeyirxah adamlara böyük rəğbət göstərmiş, yalnız özünü düşünən, özündən bədgüman, təkəbbürlü, başiboş adamların qüsurlarına qarşı barışmaz olmuşlar. Məsələn, Olya Kazan musiqi məktəbinin həyatı barədə rəfiqəsi Şeirbaya yazmışdır: «Buradakı Mərinski məktəbinin bir qız müdavimi mənim xoşuma gəlir, o, musiqini çox sevir və vaxtı az olsa da ikinci ildir ki, oxuyur... O, sadədir, yəni təkəbbürlü, özü haqda bədgüman deyil...» Olyanın başqa məktublarından görünür ki, o, Ştral familiarlı qızla da, daim amansız mübahisəyə girişmişdir. Ştralin mülahizəsinə görə yoxsullar təhsildə başını sındırmalıdır, özü kimi qızlar isə vaxtını əyləncələrdə keçirməlidir. Olya rəfiqəsinin yanıldığını müxtəlif dəlillərlə isbat etməyə çalışmışdır. Göstərdiyimiz tutarlı pədaqoji prinsiplərə istinad etməklə valideynlər uşaqlarını olduqca nümunəvi tərbiyələndirib, böyük vətəndaş kimi yetişdirə bilmişlər.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1989, №7)

60. ULYANOVLAR AİLƏSİNDƏ TƏRBİYƏ PRİNSİPLƏRİ

Görülən işin cəmiyyət üçün faydasının dərk edilməsi. Valideynlər çalışmışlar ki, əməyin ictimai mahiyyətini, cəmiyyət üçün əhəmiyyətini uşaqlar hələ ailədə anlasınlar. Çünki belə bir şüur əməksevərliyin ən güclü stimulu olur.

Əməyin ictimai mahiyyətinin uşaqlar tərəfindən dərk olunması Ulyanovlar ailəsində məişət əməyinin əhəmiyyətini başa düşməkdən başlamışdır. Buna görə də uşaqlar öz əməklərinin nəticələrindən zövq ala bilmişlər. onlar düzəltdikləri əşyaların həm faydalı, həm də gözəl olmasına xüsusi diqqət yetirmişlər. böyük uşaqların kartondan, ağac qabığından, oduncaqdan düzəltdikləri oyuncaqlar balaca qardaş və bacılarının sevincinə səbəb olmuşdur. Düzəldilən əşyaların gözəlliyi, başqalarına gərəkliliyi uşaqları daha yaxşı işləməyə həvəsləndirmişdir. Valideynlərə isə məhz bu lazım idi: uşaqlar əməyinin başqaları üçün faydalı olduğunu yəqin etsinlər.

Həm İlya Nikolayeviç, həm də Mariya Aleksandrovna uşaqlarına belə bir fikir aşılamışlar ki, ailə və vətən qarşısında öz borclarını başa düşsünlər və borcun yerinə yetirilməsinə dönmədən xidmət etsinlər. uşaqların hamısı bu prinsipə əməl etməyə çalışmışdır. Onların hamısı öz borclarını xalqa xidmət etməkdə, xalqın sosial istismardan, ədalətsizlikdən azad olunmasında görmüşlər. Ulyanovların uşaqları həmin həqiqəti çox erkən, hələ gimnaziyada oxuyan zaman dərk etmiş və ona uyğun fəaliyyət göstərmişlər. Məsələn, Aleksandr İliç «Cəmiyyət və dövlətə faydalı olmaq üçün nə lazımdır» mövzusunda yazdığı gimnaziya inşasında öz fikrini aydın ifadə etmişdir: cəmiyyətin həqiqətən faydalı üzvü olmaq üçün təkidli əməyə o qədər alışmaq lazımdır ki, heç bir çətinlik və maneələr qarşısında, xarici mühitin törətdiyi çətinliklər qarşısında, öz nöqsanları və zəifliklərindən irəli gələn çətinliklər qarşısında aciz qalmayasan...Adamın cəmiyyətə verdiyi fayda

ümumiyyətlə biliyin dərəcəsindən, o cümlədən öz işini bilməkdən çox asılıdır.

Bütün bunlara görə Ulyanovların uşaqları balacalıqdan ictimai-faydalı işə, xalq yolunda təmənnəsiz fəaliyyətə can atmışlar. Məsələn, Ulyanovların böyük qızı Anna İliniçna Marinsk gimnaziyasını bitirəndən sonra Simbirsk məktəblərindən birində iki il pulsuz müəllim köməkçisi kimi işləmiş və gözəl pedaqoji qabiliyyətə malik olduğunu göstərmişdir.

Yaxud, Olqa İliniçna rəfiqəsi A.F.Şeirboya yazdığı məktublarından birində müəllimliyə meyl göstərən yoldaşları olmadığına təəssüfləndiyini bildirmişdir: «Mənə belə gəlir ki, bizim buraxılışdan (heç olmasa bizim sinifdən) heç kəs müəllimliyi xahiş etməmişdir.

Yadımdadır, deyirdim ki, imkan düşərsə, xalqa azacıq da olsa fayda verə bilsəydim, şad olardım. Sən bu arzuya necə baxırsan, sən özün bu işə meyl göstərirsənmi?»

Çox keçmir Aleksandr İliç öz xalqına fədakarlıqla xidmət nümunəsi göstərir, çara qəsd edir. Həbs zamanı anası ilə görüşəndə Mariya Aleksandrovnanın həyəcan keçirdiyini görəndə Aleksandr İliç məhz xalqa xidmət etmək prinsipini əsas tutduğunu bildirərək: «Axı, ailə qarşısında borcumdan əlavə, vətən qarşısında da borcum vardır!» – demişdir. Oğluna öyrətdiyi əqidənin onda möhkəm olduğunu yəqin edən Mariya Aleksandrovnada daha etiraz etməmişdir.

Görülən işin ictimai mahiyyətini uşaqların erkən yaşlarından dərk etmələrinə valideynlərin nümunəsi də təsir göstərmişdir. Valideynlərin canlı, gözəl nümunəsi uşaqların gözü qarşısında olmuşdur. Uşaqlar görmüşlər ki, məsələn, İlya Nikolayeviç sevdiyi müəllimlikdən daha geniş miqyaslı borca – xalqın savadlanmasına, Simbirsk quberniyasında rus və qeyri-rus millətlərin uşaqlarına savad verilməsini təşkil etməyə girişmiş, bu sahədə gecə-gündüz çalışmışdır. Uşaqlar onu da yəqin etmişlər ki, anaları öz borcunu övladlarını şən və firavan böyütməkdə, onların hamısına savad verməkdə, xalqa, vətənə daha qabil, daha bacarıqlı, daha hərəratli qulluq edəcək övladlar verməkdə görür.

Məsələn, Anna İliniçna atasını xatırlayarkən yazırdı ki, İlya Nikolayeviç başqaları kimi kor-koranə işləyən məmur deyildi, müəyyən əqidəsi olan ideyalı işçi idi, öz qüvvəsi və əməyini heç kəsdən əsirgəməyən son dərəcə fədakar xadim idi, öz ideali, öz borcu naminə fəaliyyət göstərən şəxs idi.

Deyilənlərdən aydın görmək olur ki, Ulyanovlar ailəsi ictimai ideallarla yaşayan vahid kollektivə çevrilmişdir, çünki ailə üzvləri arasında ictimai əhəmiyyət kəsb edən münasibətlər bərqərar olmuşdur.

Tərbiyənin müvəffəqiyyəti üçün ailədə müvafiq şəraitin yaradılması. Tərbiyə işinin müvəffəqiyyətli olması üçün valideynlər ailədə zəruri şərait yaratmağa çalışmışlar. Uşaqlarda əməksevərlik tərbiyəsini götürək. Valideynlərin hər ikisi üçün aydın idi ki, həm fiziki, həm də zehni əməklə uşaqların müntəzəm məşğul olmalarından ötrü ailədə müvafiq şərait yaratmaq lazımdır. Bu məqsədlə valideynlər uşaqların normal işləməsi üçün mənzildə müəyyən yer ayırmış, əyani vəsaitlər, hətta əmək alətləri də almışlar. Məsələn, Dmitri İliç Kokuşkino kəndində yaşadıkları otaqdan birini təsvir edərkən yazırdı ki, otağın küncündə dəzgah qoyulmuşdur. Divara bərkidilmiş taxtanın arxasına iskənə, balta, burğu keçirilmişdi. Dəzgahın dalında döşəmənin üstündə uzun rəndə və adi rəndə qoyulmuşdu. İlya Nikolayeviç kimi oğlanlarının da həmin alətlərdən istifadə etməyi bacarmaları qətiyyəti təsadüfi hesab edilə bilməz.

Məişət əməyində valideynlərin müntəzəm iştirak etmələri ailədə zəhmətkeşlik mühitinin yaranması səbəblərindən birinə çevrilmişdir. Məsələn, Ulyanovlar ailəsi Simbirskdə öz əsas evlərinə köçən kimi böyükdən tutmuş balacaya qədər hamı bacardığı abadlıq işinə qoşulmuşdur: onlar qocalmış alma ağaclarını kökündən çıxarıb cavanlarını əkməmiş, həyəti daşdan-kəsəkdən təmizləmişlər.

Günlərin birində həyətdə dülgər gəlir. Bağçada böyrü üstə yıxılmış palıd ağacının yoğun gövdəsini mişarla doğrayır. Uşaqların işləməsinə yeni imkan yaranır. Aleksandrın və Volodyanın da işə qoşulduğu və ustaya kömək etdiyini

görən İlya Nikolayeviç daha da məmnun olur. Mişarla yanaşı balta, rəndə, çəkic də işə düşür. Çox keçmir, ağır və yöndəmsiz olsa da on iki stul düzəldib ortalığa qoyurlar.

Böyük uşaqların əməksevərliyi balacalar üçün nümunə olmuşdur. Məcburiyyət qarşısında qalıb Simbirskdən keçəndə ev əşyalarının qablaşdırılmasında balacalar da gücləri çatan işlərlə məşğul olmuşlar. Mitya və Manyəşa məsələn, qırıla bilən qabları kağıza bükmüş, yerbəyer olmasına kömək etmişlər.

Müvafiq kitab və jurnalların alınması ailədə tərbiyə işinin yüngülləşdirməyə xidmət etmişdir. Ailəyə daxil olan kitab və jurnallardan valideynlər də, uşaqlar da bəhrələnmişlər. valideynlərin abunə yazıldıqları «Rodnik» və «Detskoe çiteniya» adlı uşaq jurnallarında çap olunan «Bacarıqlı əllərə məsləhətlər» bölməsinin materiallarından onların övladları tez-tez istifadə etmişlər. məsələn, jurnalda verilmiş sxemə istinad edən Volodya qələm-bıçağı ilə ağac qabığından qayıq düzəldib kiçik bacısı Manyəşanı dəfələrlə sevindirmişdir. Yaxud, yenə Volodya jurnalda kiçik rəsm üzrə balta və mişarla ağacdan ayaqlıq düzəldib onunla yeriməkdən və uşaqları güldürməkdən doymamışdır.

Tərbiyənin əsasən fəaliyyət vasitəsilə aparılması. Faktlar göstərir ki, Ulyanovlar ailəsində tərbiyə uşaqların fəaliyyəti əsasında qurulmuşdur. Valideynlər ailədə uşaq fəaliyyətinin təşkilinə böyük məna vermişlər. istənilən əxlaqi keyfiyyətlərin uşaqlara aşılmasında üstünlük öyüdnəsihətin deyil, uşaq fəaliyyətinin tərəfində olmuşdur. Məsələn, uşaqların sərbəst yeməsi və sərbəst geyinmələri, stolun açılması və yığılmasına kömək etmələri, qab-qacağın və paltarın yuyulmasına yardım göstərmələri, həyatıyanı sahədə gücləri çatan işlərlə məşğul olmaları və sair iş növləri Mariya Aleksandrovnanın əlində müstəqillik, işgüzarlıq, səliqəlilik, qayğıkeşlik kimi vacib keyfiyyətləri uşaqlara aşılmağın etibarlı vasitələri olmuşdur.

Bu istiqamətdə aparılan iş sayəsində uşaqlar balacalıqdan valideynlərinin zəhmətin yüngülləşdirməyə çalışmışlar. Valideynlərin, xüsusən Mariya Aleksandrovnanın rəhbərliyi

altında uşaqların kiçiklərə köməyinin təşkili də özünəxidmət vərdişlərinin onlarda erkən formalaşmasına yardım etmişdir.

Əl əməyi vərdişlərini, xüsusən hörmə, toxuma və tikmə vərdişlərini qızlarına məharətlə aşılayan Mariya Aleksandrovna istəmişdir ki, onlar geyim sahəsində həm özlərinə xidmət etməyi bacarsınlar, həm də ailə qurduqda uşaqların ehtiyaclarını ödəyə bilsinlər.

Ulyanovlar ailəsində uşaqların hamısı – oğlanlar da, qızlar da, əl əməyinin, demək olar ki, bütün növlərinin öhdəsindən gələ bilmişlər. Olqa İliniçnanın əli ilə toxunmuş divan üçün balıncı, yaxud Aleksandr İliçin mişarlayıb ağacdan düzəltdiyi çörək qabı Ulyanovsk şəhərindəki V.İ.Lenin muzeyində indi də saxlanılır.

Ailədə müxtəlif əl əməyinə alışan uşaqlar sonralar məhsuldar əməyə tez qoşulmuşlar. Məsələn, Şuşenskoyeyə sürgün zamanı Vladimir İliç Nadejda Konstantinovna ilə birlikdə imkan yaranan kimi kənd təsərrüfatı işləri ilə də məşğul olmuşlar.

Ulyanovlar ailəsində uşaq tərbiyəsi fəaliyyət əsasında qurulduğuna görə onların əməyi kollektiv xarakter daşmışdır. Ulyanovların böyükləri kimi kiçikləri də yəqin etmişlər ki, qayğıkeşliyin, həssaslığın, işgüzarlığın, hiss və fikirlər birliyinin, qabiliyyətlərin erkən formalaşması üçün birgə əmək, o cümlədən məişət əməyində ailə üzvlərinin hamısının iştirakı zəruridir.

Ulyanovlar ailəsinin üzvlərində formalaşan kollektivçilik keyfiyyətləri sonralar onların karına gəlmiş və gözəl adət halını almışdır. Təkcə onu demək kifayətdir ki, Vladimir İliçin elmi yaradıcılığında da, inqilabi fəaliyyətində də ailənin bütün üzvləri bu və ya digər şəkildə iştirak etmişlər.

Özünəxidmət fəaliyyətinin, xüsusən kollektiv əməyin təşkili üçün valideynlər ailənin bütün imkanlarından istifadə etməyə çalışmışlar. Mənzildə səliqə-səhman yaradılmasında, süfrənin açılması və yığılmasında, qabların yuyulmasında, ev əşyalarının və paltarların təmirində və s. sahələrdə uşaqların fəaliyyəti təşkil edilmişdir. Naharı götürərək.

Uşaqlardan biri stol açmış, digəri qab-qacaq gətirmiş, başqa biri samovar qaynatmış və s. Yaxud, həyatı sahədə fəaliyyətin təşkilinə nəzər salaq. Bağ-bostan işinə müstəsna maraq göstərən Mariya Aleksandrovna bu sahəyə də uşaqlarına maraq oyada bilmişdir. Nəticədə uşaqların hamısı bağ-bostan işində analarına kömək etmişdir: uşaqların biri quyudan su çıxarmış, biri suyu daşıyıb çəlləyə tökmüş, biri vedrə ilə ağaclara su vermiş, biri susəpənlə çiçəklərə su çiləmiş, biri ağacların dibini belləmişdir. Daim fəaliyyət göstərən uşaqlardan heç kəs heç zaman məişət əməyindən boyun qaçırmamışdır. Ulyanovların həyatı sahəsindəki müxtəlif ağaclar, kollar, güllər və çiçəklər, bostan və dirrik bitkiləri gözəl tərbiyə mühiti və fəaliyyət vasitəsi rolunu oynamışdır. Valideynlər, xüsusən Mariya Aleksandrovna həyatı sahədəki alma və gilə ağacları ilə, qırmızı moruq, smorodina kolları ilə, tərəvəz və səbzəvat bitkiləri ilə əlaqədar uşaqların müxtəlif növlü işini və müşahidələrini təşkil etmişlər. Valideynlər ona da nail olmuşlar ki, məişətdə hər uşağın əməyi yalnız özü üçün olmasın, hər birinin əməyi ailənin başqa üzvləri üçün, bütövlükdə ailə üçün, nəticə etibarilə ümumi üçün, xalq üçün faydalı olsun.

İlk baxışda yolka adama adı bir şey kimi görünür və tərbiyə işində uşaq fəaliyyətinin təşkilində onun gözəl imkanlara malik olduğu görünür. Lakin Mariya Aleksandrovna yolka şənliyinə hazırlıqda və bu şənliyin qeyd edilməsində tükənməz tərbiyəvi imkanların olduğunu bilmiş, uşaqlara əmək vərdislərinin, səmimiyyətin, qarşılıqlı yardım vərdislərinin, kollektivçiliyin aşılması üçün onun geniş imkanlarından bacarıqla istifadə etmişdir. Yolka ilə əlaqədar təəssüratlarını xatırlayarkən Anna İliniçna yazırdı: «Atam tez-tez ezamiyyətə getdiyi üçün biz vaxtımızı anamızla keçirirdik, kitab oxuyur, məşğul olur, yolka üçün karton və rəngli kağızdan nəşə düzəldirdik.

Bütün bəzək işləri ananın rəhbərliyi altında bizim əməyimizin məhsulu olduğundan, işə hələ yolkadan əvvəl başlayardıq və bu, bizim qış gecələrinin məzmununu təşkil

edərdi. Beləliklə, yolka bizdən ötrü pulla alınan oyuncaqlarla bəzədilmiş yad bir ağac deyil, bizim kollektiv əməyimizin məhsulu olurdu; hətta sonralar, o zaman heç bir əl işləri görməyən məktəbdə bu bəsit yaradıcılığa aludəçilik göstərərdik. Ümumi əmək həyatında o, müasir tərbiyədə böyük məna verilən şən, yaradıcı əməyə çevrilirdi...»

Özünü təhsil Ulyanovlar ailəsində fəaliyyətin başlıca növlərindən biri olmuşdur. İlya Nikolayeviçin nümunəsindən ilhamlanan uşaqlar da balacalıqdan başa düşmüşlər ki, dərin bilik mübarizə vasitəsidir, nümunəvi oxumaq xalq qarşısında öz borcunu ləyaqətlə yerinə yetirməkdir. Bu əqidəyə möhkəm sahib olan uşaqların hamısı təlim fəaliyyətində müstəsna müvəffəqiyyətlər qazana bilmişlər. Ulyanovlar ailəsində bütün uşaqların olduqca yaxşı oxumalarının başlıca sirri nədən ibarətdir sualına biz belə cavab verərdik: təlimə onların igidlik meydanı kimi, biliyə isə öz xalqına maksimum dərəcədə fayda vermək vasitəsi kimi baxmaları və buna görə də yorulmaq bilmədən fəaliyyət göstərmələri bu səbəblərdən biri olmuşdur.

Uşaqların tərbiyəsini fəaliyyətdə təşkil etmək, təlimə fəaliyyətin növü kimi baxmaq, biliyi mübarizə vasitəsi hesab etmək Ulyanovlar üçün təsadüfi hesab edilə bilməz. Onlar dövrün mütərəqqi ideyalarından da qidalanmışlar.

Ailə tərbiyəsini mütərəqqi və ictimai-siyasi ideyalara uyğun qurulması. İlya Nikolayeviç və Mariya Aleksandrovna mütərəqqi və ictimai-siyasi ideyalara uyğun qurulması. İlya Nikolayeviç və pedaqoq olsalar da, uşaqlarının tərbiyəsində dövrün ən qabaqcıl pedaqoji ideyalarına istinad etmişlər. valideynlər getdikcə daha aydın şəkildə başa düşmüşlər ki, qabaqcıl pedaqoji fikirlərlə qidalanmadan ailədə uşağın tərbiyəsini müvəffəqiyyətli təşkil etmək çox çətin olar. Həm ədəbiyyatbiyyatdan, həm də şəxsi həyat müşahidələrindən onlar üçün aydın olmuşdur ki, cəmiyyətdə ucalmaqdan ötrü şəxsi fəaliyyət qabiliyyət qədər zəruridir; uşaq nə qədər qabiliyyətli olsa da, şəxsi fəaliyyət göstərməyə balacalıqdan alışmazsa, sonralar nə təlimdə, nə də həyatda qabaqcıl ola bilər. bu həqiqəti Ulyanovlar ailəsində uşaqlar da başa

düşmüşlər. Məsələn, Anna İliniçna xatirələrinin birində Volodya ilə əlaqədar yazırdı: «Gözəl qabiliyyətindən əlavə işə ciddi və diqqətlə yanaşması da onun yaxşı şagird olmasına kömək edirdi»(V.İ.Lenin haqqında xatirələr. 1-ci cild, Azərneşr, Bakı, 1957, səh. 13).

İlya Nikolayeviç mütərəqqi pedaqoji ideyalarla çox erkən maraqlanmağa başlamışdır. O, hələ Astraxan şəhər gimnaziyasında oxuyan zaman üzünü görmədiyi Lobaçevskinin təsiri ilə pedaqoji işə, təlim-tərbiyə məsələlərinə böyük maraq göstərmişdir. Gimnaziyanın müəllimlərindən biri olan Stepanovun tövsiyəsi ilə gənc İlya «Kazanski vetnik»in köhnə nömrələrindən birində – 1832-ci il avqust nömrəsində Lobaçevskinin «Tərbiyənin başlıca məsələsi» adlı məqaləsini oxuyur, maraqlı həyat məsələlərini, xüsusən tərbiyə haqqında bir çox faydalı fikirləri öyrənir. Məqələdəki, məsələn, «Hər şeyi təkmilləşdirmək lazımdır», «İnsan iki yüz il yaşaya bilər», «İnsan ömrü savadsızlıq, biliksizlik, avamlıq ucundan gödəlir», «Gənclərin tərbiyəçisi kamil insan olmalıdır» kimi fikirlər gənc İlyanın şüurunda özünə əbədi yer tapır.

İlya Nikolayeviç bir müəllim kimi Maarif nazirliyinin jurnallarını da diqqətlə izləmişdir. Çünki orada mütərəqqi fikirlər yayan görkəmli pedaqoq K.D.Uşinskinin məqalələri tez-tez çap olunurdu. Həmin məqalələrində K.D.Uşinski maarif işində, təlim və tərbiyə işində xəlqilik ideyasını əsaslandırır, İngiltərə, Fransa, Almaniya məktəblərinin fəaliyyətini təhlil edirdi.

K.D.Uşinskinin fəaliyyəti, xüsusən onun əmək haqqındakı fikirləri İlya Nikolayeviçin ürəyindən olmuşdur: «Hava insanın fiziki sağlamlığı üçün zəruri olduğu kimi, əmək də onun mənəvi sağlamlığı üçün zəruridir».

İlya Nikolayeviç o zaman pedaqoji fikrin digər xadimlərinə də müraciət etmişdir. O, N.A.Dobrolyubovun geniş əhatəli fikirlərindən də bəhrələnmişdir. Məsələn, «Sovremennik» jurnalının 1858-ci il 10-cu nömrəsində məqaləsini oxuyan İlya Nikolayeviç dönə-dönə təkrar edərmis: «Cəmiyyətdə iki meyl: müftəxorluğa və zəhmətə

olan meyl hökm sürür». O, Dobrolyubovun belə bir fikrini də öz dəftərinə köçürmüşdür: «Həqiqi təhsilli adamın gözündə aristokrat və demokrat yoxdur, boyarlar və təhkimli kəndlilər yoxdur..., yalnız zəhmət adamları və müftəxorlar vardır. Müftəxorların məhv edilməsi, əməyin yüksəldilməsi – tarixin daimi meyli, bax, belədir... Müftəxorluq heç yerdə yox olmamışdır, təhsilin və şüurun güclənməsi ilə o, hər yerdə azalır». İlya Nikolayeviç uşaqlarını vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edəndə fikrini də nəzərə almışdır. Dobrolyubov isə yazırdı ki, bu yaxınlaradək vətənpərvərlik vətəndə olan bütün yaxşı cəhətləri tərifləməkdən ibarət hesab edilirdi: hazırda vətənpərvər olmaq üçün bu, kifayət deyil, indi yaxşını tərifləməyə bizdə hələ mövcud olan bütün nöqsanları güzəştə getmədən pisləmə və aradan qaldırmaq da əlavə olunmuşdur. Etiraf etməmək olmaz ki, vətənpərvərliyin bu son istiqaməti daha çox əməli xarakter daşıyır, çünki bilavasitə həyatdan irəli gəlir və birbaşa işə doğru aparır, iradə enerjisi yaradır və diqqəti işin əsas mahiyyətinə yönəldir.

İlya Nikolayeviç də, Mariya Aleksandrovna da çalışmışlar ki, uşaqları dediyi kimi yüksək ideyalı, nəcib amallı, əsil vətənpərvərlər kimi boya-başa çatsınlar: nəinki dövrün nöqsanlarını yaxşı görsünlər, nəinki bu nöqsanları aydın şəkildə ifadə etsinlər, həm də onları aradan qaldırmaq üçün yollar axtarmağa və əməli fəaliyyət göstərməyə də başlasınlar.

Dobrolyubovun yaradıcılığında qəlbinə qida verən ən çox onun xalqın savadlanmasına çalışması olmuşdur.

İlya Nikolayeviç qabaqcıl pedaqoji ideyalarla yanaşı mütərəqqi təlim-tərbiyə təcrübəsi ilə də maraqlanmışdır. S.İ.Miropolskinin xalq məktəbləri üçün müəllimlər hazırlamaq məqsədi ilə bazar məktəbi açdığını öyrənəndə o, sevinmişdir. N.A.Korfun açdığı xalq məktəblərinin iş təcrübəsi barədə xəbər tutan İlya Nikolayeviç həmin məktəblərdəki təmizliyə, otaqlarının işıqlı olmasına, uşaqlar üçün dərslik yazmasına, dərs vəsaiti əldə etməsinə, uşaqların məktəbə səlqiqli getməsinə nail olmasına, yaradıcılıqla dərs

deməsinə yüksək qiymət vermişdir. İlya Nikolayeviç onu da yəqin etmişdir ki, Korfun təcrübəsi xalq məktəblərinə kəndlilərin münasibətini dəyişdirmişdir; kəndlilər məktəbin faydasını əyani şəkildə gördükdə uşaqlarını məmnumiyyətlə məktəbə yola salmışlar.

Ulyanovlar ailəsində tərbiyənin müvəffəqiyyətinə yalnız mütərəqqi pedaqoji ideyalar və təcrübələr deyil, qabaqcıl ictimai-siyasi fikirlər də güclü təsir göstərmişdir.

Bir çox faktlar isbat edir ki, Ulyanovlar uşaqlarını yüksək ideallar əsasında tərbiyə etməyə xüsusi səy göstərmişlər. İlya Nikolayeviç də, Mariya Aleksandrovna da xırdaçılıqdan, şəxsi əmin-amanlığa can atmaqdan uzaq olmuşlar. N.Q.Çernişevskinin, N.A.Dobrolyubovun, D.İ.Pisarevin və başqalarının qadağan edilmiş əsərlərinə bələd olan valideynlər çalışmışlar ki, uşaqları da həmin əsərlərlə tanış olsunlar və orada tərənnüm edilən idealları başa düşsünlər.

Dekabrist şair K.F.Rileyevi I Nikolay dar ağacından asdırsa da, İlya Nikolayeviç də, Mariya Aleksandrovna şairin şeirlərini habelə N.A.Nekrasovun bir sıra şeirlərini sevə-sevə əzbərdən oxumuşlar. Təbiidir ki, uşaqlar da valideynlərini təkrar etmişlər. Anna İliniçna xatirələrində göstərir ki, məsələn, qardaşı Saşa hələ səkkiz yaşında ikən K.F.Rilyevin «İvan Susanin» adlı şeirini, on bir yaşında isə N.A.Nekrasovun «Ala qapı qarşısında düşüncələr» və «Yeryomuşka üçün nəğmə» adlı şeirini əzbərdən deyirdi. Xatirələrdən görünür ki, həmin şeirləri uşaqlarına atası vermişdir.

İlya Nikolayeviç də, Mariya Aleksandrovna da görkəmli şəxslərin, o cümlədən N.Q.Çernişevskinin, K.F.Rileyevin, N.A.Dobrolyubovun, D.İ.Pisarevin N.A.Nekrasovun və bir çox başqalarının nəinki əsərləri ilə uşaqlarını tanış etmişlər, həm də bu böyük adamların şəxsiyyətinə, onların tərəcəməyihalına övladlarında maraq yarada bilmişlər. Ulyanovların uşaqları üçün həmin şəxslər ideala çevrilmişlər. Onu xatırlamaq yerinə düşər ki, Vladimir İliç özünə güclü təsir göstərmiş olan adamların şəkillərini şəxsi albomuna daxil etmişdir. Onların arasında K.Marksın, F.Engelsin, A.İ.Gert-

senin, D.İ.Pisarevin, N.Q.Çernişevskinin də şəkilləri olmuşdur. N.Q.Çernişevskinin «Nə etməli?» romanını oxuyandan sonra Volodya yazmışdır ki, bu roman «Məni alt-üst etdi», yaxud Anna İliniçna xatirələrində göstərirdi ki, D.İ.Pisarevin əsərlərini dönə-dönə oxuyandan sonra qərara gəlmişdir ki, özünü pedaqoji və ictimai fəaliyyətə həsr etsin.

Ulyanovların uşaqları ideal hesab etdikləri şəxslərin aqibətinə laqeyid qalmamışlar, onların sevincinə və kədərinə şərik olmuşlar. Məsələn, D.İ.Pisarevin həyat yaradıcılığı ilə hələ yeniyetmə dövründə maraqlanan Saşa öyrənir ki, bu görkəmli yazıçı suda boğulmuşdur; onun suda boğulduğunu görən jandarmın xilas etmək üçün heç bir təşəbbüs göstərmədiyini biləndə Saşanın qəzəbi yerə-göyə sığmamışdır.

Brokratizmi, qəddarlığı, nadanlığı amansız ifşa edən «İskra» satirik jurnalına Ulyanovlar ailəsinin abunə olduğunu da deyilənlərə əlavə etmək lazımdır.

Göründüyü kimi, mütərəqqi pedaqoji və ictimai-siyasi ideyaların valideynlər tərəfindən nəzərə alınması, görülən işin cəmiyyət üçün faydasının uşaqlar tərəfindən dərk olunması, əsasən fəaliyyət vasitəsilə uşaqlara təsir göstərilməsi Ulyanovlar ailəsində tərbiyənin müvəffəqiyyətini təmin edən prinsiplər sırasına aid edilməlidir. Bu prinsiplər müasir şəraitdə də ailə tərbiyəsi üçün öz aktuallığını saxlayır. Valideynlərimiz uşaq tərbiyəsində onları nəzərə ala bilər.

(«Azərbaycan məktəbi» jurnalı, 1990, №6)

61. LİPETSK MƏKTƏBLƏRİNİN İŞ TƏCRÜBƏSİ VƏ ONDAN İSTİFADƏ YOLLARI HAQQINDA

Yaradıcılıq axtarırları.

«Məktəbin həyatla əlaqəsini möhkəmlətmək və SSRİ-də xalq maarifi sistemini daha da inkişaf etdirmək haqqında» qanun sovet müəllimlərinin yaradıcı fəallığının artmasına səbəb olmuşdur. Müəllimlər təlimi istehsalata yaxınlaşdırmağın, bütün tərbiyə işlərini ölkəmizdə kommunizm

quruculuğu ilə əlaqələndirməyin, dərstdə şagirdləri fəallaşdırmağın, onların müstəqil işlərini təşkil etməyin yeni-yeni üsullarını axtarır və bu sahədə xeyli nailiyyətlər əldə edirlər.

Bu sahədə dəyərli təcrübə vardır. Dərsin. səmərəli təşkilində böyük ümidlər verən və pedaqoji ictimaiyyətin diqqətini xüsusilə özünə cəlb edən təcrübələrdən birisi Lipetsk vilayət müəllimlərinin iş təcrübəsidir. Məktəb haqqında qanunun tələblərini bacarıqla yerinə yetirən müəllimlər təcrübədə yəqin etmişlər ki, yeni dövrün – kommunizm dövrünün adamlarını yetişdirməkdə standartlaşmış, universallaşmış mürəkkəb dərslərin köhnə ənənəvi quruluşundan əl çəkmək, onu səmərələşdirmək, yeni, daha effektiv vasitələr tətbiq etmək lazımdır. Lipetsklilərin bu fikri vilayət məktəblərinin işində özünü doğrultmuşdur. Bunu nümayiş etdirmək üçün lipetsklilərin dərslərindən iki nümunə verək. Dərsin tam gedişi deyil, onun yalnız quruluşunu təsvir etməklə kifayətlənmək olar. Botanikadan «Bitkinin kökü» mövzusunda həsr olunmuş dərs aşağıdakı ardıcılıqda təşkil edilmişdir:

Mövzu: «*Bitkinin kökü*»

1. Bitkinin həyatında kökün əhəmiyyəti (frontal müsahibə);
2. Birləpəli və ikiləpəli bitkilər arasında oxşar və fərq əlamətləri (müşahidə və müsahibə);
3. Köklərin növləri; paylama materialı üzərində iş: paxlanın, noxudun, buğdanın, qarğıdalının kökləri (müşahidə və müsahibə);
4. Saçaqlı və mil köklər (paylama materialı üzərində laborator iş);
5. Dərsin mövzusu üzrə biliklərin ümumiləşdirilməsi (frontal müsahibə);
6. Kitabın 55–ci səhifəsində 1-4 suallara cavab hazırlamaq (dərslik üzərində müstəqil iş);
7. Evə tapşırıq. 59-cu səhifədəki əməli işin izahı.

Botanika fənnindən başqa bir dərslərin quruluşunu göstərək:

Mövzu: «*Ağac gövdəsinin quruluşu*»

1. Mövzunun elan edilməsi;
2. Yeni mövzunun öyrənilməsi;

- a) şagirdlərin müstəqil işləri;
- b) müəllimin əlavəsi;
3. Yeni biliyin möhkəmləndirilməsi;
4. Şagirdlərin müstəqil olaraq çıxarıqları nəticələr;
5. Evə əməli tapşırıq.

Yalnız botanikadan bu iki dərsin quruluşu göstərir ki, eyni müəllim eyni sinifdə dərsi eyni ardıcılıqla təşkil etmir, hər dərse yaradıcılıqla yanaşır, rəngarəng forma və vasitələrdən istifadə edir. Müvəffəqiyyətin əsas səbəblərindən biri də məhz budur.

Yeni sistem təcrübədən irəli gəlir.

Dərsin təşkilinə dair lipetskilərin iş təcrübəsi uzun axtarıqların nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Onlar qabaqcıl müəllimlərin, xüsusən aşağı siniflərdə çalışan müəllimlərin təcrübəsini bacarıqla ümumiləşdirərək yaradıcılıqla tətbiq edirlər. Lipetskli müəllimlərin dərsləri əvvəldən-axıradək öyrədici xarakter daşıyır.

Müəllim bilik və vərdişləri şagirdlərin necə mənimsədiklərinə bütün dərslər boyu nəzarət edir, onların zehni inkişaflarına istiqamət verir, ev tapşırıqlarının yoxlanmasını, yeni biliyin verilməsi və möhkəmləndirilməsinin vahid prosesdə birləşdirilməsinə çalışır, dərslər boyu şagirdlərin müxtəlif müstəqil işlərini təşkil edir. Bütün bunlara görə evə mümkün qədər az tapşırıq verilir.

Məlumdur ki, bir sıra məktəblərdə vahid təlim prosesi süni olaraq iki hissəyə: şagird tərəfindən evdə necə əldə edildiyi məlum olmayan biliklərin aşkara çıxarılması prosesinə və şagird tərəfindən sinifdə necə mənimsəndiyi məlum olmayan yeni materialın tədrisi prosesinə ayrılır. Bu nöqsan mürəkkəb dərslərdə daha da dərinləşdirilir.

Lipetskilər təlimdə olan qabaqcıl üsürlərə əsaslanaraq mürəkkəb dərslərin quruluşundakı belə nöqsanları cəsarətlə aradan qaldırmaq üçün yorulmadan çalışırlar.

Başlıca məqsəd və ideya.

Dərslər yeni qaydada təşkil etməkdə Lipetsk vilayət müəllimlərinin qarşıya qoyduqları təlim məqsədi – bütün şagirdlərə dərin bilik, möhkəm vərdiş verməkdən və ikinci il

eyni sinifdə qalmaq hallarını tamamilə aradan qaldırmaqdan ibarət olmuşdur. Həmin məqsədə nail olmaq üçün lipetsklilərin rəhbər ideyaları da vardır. Belə bir ideya qabaqlarda öyrənilmiş bilik və bacarıqların təkrarını, bunların aşkara çıxarılmasını yeni bilik və vərdişlərin formalaşması ilə birləşdirməkdən, bu iki cəhəti vahid prosesdə qovuşdurmaqdan ibarətdir.

Bu ideyanı həyata keçirmək üçün böyük səy göstərən lipetsklilər dərslərin təşkilində bir sıra müvəffəqiyyətlər əldə etmişlər. Dərs əsil mənada təlim-tərbiyə işinin təsirli təşkilat formasına çevrilmiş, bütün şagirdlərin dərslərin başlanğıcından sonuna kimi fəal iştirakı təmin edilmişdir, vaxtdan maksimum dərəcədə səmərəli istifadə etmə yolları müəyyən olunmuşdur. Bu cəhətlərin başlıcalarını nəzərdən keçirək.

Dərslərin başlanğıcı.

Lipetsklilərin təcrübəsində dərslər müxtəlif formada başlayır. Dərslərin hansı formada başlayacağından asılı olmayaraq, lipetskli müəllimlər belə bir şərtə əməl edirlər ki, sinfə daxil olan kimi dərhal bilavasitə təlim işinə başlasınlar.

Müəllim sinfə daxil olanadək növbətçi şagird (laborant və ya müəllimin köməkçisi) sinifdə olmayanları və ev tapşırığını yerinə yetirməyənləri müəllimə bildirir, yaxud bu barədə siyahını müəllimə təqdim edir. Belə tədbir məktəblərimizdə geniş tətbiq olunmağa başlanmışdır.

Davamiyyət üzərində aparılan nəzarətlə əlaqədar olaraq qabaqcıl iş nümunələri əldə etmiş müəllimlərimiz vardır. Məsələn, Bakı şəhərindəki 190 Nöli məktəbin müəllimi Zərbəli Səmədov yoldaş dərslə davamiyyəti yoxlayarkən çox vaxt itirmir. O, hər şagirdin həmişə müəyyən yerdə oturmasına nail olmuşdur. Buna görə də müəllim sinfə ötəri nəzər salmaqla kimin dərslə olmadığını yəqin edir. Bir çox müəllimlər isə dərslə davamiyyəti başqa cür təşkil edirlər. Bakı şəhərindəki 31 Nöli məktəbin müəllimi Əliəli Heydərlili yoldaş davamiyyətin yoxlanmasında növbətçilərin köməyindən istifadə edir.

Lakin dərslə davamiyyəti səmərəli təşkil etməyən, hətə də köhnəliyə aludəlik göstərən müəllimlərimiz vardır. Bəzi

müəllimlər jurnalı oxuyaraq dərstdə olub-olmayanları qeydə alır. Bununla da vaxtın mənasız yerə itməsinə yol verir. Dərstdə iştirak etməyən şagirdlə məşğul olmaq üçün ona proqramın məhz hansı bölməsini mənimsətməkdə kömək göstərəcəyini aydınlaşdırma bilir.

Keçilmiş materialın təkrarı.

Lipetsk vilayət məktəblərində tədris materialının təkrarı dərsin başqa-başqa mərhələlərində: gah dərsin əvvəlində, gah yeni mövzunun öyrədilməsi zamanı, gah da həmin mövzunun mənimsənilməsindən sonra təşkil edilir. Lipetsklilər bəzən təkrara xüsusi dərs saati da ayırırlar. Lipetsklilərin təcrübəsində təkrar təkrar xatirinə deyil, müəyyən didaktik məqsədlə əlaqədar təşkil edilir. Məsələn, bəzən təkrar yeni mövzunun keçilməsində hazırlıq rolunu oynayır.

Müəllim yeni mövzunun şüurlu və müstəqil mənimsənilməsi üçün zəruri olan materialı təkrar etdirir.

Yeni mövzunun tədrisində köhnə materialların təkrarına cəmi dörd-beş dəqiqə vaxt sərf edilir və şagirdlərin diqqəti keçiləcək mövzuya yönəldilir. Təkrara bu şəkildə başlamaq yalnız keçən dərstdə öyrədilmiş tədris materialının deyil, yeni mövzunun mənimsənilməsi üçün əsas olan hər hansı dərstdə öyrədilmiş materialın təkrarını da müstəqil iş formasında təşkil etməyə imkan verir. Deməli, lipetsklilərin təcrübəsində yalnız keçən mövzunun təkrarı heç də həmişə zəruri olmur.

Yeni mövzunun öyrədilməsində təkrar məqsədi ilə şagirdlərə verilmiş tapşırıqlar, təşkil edilən laborator və praktik işlər və s. həmin mövzunun mənimsənilməsi üçün münasib psixoloji və didaktik hazırlıq rolunu oynayır.

Belə bir fikir Azərbaycan müəllimlərinin təcrübəsində də özünü doğruldur.

Məsələn, Vartaşen rayonundakı Vardanlı kənd məktəbinin müəllimi Fəxrəddin Əhmədov VIII sinifdə «Trapeziyanın sahə düsturu»nu keçirdi. Bu zaman müəllim şagirdləri aşağıdakı məsələlər ətrafında işlətdi: üçbucağın sahəsi nəyə bərabərdir, üçbucağın hündürlüyü nəyə deyilir, üçbucağın neçə hündürlüyü olur, perpendikulyar nəyə deyilir, düz xətt

xaricində verilmiş nöqtədən düz xəttə perpendikulyarı necə qururlar və s.

Müəllim hətta cəbr kursunda keçilmiş orta q vuruğun mötərizə xaricinə çıxarılması qaydasını trapesiyanın daxilində alınmış iki üçbucağın sahələrinin toplanmasında təkrar etdirdi.

Vartaşen qəsəbəsinin 1№-li beynəlmiləl orta məktəbində biologiya müəllimi Sarkisyan yoldaş V sinifdə «Yarpağın hüceyrə quruluşu»nu keçirdi. Müəllim şagirdlərin diqqətini həmin mövzuya yönəltmək və şagirdləri psixoloji cəhətdən mövzunun şüurlu mənimsənilməsinə hazırlamaq məqsədi ilə sinif qarşısında bir sıra suallar qoydu. Müəllimin məqsədi soğan qabığıının, kökün, kələmin və s. nin hüceyrəli quruluşuna aid öyrənilmiş bilikləri təkrar etdirməkdən ibarət idi.

Eyni təcrübəni başqa fənlərin tədrisində də müşahidə etmək olur. Məsələn, Bakı şəhərindəki 30№li məktəbin müəllimi M.Məmmədov yoldaş yeni mövzunun («domkrat») mənimsənilməsinə kömək edə biləcək keçilmiş materialı («İşlərin bərabərlik qanununun vintdə istifadəsi») müəyyənləşdirir və onun təkrarını təşkil edir, o, həmin materialın təkrarını aşağıdakı suallar ətrafında aparır:

1. Mail müstəvi üzərində cismin tarazlıq şərti nədən ibarətdir?

2. Mexanikanın qızıl qanununda nə deyilir?

3. İşlərin bərabərlik qanunu nədən ibarətdir?

4. Təcrübədə mail müstəvidən nə üçün istifadə edirlər?

5. Cismi mail müstəvi üzərində qaldıran zaman işlərin bərabərlik qanununu buraya necə tətbiq etmək olar?

6. Görülən işləri düstur üzrə necə hesablamalı?

Həmin suallara cavab aldıqdan sonra müəllim sinif məsələ həll etdirir və yeni mövzunun keçilməsi üçün münasib şərait yaratmış olur.

Bakı şəhərindəki 172№li məktəbin müəllimi C.Səlimbəyova yoldaş yeni mövzunun öyrədilməsində kartoçkalardan istifadə edərək şagirdlərin müstəqil işlərinə geniş yer verir. Məsələn, o, ismin hallarını keçərkən şagirdlərin hər birinə üzərində ismin hallarının adlarının baş hərfləri yazılmış kartoçkalar verir.

Müəllim içərisində isim olan cümlələr oxuyur. Cümlədəki isim hansı haldadırsa, şagirdlər həmin halı bildirən kartoçkanı yuxarı qaldırırlar. Sonra müəllim ismin hallarını bildirən kartoçkanı yuxarı qaldırır, şagirdlər isə müvafiq şəkilləri və sözləri tapıb deyirlər Öyrənilmiş materialın təkrarı sahəsində lipetsklilər kimi işləyən müəllim A. Vəlizadə (Bakı şəhərindəki 176 Nöli məktəb) yoldaşın da diqqətəlayiq təcrübəsi vardır. O, keçilmiş materialları təkrar etmək və yeni mövzunu şagirdlərə şüurlu mənimsətmək üçün müqayisə üsulundan geniş istifadə edir. Məsələn, o, XI sinifdə «Aromatik karbohidrogenlər» mövzusunun keçərkən brom suyuna benzolun təsirini göstərən təcrübə təşkil edir və yeni mövzunu təkrar əsasında öyrədir.

Yeni mövzunun öyrədilməsi prosesində də təkrara geniş yer verilir. Bu zaman təkrar öz məzmunu etibarlı ilə bir mövzunun çərçivəsi ilə məhdudlaşmır, бүгün keçilmiş tədris materialları nəzərə alınır. Əvvəllər keçilmiş müəyyən materialın təkrarı biliklərin əməli olaraq tətbiqi formasında aparılır.

Dərsin hansı mərhələsində istifadə edildiyindən asılı olmayaraq təkrarın qarşısında müəyyən tələblər qoyulur. Əvvəla, təkrar tədris proqramından kənara çıxmamalıdır; ikincisi, təkrar elə təşkil edilməlidir ki, şagirdlər dərsləyin bu və ya digər hissəsini sadəcə olaraq olduğu kimi yadlarına salmasın, mənimsəmiş olduqları bilik və bacarığı tətbiq etsinlər. Təkrar zamanı bu tələblərə əməl edildikdə şagirdlərin bilik və bacarıqlarındakı kəsir cəhətləri daha aydın müşahidə etmək və onları elə oradaca aradan qaldırmaq mümkün olur.

Keçilmiş tədris materiallarının dərstdə təkrarı lipetsklilərin təcrübəsində öyrədici xarakter daşıyır. Təkrar və biliyin aşkara çıxarılması yeni biliklərin mənimsənilməsi prosesi ilə üzvi şəkildə birləşir.

Yeni mövzunun tədrisi.

Lipetsklilərin təcrübəsində yeni mövzunun tədrisi də müxtəlif formada təşkil edilir. Onlar yeri gəldikcə şifahi şərh üsulundan da, müsahibə üsulundan da istifadə edir, dərslük üzərində də şagirdləri müstəqil işlədirlər. Öyrədilən yeni

qayda və ya qanunun tətbiqi üzrə təmrinlərin keçirilməsi yeni mövzunun tədrisinin ayrılmaz hissəsini təşkil edir. Belə təmrinlərdə müəyyən ardıcılıq olur. Məsələn, qabaqca şagirdlərin dərslərlə əlaqədar olan müstəqil işləri təşkil edilir; şagirdlərin özləri müstəqil misallar fikirləşirlər. Belə müstəqil işlərdə yaradıcılıq ünsürləri olur. Məsələn, yarımçıq yazılmış söz, ifadə və cümlələri tamamlamaq uşaqlara tapşırılır. Nəhayət, yenidən öyrənilən qayda və ya qanunun tətbiqi üzrə müstəqil iş təşkil edilir.

Yeni mövzunun tədrisində diqqəti cəlb edən və dərsin daha da səmərələşdirilməsinə şərait yaradan cəhət ondan ibarətdir ki, lipetskilər mövzunun öyrədilməsini keçilmiş müvafiq materialın təkrarı əsasında qururlar. Buna görə də ümumiyyətlə keçilmiş hər hansı tədris materialı deyil, məhz öyrədiləcək yeni mövzunun daha şüurlu və daha möhkəm mənimsənilməsinə yardım edəcək material təkrar üçün müəyyənləşdirilir; şagirdlər məhz belə materialları müəllimin tələbi ilə yadlarına salmalı, tapşırığın icrasında biliklərini tətbiq etməli olurlar.

Yeni mövzunun tədrisi üzrə lipetskilərin iş təcrübəsində Azərbaycan SSR müəllimlərinin diqqətini xüsusən cəlb edən cəhət yeni mövzunun tədrisini keçilmiş müvafiq materialın təkrarı əsasında qurmaqdır.

Buna görə də Lipetsk müəllimlərinin iş təcrübəsini bu cəhətdən tətbiq edən müəllimlərimiz çoxdur. Məsələn, Azərbaycan dili dərslərində mürəkkəb cümlə mövzusu keçərkən Bakı şəhərindəki 176 №li məktəbin müəllimi B.Ağayeva yoldaş sinfin həyatı ilə bağlı olan cəhətlər üzrə qısa hekayə yazmağı və mürəkkəb cümləyə dair öyrəndikləri qaydanı hekayədə tətbiq etməyi uşaqlara tapşırır. Müəllim öyrənilmiş qaydanın tətbiqi üçün valideynlərin tərcümeyi halını yazdırmaqdan, yoldaşa məktub, suala cavab, oxunmuş kitaba rəy yazdırmaqdan da istifadə edir.

Belə tapşırıqların necə icra olunduğunu yoxlamaq üçün müəllim partaların arasını gəzir, buraxılmış səhvlərin düzəldilməsi üçün tədbir görür; yoxlamış olduğu dəftərlərə işarə qoyur ki, onları sonradan bir də oxumasın. Müəllim

bəzən yeni mövzunun öyrənilməsinə dərslük üzərində şagirdlərin müstəqil işi ilə başlayır. Buna 5-10 dəqiqə vaxt ayrılır. Sonra müəllim oxunmuş mətn üzrə sinif qarşısında suallar qoyur, zəif və orta şagirdlərə müraciət edir, onlardan cavab alır, qalan şagirdlərin vasitəsilə bu cavabları dəqiqləşdirir; nəhayət o, şagirdlərin səhvə yol verdikləri və əhəmiyyət vermədikləri cəhətləri qısa şəkildə aydınlaşdıraraq müstəqil fikirlər mübadiləsinə yekun vurur.

Lipetskilərin təcrübəsinə əsaslanan B.Əlişzadə yoldaş (Bakı şəhərindəki 176 Nəli məktəb) bəzən çox da çətin olmayan yeni materialı dərslük əsasında şagirdlərə müstəqil öyrədir. O, öyrədiləcək mətn üzrə sinif qarşısında suallar qoyur, şagirdlər isə mətni oxuyaraq həmin suallara cavab hazırlayırlar.

Nisbətən çətin olan yeni mövzuların öyrədilməsində lipetskilər müsahibə üsulundan da istifadə edirlər. Bəzi fənlər, məsələn, fizika, kimya, biologiya üzrə bir qisim mövzuların öyrədilməsi şagirdlərin əməli işləri ilə, digər qisim mövzuların öyrədilməsi isə şagirdlərin hazırladıqları kartoçka-plakatlar üzərində onların müstəqil işləri ilə başlayır.

Buna görə də lipetskli müəllimlərin dərslərində yeni mövzunun tədrisi təkrarla üzvi şəkildə əlaqələndirilir. Deməli, lipetskilər yeni mövzunun tədrisində sadəcə danışmaqla kifayətlənmir, onu şagirdlərə əsl mənada öyrətməyə çalışırlar.

Ev tapşırıqları və onların yoxlanılması.

Yeni mövzunun öyrənilməsi mənimsənilmiş biliklərin təkrarı və möhkəmləndirilməsi ilə bir prosesdə birləşdirildiyindən və yeni mövzunu şagirdlər sinifdə əsaslı mənimsəmiş olduqlarından, lipetskilər ev tapşırığının həcmi azaltmışlar. İndi şagirdlər ev tapşırıqlarının icrasına hər bir dərstdə sərf etdikləri vaxtdan xeyli az vaxt sərf edirlər.

Lipetskli müəllimlər tapşırığı seçərkən çalışırlar ki, şagirdlər dərsləkdən hər hansı materialı mexaniki təkrar etməsinlər, bu material üzərində yaradıcılıqla işləsinlər. Buna görə lipetskilərin ev verdiyi tapşırıqlar, demək olar ki, kiçik tədqiqat xarakteri daşıyır və şagirdlərdə biliyə, yaradıcı işə həvəsi daha

da artırır. Ev tapşırıqlarının bu şəkildə təşkili şagirdlərin yükünü azaltmağa və təlimin əsas ağırlığını ev tapşırıqlarından dərsin üzərinə keçirməyə imkan verir.

Təlimi həyatla üzvi surətdə əlaqələndirməyə çalışan lipetsklilər evə tapşırıq verərkən keçilən mövzunu həyatla, istehsalatla daha dərindən əlaqələndirməyi həmişə diqqət mərkəzində saxlayırlar. Məsələn, şagirdlər müəllimin tapşırığı ilə xronometr vasitəsilə tramvay, trolleybus və ya avtobus kimi nəqliyyat vasitələrinin orta sürətini, bu sürətin müəyyən zaman daxilində nə qədər artmasını ölçür, hərəkətin qrafikini çəkirlər. Yaxud, şagirdlər verilmiş rəqəmlər əsasında gəminin sürəti və çayın axma sürəti məlum olduqda çayda gəminin orta sürətini müəyyən edirlər.

Elektrik bəhsini keçərkən şagirdlər müəllimin tapşırığına əsasən evdə elektrik cihazlarının sərf etdiyi elektrik enerjisinin miqdarını və onun dəyərini hesablayırlar.

Lipetsklilərin təcrübəsinə əsaslanan bəzi müəllimlərimiz indi ev tapşırıqlarına çox ciddi yanaşır. Bakı şəhərindəki 31 Nöli məktəbin müəllimləri gərgin düşünmək, fikirləşmək, axtarmaq tələb etməyən ev tapşırıqlarını şagirdlərə məsləhət görmürlər. Bakı şəhərindəki 44 Nöli məktəbin müəllimi Ş.Əlizadə yalnız şagirdi düşündürən, yaradıcı işləməyə alışıdırən ev tapşırıqları seçib sinfə təklif edir. Məsələn, müəllim «T» səsini keçərkən, «T» hərfi ilə başlayan obyektlərin şəkillərini tapmaq və dəftərə yapışdırmağı ev tapşırığı kimi tövsiyə edir. Şagirdlər bu işi böyük həvəslə yerinə yetirirlər.

Lipetsklilər ev tapşırıqlarının yoxlanmasında da bir sıra yenilik yaratmışlar. Əvvəla, onlar ev tapşırıqlarını dərsin müxtəlif mərhələlərində: yeni mövzunun şüurlu mənimsənilməsi üçün sinifdə şagirdlərin hazırlanmasında, yeni mövzunun öyrədilməsi prosesində, yeni biliyin tətbiqində yoxlayırlar. Sonra müəllimlər tapşırıqların necə icra edildiyini həftədə bir-iki dəfə evdə yoxlayırlar. Bütün bunlara görə də ev tapşırığının icrasını sinifdə, dərsin müəyyən edilmiş mərhələsində yoxlamaq heç də həmişə zəruri olmur.

Dərsin bu və ya digər mərhələsində ev tapşırığının icrasını yoxlayarkən müəllimlər müxtəlif tərzlərdən, priyomlardan istifadə edirlər. Bəzən müəllimlər ev tapşırığının necə yerinə yetirilmiş olduğunu sinifdə müstəqil iş vasitəsilə yoxlayırlar. Bu, ev tapşırığının nə dərəcədə şüurlu icra olunduğunu aşkara çıxarmaq üçün müəllimə imkan verir.

Əksər hallarda müəllim yalnız evə verilmiş işin özünü yoxlamır, keçilmiş qrammatik qaydaya və ya fiziki qanuna uyğun olan başqa bir mətndən, məsələdən istifadə edir. Məsələn, riyaziyyatdan «onluq kəsrlərin vurulması və bölünməsi» üzrə ev tapşırıqlarının kimlər tərəfindən icra olunub-olunmadığı haqda növbətçinin məlumatını dinlədikdən sonra, müəllim icranın keyfiyyətini yoxlamaq üçün yazı taxtasında əvvəldən yazdığı misalları: 1) $0,7 \times = 17,5$; 2) $8 \times = 0,96$ yerlərində həll etməyi şagirdlərə tapşırır. Bu misalları həll edincə müəllim partaların arasını gəzərək ev tapşırıqlarının icrasını nəzərdən keçirir. Sonra frontal sorğu başlayır.

Ev tapşırığının yoxlanması bəzən təkrarla birləşdirilir. Bu məqsədlə müəllim şifahi hesablamalar aparır, sinfə belə suallar verir: «Onluq kəsri 10, 100, 1000 dəfə artırmaq və ya azaltmaq üçün nə etmək lazımdır?».

Müəllim ev tapşırığının və ya sinifdəki ona bənzər tapşırığın icrasında səhvə yol verən şagirdlə fərdi iş aparır. Lazım bildikdə müəllim ev tapşırığının icrasını yoxlamır, şagirdləri səhvlər üzərində işlətməklə kifayətlənir.

Bəzən də məsələ və ya misalın son nəticəsi sinifdə oxunur və müzakirə edilir.

Biliyin qiymətləndirilməsi.

Lipetsklilər şagirdin biliyinə qiymət verərkən yalnız ev tapşırığının icrası və sorğu ilə kifayətlənmirlər, onlar eyni zamanda şagirdin bütün dərs boyu fəaliyyətini də nəzərdə tuturlar. Misal üçün, lipetsklilər, ev tapşırığını düzgün yerinə yetirdiyi üçün şagirdə əla qiymət, yaxud icra etmədiyinə görə pis qiymət yazmırlar. Onlar təcrübədə yəqin etmişlər ki, ev tapşırığından yüksək qiymət almış

şagird öz işini həmin dərstdə bitmiş hesab edir və buna görə də çox zaman dərsin sonrakı mərhələsində az fəallıq göstərir.

Belə halların təlimdə yaxşı nəticə vermədiyini bilən müəllimlər şagirdlərin biliyini dərsin əvvəlində deyil, sonunda qiymətləndirirlər. Onlar şagirdlərin bütün dərslər boyu necə işlədiklərini nəzərə alaraq dərslər sonunda qiymət yazırlar. Belə olduqda şagirdin bilik və bacarığının praktik səviyyəsi, öz biliyindən onun nə dərəcədə istifadə edə bildiyi nəzərə alınır. Lipetsklilər şagirdlərin biliyinə dərslər sonunda qiymət verir və bunu dərslər ballı və ya ümumi qiymət adlandırırlar. Bilik və bacarığın qiymətləndirilməsində yeni sistem hər dərstdə 5-8 şagirdə qiymət verilməsi üçün geniş imkan yaradır.

Lipetskli müəllimlər biliyinə qiymət verəcəyi şagirdləri əvvəlcədən müəyyən edir. Bütün sinfi müşahidə və təşkil edən müəllim həmin şagirdləri xüsusi olaraq diqqət mərkəzində saxlayır, lazım gəldikdə qeydlər aparırlar. Onlar hər bir şagirdin bilik və bacarığına verdikləri qiyməti qısaca əsaslandırırırlar.

Dərslər ballından müvəffəqiyyətlə istifadə edən müəllimlərimizin sayı indi respublikamızda gündən-günə artır. Bu cəhətdən Bakı şəhərindəki 31, 190, 176, 44№-li məktəblərin müəllimləri daha çox təşəbbüskarlıq göstərirlər.

Dərslər boyu şagirdlərin fəaliyyətini izləmək, uçota almaq, yadda saxlamaq və qiymət yazarkən obyektiv olmaq o qədər də asan iş deyildir. Bu, müəllimdən böyük əmək və gərgin diqqət tələb edir. Buna görə də lipetsklilər biliyin uçota alınması və qiymətləndirilməsini səmərələşdirmək üçün cədvəllərdən də istifadə edirlər. Onlar biliklərinə qiymət verəcəyi şagirdləri, sinifdə aparılacaq başlıca iş formalarını qabaqcadan müəyyənləşdirirlər. Bu cəhətləri cədvəldə göstərirlər. Dərslər gedişində həmin cədvələ qiymətlər yazır və sonunda iş ayrı-ayrı iş növləri üzrə şagirdlərin fəaliyyətinə verilmiş qiymətləri ümumiləşdirib şagirdlərə elan edirlər. Bunu aydın təsəvvür etmək üçün müəllim K.Volkovanın bir cədvəlini nümayiş etdirək.

V SİNİF – Rus dili

Mövzu: «Cəm isimlərin adlıq halı»

Şagirdlərin famiyası	Müstəqil iş (isimin ön şəkilçilərinin təkrarı)	İsmin hallanması	İzahlı yazı (isimin hal şəkilçiləri üzrə)	İsimlərdən cümlələr düzlətmək	Dərslərdə §17-dəki materialı əlaqəli şərh etmək	Frontal sorğu	Qrammatik təhlil	Ümumi qiymət
Akimova	5	–	2	3	–	3	–	3
Artyomova	4	–	5	3	5	–	–	4
Vlasov	5	–	5	4	–	5	–	5
Denisova	5	–	5	3	–	5	5	5
Dejenina	2	–	3	4	–	4	3	3
Demidov	–	3	–	5	–	2	3	3

Bu cədvəllə əlaqədar olaraq göstərmək lazımdır ki, yaradıcılıqla çalışan müəllim cədvəli xeyli sadələşdirə və onun başqa variantlarından istifadə edə bilər. başqa sözlə desək, söhbət yalnız biliyi uçota almağın formasından getmir; başlıca məsələ biliyi dərslərin boyunca uçota almağın zəruriliyindədir.

Dərs balı şagirdlərin dərslərdə fəallaşmasına, onlarda öz işinin nəticəsinə məsuliyyətin artmasına səbəb olur. Dərs balı sistemində şagird yəqin edir ki, ev tapşırığını pis icra etsə də, sorğu zamanı zəiflik göstərsə də, dərslərin sonrakı mərhələlərində fəal olduqda, yaxşı işlədikdə, səy göstərdikdə və diqqətli olduqda yüksək qiymət ala biləcəkdir. Bu, şagirdlərə müsbət təsir göstərir, onların diqqətini cəlb edir və dərslərdə marağını artırır; hər bir şagird çalışır ki, müəllim və yoldaşlarının dərslərdə dediyi hər sözü eşitsin, onu başa düşsün, müstəqil işləri daha tez yerinə yetirsin, cümləni tez yazsın, planı tez tərtib etsin, tez hesablasın və s.

Dərs ballı bütün təlim boyu şagirdlərin biliyini aşkar etməyə, yoxlamağa, dəqiqləşdirməyə və əsaslı qiymətləndirməyə imkan verir.

İzahlı təmrinlər

Lipetsklilərin dərslərində şagirdlərin müstəqil işlərinin müxtəlifliyi diqqəti cəlb edir. Bu işlər arasında izahlı təmrin daha geniş yayılmışdır. İzahlı təmrindən dərslərdə müxtəlif məqsədlə: öyrənilmiş qayda və ya qanun üzrə şagirdlərin bilik və bacarığını yoxlamaq, bunları təkrar etmək, möhkəmləndirmək və təkmilləşdirmək məqsədi ilə istifadə

edilir. Qarşısında qoyulmuş konkret didaktik məqsəddən asılı olmayaraq, izahlı təmrində bütün sinfin iştirakı təmin edilir. İzahlı təmrin prosesində şagirdlərin bilik və bacarıqlarının səviyyəsinə nəzarət etmək mümkün olur. Belə təmrində müəllim şagirdin təlim zamanı müvəffəqiyyət və səhvlərini bilavasitə görür, bu səhvlərin düzəldilməsi üçün yerində tədbir müəyyən edir; şagird isə elə oradaca səhvini düzəldir. Şagirdin səhvi onun şüurunda möhkəmlənib kök salmır. Başqa sözlə desək, izahlı təmrin nəticəsində dərs prosesini şüurlu surətdə idarə etmək üçün müəllim böyük imkanlar əldə edir.

İzahlı təmrinin müsbət cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, belə iş şagirdləri diqqətli olmağa, tapşırığa ciddi yanaşmağa, nəzəri bilikləri təcrübəyə tətbiq etməyə alışdırır.

İzahlı təmrin sinfə müstəqil işin verilməsi ilə başlayır. Tapşırığı müəllim ya yazı taxtasında yazır, ya da şifahi elan edir, şagirdlər isə dəftərlərinə qeyd edirlər.

Sonra izahlı təmrin aşağıdakı şəkildə davam etdirilir, şagirdlərdən biri ucadan izah edə-edə təmrini yerinə yetirir (məsələn, durğu işarələrinin qoyuluşunu əsaslandırır, zaman şəkilçilərini göstərir, suallar verir və s), qalan şagirdlər izahata qulaq asmaqla əməliyyatı dəftərlərinə yazır, düz izah olunub-olunmadığına diqqət yetirirlər.

İzahlı təmrində şagirdin yol verdiyi səhv nə müəllimin, nə də qalan şagirdlərin diqqətindən qaçır. İzahat zamanı yol verilmiş səhvləri müəllim şagirdlərin vasitəsi ilə düzəldir.

Bəzən izahlı təmrin qismən tətbiq edilir. Misal üçün, riyaziyyatdan məsələnin planını qurmaq izah edilir, yəni planın tərtibi izahla müşayiət olunur, məsələnin həllini, hesablama işlərini isə hərə müstəqil yerinə yetirir.

Seçilmiş işin məzmunundan asılı olaraq izahlı təmrinə bir neçə şagirdi cəlb etmək olur. Bu fikri izah etmək üçün müəllim O.Kolesnikovanın təcrübəsindən misal gətirək. Müəllim, hesabdan lövhəyə misal yazır

$(4\frac{1}{7} - 0,005.700) : 0,125 =$. Şagirdlər onu dəftərlərinə

köçürürlər. Sonra, müəllimin göstərişi ilə şagirdlərdən biri izah edə-edə ilk əməliyyatı aparır.

-Birinci sualda onluq kəsr (0,005) ilə tam ədədin (700) hasilini tapmaq lazımdır. Vergülə əhəmiyyət verməyib onları tam ədədlər kimi (5 və 700) bir-birinə vuraq. Hasil 3500 olacaqdır. Hasildə sağdan sola vurulan və vurandakı onluq işarələrin sayı qədər rəqəm (yəni üç rəqəm) ayıraraq vergülü yazırıq. Nəticədə 3,500 alınır. Hasildə sonuncu qiymətli rəqəmin sağdakı sıfırları atsaq hasilin qiyməti dəyişməz. Deməli, hasil 3,5 alınır.

İkinci şagird izahı davam etdirir:

İkinci sualda $4\frac{1}{7}$ dən 3,5 çıxmaq lazımdır; $4\frac{1}{7}$ olduğu kimi saxlayır, onluq kəsri (3,5) isə adi kəsre çeviririk, olur $3\frac{1}{2}$; sonra $4\frac{1}{7}$ dən $3\frac{1}{2}$ çıxırıq. Bu kəsrləri ən böyük ortaq məxrəcə gətiririk, $4\frac{2}{14}$ dən $3\frac{7}{14}$ çıxırıq, alınır $\frac{9}{14}$.

İzahı üçüncü şagird davam etdirir:

Axırıncı sualda adi kəsri ($\frac{9}{14}$) onluq kəsre (0,125) bölürük. $\frac{9}{14}$ sonlu onluq kəsre çevrilməz, çünki məxrəci (14) böləni 7-dir. Buna görə də onluq kəsri (0,125) adi kəsre çevirməliyik: $0,125 = \frac{1}{8}$. İndi kəsri kəsre böləcəyik.

$\frac{9}{14} : \frac{1}{8} = \frac{36}{7}$. Qismətdə aldığımız düzgün olmayan kəsri,

qarıxıq ədədə çevirsək, olar $5\frac{1}{7}$. Cavab $5\frac{1}{7}$ dir.

Hər əməliyyatın düzgün izah edilib-edilmədiyini müəllim müzakirəyə qoyur. Bütün şagirdlər izah zamanı fəal olur, düşünürlər; bilirlər ki, müəllim hər dəqiqə hər bir şagirdə izahatı davam etdirməyi tapşırıla bilər.

Fənnin xarakterindən və işin məzmunundan asılı olaraq izahlı təmrin müxtəlif formalarda aparılır. Riyaziyyatdan məsələ həllində izahatın özünə məxsus xüsusiyyətləri olur. Qabaqca məsələnin şərtləri ətraflı təhlil edilir. Sonra məsələnin izahına keçilir: Burada da bir neçə şagird iştirak edir, biri digərini tamamlayır.

İzahlı təmrin əsasən yazı ilə müşayiət edilir. Bəzən, yeri gəldikcə izahlı təmirinin şifahi formasından da istifadə olunur.

Fənlərin tədrisi arasında əlaqə

Lipetskililər öz qarşılarına qoyduqları məqsəd və ideyanı hərtərəfli həyata keçirmək üçün dərsin bütün imkanlarından geniş istifadə edirlər. Onlar bu cəhətdən fənlərin tədrisi arasında əlaqə yaratmağa xüsusi fikir verirlər. Lipetskililərin təcrübəsində ümumtəhsil fənləri arasında, ümumtəhsil fənləri ilə politexnik sikkədən olan fənlər arasında əlaqə yaradılması sistem halına düşmüşdür. Məsələn, VII sinifdə biologiyadan «Maddələr mübadiləsi» mövzusunun keçərkən müəllim fizikadan maddənin və enerjinin itməməsi haqda şagirdlərin biliklərindən istifadə edir. Şagirdlər bilirlər ki, canlı orqanizmə daxil olan maddələr kimyəvi reaksiya nəticəsində itmir, bir formadan başqa formaya, potensial enerjiden istilik enerjisinə çevrilir.

Yaxud, yenə həmin sinifdə müəllim biologiyayı riyaziyyatla əlaqələndirir. Məsələn, o, qida normasını öyrədərkən müxtəlif maddələrin kaloriliyi haqqında məlumat verir və riyazi hesablamalar aparmağı şagirdlərə tapşırır. Müəllim deyir ki, metalçı fəhlə bir sutka ərzində təqribən 3300 kilokalori sərf edir. Hər gün 0,400 qr. qara, 400 qr. ağ çörək yeyir. Müəllim uşaqların qarşısında belə bir sual qoyur: sərf olunan enerjini bərpa etmək üçün həmin fəhlə başqa qida məhsullarından nə qədər kilokalori almalıdır?

Fənlərin tədrisi arasında əlaqənin yaradılması hər iki fənn üzrə biliklərin şüurlu mənimsənilməsinə kömək edir, əvvəllər qazanılmış biliklər təkrar edilir, qayda və ya qanunlar başqa əlaqələrdə tətbiq olunur.

Təlimin həyatla əlaqələndirilməsi

Lipetsk müəllimlərinin dərstdə q a z a n d ı q l a r ı müvəffəqiyyətin səbəblərindən birisi təlimi həyatla, istehsalatla əlaqələndirməyə çalışmalarındandır. Təlimi həyatla əlaqələndirmək Lipetsk vilayət məktəblərində bütün tərbiyə işlərinin başlıca prinsipi olmuşdur.

Ölkəmizdə kommunizm quruculuğu, daxili və beynəlxalq hadisələr, bədii ədəbiyyat, elm və texnikanın nailiyyətləri, şagirdlərin əməyi, həyatı, qəzet materialları, şəhər və ya kənd həyatından götürülmüş yerli faktlar vilayətin bütün müəllimləri üçün əsil bilik mənbəyinə çevrilmişdir. Müəllimlər tədris proqramına uyğun olaraq ətraf mühətdən, kommunizm quruculuğundan müvafiq faktlar, materiallar götürməklə, bunları keçilən mövzu ilə əlaqələndirməklə kifayətlənmirlər. Onlar əsaslandıqları fakt və materiallarla əlaqədar olaraq öyrənilən bilikləri, bacarıq və vərdişlərin ictimai, əməli mənasını şagirdlərə başa salır, deməli, məktəbin tərbiyə vəzifələrini müvəffəqiyyətlə həll edirlər.

Beləliklə, lipetsklilərin təcrübəsində təlimin həyatla əlaqəsi əsasən iki istiqamətdə aparılır. Əvvəlcə müəllimlər öz izahında həmin prinsipi əsas götürürlər, şagirdlər də cavab verərkən, müstəqil iş görərkən həyatdan, istehsalatdan misallar gətirirlər. Məsələn, onlar riyaziyyat dərslərində yeddiillik plandan, məktəb həyatından, şəhər və kənd həyatından gətirdikləri faktlar əsasında məsələ qurur və həll edirlər. İkincisi, şagirdlər təlim zamanı aldıkları nəzəri bilikləri öz ictimai faydalı işlərində tətbiq edir, müxtəlif formalı məhsuldar əməkləri ilə əlaqələndirirlər.

Dərsdə vaxtdan səmərəli istifadə edilməsi

Lipetskli müəllimlər dərsin hər bir dəqiqəsindən səmərəli istifadə etməyə çalışırlar. Bu, özünü dərsin bütün mərhələlərində göstərir. Hər bir müəllim sinfə daxil olan kimi bilavasitə dərsə başlayır. Onlar keçilmiş dərsi şagirdlərdən partanın yanındaca soruşur. Lipetsklilər eyni zamanda sinif jurnalını yoxlamağı, ev tapşırığının yerinə yetirilməməsinin səbəbini aşkara çıxarmağı, yazı taxtasının qarşısına çox şagird çağırmağı lüzumsuz hesab edirlər.

Çünki bu cür, «dəftərxana işləri» vaxtın boş yerə itməsinə səbəb olur.

Dərs zamanı lövhədə görülməyəcək işlər – tapşırıqlar, məsələ və misal həlli, düsturlar və s. müəllimin göstərişi ilə laborant və ya növbətçi tərəfindən dərs başlanana qədər yazı taxtasında yazılıb hazır edilir. Bu, dərs zamanı hər dəqiqədən səmərəli istifadə edilməsini təmin edir.

Lipetsklilər dərs zamanı dəqiqələrdən səmərəli istifadə etdiklərindən il ərzində əlavə olaraq 18-20 dərs qazanmağa müvəffəq olurlar.

Dərsdə vaxtdan səmərəli istifadə edilməsinə, vaxtın mənasız yerə itməməsinə çalışan, lipetsklilərin təcrübəsini bu cəhətdən yaradıcılıqla tətbiq edən müəllimlərimiz vardır. Bakı şəhərindəki 176 nömrəli məktəbdən Ə.Hacıyev, 44 nömrəli məktəbdən Ş.Əlizadə, 31 nömrəli məktəbdən F.Aslanova, 190 nömrəli məktəbdən M.Salamov, 176 nömrəli məktəbdən A.Vəlizadə və bir çox başqa müəllimlər yazı taxtası ilə əlaqədar olan işləri, davamiyyətin yoxlanmasını, ev tapşırıqlarının yoxlanmasını, keçilmiş materialın təkrarını səmərəli qurduqlarından, dərsdə vaxtın itməsinə yol vermirlər; onlar dərsin hər dəqiqəsindən bacarıqla istifadə olunmasına çalışırlar.

Dərsdə intizam

Dərsdə intizam problemi lipetsklilərin təcrübəsində böyük ustalıqla həll edilir. Dərs elə qurulur ki, həm müəllimlərin dərsdə əmək məhsuldarlığı, həm də şagirdlərin işinin intensivliyi xeyli artır. Dərsin mütəşəkkilliyi, dərs zamanı şagirdlərdə iş intensivliyinin artması onlarda öz yoldaşlarına kömək etmək bacarığı, kollektivin nailiyyəti üçün məsuliyyət hissi, müntəzəm işləmək adəti, daim düşünmək və fəallıq göstərmək meyli tərbiyə edir.

Dərsin yeni qaydada təşkilində şagirdlər bir-birinin müvəffəqiyyətlərinin bilavasitə şahidi olur, təlimdə gündəngünə irəlilədiklərini yəqin edirlər. Dərs zamanı əldə edilən müvəffəqiyyət şagirdlərdə öz qüvvələrinə inamı, biliyə marağı xeyli artırır. Butün bunların nəticəsində dərsdə intizam məsələsi asanlıqla həll edilmiş olur.

Dərstdə müəllimin mövqeyi və dərsin planlaşdırılması

Müəllimin işinin xarakteri dəyişdiyindən, sinifdə onun mövqeyi də dəyişmişdir. İndi o, sadəcə olaraq dərslər demir, tədris materialını sadəcə olaraq şərh etmir. Müəllim, əsl mənada şagirdləri öyrədir, onları həyat üçün zəruri olan bilik, bacarıq və vərdislərlə silahlandırır. O, dərslərin çox hissəsini yazı taxtasının yanında, stolun arxasında deyil, partalar arasında, şagirdlərin yanında olur, onların işini müşahidə edir, yeri gəldikcə düzəlişlər aparır, istiqamət verir. Bir sözlə, lipetskililər dərstdə şagirdlərin təlim fəaliyyətini təşkil edir, onların işini istiqamətləndirir. Dərslərin yeni qaydada təşkili ənənəvi dərslərin təşkilinə nisbətən xeyli çətindir. Yeni dərslər müəllimdən böyük hazırlıq, ətraflı düşünmək, dərslərin hər ünsürünü, hər mərhələsini qabaqcadan planlaşdırmaq tələb edir. Çünki yeni mövzunun izahı zamanı müəllim tək-tək şagirdlərlə deyil, bütün siniflə işləyir. Burada vaxtdan səmərəli istifadə, hər bir dəqiqənin şagirdə yeni bir şey verməsinə çalışmaq xüsusilə zəruridir. İstifadə olunacaq əyani vəsaitləri hazırlatmaq və dərslər başlanana qədər onları növbətçi vasitəsilə sinifə gətirmək müəllimlərin həmişə diqqət mərkəzində durur.

Lipetskililər yalnız növbəti dərslər hazırlaşmaqla kifayətlənmirlər; onlar keçəcəyi mövzu və yaxud bəhslə əlaqədar olan bütün dərsləri diqqətlə planlaşdırır, dərslərdə əyani vasitələrdən istifadə etməyin yollarını, şagirdlərin bilik və bacarıqlarını aşkara çıxarmaq priyomlarını və s. cəhətləri əvvəlcədən müəyyən edirlər.

Lipetsk vilayət müəllimləri şagirdlərin bilik və bacarıqlarının aşkara çıxarılması, yeni bilik və bacarığın mənimsənilməsi prosesini çətinlik çəkmədən idarə etməyə nail olmuşlar.

Dərslər zamanı əyani vəsaitlə, reaktivlər və kimyəvi cihazlarla, xəritələrlə, dərsləklərlə, müxtəlif paylama materialları ilə, cədvəl və sxemlərlə və s. ilə müntəzəm iş aparıldığından, lipetskililər bu sahədə də xeyli müvəffəqiyyətlər qazanmışlar.

Dərslərin quruluşundakı rəngarənglik, istifadə olunan üsul və priyomların müxtəlifliyi şagirdlərdə əqli fəaliyyətin hərtərəfli inkişafına kömək edir, onların yorulmasının qarşısını alır.

Lipetsk müəllimlərinin təlimdə yaratdığı yeniliklərin, yeni forma və üsulların yaradıcılıqla tətbiqi gözəl nəticələr vermişdir.

Vilayətin 288 məktəbi 1960-1961-ci dərs ilini ikinci il eyni sinifdə qalmaqla halları olmadan başa vurmuşdur. Riyaziyyat və rus dili üzrə yoxlama yazı işlərində iştirak edən 700 şagirdin 64 faizi «4» və «5» qiymətlər almışdır. Bu nəticə Rusiya federasiyasının yoxlama yazı aparılmış bütün qalan vilayətlərindən yüksək olmuşdur.

Lipetsklilərin qabaqcıl təcrübəsini ətraflı öyrənmək və öz gündəlik işində ondan geniş istifadə etmək respublikamızın məktəblərində çalışan hər bir müəllimin borcudur.

Lipetsklilərin iş təcrübəsinin məktəblərimizdə tətbiqi ilə əlaqədar olaraq bəzi məsələlərə diqqət yetirmək lazımdır.

Ümumiyyətlə, qabaqcıl təcrübəyə yaradıcılıqla yanaşıldığı kimi, lipetsklilərin iş təcrübəsinə də yaradıcılıqla yanaşılmalı və ondan bacarıqla istifadə edilməlidir. Çünki, bəzi müəllimlər Lipetsk vilayət məktəblərinin təcrübəsində ayrı-ayrı cəhətlərə, tək-tək iş formaları və priyomlara fikir verir, onların ideyasına isə məhəl qoymurlar. Nəticədə lipetsklilərin təcrübəsindən istifadə etməyə çalışan belə müəllimlər böyük çətinliklərə rast gəlirlər.

Biz lipetsklilərin yeni ideyalarını ətraflı öyrənməli, bu ideyalardan öz işimizdə istifadə edərkən fənnin spesifikasiyasını, şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini, bilik və bacarıqlarının səviyyəsini, şəxsi həyat müşahidələrini, mövzunun öyrədilməsində qarşıya qoyulan didaktik və metodik məqsədi və s. nəzərə almalıyıq. Bu tələblərə əməl etdikdə, lipetsklilərin iş təcrübəsindən yaradıcılıqla istifadə olunması üçün lazımı şərait yaranır.

(Bakı, Azərb.SSR Maarif nazirliyinin mətbəəsi, 1963)

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Tərtibçidən.....	3
------------------	---

I. AZƏRBAYCANDA PEDAQOJİ FİKRİN İNKİŞAFINA DAİR

1. Məktəb və pedaqoji fikir tarixinə dair ümumittifaq müşavirəsi.....	7
2. Sovet pedaqogikasının inkişafında mühüm mərhələ.....	11
3. Maarifin və pedaqoji elmin inkişafında mühüm addım.....	14
4. Azərbaycanda didaktika sahəsində tədqiqatların vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmağın bəzi məsələləri...	24
5. Didaktika məsələlərinin ümumittifaq müzakirəsi...	25
6. Didaktik fikirlər.....	34
7. Azərbaycanda sovet pedaqoji fikrinin inkişafı....	39
8. Sov.İkp XXV qurultayı və maarif məsələləri.....	54
9. Pedaqoji fikrimizin salnaməsi.....	61
10. Böyük Oktyabr Sosialist İnqilabı və Azərbaycanda pedaqoji elmlərin inkişafı.....	67
11. Pedaqoji qanunauyğunluq anlayışının tarixi kökləri haqqında.....	83
12. Pedaqoji təcrübənin keyfiyyətini yüksəltməyin yolları.....	90
13. İnstitutun elmi əlaqələri haqqında.....	92
14. Высшая школа учителей.....	99

II. AZƏRBAYCANIN BƏZİ GÖRKƏMLİ PEDAQOQLARI HAQQINDA

15. Ləyaqətli nümunə.....	106
16. Güzəl nümunə.....	112
17. Böyük şəxsiyyət.....	115
18. Müəllimlər müəllimi.....	120
19. Prof. Mərdan Muradxanovun şəxsiyyəti tərtibdə gözəl nümunədir.....	123
20. Etalon.....	125

21. Xalq naminə əməkdə fədakarlıq nümunəsi.....	128
22. Elmdə və həyatda tarazlıq nümunəsi.....	132
23. Abidəni sağlığında ucaltmışdır.....	134
24. A.O.Çernyayevski nəzəriyyəçi pedaqoqdur.....	139
25. Nadir insan.....	146
26. Olduğu kimi görünməkdə özünü yaşadan Əhməd müəllim.....	148
27. Qoşa qanadla yüksələn ömür.....	150
28. Bir Sanılı vardı.....	154
29. Həmişə axtarışda, həmişə xidmətdə.....	156

III. XARİCİ ÖLKƏLƏRİN PEDAQOJİ FİKİR VƏ MƏKTƏB TARİXİNDƏN

30. Некоторые теоретические вопросы педагогики в наследии А.С.Макаренко и их значение для современности.....	161
31. Y.A.Komenski dünya pedaqoji elminin banisi kimi.....	163
32. Böyük nəzəriyyəçi pedaqoq.....	164
33. А.С.Макаренко – выдающийся Советский педагог.....	176
34. Əmək təliminin tarixinə dair dəyərli tədqiqat əsəri.....	182
35. Pedaqoji fikir dühası.....	185
36. Böyük pedaqoq.....	190
37. Xalq müəllimi.....	196
38. Идеи К.Д.Ушинского в Азербайджане.....	202
39. Elmi pedaqogikanın banisi.....	211
40. Müəllimlər müəllimi.....	226
41. Ata və tərbiyəçi kimi İlya Nikolayeviç Ulyanovun şəxsi xüsusiyyətləri.....	239
42. Ana və tərbiyəçi kimi Mariya Aleksandrovna Ulyanovanın şəxsi keyfiyyətləri.....	256
43. Ulyanovlar ailəsində ideya tərbiyəsi.....	268
44. Ulyanovlar ailəsində əxlaq tərbiyəsi.....	279
45. Ulyanovlar ailəsində əmək tərbiyəsi.....	287
46. Ulyanovlar ailəsində estetik tərbiyə.....	295

47. Ulyanovlar ailəsində fiziki tərbiyə.....	302
48. Ulyanovlar ailəsində mütaliə tərbiyəsi.....	309
49. Ulyanovlar ailəsində xarici dillərin öyrənilməsi....	318
50. Ulyanovlar ailəsində nitq və iradə tərbiyəsi.....	325
51. Ulyanovlar ailəsində oyun tərbiyə vasitəsi kimi	333
52. Ulyanovlar ailəsində uşaqların məktəbə hazır- lanması.....	341
53. Bəşəriyyətə düha bəxş etmiş ana.....	347
54. Ulyanovlarda müstəqilliyin, təşəbbüskarlıq və yaradıcılığın inkişaf etdirilməsi.....	351
55. Təlimdə və elmi fəaliyyətdə Ulyanovların qar- şılıqlı köməyi.....	360
56. Ulyanovlar arasında maddi əlaqə və onun tərbiyəvi əhəmiyyəti.....	368
57. Ulyanovların qarşılıqlı əlaqəsində humanizm...	374
58. Ulyanovlar ailəsində tərbiyə prinsipləri.....	383
59. Ulyanovlar ailəsində tərbiyənin prinsipləri.....	396
60. Ulyanovlar ailəsində tərbiyə prinsipləri.....	406
61. Lipetsk məktəblərinin iş təcrübəsi və ondan is- tifadə yolları haqqında.....	416